Halmos Antal

7 ÉV A CSODÁLATOS INDIÁBAN

ÉS

KÉT NEPÁLI TÚRA

Készítette:
VISUS

ad LIBRUM

Halmos Antal

7 év a csodálatos Indiában

Tückös-sorozat

A sorozatban korábban megjelent:

Kongassátok meg a harangokat – A hosszú élet átka
Kolja, a nép ellenségének fia

HALMOS ANTAL

7 ÉV A CSODÁLATOS INDIÁBAN

...ÉS KÉT TÚRA NEPÁLBAN

Ad Librum

Budapest, 2010

© Halmos Antal, 2010

© Ad Librum, 2010

Az első megjelenés lezárásának dátuma: 2004. 11. 18.
A mostani kiadás lezárásának dátuma: 2010. 09. 15.

Nyomda: Litofilm Kft., 2010
Borítófotón látható: Fantasztikus gopuram a Srirangam templom főbejáratánál, Tiruchirappali, Tamil Nadu
Fotó: Y Giridhar Appaji Nag
CD: VISUS

Felelős kiadó: az Ad Librum Kft. ügyvezetője

www.adlibrum.hu
info@adlibrum.hu

ISBN 978-615-5014-44-4

Minden jog fenntartva!

Jelen könyvet, illetve annak részeit
tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton
vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Neked köszönjük, hogy mindezt
átélhettük, olvashatjuk.
Nekünk kincsünkké vált.

Márti, Amrita

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerző hálás köszönetét fejezi ki mindazoknak, akik a könyv és melléklete elkészítéséhez grátisz a rendelkezésére bocsátották csodálatos felvételeiket. Segítségük nélkül ez a mű sokat vesztett volna az értékéből.

- A "három magyar"-ként szereplőknek, akik négyen vannak: Hanuska Vilmosnak, Bató Péternek, Garai Dórának és Andrásnak, valamennyi "Három magyar" vagy "3magyar" felirattal szerepeltetett fotó szerzőinek
- Hőnigh Viktóriának és Nagy Bálintnak, ifjú barátomnak és feleségének a "Nepál, egy túra ragyogó képei" felvételeiért
- az 1001wonders.org / world-heritage-tour.org, weblapok menedzserének, Tito Dupret úrnak és az alkotóközösség minden tagjának
- Namit Arora úrnak, a Shunya.net weblap tulajdonosának
- Y Giridhar Appaji Nag úrnak, az Appaji.net weblap tulajdonosának
- Indrani Ghose úrhölgynek, az isharethese.blogspot.com weblap tulajdonosának
- Harjinder Kanwal úrnak, a sikh-heritage.co.uk weblap tulajdonosának
- Rajender Krishan úrnak, a boloji.com tulajdonosának
- a Wikipedia és Wikitravel web-enciklopédia szerkesztőinek
- a jagannaththemplepuri.com weblap szerkesztőinek
- a world66.com weblap szerkesztőinek
- a Google képkeresőből előjött néhány felvétel szerzőinek
- és egyben sajnálatát fejezi ki, amiért a saját – húsz-harminc évig hányódott, elszíneződött – analóg fotói nem ütik meg a felsorolt együttműködő partnerek képeinek minőségét

ELŐSZÓ

India sokak álma, kevesek kincse.

Álom, mert évszázadokon keresztül az a hír járta, hogy India kincsesbánya. Gazdagság, pompa, szerelem, mindez elérhetetlen távolban, bejárhatatlan messzeségben. Az angol gyarmati tisztviselők voltak az elsők, akik - igaz egy-egy emberöltő ott-tölte után - kézközelbe hozták ezt a mesevilágot és annak összerabolt kincseit. A hétköznapi ember - angol, nem angol - számára azonban India változatlanul elérhetetlen álom maradt. A nagy távolságok, az iszonytató körülmények, a belső területek zártsága a tehetősebbeket is megfontolásra készteti, végigjárják-e India csodáit. És közben a csoda tovább fogy, kopik, elemésztődik.

Így India kevesek kincse marad. Keveseké annak ellenére, hogy lakóinak száma a milliárd felé közelít. Ők többnyire nagyon, irtóztatóan szegények. A látogatóba érkező külföldiek - még ha hosszú éveket töltenek is ott - többnyire Indiának csak egy-egy szeletkéjét tudják megkóstolni, vagy a felszínt érzékelni. Kinccsé csak azon kevesek részére válik, akik a természeti, építészeti szépségeken túl kísérletet tesznek a nagyon kedves, nagyon barátságos ember megismerésére, a szellemi értékek befogadására.

Nekem megadatott, hogy két szakaszban hét évet töltsek - áldozatkész feleségemmel együtt - ebben a csodavilágban. És szívtunk magunkba mindent, szépet, csúfat, érthetőt, érthetetlent. India elvarázsolt minket. Hogy nekünk mennyire vált kincsünkké, azt ez a könyv hivatott igazolni.

Néhány megjegyzés:

1. Az indiai nevek, legyenek akár személynevek, akár helységnevek, magyarra átírása lehetetlen feladat: millió nyelv fonetikus angol átírásával küszködik az ember. Aki tud angolul, annak nem kell ecsetelnem, milyen nehéz rejtvény az angol „spelling", amit megfejtve kellene a magyar megfelelőt kitalálni. Hosszas küzdelmek után megadtam magam, igyekeztem inkább visszaemlékezni, miként hallottam odakint. Így is nyílván számtalan hibát vétettem, különösen az ékezetekre nem fordítottam megfelelő figyelmet. Most – a könyvvé átíráskor – megkísérlem pótolni a mulasztást.

2. Hangsúlyozni szeretném, hogy nem vagyok indológus, se történész, még kevésbé az összehasonlító teológia vagy művészettörténet tudora. Egészen más feladatokat láttam el Indiában. A Hungexpo kiállítás-szervezőjeként töltöttem pár hetet Delhiben, kereskedelemfejlesztőként, állami hivatalnokként dolgoztam Bombayban, majd Kalkuttában. Amit írtam, azt az agyam mellékesen tárolta be és a szívem diktálta. Kérem, hogy tudóstól elvárható pontosságot ne várjanak az írásaimtól. Ez persze véletlenül se jelenti, hogy kritikai észrevételeket akarnék hárítani, sőt, nagy örömmel vennék minden észrevételt, korrekciót.

3. Háromféle utalást talál az olvasó a szövegben: (j..)-vel jelölöm a Jegyzékek-ben található magyarázatokat, (w..)-vel a Weblapok jegyzéké-ben adott sorszámon szereplő weblap URL-jére mutatok, míg a szögletes zárójelben lévő számok […] az Irodalom-felsorolásban adott szám alatt megadott műre vonatkoznak. Terjedelmi okok miatt a weblapok jegyzéke a CD-n található.

4. A mellékelt CD könyvtárainak sorszáma a szöveg azonos számú fejezetére/alfejezetére utal. Technikai okok miatt azonban nem római, hanem arab számokkal.

AZ ELSŐ RANDEVÚ
DELHI (1972)

I. TALÁLKOZÁS INDIÁVAL: II. ÁZSIAI NEMZETKÖZI VÁSÁR, 1972, DELHI

A Hungexpo Kiállítási- és Vásárigazgatóságának vezetői a szocialista Magyarországon ritkaságszámba menően kiválóak voltak. Igazgatónknak nem esett nehezére, hogy egy jól megírt levélért külön megdicsérje íróját, helyettese sziporkázó gagman és fáradhatatlan szervező volt, az igazgatóság főépítésze (művészeti vezetője), egy-egy külföldi kiállítása után amerikai és japán ajánlatokat kapott, de maradt.

Bizonyára az ő okos kiküldetési politikájuknak (növelni kell a terhelést és jusson minden használható embernek valami komoly emlék is) köszönhetem, hogy az 1972 évi programomban rácsodálkozhattam Indiára: II. Ázsiai Nemzetközi Vásár, New Delhi, önálló magyar pavilon. Őszintén bevallom, hogy az 1972-es programból másra nem is igen emlékszem, az év számomra India jegyében telt el.

Mit tud egy átlag magyar Indiáról? Történelemtanításunk siralmasan Európa-centrikus, az ősi kultúrák is mintha csak a Közép-Keletig és Egyiptomig léteztek volna, magyar nebulóknak igazában csak a görög-római történelmet és kultúrkört oktatják. Döbbenten láttam meg ismereteim sivárságát, amint kötelességszerűen is, meg lelkiismeretem parancsára is elkezdtem ismerkedni Indiával. Az első kérdésre adott válaszom rögtön fiaskó volt. Melyik India vezető vallása? A buddhizmus - vágtam rá. Főnökeim rövidesen két kiváló segítőt kapcsoltak be a munkába, mindkettőjüknek sokat köszönhetek nemcsak India megismeréséért, hanem az India iránti kíváncsiság felébresztéséért is.

És eljött a pillanat, október 1, amikor fel kellett ülnöm a repülőgépre, átszárnyalni többezer kilométert és ebben a vadidegen világban sok okos és ügyes munkatárs közreműködésével létrehozni valamit, ami Magyarországot kellőképpen reprezentálja. A delhi kirendeltség ellenőrizte a pavilon és a belső „installáció" kivitelezését, és a munkák előrehaladásáról jó híreink voltak. Félve az idegen világtól, de bizakodva indultam útnak.

I.1. A száris hölgy. Moszkva, Seremetyevo

A moszkvai átszállás kellemetlenségeit a gyakorlott szocialista utazó rutinjával védtem ki: egy kis szeljotka (heringféle) vajas kenyérrel, pezsgő, sütemény és csokoládé, ezek az ehető ételek és zamatuk még az udvariatlan és lassú kiszolgálást is feledtetni tudja. A hűvös, áztatós idő a váróterembe is beette már magát, kissé dideregve húztam a nyakam a ballonkabát gallérjába, sétálgattam a hatalmas üvegtáblák előtt és néztem

a nehézkesen görgő, sűrű fekete felhőket, amint szinte maguk alá gyűrik a sorsukra álmosan várakozó egyforma ezüstszürke gépóriásokat. A haragvó tengerre emlékeztető színek gyorsan mély lilára váltottak, majd megfagyott a sűrű sötétség, csak a nyírfaerdő fehér szálai villantak elő egy-egy fénysugárból. Leültem a fal melletti rozoga műbőr kanapéra és böngésztem a semmire se jó szovjet propaganda-sajtót.

Elszunnyadtam. A bóbiskolásból ébredezve egy hölgy látványa egy csapásra kipattintotta a szemem. A betonra néző ablaktábla előtti korlátra támaszkodva beszélgetett egy férfi egy száris hölggyel. Kreol bőrük is elárulta keleti származásukat, ami azonban a csodálatot kiváltotta belőlem, a száris hölgy méltóságteljes tartása volt. Egyikőjük se volt fiatal. A férfi nyúlánk termetén is jól mutatott a sötét európai öltöny, a fekete hajába vegyülő ősz szálak jó negyvenes kort mutattak. A hölgy vörös tónusú, igen tarka mintájú szárijából a hideg ellenére is kilátszott a dereka, amely már zsír-ráncokkal volt terhelt, mosolygósnak tűnő arcán a ráncok a negyedik évtized előhírnökei lehettek. Kis kontyba tekert haja még koromfeketén bújt elő a fején is átvetett szári alól. Vonásai szépek voltak, jobbkarjával kecsesen tartotta a szári karján átvetett végét. Szálfaegyenes tartása, apró, puha lépései, amint férjével pár lazító lépést tettek fel-alá, kiemelték környezetéből. Mint később, sokára megtudtam, megtanultam a látottakból, két dolog neveli ezt a királynői tartást: gyerekkorukban a lányokat fejükre tett terhekkel egyensúlyozva járatják mindaddig, amíg nem mozognak tökéletes biztonsággal - mint a magyar üveges-tánc táncosai - és ez csak egyenes derékkal, puha járással és emelt fővel lehetséges, a másik pedig az öltözékük, a szári. Száriban nem lehet heves mozdulatokat tenni, ugrálni, futni és ez az „üveges" tartással együtt csodálatosan kecses lejtésű mozdulatokra nevel. Kínosan esetlennek festenek azok az európai nők, akik a hitet majmolva, vagy mert az indiaiak kedvében akarnak járni, szárit vesznek fel. Mozgásuk minden hibája - mint egy nagyítón keresztül - megsokszorozódik, úgy tűnik, púposan botladoznak.

Pár perc és elsétáltak a TV-olvasószoba felé. Pár perces találkozás egy idegen, ismeretlen kultúra egyetlen, jelentéktelennek tűnő szegmensével. Egyetlen nő mozgáskultúrájával. A hatás akkor is, azt követően is mindig óriási volt: belesápadt európai lelkem. Először éreztem meg, hogy Indiával szemben milyen kicsinnyé is tud törpülni a nagyképű Európa.

I.2 . Air India. Vendégszeretet, veg – non veg, guggoló utasok

Késő éjjel szólították az utasokat beszálláshoz. Annak ellenére, hogy messze a betonra kinyúló folyosó-híd szolgálja a kulturált, kényelmes ki-beszállást, az utasokat a folyosó elején nyíló lépcsőn le- és beterelték egy ütött-kopott, fűtetlen és koszos buszba, várakoztattak bennünket vagy negyedórát, minden fordulónál újra és újra megvizsgálták az útleveleket. A szocializmus egyik vívmánya: akkor is bosszantsuk az embereket, amikor se elvi, se gyakorlati szempont nem indokolhatja azt, legfeljebb néhány ostoba

ember hatalomvágya, szadizmusa. Fellélegeztem, amint a busz végre odakanyarodott az Air India Boeing 707-esére vezető lépcső elé. Amint felértem a lépcsőn, szinte megtorpantam a két stewardess láttán, akik száriban, fedetlen derékkal és csupán talpból és két pántból álló papucsban (csapli) álltak a gép ajtajában, az 5-6 foknál nem melegebb szélben és imára kulcsolt kézzel, mély főhajtással és halk „namaszté"-vel üdvözöltek minden utast. A számukra dermesztő hidegben lila, de mosolygós ajkakkal tették mindezt és csak ezt, az utasokat két lépéssel beljebb másik stewardessek vették át és kísérték a helyükre. Hasonló kedvességgel, szívet dobbantó fogadtatással az Air Indián kívül csak évek múltán, a Thai Airlines gépén találkoztam.

A gép felszállásáig a nagyrészt indiaiakból álló utas-sereg helyrerázódásának figyelésén kívül két dolog kötötte le a figyelmem: a halkan szóló indiai - mint később megtanultam eligazodni benne - klasszikus szitár-muzsika és a gép aranyba hajló sárga, dús mangó-motívumokkal díszített kárpitja, amely igencsak kiváló díszítőművészi hajlamról, tehetségről árulkodott.

A hosszú repülőúton aztán számtalan kellemes, furcsa és kellemetlen élményben volt részem. Maga a repülés már megszokott dolog volt számomra, mégis újra ámulatba ejtett a sűrű felhőzet áttörése, ami a vaksötétben, kizárólag a gép fényeinek tükrében még félelmetesebb volt, mint nappal. Csodálatos látványok sora következett: a koromfekete égbolt millió, nem pislákoló csillaga, amint a gép maga alatt hagyta a felhőzetet, majd a felhőszőnyeg szélén a színek tobzódása, amikor elébe szaladtunk a napkeltének, a tintakék-lila-vörös-arany színek kavalkádja, egymást ölelése, megfojtása, végül a csoda, ahogy a hatalmas napkorong vörösen kiemelkedik a felhő-habokból és villámsebesen leveti magáról a bíbor-palástot, hogy hétköznapi sárga tűzruháját ölthesse fel. Közelinek éreztem a Napot, mint annyiszor az Indiában töltött évek alatt, még nem tudva, de talán megsejtve, milyen hőséget árasztva tud sütni.

Kellemes volt az indiai ízekkel találkozás. Nem értettem először a stewardess kérdését: vedzs, or non-vedzs (vegetáriánus, vagy sem?), csak miután részletezte, hogy fogyasztok-e húst. Amint sikerült tisztáznunk, fenséges ízeket élvezhettem. Először fogyasztottam indiai fűszer-özönnel készített ételt és azonnal rabja lettem. A kiszolgálás önmagában magas vendéglátó-kultúráról tanúskodott: először találkoztam gőzölgőn forró, az arc felfrissítésére és „kézmosásra" szolgáló szalvétával, amit csipesszel az asztalkára tettek, majd még a tálca átnyújtása előtt összeszedtek, az étlappal, amit étkezés előtt szétosztottak és amelyik két oszlopban - vegetarian és non vegetarian - több nyelven sorolta fel a nevükben is egzotikus, különleges ételeket. A stewardessek utánozhatatlan kedvességgel, nemcsak az Aeroflot kőszikláit és a Malév féligcsiszolt hol csinoska, hol öregecske sztyuvijait, hanem az addig megismert egy-két nyugati légitársaság, Alitalia, Swissair és Lufthansa tényleg válogatottan csinos, több nyelven kiváló és választékosan udvarias utaskísérőit megszégyenítő kedvességgel hajoltak újra és újra az ember fölé és lesték kívánságait. Másnap a reggeli egyszerűbb és gépiesebb volt, de az ebédet ismét indiai bájjal szolgálták fel.

Tulajdonképpen már az éjszakai beszálláskor furcsálltam, hogy több indiai utas azonnal felmászott az ülésre és guggoló helyzetet vett fel, hajnalban azonban, amikor a rettenetesen fárasztó félalvásból összevakartam magam, igencsak meglepő kép fogadott: az indiai férfi utasok többsége - elfáradva az üléstől - guggolt az ülések ülőkéjén. Eszembe jutott, hogy a széket a fáraók vezették be, hogy kiemelkedjenek a sarkukon pihenők tömegéből. Indiában a várakozó emberek mindenütt, buszmegállókban, népgyűlésen, sportrendezvényeken a sarkukra ülve többszörösét bírják annak, amit ülve, vagy állva bír az ember.

Nehezen lehetett elviselni viszont a szagokat. Nehéz szagok vegyültek a levegőben: az emberi testek olajszagot árasztottak, a finom ételek illata is - leülepedve - megnehezült, szellőztetést igényelve áradt szét minden sarokba. Hiába próbálta ezt ellensúlyozni a valahol égetett szantálrudacska, vagy pachuli (pacsuli, az egyik legkedveltebb indiai illat-növény, vagy illatosító keverék) édeskés-émelyítő illata, talán csak fokozta az európai orrnak szokatlan szag-egyveleg hatását. Lassan arra is rá kellett jönnöm, hogy az indiaiak gondolkodásmódja a testből kikívánkozó gázok tekintetében hasonló a francia és kínai gondolkodásra. Legalábbis a gyerekkorában félévet Párizsban töltött bátyám azt a fura mondást hozta magával, hogy ami kikívánkozik a testből, azt ki kell engedni, mert különben beszorul, és az őt vendégül látó családnál ez nálunk illetlennek tekintett szituációban is megengedett szellentésig menően gyakorlat is volt. A kínaiaknál pedig - olvastam valahol - súlyos sértésszámba megy, ha étkezés közben és különösen a végén a vendég nem böfög. Szerintük ez annak a jele, hogy nem ízlett a vendéglátó főztje. A repülőgépen kedves indiai barátaim mindkét hitnek eleget téve elengedték, ami szabadulni akart. Nem merném állítani, hogy örömet okoztak vele.

Az Indiában töltött hét év során két-három alkalommal éltünk csupán az Air India utánozhatatlan vendégszeretetével, annak ellenére, hogy komoly kedvezményekhez is lehetett jutni náluk. Ennek talán csak kisebb részben volt oka ez a szag-kavalkád, a következő utunkon rá kellett jönnünk, hogy az Air India járatai - csoda tudja mi oknál fogva - óriási késésekkel közlekednek. És kevés elviselhetetlenebb dolog van, mint idegen országban, ismeretlen okból, végét nem látva várakozni.

I.3. Az októberi hőség, PALAM repülőtér, Delhi, az Ashoka (Asóka) szálló

Karacsiban egy órácskára leszállt a gép, majd a késő délutáni órákban megérkeztünk Delhibe. A Nap már nem járt magasan, mégis, amikor kiléptem a lépcsőre úgy éreztem, mintha hirtelen valami rám vasalta volna a nadrágot. Ráfeszült a lábamra és égetett. A kutya-mindenit - gondoltam magamban - októberben? 38 C fok volt árnyékban. Szedtem a lábam, amilyen gyorsan csak tudtam le a lépcsőn, fel a buszra, ahol ugyan gőzfürdő fogadott, de legalább nem égetett a Nap. Az útlevélkezelés hosszúnak tűnt, a bőröndömre csak ránéztek, a hozott valutára voltak kíváncsiak és műszaki termékek iránt érdeklődtek. Tülekedés, tömeg, kiabálás, integetés.

Alig vártam, hogy kikeveredjek a repülőtér épületéből, de ami kint fogadott, minden képzeletet felülmúlt: a bőröndömet szinte ki akarták tépni a kezemből az egymást taszigáló hordárok, taxi, taxi - kiabálták a turbános sofőrök. Nagynehezen rám talált a kirendeltség sofőrje, ellökdöste a tolongó hordárokat és elindultunk. Ekkorra már be is sötétedett, a kocsi fénycsóvái kopár, alig-bokros vidéket, elfogadható állapotú kétszer kétsávos aszfalt-utat, majd a városba érve alacsony épületek között vezető széles, egyenes, pálmafákkal övezett tiszta utakat villantottak fel. Bár a sofőr biztos kézzel vezetett, sűrűn riadoztam a baloldali forgalom miatt. Amint egy-egy üres útszakasz után feltűnt egy új reflektor-páros, majdnem felkiáltottam: vigyázz, jobboldalt jön a marha! Négy-öt napra van szükség, hogy a jobboldali volánt, a baloldali forgalmat megszokja az ember.

A szálloda, az Ashoka (Asóka) igazán kellemes meglepetésként fogadott már kívülről. Az enyhe lejtésű út finom ívben balra fordulva vörös kőkerítés mellett futva ér el a főkapuhoz, amelynek oszlopain hatalmas rézlámpák világítják meg a bejáratot. A szálló épületének nagy és viszonylag alacsony tömbje ugyancsak vörös kőburkolatú, ablakai íves várablakokra hasonlítanak, a tetőzetben van valami kínai hatás. Az épületet sejtelmes megvilágításban fürdő pálmaliget veszi körül. A kapuban, az épület bejáratánál hatalmas fehér kakastaréj-fejdíszt, bajuszt, díszes egyenruhát és büszke fejtartást viselő őrök, londinerek, akik mélyen, mégsem alázatosan meghajolva köszöntik a vendéget. A hallba lépve a keleti pompához még nem szokott utazó lába földbe gyökerezik: minden faldísz, minden bútordarab és kellék az indiai művészet utánozhatatlanul gazdag díszítőerővel bíró darabja. Dús fafaragások, miniatúrák, kerámia- és bronzvázák, csillárok és süppedő szőnyegek. Éreztem, ahogy zsugorodok össze európai egyszerűségemmel. Az emeleti szobába 60-év körüli „boy" viszi fel a bőröndöm, az ő egyenruhája csak a fejdísszel és sújtásokkal egyszerűbb. Ő se tolakodó, a borravalót főhajtással köszöni meg. A lift óriási, gazdagon díszített, csupa tükör és ismét halk indiai zene szól. Ez a zene ott van mindenütt, ahol fáradt utazók pihenésre, nyugalomra vágynak.

A szobához vezető hosszú folyosó áporodott, szinte penész-szagú. A vastag szőnyeget nedvesnek érzi az ember, amint lépeget rajta. A szoba nagy hodály, díszes, de érezhetően egyszerűbb, mint a hall. Halk zúgással működik a központi légkondicionálás, mossa le a bőrről a trópusi dunsztot. Az asztalon fedett kancsóban víz. Mint másnap megtudom, csak az így odakészített vizet szabad inni, a forralatlan, át nem szűrt víz fogyasztása életveszélyes. A fárasztó úttól és az emészthetetlen tömegű meglepetéstől fáradtan zuhanyozok és esek az ágyba. Nehezen jön mégis álom a szememre: riasztó emlék a reptéri tömeg, zavar a szálló pompája, kényelmetlennek érzem a túlméretes ágyat. Éjjel többször felriadok. A szó szoros értelmében riadtan riadok fel.

Reggel, amint megyek a folyosón, hogy elfogyasszam a reggelimet, majdnem belebotlok a „sweeper"-be (takarító-ember), aki guggolva és ennek megfelelő csökött méretű seprűvel takarítja a szőnyeget. Hm, ezt is guggolva?

A teljesen angol „continental breakfast" után pénzt váltok a szálló pénztárosánál. A rúpia-bankjegyeket duplán hajtva, furcsán pörgeti a kezei között. Pénztárnál vagyok, nem egyszerű recepciónál, a pompa is szédítő, eszembe se jut, hogy rászedhetnek. Másnap este, az első könyvelésnél jövök rá, hogy 100,- rúpiával becsapott. Gyorsan összehozott a sors az első indiai szélhámossal.

I.4. Építkezés indiai módra. Villanyszerelés, kosár-lánc, ketten egy lapáttal, munkadal, és az első nyomorultak

A Kirendeltségen a megbeszélt időpontban vártak, átadták a kivitelezésre vonatkozó információkat, megbeszéltük, hogy a vásárigazgatónak, amilyen gyorsan lehetséges, bemutatnak. Kaptam néhány hasznos bevezető tanácsot, közlekedési útmutatót, meghívást vacsorára és kocsit, amelyik kivitt az épülő vásár területére. Úgy tűnt, minden a legnagyobb rendben van.

Amint közeledtünk a Vásárhoz, úgy szorult össze a szívem, úgy tört elő belőlem az első éjjel rémülete. Jópár építkezést láttam már életemben, kisdiákkoromtól fogva építkezéseken kerestem meg a ruhára valót, építettem Sztálinvárost, metrót, részt vettem az 1956-os árvíz során romba dőlt falvak újjáépítésében, de a látvány, ami fogadott, valami idegen bolygó káoszának rémképét vetítette elém, valami babiloni zűrzavart, nyüzsgést, amihez foghatót sem addig, sem azóta nem láttam, vagy talán csak magában Indiában.

Utak, még kátyús, nagyberuházásos magyar, vagy szovjet utakra emlékeztető tengelytörő utak se, sehol. Nagy Tata-teherautók küszködnek itt is, ott is, drótkerítéseken ütött sebeken, kapunak nevezett árkokon keresztül, túrják le róluk a földet, homokot, cementet, gömbvasat, meszet, ahol éppen talpalatnyi helyet találnak és onnan hangya-lánchoz hasonló ember-láncok cipelik, húzzák-vonják a masszát árkon-bokron keresztül. Mert közben ássák és temetik az alapokat, a csatorna-árkokat, húzzák a villany-légvezetékeket, szerelik talaj felett úgy egy méterre a vízvezetékeket, csapokat.

A látványtól sápadtan elengedem az egyik árok-kapunál a kocsit, és világos pantallóban, fehér rövid ujjú ingben és frissen tisztított cipőben elindulok a mutatott irányba, ahol 100%-os építészeti és 80%-os belsőépítészeti készültségben kell találnom a magyar pavilont. Hiszen egy hónap múlva nyit a vásár! Porfelhőkön, homok- és sártengereken keresztül, azokat kerülgetve elég gyorsan meglátom a magyar pavilont, és egy pillanatra nyugodtabban ver a szívem: az épület áll. A környezet láttán ugyanis már attól féltem, hogy esetleg csak az alapokat találom készen.

A pavilonban újra halk pánikba esem: a padlózat felismerhetetlen mocsok, a mocsokban nagyobb tócsák, a falaknak támasztva megvetemedett furnér-szerkezetek, a 80%-ban kész tablók. Jézusom, hol a padlóburkolat, mi ez a víz, és - jaj - ezek a tablók használhatatlanok! Az építészeti munkák első pillantásra 60-70%-osak, a belsőépítészet selejt. Hogy lehetett ezt az állapotot majdnem késznek jelezni? Napok múlva rá-

jövök: a Kirendeltség igazán nem hibáztatható, a kivitelezőt a Vásárigazgatóság ajánlotta, nem is dolgozhat más a területen, mint ott regisztrált cég, a Kirendeltségen senki sem ért ezekhez a munkákhoz, elfogadták a vállalkozó jelentéseit, és megnézték, az épület áll, a tablók tömege oda van támasztva majdani helyére. Ez is India megtanulandó jellegzetessége: millió vállalkozó, 1-2%-a világcsúcson dolgozik, 30%-a napi felügyelet nélkül is ellátja a dolgát, 20%-nak minden áldott nap, minden lépést a szájába kell rágni, a többi alkalmatlan. Lehet, hogy az asztalos mintáról legyártja a legbonyolultabb bútordarabot is, de rajzról a vállalkozás egyetlen vezetője, tagja se tud dolgozni.

De hát hol a vállalkozó? Ilyen állapotok mellett ahhoz, hogy a nyitásra minden elkészüljön, 30 emberének kellene itt dolgoznia legalább egy művezető irányítása mellett. A kirendeltség szerint tudnak is az érkezésemről.

A hirtelen riadalomban nem is figyeltem fel arra, hogy a pavilon közepén, a középső csőoszlop mellett 8-10 gyékényágy van egymásnak támasztva, körülöttük pár tégla, vaslemez, kerámia-korsó és szemét. Valahonnan előkászálódik egy töpörtyű-ember, apró, vékony, sovány, a csont-bőr állapot közelében járó szikárságú valaki. Ötvennek nézem, de lehet, hogy csak harminc. Kérdem tőle, hogy hol találom a vállalkozót, először teljes mondatokban, aztán csak a cégnevet tagolva, majd a tulajdonos nevét lassan, alaposan. Nem érti egy szavam se.

Rohanok ki, vissza a szállodába és kezdem hívni a vállalkozót. Órákig nem veszik fel a telefont, majd valaki - úgy tűnik - megérti, hogy holnap 8 órakor a tulaj legyen a pavilonban.

A megbeszélt időpontra nagy izgalmak árán sikerült kijutnom a pavilonhoz: meglepődéssel fogadták korai reggeli-igényemet, majd azt, hogy a reggelivel tíz perc alatt végezni is szerettem volna, a vásárterület körül a közlekedés iszonytató volt, teherautó teherautó hátán, köztük Ambassador-taxik, motoros riksák, scooterek (robogók) és hihetetlen tömegben kerékpárosok. Egy teherautó kátyúba került, ordítozva próbálta kiszabadítani néhány ágyékkötős munkás. A taxisom mögötte próbált beférkőzni a vásárterületre, majdnem nekiestek. Mire a pavilonhoz értem, már táncoltak az idegeim.

A pavilonban békés csendélet fogadott. Az ágyak „rendeltetésszerű használatban" két rendezetlen sorban ott sorakoztak a pavilon közepén, rajtuk rongyok között számtalan kisgyerek, az ágyak szélén szoptató asszonyok, vézna végtagjaikat nem rejtette el a kifakult, rojtos szélű szári. A pavilon bejárata mellett két-két téglára rakott platnin lepényt sütött, kövek közé ékelt alumínium edényben teát főzött pár férfi, asszony vegyesen. Csodálkozó szemek követtek, amint ki-be járkálva kerestem Gupta urat, a cégvezetőt. Ő azonban nem került elő se nyolcra, se kilencre.

Kínomban kézzel-lábbal elmagyaráztam a „cigánytábor" lakóinak, hogy visszajövök, és elindultam körülnézni, hogy a környező pavilonokban mi a helyzet. Kirándulásom alapvetően elkeserítő felfedezésekkel gazdagított, ugyanakkor részben megnyugtató is volt: a káosz teljes volt mindenütt, a mellettünk épülő pavilonok kivétel

nélkül rosszabb állapotban voltak, mint a miénk. Volt, ahol a munkákat már az építő ország szakembere irányította, a szerencsétlen a haját tépte, két mondat után rohant tovább, többnyire azonban még csak a barna legkülönbözőbb árnyalatait képviselő indiai vállalkozókat és a tengernyi majdnem meztelen, sovány, apró munkást lehetett látni. A legfantasztikusabb látványt az indiai pavilon nyújtotta. A pavilon ötlete és tervei zseniális építészt sejttettek, a porból, törmelék- és vashegyekből, füstből kibontakozó körvonalai csodálatosak voltak: egy lépcsőzetes csonka gúla mint a mexikói piramisok, a lépcsők befelé dőlő falain egyelőre tátongó nyílásokként hatalmas ablakok. Látni véltem a csupa üveg, csupa fény pavilont, India egyik büszkeségét. Most azonban leírhatatlan, pokoli kép fogadott: elképesztő mennyiségű törmelék és vashulladék, acélgerendák, lemezek, gömbvasak, a pavilon kapujában tolató cementszállító teherautó, bent észvesztő tumultus és sűrű füst közepén egy toronydaru, amelyik egy acélgerendát tart, amit a pavilon belmagasságának közepén a födém acélszerkezetébe hegeszt valami ócska, a csúcsból leeresztett platón dolgozó hegesztő-páros. A padozaton betonkeverő és hegesztőtranszformátor, vízvezetékcső, meg Diesel-targonca és ordítozás. Ha ebből lesz valami egy hónap alatt, akkor van isten az égben.

Egyedül az egyik nyugati pavilonban van viszonylagos rend és nyugalom. Itt már a belsőépítész munkáknál, alapvetően asztalosmunkáknál tartanak és amit látni, nem rossz. Kérdésemet, hogy ki a munkák vezetője, a kétkezi munkás is megérti, és előkerül két nagyon fiatal ember, hosszúnadrágban, ingben, nyakkendősen! Dicsérő szavaimra örömmel mesélik, hogy most végzett építészek, ez az első szerződésük, amire hitelt vettek fel, és a diplomájuk a fedezet a hitelre. Valami belső sugallat hatására megkérdem, van-e még szabad kapacitásuk, amire bólogatnak, hogy igen, de hadd lássák, miről volna szó. Késő délutánra találkozót beszélünk meg a magyar pavilonban.

Lázasan dolgozik az agyam. Mi menthet meg a világszégyentől, attól, hogy a magyar pavilon nem készül el (mert milyen csoda teremthet itt pavilont?) a nyitásra. Hiszen ez botrányok botránya lesz, nemzetközi csúfság.

Taxi (a vásárterület előtt fogva), irány Gupta úrék irodája. Ó-Delhi kis sikátorában eldugott emeleti iroda egy hölggyel: mindenki kint van a vásáron. Új taxi, Kirendeltség, csodálkozás. Telefon a Vásárigazgatóságnak. Holnap várnak a bemutatkozásra, és addig is segítenek előkeresni Guptáékat. Telex haza: a nyitás előtt két héttel érkező munkás-csapatot kérem mielőbb, lehetőleg azonnal indítani, és építész kollégám, Varsányi Tamás is jöjjön a tervezettnél egy héttel korábban.

Vissza a pavilonba, hátha előkerülnek Guptáék? Sehol senki. És ahogy reményvesztetten leülök a pavilon előtt egy kis szusszanásra az árnyékban 39 fokban, rácsodálkozom a dolgozó Indiára. Földhalmot szállítanak el a pavilon mellől, a kupac legalább 25 m^3. A teherautó talán közelebbre is jöhetne, de megáll 70-80 méterre. Felugrik a platóra egy vézna (csak véznák vannak) férfi, ő a fogadóember. A halom és a teherautó között tíz lépésenként elhelyezkedik egy-egy száris (!) asszony, a halomnál két vékony-

ka legény egy lapáttal. Az asszonyoknál vagy tíz lapos vesszőkosár. Az egyiket a lapátos legénykék megrakják földdel, az első asszony odamegy, felemeli, a fejére teszi, megteszi a tíz lépést és átadja a következőnek, aki mielőtt átvenné, ledobja a másik lába elé az üres kosarat. Ahány ilyen aktus, annyiszor földig kell hajolni egy üres kosárért. A végén a fogadóember átveszi és a teherautó platóján teregeti a földet. Az üres kosarat ő is a földre dobja. Nyilván így szerveződött évszázadokkal előtte a munka és nincs, aki a rutint modernizálja. Pár perc múltán figyelek csak fel arra, hogy a lapátos legényeknél annak ellenére, hogy csak egy lapát van, mindketten dolgoznak: a lapát fejére madzag van kötve, egyikőjük tolja a lapátot, a másik szemben áll és húzza. Gyengék, volt az európai magyarázat később. Több embernek jut így munka, mondja az indiai. Bizonyára neki van igaza.

Közben döbbenten bámulom a villanyhálózatot is. A vásár egész területén girbegurba rudakat vertek-ástak a földbe és azokra kötözve futnak a „kábelek", ez a rendszer látja el a világítástól kezdve a gépek három fázissal történő meghajtásáig a teljes elektromos hálózat táplálását. Pavilon főkapcsoló a falon futó valamilyen csőhöz kötözve, félkézzel a dobozát kell fogni, amikor az ember a kapcsolót működteti, a világítás - mint otthon festés-mázoláskor - dróton lógó foglalatba csavart égők. Bármelyik európai villanyszerelő rosszul lenne a látványtól, nem beszélve a biztonság-technikusokról. És a rendszer működik valahogy ebben a közegben, ahol a munkások 90%-a nem tudja, mitől gyullad ki az égő. Hallani lehetett egy-két súlyos balesetről, halálesetről is, de soha nem hozták ezeket összefüggésbe áramütéssel.

Ahogy most a kétkezi dolgozókról írok, földereng az első munkadal emléke is. Első, mert eddig csak hallott az ember róla, ismerte a volgai uszályvontatók „E-ej uhnyem" kezdetű dalát, de a valóságban letűnt dolognak vélte. Időben mintegy három héttel később hangzott fel, amikor a kiállítási tárgyakat tartalmazó nehéz és terjedelmes ládáinkat görgették be a ládák alá helyezett csöveken a cingár emberkék. Ősi rituálénak lehettem szem- és fültanúja: a munkavezető nem ordított, nem vezényszavak pattogtak, hanem előénekelt egy néhány hangból álló dallamot, amire a ládának feszülő, azt kötelekkel húzó munkások ritmikus erőfeszítéssel és egy hosszabb visszhang-dallammal válaszoltak. Gyönyörű volt a dallam, az összhang és az eredmény egyaránt. Egyébként csendben, pihenők alatti halk, néhány mondatos megbeszéléssel folyt a munka gördülékenyen, szépen. Eszembe jutott József Attila, aki, ha ismerte volna ezt az indiai munkadalt a „Dolgozni csak pontosan, szépen, Ahogy a csillag megy az égen" csodálatos soraiban minden bizonnyal helyet adott volna a dalnak is.

Az első indiai napok elviselhetetlenek voltak. Elviselhetetlenek nemcsak a váratlan és megoldhatatlannak látszó nehézségek miatt, hanem mert akkor találkoztam életemben először az emberi nyomor és szenvedés hihetetlen mély és tömegeket érintő bugyraival. Sokan leírták már ezt a leírhatatlan nyomort. Leírhatatlan és ábrázolhatatlan. Talán Dosztojevszkij és Gorkij, Balzac és Zola, talán Dickens együttes erő-

feszítései érthetővé, a legnagyobb németalföldi és orosz festők ecsete láthatóvá tudnák tenni ezt a pokoli nincstelenséget és nyomort. Mert a színes fotó és dia is torzít-szépít, és nem hordozzák magukban a szagokat, amik a teljességhez szükségesek. Nemcsak a pavilon lakói és a vásárterületen lakó, munkához jutott emberek és családtagjaik, hanem különösen a vásár adta munkalehetőség reményében a fővárosba özönlő nincstelenek éltek olyan körülmények között, amilyeneket csak India-Pakisztán-Banglades és az afrikai nyomorországok „termelnek". Óriási tömegek élnek teljes nincstelenségben: többségüknek a testét fedő néhány ruhadarabon kívül semmije sincs, egy-egy családra jut két tégla, egy platni, egy teafőző edény és egy tésztagyúró, pár rongy, amin alszanak és amivel takaróznak. Jobb a sora annak, akinek van mire - a gyékényágyra - hajtania a fejét.

A vásáron dolgozók napi bére állítólag egy rúpia volt, ami 14-15 dollárcentet ért akkor. Egy ember egynapi munkabére! És boldog volt, aki munkát kapott, mert családjának teát, lepényt tudott adni. És ez így megy évezredek óta, hiszen Buddhát is a szörnyű nyomor látványa adta a világnak több mint 2500 éve.

I.5. Az indiai hivatal. Manager No 1.

Találkozásom az indiai hivatallal előkelőnek nem mondható körülmények között történt. A Kirendeltség második embere - a Hungexpo ügyeivel megbízott vezető - elkísért a bemutatkozó látogatásra. Az épület ismerős volt, de el nem tudtam volna képzelni, hogy már hivatal működik benne: ugyanolyan félig kész épület volt, ugyanolyan törmelékhalmokkal, árkokkal-gödrökkel, csövekkel, kábelekkel körülvéve, mint a pavilonok többsége, a belső por és piszok is elviselhetetlen, a különbség csupán annyi, hogy az ajtók és az ablakok jórészt már a helyükön voltak. Az épület bejáratánál óriási tömeg, veszekedés, két-három őr próbál rendet tartani, sikertelenül. A rátermettek „átlépnek" rajtuk és belül folytatják a küzdelmet egy-egy ajtó előtt. Az indiai türelemre jellemző, hogy a hivatalnokok ilyen nyomás alatt is szemrebbenés nélkül végzik dolgukat, igen ritkán szabadulnak el az indulatok az ügyükért harcolókkal szemben.

Itt tapasztaltam először, hogy a fehér ember, ha nyugodtan, de erőteljesen kér bebocsáttatást, mint kés a vajon jut át a várakozó tömegen. Simán jutottunk át az akadályokon, és léphettünk be a vásárigazgató kis, szegényesen berendezett irodájába: egy kis íróasztal, néhány összecsukható, fémből készült szék, pár polc tele masnis dossziékkal és oszlopokban tornyosuló iratokkal. És persze az elmaradhatatlan asztali ventillátor, amelyik valami csoda folytán működött is.

Udvarias kínálást követően a vásárigazgató asztalának sarkára került a nekünk szánt tejes tea. Volt már arab gyakorlatom és tudtam, hogy bár a csésze kétes tisztaságú, a forró italok viszonylag nagy biztonsággal fogyaszthatók. Egyébként sem illik a vásárigazgató kínálását elhárítani vagy a csészét érintetlenül hagyni, így a meglepően jó zamatú teát a rövid beszélgetés alatt elfogyasztottuk. A vásárigazgató kedvesen

érdeklődött, miben lehet segítségemre, megemlítette, hogy Gupta úrnak délután keresnie kell engem a pavilonnál, átadott egy, a pavilonigazgatók regisztrálására szolgáló űrlapot és bíztatott, keressem bármikor, ha elakadnék. Ígérete nem bizonyult üres udvariassági frázisnak: bármikor kereshettem őt vagy közvetlen munkatársait, a segítség - az ottani viszonyok között elfogadható gyorsasággal - mindig megérkezett. Nélkülük elvesztünk volna.

Kifelé menet mertem megkérdezni kísérőmet, mitől származnak a lépcsőfordulók sarkaiban a hosszú függőleges vércsíkok. Oda köpdösött bétel - volt a tömör válasz. Az indiai férfiak szinte kivétel nélkül fogyasztják ezt az emésztést elősegítő készítményt, ami erős nyálképződést vált ki. Miután rágógumiszerűen sűrűn majszolják, a hivatali helyiség felé közeledve kiköpik az ott majd zavaró nyálmennyiséget. Minden középület lépcsőfordulói tele vannak köpködve ilyen borzasztó gusztustalan lével.

Néhány nap múlva futár hozta a pavilonigazgatói igazolványom. Véletlen-e vagy tényleg én voltam az első, az igazolvány a „Manager" szó mellett a No1 számot viselte. Emlékeim között valahol ma is meg kell lennie.

I.6. A kirendeltség és környéke: Golf Links

Amíg leveleztünk a Kirendeltséggel Pestről, nem tulajdonítottunk különösebb jelentőséget a címnek: Golf Links. Sejtettük az összefüggést a golffal, de csak egy pillanatra álltam meg a „Links"-nél: vajon mi ez?

Delhibe érkezésemig nem tudtam-hallottam többet a golfról, mint amennyit a háború előtti rendszerben az elemi iskola padjait nyüvő, majd a háború borzalmait átélt, és a szocializmus Nyugattól elzárkózó világában élő átlagos magyar halandó tudhatott. Ha az ember a golfról hallott, azt mindig valami pejoratív megjegyzés kísérte, mint a Coca-Colát. A Coca-Colával sikerült három-négy éve barátságot kötnöm Szófiában, ahol - a nálunk bigottabb szocializmus hazájában - a szocializmus furcsa fintorai egyikeként minden utcasarkon árusították, amikor nálunk a Népszabadságban még hosszú cikk foglalkozott a kapitalizmusnak ezzel a néptömegeket fertőző-kábító szörnyitalával. Nekem - Marx nyilván megbocsátotta vétkemet - az első kortytól tetszett. A golf azonban változatlanul a tőkés kiváltságok egyikeként élt bennem, mint valami bűnbarlang, ahol kizárólag a dúsgazdag elit ihatja el az eszét, ahol nagyvonalú dőzsölés folyik. Delhiben - igaz, kocsiból, rohanás közben - néha be sikerült kukkantanom ebbe a „pokolba" és nem sikerült igazán elrettennem a fertőtől. Sokat nem láttam a magas drótkerítéssel körülvett pályából, embert még ritkábban, de annyit sikerült érzékelnem, hogy pár világos ruhába öltözött ember sétálgat, néha valami bottal elütnek egy kis fehér labdát, időnként az ütést porfelhő kíséri. Fura mindenesetre. Se muzsika, se italozás, se nők. Micsoda pokol az ilyen? Próbálkozásaimat, megtudni, mi is ez, a kirendelségbeliek részéről vállvonogatás, Népszabadság-szagú megjegyzések, jobb esetben a játék laikus magyarázata kísérte.

A környezet mindenesetre sugározta a jó hatásokat. A „links" pázsitos területet, elsősorban homokos dűnéket jelent, a „golf links" összetétel egyszerűen golf-pályát. Bizonyára nem véletlen, hogy az egész környék ezt a nevet viseli a golf course helyett. Valamikor a város szélén elterülő jó pázsitú rét lehetett, ahol a gyarmati tisztviselők, katonatisztek hamar kialakították a több évszázada vérükké vált játék űzéséhez szükséges 50 hektár körüli pályát. Aztán a zöld vonzotta a tehetősebb építkezőket, gyönyörű villák sorakoznak előkertekkel, az épületek mögötti parkocskákkal. A terület rendezettsége, az épületek jellege, modernsége az utóbbi évtizedek alatti gyors fejlődésre utal, de mindenütt, az utcák járdaszegélyeinél, a körforgalomban is járható útkereszteződések háromszögeiben megőrizték a fákat, a pázsitot. A kerítésekről virágzuhatagok folynak le és a trópusi virágok színgazdagsága igazán szemet-szívet gyönyörködtet. Mondják, „nyáron", illetve a tavaszi és őszi meleg évszakokban elviselhetetlen a hőség, kiürül a Golf Links, de a két-három hónapot leszámítva kellemes lehet ott élni.

Évek teltek el, amikorra Kalkuttában megtanultam golfozni. Igaz, tényleg nem a szegények szórakozása, de éppen, mivel nem az, a mai napig nem értem, miért övezte mély hallgatás Delhiben. Kötelezni kellett volna és kellene ma is a diplomáciai és kereskedelmi életben dolgozókat a golf megtanulására, a legjobb golf-klubokban mozgásra: a fogadó ország elitjével így lehet a legegyszerűbben és legkellemesebb módon kapcsolatot tartani. Különösen igaz (volt?) ez Delhire, ahol a kereskedelmi kirendeltségek jórésze pár lépésre volt a pályától, és a kereskedelmi diplomáciával foglalkozók közül is sokan ott éltek.

I.7. Versenyfutás az idővel. Vállalkozók szembeállítása. Három-négy pavilon fog elkészülni

A pavilon körüli gondjaim leírását a két szimpatikus fiatalembernél szakítottuk meg, akik az ígért időpontban megjelentek és sűrű fejcsóválás mellett felvették, mit kellene kijavítani, pótolni vagy teljesen újonnan megcsinálni. A vásárigazgatótól átverekedtem magam hozzájuk és átfutottuk az ajánlatukat. Nem fogott vastagon a ceruzájuk, nem éltek vissza a szorult helyzettel. Tisztában voltam azonban, hogy - miután a kirendeltség készenlét-igazolása alapján Gupta úrékat részben kifizettük - nem lehet az összes javítást újra finanszírozni, legalábbis a cégünknek okozott súlyos veszteség nélkül nem. Közben az idő szaladt, a rendelkezésre álló harminc napból a harmadik közepénél tartottam. Tíz százalék idővesztés ilyen helyzetben megengedhetetlen rizikó!

És ekkor végre megjelent Gupta úr. Maga volt a nyugalom. Rezzenéstelen arccal fogadta felháborodott hiba-felsorolásomat, követelésemet, hogy a munkákat azonnal folytassák és a javításokat is gyorsan végezzék el.

Mentegetőzés helyett nagyvonalú szakmai előadásba kezdett: a padlózat gyönyörű, csak az általános állapotok és ezek a szegény emberek, akiket nem akar egyelőre a szabad ég alá kitaszítani, bepiszkították, a nyitás előtt ki kell takarítani és meglátjuk, mi-

lyen szép. A víz azért került az épületbe, mert az október elsejére virradó éjjel monszunszerű zivatar zúdult a városra - amire évtizedek óta nem volt példa (utánanéztem, ebben igazat mondott!) - ezért a tető központi vízlevezető csatornája nem bírta elvezetni a lezúduló vízmennyiséget. Pillanatok alatt kiderült persze, hogy az előírtnál kisebb keresztmetszetű a beépített csatorna, de meghányva-vetve régen ott élő magyarokkal az eset megismétlődésének valószínűségét, elfogadtam a bővebbre cserélés feleslegességére vonatkozó állítását. Jól tettem, mert egyrészt a délkeleti államok kivételével Indiában október és június eleje között az eső olyan kivételes jelenség, hogy nem érdemes vele foglalkozni, másrészt a Vásár csatornarendszere se készült el időre. A famunkák hibáját igyekezett ugyancsak az esőre fogni, majd bevallotta, hogy két nyugati pavilonban is dolgozik, ezért képtelen is lenne újra legyártatni a tablókat (egyértelművé vált: „túlvállalta" magát). Nem maradt más hátra: megfenyegettem két dologgal. Nem fizetjük ki a készre jelentett munkákra még fennálló követelését (láthatólag nem nagyon érdekelte, a nyugatiakkal nyilván elmaradt munkákra szerződött magasabb áron), és bejelentem a vásárigazgatónál a selejtes munkavégzést, meg a cserbenhagyást. Az utóbbi fenyegetés hatott, reggelre választ ígért, és kilátásba helyezte, mindenképpen munkásokkal együtt fog megjelenni.

A negyedik nap végre sikerült újraindítani a munkát. Gupta úr egy maroknyi csapattal munkába állt. Láttam, ha csak rá hagyatkozom, soha nem készülünk el. Átbotladoztam ismét a fiatalokhoz és megbeszéltem velük: a pavilon másik sarkáról elindulnak ők is, és ki hány négyzetmétert (négyzetlábat - ma is ebben gondolkodik mindenki) csinál meg - elfogadhatóan -, annyit kap a saját tarifája szerint. Gupta úrral egyszerűen közöltem döntésemet és azt, hogy a fiatalokat ő köteles kifizetni. Vagy nem tehetett mást a Vásárigazgatóságtól, az örök presztízsvesztéstől félve vagy neki is mentőöv volt a megoldás, mindenesetre szó nélkül tudomásul vette. Mindkét társasággal megbeszéltem azt is, hogy szükség szerint a kiérkező saját munkásaink is bekapcsolódnak a gyártásba. Délutánra kielégítő tempóban folyt a pavilon két végében a munka.

Kissé megnyugodva „futottam egy kört" a vásárterületen. Be-bekukkantottam az épülő pavilonokba, ahol találtam kompetens személyt, kérdezgettem, információkat gyűjtöttem. A körutam alapján elég nagy biztonsággal meg lehetett jósolni már akkor: három-négy pavilon fog elkészülni olyan állapotban, hogy nem kell leendő vendégeiket szemlesütve fogadni. Némi vigasz volt, de nem voltam igazán boldog. Akkor még majdnem biztosra vettem, hogy nem leszünk e között a három-négy között.

Rohantam a kirendeltségre további tanácsokért: hozzá kellett fognom a magyar gárda elhelyezésének előkészítéséhez, de magamnak és váltótársaimnak is szállást kellett keresnem. Az Ashoka ugyanis több szempontból nem bizonyult tökéletes megoldásnak. Messze volt, olcsónak se volt mondható ott étkezni, és ami a legfontosabb volt számunkra: lassú volt - a rohanó tempónkhoz képest - a kiszolgálás.

I.8. Defence Colony - Jolly Corner

Két név és ha többet nem mondana róluk az ember, akkor is jeleznék, milyen magas fokú Indiában a türelem, a befogadó készség. Indiát évezredeken keresztül özönlötték el a hódítók, sokszor kegyetlen, máskor csak alapos, rendszeres módszereket alkalmazva. És India egyikre sem úgy emlékszik, mint mi a tatár-török dúlásra vagy az orosz elnyomás évtizedeire. Az adott pillanatig kialakult nép-egyveleg szép lassan, türelmesen magába olvasztotta az újabb betolakodót, hitéből, szokásaiból átvett annyit, amennyit meg tudott emészteni vagy amennyit rá tudtak erőszakolni, aztán szép nyugodtan magáévá tette. Mint egy nagy kohó, összeolvasztott mindent. Kivételt csak az angolok képeztek, akikben valószínűleg nem volt semmi keleti, érzék, megértés sem a keleti szokásokhoz, túlságosan gettóba kényszerítették magukat, túlságosan gyorsan raboltak, túlságosan messziről jöttek és túl nagy hátország várta őket vissza. Így fel kellett adniuk Indiát, mielőtt az meg tudta volna emészteni őket. Egyetlen nemzetről, törökről, mogulról (mongolról), hunról, párszíról nem beszél úgy az indiai mint idegenről, kivéve az angolt. De ezt az idegen angolt se gúnyolja-bántja, nem volt ott soha utcaátkeresztelés, szoborrombolás, szobor-"múzeum", minden megmaradt olyannak, amilyennek az elnyomó otthagyta. Az angol nyelv ennél is maradandóbbnak bizonyult: a fenti két névből a Jolly Corner az angolok távozta után született.

Állítólag Radhakrishnan-tól, a kiváló indiai filozófustól kérdezte meg egy angol kollegája: „Mondja uram, mitől ilyen bárányok Önök, hogy szinte sohasem lázadoznak, mindent olyan nagy türelemmel tűrnek?" A válasz igen egyszerű volt: „Mondja uram, hány oroszlán és hány bárány maradt a Földön?"

Mi magyarok gyorsan fogyunk. És szinte valamennyi szomszédunk derekasan utál minket. Vajon miért?

Tehát: a kirendeltség javaslata a Defence Colony és ezen belül a Jolly Corner nevű intézmény volt, egy kis magánpanzió néhány tűrhetően berendezett hálószobával az emeleten, ahonnan barátságos belső körfolyosóról rálátás nyílt a társalgóra. Ez utóbbi úgy volt berendezve, mint az örömházak fogadószobája: zongora mütyürökkel, néhány kanapé hímzett párnácskákkal, előttük dohányzóasztal, pár terebélyes echte bőr-fotel, amelyekben az ember elsüppedt, mint a léket kapott hajó. Csak a madam hiányzott, egyébként kellemes kis kupinak nézett ki az egész, lehetséges, hogy valóban ilyen testet ápoló feladatokat látott el jobb időkben. A madam helyett vidám kis jólfésült, fürge öregúr került elő, és hevesen, de nyájasan magyarázta intézménye óriási előnyeit, többek között azt, hogy a fürdőszobákban angol-WC és bidé is van. Az előző tényleg nem mindennap lelhető fel még a ma Indiájában sem, általános a török-WC, a „taposó", amely rendkívül kényelmetlen volta mellett az olyan országokban, mint India, tulajdonképpen fontos járványgátló szerepet játszhat. A másik, mármint a bidé rendkívül fontos volt a magyar munkások szempontjából. Az egyik csupa üveg és zöld sarokban néhány asztal képviselte az ebédlőt. A „szemle" alkalmával csupán az elmaradhatat-

lan tejes teát fogyasztottam, az építő-csapat megérkezését követően azonban - „maharadzsa palotám" megszületéséig többnyire én is oda jártam vacsorázni. Kellemes angolos, kérésre néha indiai ételt is fogyaszthattam. A Jolly Corner-ben a Corner-t az épület, a Jolly-t az öregúr képviselte. Jolly úrral pillanatok alatt megállapodtam, és ez bizonyult az egyik legjobb húzásnak: ilyen kellemes pihenési lehetőség nélkül a gárda nem tudta volna elviselni a több hetes rettenetes taposómalmot, ami várta.

Magamnak néhány ajánlott lakás, illetve ház közül végül a Kirendeltség közelében, a Golf Links 91-ben, egy ház egész földszintjét választottam. Óriási volt, bútorozás szempontjából kongott akkor az üresség tőlt, de nem volt drágább, mint a többi, „kisebb" lakás és három nap alatt tisztességesen bebútorozta a tulajdonosa. És ami a legfontosabb: hatalmas, buja trópusi kert vette körül pálmákkal, gyönyörű terebélyes bokrokkal és olyan virágokkal, amelyek itthon cserép méretűek, ott pedig embermagasságban pompáztak. Pompáztak pedig minden méretben, formában és a szivárvány minden színében. Ha nem őrlőmalomban pörögtem volna, nem hullafáradtan és pattanásig feszült idegekkel érkeztem volna haza minden áldott este, igazán élvezni lehetett volna a „sahib"-nak (szá**á**b-nak ejtik, hosszúra nyújtott á-val) kijáró főúri körülményeket. A Kirendeltség hihetetlenül olcsó „tax free" ellátmányából rövidesen „feltankoltam" italokkal és hideg ételekkel, és a rövid pihenők alatt nappal a légkondicionált nappali foteljében, esténként a kertben szopogattam az angol gyarmatbirodalom oszlopát, a hosszú - és kiválóan hűsítő, sőt, mondhatnám: kondicionáló - whiskyt. Közben rendkívüli módon nyomasztott az egyedüllét, legfőképpen az, hogy a munka-gondokat nem volt kivel megosztani.

Ahogy közeledett a várva várt esemény, belsőépítész kollegám és a „külsős" grafikus megérkezése, úgy fejlődött a lakás: a bútorozást először szakács, majd inas felvétele követte. Megszületett a „maharadzsa palota": reggel 1/2 7 - 7-kor ébresztő, a szakács 1/2 8-kor tálalja a reggelit, majd rohanás a pavilonba vagy ahol éppen éget a munka. Fél kettőre vár haza a szakács, zuhanyozás (a gőzfürdő és a Vásáron terjengő nagy por miatt), Campari vagy whisky. Kettőkor az asztalon gőzölög az ebéd, mire végzek vele, az inas kipucolja a cipőm.

Sikerült indiai ebédet is kikönyörögni a szakácstól, akit európai ételekre tanítottak be előző gazdái, végül örömében széles mosollyal szolgálta fel az öreg a keményen fűszerezett vegetáriánus fogásokat. Örömében akkora adagot produkált, hogy vacsorára is futotta.

A belsőépítész-grafikus páros megérkeztéig új, az Ashokából jól ismert barátok pótolták a társaság hiányát: a cockroach (kokrocs = svábbogár, csótány) és a gekkó. A „The Advanced Learner's Dictionary of Current English" szerint a cockroach nagy, sötétbarna rovar, amely éjjel jön elő koszos konyhákban és olyan helyeken, ahol ételt tárolnak. Hát nem, kérem! A szótár szerkesztője nem járt Indiában, mert ott a kokrocs nem nagy, hanem óriási, nem éjjel jön elő, hanem mindig, éjjel-nappal és nem előjön, hanem berepül, bevágódik ajtón, ablakon, bármilyen nyíláson. Olyan, mintha pónilo-

vak kaptak volna szárnyra és megszállnák az óvatlan emberiséget. Félre a póniló tréfával: 8-10 centis ronda szárnyas dög ez, a hazai svábbogarak duplája hosszában-széltében, és felettébb vidáman röpköd.

Szerencsére ott van minden házban, lakásban a gekkó, ez az aranyos, sárgás-zöldes, húsz centi körüli méretű, széles és lüktető nyakú gyík, amelyik jókedvűen kebelezi be a kokrocsokat, így az indiaiak legjobb barátjuknak tekintik, különösen az abszolút erőszakmentesség hívei, mint a jain-ek (dzséjnek). A piszkos munkát, amire egyébként se vinné rá a lelkük, elvégzi egy általában nem zavaró jószág. Igaz, amikor először ébred az ember arra, hogy a feje fölött a mennyezeten alszik vagy éppen sétál a gekkó, kissé megriad, de a nem túlzottan ideges néhány nap alatt megszokja.

A munka és élet elviselhetőbbé tételéhez egy dolog hiányzott még: a kocsi. Amint az első rémület felengedett - annak ellenére, hogy volt jogosítványom, kirendeltségi tanácsra is hallgatva - béreltem egy nagy limuzint sofőrrel. Rövidesen meg fogja érteni, kedves olvasó, hogy jól döntöttem.

Mire a kollegák megérkeztek, az életvitelhez szükséges összes kellék jó minőségben és olcsó megoldásban rendelkezésre állt. Szakáccsal, inassal együtt a szállás és koszt olcsóbb volt, mint bármi egyéb megoldás. A Jolly Corner az építő-brigád pihenését kiválóan szolgálta.

Nagy kő gördült le a szívemről, amikor elszállásoltam az építészet varázslóit a „palotában", nem kellett tovább foglalkoznom a kiállítás fizikai megvalósításának gondjaival, és társaim is voltak, akikkel meg lehetett osztani a gondokat, és akikkel a kevés szabadidőt közös szórakozásokkal tudtuk eltölteni.

I.9. A csodák nyitánya: Ó-Delhi

Nem turistaként keveredtem Ó-Delhibe, hanem a pavilon belsőépítészeti munkáihoz szükséges apróságok - szegek, csavarok, talán festékek - beszerzése okán. Én ismertem már valamelyest a várost, a magyar mesterek még nem, és mindennél fontosabb volt, hogy dolgozzanak az elszenvedett óriási hátrány behozásán. Így beültem a kocsiba az igénylistával, mondtam a sofőrnek, mit keresek. OK Szääb - mondta és elindultunk. A Vásár babiloni káoszát elhagyva a már ismert sűrű, nagyon vegyes közlekedési eszközökön hömpölygő áradatban találtuk magunkat - amit európai értelemben véve nem lehet forgalomnak hívni. Ez az áradat alig valamivel kisebb káosz volt, mint a Vásár körüli, de volt valami rendje, ami biztosította a 20-40 km/óra körüli sebességet: a lassú, külső oldalon biciklisták, motoros riksák között kígyózó robogók, beljebb a legkülönfélébb méretű, minőségű és állapotú autók, köztük feltűnően sok fekete tetejű, sárga oldalú „Premier" - évtizedekkel korábbi, licenc alapján Indiában gyártott angol típus - taxi és buszok. És óriási hangzavar: az autók kürtjeikkel riogatják az előttük lelassulókat, a motoros riksák eredeti réz-dudáikkal tük-tükölnek, a kerékpárosok és a robogók életüket nem féltő vezetői kiabálnak-kurjongatnak egymásra. De működik, mozog az egész.

Teendőim gondolat-felhőit a kocsi lelassulása lebbentette fel: bejutottunk Ó-Delhibe, annak is főutcájába, a Chandni Chowk-ra (Csandni Csók). Kitekintettem az ablakon és hosszú percekig nem tudtam elszakadni a látványtól: rozoga, 2-3-emeletes épületek kis erkélyekkel, rácsos ablakokkal, jobbra elől egy kis fehér hagymakupolás mecset, előtte parkoló autók teljes összevisszaságban, kerékpárosok kormányukra könyökölve, tehenek és kecskék békésen heverészve. A házak földszintje: egymáshoz tapadó mini-mikró üzletek sora. És mindenütt tarkaság, a házak változó színeitől kezdve az üzletek színben és nyelvekben egyaránt tarka „portáljai" és mindezek fölött mintegy úszik a tetőszint tarka-barka táblareklám-lánca. Kereskedelmi reklámok mellett filmreklám a főszereplő színésznővel. Lent ember ember hátán: a két lépés széles járdákon, az úton, ahol a forgalom lépésben araszol, és a járművek a kézikocsikkal gazdagodtak. Megemészthetetlen, az első pillanatban elviselhetetlennek tűnő káosz. Valami azonban zavart, hiányzott. Lassan rájöttem: megszűnt a hang-kavalkád. Megszűnt, mint iszonyú klausztrofóbiától szenvedő barátom fóbiája repülőgépen. A líbiai Tripoliban ismerkedtem meg az amerikai olajtársaságnál dolgozó magyar olajmérnökkel, aki nem tudott másodperceket se liftben tölteni, aki artikulátlan hangon üvöltött rám, amikor le akartam nyomni a kocsit záró gombot: „Ne, megőrülök, ha bezársz!". Utazom haza éppen Tripoliból a következő alkalommal, gyanútlanul hátrasétálok a Zürich - Budapest Malév járaton a WC felé és megkövülten veszem észre az egyik középtáji ülésen klausztrofóbiás barátom, amint nyugodtan újságot olvas. A kerekre nyílt szemekben megjelent kérdőjelre válaszolta: „Ez már annyira abszurd helyzet számomra, hogy itt, repülőgépen nem kap el a pánik."

Semmi értelme se lett volna dudálni, kiabálni a Csandni Csókon se, ahol teljesen bedugult a forgalom, ahol a legokosabb volt kiszállni, és gyalog folytatni az utat. Úgy is tettem, megbeszéltük a sofőrrel, hogy ő is megáll a kis mecset mellett és megvár, én pedig gyalog próbáltam eljutni a „műszaki cikkek utcájába". Kiszálláskor nem tudtam, de pár lépés után kiderült: a Csandni Csók vegyeskereskedés, a mellékutcák viszont „szakkereskedések". A konkurens cégek egy-egy utcában, szoros szomszédságban kínálják áruikat. Többet használ az, hogy a vevő mindenképpen betér az utcába, ha a szakosodás témakörébe tartozó árut keres, mint árt az, hogy a konkurensek zavarják egymást. Az is kiderült, hogy nem is zavarják, inkább segítik egymást. Ha valami nem kapható az egyiknél, átküldi a vevőt a másikhoz. Az árszínvonallal se lehet ilyen körülmények között zavarni: „terítéken" van az áru és azt is tudják egymásról az eladók, ki mikor milyen kedvezményt ad. Az utcák jelölése is leegyszerűsödik néhol: a kerékpárokkal és mütyürjeikkel foglalkozó utca sarkán egy ócska kétkerekű lóg a második emelet szintjén, a kerekekkel, gumiköpenyekkel foglalkozók utcájukat, boltjaikat köpenyfüzérekkel jelölik. Ez a legkönnyebben felfedezhető utca egész Ó-Delhiben.

Ez a bazár a világ minden bizonnyal legérdekesebbjei közé tartozik. Emlékezetemben ott hordtam már Damaszkusz és a líbiai Tripoli bazárjainak élményét, a két hí-

res - és akkor még Tripoliban is virágzó - Szuk nyüzsgő életét. Építészeti hasonlóság jellemezte a két szukot, mindkettő fedett, üvegtetős folyosók rendszere volt kétoldalt nyíló üzletekkel, amelyek többségének a folyosó felé nyíló homlokfala Damaszkuszban hiányzott, vagy hótkoszos üvegszerkezet volt. Tripoliban az egész szuk átépítése, modernizációja folyt, ott az üzletek már zártabbak voltak. Damaszkuszban az égvilágon mindent lehetett kapni és uralkodtak a textil- és bőrárú, a fafaragások, a régiségek. Nem hiányzott persze az arany és ékszer sem. Pompázatosabb élet zajlott, mint Tripoliban, nagyobb nyüzsgés és hangzavar és az alku szinte kötelező volt. A damaszkuszi szukban óvatlanul beléptem egy régiségboltba, megmászhatatlan hegyekben és tökéletes zűrzavarban tornyosultak kacatok és értékek, különösen szépek voltak a fegyvereik. Alig hangzottak el az üdvözlések, megkérdezték, honnan jöttem. Ó, madzsar, madzsar, good friend, adunk 12,5% diszkontot - miből, és miért ez a nagy pontosság? Ki tudja? Nyilván egyszerűen felszólítás a keringőre. Itt is áru-utcák, azaz folyosók. Utánozhatatlanok a réztartályos-tömlős, porceláncsészés járó-kelő kávéárusok. Tripoliban komolyabb, rendezettebb, keményebb minden és már akkor háttérbe szorultak a keleti cikkek, minden tele volt nagyon olcsó „közszükségleti elektronikával": rádiók, magnók, lemezjátszók, kazetták, konyhai műszaki cikkek (akkor még nem egyszerűsödött a két főcsoport megkülönböztetése: akusztikai cikkek = brown goods, konyhai = white goods). Ami valódi keleti maradt, az az arany-bazár volt. Pici boltok, egy eladó, két vevő fért el többnyire, de egy-egy boltban több mázsa arany üvegpultban, a falakon körben és az utcácskára, folyosókra kihajtható tablókra aggatva. Bemegyek az egyik boltocskába, elmagyarázom, mi érdekelne, keresgél a boltos, nincs. Ismét elmondom, kézzel rajzolok is a pulton, mondom, láttam ilyet valamelyik boltban. Na, ezt a sértést nem tudta elviselni, kiszaladt a boltból, otthagyva engem a fél tonna aranynyal. Dermedten álltam, és az agyam szuperkomputerként értékelte a helyzetet: szaladjak-e el, ez lehet provokáció is. Visszajön és meggyanúsít tízezer dollár érték eltulajdonításával. Mire dönteni tudtam volna, megjelent és nyitott tenyerén mutatta a kért apróságot. Mosolyogva magyarázta, hogy a második szomszédjánál volt, ilyenkor kisegítik egymást. Szép, szép, de én beleizzadtam.

Nagyon elkalandoztam. Térjünk vissza Ó-Delhibe, ahol - mint mondtam - a világ valószínűleg legérdekesebb bazárjában, kereskedelmi városrészében kalandoztunk. Itt minden nyitott, kevésbé koncentrált és még kevésbé körülhatárolt, de nem korlátozott a kapható áruk köre és a tarkaság, nyüzsgés többszöröse az arab világban tapasztaltaknak. Itt nemcsak arany-ezüst, ékszer és régiség, nemcsak bőrárú és textília, hanem minden kapható, amit az ember gyártott, gyárt, gyárthat. Említettem, hogy szögért, csavarért, festékért indultam, hogy kerékpár- és alkatrészei, meg gumiáru utcák vannak, de ugyanígy idejárt később a munkavezetőnk vasalásokért, fáért, lehet itt kapni szaniterárut, bútorokat. Néhány hét múlva tonnaszámra ontotta ez a piac a tűzijáték-kellékeket a hindu Újév előtti napokban. És különösen feltűnő volt, hogy a szigorú

indiai importkorlátozások ellenére nem volt hiány importtermékekben sem: az ősidők óta kereskedelemmel foglalkozó dinasztiákat nem lehet elzárni a világtól.

Amint tülekszem, keresem az acél hardware boltokat, meglepetés fogad: cirill betűket látok magam előtt egy pöttöm bolt portálján. A nyelvi sokféleség eddig is szembetűnő volt, minden üzlet legalább három nyelven hirdeti magát és kínálja portékáját: hindiül, urdu nyelven (a moszlim lakosság nyelve) és angolul. És lám, elég volt „fellángolnia" az indiai-szovjet barátságnak, megjelennie Delhi utcáin néhány ezer oroszul beszélő diplomatának, kereskedőnek, szakértőnek, és az élelmes indiai kereskedő máris vette a fáradságot, hogy a nyelvet nem vagy kínlódva beszélő idegennek segítsen az árukínálatban eligazodni. Ő járt jobban. És nem került nagy fáradságába: hihetetlenül jó a nyelvérzékük, hiszen bábeli nyelvzavarban nő föl minden városban élő indiai.

Akkor még nem igazodtam el a nevek eredete kérdésében, az arcok sem árulkodtak úgy, mint évekkel később, annyi azonban feltűnt, hogy sok az arabos név. Az ó-delhi bazárban élő, nyüzsgő kereskedők többsége az urdu nyelvet beszélő muszlim. Az urdu nyelv, a nagy indiai kohó egyik terméke: az Indiába évszázadokon keresztül beözönlő muzulmánok és az indiai lakosság keverék-nyelve. A világon valószínűleg párját ritkítja, ahogy az elnyomottak nyelvének nyelvtanára, mint egy csontvázra rárakódik az elnyomók szókincse. Az ugyanis az urduban alapvetően perzsa, arab, török. Az urdu anyanyelvűek ma is a második legnagyobb indiai vallás képviselői annak ellenére, hogy Pakisztán és Banglades tömöríti a volt angol gyarmat muszlimjainak döntő többségét.

A sikeres beszerző- és egyben Kelet-csodáló körutam végeztével visszaverekedtem magam a kocsihoz. Folytattuk csiga-araszolásunkat a Csandni Csókon és alig cammogtunk 3-400 métert, amikor hirtelen kitárulkozott előttünk egy zöld térség. Ma már nehéz visszaadni a látványt, amiben minden egyszerű volt, egyszerű, de hatalmas. Szemben, a házsorokkal már nem szegélyzett, előrefelé lejtő Csandni Csók valami, a járművek és tömeg áradatában alig felfedezhető kőhídon futott ki egy keresztirányú aszfaltútra, majd elolvadt az úton és az út túloldalán lappangó-lopakodó párafátyolból kiúszó, gulliveri meseméretekre emlékeztető vörös erődítmény kapujához kanyarodva. Az erőd - első pillantásra elárulta magáról, hogy ő a híres Red Fort, a Vörös Erőd - falai tökéletes épségben futottak ki jobbra a képből, lőállásokkal csipkézetten ma is harcra készen. A kapu messziről is a bevehetetlenség jelképének tűnt.

Jobbra vörös-fehér falaival és finom tornyaival valóságosabb, hihetőbb épülettömb állt egy kisebb, pár méteres magaslaton. Méltóságteljesen széles lépcsősor vezetett a vasrácsos kapuhoz. Ezen a lépcsősoron a bazár élete minden színével, kavargásával, keletiségével kúszott fel a kapuig, alig hagyva helyet a hívőknek és vándoroknak a ki-be járásra. Nem tudtam a nevét, nem tudtam, hogy a világ egyik legnagyobb mecsetjének a lépcsőin kerülgetem a törökülésben kosara mögött ülő árust, a kerékpárjára aggatott zsákból kereskedőt, a nyakába akasztott faládikóból áruit kínálgatót és az egy-

szerűen arra igyekvő szolgát. A kapu nyitva volt, benéztem a futballpálya méretű belső udvarra, a rőt szakállas őr a cipőmre mutogatva figyelmeztetett a muszlim szokásra: a templomokba csak lábbeli nélkül szabad belépni. Nem volt időm, hajtott a munka, nem mentem be. Azóta is sajnálom, hogy elszalasztottam a ritka alkalmat, amikor bejuthattam volna a Jama Masjid-ba (Dzsama Maszdzsid), a világ egyik leghíresebb mecsetjébe. Négy-öt alkalommal próbálkoztam a későbbi évek alatt, mindig valami tilalom állta utamat. Nagy igazság a mondás: „Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra."

Innen, a mecset lépcsőiről szélesebbre tárult a szemközti oldal látványa: legalább 100 méter sugarú körben népszórakoztató attrakciók és tarka közönségük foglalt el minden négyzetmétert. Kis Vidám Park, amely szabadon, kerítés nélkül fogadta a látogatókat, a tarkaságból azonnal érzékelhetően elsősorban nőket és gyerekeket. Volt ott minden: körhinta, mini-óriáskerék, bűvészek. És ismét örökre elszalasztottam valamit, pár csodálkozó pillantásra futotta, siettem vissza a kocsihoz. Pedig gyönyörűnek tűnt, másnak, önfeledtebbnek, mint otthon, ahogy ez a szomorúan szegény nép szórakozni mert és tudott.

I.10. Közlekedés: taxi és motoros riksa

A most leírandók címe a vendégekre vonatkozik. Az indiaiak fő közlekedési eszköze a vonat és távolsági közlekedésben, városokban egyaránt a busz. A nagyon gazdagok nyugati kocsikon közlekednek, a kevésbé gazdagok helyi gyártású autókon, mint az Ambassador, a Premier és pár év múlva a Maruti, az indiai Suzuki. A középosztályba tartozók a robogót kedvelik és ünnepélyes alkalmakkor a taxi vagy riksa valamilyen formáját veszik igénybe. A millió kishivatalnok, mini-vállalkozó, kiskereskedő, mesterember kerékpáron vagy buszon közlekedik.

Tömören ez a lényeg, de hirtelen, egy morzsányit belegondolva, hogy mennyi mindent ferdít ez az összefoglaló ismertetés, nem is tudom, hol folytassam. Mert - mint az indiai évek során tapasztaltam - az, hogy melyik közlekedési eszköz milyen szerepet játszik, milyen rétegeket szolgál, mennyire elterjedt, városonként nagyon eltérő. Ha például a riksára gondolunk, annak gyalogvontatású változata nagy tömegben csak Kalkuttában maradt meg, ott többtízezer van forgalomban. Motorkerékpárral összeresített változata Delhiben igen népszerű, az olcsó tömegtaxi szerepét tölti be, míg Bombayben gyakorlatilag mindkettő teljesen hiányzik.

Vagy vegyük a vonatot. Pályaudvarra egyszer-kétszer, először kíváncsiságból, majd kényszerből tévedtem be. A tömeg olyan hatalmas és annyira szegénynek tűnik a pályaudvarok környékén, hogy maga a látvány is félelmet kelt az idegenben. Sokáig el sem tudtam volna képzelni, hogy európaiak felülnek a mai India vonataira, amelyek láthatóan elhanyagoltak, kopottak, mocskosak és fűzérben lógnak az utasok a lépcsőkön, mígnem arról értesülök, hogy a bombayi kirendeltség-vezető 18 éves fia vonaton tesz komoly körutazást. És szájtátva hallgattam élménybeszámolóját pár hét múlva ar-

ról, hogy elegáns és tiszta, légkondicionált hálófülkében utazott mindenütt, teát a kupéba lehetett rendelni, fertőtlenített vizet szolgáltak fel és - ha jól emlékszem - meleg ételhez is hozzá lehetett jutni. Azaz vonaton belül is nagyok a különbségek.

Kegyetlenül egyformák viszont a buszok. Legtöbbjüket India két egymással birkózó, méreteit tekintve közel egyenlő vállalat-birodalmat magáénak tudó tőkés családja, a Tata és Birla közül a nagyobb tiszteletnek örvendő párszi Tatáék adják az országnak. Ezek a strapabíróbbak, az országutak elefántjai, de a városi közlekedés kulijaiként is kiváló szolgálatot tesznek. Madraszban gyártják a londoni emeletes buszokat, a Leylandot is, ez azonban kényesebb jószág, elsősorban a nagyobb városokban, Kalkuttában és Bombayban közlekednek.

Mit értek „kegyetlenül" alatt? A buszok India-szerte zsúfolásig telve közlekednek. A távolsági járatokon nem annyira az ajtókban lógnak, mint inkább a tetőn körbefutó párkány lecsúszás elleni védelmét kihasználva „tábort vernek" a tetőn összes batyuikkal és többszáz vagy akár ezer kilométert így utaznak tűző napon, ömlő esőben. Öregebb honfitársaim bizonyára emlékeznek a háború után közlekedő élelmiszer-beszerző vonatokra: hát valahogy ezekre emlékeztettek az indiai buszok. És száguldanak az úttalan utakon, többszólamú kürtjeiket szinte állandóan harsogtatva, hiszen ezek az utak külön mesevilág, önálló regényt érdemelnének. A lakott településeken áthaladó szakaszokra a teljes tumultus jellemző: apró, sátorlapokkal vagy bádoggal fedett féltetős favázas bódék alatt gyékényágyak, nyílt tűzön teát főznek, jobb helyeken valami meleg ételt is lehet kapni, a bódén színes betűkkel felirat: „Hotel Krishna". Igen, ilyenekben szállnak meg a vándorok. De kiömlik az élet ezer apró mozzanata is az útra: állatokat terelgetnek, sokszor szent teheneket. És ez, hogy „szent tehén", csak nekünk furcsa, csak nekünk tűnik úgy, hogy egy-egy kiválasztott tehén jut a szent státuszához. A valóság pedig igen egyszerű: minden tehén szent. Ezt tartják az ősi hiedelmek, ezt a hinduizmus, és az indiai alkotmány egyik paragrafusa is védi a tehenet mint szent állatot. De a szent tehénnel életében nem bánnak különleges módon, a tejét isszák, igavonó erejét felhasználják, sőt, ha makrancoskodik, bizony bottal ütlegelve terelgetik.

Szentté éppen azért vált, mert a legtöbbet nyújtotta a népnek, amit a természettől egyáltalán kaphattak. Egy tehén ma is egész családot tart életben Indiában. Terelgetnek persze kecskéket, bárányokat, vagy egyszerűen legeltetik őket az útszélen és senki sem ügyel rá, merre tekeregnek. Az állatok között áruval magasan megrakott, emberméretű - sokszor tömör - kerekeken gördülő kézikocsit vonszol a két hosszú kocsirúd közé beálló vézna ember, szaporán talpalva. Helyet hangos kurjongatással teremt magának. Sötétek az utcai lámpák, a „szállodák, éttermek" pislákoló lámpái és a sűrűn használt tarka lámpafüzérek adják az utcák, terek megvilágítását. Mivel ünnep ünnepet követ, a pár viskóból álló „falvakban" is ott látni a kedves kis vidám parkot. Az óriáskerék sokszor csupán pár méter magas és kézzel tekerik. A gyerekek azonban így is sikongatva örülnek neki. A vidám kavalkád közepén, az út mindkét szélén a friss ga-

bonatermést szárogatják az asszonyok, éjjel is ott guggolnak az útszélen és valami sugallat hatására ide-oda sepregetik, majd egy mag vastagságúra teregetik a kincsüket. És jaj lehet annak, aki ráhajt ezekre a gabonaszőnyegekre, a legnagyobb teherautók is lépésben kerülik ki őket. A „szállodák" körül pihenő kamionméretű, lámpafüzérekkel, óriási fényszórókkal és színes feliratokkal díszített Tata-teherautók persze konok nyugalmukkal uralják a látványt. Amint pilótájuk kipihente magát, szedi a sátorfáját és kürtjével, motorjának dübörgésével felerősítve a zajszintet, mint leszegett fejű bivaly tör utat magának. Nagyobb helységek mellett etető-pihentető bódésorokkal „teherautó terminálok" vannak, ahol békés nyugalomban hosszabb pihenőt tarthatnak a kimerült sofőrök. Munkájuk a leírt körülmények miatt és persze azért is kimerítő, mert a bérpilóták állítólag 48 órát kapnak például a 2000 km feletti Bombay-Kalkutta útra. Valószínűtlen és megemészthetetlen az ellenőrző-pontokon kialakuló káosz. A kátyús utakon és több sorban az utak mellett is teherautó teherautó hátán, lassan araszolva kúsznak előre. Aki itt busszal vagy személykocsival át akar jutni, tegye azt nyugodtan, de határozottan, minden kis lyukat kihasználva és mindenki másra tekintet nélkül. A hosszú „sztráda"-szakaszokon annyival jobb a helyzet, hogy elmaradnak a kis csordák és kézikocsik, megjelennek viszont a bivaly-csordák és a motorosok. Az utak pedig, ha lehet még göröngyösebbek, mint a lakott településeken.

Ebben a káoszban nyomulnak a buszok, igyekeznek menetidőt is tartani. Az eredmény: nagyon sűrű és többnyire sok áldozatot követelő balesetek. Kint dolgozó magyar szakértő „szállnak a darvak"-ként emlegette az tetőn is utast szállító távolsági buszokat: egy nagyobb kátyú, három daru elszáll, egy gyorsan vett kanyar és újabb kettő elrepül, egy erőszakosabb teherautó leszorítja a buszt és az belecsúszik a folyóba: kétszáz halott.

Nagyon előreszaladtam a tervezett témától, térjünk vissza Delhibe. A látogatónak, vendégnek tehát két választási lehetősége marad, ha nem akar vagy nem tud kocsit bérelni és ebben a káoszban vezetni: a taxi és a motoros riksa.

A taxik Ambassadorok és Premierek, a fiatalabb példányok is tízévesek. Karosszériájuk felül sárga, alul fekete, műbőr üléseik kopottak, az olajos testektől fényesek, legtöbbjük pár szakadásban mutatja a kócát. Menet közben recseg-ropog, ugrál, az ülés kemény, mint a fapad, zötyög, de megy. A meleg miatt az ablakok nyitva, a sofőr kikönyököl és a rég rossz elektromos kürtje helyett a századfordulóra emlékeztető rézdudájával okkal, ok nélkül vidáman tük-tüköl. Néha kidugja a fejét az ablakon, rászól az orra előtt bóklászó robogóra, aztán biccent egyet és gyorsít. Társalogni nem lehet velük: yes Szääb, no Szääb a szókincsük, de a minden bizonnyal rosszul ejtett címeket nagy biztonsággal nyugtázzák: „OK Szääb" vagy „yes Szääb", és indulnak. Előrendelés teljesen felesleges, minden szállodánál, komolyabb intézménynél, fogadásoknál, repülőtereken szépen állnak sorban, rosszabb esetben tülekednek, és a londiner vagy kapuőr sípjelére előállnak.

Hogy rájuk bízhatja-e az utas az életét, nem tudom. Nekem legjobban a sikh (szik, a hindu-mohamedán megbékélést alapcélul kitűző vallás, majd népcsoport tagja) sofő-

rök tetszettek, ha választani lehetett, hozzájuk ültem be: mindig mosolygósak, fürgék, ragyogó vezetők és jó érzékük van a műszaki dolgokhoz. Könnyen romló kocsijaikat maguk hozzák - pillanatok alatt - rendbe. Angol nyelvtudásuk is jobb az átlagnál és közvetlenebbek.

A taxikkal kapcsolatban egy alkalommal azonban nagyon kényelmetlenül éreztem magam. Másodmagammal késő este érkeztem a Palam repülőtérre, a szokásos tülekedés után kiértünk a kijárathoz, ott - nem szik vezette - taxit halászott nekünk a fegyveres őr, és felírta egy rongyos fülű füzetbe a rendszámát. Szállunk be, de a jobb első ülés, amit otthon előszeretettel anyósülésnek hívnak, foglalt: egy eléggé sötétbőrű kis indiai nagy bottal a lába között nézett mereven előre. Ajaj, gondoltam magamban, ebből mi lesz? Csak az mérsékelte nyugtalanságom, hogy felvettek minket a jegyzékbe, ami persze sokat nem jelenthetett. Útitársamat, aki először járt Indiában, nyugtatgattam: biztos viszi haza a kollégáját, mondtam. Mint kiderült, pár nappal előbb egy taxis kirabolta az utasait. Botos embereket vezényeltek ki a külföldiek védelmére. Vándor, légy óvatos.

Nem szégyelltem a motoros riksa igénybevételét sem. Kicsit furcsa egyszerűség, még nehezebben viselhető kopottság, benzin- és füstszag jellemzik, de kisebb méreteinél fogva könnyebben veszi a forgalmi akadályokat, szabadabb a kilátás és forró napokon, a menetszél kellemesen hűsíti az utast. Könnyebben le is lehet inteni, egy szemvillanás alatt kiugrik a forgalomból. Dudálni ugyanúgy dudál, mint a taxi, eredendően rézdudával van felszerelve. A delhi forró napokban - az első két héten - jóval többet riksáztam, mint taxiztam, csak a „hűvösödő" november kényszerített a hajnali és esti órákban a taxi kötelező használatára, amikor a sofőrt már elengedtem. Az is tény, hogy a taxik többször csődöt mondtak alattam, a riksák soha.

I.11. Találkozás egy érinthetetlennel. Személyzet: a ma is élő tabuk

Pavilonunk a két indiai vállalkozó térnyerésért folytatott harcának, de főként a magyar csapat testet-lelket kimerítő kemény munkájának eredményeként gyorsan épült. Az eredeti tervek módosításával saját WC-t is építettünk, ugyanis a Vásár területén megnyitott WC-k új állapotukban sem voltak alkalmasak a magyar kiutazók részére (török-WC-k voltak, csempézetlenek és akadozott a vízellátás), pár napos használat után be se lehetett lépni, biztos volt a fertőzés.

A magyar építőmunkások kiérkeztével meg kellett kezdeni a helyi alkalmazottak felvételét. Mivel az építési költségek túllépték a tervezettet, minden egyébbel takarékoskodni kellett. A fontosabb szerepekre a Vásárigazgatóság ajánlott jelölteket és a jövedelmüket is az számlázta le. Ilyenek voltak - elvileg - a hostessek, a tolmácsok, a felszolgálók. Ezekre a szerepkörökre és a munkásaink mellé segéderőnek a kirendeltségi alkalmazottak is ajánlották rokonaikat. Az ilyen, a Vásárigazgatóság megkerülésével ajánlkozók által kért díjazás fele-harmada volt a „belső" tarifának.

A stratégia adódott: a hosztesszt a Vásárigazgatóságtól kell kérni, igen fontos a jó megjelenés, a kipróbált nyelvtudás, a hasonló szerepkörben már megszerzett gyakorlat. Ennek alapos vizsgálata jelöltenként az őrületes nyomás alatti munkavégzés mellett lehetetlen lenne. Mint kiderült, még így is, a Vásárigazgatóság jelöltjei közötti válogatás is igen sok időt rabolt el tőlem. A stratégia másik fontos szempontja volt - szokásos szempontja a viszonylag kis magyar pavilonoknál -, hogy több szerepkört láttassunk el egy-egy alkalmazottal: a hostess tolmácskodjon és szolgáljon is fel a fontosabb tárgyalásokon, vagy ha felszolgálót is alkalmazunk, az mosogassa is el a csetrest, a segédmunkás takarítson és így tovább. A pavilon méretei, a kiállítók és a jelzett vállalati utazók száma alapján három, legfeljebb négy alkalmazott felvételével számoltunk. Az elfutott költségek miatt a „kinti" munkaerő alkalmazása is fontos szemponttá vált.

És a másutt minden gond nélkül végrehajtható, általában néhány órát igénybevevő elképzelés Indiában látványos csődöt mondott. Napokig jöttek a jelöltek, hozták ajánlóleveleiket, meghallgatták, mi lenne a feladat és amint a mosogatásra vagy takarításra terelődött a szó, különösen meghallva, hogy a takarításba a WC is beleértendő, a jelöltek kisebb része - indokolás nélkül - nemet mondott, nagyobb része a megbeszélt időpontra megjelenést ígérve távozott és soha többé nem láttam. Értetlenül álltam a jelenség előtt, majd lassan világossá vált előttem, hogy nem tudok valamit, ami az indiaiak számára azonnal lehetetlenné teszi az ajánlat elfogadását. A Kirendeltségen pillanatok alatt elmagyarázták, miről van szó: takarítást, és különösen a WC tisztántartását csak érinthetetlen láthatja el. Kasztbeliek erre egyszerűen nem vállalkozhatnak. A mosogatással ugyanez a helyzet, ráadásul aki a WC-t tartja tisztán, nem mosogathat. Megígérték, hogy a Kirendeltség takarító-emberével megbeszélik: vállalja el a pavilon és azon belül a WC takarítását és másnap reggel találkozhatom vele a Kirendeltségen. Nagy kő esett le a szívemről és elhatároztam, hogy alulról építem fel a személyzetet: amint találok megoldást az „alantas" munkákra, egyszerűbb lesz a „magasabb" kombinációkat megoldani.

A megbeszélt időpontban, a Kirendeltség bejáratánál mutatták be az alacsony, az átlagosnál sötétebb bőrű, vékony legénykét, a sweeper-t, aki szemlesütve állt néhány lépésnyire tőlem. Megindultam feléje és kézfogásra nyújtottam a jobbom. Amennyit közeledtem hozzá, annyit hátrált az épület fala felé, mintha bélpoklos akarná erőszakkal megfertőzni vagy mint aki kísértetet lát. Földbegyökerezett a lábam, és kérdően néztem a Kirendeltség alkalmazottainak vezetőjére, aki a fiút bemutatta és tolmácsolt. Ő nem foglalkozott a helyzet tisztázásával, nyugodtan elmondta, hogy mik lennének a fiú feltételei: mennyi munkát tud vállalni, mi volna a bére. Azt hiszem, ez volt a leggyorsabb felvétel a világon, zavaromban csak bólogattam és amilyen gyorsan tudtam, távoztam. Éreztem, ahogy elfutja a szégyenpír az arcom. Embert így megalázni, hogy kénytelen legyen magát állati módon megalázni, csak az ember képes. Az idő megfagyott bennem, aznap képtelen voltam rutin-dolgokon kívül bármivel foglalkozni. Egy

villanásnyi idő alatt megértettem, miért nem tudtam erre a munkára embert szerezni: csak állattá alacsonyított nyomorult vállalhatta el. És megsejtettem valamit India igazi másságából, mélységeiből, poklaiból, ami hét év alatt is megemészthetetlen maradt.

Szegény Mahatma: lemondtál a meggazdagodás lehetőségéről, egész szent életed hatalmas szülőhazád felszabadításának áldoztad, felszabadítottad Anglia koronagyarmatát, azt hitted, eltörölheted a kasztrendszer fejlődésgátló béklyóit, törvényt fogadtattál el az első szabad Parlamenttel az érinthetetlenekről, „az isten gyermekeivé", harijanokká (haridzsán) keresztelted őket, hogy az emberiség legkegyetlenebbül kitaszítottjait emberi sorba emeld, és műved, művednek ez a legemberibb, legszentebb eleme íme, mily messze van álmaidtól. És sorsod a próféták sorsa lett, Téged is meggyilkoltak, mint szinte valamennyit: Zoroasztert, Krisztust, Mohamedet, Indira Gandhit.

Hosszú időnek kellett eltelnie, a hinduizmus felületes megismerésétől el kellett jutnom több vallás alapelemeivel való ismerkedésig, míg ki nem alakult bennem a meggyőződés arról, hogy az érinthetetlenek távoltartása a többiektől alapvetően higiéniai - irtózatosan kegyetlen és megalázó módon, de mégis higiéniai - okokra vezethető vissza: évezredekkel ezelőtt, a fertőzések, járványok igazi okainak és ezzel a védekezés gyógyászati eljárásainak ismerete nélkül mégiscsak megszületett annak felismerése, hogy akik az emberi hulladékok és ürülékek eltisztításával, állatok elejtésével, feldolgozásával, elhullott állatok maradványaival, állati eredetű termékek gyártásával foglalkoznak, a fertőzés közvetítő elemei, egyedei. A legbarbárabb módszerekkel is távol kell őket tartani az egészségesektől. Ez az elkülönítés a kasztonkívüliségtől kezdve az érinthetetlenek önmegjelöléséig sok elemből áll: feltűnő ruházat, kiáltozás mások közeledtére, sőt a ruhára akasztott csengettyű szünet nélküli használata - csupán néhány módszer az önkitaszítás kelléktárából.

Nem példa nélküli, hogy vallás higiéniai előírásokat alkot. Az általam tanulmányozott vallások közül a zoroasztrianizmus szent könyvei hosszú fejezetekben foglalkoznak az ivóvíz tisztaságának megőrzésével. Pontos utasításokat tartalmaznak arról, miként kell a vízben talált hullát eltávolítani folyóból, tóból, vigyázva arra, hogy a testet ne, csak a ruházatot érintsék. Többször utasítja az aktus résztvevőit, hogy ruházatukat a művelet befejeztével égessék el, évezredekkel megelőzve minden ezirányú gondolkodást! Higiéniai megfontolások vezették Zoroasztert és követőit abban is, hogy a halott elhantolása, vízen „leúsztatása" helyett a halottégetésre, majd a faállomány óvása érdekében halottaik keselyűkkel való „feletetésére" térjenek át. Sivatagi körülmények között az elhantoltat a sakálok könnyen kiásták a homokból és a maradványokat széthordva fertőzési gócokat teremtettek, a kevés víz nem tudott öntisztulni, a keselyűk pedig szinte percek alatt csontig tisztították a hullákat. Az évszázadok folyamán a feletetés technikája is - mindig a higiéniai tökéletesedés útján - fejlődött: először fákra, ágak közé fektették halottaikat, hogy csak a gyors és tiszta madarak férjenek hozzájuk, majd építményeket emeltek, ahol egyrészt a testnedvek felfogására vagy mélybe vezetésére is

gondoltak, másrészt papok őrszolgálata védte a halottakat - és ezzel az élőket - az emberi beavatkozástól és a földön járó állatoktól. Végül ennek a századnak a hetvenes éveiben a még létező legnagyobb párszi kolónia temetkezési helyén, a bombayi „Hanging Garden"-ben a halottak kitételére szolgáló „Tower of Silence"-et (A Hallgatás tornyát) modernizálták: amint kellő számú keselyű lepte el a hullát, két negyed gömb rácsozatot csuknak össze fölöttük, nehogy a testrészeket széthordják a városban.

Nem kétséges, hogy a meleg éghajlaton született és élő vallások számtalan, ételtől tiltó rendelkezése is higiéniai megfontolásokra épül: a zsidók és mohamedánok disznóhús fogyasztást, a hinduk, dzséjnek, buddhisták általános húsfogyasztást bűnné minősítő tilalma ide sorolandó, de annak vélem a mohamedánokat naponta ötször láb- és kézmosásra kötelező ima-rituálét is. Mohamed fellépése az alkoholfogyasztás ellen ha nem is higiéniai, de egészségügyi rendszabály.

A szent könyvek verses formába öntése is óriási lélektani tudásról vagy egyszerűen ráérzésről, az ősi ritmusba-foglalási ösztönnel élésről tanúskodik. Így a memorizálás, a „közgondolkodásba ültetés" folyamatának - többek között a higiéniai rendszabályok megtanulásának - sebessége többszörösére gyorsul.

A sweeper-kérdés megoldása meggyorsította a személyzet többi tagjának felvételét. De még ért meglepetés: a hostess-jelölteket részben - a napközbeni parázs teendők miatt a délutáni-esti órákban a „rezidenciámra" kértem, naivan, hátsó gondolatok nélkül. A módszer tarthatatlanságára hamar rádöbbentett, hogy az egyik jelölt édesapja, egy rendkívül elegáns magas beosztású hivatalnok kíséretében jelent meg, aki elnézést kérve végigasszisztálta az „interjú"-t. Csúnyácska lány volt, kár volt féltenie. A hostess-választás végül nagy sikerrel zárult: a Vásárigazgatóság az utolsó pillanatban, amikor már szinte akárkit felvettem volna, átküldött a pavilonba egy jelöltet. Ránézni és elájulni egy pillanat műve volt. India egyik legszebb hölgye állt előttem néma mosollyal ajkain. Azt hiszem - bár ezúttal nem volt semmi jelentősége -, hogy száriban jelent meg. Sudár termete, ébenfekete haja és sugárzó zöld (!) szeme elbűvölt. Férfiasan bevallom, felvétele egy pillanatra sem volt kétséges, sablon-kérdéseimet csupán a látszat megőrzéséért tettem fel. Angol tudása kiválónak bizonyult, tolmács- és hostess-gyakorlatot igazolt. Gyors döntésem sikere másodperceken belül leolvasható volt a pavilonban már jelenlévő magyar üzletkötők arcáról. És amikor a „gyakorlóideje" alatt modern ruházatban, rövid nadrágban jelent meg, láttatva gyönyörű, Európában „kisportoltnak" mondott formáit és világosbarna, szépfényű bőrét, a siker fenomenális volt. A pavilon összes férfitagja ott sündörgött körülötte és általános meglepetésre bájosan flörtölt egyik-másik udvarlóval. Még nagyobb volt a meglepetésem, amikor kiderült, hogy a neki nem említett sokrétű szerepet a lehető legtermészetesebb módon és saját kezdeményezésre vállalta, csinálta. A tisztogató jellegű munkák vele kapcsolatban fel se merültek, de tolmácskodott, tanulta a kiállítási tárgyakat, Magyarországot, a kapcsolatteremtéshez szükséges ismereteket és a Vásárigazgatósághoz is jó kapocsnak bizonyult. Ha szükség volt rá, fel is szolgált. Nemcsak gyönyörű volt, hanem nagyon hasznos segítőtárs is.

I.12. Porba hullik a magyar konyhába vetett hit. Az első indiai ételek

A pavilon építése alatt nem volt időm az indiai étkezési szokásokkal komolyan ismerkedni. Másutt ez szinte elkerülhetetlen: a szocialista Magyarország kiküldöttei általában konzerv- és kolbász-szalonna konyhán éltek, hogy haza tudjanak vinni valamit a kiküldetési valutából vagy hogy az otthon elérhetetlen ruházati és műszaki újdonságokból tudjanak vásárolni, rendes meleg ételt azonban időnként fogyasztaniuk kellett egészség-megóvási szempontok miatt. Az érdeklődőbb kiküldöttek módszeresen ismerkedtek ilyenkor a fogadó ország ízeivel, zamataival.

Delhiben egyszerűen nem volt erre idő. A munka reggel korán indult, ebédet eleinte többnyire a pavilonban, „zsebből", kis teával kiegészítve fogyasztottunk, vacsorázni pedig a későesti órákig tartó kegyetlen tempójú munka után legegyszerűbben és leggyorsabban a Jolly Cornerben tudtunk. Erőnkből se futotta másra. A „maharadzsa palota" létrejötte után mód lett volna az ismerkedésre, akkor viszont a szakács korlátozott tudása vált akadállyá.

Nem tudom már megmondani, hány alkalommal és hol sikerült mégis a Moszkva-Delhi légijáraton és a Jolly Corneren kívül indiai ételeket megízlelnem. Emlékeim között egyik kezem ujjain megszámlálható alkalom dereng: egy vacsora valahol a város szélén, amit kutyafuttában fogyasztottam el és a Kirendeltségi dolgozók szíves-kedves meghívásai közül néhány alkalommal indiai ebéd vagy vacsora tálaltatott. Saját szakácsunk a már leírt alkalommal vállalkozott vegetáriánus ételek előadására. Rám ezek a különleges ízek rendkívüli módon hatottak. Indiával való találkozásomig én is azt vallottam, amit honfitársaim - gondolom - szinte kivétel nélkül, hogy a magyar konyhánál jobb nincs, nem lehet a világon. Azóta, annak ellenére, hogy számtalan nemzet konyhájával ismerkedtem meg több-kevesebb alapossággal (kínai, olasz, spanyol, német, arab, angol, szerb, horvát, szlovén, bolgár, grúz, örmény, csecsen, üzbég) és elég mély ismereteim voltak a belga és orosz, a cseh és lengyel konyha étkeiről, állítom, hogy az indiai konyhánál jobbal nem találkoztam. Mind választékban, mind zamatgazdagságban messze túltesz a magyar konyhán. Az indiai fűszerezés ismeretében egyszerűen nevetséges a magyarok büszkesége égetően csípős főztjeikre.

Ha indiai konyhát mond az ember, mindenki a tandoori chicken-el (tandúri csirke) válaszol. Magam is ezt az ízeiben, színében és készítési módjában is különleges ételt rendeltem az első alkalommal. Közismert, hogy ez a csirkekészítmény vörös színűre fűszerezett, kellemesen csípős és jellegzetes zamatú. Hagyományos módon készítve kemencében sütik. Szerencsém volt az első próbálkozással: tandúri csirkém kemencében készült és kiválónak bizonyult.

Hanem amikor újra találkoztam a repülőgépen fogyasztott „mutton masala"-val (maszala módon készített birka), és elfogyasztottam egy-két curryvel készített ételt (általában körrinek ejtik, pedig kárri) már rabja is lettem az indiai konyhának. A hal kárrival készítve például egészen különleges valami. Pedig az igazi kellemes meglepetéseket a rá-

kok, a gyümölcsből készült húskísérők, a chutney-k (csátni), a gazdag étvágygerjesztő előétel-választék, például a samosa-k (szamosza), a különleges gyümölcsök és a vegetáriánus konyha hihetetlen gazdagsága okozta. A mangó csátnihoz hasonlítható zamat kevés van a Földön. A kenyérféleségek is egészen más világ, mint amihez Európában szoktunk: a chappatik (csápáti), purik, parathák és a nan mind-mind lepényféleségek, de alkotóelemeiktől kezdve vastagságukig és ízükig nagyon különböznek egymástól.

Egyszóval az indiai gazdagságból a konyhát vittem haza egyik legkellemesebb emlékként.

Egyszer talán tanulmányt írok majd a bombayi-kalkuttai hét év kulináriai emlékeiről, most - miután az első találkozásnál tartunk - csak néhány megjegyzésre futja.

Az indiai gasztronómia olyan gazdag, mint amilyen gazdag az ország népekben, nyelvekben, vallásokban, éghajlatban. A konyha jellegzetességei változnak északról délre haladva (délre haladva mind csípősebb a fűszerezés, északon sok húsfélét fogyasztanak, délen szinte semmit), nyugatról keletre (nyugaton több a hús- és gabonaétel, keleten gazdagabb a konyha rizsben és halban). Alapvetően befolyásolja az étkezési szokásokat a vallás. A hindu nem fogyaszthat húsételt, de felfoghatatlan okból számtalan változata van a vegetarianizmusnak. A fontosabb fokozatok: csak a marhahústól tartózkodnak; minden barna hústól tartózkodnak, a fehér húsokat fogyasztják; csak halféleségeket esznek (a húsételek közül), csak tojást fogadnak el - abban is benne van a hús csírája, tehát a húsételek között tartják számon! A dzséjnek tojást sem fogyaszthatnak, de két főcsoportra tagozódnak. Az egyik csoport csak a föld felett termő zöldségeket eszi - paradicsomot, chilly-t (csili-t), kelkáposztát, a másik kizárólag a földben termőket (burgonya, hagyma, répafélék). A muzulmán csak a disznóhústól köteles elzárkózni, a párszi és a keresztény mindenevő.

Számottevően gazdagította az indiai kulináriát az idegen befolyás. A húsételek készítése sokszor mogul hagyományokat tükröz.

Az indiai gasztronómia nem ismeri a levest, minden leves, ami étlapon szerepel, idegen származék.

A készítési módokat (curry, masala, matar, pulao) az általános hiedelem egy-egy fűszerként kezeli, pedig valamennyi fűszerkeverék és készítési mód. Felsorolom egy curry-recept fűszereit: koriander (cigánypetrezselyem), köménymag, fahéj, szegfűszeg, fekete malabár-kardamonum mag, babérlevél, borsszemek, fehér malabár-kardamonum mag, kétféle szerecsendió (nutmeg és mace). Hm, nem utolsó felsorolás!

A fűszerek használatának pazar sokrétűségét akkor értettem meg igazán, amikor a bombayi Tadzs szálló magyarországi gasztronómiai hetekre induló csapata bemutatta a magukkal vitt, tehát a Magyarországon könnyen beszerezhetőket nem tartalmazó fűszerek listáját. A lista 41 tételből állt, feléről nem is hallottam addig, voltak tételek - mint például a rózsavíz - amelyik fűszerként használatáról először hallottam. És az indiai szakácsok törekednek arra, hogy mindig frissen tört (őrölt) fűszereket használjanak!

Rendkívüli furcsaságokat is megszerettünk Indiában. Bombayban népszerű étvágygerjesztő ital a „jeera pani" (dzsíra páni = köményes víz). Amikor először az orrom alá tették, azt hittem, az ördög szelleme van a pohárban, mert kénköves bűzt árasztott. Sokat próbált emberként nekiveselkedtem és több lépésben kiittam a zöldes, fátyolos kanális-szaftot. Mire kiürült a pohár, már szerettem ezt a pikáns, savanykás valamit. Hamar rájöttünk, hogy az ország más vidékein és főleg a külföldi indiai éttermekben fogalmuk sincs róla, hogy a dzsíra páni milyen csodabogár. Ha jó kedvvel telepedtünk le egy indiai étteremben, kértük az étlapot és székünkben hátradőlve rendeltünk egy pohár hideg dzsíra pánit, majd a kerek szemek láttán furcsálltuk, hogy az egyszerű köményes vizet nem tartják az étlapukon. A mai napig tényleg abban a hitben voltam, hogy igen egyszerű készítményről van szó. Most fellapoztam a receptjét és meglepetve látom, hogy a vízen kívül, amit alapként is és a tamarind (a tamarindusz-fa gyümölcse) áztató-elemeként is adagolnak, 9 összetevője van. Felsorolom: friss menta, gyömbér friss gyökere, őrölt fehér köménymag, csilli-por, garam maszala (önmagában 6-8 fűszerből álló keverék), só, cukor, citromlé és tamarind.

I.13. A csodák folytatása: Red Fort (Vörös Erőd)

Számtalan útleírás, Indiával foglalkozó könyv központi helyen ismerteti a Red Fort-ot (Lal-Qila, azaz Lal-Kila) és nem véletlenül. Mai állapotában is lenyűgöző látványt nyújt kívül-belül, pedig Nadir Shah (Nadír Sah), majd az angolok mindent kifosztottak, elhurcoltak, amit csak mozdítani lehetett.

Az első nagy fosztogató, Nadír Sah perzsa uralkodó trónralépését követően azonnal megcélozta a teljesen legyengült Nagymogul birodalmat. Gyors győzelmek után 1739-ben bevonult Delhibe, ahol rövidesen kisebb lázadás tört ki (a történelem sablonjait ismerve feltételezem, hogy provokálták a felkelést: az uralkodó halálhírét terjesztették belső körök!). Néhányszáz emberét vesztette el a perzsa császár, ami nem indokolhatta az irtózatos bosszút: betelepedett a mai Ó-Delhi központjában épült Arany Mecsetbe és 9 órán keresztül irtatta Delhi lakosságát. A tömeggyilkosságot csak Muhammad Shah (Mohamed Sah) mogul árnyékuralkodó könyörgésére hagyta abba, amikorra az áldozatok száma „sok-sokezerre" volt tehető. A vérfürdőt az összeomlott birodalom szisztematikus, alapos kifosztása követte. A lakosság minden rétegétől elszedtek minden értéket és a Shah Jahan (Sahjahan = Sahdzsahán) alkotta „Paradicsom", a Lal-Kila palotarendszeréből elvittek minden értéket. A ma fontmilliókra értékelt pávatrón volt a zsákmány fénypontja. A pávatrón főékessége, a Koh-i-noor gyémánt önmagában is felmérhetetlen értékű kincs. A perzsa hadak 350 év összegyűjtött mesés, akkor és azóta is felmérhetetlen kincstömegét hurcolták magukkal.

Az angoloknak meg kellett elégedniük a hátrahagyott morzsákkal, igaz, nem 58 napig, hanem jó másfél évszázadig ültek az indiaiak nyakán. Az is igaz, hogy nemcsak az államkincstárt és London múzeumait gazdagították a rablók, hanem a gyar-

mati tisztviselők saját „kis" vagyonát és kastélymúzeumait is. Utazó, ne feledd, ami indiai kincset Angliában látsz, az csak a morzsa. Így talán könnyebben következtethetsz India egykori gazdagságára.

Megjegyzem: Európa egy évezrede - a közelmúlt évtizedeinek kivételével - mindenkit barbárnak tartott, aki kívül esett határain. Idézem most az irodalomjegyzékben 3. mű indiai szerzőjét: „Az erőd épületeinek nagy részét egykor a brit hadsereg elfoglalta és vandál cselekmények nyomait viselik magukon." (150. old. 2. bekezdés). Másutt olvasható a pontosabb megfogalmazás: „A britek elleni 1857-es katonai lázadás után az angol katonák kiszedték és elrabolták a drágaköveket....". Magam is szégyenkezve tapasztaltam indiai kirándulásaim során, hogy az „itt jártam" típusú műemlékcsúfító feliratok gyakorlatilag kizárólag „fehér embertől" származtak: latin- és cirill betűkkel írták, sőt sokszor vésték a falakra, csodálatos szobrokra. Kérdem, ki a barbár?

A látottak leírásakor most sem és a továbbiakban sem törekszem útikalauz-pontosságra, saját élményeimet akarom csupán az érdeklődőnek hátrahagyni.

A Red Fortot is futtában, rohamléptekben sikerült megtekintenem. A nyitás előtti „ezüstvasárnap" délutánját szántam arra, hogy körbeszaladjak Delhin, egy-két nevezetességet megtekintve. Mint említettem, már a külső benyomás is lenyűgöző. A falak magassága az óváros felé eső oldalon 33,5 m, a Yamuna (Jamuna vagy másként Jumna) folyó felőli oldalon 18 m. Messziről láthatóan kiemelkedik azonban a falak fölé egy vörös épülettömb és ahhoz csatlakozó, mogul-kupolákkal díszített fal, uralva az egész környéket. A falak vastagsága is meglepett, az európai váraknál látottaknál jóval szélesebbnek tűntek. Lehetséges, hogy ezt a benyomást erősítette a kaput kívülről körülvevő körbástya (barbakán) és a Lahori Kaputól - amelyen beléptem - messze, talán a vár falai közötti távolság egyharmadáig vezető fedett folyosó.

Bizonyos azonban, hogy rendkívül széles és erős falszerkezet védi a belső palotákat. A folyó felőli oldalon - ahol a természetadta védelem nagyobb - „mindössze" 4-5 méterre tehető a falrendszer vastagsága, a város felőli oldalt azonban - ha jól emlékszem - 8-10 méter széles falak védik. Egészen különleges a kapuk monumentális szépsége. Hatalmasak és mégis mívesek. Kívülről óriási szegek védik a kaput attól, hogy elefántokkal próbálják betörni a támadók.

Sahdzsahán, aki a fővárost Agrából telepítette át Delhibe 1638 és 1648 között, kiválóan tudta, mit kivel kell építtetni. Magát az erődöt saját embereivel építtette, a nevük is fennmaradt: Hamil és Ahmad. Ők is - mint tervezők és főépítészek - és a munkálatokat irányító építészek egyaránt gazdag honoráriumban részesültek és az építkezés befejeztével magas udvari hivatalra nevezték ki őket. És a nagymogulnak volt érzéke a reklám-értékekhez is: az erődítményt pontosan kilenc évvel az alapkőletételt követően avatták fel: 1648 április 16.-án (ó, hiszen április 16 a kisebbik lányom születésnapja!). A Vörös Erőd név persze nem véletlen, a főfalak, a belső „válaszfalak" és a belső építmények jó része vörös homokkőből épült.

Amint kiléptem a bevezető folyosóból, egy zöld pázsitú térséghez értem, amelynek szemközti oldalán helyezkedik el a Diván-i-Ám, a Nyilvános Kihallgatások Csarnoka, legalábbis az én emlékezetemből kimosódott a zöld térség elején található háromszintes épület, a Naubat-Khana, a Dob-Ház, ahol naponta ötször zenekar játszott (minden bizonnyal dobok uralták a muzsikát). Kívül a vörös falba vésett díszítőelemeket aranyra festették. Itt szálltak le elefántjaikról az érkező vendégek, a leszállást itt is - mint anynyi más indiai palotarendszernél - magas platform könnyíti meg, amelyről általában közvetlen bejárási lehetőség nyílik a paloták fogadócsarnokába. A Red Fortban azonban a vendégnek le kellett jutnia a parkhoz és gyalogszerrel volt köteles folytatni útját. Ezt a hagyományt is a britek törték meg 1857-ben.

A Dob-Házat megkerülve jut el tehát az ember a Nyilvános Kihallgatások Csarnokába, ahol a Csarnok csodálatos szépséget sugárzó kompozíciója mellett a látogató először érzi meg a fosztogatások okozta károk nagyságát, lehangoló voltát. Maga a csarnok gyönyörű, mélységében három hajóra osztja a szemből látható 10-10 márványoszlop. Az oszlopokat minden szomszédos oszlophoz magas ívű boltozat köti. A boltozatok a perzsa építészet motívumait követve oldalanként néhány félkörívvel „csipkézettek". A hátsó fal előtt látható a csillogó fehérségű márványból készített emelvény, amin trónján ülve - feje fölött az ugyancsak fehér márvány baldachinnal - fogadta a panaszosokat, a külföldi követeket a nagymogul. Káprázató látvány lehetett díszes öltözékében! A trónemelvény előtt, a földszinten ült - szerényebb, de ugyancsak fehérmárvány padon - a vezír (egyes források vazír-ként említik), aki a beadványokat, kérelmeket átvette és - minden valószínűség szerint felolvasta - a nagymogulnak. Érezni, látni lehet azonban, hogy a Csarnok ki van fosztva, el van hanyagolva. Látni a sok üres fészket, amelyekből ordítóan hiányoznak a drágakövek, a padlózat mélyen ki van kopva és a márvány a sok zsíros tapogatástól szürke. Szívszorongatóvá válik a látvány, ha a látogató tudja, mi minden hiányzik az eredeti pompából. Hiányzik az épület előtti udvar, az aranyozott stukkó, a termet lezáró súlyos függönyök, a trón mögött nyíló ajtó körüli, - Austin de Bordeaux firenzei (francia?) ékszerész által készített - márványba féldrágakövekkel, drágakövekkel rakott intarziák berakásainak jó része. A táblákat a londoni Victoria and Albert Museum-ig „menekítették" az angolok, és 1903-ban kerültek ismét a helyükre.

Félelmetes rendje lehetett a kihallgatásoknak. Nehéz megítélni, mennyire torzítanak a legendák, de a látogatásom alatt hallottak szerint az ilyenkor kötelezően megjelenő maharadzsák és nagykövetek, de a küldöttek, panaszosok, sőt a vezír se vethette pillantását a nagymogulra. Akit rajtakaptak azon, hogy felnézett, azt a jelenlévő katonák hatalmas pallosukkal azon nyomban lenyakazták. A kihallgatások alatt hozott halálos ítéleteket is azonnal végrehajtották.

Az erődítmény folyó felőli falához, falára épült a császár és háreme palota-sora. Eredetileg hat palota épült, egy nyomtalanul eltűnt. Vajon melyik kultúrállamban lehetne nyomára bukkanni az épület márvány-csodáinak?

A palotákat a delhi éghajlat alatt nagyszerű szolgálatokat tevő patakocska kötötte össze, márvány-medre ma is végigvezet a helyiségek közepén. Az épületsor a Mumtáz-Mahal-lal kezdődik, a hat lakosztályra tagozódó háremmel, ezt követné az eltűnt Chhoti Baithak (Csóti Bájták). Most a sort a Rang-Mahal folytatja, amely ugyancsak a hárem részét képezte. Itt a Nahr-i-Bihisht (Nár-i-Bihist), a „Paradicsom csermelye" medencévé bővül és leírások szerint a medence közepén kis elefántcsont szökőkút működött. Ebből a tényből és abból, hogy a palota belül csodás színes festményekkel volt díszítve, falai és mennyezete pedig apró, a gyertyák fényében varázslatos csillogást teremtő tükrökkel voltak kirakva, következik, hogy ez a palota volt a szórakozások terme vagy a „gyönyörök paradicsoma". Miért ne irigyelnénk Sahdzsahant, aki még szerelmes is tudott lenni második feleségébe! A palota neve egyébként valószínűsíti az enteriőr színes pompáját: „A Színek Palotájá"-t jelenti.

Középen helyezkedett el a „barbár" uralkodó lakosztálya, a Kász-Mahal, a „Magán Palota" amelyben az egyes „szobák" pontosan olyan funkciókat töltöttek be, mint akármelyik komfortos lakás a modern Nyugaton. Erre utal a nevük: nappali, hálófülke, ruhafülke, imaterem. Konyhára nem volt „szegénynek" szüksége, az összkomfortot adó fürdőt pedig önálló palotaként teremtették meg a nagymogulok. Ebben a magánlakosztályban maradt meg a legszebb fal- vagy inkább térhatároló-részlet, egy alul leheletfinom fátyolfaragásból, felül pedig csupa virág, csillag és felhő környezetbe illesztett „igazság-mérleg"-ábrázolásból álló márvány-csoda. Vajon honnan ered ez az Európában is használatos szimbólum?

Talán ez a palota bűvölt el a legjobban. Épsége, a bele képzelhető életmód, a hozzá csatlakozó fél-nyolcszögű bástya, ahol az uralkodó minden reggel megjelent alattvalói előtt, és ahonnan kellemes kilátás nyílik a Jamnu folyóra és a fal alatti lankásra, hatott így rám minden bizonnyal. A „megjelenést", az aktust „dársán"-nak (vagy dársánának) hívták. India- és hinduizmus tudósok talán megfejtették már, ki és mi milyen mélységig hatott, amikor ezt a tudomásom szerint ősi hindu fogalmat - dársáná - az elnyomó uralkodó rituális megjelenésének (itt vagyok, élek és egészséges vagyok: féljetek) - elnevezésére használták fel.

A következő épület érdekes módon halványan maradt meg bennem, pedig a Divání-Kász az egyik legfontosabb palota: a „Magánkihallgatások Csarnoka", ahol az uralkodó a pávatrónon ülve fogadta a belső udvartartás magasrangú hivatalnokait és a kitüntetett vendégeket. A palota mennyezete színezüst volt, az alacsonyabb felületeken a firenzei mesterek „pietra durá"-i, márvány-drágakő intarziái láthatók, a magasabb felületek aranyozottak és festettek voltak. 1857-ben az angolok a csatlakozó fülkéket szétrombolták.

Mélyebb benyomást tett rám a fürdő-palota (Hammám) és a Moti-Maszdzsid, az udvari mecset.

A fürdő a pompa és fényűzés egyik csúcspontja lehetett az egész nagymogul birodalomban és talán a földgolyón a mai napig - legalábbis ami a tisztálkodást illeti. Még mai - nyilvánvalóan erősen károsodott és kopott - állapotában is nagy elismeréssel és csodálattal bámulja az ember, hogy amikor Európában, a fényes francia udvarban hosszú tűkkel vakargatták a hajtornyukban nyüzsgő tetveiket az udvarhölgyek és fakádakban fürödtek, a barbár ázsiai uralkodó és környezete több helyiségből álló, színpompás drágakövekkel és tükröcskékkel díszített, sejtelmes fényhatásokkal megvilágított, hideg-meleg vizes fürdőben tisztálkodott, pihent, szórakozott. Az egyik fülkében forró- és gőzfürdő között lehetett választani úgy, hogy a forróvíz falba épített berendezésben termelődött. Több szökőkút-rendszerű mosdóra emlékszem, az egyikben rózsavízzel lehetett mosakodni. Fantasztikus volt, nem is lehetett ott időzni, a látogatók tömege tolongott körülötte, benne.

Az ugyancsak tiszta fehér márvány Moti-Maszdzsid vagy gyorsan ejtve Moti-Masid, a Sahdzsahan fia, Aurangzeb által magánhasználatra épített gyönyörű mecset is a szívet-lelket gyönyörködtető alkotások közé tartozik. Építész és művész széplelkek szerint tükrözi ugyan a Nagymogul birodalom hanyatlását, mivel túldíszített és kupolái nyakban túlzottan karcsúak, aki azonban először találkozik ilyen építészetileg miniatűrnek tekinthető csodával, nem a hibákat látja, hanem a pazar szépséget. „Gyöngy-Mecset" a neve, csillogása ezt igazolja. Belül fekete márvány „imaszőnyeg"-ábrázolások borítják az imaterem falát, és eredetileg a kupolák és a keleti kapu is réz-levelekkel volt gazdagon díszítve. A mecsetet az uralkodón kívül a háremhölgyek is használhatták. (Az elfakult analóg fotóim nem adnak világos képet a két szemkápráztató épületről.)

Ha az ember lehunyt szemmel megkísérli a palotákat, a fürdőt, a mecsetet és környezetüket eredeti pompájában elképzelni az érintetlen intarziákkal, festett falakkal, ezüst mennyezettel, a csermellyel, medencével, szökőkúttal, réz-levelekkel, tükrökkel, sejtelmes fényekkel, szőnyegekkel, függönyökkel, zenével és a paloták előtt szinte állandóan - elefántok és oroszlánok bevetésével - folyó állatviadalokkal, bizony olyan varázslatos kép alakul ki benne, ami joggal váltotta ki az egész világ csodálatát.

Amint sietős léptekkel a Lahori Kapu felé igyekeztem, megpróbáltam még egy pillantással átfogni az Erőd részleteiben meg nem ismert északi és déli területeit, és földbe gyökerezett a lábam: az egyik magas, vörös fal tetején hét-nyolc aranycsúcsban végződő hófehér kupola lebegett, mintha a fal csupán az ég felé nyújtott tenyér lenne, amiről valaki éppen elfújja a kupolákat, repüljenek az égbe. A látvány olyannyira lenyűgöző volt, hogy pillanatokig ingadoztam: visszafordulok és megnézem az épületet, a kupolákat, felmegyek, aztán legyintettem: legközelebb. De a látványt azóta is úgy hordozom magamban, ahogy először rabul ejtett.

Felbecsülhetetlen értékek, az emberi agy azonban úgy látszik nem elégszik meg ilyen végtelen meghatározással. Forrásaim két adatot is tartalmaznak, amik semmit se mondanának, ha az általunk megszokott egységekben lennének kifejezve, hiszen nem tudjuk, a rúpia több évszázaddal ezelőtt mit ért. Hogy még nehezebb legyen, indiai egységekben fejezik ki az építési költségeket: lakh-ben (lek, 1 lek=100.000) és crore-ban (krór, 1 krór=10 millió). Vagy akkor is úgy gondolkodtak a számvetők, vagy az indiai agyvelő automatikusan átszámol az általa használatos egységekre. Tehát: az Erőd felépítése 1 crore rúpiába került, felébe maga az Erőd, felébe a paloták [3. mű, 149. old. 1. bek.]. A Kász-Mahal hálófülkéjének falán állítólag egy felirat jelzi: 50 lakh-be került (valószínűleg az összes palota, u.o., 153. old. 3. bek.). Mit érhet ez ma? Lehetséges, hogy az építész - a nyomorgó népre gondolva - így kívánta figyelmeztetni az uralkodót pazarló költekezésére éppen ott, ahol ez a felirat éjjel-nappal bánthatja a szemét? Lehet, hogy Aurangzeb az atyai ágyon játszva határozta el, hogy lefogja a kezét, nem enged meg ilyen tébolyító pazarlást?

I.14. A Puskás-nimbusz - még Indiában is.

Indiában hamar rájön az ember, hogy ott - mint a világ más nagy régióiban is - nem a foci körül forog a világ. Elég néhányszor TV elé ülni, elég egy stadion mellett elhajtani, a meghirdetett programokat figyelni, és az utazó a krikettel meg a gyephokival találkozik. Ez a két sport vonzza a tömegeket. A krikettet a fene se érti, áll egymással szemben három ember az óriási stadionban, az egyik fut pár lépést, aztán a háta mögül lehetetlen mozdulattal a feje fölé lendíti a karját, ott elengedi a teniszlabdaszerű labdáját, megcélozva vele egy lábvédővel, sisakkal és tepsivel valami pilinckákat védő izompacsirtát, az elüti a labdát, és elkezd a harmadik emberhez - aki eltérő öltözékéről ítélve a bíró - futni, a lába mellé böki a tepsit, majd visszaszalad, ott is böködi, aztán ezt addig csinálja, amíg az oldalanként még vagy három hófehér hosszúnadrágos, elegáns hacukába öltözött harcos összevissza rohangálva el nem kapja és vissza nem dobja középre a labdát, ami oly kicsi, hogy nemcsak a nézők nem láthatják, hanem szerintem a keresgélő harcosok is csak a pattogó hang után futkosnak. A bíró néha fütyörészik, a sisakos néha lecsapja a tepsit, ilyenkor a legnagyobb a hangorkán, ami egyébként se kicsi, mert 150.000 ember nézi a „káprázatos" eseménysorozatot négy napon keresztül. Legalábbis a nagy mérkőzések addig tartanak, angolosan, tízórai-, meg ebédszünettel, és „tea time"-al, szép komótosan. Akkora izgalom veszi körül a jobb mérkőzéseket, hogy a rendesebb magáncégek, bankok bezárnak, csak az állami intézmények próbálkoznak a lehetetlennel, hogy embereiket benntartsák. Mert arról, hogy dolgozzanak is, szó se lehet, az Indiát kicsit is ismerő utazó, ha nem turista, nem is tervez ilyenkor tárgyalásokat, mert a miniszter is elérhetetlen, meg mondjuk a cég indiai vezérképviselete is csak ügyeletet tart. Megéri egy telefon, amely azzal kezdődik,

nem lesz-e krikett-mérkőzés a kiutazás tervezett időpontjában, és csak ha nemleges a válasz, akkor foglalkozik program-építéssel.

A gyephoki érthetőbb, csak azt nem fogja fel az ember, hogyan lehet órák hosszat hétrét görnyedve kergetni a labdát?

A nagy népszerűségnek oka is van: mindkét sportágban a világ legjobbjai között vannak az indiaiak. Nem is gondolkodtam el eddig a kérdésen, honnan erednek ezek a játékok? A krikett talán Angliából, de a gyephoki? Lehetséges, hogy India az őshazája? Vagy inkább talán a mogulok hozták magukkal Közép-Ázsiából?

E két játék mellett egy sor - jóval kisebb tömegeket mozgató - játék, sport előzi meg a futballt Indiában, jobban ismerik a lovas gyephokit, általában a lovassportokat, az asztaliteniszt, teniszt, mint a focit.

Ezek az ismereteim néhány év indiai tartózkodás alatt alakultak ki, az első pár hetes találkozás Indiával azt a téves képzetet szülhette volna, hogy ott is a futball a figyelem középpontja. Meglepő volt ugyanis, hogy akikkel érintkeztem, azok többsége - mondjuk az amerikaiakhoz hasonlítva - sokkal tisztább képpel rendelkezett arról, merre lehet ez a kis ország, Budapestet is tudták és nem tévesztették össze Bukaresttel vagy Belgráddal. És szinte kivétel nélkül mindenki megemlítette az első tíz mondatban, hogy Puskás és a magyar"soccer" milyen nagyszerű. Nem zavarta őket, hogy 1972-t írtak, amikor a magyar futball már a lejtő alján volt, legalábbis mi, magyarok azt hittük, hogy tovább, lejjebb már nem csúszhat, hogy Puskást is mind kevesebbet említették a foci-hírekben. Az a tény, hogy a közelmúltban a világ legjobbjai és annyira nagyszerűek voltak Puskásék, elég volt a nimbusz megszületéséhez, ahhoz, hogy ez a nimbusz évtizedekre gyökeret verjen. Végre valami, amire a hanyatlás nem azonnal van gyilkos hatással! Egy ilyen hatalmas birodalomban, ahol a foci nem tartozik az igazán népszerű sportok közé, a focisták többet tettek országunk hírnevéért, mint iparunk, mezőgazdaságunk együttvéve.

I.15. (Itt még) le a kalappal a magyar munkás előtt

Hihetetlen tempóban folyt a munka a pavilonban. Visszaemlékezve nehéz elképzelni, hogy más nemzet fiai nyújtották volna ugyanezt a teljesítményt. Több összetevő késztethet embereket arra, hogy napi 12-14 óra nehéz fizikai munkát végezzenek, különösen jóval harminc fok feletti hőmérsékleten, folyamatosan 80% körüli páratartalom mellett, amikor az embert néhány mozdulat után elönti az izzadság. (Haza írt leveleim szerint a nappali maximum 19-én 34, 20-án 35,5 C fok volt, 21-én tovább melegedett. A pavilonban bizony több mint 40 fokban kellett dolgozni. Éjjel 18-20 C fokig hűlt csak le a levegő. Október utolsó hetében ragyogó időnk volt: 30 fok körüli nappalok és 15-16 fokos éjszakák!) A helyzetet nehezítette az elviselhetetlenül rossz környezet, a káosz, a mocsok, az ideges, feszült hangulat, amit póker-arccal se lehetett észrevétlenné tenni. Az egyik motiváló erő a pénz, nem az a kiküldetési díj, amit

ezért a munkáért kaptak az emberek, hanem a jövőbeni kiküldetések és a velük járó plusz jövedelmek, amiktől eleshetnek, ha katasztrófába fullad a mostani erőfeszítés. Érezni lehetett, hogy szolidárisak velünk, a kiállítás alkotóival is, elfogadták a tényt, hogy váratlan nehézségek miatt kényszerülnek kivételesen nehéz teljesítményekre. Biztos vagyok azonban abban, hogy a magyarságra jellemző „*csakazértis* megmutatom" akarás, sőt a nemzeti büszkeség is hajtotta őket: nem lehet, hogy a magyar zászló alatt félkész pavilon nyíljon meg.

És hajtottak mint az ördögök, izzadtan, csapzottan, zuhanyozási, tisztességes mosdási lehetőségek nélkül. Támogatni őket pénzzel nem, talán csak a hűsítők korlátlan fogyasztásának lehetőségével, majd amikor megérkezett a „repi-ital", egy-egy pohár borral tudtam. Igyekeztem mindent a kezük alá adni, és velük voltam a késő esti órákig. Tudtam, időnként a végső kimerültség határához érkeztek, mégis nemegyszer egy-két órát rádolgoztak az általuk meghirdetett „fájront"-ra (ez volt a megbeszélt rend: messze az elvárásokon túl dolgoztak, ők határozhatták meg, mikor elég), ha arra kértem őket, hogy valami konkrétan elhatárolható munkaszakaszt fejezzenek be.

Kis epizód az évezredes kínok palettáján ez a pár embert néhány hétig érintő hajsza. Évszázadokon keresztül vagy - nyugodtan kimondhatjuk - mindig a kulikon csattant az ostor. A szocialista rendszer megszületéséig reményük se lehetett arra, hogy ez valamikor is megváltozik. Pokoli lehetett a társadalom alsó rétegeinek felismerése, hogy bár „elvben" ők lettek az urak a „szocializmusban", a gyakorlat ugyanúgy sújtotta őket, mint korábban. Azóta ismét az elérhetetlenség távolába úsztak el a reményeik, hogy valaha is érdemben befolyásolhatják sorsukat.

Lehetetlenül rossz névmemóriám akadályoz meg benne, hogy névsorral állítsak emléket a gárdának ragyogó helytállásáért. Ha valaki segít rekonstruálni a csapatot, megköszönöm.

Ma lehetetlen lenne hasonló teljesítményt várni magyar munkásoktól, hacsak óriási jövedelem ellenében nem. Elveszett a hit, az akarás. Lehet, hogy így van ez rendjén? Ma engem se lehetne rávenni, hogy megfelelő anyagi ösztönzés nélkül, az emberek kiszolgáltatottságára építve várjak el rendkívüli erőfeszítéseket.

A lenyűgöző teljesítmény juttat eszembe egy mindössze néhány perces másik epizódot, ami igazolta: az indiai munkás is rendkívüli dolgokra képes. A kiállítási objektumokat szállíttattuk a pavilonba, amikor - az emlékeimben már elvesző okból, talán csak virtuskodásból - az egyik legcingárabb indiai hátára rakták valamelyik kisebb gépünket, ládástul, mindenestül. A teher jóval több volt, mint egy mázsa, az emberke lába, mint a fogpiszkáló, csont és inak, rémülten vártam, mikor nyomja agyon a nyomorultat. Ő azonban felülről, vállai felett hátranyúlva megfogta a láda két élét, pár pillanatig ingadozott, majd aprózó, de határozott léptekkel, társai kíséretében megtette a mintegy ötven métert a pavilonig és a bejáraton belül megállva nyugodtan tartotta a terhet, amíg le nem emelték róla. Észveszejtő produkció volt, ma is hihetetlennek tű-

nik. Ezúttal a megszokott munkadal helyett figyelő csend és néhány együttérző-támogató rikkantás kísérte a bátor vállalkozást.

Mintegy tíz nappal a nyitás előtt már nyugodtan hazaírhattam: „Kezdünk egyenesbe jönni, nagy baj már nem történhet!" Egy héttel a nagy nap, a nyitás előtt: „Szépen haladunk. Istentelen a zaj a pavilonban, a tetőt javítják, bent egyszerre ötféle munka folyik, lassan rendezgetés is. Forrponton van minden."

És aznap ismét körülnéztem, hogy állnak a többiek? Íme: „A Vásár területe még mindig hangyaboly, a központi négy pavilont még nem fejezték be. A kiállítók készülő standjai felett építkeznek, egyszerűen hihetetlen látvány. Az egyik közös pavilonban most emelik be a beton tetőelemeket, a vázszerkezet zsaluzásához használt acélidomokat most vágják hegesztőpisztollyal darabokra, oxigénpalackot eresztenek le a pavilon tetejéről annak kellős közepén, a padlózatot burkolják a földszinten, meg a fölötte lévő emeleti oldalpárkányon. Millió ember nyüzsög, a betont asszonyok hordják a fejükön, kosárban, és közben a szerencsétlen kiállítók - Bulgária, Románia, Ausztria, Ceylon, ezeket tudtam azonosítani - a fal mellett vonulnak fel a ládáikkal, reménytelenül próbálnak teret nyerni."

I.16. A Nagymogulok szelleme mindenütt: Szikandra, Tadzs Mahal

Pihenőnapokról nem nagyon lehetett szó, inkább a pihenés óráiról, különösen a munkás-gárda kiérkezését követő első két hétben. Valahogy mégis teremtettünk egy szünnapot, hogy a Hungexpónál - hál'isten - szinte kötelező rituálénak, a kiállítás körzetében található legfontosabb látványosság megtekintésének eleget tudjunk tenni. Kocsink volt, a sofőrt megkértük, áldozza fel a szünnapot a kirándulás oltárán (ami annyira természetes a munkanélküliség világában, mint az 1x1) - mivel hatan-heten voltunk, rendeltünk egy taxit is - és elindultunk Agrába. A kint élő magyaroktól tudtuk, hogy - ha már eljut az ember a Tadzs Mahalhoz - Agra környékén több nevezetes látnivaló van, amit meg kell nézni, mi azonban csak a Tadzsot tűztük lobogónkra. Kevésnek tűnt az egy nap a 200 km oda-vissza megtételéhez és több látnivaló felkereséséhez.

Először utaztunk Indiában nagyobb távolságra. Az út nem sorolható pozitív élményeim közé: bár épült már az Agrához vezető osztott sávú műút és talán két szakasz kész is volt (nevezzük és talán tekinthetjük is - ha kellően nagyvonalúak vagyunk - sztrádának), de a rajta bolyongó hatezer-féle jármű vagy helyesebben mozgó tárgy - díszes, vadul dudáló teherautók, buszok, kézikocsik - miatt az előrehaladás inkább hasonlított szlalomozáshoz, mint autózáshoz. A várost elhagyva eddig ismeretlen kétkerekű szekerek bonyolítják dolgunkat: bivalyok vontatják őket. Minél jobban távolodunk Delhitől, annál több a teve-vontatta, ponyvatetős szekér. A táj is nyomasztó képet nyújtott: az út mellett félig kidőlt villanyoszlopok tömege között ugyan porosodott néha párszáz méteres sorrá összeálló néhány pálmafa, sűrű egymásutánban váltogatva egymást bádogtetejű és vályog-cserép bódékkal, azon túltekintve azonban csak pár

bozót tűnt fel a távolban és ezeket a bozótokat is emésztette a forró, alig mozgó levegő. Árnyékban 38 C fok. Majdnem arab sivatagszéli látvány. Van útleírás, amely zöld cukornád-ültetvényekről beszél. Bizonyára lehet ilyet is látni, emlékeimben azonban a szürkeség-sárgaság maradt meg uralkodó élményként. Néhány falunak tűnő helység mellett vagy azon keresztül haladunk el, olyankor nyüzsgő piac okoz dugót: árulnak mindent az út két oldalán óriási hirdetményekkel „megfejelt" boltocskákban.

Félúton volt valami félig kész pihenő-teázó, Colát hörpinteni megálltunk, majd kerülgettük tovább a sok akadályt.

A megtett távolság már Agra közeledtét jelezte, amikor balra feltűnt egy vörös fallal körülvett építmény, az első pillanatban hirtelen a Tadzs Mahalnak véltük. Közelebbről azonban kiderült: hiányzik a csúcsos kupola, helyette két, általam „mogul-kupolá"-nak keresztelt szerkezet látható a négy minaret között. Megálltunk egy percre és megtudtuk, hogy Szikandrában vagyunk és a legnagyobb, legbölcsebb mogul uralkodó, Akbar mauzóleuma előtt állunk. A látvány annyira vonzó volt, a mauzóleum bejárata önmagában is megfogott minket, hogy nem tudtunk ellenállni, bementünk. A vöröskő épület sugározza a halott nagyságát, hatalmát, méreteivel és művészi szépségével egyaránt. Széles lépcsők vezetnek fel a fehérmárvány teraszra, annak közepén négyszintes épület emelkedik, mindegyik szint oszlop-erdőn nyugszik. A méreteiben felfelé szűkülő építmény minden szinten teraszokat hagy a széleken, amiken karcsú oszlopokon „mongol-kupolák" sorakoznak. A legfelső szint egy márvány rácsokból álló káprázat. Milyen lehet a Tadzs, ha ez a mauzóleum, amiről semmit se tudtunk, ilyen valószínűtlenül szép? Szívdobogtatóvá nőtt bennem a várakozás, amikor elindultunk a Szikandrától 7-8 km-re fekvő Agrába.

A városba érkezve rövidesen egy nagy térség nyílt meg előttünk, amely tele volt a legkülönfélébb emléktárgyakat kínáló árusokkal. Volt, aki európai jellegű árukat ajánlott: képeslapokat, diákat, rajzokat és festményeket, volt aki magát, idegenvezetőnek. A térség közepén kígyóbűvölő furulyázott a nyitott kosárban fejét büszkén emelgető kobrának, a bejárat előtt papagájos jós erőszakoskodott mutatványával a turisták között. Mások hűsítőket, kókusztejet, gyümölcsöt, apró harapnivalókat, bételt árusítottak. A bételkészítőnél egy pillanatra megálltunk: érdekes volt látni, ahogy a nedves, jó tenyérnyi bétel-levél végét diótörőhöz hasonló szerszámával levágja, mésszel(j1) bekeni, majd a rendelő kívánságát követve apró üvegcséiből négy-ötféle tört magot, sűrű kenceficét szór, illetve ken rá. Az így elkészített rágnivalót akkurátusan háromszög- vagy téglalap-alakú zacskóvá csomagolja. Aki nem azonnal fogyasztja, annak vékony cérnával össze is kötözi.

A teret uralták azonban a márvány-intarzia technológiával készült emléktárgyakat áruló kereskedők, akik kis pultjaik mellett guggolva várták a vevőt. Volt ott felesleges kacattól kezdve hamutartón keresztül poháralátétig minden és jórészt kiváló munka: szép formák, jó színhatások és pontos, precíz kivitelezés. Sokan állítják magukról,

hogy őseik a mauzóleum építői közé tartoztak, és a család azóta is az ősi mesterséget űzi. Ki tudja, igaz is lehet!

A bejáratot nem ismertük fel rögtön. Az úttól jobbra is látható egy épület és a térség közepéről nem lehetett látni a Tadzs Mahal kupoláját. Ingadozásunkat látva az egyik árus rámutatott a baloldali falra, illetve annak bejáratára: itt mindenki a Tadzst akarja látni. Bevallom, elfogott valami izgalom, hiszen a világ egyik csodájának kapuja előtt álltam, olyan csoda előtt, aminek a híre megépülte óta messzi földekről vonzza a látogatókat nemcsak az építészet legszebb emlékei egyikeként, hanem születése okánál fogva is. Pár lépés választ el csupán a szerelemnek állított legcsodásabb emlékműtől.

A bejáraton áthaladva kitárulkozott előttünk a nagy építtető Sahdzsahan legszebb alkotása, a mesébe illő szerelemmel imádott második feleségének, Arjuman Banu-nak (Ardzsuman Banu) - akit az udvarban rövidesen Mumtaz Mahal-nak, „A Palota Úrhölgyé”-nek (Díszének, Gyöngyének?) vagy Mumtazul-Zamani-nak, „A Kor Csodája”-nak hívtak - emeltetett mauzóleum.

A szerelem emlékműve valóban pazar szépséget sugárzó alkotás. Messziről elbűvölőbb, mint közelről, ahol a négy, használati érték, funkció nélküli minaret ellenpont-hatása elvész és a díszítőelemek, a virág reliefek és a „pietra durák” teljesen ámulatba ejtik a nézelődőt, lekötve és elvonva figyelmét az egész kompozíció csodálatos összhangjáról, egyensúlyáról. Ámuldozva szemléltük a tűző napon, a nem működő szökőkút-sor medencéjének elején, majd a park fái alá merészkedve, ahol néha elvonták az ember figyelmét a fákon ugráló és időnként hangos sivalkodással veszekedő majmok. Ebben a környezetben az sem volt meglepő, amikor egy tarka papagáj-raj húzott el a tündöklő palota előtt.

Koldusoktól üldözötten közeledtünk a Tadzs felé, amely fokozatosan veszített arányai csodás vonzásából, mindinkább a díszítőelemeknek adva át a figyelemkeltés mágneses erejét. A márvány-reliefek fátyol-finom könnyedsége és az ábrázolások művészi bája feledhetetlen, ámulatba ejtő, mint ahogy az az intarziák hullámzó rajzolata, színgazdagsága és tökéletes kivitelezése. Engem akkor is és különösen diáim előhívása után az nyűgözött le legjobban, hogy az építőművész milyen pontosan tudta: az alap-terasz négy sarkára kellenek a minaretek és pont ekkorák és ilyenek kellenek ahhoz, hogy az egész épületegyüttes harmóniája megszülessen. Igaz, állítólag heves viták tárgya volt a négy torony, és a világ szerencséje, hogy a perzsa „főépítész” Ustad Isa (Úsztad Isza) elképzelése győzött. A mauzóleumról a tornyok nélkül készült diámon egy bájától megfosztott, arányait teljesen elvesztett építmény néz az emberre. És még arra is volt gondjuk a világ összes sarkáról - Perzsián kívül Törökországból, Franciaországból és Olaszországból - verbuvált építészeknek, hogy a minareteket enyhén kifelé döntsék, hogy földrengés esetén ne dőljenek a központi tömbre, a kupolára. Akkor még nem tudtam, hogy a mai Indiában az Usztad előnevet vagy címet a nép, azaz a nép hozzáértő csoportja minden ceremónia nélkül ragasztja az elismertté, népszerűvé vált művészek, el-

sősorban zenészek nevéhez. A mi „népművészek mestere" elismerésünk felel meg talán ennek a címnek, de nem az államgépezet adományozza, hanem a köztisztelet. A mestert tehát „Isza művész úrnak" hívták(j2).

Az uralkodó elhatározását, hogy mindennél csodásabb emléket állít a tizennegyedik gyermeke szülésébe belehalt feleségnek, igazolja többek között, hogy az intarziákhoz használt drágaköveket a világ minden tájáról hozatta. A türkizt Tibetből, az agátokat Jemenből, a zafírokat Ceylonból, a korallokat Arábiából, a jádet (nefritkő) Kínából, a malachitot Oroszországból. Utal ez széleskörű kereskedelmi kapcsolataira is. A legszebb és leggazdagabb ábrázolások Mumtaz Mahal sírkövét díszítik. Itt főként jaspist, karneolt, achátot, lapis lazulit és kematitot használtak. Van virág-ábrázolás, amelyik hat négyzetcentiméteren hatvan alkotórészecskéből áll. Felejthetetlen pompa!

Belépve a kupolaterembe az ember ámulata tovább nő. Nemcsak a méretek jelentősek (a kupola átmérője 18, a magassága 26 m), hanem a mesterien megoldott világítás fényjátékai is. Az épület négy sarkában egy-egy kilenc méter átmérőjű kerek kamra felett márványrácson keresztül szűrődik be a fény. A rácsok felett kis „mogul-kupolák" lebegnek. A kupola középpontjában helyezkedik el Mumtaz Mahal kenotáfiuma, alatta egy szinttel maga a sír. Így menekítik a halottakat a lábbal taposás gyalázatától. Mint említettem, ez a sírkő a leghímesebben díszített része a mauzóleumnak. Arany korláttal volt körülvéve, amit pénzéhes-takarékos fia, Aurangzeb leszereltetett és elszállíttatott. A helyét és szerepét márványból faragott, embermagasságú, leheletfinom rács tölti be. Összehasonlítási alapom nem volt, de nehéz elképzelni, hogy bármi is szebb lehetett volna ezen a helyen, mint ez a rács.

Nem szeretem az adatsorokat, azt hiszem azonban, idekívánkozik néhány adat magáról a mauzóleumról és építéséről. A Tadzs kettős alapon nyugszik: az alapok alapja vörös homokkő Szikriből, erre épült a 95x95 m méretű enyhén sárgás márványból készült alap-terasz, amelynek felső szabad felületei fekete-fehér sakktábla mintát kaptak. A folyó felőli oldalról jó (szépnek nem mondható) kilátás nyílik a folyóra. A kupola csúcsa 74 méterre magasodik a terasz fölé. A minaretek 42 méter magasak. Az építkezés röviddel Mumtaz Mahal 1631-ben bekövetkezett halála után, 1632-ben kezdődött. 20.000 ember 22 évig dolgozott a mauzóleumon, önálló falu épült részükre, amely máig fennmaradt (Tan Guj=Tan Gudzs)(j3).

Minden legenda egyetért abban, hogy Sahdzsahan a halálhír hallatán szinte azonnal összeomlott: sietve befejezte a Dekkánon vívott hadjáratát, néhány hónap alatt teljesen megőszült, rövidesen változtatott öltözködési szokásain és áttért a legegyszerűbb fehér gyolcsruhákra, nem hordott többet ékszereket, elhanyagolta uralkodói feladatait, és mind több időt szentelt a Tadzs Mahal építésének. Saját halálára is készült, tervbe vette a Jamuna túlpartján fekete márványból építendő hasonmás emelését önmaga részére. Miután fia, Aurangzeb - megelégelve vagy kihasználva apja tervezett őrült költekezéseit és azt, hogy nem fordított kellő figyelmet a birodalom kormányzására - fellá-

zadt ellene és az Agra Fort-ba záratta (ahol szigorú „lakosztály-fogságon" tartotta), naphosszat a lakosztálya erkélyén ült és a Tadzs Mahalt nézte. A mauzóleum tükörképében is gyönyörködhetett, palotájának az erkélyre néző falában egy mogyorónyi világoszöld drágakőben a Tadzs szépen kirajzolódott. Ezen a kiránduláson még módomban állt megcsodálni, legközelebbi utamon hűlt helyét, a fészkét mutatták meg, mint valaha volt látványosságot.

Egyes források szerint élete utolsó éveiben teljesen „szent" életet élt, elmélkedéssel és imádkozással töltötte napjait. A leghitelesebb forrás [4] tesz csupán említést arról, hogy a szerelem tárgyának eltűnése életéből ellenkező hatásokat is eredményezett - még a fogság idején is, ahol ellátásának nem voltak korlátai -: kicsapongó, erkölcstelen életet élt. Ne kérdezze, kedves olvasó, hogyan fér ez össze a fehér gyolccsal, az ékszerek megtagadásával, a Tadzsra fordított rendkívüli figyelemmel. Az élet sokkal kisebb bonyodalmai, az emberi élet rejtelmei előtt, a saját belső ellentmondásaim előtt is sokszor állok hitetlenkedve. Milyen összetett hatást gyakorolhat akkor a világ fele fölötti hatalomtól való megfosztás egy tehetséges, de vad uralkodóra, aki áhítattal szeretett kedvesének halálába már belerokkant?

Pár pillantást vetettünk még a tényleges sírokra a mauzóleum „alagsorában". A többesszám oka, hogy Aurangzeb természetesen nem építtette meg a Sahdzsahan által megálmodott fekete márványpalotát, hanem egyszerűen szerelmetes párja mellé temettette apját. Azt mondják, az uralkodó halottként teljesen elnyomja feleségét. Emlékeimben ennek nem lehet jelentősége, csak arra emlékszem, hogy fent a kenotáfiumok, lent a sírok közül is az egyik nagyobb, a másik kisebb. Egy férfidominanciára épülő társadalomban miért lenne akár a hőn szeretett feleségnek is nagyobb megtiszteltetésben része, mint a birodalom fejének? Elég, ha a világ tudja: a Tadzs az ő számára épült és nem a sors által betelepített férjének.

Lassan, vissza-visszanézve lépdeltünk a kijárat felé. Láttuk kétoldalt a rövidebb falakhoz épült mecsetet és gyülekezési csarnokot, amik más környezetben önmagukban is élményt jelentettek volna, most elsétáltunk mellettük. Az egyik fa árnyékában megpihenve hosszasan néztem a csodát és valami hiányérzetem támadt. Akkor nem tudtam mi, de valahogy úgy fogalmazódott meg bennem: hihetetlenül szép, pompázatos és pontos alkotás, de talán túlzás a néhány legszebb emberi mű egyikének tekinteni. Kéretlen útikalauz kezdte magyarázni, hogy a pár lépésre lévő kapun az intarziák a teljes Koránt adják, ennek se volt már megrendítő ereje. Tikkadtan szédelegtünk ki a kapun, rohantunk az első hűsítő-árushoz és próbáltunk magunkhoz térni a melegtől és ámulattól.

I.17. És tovább: Agra Fort, Fatehpur Szikri

Alig múlt dél. Úgy döntöttünk, megpróbáljuk megtekinteni a pár kilométerre fekvő Agra Fort-ot, a nagymogulok első és igazi erősségét. Nem készültünk a szerencsére,

hogy sor kerülhet rá, így csupán ködös elképzelésem volt arról, hogy a delhi Red Forthoz hasonló erődítmény áll Agrában. Amint megállt a kocsi a kapu előtt és elindultunk az erődítmény felé, egyik ámulatból a másikba estünk: mind méreteit, mind szépségét tekintve a delhi Lal-Kila-t megszégyenítő erőd magasodott előttünk. Utólag olvasva hihetőnek hangzik Jahangir (Dzsehangir, a Lodi királyok által épített erődítményt átépítő Akbar fia) állítása: „Hasonlót nem láthatnak a világutazók". Akbar egyébként egyszerűen „Hatalmas"-t jelent (gondoljunk az Allah Akbar összetételre, ami Allah, a Hatalmas-t jelent). Ugyancsak Dzsehangirtől tudjuk, hogy az erőd „vörös kővel építtetett át és 15-16 év alatt készült el" (egyes források szerint mindössze 8 évig épült), ami látva az építmény méreteit és megkopva is lenyűgöző pompáját, hihetetlen teljesítménynek tűnik. Akbar mindent vörös homokkőből épített, és alapvető céljai katonaiak voltak: olyan erődöt hozott létre, amely ma is sugározza a bevehetetlenség nimbuszát. A Jamuna partját félkörívben követő külső fal 21 m magas és irdatlan szélességű. Ezt követi a 12 m széles vizesárok, majd újabb 21 méteres fal állja útját annak, aki esetleg a mindkét falról rázúduló tüzet túléli. De a kapu felől megközelítve is szájtátva bámulja az ember a kisebb külső falat, az onnan az első belső falon nyíló kapuhoz a vizesárkon keresztül vezető, ma már nem nyitható hidat, a kolosszális kettős falrendszert, amelybe csonkának tűnő körbástyák ékelődnek. A falakon átvezető nyílásokban a látogató folyosóban érzi magát, olyan szélesek a falak, és még nem tért magához az emberfeletti méretek láttán, máris két meglepetés éri. Az egyik a magas művészet, amit a falak helyenként még megmaradt zománcozott cserépburkolata tükröz, a másik a haditudomány apró trükkje: az első kapunyílás mögött a tér beszűkül, a betolakodónak éles kanyart kell vennie, ami az akár lovon, akár elefánton érkezőt lefékezi és ebből eredően tumultust okoz, a vár védői kényelmesen lekaszabolnak mindenkit és mindent, embert, állatot egyaránt.

Akbar 500 építménnyel, vörös kőből épített palotarendszerrel gazdagította az erődítményt. Erről az állapotról írta Dzsehangir, hogy utánozhatatlan szépségű. Maga nem is sokat tett hozzá, egyébként is gyenge uralkodó volt, a kormányzást egyik felesége, Nur Jahan (Nur Dzsehán = A Világ Fénye) látta el. Alig foglalta el azonban a trónt Sahdzsahan, azonnal a palotarendszer szépítésébe kezdett, mégpedig hófehér márványt használva minden új épülethez. Csodálatos szépséget varázsolt az eredetileg is utánozhatatlan szépségű épületek helyére vagy azokat kiegészítve, gazdagítva.

Nem volt időnk az Agra Fort-tal való részletes ismerkedésre. Szinte futólépésben próbáltuk áttekinteni legalább az épületek homlokzatait, pillanatokra be-bekukkantva a fényeivel vagy épségével vonzó épületekbe. Számomra, aki a delhi Red Fortot valamennyire már ismertem, nyilvánvaló volt az épületek többségének funkció- és szerkezet-párhuzama a Red Fort épületeivel. Sahdzsahan, amikor áttelepítette a fővárost Delhibe, vitte magával a megszokott rendet. Az épületek neve is ismétlődött vagy nagyon hasonlított: a Diván-i-Ám, a „Nyilvános Kihallgatások Csarnoka" itt is oszlop-

sorok mögötti emelvényt rejt, ahol az uralkodó alattvalóit fogadta, előtte a vezír padját ezüstkorlát védte. A trónfülke alkotója Sahdzsahan volt, aki már itt a pazar díszítés technikáját alkalmazva létrehozta a delhi paloták varázsát. Meglepően jó állapotban van a Diván-i-Kász, a Magánkihallgatások Csarnoka, amely mögött kettős trónjával lepi meg a látogatót a trón-terasz: Dzsehangír fekete trón-emelvényen pihentette szemét a folyón, Sahdzsahan fehéret emeltetett magának. Messziről nem mutatja kecses arányait a Moti Maszdzsid, amit itt Sahdzsahan építtetett magának, közelről azonban feltűnően szép alkotás, három kis kupolájával. Vonzott ez a báj, bekukkantottunk, az enteriőr - ha lehetséges - szebb, mint Red Fort-beli párjáé. Míg a Tadzs Mahal arányai, tökéletessége fölött időnként vita támad a világ építőművészei között, addig a nagymogul templomának arányait mindeddig csak dicsérő jelzőkkel illették, az alkotó is elégedett és büszke lehetett: a mecset egyik boltívén perzsa felirat igazgyöngyhöz hasonlítja. Leheletfinom márványrács biztosította az enteriőr látványát a háremhölgyek részére, míg maguk rejtve maradtak az idegen pillantások elől. Ezek a mogul márványrácsok ismét külön tanulmányt érdemelnének: pazar formagazdagságuk, az ábrázolás finomsága, a kivitelezés tökéletessége a világ legszebb alkotásai közé emeli őket. Van építmény - ha jól emlékszem Akbar mauzóleuma -, ahol nincs ismétlődő motívum a több száz négyzetre osztott márványrácsokon. És ezek a rácsok „csak úgy" vannak az épületeken, korlátokként, kerítésszerű szerepet betöltve, enteriőr-elemekként, mint térhatárolók, fényszűrők, háremhölgyek „függönyei". Szemkáprázтató és hihetetlen.

Még így, futtában is megragadott bennünket az uralkodók magánlakosztálya, amelyik méreteiben mindenképpen (Dzsehangir épen maradt palotájának alapterülete 76x91 m), de valószínűleg pompájában is túltett a Red Forton. A mindenütt lézengő „történelem-mesélők" szerint a magánlakosztályok legfőbb díszítőeleme az arany volt, mennyezeti aranylevelek formájában. Akbar palotája romokban hever, de Sahdzsaháné fennmaradt, és kifosztott állapotában is káprázatos, egyes megoldásai pedig szinte valószerűtlenek. Az 1673-ban épített palota a folyóra néz és három fő egységre, „pavilon"-ra tagozódik, a középső előtt szökőkút működött, a medencéjében halacskákkal. A két szélső épület három-három boltívvel, a középső öttel tagolt és a tetőszerkezetből két tornyocska mutat az égre. A Kász Mahal-nak keresztelt csoda belső falai tobzódtak a gazdag virág-motívumokból álló drágakő-intarziákban, az egyik pavilon mennyezetét pedig a már említett aranylevelek borították. A meglepő megoldások egyike a „hűvös lakosztály": pár lépcső vezet le az ablak nélküli szobákba, ahol pincehűsben tölthette az uralkodó - és nyilván kedvese, Mumtaz Mahal - a legforróbb napokat.

Talán legmeglepőbb látvány azonban, legalábbis rám rendkívüli módon hatott a palota udvarából nyíló fürdő, a Sís Mahal (Tükörpalota). Már az is hihetetlen, hogy amikor az európai udvarokban a szökőkutak is csak díszítő szerepet játszottak és a mosdás-fürdés primitív módszerei uralkodtak, a távoli Ázsiában a tisztálkodás kultúrája egyáltalán virágzott. De az, hogy ez a kultúra talán minden idők csúcspompáját

érte el, teljesen lenyűgözi a látogatót. Tessék lehunyt szemmel elképzelni a két teremre osztott fürdőt, amelyik mindegyikében fürdőmedence található, az egyik az uralkodó, a másik a háremhölgyek részére. A termek falait apró tükrökkel borították, ezek a tükörfelületek a beszivárgó természetes- és a benti gyertyafényt - tükrözve fátyolosan villódzó fényt sugároztak. A vizet márványcsatornák szállították. Az egész hangulat mennyei lehetett. Tisztálkodás mellett igazi keleti kényelmet, nyugalmat, békét, a tökéletes kikapcsolódás lehetőségét nyújtották. Kifelé igyekezve, elkápráztatva megjelent ismét a gondolat: miért a Tadzs? Hiszen ez az erődítmény - amelyről otthon egy szót se lehet hallani - nagyságával, komplex voltával, az uralkodói „város", a csillogó paloták pompájával, szépségével legalább egyenértékű látnivaló. Hja, a szerelem mítosza minden mást el tud homályosítani!

Fáradtan, káprázatunkban elfelejtettünk szólni a sofőrnek, hogy irány „haza", Delhibe. Arra figyeltem fel néhány perc múlva, hogy idegennek tűnik a táj, mintha nemjárt úton haladnánk visszafelé. Kérdésemre, hová megyünk, a sofőr a világ legtermészetesebb hangján közölte: Fatehpur Szikri. Kétségei nem voltak: aki Agráig elmegy, az Fatehpur Szikrit nem hagyja ki. Miután tisztáztuk, hogy félúton vagyunk és van még egy óránk naplementéig, úgy döntöttünk: előre, de gyorsan. Pár perc múlva tudtam, hogy életem egyik legszebb élményétől fosztottam volna meg magam, ha Fatehpur Szikrit elkerüljük. Annyit hallottam róla, hogy a nagymogulok elhagyott, „halott" városa, szinte semmi többet. Ahogy feltűntek azonban az első, a mély napjárásban már bíborsötétbe mélyülő vörös falak, a hátsó megvilágításban lebegő mogul-kupolák hosszú sorával, ismét elállt a lélegzetem az ámulattól. A vörös város kapuja előtt megállva sokáig nem mozdultam, néztem a kapu fölött sorakozó kupolákon táncoló aranyvörös napfényt, az újabb csodát.

Az ember írás közben is meditál, mit mondjon el előbb, a semmire sem elég órácska alatt látottakat, vagy a hozzáolvasottakat? Mondom, ahogy az emlékezet önti. A város története születésétől fogva „haláláig" maga is csoda, a legfantasztikusabb mesevilág se múlhatja felül. Akbarnak, a Hatalmasnak, az Indiába betolakodó Babur(j4) unokájának sokáig nem született gyermeke. Felkereste Szikriben a messzeföldön híres „szentet", Shaikh Salim Chisti-t (Sejk Szelim Csiszti-t) és tanácsát, jóslatát kérte. Csiszti megáldotta az uralkodót és fiúgyermeket ígért neki (megjósolva, hogy több gyermeke - három fia - fog születni), ha a gyermeket ott, Szikriben nemzi és ha Szikrit a mogul birodalom fővárosává teszi. Akbar engedelmeskedett, egyik nejét (a nyilván „kéznél lévő" hindu feleségét) magáévá tette sátrában és az aktusból megszületett Szelim, aki nevét a sejknek köszönheti és akit a történelem Dzsehangir néven ismer. Az anya a „Mary of the Age" (A Kor Máriája, Szűzanyja) nevet kapta, és csodálatos palotát, a Rang Mahalt a „Győzelem Városá"-ban, Fatehpur Szikriben. A közelben aratott győzelme (1571) nagyot lendíthetett az 1569-ben elkezdett építkezésen, megszilárdítva a pénzügyi alapot Akbar fogadalmának teljesítéséhez. A munkálatokat semmi sem tudta

megakadályozni. Két sziklamagaslat közül Akbar kiválasztotta az egyiket és egy kézlegyintéssel elrendelte a hegy leskalpolását. A platót két mérföld (közel 3,5 km) hosszúra és mintegy 2 km szélesre sikerült. Akbar becsületére legyen mondva, hogy maga is beállt a kőfejtők közé és kétkezi munkával is példát mutatott. (Olvasó, ismét arra kérlek, ne kérdezd, mi történt ilyenkor azokkal, akik ránéztek? Vagy az ő idejében a tisztelet még természetesebb alapokon nyugodott, vagy el kell döntenünk, melyik legenda erősebb!) Hány ember dolgozhatott, amíg ezt a platót Akbar a világ akkori legnagyobb és legvarázslatosabb fővárosává avatta? Ármádia lehetett, mert az egész építkezés mindössze hét évig tartott. Befejezésül Akbar ismét legyintett egyet - nem találta elég védettnek az erődítményt - és a város egyik oldalán hatalmas mesterséges tó épült. Húsz mérföld, 34 km volt az átmérője. És maga a város mind Agránál, mind Delhinél nagyobb volt. Míg az írások ennek a két városnak a falát (a kerületét) 2 és 3 mérföld közöttinek tartják, Fatehpur Szikri fala 7 mérföld hosszan védte a várost. Emlékeim is így őrizték meg: a még többé-kevésbé épen megmaradt, a főkapu köré települt városmagban barangolva messze, az eltűnt tó medre felé nyúló falakat lehetett látni, amelyeknek szélessége, magassága egyaránt gyorsan fogyott és lassan elolvadt a kúszó szürkületben.

A város épülete, palotái itt - egyetlen kivételtől eltekintve - vörös homokkőből épültek. Mi sem természetesebb: az egész agrai erődítményrendszer építőkövei innen származtak és két generációval vagyunk Sahdzsahan - a fehér márvány művésze - előtt. Ami megmaradt, így is csodálatos. A legszembetűnőbb épület a Pancs Mahal, amely öt szintjével és szintenként fogyó oszlopaival, alapterületével buddhista templomokra emlékeztet. Az első szinten 84 oszlop tartja a többit, az utolsó szint egy négy oszlopon álló kupola. Pontos rendeltetése ködbe vész, talán az uralkodó és háremének szórakozásait szolgálta. A Diván-i-Ám, A Nyilvános Kihallgatások Csarnoka több, mint 100 méter hosszú épület, tulajdonképpen futballpályányi udvar, amelyet fedett körfolyosó fog közre. Az udvar közepén emelkedik az Igazság Csarnoka. Akbar itt ült márványráccsal körülvett trónján és osztotta ítéleteit. Nyugalmasabb óráiban itt, a Diván-i-Ám mögötti udvaron sakkozott (csópurt játszott?), amihez rablányokat használt figurákként.

A Magánkihallgatások Csarnoka Fatehpur Szikriben nem szépségével állítja meg a látogatót, hanem különlegességével. Az uralkodó trónja itt még hatásosabb elkülönülést kölcsönöz neki, mint Delhiben és Agrában. Egyetlen, több szeletben felfutó és lapos felületben végződő virággá bomló oszlopon nyugodott a trón, amihez a négy világtáj irányából érkező függőfolyosón lehet feljutni. A Hatalmas itt, Fatehpur Szikriben, Magasságos is.

Megcsodálható az udvari asztrológus padja is a Magánkihallgatások Csarnoka mellett. Azért csodálható, mert ez is utal Akbar rugalmasságára, nyitott, mindent befogadó gondolkodására: észlelve, hogy hindu alattvalói milyen óriási jelentőséget tulajdonítanak a csillagjóslásnak (lehetetlen, hogy a hindu házasságkötés időpontját ne asztrológus tűzze ki), maga is minden áldott nap és minden fontos döntés előtt konzultált udvari asztrológusával.

A hindu feleség, Jodh Bai (Dzsod Baj) palotája a hindu szobrászat és a mogul építészet szép ötvözésének eredménye, a felső szintjén van egy „Szélpalota" nevű helyiség, amelynek falai vörös homokkő rácsok, ahonnan - hűsölve - nézelődhettek a háremhölgyek anélkül, hogy ők láthatóak lettek volna.

Legmegkapóbbnak azonban a mecsetet és azon belül az egyik sarkában meghúzódó kis - egyetlen - fehér márvány épületet, a muzulmán szent, Szelim sejk sírját találtam. Maga a mecset, híres Győzelmi Kapujával, a Buland Darvazával - amelyhez 10 m magasságba lépcsők vezetnek és ahonnan a kapu még 42 m magasba nyúlik - nagyszerű, szimmetrikus felépítésű és belül gazdag intarziákkal díszített épület. Tízezer hívő befogadására, ellátására tervezték. Ebben a monumentális templomban szinte szerénynek tűnik az ékszerdoboznak ható, kockacukor-csillogású sír, ahol csipkefüggönynek hihető falak mögött, gyöngyház-kirakásokkal minden látogatót elbűvölő baldachin alatt nyugszik a szent. És a legenda ma is él: még a késő esti órákban is láthattunk a szenthez imádkozó asszonyokat. Mondják: gyermektelen hindu és muszlim asszonyok tömege zarándokol Szelim sejk sírjához, gyermekáldásért könyörögve. Papjaik pedig állítják: az akbari idők papjainak egyenes ágú leszármazottai.

A síremléknél teljesen ránk sötétedett. Nagyon fáradtan, de boldogan hagytuk el Fatehpur Szikrit. Egy nap, egy rövid nap, amely évek elmaradt ismeretét hozta meg, amely egy történelmi korszak kőbe vésett emlékeit adta nekünk. Hozsánna!

És itt a mese vége: Akbar alig 14 évig „használta" a várost. A város elhagyásának, feladásának okát két-háromféleképpen magyarázzák. Az egyik monda szerint elfogyott a víz. A gyorsan növekvő lakosságot a környék forrásai nem tudták ellátni, folyó hiányában a város csatornái kiszáradásra voltak ítélve. Ez a legvalószínűbb magyarázat. Nem véletlen, hogy sokkal későbbi korokban is víz, meglévő víz mellé telepítik az új városokat. A másik azzal indokolja, hogy az uralkodó hadbavonult és mire visszatért, új fővárosát elhanyagolt állapotban találta annak ellenére, hogy a szent Szelim valamelyik közeli rokonára bízta. Kedvét vesztette? Drágállta a rekonstrukciót és Agra karbantartását? Ki tudja? A harmadik feltételezés szerint a túlzsúfolódó várossal nem akarta zavarni a szent nyugalmát, lábujjhegyen kivonult a városból.

A sok meglepetés közül, amelyek a Nyugatról érkező látogatókat érték, a legszembeötlőbb a nagy uralkodó állatszeretete lehetett. Kitűnik ez Ralph Fitch, az egyik első, Indiát megjárt európai leírásából: „Agrából Fatehpur Szikribe mentünk, ahol az uralkodó udvara székelt. A város nagyobb, mint Agra, de a házak és az utcák nem olyan jók. A királynak Agrában és Fatehpur Szikriben 100 elefántja, 30 000 lova, 1400 szelíd őze, 800 háremhölgye volt, és leopárdok, bivalyok, tigrisek, kakasok és sólymok olyan csapata, hogy furcsa látványt nyújtanak. Nagy udvart tart. Agra és Fatehpur Szikri nagy városok, mindegyik jóval nagyobb Londonnál. Agra és Fatehpur Szikri között az egész út mentén élelmiszer- és egyéb áruk piaca látható. Nagyszerű szekerekkel közlekednek, sok közülük faragással és aranyozással díszített, kétkerekűek és két kis

bika vontatja őket. Selyemmel vagy más finom anyaggal dekoráltak és úgy használják őket, mint a kocsikat Angliában." A magyar származású és Angliában élő Fodor Jenő útikönyve [1] más „Erzsébet-kori angolok" benyomásáról írva megjegyzi: „...1583-ban Fatehpur Szikri-be érve, hogy találkozzanak Akbarral, a nagy uralkodóval, szemük kiugrott a helyéből. Londonnál mind népesség, mind pompa tekintetében nagyobb várost találtak. Megszámlálhatatlan volt a rubinok, gyémántok, az eléjük terített selyem és textíliák száma."

A két város közötti távolság mintegy negyven kilométer!

Két London vagy jóval több egymás hátán! Micsoda elképesztő gazdagság, hatalom és erő! Mire vagy büszke, Európa?

Ha figyelmes volt az olvasó, találkozott Akbar bölcsességére utaló mondatokkal is. Muszlim létére hindu feleség, akit keresztény-katolikus névvel illetnek, hindu asztrológus? Igen, Akbar a bölcsek bölcse is volt: gondolkodása mind messzebb távolodott az iszlám ortodox előírásaitól, ő maga pedig mindinkább azonosult alattvalóival: hindu, dzséjn és párszi papokat telepített az udvarba, sőt - életének utolsó korszakában - jezsuita szerzeteseket is. Átalakulása, mindent megértése, mindent egységbe olvasztásra törekvése oly mérvű volt, hogy rendeleteiben fokozatosan mérsékelte az iszlám szigorát, sőt a tilalmak tiltásáig is eljutott, és teret adott a többi vallás filozófiájának, előírásainak. Feleségeit is a nagy indiai vallások, népek képviselőiből válogatta, és igyekezett nekik egyenlő jogokat adni. Figyelemre méltó, hogy a nagymogul birodalom hanyatlása akkor indult el, amikor utódai visszaállították az ortodox szigort.

India, a nagy kohó, amelyik az első „ateista" vallást adta a világnak (buddhizmus), amelyik olyan uralkodót teremtett, aki az öldöklléstől megcsömörlött és a béke apostolává vált (Ashoka), amelyik az erőszakmentesség igéjét teremtette, most beolvasztotta magába a hódító Hatalmast és nagy ötvözőt faragott belőle. Honnan ez a varázslatos erő benned, Maha Bharata(j5)?

I.18. Koldus és bűvész, fakír

A legkellemetlenebb, amivel az idegennek szembe kell néznie Indiában: a koldusok tömege. Évezredekkel ezelőtt is határtalan volt a nyomor, Siddharta (Sziddárta) herceget, a későbbi Buddhát(j6) is a palotájukat körülvevő szörnyű nyomor ébresztette rá az igazság keresésének szükségességére. Közel két évezreddel később, a nagymogul uralom időszakáról szóló leírások pusztító éhínségekről, járványokról számolnak be, amelyek európai országoknak megfelelő területeket pusztítottak ki és amelyek után hosszú időszakokra újra meg újra az embertelen nyomor terhe zúdult emberek millióira. Az angolok részben azért adták fel Indiát, mert a gazdaságba való ügyetlen beavatkozásuk nem enyhítette, hanem mélyítette a széles néptömegeket sújtó gondokat, elsősorban az éhínségek hatását. A ma Indiájának is egyik legnagyobb terhe, hogy belülről is, de a mesterségesen leválasztott Bangladesből (a leválasztáskor még Kelet-Pakisztán) is

egy-egy aszályos monszun-periódus után százezrek özönlenek fel és át a városokba az éhhalál elől menekülve és megélhetési lehetőséget keresve.

Delhi épp az Ázsiai Nemzetközi Vásár előtti időszakban kapott egy ilyen hullámot, megerősítve azokkal, akik kifejezetten a Vásártól reméltek munkát. Betelepedtek a városba - az ügyesebbje, mint láthattuk, a Vásár területére, sőt, a pavilonokba -, felütöttek primitív sátrakat, bódékat. Munkához kis töredékük jutott, a többi - hála az erőszak alacsony szintjének - maradék-vadászatból és koldulásból tengette életét. Az indiai földre elsősorban repülőgéppel, tehát nagy városokba érkező külföldi a háttér alapos ismerete nélkül egyszerűen belebotlik ebbe a szörnyűségbe, a meztelenül feltárulkozó emberi nyomorba, nincstelenségbe, kiszolgáltatottságba és az letaglózza. Bombayi éveim alatt, illetve közvetlenül előtte két esetről is tudok, amikor magyar kiutazókat az idegösszeroppanás elől mentve azonnal haza kellett küldeni, és gyors megbetegedésük egyetlen oka az imént leírt irtózatos nyomor élménye volt.

És az utazó tehetetlen, mint ahogy tehetetlenek a jótékonysági intézmények, alapítványok, szentek. Mother Teresa-k ritkán születnek, de a legszentebb, legvalószínűtlenebb önfeláldozással is csak néhány ezer, esetleg tízezer emberen tudnak segíteni, elsősorban haláluk emberibbé tételével. Az egyszerű utazó azzal, hogy pár rúpiát szétoszt a koldulók között, rajtuk keveset segít, a saját helyzetét viszont rendkívül megnehezíti. Az osztogatót azonnal tömeg veszi körül, a feje körül röpködő tenyerek raja jelenik meg, a ruháját elkezdik ráncigálni, „baksis" vagy „paisza" (a rúpia váltópénze) kiabálják és alig lehet kitörni a gyűrűből. Lassan rájön az ember: ha élni akar, munkájának körülményeit nem akarja újabb idegborzoló momentummal nehezíteni, határozott léptekkel át kell haladnia a koldus-tömegen, ha teheti, meg kell kerülni azt, és ezt tanácsoltuk az új jövevényeknek is.

Amikor Magyarországon a rendszerváltást követően megjelentek, majd gomba módra szaporodtak a jótékonysági, szociális gondoktól szenvedőket istápoló szervezetek, India jutott eszembe és reménytelenül legyintettem. Amit az össztársadalom termeléssel és adózással és az adók ésszerű felhasználásával nem old meg, azzal ezek a szervezetek sem tudnak boldogulni. Szerepüket csak krízishelyzetekben, gyorssegélyek szervezésében, nyújtásában fogadom el.

Néhány extrém jelenséget megemlítek, ami még a megkeményedett szívet-elvet is feltörte, annyira a poklok pokla.

Siet az ember valahová, és a járdán majdnem belebotlik egy csontsovány, rongyokba bugyolált alakba, aki a járdaszélen fekszik csukott szemmel. A mellén furcsa összevisszaságban mintegy féltenyérnyi aprópénz. Jön az ember visszafelé, az alak ugyanúgy fekszik, csak a pénz tűnt el a melléről. Amikor másodszor botlottam bele ilyen szituációba, megkérdeztem valakit, mi ez? Hozzátartozó nélküli haldokló - volt a válasz. A járókelők a mellére dobnak pár fillért, amikor egy maroknyi összegyűl, valaki összesöpri és megeteti-itatja. Így hal meg a magára hagyott indiai.

A legszerencsétlenebb koldusok másik csoportja a sebeit feltáró koldus. Valószínű, hogy ezek a koldusok részben önsebzők, tudva, hogy így nagyobb szánalmat tudnak kiváltani. Amikor azonban megkopogtatják a vállad, hátranézel és egy orr és fül nélküli vagy kilukadt orcájú arc néz rád, vagy elsietsz a rettenettől, vagy kinyílik a zsebed és hullajtasz valamit a feléd nyújtott ujjnélküli, véres kötszerbe vagy rongyba bugyolált csonkba. A leprásokon kívül számtalan beteg hordja és nyitja fel kínját egy falat reményében.

Végül megtanulta az ember, hogy vannak nagyobb családok, amelyek gyermekeik közül egyet-kettőt születésüket követően nyomorékká tesznek, majd egészen fiatal gyerekkoruktól az utcára küldenek koldulni. Mivel a lánygyermek az ilyen családokban teher, elsősorban rájuk esik a választás. Amikor szép arcú, mosolygós, négykézláb mászó, púpossá görbült hátú és korcs kezű lányka nyújtja feléd a tenyerét, utazó, feledd el a tanácsot, hogy tartózkodj a koldusoktól. Az emberiség egyik legsúlyosabb gyalázatát látod!

Delhi városatyái a Vásár megnyitása előtti napokban, talán hetekben nagyméretű „tisztogatásba" kezdtek és akkor is, majd évek múlva is úgy tűnt: akciójuk és a kolduskérdés kezelése - a másik két metropolissal, Bombayjal és Kalkuttával szemben - sikeres. A titkukat nem ismerem, nem is hallottam róla, valószínűleg az erőszak nem játszhatott komoly szerepet. Annyit lehetett érzékelni, hogy a zöld sávokra, járdákra, néhol parkokba települt nyomorultakat piciny cókmókjukkal teherautókra rakják, majd a maradványokat eltakarítják. Néha ez rendőri segítség nélkül ment, néha bambuszbottal (valahol talán leírom majd, milyen komoly fegyver!) felfegyverzett rendőröket is lehetett látni, de atrocitásokat soha. Talán közmunkát kaptak valahol, talán valami fedelet is a fejük fölé, mindenesetre a Vásár megnyitásának napjára Delhi India egyik legkoldusmentesebb városává vált, és évekkel később is meglepő volt látni a viszonylagos rendet és tisztaságot, amit a rendkívül gyorsan növekvő lakosság ellenére meg tudtak őrizni.

A Delhiben töltött pár hét alatt is sűrűn botlott az ember bűvészekbe. Lehet, hogy van a bűvészeknek magasabb, előkelő rétege is, az utazó azonban csak azokkal találkozik, akik tudásukat az utcán, tereken, a nyüzsgő bazároknál, látványosságok környékén adják elő. Ide sorolom a jósokat, állatszelidítőket, sőt azokat az árusokat is, akik az érdeklődés felkeltése érdekében igazán „szemfényvesztő" trükköket alkalmaznak. És miért itt jutnak eszembe? Mert az előadott tudás ellenében összeszedett fizetség érzésem szerint nem lehet lényegesen komolyabb, mint a koldusok alamizsnája, és a viselkedésük sok esetben csupán egy kicsit kulturáltabb, méltóságteljesebb, mint a koldusoké. Igaz, elégséges módon ahhoz, hogy a nézőben ne - vagy csak ritkán - ébresszen szánalmat, inkább elismerést váltson ki. Ha csak ez a céljuk, már megérdemlik, hogy kalapot emeljünk előttük.

Említettem már a kígyóbűvölőt és annyian írtak már róluk, hogy bizonyára nem tudok újat mondani, csak a benyomásaimat nyújtom át. A kígyóbűvölők többsége,

azt hiszem, a szegényebbek közé tartozik: az indiaiakat nem érdekli, esetleg néhány paiszát odavetnek, a külföldi is többnyire másodperceket szentel rá, és egy-egy rúpiára méltatja az attrakciót. Mert az - talán éppen a halványuló érdeklődés miatt - nem kelti az igazság benyomását. A kígyó, az egyébként félelmetesnek tűnő kobra nem a furulya hangjára emeli a fejét, hanem az időközönkénti pálcikával böködés-piszkálás hatására. Egyszer kötötte le hosszasabban a figyelmemet kígyó-produkció, amikor kobra-mongúz párharcot mutattak be valamelyik delhi templom előtt. Izgalmas és kegyetlen játék volt, mindkét állat az életéért küzdött láthatatlanná válóan gyors mozdulatokkal. Nem emlékszem a végére. Az állatoknak majdnem mindegy volt már, a halál kínját átélték!

Nagyobb érdeklődést váltanak ki a majmok, amelyeket néha etetni is lehet és legalább vígan ugrándoznak, ha pórázra is vannak fogva.

Nekem szimpatikusabbak voltak az áru-kínálók. A réz drótkarikákból összeállított és 1 rúpiáért árusított gömböt például azért vettem meg, mert a bazár szélén elkapott egy legény, villanásnyi idő alatt jó tíz formává gyűrte, nyitotta-csukta a gömböt valami pattogóan hadart mondóka kíséretében. Bűvész-produkciónak beillett.

Láttam-e vagy sem, meg nem mondom, de minden nagyobb indiai nyüzsgésben megjelennek a kardnyelők és a tűzokádók. Különösen a tűzfúvást kedvelik. Ki kinek volt a mestere? Európa Indiáé vagy fordítva? Nehéz volna rekonstruálni.

Úton-útfélen megjelennek a jósok, jósnők. A tenyérjósok Indiában alaposabban felkészültek, nem utcán állva próbálják elsütni produkciójukat, mint az európai roma jósnők, akik ezt is Indiából hozták magukkal. Irodalmuk van, pultról kínálják árujukat és komoly előadást kanyarítanak a vállalkozó tenyeréből. Az utcai asztrológusok azonnal felállítják az ember horoszkópját, igaz nagy pontossággal kérik a születés időpontját (órára és percre menően) és a helyszint. Papagájjal is jósoltatnak, szép összehajtogatott zacskó-levélkére van írva, mire számíthat az „áldozat" a következő napokban, ezt hosszú oszlopokból húzza ki a papagáj.

A legizgalmasabbak, a legkomolyabbak az Európában általában színpadon bemutatott bűvészmutatványok, amiket az indiai bűvészek prompt, az utcán adnak elő. Magam nem csíptem el ilyent, de volt főnököm egyik indiai útja során látta a Red Fortból, amint a folyó felőli fal előtt négy-öt ifjú közül az egyik lefeküdt a fűre, letakarták lepedővel, majd elkezdett, merev vízszintes testtartásban maradva emelkedni. Miután a többi vállmagasságáig ért, többször áthúztak rajta egy karikát, majd lassan ismét visszalebegett a földre. A hatás színpadon is nagy, így - mezítlábasan előadva - egyszerűen fenomenális, mondta a szemtanú.

A fakírok széles skálát alkotnak. Most a legegyszerűbbekről lesz szó, nem a szegágyon pihenőkről, az elefántot elbírókról. Ne kérdezzék, mi motiválja őket. Itt mint csodabogarak és koldusnál jobbak és talán mint a lélek trénerei kerülnek szóba. Kedvelt önpróbatétel a mozdulatlan tartás felvétele. Láttam szadut (a világtól elfordult

szentember), aki egy oszlop tetején ült mozdulatlanul, mondjuk fél négyzetméteren, három méter magasságban. Néhány nap múlva ismét arra vitt az utam, ugyanúgy, változatlan pózban ült. Ki eteti, itatja ilyenkor? Sokszor választják a zarándoklás különleges formáját: ugyancsak szemtanúja voltam, amikor egy zarándok hossztengelye körül görgött az úton. Pufajkaszerű bélelt ruhája és magas rúdon zászlót vivő kísérője volt, reggeltől estig gurult, éjszaka pihent. Kérdésre a kísérője megmondta a célt, több száz kilométerre voltunk a megnevezett zarándokhelytől. Kemény teljesítmény. TV-ben vetített filmet láttam egy fakírról, aki nagy vödörből csípegetett élő kígyókat, békákat, és lenyelte őket, vizet kortyolgatva hozzá. Közben röntgenfilm készült a nyelőcsövéről és gyomráról, amint az állatok csúsztak le és kavarogtak. Negyedóra, húsz perc „pihenést" követően a fakír felböfögte az egész állományt. Látványnak.....hm, de fantasztikus! Mire képes az ember? És vajon miért? Több újságkivágatot őrzök teljesen elképzelhetetlen és emberfeletti teljesítményekről. Fakírokról, akik élve eltemettetik magukat olyan koporsóban vagy fülkében, amelyik csak levegőt kap igen szűk nyíláson át, esetleg azt se. Az egyik kamrába zárt jógi mutatványát a Bombay kötetben fogom ismertetni. A hetekre önként „koporsóba" zárkózó fakírok ősi technikákat ismernek az anyagcsere, a szívműködés lefékezésére. Testhőmérsékletük a „hibernáció" szintjére zuhan. A csodák csodája. Vajon mi a céljuk ilyen emberfeletti teljesítmények gyakorlásával?

I.19. Az Old Fort (Purana Kila = Régi vagy Öreg Erőd)

A pavilonépítés ideje alatt többször vitt el az utam egy szemmel láthatólag rekonstrukció alatt álló erődítmény előtt, amely jóval romosabb állapotban volt, mint a Vörös Erőd. Mivel hallani nem hallottam róla és túl voltam a Vörös Erőd káprázatán, nem szenteltem neki különösebb figyelmet, amíg a Mathura Road felé néző kapu állványzatát el nem kezdték bontani. Ekkor kibontakozott a kapu szépsége, valami puhább, kevésbé fenyegető, színeit tekintve pedig talán művészibb, mint a Vörös Erőd kapui. Az iszfaháni perzsaszőnyegek pasztell-szürkéje mint alap mellett sárga és rózsaszínbe hajló piros, sőt fekete díszítőelemeket, színes-mintás fajansz falcsempéket tárt a nézők elé. Talán ez önmagában is megállásra késztetett volna, de a végső parancsot a kapu boltíve felett kétoldalt elhelyezkedő hatágú Mózes-csillag látványa adta meg, „Két lábbal" európaiasan felugrattunk a járdára, és beszaladtam megnézni, mit is látok? Belül kolosszális rendetlenség fogadott, az ásatások árkai, földhalmai, törmelékhalmazai váltották egymást, néhol pallókon lehetett továbbjutni az árkok felett. Nem hívogatta, marasztalta a látogatót semmi, a fehér ágyékkötőben dolgozó, fején kosarazó maroknyi férfi sem. A Red Fortnál jóval kisebb, de erős falú vár volt ez. A Jamuna felé néző egyik sarokbástyára, amelynek belső fala kőgleccserként folyt be a várudvarra, sikerült felkapaszkodnom, ahonnan kellemes - bár fátyolos - kilátás nyílt a folyóra. Kicsit balra fordulva meglepődve láttam, hogy a párafátyolból a Vásár katlana bontakozik ki. A párszáz méter távolság és a fátyolos levegő elrejtette az embereket, de minden egyéb

tekintetben követhető volt a forrongó-nyüzsgő építkezés. A félig kész épületek közül messze kimagaslott az India-pavilon csonka kúpja, kiemelkedett a fátyolfelhőből is és felső része sütkérezett a napon a kevés toronydaruval együtt. Lent a talajon pedig teherautó teherautó hátán vitte az építőanyagokat és hozta ki a törmeléket. Bábel nézhetett ki így. Egy darabka pokol, de egyben fenséges emberakarat-szimbólum is.

Majdnem a lábaim alatt feküdt a szik (sikh) település, amire kívülről már felfigyeltem. A várfalhoz fészekszerűen tapasztott fehér, kunyhószerű, de tiszta fehérre meszelt épületek, a kis fehérkupolás templom, a magas rudakon lebegő kis vörös zászlók kiríttak a szürke, szegény környezetből. Most, felülről nézve láttatni engedte magát a templom melletti udvar is. Embert alig lehetett látni. Felülről is tiszta, nett településnek látszott.

Belül igazi látnivaló nem hívta fel magára a figyelmet. Egy romos, szürke mecset, egy-két felismerhetetlen funkciójú épületrom, akkor ez volt minden. Nem tudtam, hogy épp az akkor, 1969 és '73 között folytatott ásatások során kerültek elő olyan – Kr.e. 1000 körül készült – festett szürke cserépáruk, amelyekről a Mahabharata eposz mint a főhős Pandava dinasztia fővárosában, Indraprasthában használatos eszközökről tesz említést. A kort ennél is pontosabban behatároló leletek alapján valószínű, hogy a legendák, amelyek szerint a Purana Kila alatt a Mahabharata fővárosának romjai rejtőznek, igazak.

Az Old Fort története azonban sokkal izgalmasabb, sokrétűbb ennél az önmagában rendkívül érdekes ténynél, hogy a világirodalom egyik legnagyobb, legrégibb, legizgalmasabb és legfantáziadúsabb eposzának, a Mahabharátának földrajzilag megfogható központja fölé épült. Falai bizonyára sokat tudnának mesélni a hatalmi harcokról, a hatalom megszállottjairól. Mert az ásatások az indiai történelem hosszú és egy ilyen visszaemlékezésekre épülő munkában vázlatosan se érinthető korszakainak emlékeit hozta a felszínre. Megkísérlem összefoglalni azt, ami talán megemészthető mély történelmi ismeretek nélkül is.

A kutatók számára teljesen egyértelmű, hogy a leletek a teljes Maurja-korszakot bemutatják. Olyanok, mint az „északi fekete fényes (vagy fényezett) cserépáru". Nem hiszem, hogy láttam volna ilyet, ha igen, rég a feledésbe merült. Most leírva a magyar nádudvari kerámiára emlékeztet. Időben azonban a különbség 2300 év, az első Maurja uralkodó, Csandragupta Kr. e. 322-ben került trónra, a dinasztia utolsó tagját Kr. e 185-ben ölték meg. Ennek a kornak a jelenlétét igazolják terrakotta-gyűrűkkel épült ásott kutak, lyukas pénzérmék, terrakotta ember- és állatábrázolások, terrakotta pecsétek. Égetett téglákból is épültek ebben a korban épületek, bár vályog és sárral tapasztott vesszőfonat volt a jellemző építőelem. A falakat helyenként fadúcokkal erősítették meg, mint annyi európai országban a közelmúlt évszázadaiban. Ezt követően „idegen" (ki tekintendő idegennek Indiában, amikor a negroid őslakosság csupán néhány kis szigetet képez Dél-Indiában?) hordákból alakult birodalmak, a Szaka, majd

a Kusan dinasztiák hagytak pontosan azonosítható nyomokat a Purana Kila alatt. A másik nagy hindu korszakban, a Gupta-periódusban (cca. i.u. 400-600) égetett téglladarabokból folyt az építkezés, de például aranyozott pénzérmét is találtak, amelyet egyértelműen valamelyik Gupta király veretett. A poszt-Gupta uralkodók is élvezték Delhi vendégszeretetét, majd a Radzsput-korszak (cca. 900-1200) alatt terméskőfal épült a várban. A török Szultanátus időszakát (1206-1526) a zománcművészet elterjedése jellemezte. Két uralkodójuk, Balban és Mohamed bin Tuglak pénzérméire találtak rá ezekben a rétegekben. Érdekes módon a korai nagymogul-kor két óriásának, Baburnak és Humajunnak, valamint a Humajunnal viaskodó afgán fejedelem Ser Sah Szur-nak (emlegetik Ser Kán Szur-ként is) a mütyürkéit egy használhatatlanná vált, törött háztartási eszközöket tartalmazó szemétdombban találták meg. Volt abban tojáshéj-vékony szürke korsó, zománcozott tányérok, kínai porcelán, sőt kínai vers-tábla is.

A ma is látható falakat a nagymogulok és az afgán fejedelem építették. Babur nem építkezett Delhiben, az első „modern" erődítményt Humajun emelte. A várat Dinpanahnak hívták. Az indiai történelem egyik üstökös (és gyorsan kihunyó) csillaga, Ser Sah (1538-45), kihasználva, hogy Humajun a testvérével hadakozott a hatalomért, lerohanta az akkori fél birodalmat, elfoglalta Delhit is, és földig rombolta Dinpanah-ot, majd a romokon felépítette Purana Kila-t. Bizonyos, hogy a vár ezt a nevet később, a Red Fort megépülését követően kapta, hiszen addig nem volt, amihez képest „öregnek" lehetett volna becézni. A pávatrónon ülve adhatott ki Sahdzsahan parancsot: „Hozzatok át az Öreg Erőd éléskamrájából három dézsa mézet...", vagy valami hasonlót. Ser Sah csillaga 1545-ben kihunyt, Humajun pedig megvakítva testvérét „felszabadult", rövidesen megjelent ismét Delhiben, és befejezte az általa létrehozott romokon épült, de félbemaradt erődítményt. Nem volt azonban szerencséje Purana Kilával, először a vára pusztult el, majd röviddel a vár újjáépítése után ő maga: lezuhant a könyvtára lépcsőjén, és belehalt a sérüléseibe.

I.20. Hinduk, muszlimok és szikek. Az étkezés mint kapocs

A rohanó idő tempójában tisztult előttem a rendkívül bonyolult indiai világ. Persze ezzel a tisztulási folyamattal együtt járt annak felismerése is, hogy „minél többet tudok, annál inkább tudom, hogy semmit se tudok". Most csupán néhány alapkérdésre térek ki.

A felkészülés során addig eljutott az ember, hogy a vezető vallás nem a buddhizmus, hanem a hinduizmus, hogy a második mind a hívők számát, mind a kultúrára gyakorolt hatásait tekintve az iszlám. Azt is megtanulta, hogy Európa-méretű az Indiát alkotó népek és a beszélt nyelvek száma. Azt a furcsaságot is elraktároztam magamban, hogy a hivatalos nyelvek száma 16 és hogy összekötő nyelvként funkcionál - egyébként az egyik hivatalos nyelvként is - az angol(j7), és hogy India népei több száz nyelvet és több ezer dialektust beszélnek.

A kasztokról is elfogadható kép alakult ki bennem a rohanó munkatempó mellett is. Egyértelművé vált, hogy a róluk alkotott európai kép - még magas intellektust képviselő körökben is - teljesen hibás. Majdnem kivétel nélkül négy kasztról beszélnek, pedig a négy „varna" tulajdonképpen és nagyon leegyszerűsítve a „képletet", négy főcsoport, európai gondolkodásunk szerint osztály. A kasztok száma megismerhetetlen. Itt nem is folytatom az ismertetést, a Bombayban töltött évek alatt tovább gyűjtöttem az információkat, és a XIII. fejezetet, valamint a 3. mellékletet a kasztrendszernek, illetve az abból kizárt szerencsétleneknek szentelem.

A Delhiben töltött két hónap alatt vált világossá, hogy a legfontosabb három etnikum a hinduk, a muzulmánok és a szikek. Most csak a legfontosabb benyomásaimról szólok, a Bombayról szóló kötetben részletesebben lesz szó India népeiről és vallásairól (X. és XI. fejezet).

A szikeket volt legkönnyebb megkülönböztetni a többiektől. A vallásalapító guru, Guru Nanak még csak a vallási és világi anomáliák ellen lázadt, majd az új vallás a hindu-muszlim megbékélést tűzte zászlajára. Amikor azonban a mogulok részéről több, mészárlással végződő támadás érte a szikeket, akkori mesterük, Guru Gobind Szing katonás, harcias közösséget kovácsolt belőlük. Bizonyára több módon törekedett ennek elérésére, az egyik módszer igen eredeti, és azt hiszem, nagyon hatásos volt. A vallás (és lassan népcsoporttá különülő közösség) tagjait ugyanis olyan megkülönböztető jelek viselésére kötelezte, amivel kitűntek a hindu népességből, céltáblává válva a mogulok számára. Céltábla pedig csak úgy maradhat életben, ha minden szempontból különb a támadónál. Furcsa, kemény filozófia, de hatott: a szikek a mai napig messze kitűnnek az átlag-hindu tömegből. Kitűnnek magas, karcsú termetükkel, eleven mozgásukkal, vidám, tréfára hajlamos lelkületükkel, harckészségükkel. Nem véletlen, hogy az angol-indiai hadsereg vezérkarának nagyrésze szik volt. Műszaki érzékükkel is kimagaslanak környezetükből. Az egymást szardardzsi-nek hívó szikek 5 kitüntető jelet viselnek, az 5 „K"-t: valahogy „K"-val kezdődik a tárgy vagy fogalom, ami a megkülönböztetést szolgálja. Minden szik férfi acél karperecet visel jobb csuklóján, tőrt (ma a nadrágra varrt csík helyettesítheti), rövid nadrágot hord (általában egyéb ruházata alatt) és nem vághatja szőrzetét, ami két „K"-t is jelent, az egyik a vágatlan haj neve, a másik az így hosszúra nőtt hajat kontyba összefogó fésű. A szőrzetvágási tilalom a bajuszra-szakállra is kiterjed, a szik férfiak azt is összefonva és lekötve hordják. Legmesszebbről a turbánjuk virít, ami nem előírt viselet, csak a konty védelmére, lefogására szolgál.

Nem értettem először, amikor arról hallottam, hogy a szik templomok legfontosabb része az udvar, a közös konyha és „ebédlő", ahol a közös étkezések folynak. Lassan tisztázódott, hogy a közös étkezés nem a szikek egymással, hanem hindukkal és muszlimokkal együtt elköltött ebédjére, vacsorájára vonatkozik. A szikek ugyanis - többek között - így, demonstratív módon közelítették egymáshoz a két vallás acsar-

kodó híveit, sőt bárkit, aki hajlandó volt átlépni az ősi tabukat, egy asztalhoz ülve más vallás hívőivel vagy saját vallásának alacsonyabb kasztjához tartozóival, netán-tán érinthetetlenekkel. „Eating together" - ma is a tabu nélküli kölcsönös tisztelet jelszava.

Látszólag nem helyénvaló itt emlékezni a „Zorba, a görög" című filmre, ahol a francia kurtizán halálát követően Zorba megjegyzi: „Nem lesz temetés, itt nem temetik el, balra vetette a keresztet." (Utalás arra, hogy a görögkeleti krétaiak jobb vállukat érintik először, homlokuk után, míg a katolikusok a bal vállukat.) Tabu, esztelen megkülönböztetés. És hol volt még a szerb (görögkeleti) - bosnyák (muzulmán) - horvát (katolikus) öldöklés?

A szikek Delhiben jóval nagyobb arányban vannak jelen, mint ahogy indiai átlaguk indokolná. Naponta többször találkoztam velük. Barátságos mosolyukat nehéz lett volna nem viszonozni.

Még feltűnőbb a muszlimok jelenléte Delhiben. Eleinte ez csak a bazárban volt feltűnő, ahol egyrészt a feliratok arabos, kalligrafikus jellege utalt az 50% felettinek mondható arányukra, majd az addig arabnak tudott nevek, Husszein, Hasszán, Mohamed tömeges előfordulása is megerősítette ezt a felismerést. Nehezebb volt rájönni a megkülönböztető fizikai jelekre, jellegzetességekre és ezekben ma sem lehetek biztos. A muszlimok, ahogy nyelvük, az urdu is sugallja, amely hindi-perzsa keverék (nem akarok nyelvészek dolgába avatkozni, de mivel egyrészt az urdu vagy elődje először a szultanátusok ideje alatt jelent meg, másrészt az Indiát elért perzsa már tele volt arab hatásokkal, helyesebb lenne talán hindi-perzsa-török-arab keveréknek nevezni, hindi csontvázzal és a többiek szókincsével) nem „tiszta" népcsoport (hol van tiszta?), a leigázók és leigázottak alaposan megkeveredtek, erőszak hatására is, a hatalom vonzásának hatására is. A leigázott népek ritkán őrzik meg tisztaságukat és ez többnyire visszahat az elnyomóra is. A külső jellegzetességekből annyit sikerült talán jól észlelni, hogy köpcösebbek, erősebb felépítésűek, jobban tápláltak, mint a hinduk és arcuk mintha szélesebb lenne, de a mongol, mongoloid kiugró pofacsont nélkül. Bőrük a széles indiai bőrszín-skálán a világosabb árnyalatok közé tartozik. Ők is mozgékonyabbnak, energikusabbnak tűnnek, mint hindu sorstársaik.

Még feltűnőbbé vált a szinte dominanciának tűnő muszlim jelenlét Delhiben, amint az ember látóköre fizikai értelemben kitágult, amikor konstatálta, hogy hindu templomok és más műemlékek alig találhatók a városban, míg azok többsége valamilyen módon kapcsolatba hozható az iszlámmal. Delhiben a látogató hajlamos azt hinni, hogy ami szép és jó Indiában született, az idegen, muszlim alkotás. Tágabb körben kell megismerni Indiát ahhoz, hogy az ember rájöjjön, mily nagyon téved.

A hindukra nem fordítottam figyelmet. Miért adódott ez így, nehéz lenne megmondani. Nyilván, ha az utazó arabok közé megy, a tuaregek és a koptok, a szírek és a malulai, az utazóval bájosan „szemező" keresztény lányok tűnnek fel, ha Angliába látogat, a szoknyás skót láttán kapja fel a fejét. Így történhetett velem is, hogy a hinduk

csak a masszát adták, az egyelőre homogén, egymástól semmiben sem különböző tömeget. Talán azt éreztem meg helyesen, hogy az őslakos (ez is bonyolult kérdés, ki az őslakos Indiában?) hindu - tömegében legalábbis - a társadalmi ranglétra alsó fokait foglalja el annak ellenére, hogy hite és kaszthelyzete szerint legfelül volna a helye. Így van? Talán lesz mód rá, hogy jobban szemügyre vegyük.

I.21. Sensation: nyíltszíni taps

Kedves kirendeltségi hölgyek váratlanul meghívtak bennünket a „Sensation" night club-ba. Bár tele voltunk a Vásár körüli feszültséggel, izgalmakkal, nem tudtunk ellenállni a kísértésnek és igent mondtunk. A hölgyek rendkívül kedvesek voltak, össze is szedtek bennünket. A tucatnyi tagból álló csapat felvonult a kívülről semmitmondó épülethez. Egy park mellett álltunk le és párszáz métert sétáltunk a már hűvösödő estében. A szokásos talaj menti pára-felhőcskék sejtelmes homályba burkolták az épület bejáratát és a körülötte álmodozó pálmafákat. Kellemesen bizsergett mellemben, szívemben a jó este előérzete.

Amint beléptünk a terembe, teljesen elvakultunk a néhány spotfénytől, jóllehet csupán irányfényül szolgáltak. Vad rock szólt, az alulról megvilágított táncparketten sűrű tömeg vonaglott, egy tűt se lehetett volna leejteni.

Tapogatóztunk lefelé a három-négy lépcsőfokon, amelyek a bejárattól a parketta körüli asztalokhoz vezettek, de belebotlottunk az előttünk várakozókba. Egy pincér érthető angolsággal nyugalmat kért, mindjárt lesz hely, mondta. A zenét túlkiabálva adtuk tovább az instrukciót, mire az előttük álló csoportból hátrafordult egy férfi és feltette a költői kérdést: „Önök is magyarok?" Meglepő kérdés volt, miután magyarul hangzott el Delhi közepén, ahol a kiküldöttek nem járnak minden nap szórakozni, különösen nem egyszerre és ugyanarra a helyre. A két csoport egymáshoz közelálló tagjai próbálták kifejteni a homályból az alakokat, arcokat, kutatóan néztünk előre. A magyarul megszólalt férfi hirtelen, az előttünk állókat széttolva elindult felfelé, tolakodva, mint aki verekedni készül, és szinte ordítva kérdezte: „Tom, te vagy az?" A jobb vállam fölött álló Varsányi Tomi előrelépett - „János?" kérdezte, ordította - és a két fiatalember összeölelkezett, hebegett, habogott. A két társaság egymás mellé telepedett, és lassan fény derült a hihetetlen sztorira. Tom és János osztálytársak és jóbarátok voltak. János 56-ban „disszidált" és Afrikába - talán Kongóba - keveredett. Azóta megszakadt a kapcsolatuk, több, mint egy évtizede nem tudtak egymásról. Itt és most, egy harmadik kontinensen, egy éjszakai mulató bejáratánál hozta őket össze a jósors. Boldogabb embereket ritkán lehet látni. Ismét volt alkalom elgondolkodni 56-ról, a szétszórt magyarság szerencsétlen sorsáról, honvágyról. Egyszer talán írok Önöknek néhány oldalt a honvágyról, ami miatt három évvel Delhi előtt megtorpantam a spliti hajóállomás pénztáránál és nem tudtam megtenni az utolsó lépést, megváltani a jegyem az Olaszországba induló hajóra. Valószínűtlen találkozásaim voltak az életben a hon-

vággyal. Aki azt hazudja nekem hosszabb távollét után, hogy nincs, nem volt honvágya, annak másként se hiszek.

Tomnak és Jánosnak mindenesetre boldog estét hozott India, traktorral se lehetett volna őket elszakítani egymástól.

Közben vége szakadt a szünetnek, ami alatt megtudtuk határtalan örömük okát, újra játszani kezdett a zenekar, amely percek alatt ámulatba ejtett: kiváló, a nyugati világ bármely fővárosában ragyogó hangulatot teremteni képes „band" volt, könnyű európai öltözékben muzsikáltak, egyikük szik turbánt viselt. Együtt éltek a zenével, élvezték a szórakoztatást. A hangulathoz melegedés közben figyeltem a parkettán táncoló párokat. Csodálkozásom és csodálatom percről percre nőtt. A világ lehetséges legtarkább táncosai voltak a porondon: nyúlánk, szudáni termetű négerek, ferdeszemű kínaiak vagy japánok, turbános szik, burnuszos arab, ebben a közegben vakító svédszőke hosszú hajú fehér nő, rövidnadrágos fiú, nepálinak látszó pár, olyan színes egyveleg, amihez foghatót elképzelni is nehéz. Bekapcsolták a sztroboszkóp megvilágítást, egy-egy másodpercre merevvé téve a mozgó, pörgő-kígyózó alakokat, még kápráztatóbbá téve a képet.

Ez a színes forgatag mágnesként vonzott. Felkértem a hölgykoszorú koridős tagját és nagy élvezettel táncoltam. Magunkkal szippantottuk szinte az egész magyar társaságot, csak Tom és János maradtak az asztalnál és csevegtek, ismerkedtek az elmúlt évtizeddel.

A hölgyeket sorban táncoltatva a Kirendeltség egyik kedves alkalmazottjának lányával remekül összehangolódtunk. Sohasem jártam tánciskolába, partnereimtől lestem el, amit tanultam. Most is figyeltem a lány mozgását, ő pedig gyorsan, kiváló érzékkel alkalmazkodott hozzám. Rövidesen úgy pörögtünk, „lejtettünk", mintha mindig együtt táncoltunk volna. Közel volt már a zárás, amikor a zenekar valami nagyon furcsa, a ritmust többször váltó számba kezdett, akkor se tudtuk, mit táncolunk, ma se tudnám megmondani. A párok egymás után adták fel a küzdelmet, egyedül maradtunk a parketten. Nekünk sikerült alkalmazkodnunk a csapongó ritmushoz, a zenekar is, mi is élveztük a helyzetet. Életemben először (és utoljára) nem zavart, hogy a figyelem középpontjába kerültem, „produkáltuk" magunkat, a zenekar nekünk játszott, mi magunknak, nekik és a közönségnek táncoltunk. Szinte élveztük, hogy a közönség figyelme mindinkább felénk fordul, a szám közepétől bele-beletapsoltak a zenébe, amikor pedig a zenekar befejezte, „nyíltszíni" taps tört ki. A zenekar tagjai felálltak és csatlakoztak a közönséghez. Feledhetetlen este volt.

I.22. A megnyitó és Indira Gandhi, az óriás

A nyitás előtti utolsó napok is tele voltak izgalmakkal, de ezek már a sűrű teendőkkel együtt járó feszültségek voltak és nem a teljes kudarctól való félelem. Napokkal a kitűzött időpont előtt tudtuk, hogy ha nem is hiba nélküli, de kellemes, gazdag pa-

vilont fogunk bemutatni Indiának és hogy mi - a kevesek egyike - időre készen leszünk. Az utolsó két nap azon idegeskedtünk, hogy ne halasszák el a megnyitót. Elterjedtek ugyanis hírek, hogy a katasztrofális készenlét miatt legalább egy héttel, de az is lehet, hogy jóval többel halasztanak. Ez pedig a költségek növekedése mellett sokunk további programját borította volna, stúdiónkat kemény helyzet elé állítva.

Mi gyakorlatilag készek voltunk, eleget tudtam tenni nagykövetünknek (tökéletes úriember létére is akkor elvtársnak) tett ígéretemnek, hogy nyitás előtt bemutatom neki a pavilont. Kérésére minden protokollt mellőzve vártuk a pavilonnál. A Vásárigazgatóságot kötelességszerűen tájékoztattam, és kérésemnek megfelelően nem zavarták jelenlétükkel a munkajellegű látogatást. Akkor is, mint mindig, számítani lehetett az indiai tisztviselők rugalmas tapintatára, alkalmazkodásukra a vendég kívánságaihoz.

Nagykövetünk - mint említettem: úr - kellemes látogatónak bizonyult. Figyelmesen hallgatta az ismertetést, keveset, de lényegbevágókat kérdezett. Meglepett, milyen alaposan olvassa a tablók szövegeit. Gondoltam, az angol szöveget olvassa, azok közé a (Magyarországon) kevesek közé tartozik, akik nem tolmács közreműködésével látják el diplomáciai munkájukat. Határtalan volt a meglepetésem, amikor rámutatott egy hindi szóra és megjegyezte, hogy helyesírási hibát tartalmaz. Mit lehet ilyenkor tenni? A meglepetéstől magamhoz térve megkérdeztem, belejavítana-e? Kért egy filctollat és kijavította a hibát. (Hitetlen voltam: másnap megnézettem a Kirendeltség indiai vezető gép- és gyorsírójával, aki a javítást kifogástalannak találta.) Azt hiszem, ő volt az egyetlen, aki a pavilon kijáratánál, mintegy kivezető folyosóként kialakított gyerekrajz kiállításunkat - „nagy ötletemet" - megdicsérte.

Most, hogy a tablókon elgondolkoztam, jut eszembe a pavilon tervezését sokáig zavaró momentum: a pavilon bejáratához tervezett két, megközelítőleg dupla életnagyságú alak megtalálása, akikkel a két ország baráti kapcsolatát akartuk kifejezni. Egyik nagyüzemünk is szerepelt a résztvevők között, és amikor a KB tag vezérigazgató elvtárs tudomást szerzett az elképzelésről, utasította propaganda osztályuk vezetőjét, hogy követelje: Indira Gandhi mellett, az ellentétes oldalon őt szerepeltessük! Munkásmozgalmunk ezen oszlopának karrierizmusa és nagyképűsége nem ismert határt. Több hétig tartó diplomatikus lebeszélő akcióra volt szükség, mire megértette, hogy kormányfő mellé - országok közötti kapcsolatokban - nem állítható vállalati vezető. (Volt vezetőink nagyságára jellemző, hogy eszembe nem jut, végül is kit állítottunk a mérleg másik serpenyőjébe? Bizonyos, hogy nem arra az oldalra billent a mérleg!)

A megnyitó ünnepséget egy stadionban rendezték. Az ünnepi beszédet Indira Gandhi tartotta. Először hallottam hosszabb beszédet papír nélkül előadni. Rögtönzött beszédét oxfordi angolság és szónoki tökéletesség jellemezte. Az igazi varázst azonban a beszéd vége hozta: Indira Gandhi először elnézést kért a külföldi hallgatóságtól, hogy beszédjének utolsó mondatait hindiül mondja el, mert az ünnepségre meghívott építőmunkásokhoz is szólni kíván, majd áttért hindire és - mint megtudtam - nagyon elis-

merő szavakkal megköszönte a kétkezi dolgozóknak, hogy létrehozták ezt a csodálatos alkotást. Tette ezt Indiában, a sznobizmus (kasztrendszer) csúcsán, India egyik legelőkelőbb családjának sarjaként, a függetlenségi mozgalom második legnagyobb alakjának lányaként. Óriás volt ő a legnagyobbak között!

Figyeljétek az ilyen óriásokat, népek nyomorba taszítói!

I.23. És a nyitófogadás

A nyitófogadás az esti órákban tartott megnyitót követően a késői órákig tartott. Már a fogadóterem halljában tumultus fogadott. A hangzavar szinte lehetetlenné tett minden beszélgetést, kis csoportokban fogyasztották főként hűsítőkből álló italaikat a vendégek. Amint beléptek a fővendégek, kinyíltak a svédasztalhoz vezető ajtók és meglódult az előkelő vendégsereg. Nem először volt szerencsém magas szintű fogadáson részt venni, mégis ismét elképedtem azon a tülekedésen, csörtetésen, ahogy magas rangú diplomaták, a helyi adminisztráció valószínűleg második sora, a Vásárigazgatóság első sora, külföldi vendégek megrohamozták az asztalt, és szűk félóra alatt letaroltak mindent. A legkomolyabb formában hasonlított a kép egy kiéheztetett farkas horda támadásához. Igaz, azok keringve közelítik meg a zsákmányt, az emberroham zsinórban történt, egyenest neki az asztalnak. Ezúttal fel se próbáltam venni a versenyt, annyira ijesztő volt a roham, behúzódtam egy ablakmélyedésbe és szomorúan néztem a barbár versenyt. Ilyenkor érzi meg az ember, milyen hajsza, ha nem is ilyen látványos és kendőzetlen hajsza folyhat a pénz világában a legkisebb még elérhető koncért.

Miután a hosszú program miatt határozottan éhes voltam és semmi kedvem se volt a városban étel után szaladgálni, végül az asztalhoz mentem és a roncsokból - kedvetlenül - ettem valamit. Eközben konstatáltam azt a furcsa tényt, hogy az indiai vendégek - és őket követve aztán mások is - annyi fáradságot se vettek, hogy a lerágott csontokat tányérokra tegyék vagy keressenek számukra valami szemétgyűjtőt. Úgy csináltak helyet tányérjukon a következő adagnak, hogy sima mozdulattal az asztal alá hajították a maradványokat. Nem voltam rest, felemeltem az abrosz sarkát, mintha én is el akarnám tüntetni a csont-roncsokat. Döbbenetes látványt nyújtott az asztal alatt púposodó szemétdomb. Ki innen, minél gyorsabban.

Csak megjegyzem, akadt azóta magas posztot betöltő magyar ismerősöm, aki előadta, milyen taktikával kell a hasonló fogadásokon a legjobb falatokat idejében, és a fogadás egész időtartamára elégséges mennyiségben besöpörni, betárolni. És nem a volt rendszer munkás-paraszt származású káderéről van ezúttal szó. Istenem, istenem!

I.24. Villanásnyi emlékek: a Nemzeti Múzeum, az afgán kor emlékei, Humajun mauzóleuma, csillagvizsgáló

„Ismerd meg Delhit futólépésben!" - lehetne a most következő sorok címe. Megízlelve az indiai építészet varázsát, amint el tudtam csípni néhány percet vagy órát, megszakítottam a dolgom, esetleg kis kitérőt tettem vagy - mint a csillagvizsgálónál - egyszerűen menet közben megláttam, megállítottam a kocsit és körbejártam a látnivalót. Ezekből a virágokból állítok most össze egy csokrot.

Humajun mauzóleumára kirendeltségbeli ismerőseim hívták fel a figyelmet „ki ne hagyd!" felkiáltással. Útba ejtettem. A kocsiból kiszállva jobbkéz felől egy fal, rajta kis kapu és a fal felett látszó fekete kupola, kis fiók-kupolákkal a főkupola alsó peremén vonta magára a figyelmet. Humajun mauzóleuma szemben tűnt fel, annak melléképületét sejtettem a falak mögött. Bementem és nem sajnáltam az ott töltött időt: erősen romos állapotban lévő (az indiai építészeti emlékek csodálatos épségéhez viszonyítva), de ritka szépséget sugárzó épületet fedeztem fel. Elemeinek az eddig látottaktól való különbözősége nem zavart, új hatásaival és tökéletes harmóniájával nyugalmat sugárzott. Baktay Ervintől [5] tudom, hogy Isza Kán síremlékét láttam, amely jellemzően - alkotóelemeit tekintve is - hindu mű.

Humajun mauzóleumához érve nem tudtam (később olvastam Baktaytól), hogy a mogul építészet első nagy alkotása előtt állok. Valóban monumentális mű. Biztosra vehető, hogy a Tadzs Mahal egyik előfutárának lehet tekinteni. Alap-platójának magassága feleslegesnek tűnik, nyomasztja a rajta épült mecset-szerű építményt, amely mellől viszont elkeserítően hiányoznak a Tadzs egyensúly-teremtő minaretjei. Így is magas építészeti kultúra előfutára a síremlék. A talapzaton sétálva messze el lehetett látni, bár a szinte állandósuló párafátyol most is ott úszott a gyér fák, bokrok között. Furcsa látványt nyújtottak a sztyeppés síkból helyenként árván kiemelkedő penész-mohaszürke kupolájú pavilonok. Tudtam, hogy hozzájuk soha nem jutok el. Ismét elgondolkodtam azon, vajon léteznek-e még erdőségek, „A dzsungel könyvé"-ben megrajzolt ősi, buja erdőségek Indiában. Delhi és környéke mellbevágóan különbözött ettől a képtől, sztyeppés, félsivatagos vidék tárulkozott fel az ember előtt.

Másik feledhetetlen kiruccanásom az első muszlim korszak legszebb emlékéhez, a Kutab Minarhoz vezetett. Talán sohasem sikerül felderítenem, hogy az iszlám lobogóját először Indiába hozó Kutab-ud Din pontosan milyen származású. A kiruccanásom alkalmával elhangzottak alapján töröknek értettem, a most átlapozott irodalom ködösen csak iszlám szultánokról beszél, az egyik afgán uralmat, a másik turkomán (türkmén) eredetet említ. Nem vagyok történész, sem etnográfus, maradjunk pillanatnyilag egyszerűen annál, hogy a (Közép-Ázsiából eredő, török nyelvcsoporthoz tartozó türkmén-afgán, szunnita mohamedán) rabszolgából a hadsereg fejévé, majd önmagát szultánná kikiáltó vérszomjas hódító tűzzel-vassal tört utat magának, lerombolt mindent, ami nem felelt meg az iszlám előírásainak (élőlényt ábrázolt) és rendkívüli tem-

póban elkezdte építeni az új fővárost Delhiben. A történelem 27 hindu templomot említ, amelyeket leromboltatott és amelyek fölé épült az első mecset, a Kuvvat-ul-Iszlám. A mecset előtt áll a világ egyik csodája, a Garuda sastól megfosztott Gupta-kori vasoszlop, amelyet a betolakodók megkíméltek és túlélte magát a mecsetet. Közel a mecsethez kezdte el építeni később India máig legmagasabb tornyát, a 72,5 m magas Kutab Minart, amit utóda, Iltutmis fejezett be. Ez is világszerte csodált alkotás, sokan a legjobban megépített toronynak tartják. Lehet valami a dologban, mert masszív alakja sértetlenül ingadozik a birodalom romjai fölött. Állítják, hogy láthatóan és különösen a tetején érezhetően kileng. Ezzel se volt szerencsém, mint a Dzsama Maszdzsid-dal, nem lehetett felmenni a toronyba. A torony egyébként imára hívó minaretnek épült, bár magassága és gyönyörű, szintenként változó ornamentikája nyilván a győztes dicsfényének sugárzására is szolgált.

A mecset maradványai is szép megoldásokat tükröznek még, különösen a falrácsok tetszetősek. Szinte tömeg vette körül azonban a vasoszlopot, amely egész India egyik leglátogatottabb látnivalója. Az 1700 éves oszlop ugyanis nem rozsdásodik ezen a forró, esős, páradús éghajlaton, amin a szarukeretes szemüvegek egy év alatt porrá esnek szét és amin a japán rozsdamentes acéllapokon rövid időn belül megindul a korrózió, sószerű valami üt ki rajtuk. Olyannyira értetlenül állnak a modern metallurgia tudós koponyái a jelenség előtt, hogy felmerült a feltételezés: az oszlop anyaga nem evilági eredetű, hanem meteorok anyagából származik. Laboratóriumi vizsgálatokkal nem jutottak semmire.

Az ilyen csodák körül általában kialakul valami legenda. A vasoszlop legendája szerint aki háttal odaáll hozzá és át tudja ölelni karjaival az oszlopot úgy, hogy az ujjait összekulcsolja, az visszatér. Nekem sikerült.

India tudományos életéről is keveset hall az európai átlag-halandó. Tudja talán, hogy nagy bölcselők éltek, élnek itt, hallott talán az indiai természetgyógyászokról, a jógáról. A Tadzs Mahal híre az építészetről is eszébe juttat valamit. De hogy a természettudományokban is alkottak volna valamit? Ilyen alapokkal a hátam mögött semmit se tudtam a csillagvizsgálóról. Valami furcsa építményt láttam az egyik főútvonal, a Parliament Street mellett és csupán kíváncsiságom által hajtva megállíttattam a kocsit. Rendkívüli építmény ez a Dzsantar Mantar. Ékalakú és félkörívet rajzoló falak érthetetlen variációi, amelyekkel minden optikai eszköz nélkül bolygók és csillagok helyzetét tudták meghatározni ma is meglepőnek mondott pontossággal. Érdemes megjegyezni az építtető nevét és az évszámot: II. Dzséj Szing, Dzséjpur maharadzsája, 1725.

Az elutazásom előtti napon sikerült „beesnem" a Nemzeti Múzeumba, amit - emlékezetem szerint - uraltak a kőszobrok. A legkülönfélébb korokat képviselték, a legérdekesebbek azonban az Észak-Indiából, Kashmir északi részéből származók voltak. Egyértelműen magukon viselték a görög szobrászat jegyeit. Nagy Sándor Kr. e. 326-ban eljutott Indiáig, a mai Srinagar közelében lévő Taxiláig, majd néhány év után vissza-

vonult. A környéken sokan vallják magukat a nagy makedón uralkodó hadserege utódainak. Rövid idő alatt nagyszerű művészi hatást gyakoroltak az első európai betolakodók kísérői a kasmiri és radzsput törzsekre, amit a Delhiben látható szobrok kiválóan igazolnak.

Itt, a Nemzeti Múzeumban találkoztam először egy névvel - Amrita -, amely rövidesen kísérőmmé vált életutamon. A név ott India modern festészete egyik legnagyobb alakjához, Amrita Sher Gil-hez tartozott. Két terem mutatja be a félmagyar (anyai ágról) - félindiai (szik apa), csodálatos szépségű és nehéz életű festőművésznő műveit. A világ nem figyelt fel rá, India modern festészete nem jelentős, de ő ott a legnagyobbak közé tartozik. Szívdobogtatóan megható volt indiai asszonyok képei mellett magyar paraszt arcképét, egy magyar falu piacáról és kubikusokról készült képeit látni. Egy nő, egy ecset, két világ. (Azt hiszem, az emlékezetem itt megcsal: a képeket a National Gallery of Modern Art-ban láthattam.)

I.25. A hindu Újév: Diváli

Mielőtt elhagytam volna Indiát, ünnepelhettem a hinduk Újévét. Hogy pontosan melyik napra esett, nem emlékszem, ugyanúgy vándorol ez a dátum, mint a mohamedán ünnepek. Lehetséges, hogy az agrai kirándulás napja volt. Papok, csillagászok állapítják meg, és az egyszerű halandó a hivatalos naptár megjelenésével értesül róla. Meghívást kaptunk ezúttal is a kirendeltségiektől azzal az ukázzal vagy talán csak jótanáccsal, hogy vásároljunk mi is tűzijáték-eszközöket: durrancsokat-puffancsokat, rakétákat. Ez ugyanis az ünneplés lényege: már akkor több, mint nyolcszázmillió ember, 90%-ban a nyomorúságig szegény egész évben erre az alkalomra kuporgat. Összevakart pénzecskéjüket elviszik a legközelebbi piacra, konvertálják robbanószerekre és a Diváli éjszakáján boldogan, ugrándozva, kurjongatva, a gazdagabbak partikon, kertjeikben, iszogatás mellett eldurrogtatják. Legvadabbul Delhiben folyik ez a játék. Látványnak csodálatos, 100 gellérthegyi tűzijátékon túltesz nemcsak pazarul színes villogásával, hanem időtartamával is: elkezdődik koradélután és másnap délelőtt még el-elsziszeg az ember füle mellett a késői mulatozók rakétája, el-eldurran egy-egy petárda. Hanem aztán elviselhetetlen a hangerő, különösen az éjszaka közepén. Vannak a fülre, hallásra veszélyes hangerejű petárdák. Egyet majdnem eldurrantottam a lakásban, mire rám rohantak és kituszkoltak a lépcsőházba. Ott elhelyeztem a negyed köbdecinyi kocka-ágyútölteléket, meggyújtottam a zsinórját és lerohantam a lépcsőn. Egy szinttel lejjebb ért el a durranás. Akkorát szólt, hogy másnap este még csengett a fülem. Olyan mennyiségű robbanóanyagot puffogtatnak el Delhiben, hogy este 10-re már tömény füstfelhőben úszik a város. Reggelre három méterre se lehet látni. Hogy az ottani csecsemők hogy viselik el, rejtély számomra, Bombayban született lányom az ottani gyermeteg változatban előadott Diváli hatására hónapokig felriadt és sírt minden éjszaka. De hát.....így mulat egy indiai szegény.

I.26. A kíváncsi tömeg

A megnyitó ünnepség másnapján kinyíltak a Vásár kapui. A félkész pavilonokban kisöpörték a hulladékot, a maradványokat, az összekötő utakról és a pavilonok környékéről elhordták a szemetet, törmeléket és jöhettek a látogatók.

Elég széleskörű tapasztalatom volt már egyes országok lakosainak vásárlátogatási szokásairól. A magyar látogatottságnak két-háromszorosa az orosz kiállításoké, tízszerese az arab országokban. Indiáról azt hallottuk, hogy zsúfoltság várható, de az arab érdeklődésnél valamivel kisebbre számíthatunk. Magunk is úgy okoskodtunk, hogy a nagy távolságok miatt - az üzletemberek és tehetősebbek kivételével - csak a Delhiben és közvetlen környékén élők tudják majd látogatni a Vásárt, ami nem jelenthet túlzott nyomást, lévén, hogy hat hétig lesz nyitva. Mindjárt az első nap rácáfolt erre. Amint befejeződött a protokolláris program, megindult a tömeg. Amilyen széles volt a járófelület, olyan szélességben hömpölygött az áradat. A többségében épphogy felöltözött emberek, gyereket a csípőjükön cipelő asszonyok mentek, mentek, nem kérdeztek semmit, nem lehetett tudni, merre néznek, mi érdekli őket, csak mentek, mentek. Legnagyobb bánatomra kedves szülöttemre, a gyerekrajz-kiállításunkra nem áldoztak semmivel se több figyelmet, mint a gépekre, makettekre, a számukra semmit se mondó tablókra. A két tablósor között megállni se nagyon tudtak volna, de szemmel láthatólag nem is fogták meg őket a rajzok. Az, hogy Indiában hónapokkal előbb rendeztek egy világkiállítást gyerekrajzokból, és azon az indiai gyerekek ragyogóan szerepeltek, a tömegeket nem érintette.

I.27. Good-bye India! - vissza fogok térni

Eljött a várva várt nap. Átadtam tennivalóimat az egy héttel a tervezettnél előbb kiérkezett váltótársamnak, annak rendje és módja szerint elbúcsúztam a Nagykövetségtől, a Kirendeltségtől, a Vásárigazgatóságtól, búcsút intettem a pavilonnak, eltettem No1 igazolványom, összecsomagoltam és: irány a reptér, irány haza.

Alig vártam, hogy elfoglalhassam a helyem a gépen, türelmetlenül figyeltem, hogyan gördül ki a gép a kifutópályára, pattanásig feszült idegekkel hajszoltam volna a gépet: fel, fel, hagyjuk itt ezt a zűrzavaros, pokoli világot.

A hajtóművek felpörögtek, egy perc, pár másodperc és a farkára ül, emelkedünk, emelkedünk, nincs felhő-áttörés, csak lassan sötétedik az ég, na, hála istennek: pá, India.

Kényelmesen elnyújtóztam, kinyújtottam a lábamat, éreztem, hogy lágyulnak el az izmaim, hogy engednek feszültségükből az idegeim.

Hirtelen furcsa érzés kerített hatalmába, mintha hívna vissza ez a színes, pokolian szegény és elviselhetetlenül nyüzsgő, de gyönyörű világ. Kerestem az ablakban Delhit, de már csak elmosódott szürke világ, foltok, csíkok jelentették Indiát, sokak álmát, kevesek kincsét. Nem találtam, de tudtam, viszont fogom látni.

Good-bye, India, örülök, hogy nem eresztesz, vissza fogok térni.

SZERELEM
BOMBAY (1974-1978)

II. MIT TUDHAT MEG INDIÁRÓL EGY KOMOLYAN KÉSZÜLNI KÍVÁNÓ EMBER MAGYARORSZÁGON?

Bizonyára sokat. Ha az olvasó átfutja Baktay Ervin kétkötetes művének, az „India művészeté"-nek bibliográfiáját, gyönyörű gyűjteménnyel ismerkedhet meg. A felsorolt írásokat azonban nyilván könyvtárakban lehet megtalálni és feltételezem, nagyrészt külföldi könyvtárakban. Emellett két nyelvnek, az angolnak és németnek alapos ismeretére van szükség, mert magyar fordítás egyszerűen nincs. A hétköznapi halandó, aki napi munkája mellett, a családja gondjainak terelgetése közben akar vagy kényszerül felkészülni egy indiai utazásra vagy indiai tartós kiküldetésre, és az otthoni esti órákat tudja csak felhasználni erre, bemegy az ország legjobb könyvesboltjaiba és – ha szerencséje van – három, esetleg négy könyvvel tér haza. Ezekből kettő komoly munka: Baktay Ervin az előbb említett tudományos igénnyel és alapossággal, ragyogó stílusban megírt és címét meghazudtolva India történelmével, vallásaival is részletesen foglalkozó műve és a „Fodor's India, 1974" magyar fordítása, ami igényes útikönyv, nagyszerű kalauz. A többi, Magyarországon magyar nyelven kapható mű nem mérhető e kettő mércéjével: a tudós Germanus Gyula „Allah Akbar"-ja tömör és élvezetes áttekintést ad az iszlámról, de Indiát érintve csak arról, feleségének, Hajnóczy Rózának „Bengáli tüze" olvasmányos, de szerintem túlságosan szentimentális, félrevezető alkotás. Található mű, amely átfogó és hasznos ismereteket tartalmaz, de verejtékszagúan igyekszik az indiai munkásmozgalom erejét és jelentőségét igazolni, ami messze áll a valóságtól.

Isten ments, hogy magam bármelyikükhöz mérjem. Csupán felpanaszolom Európában élő hazámnak, milyen keveset szól a világ egyik legizgalmasabb birodalmáról és mesélő kedvemet kiélve megpróbálok valamit betömni ebből a betömhetetlen lyukból, ami a magyar művelődéspolitika házán tátong.

III. FELESÉG-ELŐKÉSZÍTÉS ÉS EREDMÉNYE: MEGÉRKEZÉS BOMBAYBA – SÍRÓGÖRCS

Feleslegesen hosszúra nyúlna annak felidézése, milyen kanyargós út vezetett el minket Bombayba. Az akkori Külkereskedelmi Minisztérium illetékese - kiválasztásomat követően - több alkalommal módosította hangsúlyozottan kötelezettség nélküli „súgását", hogy mi lesz kiküldetésem célállomása. Pontosan ismerte, milyen kegyetlen dobálózás folyik a jelöltekkel. Először Kenyát említette, majd Irak következett, végül India, és azon belül Kalkutta. Számtalan ellenőrizhetetlen és bizonytalan információ engedett arra következtetni, hogy az erős kutyák által támogatott jelöltek szorítják ki ilyenkor a kevésbé jól fekvőket. Az is lehetséges, hogy az zajlott le velem negatív értelemben Kalkuttáig, ami Kalkuttából „átrepített" Bombayba: a bombayi kirendeltségvezetőnek nem tetszett az oda irányított jelölt és felcseréltette velem. Így végül, talán két héttel a tényleges indulás előtt megkaptam a hivatalos papírt: Bombay, II. o. ker. titkár. Ragyogó viszonyok a jó felkészüléshez!

Az 1972-ben Delhiben töltött hat hét tapasztalatai alapján - Kalkutta emlegetésétől kezdve - próbáltam felkészíteni feleségem a lehető legrosszabbakra. Sokat ecseteltem az elképzelhetetlen nyomort, a koldus-tömeget, a koszt-bűzt, az elviselhetetlen klímát. Cigány honfitársaim remélem nem veszik sértésnek - a cigányság eredetéről ebben a kötetben írtak meg kell győzzék őket rokonszenvemről -, hogy a várható nehézségek ecseteléséhez segítségül hívtam az ő viszonyaikat is. „Képzeld el, hogy 800 millió roma közé kerülsz, hozzájuk kell alkalmazkodnod, az ő viszonyaikat kell elviselned." - mondtam feleségemnek. Gondoltam, ez a hasonlat elképzelhetővé, kitapinthatóvá teszi, mi vár rá. Úgy tűnt, félelmei lassan feloldódnak a várakozás, készülődés izgalmainak tengerében.

Utunk Bombayba kellemes, feleségem számára rendkívül izgalmas volt: ő ugyanis először utazott szomszéd országainknál messzebb. Már kint dolgozó kollegával és családjával repültünk Rómába, ahol - hála az Air India vendégszeretetének - sikerült egy napot városnézéssel töltenünk. Róma varázslatos szépsége, a Vatikán kincsei örök vonzerővé váltak feleségem számára. A Hotel Forum nyugodt, barátságos atmoszférája is feledhetetlen emlékként maradt meg bennünk.

Az Air India Jumbo-ja az első találkozást jelentette a technika egyik csúcsteljesítményével. A gép méretei, a hatalmas hajtóművek bent alig hallható zúgása, a gép által elnyelt embertömeg ámulatot ébresztett bennünk. Szinte észrevétlen volt, ahogy gyorsult a futása a földön, ahogy elemelkedett. Nem rázták meg a felhők a felhőréteg áttörésekor, nem lehetett érezni az út „göröngyeit", ahogy ez kisebb gépeknél megszokott jelenség. Már nem is repülőgép ez, hanem az atmoszféra hajója.

A Róma és Bombay közötti repülőút fárasztónak bizonyult. A gép késve indult, a zsúfoltság lehetetlenné tette az ilyen hosszú utakon elengedhetetlen sétákat, sűrítette a szagokat és a toilettek - a légi kísérők erőfeszítései ellenére - nem voltak vonzó jelenségek. Nagy örömömre az indiai ételeket feleségem is élvezte: az első jó jel, talán hozzá tud majd szokni Indiához.

A bombayi repülőtér számomra - az arab országok és Delhi után - nem volt különösen riasztó, feleségem számára igen. Egy tapodtat sem engedett maga mellől. A kora reggeli óra ellenére a hőség és pára nyomasztó volt, a tömeg elképzelhetetlen, a lassúság, amellyel csomagjaink előkerültek óriási, az országba belépés adminisztrálása hosszadalmas.

Kint minibusz várt ránk. Elődöm és a velünk utazó család legfontosabb bombayi kapcsolata fogadott minket, nagyon kedvesen. A „Welcome to India" köszöntést az elmaradhatatlan „garland" (szinte kötelezően tubarózsából font virágkoszorú) követte. Nyakunkba akasztották és „námászté" köszöntésre kulcsolt kezekkel, valamint azt kísérő főhajtással üdvözöltek valamennyiünket. Akkor még nem tudtuk, amit az első hivatalos megjelenés alkalmával az elődöm - okosan - a fülembe súgott, hogy másodperceken belül le kell emelni a megtiszteltetésben részesültnek a nyakából, különben nagyképűnek tekintik az illetőt, így sokáig közvetlen közelről élveztük a tubarózsa átható illatát. Egy adalék ahhoz, milyen apróságokra is ki kellene terjednie az ország képviseletében kiutazók felkészítésének!

Az érkezőkkel, fogadókkal, csomagokkal teli minibusz nem tette meg még a fél utat, amikor - a tengerpart közelébe érve - orrfacsaró bűz csapott meg minket. Feleségem öklendezni kezdett, félrefordulva próbálta rosszullétét palástolni az indiaiak előtt, majd zsebkendőt az orra elé kapva fékezte a bűz hatását. Kisdiák koromban dolgoztam néhány órát az „Állati Fehérjefeldolgozó Vállalatnál" az Illatos úton (nem véletlen az „illatos" név), az ott uralkodó, az ablakkereteket zöldes penésszel bevonó illatfelhőket juttatta eszembe ez a szag-orgia. Hetek múlva tudtuk meg, hogy a dagály alatt a hullámok által kihordott és az apálykor visszamaradó tengeri növényzet a trópusi éghajlat hatására pillanatok alatt rothadásnak indul, ez a rothadó állomány - és nem az egyébként általános szenny és tisztátlanság - okozza a valószínűtlenül erős bűzt.

Első szálláshelyünk, a Shalimar (Sálimár) szálló előtt megállva már levegőhöz lehetett jutni. Egy hétig ez a középszerű szálloda volt az otthonunk. A keskeny fronttal az utcára néző 7-8 emeletes épületben a szobánk bútorzata is egyszerűnek bizonyult, a fürdőszoba „csempézete", a padló és a mosdót körülvevő lap pedig valami szürkészöld kőből készült. Miközben csomagoltam ki kézipoggyászunkat, feleségem lázas gyorsasággal nekilátott a mosdó sikálásának. Benne a súlyos tisztátlanság érzetét keltette minden, amiből a fürdőszoba állt. Nyilván ettől az érzéstől akart menekülni, amikor javasolta, tegyünk egy sétát a környéken. Vonzónak tűnt, hogy a Nap éppen kisütött, így hát nekiindultunk. A szálló oldalán tettünk pár lépést, amikor valami zöldséghulladék-halmot kellett megkerülnünk, majd állati hulladékon léptünk át. „Menjünk át a másik oldalra." - ajánlotta Márti. Átsiettünk, de nem tehettünk 20-30 lépésnél többet, amikor egy esőcsatorna mellé köpdösött vérvörös bételcsík mellett vezetett az utunk. Márti belém kapaszkodott és megfordult. „Menjünk vissza, gyorsan vissza!" - hadarta és futólépésre gyorsított, kikerülve egy botra támaszkodó, kezét előrenyújtó koldust. A

szobába visszaérve rávetette magát az ágyra és ijesztő, meg-megcsukló zokogásban tört ki. Hiába volt minden vigasztalási, nyugtatgatási kísérletem, görcsös, megállíthatatlan zokogása több, mint egy óráig tartott. Csendesedő, halk szipogással küszködött sokáig. Megriadtam: ha ekkora rémületet váltott ki belőle az első pár óra, egészségkárosodás nélkül nem tudjuk itt tölteni az ilyenkor elvárt négy évet. Nesze neked, előkészítés, a sok rossz ecsetelése. Nem biztosított semmi védelmet a valósággal szemben.

Este, elalvás előtt eszembe jutott G. Pista, volt főnököm, az egyetlen ember, aki Indiát meghallva pozitív vélemény mondott: „Kemény körülmények lesznek, de fantasztikus világgal ismerkedhetsz meg. Hálát fogsz adni a sorsnak, hogy végül Indiába küldenek." Lehet, hogy a körülmények megakadályoznak a fantasztikus világ megismerésében?

IV. ISMERKEDÉS BOMBAYJAL

IV.1. Shalimar szálló, Kirendeltség

A négy év bombayi „külszolgálat" kétségtelenül legnehezebb időszaka a beilleszkedés néhány hete. Érthetetlennek tűnt, miért a monszun-időszakra esik a legtöbb váltás az indiai magyar kirendeltségeken, kétségbe vontam, hogy épeszű választásról van szó: megérkezik az áldozat az idegen birodalomba, amelyik annyira különbözik hazájától, mint amennyire a marslakók társadalma különbözhetne a földitől, ha létezne, rendelkezik valamelyes külkereskedelmi gyakorlattal, de ha szocialista országból érkezik és nem nagyon szerencsés, még nem látott kiállított csekket, nem tartott a kezében akkreditívet, ha szerencsés - mint én - töltött már néhány hetet Indiában, azt hiszi, hogy beszél angolul, hallott-olvasott valami keveset Indiáról, és akkor két hét alatt meg kell ismerkednie egy hivatal rendjével, kollegáival, azok családjával, a hivatal alkalmazottaival (eddig a megemésztenivalók 5%-a). Ugyanezen két hét alatt részt vesz a saját tiszteletére rendezett bemutató-fogadáson, még 8-10 fogadáson, amit leendő fontosabb üzletfelei adnak, a helyi Kamara Indo-Hungarian Groupjának soron következő, de egyben elődjét búcsúztató, őt bemutató ülésén, két-három alkalommal beszédet, pohárköszöntőt kell tartania (amiben többnyire nincs gyakorlata és esetleg - mint jómagam - rettenetesen lámpalázas), meg kell ismerkednie jövendő tevékenységi területével, a cca. 300 kapcsolata közül a legfontosabb 30-40-nel, akik részben tiszteletüket teszik a Kirendeltségen, részben azonban meg kell őket hivatalukban látogatni. Megtudja, hogy egészen más ügyekkel is foglalkoznia kell, mint amikre otthon készült, például közgazdasági-pénzügyi jelentések készítésével India gazdaságáról, az egész világgazdaságban zajló folyamatok tükrében, miután valaki a Minisztériumban úgy tudja, hogy az áldozat (az adott esetben én) kiváló közgazda, és különösen a pénzügyekhez ért. Csak megjegyzem, hogy világéletemben kiváló tanuló voltam, de két tantárgyból (mondják: minden tisztességes nebulónak kötelessége) „meghúztak": a szocializmus politikai gazdaságtanából (a marxi kapitalizmust még valahogy megértettem, de a zagyva szocializmust soha) és nemzetközi pénzügyekből (párját ritkítóan tökéletes fejlövésem volt, szegény W. Ivánnal csak néztük egymást) és pénzügyekkel soha addigi életemben nem foglalkoztam egy betűnyit sem. Eddig mondjuk 80%. Az utolsó három napban át kell venni az elől minden fontosabb iratát, dossziétömegeket, mit tudom még mit!

Mindeközben oda kell figyelni, hogy a munkanélkülivé vált feleség nem őrül-e meg a magánytól (óriási segítség volt a kirendeltségvezető-feleség C. Kata, aki szárnya alá vette Mártit és cipelte, vásárolt vele ruhákat, varratott neki estélyi holmikat, ismertette a várossal és a pihenési lehetőségekkel), ki kell váltania a légifuvarként megérkező, a négy évhez szükséges javakat tartalmazó ládákat, ki kell váltania az indiai jogo-

sítványt, meg kell tanulnia jobbkormányos autót vezetni a „hajts balra" forgalomban. Mindezt úgy, hogy közben „tombol" a monszun, olyan hőség van, hogy az európai halandó állva is elaludna, ha hagynák, amikor nyugati orvosok szerint a nem erre alkotott agyvelő rendes kapacitásának 50%-án teljesít, amikor a relatív páratartalom 90% körül mozog. A következő magyarázatokat kaptuk: nincs jobb megoldás, mert monszun előtt és után jóval nagyobb a hőség (igaz), így legalább fejest ugrik az áldozat a kínok közepébe (?!), téli váltás esetén a gyerekek évet veszítenének, az indiai partnerek pedig ilyenkor lazítanak (ha lazítanak). Talán tényleg nincs jobb megoldás.

Ebből a zsúfolt programból alig lehet valamit kiemelni, de nagyot ölelni lehetetlen. Ha minden lényegesnek tűnő elemmel foglalkoznék, nem Indiáról szólna ez a könyv, hanem a magyar kolóniáról. Az pedig nem lenne okos döntés.

A kirendeltségi alkalmazottak dél-indiaiak, pontosabban keralaiak, goaiak és keresztények voltak. És ez így van rendjén. Pontos százalékarány nem áll rendelkezésemre, de az egész indiai szubkontinens gép- és gyorsíróinak döntő többsége dél-indiai. Keralaiak, tamilok, goaiak és többnyire férfiak. Ők a legkiválóbb angol helyesírók, mint a villám ütik a gépet és olyan, ma már feleslegessé vált tudomány kiváló művelői, mint a telex-szövegek gyakorlatilag magánhangzók nélkülivé vagy azon túli sűrítése. A Kirendeltség három ilyen alkalmazottjára emlékszem elég határozottan.

Flórinak becézte mindenki a titkárnők gyöngyét, tisztességes nevére nem emlékszem (hopp, beugrott: De Souza). Vidám, tűzrőlpattant, fergeteges gyorsasággal dolgozó vénlányocska volt Flóri. Gömbölyded formáival, kicsit erős, de formás lábaival, villogó fekete szemével, tüneményes mosolyával kívánatos teremtés volt, csak a szigorú házasodási rend miatt maradhatott pártában. Három funkciót töltött be utánozhatatlan bájjal: ő volt a bejárattal szemben elhelyezett asztal mögött a fogadó hostess, ő látta el a kirendeltség-vezető indiai titkárnője szerepkört és ő kezelte a telefonközpontot is. Emellett - ha sokasodtak a felhők - még angol gépelésben is kisegített. Egy baj volt vele (vagy kettő): sokat beszélt (mint általában a nők). Felvette az ember a kagylót és beleszólt: Flóri. Ha óvatlan volt és nem folytatta ezredmásodperc szünet nélkül, hogy mit akar, megindult a szóáradat, jobb volt letenni a kagylót és új kísérletet tenni. A másik hiba általános emberi. Az alkalmazottak vezetőjével, Fernandes-zel kutya-macska barátságban éltek, nap mint nap heves vitákba keveredtek és függelmi viszonyukat lehetetlen volt rendezni.

Az indiai alkalmazottak vezetője, Fernandes - ha emlékezetem nem csal - negyvenes éveit taposta, talán a közepesnél kicsit magasabb, sovány férfiú volt. Döcögő diktálásaimat szemrebbenés nélkül vette fel és kicsit ósdi nyelvezetű, de hibátlan angol leveleket tett az asztalomra órákon, ha sürgős volt, perceken belül. Őt megérteni viszont művészet volt, az indiaiak közismerten éneklő-hadaró angolja délre haladva egyre roszszabb, ő valahol a csúcson mozgott. Nyelvtanilag tökéletes és választékos mondandóját úgy énekelte el kétszeres magnószalag-sebességgel, hogy még a negyedik év végén

is vissza-vissza kellett kérdeznem. Akkorra legalább pontosan tudtam, hogy nem énbennem van a hiba, de tessék elképzelni az első heteket! Állandósuló idegesség kísérte minden találkozásunkat. Na, aztán mikor rájött, hogy jámbor lélekkel van dolga, állandóan nekem öntötte ki szíve bánatát, ami panaszáradat volt a többire, elsősorban Flórira. Valahogy úgy sikerült véget vetni a dolognak, hogy megsúgtam neki: aki csak rossz kollegákkal dolgozik, biztos nem jó vezető. „Fül"-nek hívták a magyarok egymás között, lehet, hogy nejem ragasztotta rá a gúnynevet. Mindenről tudni akart és tudott is, nem lehetett semmit eltitkolni. Gyanítottuk, hogy ő az ilyen helyen kötelezően beépített biztonsági ember, bár túlságosan nyilvánvaló lett volna a személye.

Menon fiatalabb volt pár évvel és köpcösebb. Fegyelmezett, komoly arccal járt és érthetőbben beszélt, mint főnöke. Jobb szerettem vele dolgozni. Fecsegni se fecsegett, kiválóan megértettük egymást. És ő volt a telex-tömörítés nagymestere. Harminc sorból csinált ötöt, szalagra tette, leadta, mint a villám.

Aranyos fiú volt Kumár (csak így, egy névvel), a felszolgáló, pontosan tudta, ki mikor és mit szokott fogyasztani. Alacsony, vézna, szinte gyerek figurája két perccel azután, hogy beléptem reggel az irodába, megjelent a szoba ajtajában, széles mosollyal üdvözölt és letette tálcán az asztalomra eleinte a kis csésze teát, később, amikor orvosi tanácsra több folyadékot kellett fogyasztanom, a tea után egy órácskával a nagy pohár limonádét. Nagy segítséget jelentett, hogy az üzleti partnerek szokásait is ismerte, ha az ember nem jelzett semmit, hozta a megszokottat. Szégyellem, de nem emlékszem pontosan, azt hiszem érinthetetlen volt. Azok közé tartozott azonban, akik már nem hunyászkodtak meg és akiktől az indiai vendégek elfogadták a kínálást.

Az első hét végén kiköltöztünk a Shalimar szállóból. Végül is - visszaemlékezve - nem maradtak rossz emlékeink az ott töltött napokról. A tisztaság tényleg nem bizonyult tökéletesnek, az iható - forralt és szűrt - vizet tartalmazó termosz-kancsó fedele például ragadt a piszoktól, inkább üveges hűsítőket fogyasztottunk. Delhi barátaim, a kokrocsok (nagy svábbogár) és a gekkók (gyíkfajta) is megjelentek, előkészítő meséim ellenére nagy borzadályt keltve Mártiban. Jó konyhára találtunk viszont a szálló éttermében, indiai és kínai étkekkel is szolgáltak, hébe-hóba később is benéztünk, ha viszonylag olcsón jót akartunk enni.

Fülledt levegőjét azonban napról napra nehezebben bírtuk. Hiába zümmögött a központi légkondicionáló és hatott kellemesen az emberre már a hallba lépéskor a hűs levegő, a páratartalmat nem tudta megemészteni a rendszer, mindennek áporodott szaga volt. A szekrénybe akasztott pár ruhadarabon napokon belül megjelent a penész.

IV.2 . Hogyan laktak a magyar kiküldöttek?

A körülmények ismeretében és mivel elődömmel együtt megállapítottuk, hogy az „öröklött" lakást beköltözés előtt fel kell újítani, a kirendeltség-vezető, majd mi magunk megbeszéltük, hogy a szabadságra utazó magyar titkárnő, M. Kati lakásába költözünk

átmeneti időre. Kellemes megoldásnak kínálkozott: ugyanabban az épületben volt, így a továbbhurcolkodás nem jelentett elviselhetetlen gondot, újraköltözködést és a renoválást könnyű volt felügyelni. Kati nagyon aranyosan meghívott minket elutazása előtt, megmutatta a lakás minden sarkát, mit használhatunk, mit nem. Egy személy részére nagynak tűnt akkor, félig üres is volt, mivel neki nem kellett vacsorákat adnia, fogadásokat rendeznie, csak a legszükségesebb bútorzattal volt berendezve. Padlózata kőlapokból állt, így szinte olyan érzése volt az embernek, hogy kong, visszhangzik a nappali. Kati szemmel láthatólag az erkélyen töltötte szabad óráit, egy bambusznád ülőgarnitúra, üveglapos dohányzóasztal és sok dús trópusi virág varázsolta otthonossá. És persze a „monsun-shed", az ömlő monszun-esőktől védő gyékény-alkotmány, amit, ha megindult az özönvíz, ki lehetett húzni az erkély fölé. Ez aztán 3-4 percig ki is tartott, aztán átázott és csöpörögve, majd kis patakocskákban csurgatta a vizet az alatta rejtőzködők nyakába.

Az épület Bombay egyik előkelőbbnek számító magaslatán, a Malabár Hill-en a jobb épületek közé tartozott, és néven nevezték: Anita Building volt a becsületes neve. Hogy s mint alakult ez ki, a csoda tudja, Tokió és Budapest keveréke a város címzés szempontjából. Míg Tokióban a város körzetét és az épületeket keresztelték el és a fontosabb épületekhez igazodnak, addig Bombayban pontos utcanevek és házszámok is léteznek, de a modern épületek nagyrészt nevükön ismertek, nem szükséges a címet kiírni, elég volt Malabar Hill, Anita Building-re címeztetni a postát. Nyolc-tízszintes magasságával kiemelkedett környezetéből, és az utcára néző lakások erkélyeiről szép kilátás nyílt a város hullámzó arculatára. Bombay ugyanis hét szigetre épült, hét - a tengerpart mellett sorakozó, a tengerből kiemelkedő - dombra, amelyeket csak 1862-ben, feltöltéssel kötöttek össze egy szigetté, majd később a szigetet egy keskeny nyelvvel a szárazfölddel. Ennél fogva a város hullámzik, mint a dombok, amelyekre épült. A Kirendeltség a Kolabán foglalta el egy helyi üzletember házának első emeletét, a kölcsön-lakás a Malabár Hillen emelt modern épület negyedik emeletén volt, a kettő között 5-6 km a távolság. Az út nagy része a Marine Drive-on vezetett, a nyugati városépítészeti szemszögből nézve is gyönyörű félkörívet rajzoló tengerparti gát-sétányon. Rövidesen nem vettük észre a szépségét, megszokottá vált.

IV.3. Otthonunk: Anita Building, majd Breach Candy Apartments és a Breach Candy Swimming Club

Hátulról kezdem, mert a hangulatom így diktálja. Furcsa név ez az angol örökség, sokszor megkíséreltem kinyomozni, mit is jelent, de a mai napig nincs pontos fordítás a birtokomban. A candy megfejtése nem okozott különösebb gondot, minden rendes szótár tudatja az emberrel, hogy kandiscukorról, selyemcukorról van szó (candy store = cukorkaüzlet), igeként kandírozást jelent, tehát a technológia eredete is angol lehet. A breach-hez nem kell szótár, középfokon is illik tudni, hogy valaminek a megszegését,

megtörését, szószegést jelent. De a szóösszetételre senki se tudott magyarázatot adni. Lehet, hogy akármelyik angol édességboltban a cukorkásüvegek valamelyikén ott díszlik ez a címke. Angliában viszont nem kerestem. Magamban „tört cukorkának" hívom, ha valaki, nyelvtudós vagy édességszakértő megírná, mit jelent igazándiból, nagyon megörvendeztetne, egy megfejtetlen rejtvénnyel kevesebbet vinnék a sírba. Most hallom, hogy létezett egy csak Bombayban használatos súlymérték, a breach, 248 kg-ot nyomott. Végképp zavaros a dolog!

Első találkozásom a Breach Candy Swimming Clubbal még Budapesten történt, ahol a hozzám sorolt vállalatok egyikénél tárgyaló partnerem mesélni kezdett indiai élményeiről. Nagyon jól fogjátok érezni magatokat - mondta, minden szabad időtöket a Breach Candyn fogjátok tölteni. Télen kicsit kellemetlen lesz, mert a víz lehűl 30 fok alá és kifagytok belőle, de egyébként ez az egyetlen hely, ahol a nagy hőséget kellemessé lehet tenni. Viccnek véltem, kuncogtam egyet a mondáson. Alig érkeztünk meg Bombayba, máris cipelt bennünket valamelyik kollega a Klubba, ahol ideiglenes tagként felvettek minket. A végleges felvételhez a nemrég még elnyomó előkelősködő rituáléján kellett átesni, amire havonta egyszer került sor. A Klub gyepén gyülekeztek a Klub vezetői, a jelöltek (feleségek kizárva) és ajánlóik, valamennyien sötét ruhában. A vezetők, 5-6 nyugati fehér ember, főként - még mindig - angolok, kezükben papírrögzítésre és írásalátétként szolgáló táblácskával többnyire egyhelyben álltak vagy legalábbis keveset mozogtak, az ajánlók pedig igyekeztek jelöltjeiket sorban bemutatni a táblás uraknak. Kérdéseik sablonosak és unalmasak voltak, de láttuk egymást, közben fogyasztottunk pár „kanapét" és valami italt, amit egyenruhás pincérek hordtak körbe. Túlestünk a felszentelés bámulatos pillanatán: befogadott minket egy közösség, egy elnyomó-maradvány társaság, amelyik csak kivételesen fogadott be indiaiakat és amelyiknek az elvei - legalábbis kötelezően - alapvetően különböztek a mienktől. A víz befogadta a tüzet. Akkoriban nem vágott mellbe a tény, hogy a világhírű R. K. színész szintén színész öccsén, S. K.-n kívül - aki angol felesége révén jutott a tagsághoz (!) - indiait nem lehetett látni a Klubban, később sokat morogtam nejemnek, felháborodva a rasszizmus ilyen felfoghatatlan szemtelenségén. Még a magyarok körében sem lehetett megjegyzést tenni, lehurrogtak volna.

Mire a felvétel aktusára sor került, már jól ismertük a Klubot. Mi szinte sohasem használtuk a fedett, sósvizű versenyuszodát, ahol rendszeresen megrendezték az ifjúság versenyeit és ahol a magyar gyerekek győzelmet győzelemre halmoztak. Jobban szerettük a szabad levegőt, a nyitott, a tengerből nyert, de forgatott és szűrt sósvizű, amorf medencét, amelynek közepén egy 8-10 m^2-es sziget tette még kedvesebbé a képet. Ezt az amorf medencét csak egy széles sétány és kőgát választotta el az örökmozgó, többnyire csak lustán hullámzó, de állandóan morgó tengertől. A tengerben egyszerűen nem lehetett fürdeni, India legnagyobb kikötőjének és olaj-terminájának a szennyező

hatása borzasztó volt, Bombaytől északra és délre is többtíz kilométer távolságra nem merészkedett senki a tengerbe.

Az öltözőben érdekes figyelmeztetésben részesültünk az első fürdésre készülődés közben: a cipőnket, mielőtt távozáskor felvennénk, alaposan rázzuk ki, előfordult ugyanis nemegyszer, hogy skorpió mászott az otthagyott lábbelibe és amikor a gazda lába az életét fenyegette, szúrt. Köztudott, hogy ez a szúrás halálos lehet.

Ettől az apró veszélytől eltekintve a Breach Candy tényleg kiváló menedékhelynek bizonyult. Hamar rájöttünk, hogy feladataink ellátásához nélkülözhetetlen a napi egy-két órányi pihenő a Klubban, többre nem is igen tellett. Bár „trópusi", határás munkaidőben dolgoztunk (a többes szám annak köszönhető, hogy a második évtől kezdve feleségem is munkához jutott mint a Kirendeltség gazdasági ügyintézője és telexese, jogtanácsos létére rém boldog volt, hogy csinálhat valamit), a heti 4-5 esti program, fogadások, vacsorák miatt az ember napi 10-12 órát dolgozott és ezt a forró, páradús éghajlaton nem lehet lazítás nélkül elviselni. Bizony, a kívülállók által annyira irigyelt „édes élet" kemény, minden kiejtett szóra figyelést igénylő munka volt, különösen, ha a fogadást vagy vacsorát mi adtuk és nem csupán részvettünk rajta.

Az, hogy a nap nem barnított olyan jól, mint otthon, a hölgyeket óvatlan napozásra késztette. Hamar ráébresztette őket azonban a beszerzett égési seb, hogy ha nem is barnít, égetni éget. Különösen a páratartalom csökkenésével, október vége és április között kell vigyázni.

Apropó, téli időszak. Az uszoda vízének hőmérséklete április végére felmelegedett 30-31 fokra, május végére, június elejére elérte a 37-38 fokot, a monszun alatt ismét visszaesett 31 fok körülire. Az őszi, helyesebben második száraz évszak alatt a sok napsütés ismét megtette a hatását: a víz 34-35 fokra fűtődött fel. Ezt követően, november második felétől kezdve rohamosan hűlt és december második felére átlépte a 30 fokot. És ekkor kiderült, hogy a kifagyásra vonatkozó megjegyzés nem tréfa volt: először a déliek, a bulgárok, románok, magyarok, majd a csehek hagyták abba az úszkálást, mert a 28 fokot már kellemetlenül hűvösnek érezték, majd 25 fok körül már az északiak, az oroszok, lengyelek, németek is elmaradoztak. A klíma megtette hatását, a szervezet megszokta az állandó hőséget, az otthon szinte forrónak tartott vizet, és emellett ellustult, hiszen a hőmérsékleti maximumok és minimumok egyik napról a másikra ritkán változnak fél foknál nagyobb értékkel és a monszun kezdeti heteit leszámítva szél gyakorlatilag nincs!

Ide kívánkozik egy érdekesség: minden télen (száraz évszakban) leeresztették a vizet a medencékből és apró emberkék, keskeny ecsetekkel, guggolva vagy inkább sarkukon ülve kifestették a betonfeneket és a medence falait. Nézem - nézem, ahogy dolgoznak és rácsodálkozom, hogy a festést nem a lefestett felülettől elhaladva végzik, hanem „maguk alá" festenek a munkások: húznak két-három csíkot, aztán nyugodtan ráléptnek. Mi a szösz! Hát ezt meg milyen festékkel lehet csinálni? Mikor legközelebb ta-

lálkoztam a menedzserrel, megkérdeztem. Levezetett a medencébe és bemutatta, hogy tényleg pillanatok alatt szárad a festék. Gondoltam, valami amerikai csoda. Megmutatta a dobozát. Indiai gyártmány volt, hajók gyorsjavításához is használják. Ez volt az első találkozásom azzal a ténnyel, hogy India ipara sok tekintetben többet tudott már akkor a magyarnál. Ezt is sikerült jól homályban hagyni a felkészítésem során!

A Klub egyébként egy épület-együttes tagjának tekinthető. A tengerre nézve balról a Breach Candy Apartments névre keresztelt modern toronyépület a szomszédja, amely a kirendeltségvezetőnek és helyettesének adott otthont, jobbra pedig a Breach Candy Hospital, az angol időkben épült, majd indiai kezekben tovább működő kórház. Felszereltsége magyar szemmel nézve jónak tűnt, ami pedig a tisztaságot, udvariasságot, a betegek ellátását illeti, nem hiszem, hogy volna hozzá hasonlíthatóan kellemes egészségügyi intézmény Magyarországon. Itt született Amrita lányom, amiről és akiről - úgy érzem - többször lesz még szó. A Breach Candy Apartments párjának építéséről, mint komoly tervről ottlétünk alatt sokszor esett szó, lehet, hogy régen áll és gazdagítja Bombay tengerpartját.

Mielőtt egyelőre búcsút veszünk a Klubtól, megemlítem még, hogy több indiai kapcsolatunk egybehangzó állítása szerint csupán néhány évvel kiérkezésünk előtt, tehát valamikor a hatvanas években került le a Klub bejáratáról a tábla: „Kutyáknak és indiaiaknak tilos a bemenet!" (Dogs and Indians not permitted!) Süt a másfél évszázad gőgje, a fajgyűlölet a tilalom minden betűjéből, a párosításból, a sorrendből. Ha így történt: micsoda elképesztő türelem! És micsoda aljasság a volt elnyomók még hátramaradt csökevényei részéről! Ismét egy adalék mondásom alátámasztására: „Mi az írott történelem? - A győztes utolsó rúgása a legyőzöttön." Gondolatugrásom bocsássák meg: arra utalok, hogy a világtörténelem minket, magyarokat kikiáltott soviniszta-fasiszta vadállatoknak, talán - legalábbis ami az akkor uralmon lévőket illeti - joggal. De a kikiáltók, a győztes hatalmak - az egyetlen USA kivételével - ilyen gyarmatosítók, soviniszták, fajgyűlölők, fasizmusnak ki nem kiáltott népellenes bűnök elkövetői voltak még akkor, amikor a bélyegeiket olyan nagy szeretettel sütögették másokra, magukat a demokrácia szent lovagjainak tüntetve fel.

Na de nem erről szól most a mesém. Folytassuk a két otthonnal, amelyek közül kétségtelenül a Breach Candy hagyott kellemesebb emlékeket. Az Anita lakására érdekes módon nem is nagyon emlékszem. Nagyobb volt, mint a Breach Candybéli lakás, de kissé folyosószerű, volt benne valami ridegség, sötétség. A felújítás ellenére nem éreztük otthonosnak. Igaz, két vonzó részére ma is jó visszaemlékezni: nagy erkélyén kevésbé volt kellemetlen a klíma, mint akár a szabad tereken, akár a lakás belső helyiségeiben, mi is ott tanyáztunk legtöbbet. A házhoz tartozó 12 méteres uszoda pedig igazi felüdülést nyújtott, ha a nappali és esti programok között úszott egyet az ember.

A Breach Candy hetedik emeletén 75-ben szabadult fel a kirendeltségvezető-helyettesi lakás. Mivel - egyéves munkám és írásbeli dicséretben részesített pénzügy elemzéseim

elismeréseként - soron kívüli előléptetésben részesültem, és a távozó helyettes nyomdokaiba léptem, választhattunk: maradunk az Anitában vagy áttelepülünk a megüresedett lakásba. Az utóbbi mellett döntöttünk, elsősorban mert C. Kata és Márti nagy barátokká váltak, és szerettek volna egymás közelében lakni. Szokás szerint győzött a női akarat. Nem bántuk meg, a hölgyek trécselés-vágyának kielégülésén kívül segített a kintlét gondjain, hogy tisztább volt az egész környék, otthonosabb a lakás, ráláttunk a Klubra, egy amerikai vurstliba illő csúszdával akár átcsúszhattunk volna a sósvizű medencébe, az utca túloldalán néhány európai igényeket kielégítő üzlet csalogatta a hölgyeket (a textíliákat árusító kis bolt selyem-választéka, a millió színárnyalat szemkápráztató volt) és az erkélyről gyönyörködhettünk a végtelen tengerben, élvezhettük örök morgását. Itt már két légkondicionálót használhattunk a korábbi eggyel szemben (!), igaz, a mai napig nehéz lenne eldönteni, a légkondicionált terekben lehetett-e jobban bírni a hőséget vagy nyitott ablak mellett. Talán a tudat, hogy bármikor bekapcsolhatja az ember, és az, hogy a légkondicionáló masina a páratartalmat is csökkenti (sugárban ömlik a víz a vízköpőjéből, ha magas a páratartalom és mikor nem az?) többet segít, mint a hőmérséklet csökkentése. Csak néhány a légkondicionáló körüli gondokból: a zaja, különösen az első példányoké. Annak ellenére, hogy a legmodernebb Westinghouse-okat vásároltuk (nem reklám!), félnapos használatuk után zúgott a fejem vagy olyan volt, mintha vattával tömték volna ki. Mivel - az import-korlátok következtében - a használt légkondik áráért a Kirendeltség újakat tudott beszerezni és még nyert is az üzleten, amint lehetett, cseréltük őket. Az újak elviselhetőbbek voltak. Légkondicionálás mellett az ember nem szokik hozzá az éghajlati viszonyokhoz: ha belép a légkondicionált térbe, úgy érzi, jégverembe lép, fordítva: mintha túlfűtött mosókonyhába lépne. Egyébként ez a kellemetlen érzés csak Indiába érkezéskor éri az utazót, aztán valamennyire - legalábbis ilyen sokkoló hatás nélkül - megszokja (nem, megszokni nem lehet), hozzáedződik az ember a klímához. Harmadik kellemetlen hatásként sokszor reumatikus fájdalmak jelentkeznek az ablak-légkondicionálók használóinál, de ez már az orvostudomány rejtelmei közé tartozik. Visszatérek egy pillanatra a mosókonyhához. Sokszor kérdik trópuson nem járt ismerősök, milyen ez a klíma? Tanáccsal szoktam válaszolni: fűtsék fel a fürdőszobájukat (csak!) 38 C fokra és valamilyen módon, például minden forróvízcsap megeresztésével állítsák be a relatív páratartalmat (ismét csak) 90%-ra. Ezen a „klímán" töltsenek el fél órát, ne többet, újságolvasással. Véletlenül se dolgozzanak. Ha ezt megteszik, lesz elképzelésük arról, mit jelent 9 hónapig hasonló klímán élni-dolgozni. Kilenc, mert két hónap szabadságot tölthettünk otthon (hat hét pihenés, két hét felkészülés a következő évre), egy hónap, a január pedig fagyos hideg, majdnem olyan, mint az otthoni forró nyár. Most már befejezem a gondolatsort: miért ne dolgozzon a kísérletre vállalkozó? Mert én megpróbáltam. Amikor a légiküldeményként érkezett csomagjaink hazakerültek az Anitába, várni kellett Velura és Kumárra, akik a ládabontást és a kipakoláshoz segítségnyújtást vállalták. Türelmetlen emberként magam láttam neki, de alig tettem pár mozdulatot, elön-

tött az izzadság. Bekapcsoltuk a légkondicionálót és vártunk egy kicsit, majd újrakezdtem. Azonnal le is tettem a szerszámokat: ahogy mondani szokták, patakokban folyt rólam a víz. És a fagyos tél? Enyhe túlzás, hogy a nyárunkhoz hasonlítottam, de tény, hogy a nappali maximumok akkor is 20 C fok felettiek, a leghidegebb hajnalok pedig a következők voltak: Bombayban a katolikus Karácsony valamelyik napján +13 C fokot mértünk, Kalkuttában Karácsony és Újév között +8 C fok volt a szezon leghidegebb hajnala. Ezen a hőmérsékleten este nem lehetett téli holmik (pulóver vagy dzseki) nélkül szabadtéri moziba kiülni, mert meleg holmiban is fázott az ember (nekem különösen a lábam) az esti 18-20 fokban, bambuszszéken pedig késő este vagy reggel nem volt szabad párna nélkül ülni, mert odafagyott az ember.....szebbik fele.

Több meglepő jelenséggel találkoztunk a Breach Candy erkélyén ülve. A felfedezések felfedezése volt számomra, amint egyszer nézegetem a gazdag csillagszőnyegeket a fekete égbolton: a negyedhold karéja hanyatt feküdt a csillagmezőben, mint a lábát nyújtogató macska. Hoppá, mondom meglepetten nejemnek, megvan, hogy a törökök miért fekve ábrázolják mindenütt, meg tűzik a zászlórúdra a félholdat: így látják. És a második hazautunk Indiából Törökországon keresztül vezetett, isztanbuli szállásunk erkélyéről ismét igazolódott a nagy felfedezésem. Ott is heverészik a Hold.

Sokszor ámulattal kísértük utolsó útján a lenyugvó napot. Félelmetesen szép látvány, ahogy a napkorong elképesztő méretekre nő, fokozatosan vérvörössé válik, a horizontot képező tenger felett egy pillanatra tétován megáll, majd másodpercek alatt belezuhan a vízbe. Leírhatatlan nagyság és babonázó erő van ebben a rövid jelenségben. Ilyenkor érti meg a szemlélő a napimádókat.

A Tadzs Mahalt leíró soraimban megjelent már a papagáj-raj. A Breach Candy erkélyéről naponta élvezhettük - és lassan megszoktuk - ezt a látványt: ülünk és olvasunk (istenem, ilyen szempontból életünk leggazdagabb periódusát éltük, több száz könyvet olvastam el csak Indiáról!) vagy vendégekkel csevegünk az erkélyen és hangos susogással madárraj húz el a közvetlen közelben. Felnézünk és óriási, pazar színpompát árasztó papagáj-csapatban gyönyörködhetünk. Néha csak 20-30, sokszor azonban 50 papagáj vándorol valahová, fegyelmezetlenül, egymást kerülgetve, előzve, csapongva. Mondom: akkor lassan fel se kapta a fejét az ember, annyira megszokottá vált, most, hogy felidéztem magamban, lelki szemeimmel látom az elhúzó rajt, ismét teljesen valószerűtlennek tűnik a látvány, a szépség.

IV.4. A BEMUTATÓ FOGADÁS: PÁRSZINAK NÉZTEK

Örökké emlékezetes marad számomra a bemutatásom céljából szervezett fogadás. Nemcsak azért, mert ez volt életem addigi legfontosabb fogadása, talán az se sokat nyom a latban, hogy tényleg népes gyülekezet volt kíváncsi az új magyarra. Az tette emlékezetessé számomra, hogy voltak, akik párszinak néztek.

Nem ez volt az első eset, amikor sötét bőrszínem megtévesztő hatással volt velem ismerkedő emberekre.

Valamikor a hatvanas évek közepén; amikor a Repülőgépes Növényvédő Állomáson dolgoztam, „ki kellett szállnom" (borzalmas kifejezés, nem?) ellenőrizni a Viharsarok egyik eldugott falujába telepített repülőteret. Jó pár órát kellett várnom Gyulán a csatlakozó vonatra. Olvasgattam, elfogyasztottam egy szendvicset. Amint gyűröm össze a szalvétát és keresem a szemétkosarat, a szemközt üldögélő roma család feje megszólít és mutatja, hová kell dobni a szemetet. Már ez is meglepő, nemde? Egy cigány, aki a tisztaság rendjére hívja fel a figyelmet! Órákig, vonatom megérkeztéig beszélgettünk a családdal, főként a családfővel, az asszony csak hébe-hóba szólt közbe, nem butaságokat. Elmondták, hogy egy közeli téglagyárban segédmunkás a férfi. „Ritkán tudunk mi, cigányok, más munkához jutni." Az asszony alkalmi munkákkal próbál valamit lendíteni a családon. „Akármilyen becsületes egy cigány, félnek, idegenkednek tőle. Háromszor annyit kell dolgoznunk, mint egy magyarnak, hogy gyökeret tudjunk valahol ereszteni." A putrinál jobbnak leírt lakásban nincs villany, víz: „Miért van annyi purdé? Ha besötétedik, petróleumlámpánál sokáig olvasni se lehet, hát gyereket csinálunk." - mondta vidáman. Mai mondandóm szempontjából nem ez a lényeg, hanem ahogy szedelődzködöm és jobb boldogulást kívánok a családnak, azt mondja a férfi: „Kár, hogy az úr nem közénk való, olyan jól elférne köztünk." Mondhat mindenki, amit akar, számomra ez a mondat a mai napig szívmelengető emlék.

Jó pár évvel előbb, moszkvai tanulmányaim idején elkísértem egy lányt, akinek csaptam a szelet, a buszvégállomáson túl. Visszautamon kiderült, hogy szerencsére lesz még egy járat, amelyik a remizbe befelé megy, de jócskán kell rá várni. Sétálgatok fel-alá, a lámpák alatti fényfolttól fényfoltig, amikor megjelenik egy dülöngélő részeg. Szerencsésen eltalálja a lámpaoszlopot, amely mellett éppen állok, várva a pillanatot, amikor ki kell kerülnöm a közeledőt, átöleli, bámul rám borjúszemmel, majd gurgulázva kiböki: „Hát te meg honnan jöttél, Tunéziából?"

Maguk az arabok is többször néztek arabnak. Megszólít Tripoliban az utcán egy arab fiatalember és hadar nekem valamit arabul. Mondom angolul, hogy nem beszélem a nyelvüket. Tágra nyílt szemmel néz rám, megböki a mellem és mond ismét valamit, amiből többször ki lehet venni az „arab" szót. Egyértelmű: nem hiszi el, hogy ne beszélnék arabul, hiszen arab vagyok.

És most itt van Bombay, állok egy kis csoportban, próbálunk beszélgetni. A többséggel jól megy, mert tökéletes angolsággal és kiváló kiejtéssel beszélnek. Ők is jól fogadják a messze nem tökéletes angol beszédemet, állítólag a magyar kiejtés közel áll az észak-indiaihoz. Közénk kéri magát két fiatalember és közlik nevetgélve: félórája keresgélnek és többször láttak már, de azt hitték, párszi vagyok. Nem ismertem a párszik külső jegyeit, magyarázzák is, hogy a párszik bőrszíne ilyen „világosabb", mint az enyém és körükben elég általános a szakáll viselése. Megtanultam: így igaz, sok egyéb érdekesség mellett, de ezekről később lesz szó.

A kint töltött évek alatt számtalanszor hangzott el: Önt (vagy téged, az angol you nem tesz különbséget) könnyen indiainak lehet nézni. És amellett, hogy ezt is inkább kellemes, mint zavaró „befogadásnak" éreztem mindig, hasznos is ez a közelség. Könnyebb baráti jellegű kapcsolatokat kiépíteni, mint ha az ember nagyon más, nagyon idegen.

IV.5. Életünkben először személyzettel körülvéve

Minden bennfentes jó előre irigykedve ecsetelte az indiai élet szépségei között a szolgasereget, amely majd körülvesz minket és életünket gondtalanná teszi. Tíz-tizenkét emberről szóltak a regék, akiknek az eltartása bőven belefér egy magyar szääb jövedelmébe és akikre feltétlenül szükség is van.

A szolgák öröklődnek és ennek sok oka van: nincs szíve senkinek utcára tenni ezeket a nyomorultakat, akármennyire ügyetlennek vagy nehezen kezelhetőnek bizonyulnának, bár a teljes létbizonytalanságot jelentő elbocsátást legtöbbjük zokszó nélkül, egy pillanatnyi könyörgés nélkül veszi tudomásul. A türelem számunkra felfoghatatlan példáját mutatta be egyik üzletfelünk, akinek dél-indiai szakácsa minden évben kért és kapott családja meglátogatására egy hónap szabadságot, ahonnan néha két, néha négy hónap múlva tért vissza, nem is nagyon magyarázva eltévelyedésének okát. A kieső időben a háziasszony szemrebbenés nélkül, egy szó panasz nélkül átvette a feladatát, annak ellenére, hogy esténként programok sorára kísérte a férjét, az ország egyik legnagyobb textil-exportőr cégének vezetőjét, és a háztartás mellett két eladósor felé közeledő lánygyermekének ügyes-bajos dolgait is igazgatta. Kérdésünkre, hogy miért tűrik ezt a nagyfokú lazaságot, mindenféle, elfogadható, meg nem érthető magyarázatot kaptunk, mígnem világossá vált: ez az indiai türelem, életfelfogás egyik klasszikus példája. Ne kérdezd a szamaritánust, miért szamaritánus. Egy megjegyzés kívánkozik ide: a szakácsok döntő többsége dél- és közép-indiai. Nem is nagyon gondolkodtam el ezen eddig, vannak tények, amelyekre nehéz magyarázatot adni. Karnataka, Andra Prades és Madja Prades a legtöbb indiai szakács szülőföldje.

A másik valószínű ok, hogy rendkívül nehéz a pótlás. Nem az európai értelemben fontos követelményeknek megfelelő jelölt megtalálása a gond. Becsületesnek kell lennie valamennyinek, aki megélhetést akar biztosítani magának, a kényszer ezt a gondot megoldja. A feladatát is ellátja, aki már dolgozott külföldinél, elég ezt a referenciát kérni a jelölttől. A bér megállapítása se jelent problémát, a legtöbb jelölt teljesen ki van szolgáltatva. A legfőbb gondot a kasztrendszer jelenti. Amint az első kötetben már ecseteltem, a legalacsonyabb rangú feladatok ellátása ugyanúgy nehézségekbe ütközik, mint a minden meghívott vendég szempontjából elfogadható szakács kiválasztása. Míg a takarítást, WC-tisztítást csak érinthetetlen vállalhatja, a szakácsnak a bráminok osztályába és azon belül is valamelyik legmagasabb kasztba kell tartoznia, különben az ortodoxabb vendégek elmaradoznak. Vagy ha például a mosóember megbetegszik vagy végleg elköszön valami családi probléma miatt, szinte lehetetlen rövid időn belül

pótolni. Legjobb, ha az ember kölcsönkéri kollegája mosóemberét, amíg újat nem talál. A mosóemberek, a „dobi"-k ugyanis egy ilyen nevű „kaszt"-hoz (dhobi) tartoznak. Az idézőjel oka, hogy ez egyike az érinthetetlenek (azaz kasztonkívüliek) kasztjának. Más nem vállal mosást, mosóembert mosóember útján lehet találni. De a bonyodalom folytatódik, ha dadusra van szükség. Ezt a feladatot se láthatja és látja el akárki. Nem vállalhatja el más, mint felső kaszthoz, illetve ilyen munkával foglalkozók kasztjához tartozó (most tekintsünk el attól, hogy minden idegen érinthetetlen, így a gyermek is, mert ennél a kérdésnél a tilalom valahogy feloldódik és az általános indiai egymásközti szabályok élnek vagy egyszerűen nem tudunk eleget a kérdésről). Az angol „nanny" mellett általánosan használták a hindi „aja" (ayah) szót a dadusokra. Most megkísérlem kideríteni, mi a valós háttere ennek a foglalkozásnak. Mindenesetre az is bonyolítja a helyzetet, hogy valószínűleg kétoldalú, az angol elnyomás idején élő tilalmak, illetve elvárások miatt a fehér gyermek dadusa keresztény (hindu kaszt nem engedte az érinthetetlen fehér nevelését, az európai szülő pedig keresztény hitet várt el a dadustól). Egyelőre ennyit erről a megérthetetlen, felfoghatatlan rendszerről, amiből a szolgákat meríteni kell. És hol van a sudrák, a szolgák osztálya? Lehet, hogy összes ezirányú ismeretünk tévhit-rendszeren alapszik?

Tehát örököltük a személyzetet. Gyermekünk nem volt, ezért az ajat elődünknek el kellett bocsátania. Az idősnek látszó, kövérkés asszonynak - elődöm közreműködésével - sikerült valami megoldást találnia, ennek ellenére a válás szomorúsága állandóan ott fészkelt a szemében, ahányszor csak találkoztunk a két hét alatt.

Szakácsunk, Szelaja ugyancsak jó húsban fogadta új gazdáit. Rettenetesen félénk lélekre vallott, hogy akár tudta, rossz fát tett a tűzre, akár nem, ha feleségemmel beszélt, egyik lábával állt csak szilárdan a földön, a másik lábát emelgette, rátette a „szilárd" lábára, néha mindkét lábával tipegett-topogott. Ja, és természetesen mezítláb. Járandósága volt a fehér pidzsáma (nadrág, innen - angol közvetítéssel - a pizsama) és kurta, valamint azok mosatása. Az utóbbi drágábbnak bizonyult, mint maga a ruházat, mert másodpercek alatt nyakig tudta piszkítani a holmijait. Kopasz feje állandóan fénylett, gyöngyözött. Markában elmaradhatatlanul szorongatott egyet a sok konyharuha közül, amelyeket forgalmazott. Nyolcnál kevesebbel nem tudott élni. Esetlenségére jellemző volt még, hogy a konyharuhán kívül feltétlenül felkapott még valamit, ha szólították és azzal - többnyire egy tálcával - együtt jelent meg: yes, madam és topogva várta az utasítást. Sajnáltuk. Nem valószínű, hogy valaki is bántotta életében. Ilyen volt, ilyen géneket hordozott magában. Remekül ismerte azt a tizenöt magyar ételt, amivel egy külföldre szakadt magyar családot el lehetett látni. Őt is unszolni kellet, mint delhi „maharadzsa palotánk" szakácsát, hogy nekünk is készítsen néha valami indiait, de ilyen főztjeit mindig nagy örömmel vezette föl, olyankor annyi bátorságot is össze tudott szedni magában, hogy megvárja az első falatok sikerét. Nem rejtettük soha véka alá elégedettségünket. Mosolyunk hatására „elrepült", galambot lehetett volna fogatni

vele. Tört angolságát próbára téve néha kísérletet tettünk, hogy betekintsünk reménytelenül szegény ismeretanyagába. A velünk töltött másfél év alatt korát rendületlenül 42 körülinek mondta. Nem csoda: a személyzetnek általában kevés ismerete volt arról, hol és mikor született. És egyáltalán, miért fontos ez? Nem nagyon értették. Kasztját ismernie kellett, de csak rákérdezésre, hogy brámin-e, ismételgette, brámin, brámin. Jobb volt nem erőltetni. A vendégek nem mutattak ellenszenvet iránta, sőt volt, aki régóta ismerte és mindig váltott vele pár szót.

Örökölt személyzetünk másik oszlopos tagja, a dobi előkelő úrként mutatkozott be, majd járt hozzánk. Majdnem európainak öltözködve, nadrágban, rövid ujjú ingben, fényes cipőben és emelt fővel nyitott be, tisztességes kopogtatás után, karján fekete esernyőjét - akár lehetett esőre számítani, akár nem - úgy hordta, hogy láttán Hippolit elszégyellte volna magát. Megkövetelte, hogy legyen megfelelő helye, ahol átöltözhet, majd nagyon komótosan, de nagyon szorgalmasan ellátta munkáját: a mosást és vasalást. Nejem néha bosszankodott egy-egy megpörkölt ruhadarab láttán, de dobi úr még faszenes vasalót használt, mit lehetett várni? Minden bosszúságért kárpótolta az embert bevonulásának pompája. Ő legalább valamivel kompenzálta sárba taposottságát. Ember volt a megtaposottak között. Hiába kotorászunk azonban nejemmel együtt emlékeink között, a neve, sajnos, nem bukkan elő. Lehet, hogy dobi urunk névtelenként szolgált?

Majdnem elfelejtkeztem ismét Veluról, a sofőrről. Nyugodtan foglalkozhatunk vele a család személyzete tagjaként is, mert tulajdonképpen a Kirendeltség alkalmazottja volt és a sofőrök egyfajta laza poolban látták el feladataikat, de hozzám volt rendelve: ha más feladatot kapott, nekem tudnom kellett, rá kellett bólintanom, nehogy hivatalos teendőim ellátásában akadályozva legyek. Velu ragyogó sofőr volt és jó kiállású gyerek. Húszas éveinek elején járva hozzám képest már akkor kölyök volt. Ennek ellenére egyáltalán nem viselkedett szolgamódra. Megadta a szükséges tiszteletet, megjegyzés és ellenkezés nélkül teljesítette a rábízott feladatokat. Ugyanakkor mert tanácsot adni, tájékoztatta az embert a váratlan indiai jelenségekről, sőt, miután a jobbkormányos vezetést, meg egyáltalán vezetési stílusomat nem ártott csiszolni, ha úgy kívánta a helyzet, rám mert szólni. Tőle tanultam, hogy jobb tükörből tolatni, mint hátratekert nyakkal, mert utóbbi esetben a vezető könnyen elfeledkezik a kocsi orráról és megvan a baj.

Nyúlánk, sovány, de nem vézna termetével, villogó fekete szemével és hófehér fogsorával (nem kivétel, hanem szabály Indiában) akár a lányok kedvence lehetne itthon. Időnként volt olyan érzésem, hogy az volt Indiában is, legalábbis amennyire ott virgonckodni lehet. Humora is kiemelte a többiek közül. És műszaki érzéke se hagyta soha cserben, igaz, ennek csillogtatására a japán kocsipark mellett ritkán nyílt alkalma.

Két tulajdonsága zavart bennünket: mint egy csecsemő örült elődünk búcsúajándékának, egy órának. Annyiszor mutogatta lelkendezve, volt gazdáját ömlengve di-

csérve, hogy az az érzésünk támadt: felszólítás ez keringőre, azt akarja elérni, hogy mi már most ajándékozzuk meg valamivel. Néhány hét múltával aztán új műsort vett elő: majd minden nap előadta, a szülei meg akarják házasítani, már kiválasztották a jövendőbelijét. Eleinte hihetőnek tűnt, hogy a jelöltről semmit sem tud mondani, mert ismertük a szigorú hagyományt, majdnem törvényt, mely szerint a házasságokat nem istenek és nem is szerelem hozzák össze, hanem a szülők, az érintett fiatalokat gyakorlatilag meg se kérdezve „szervezik meg". Feltűnt azonban idővel, hogy az a pár vonás, amit a menyasszonyról tudott, hetente változott. Lassan nem is figyeltünk a menyasszonyról szóló meséire.

A személyzettel kapcsolatos problémáink a Breach Candybe költözéssel kezdődtek. Szelaja nem mutatott semmi lelkesedést, sőt, majdnem felmondásnak beillő hangnemben közölte: neki ott, az Anitában vannak a barátai, ő nem megy sehová. Győzködnünk kellett, megmagyaráznunk, hogy az új helyen a lakásban lesz egy kis helyiség a konyha mellett, amelyikben zuhanyozó is van, jelentősen javulnak az életviszonyai. Nem izgatta, morgolódva szedelődzködött, nem vett részt a konyhai eszközök rámolásában, átszállításában. Értetlenül álltunk a jelenség előtt: a négygyermekes családapa, aki egyik fiát Bombayban taníttatja, nemhogy nem örül a helyzetében bekövetkező pozitív változásnak, hanem kockáztatja jó (nem miattunk, hanem mert van és messze az átlag felett fizetett) munkahelyét.

Ettől kezdve Szelaja fokozatosan romlott. Vele romlott a konyha körül minden. Pedig igazán nem lehetett panasza az új házban szerzett barátokra. Többször láttuk, amint elődünktől kapott táskarádióját kihúzott antennával maga előtt tartva vonult az udvaron át, ki az utcára. Körülötte három-négy hozzá hasonló szegénylegény ugrándozott ilyenkor, egyértelmű volt a zenedoboz által kiváltott tisztelet. Csapatkapitánynyá lépett elő.

A megválást több kisebb engedetlenség előzte meg, amikért arányosan kis ejnyebejnyékben részesült. A nagy baj akkor következett be, amikor az új delhi nagykövet átjött Bombayba a Távol-Keletről hazafelé tartó, külügyminiszter vezette delegációt fogadni, akiknek a gépe technikai célokból (feltöltés) két órára leszállt.

Maga a delegáció szörnyű élményeink közé tartozott. Külügyminiszterünk vagy nem tudott angolul vagy bugrisnak született: tolmácskodni kellett mellette, de még így is elnézett a - talán nem skatulyából kihúzott dendinek öltözött, de igen udvarias és dolgát tudó - maharashtrai protokollfőnök feje felett. A különteremben felszolgált (technikai megállóról van szó!) viszonylag egyszerű vacsora mellé étlapot is adtak. Ha netán valakinek külön igénye volna, választhasson. A kísérethez tartozó miniszterhelyettes a nejemet kérte meg: ajánljon valamit, majd az ajánlatot durván, az udvariasság legelemibb szabályait is mellőzve utasította el. „Asszonyom, én minden ilyesmit utálok!"

A külügyminiszter elvtársnak nem tetszett az édesség. Meglátva a tálalókocsin megjelenő keleti, mézes édességeket, valami pórias megjegyzéssel felállt, véget vetve az ét-

kezésnek. Egy óra sem telt el és az indiai vendéglátók arcáról mi már le tudtuk olvasni, mekkora kő fog legördülni a mellükről, amikor felszállni látják a delegáció gépét. Egyike volt ez a nem ritka pillanatoknak, amikor szégyelltük magyar voltunkat.

Hogy kerül itt az előtérbe Szelaja? Nagykövetünk, ha már át kellett repülnie Bombayba, felhasználta az alkalmat, hogy bemutatkozó látogatást tegyen a maharashtrai kormánynál és az állam elnökénél. Valami, az emlékeimben nem rögződött oknál fogva nekünk kellett őt istápolnunk a delegáció érkezésének napján és másnap. Nagykövetünk, bár hithű kommunista volt, megfelelt az úr fogalmának. Valószínűleg mélyről küzdötte fel magát a nagyköveti posztra, de azt - híreink szerint - elfogadhatóan látta el. Tudomásunk szerint az indiai kormány köreiben elfogadták, talán az sem túlzás, hogy kedvelték. Egyszerűen viselkedett, barátságos volt nemcsak a szintjéhez illő, hanem az egyszerű beosztású emberekkel is. Nagyon megsajnáltam, amikor a rendszerváltás csúcséveinek valamelyikében a Mártírok útján bandukolva láttam, kopott ruházatban, nagy bevásárló-szatyorral a kezében.

Meghívtuk vacsorára. Vasárnapra esett a dolog, de eszünkbe se jutott, hogy Szelaja kerek-perec nemet mondhat. Márpedig ez történt. Tudta pontosan, kiről van szó, de kijelentette, hogy most szabadnapot tart. Mindegy, miként mentettük meg a helyzetet, Szelajának felmondtunk. Azóta sem értem, mi zajlott le a lelkében, mi indíttatta a kérés elutasítására. Csak az európai és indiai életszemlélet megfejthetetlen összetűzéseként tudom értékelni az esetet. Korábban, az első szabadságunkról visszatérve tudtuk meg, hogy Velu elhagyott bennünket. Szabadságunkra távoztunkat követően ő is szabadságra ment, felvette szabadság-pénzét, az esküvőre szokás szerint adott segélyt, és soha többé nem láttuk. Egyes pletykák szerint nem is házasodott meg. Akkoriban indult meg az olcsó indiai munkaerő vándorlása a Közel-Keletre, elsősorban Dubaiba. A keresett szakmák között első helyen állt a szakács és a sofőr. Sokáig nem tudtuk, hogy Velunak sikerült-e munkát kapnia az arab világban, jól járt-e? Ezt az új attraktív lehetőséget, új üzletágat a szélhámosok úgy elözönlötték, mint kis hazánkban a neokapitalizmust. Adva van egy írástudatlan, teljesen iskolázatlan réteg, amely kiközvetíthető gazdag idegeneknek. Megjelentek az emberkereskedők, akik az útlevelek és vízumok beszerzéséért, a kiutaztatásért, az arab családokhoz kiközvetítésért a tényleges költségek tíz- hússzorosát kérték a nyomorultaktól, mégpedig legalább a felét, sokszor az egészet előre. Az emberkereskedők kisebb része ezért az összegért teljesített is, nagyobb része a variációk gazdag tárházával becsapta áldozatait, akik fél életük megtakarított pénzét adták nekik a szebb élet reményében. Volt, aki már az útlevelét se kapta meg, volt, aki a hajóállomáson nem talált senkit, amikor kis motyójával, kísérő családtagjaival a behajózásra megjelent, voltak, akiket az arab kikötőben nem várt senki. Csak a szerencsének tudható be, hogy Velu kijutott. Nagyon sokára kaptunk valami hírt a személyzettől, hogy elindult a szerencsések útján.

Mindkettőjük pótlása kínos epizódokkal tarka történet, nem untatom a kedves olvasót vele. Talán három sofőrrel is kínlódtunk, mire elfogadhatót találtunk. Szelaja első utóda, a keresztény Veronika pedig kedves is volt, helyes is volt, főzni is megtanult valamennyire, de pontatlannak, nehézkesnek bizonyult. Megkönnyebbültünk, amikor bejelentette: hazamegy, mert szülei férjhez adják. Kihez, mihez, sejtelme se volt.

Utóda, Rozi hamar a helyébe lépett. Feleségem már a hírre, hogy fiatal és csinos lányt ajánlanak, izgalomba jött, az első beszélgetést követően kerek szemekkel lelkendezett: nagyon csinos és helyes lány, beszélj vele te is. Mit értek én a szakácsnőkhöz, intézd el magad, mondtam én, de aztán csak bemutatta nekem is, mielőtt megállapodott volna vele. Rozi kifejezetten szép lány volt. Az indiai méretekhez viszonyítva a magasabbak közé tartozott. Száriban jelent meg és abban is látszott, hogy a szári arányos, szép termetet takar. Kerek csípője nem kapta még meg az indiai nőkre jellemző túlsúlyos méreteket, formás melleivel együtt szép arányokat mutatott. Kissé túlságosan kerekded arcocskáját sűrű kékesfekete, kontyba kötött hajkoszorú övezte. Szeme huncut csillogással állta tekintetem, mosolygós arcából hibátlan fogsor villant elő. Folyékonyan, szépen beszélt angolul. Ezt a szépséget cselédnek? Még megbabonáz - gondoltam, de aztán áldásom adtam a felvételére. Csak később tudtam meg, hogy nejem kérdésére, mit tud főzni, valami olyat adott elő, hogy pár indiai ételt, majd a kijelentés okozta csalódott meglepetés láttán hozzátette, hogy eddig mindent megtanult, az európai ételeket is gyorsan meg fogja tanulni. Úgy is lett, gyorsan tanult főzni és életet hozott a lakásba. Vidáman sürgött-forgott, az asztalt mindig feldíszítette valami egyszerű, de kedves dísszel, egy szál virággal vagy más zölddel, a tálakat úgy tudta ékesíteni, mint a hivatásos szakácsok. A zöldségek, gyümölcsök virágokká vágva és a tálon szép „design"-ná rendezve jelentek meg a hétköznapi ebédek, vacsorák alkalmával is, az ünnepi étkezésekhez és vendéglátáskor pedig valóságos művészi produkciókat vonultatott fel. Cserfes, csipkelődő tere-feréket folytatott Mártival, „szemtelen" nyelvét rajtam is merte élesíteni. Igencsak meglepő jelenség volt a komor, ortodox környezetben.

Tőle kaptuk a legtöbb kezelhető információt a sokszázmilliós Indiáról, arról, hogy egy indiai faluban hogyan élhetnek az emberek. Karnatakai (korábban Májszor állam), Mangalore környéki faluban lakó hindu családból származott, bráminnak mondta magát. Szülei az ő megfogalmazása szerint is a tehetősebbek közé tartoztak, mert házban laknak, földműveléssel foglalkoznak, és tehenet is tudtak tartani. Hogy milyen kincs lehet egy tehén Indiában, arra jellemző, hogy valamelyik nap, amint munkából hazatérek, Márti azzal fogad, hogy késni fog az ebéd, mert Rozi rossz hírt kapott otthonról, váratlanul megdöglött a tehenük. A levél vétele óta egyfolytában zokog és képtelen dolgozni. Aznap a feleségemmel együtt fejezték be az ebédet, és Rozi olyan kisírt szemekkel jelent meg, mintha a szüleit vesztette volna el. Vigasztalan volt.

Apropó, levél. Rozi nemcsak a kevés írástudó köréhez tartozott, hanem rendszeres olvasónak is bizonyult. Többnyire késő éjszakáig égett nála a villany. Lassan fény

derült arra is, hogy naplót ír, sőt kisebb elbeszéléseket, amelyek meg is jelennek egy mangalóri kiadványban. Sajnos, az anyanyelvén, kannadaiul (az írott nyelvet akkoriban még kanarainak mondták, szakértők szerint ez a megkülönböztetés mára elmosódott) írt munkái számunkra hozzáférhetetlenek maradtak. Írásait ugyan a titok kipattanását követően meg-megmutatta, de az általam mézeskalács-írásnak elnevezett szép, gömbölyűen sorozó kalligrafikus jelek nekünk semmit se mondtak. Nejemnek néha előadta angolul a rövid mondanivalót, amik nem tűntek jelentősnek. A csoda azonban így is csoda maradt: a szolgálólány, aki szabad idejében könyveket búj, naplót vezet és írásműveket alkot, akit kiadnak. Eszembe juttatta első feleségem anyai nagyapját, az orosz költőt, aki analfabétaként kezdett verselni, majd autodidakta módon megtanult írni-olvasni. Évekig úgy írta verseit, hogy elkezdte a füzet baloldalán, a bal felső sarokban, írásjelek nélkül folyamatosan teleírt két-három oldalt. Ismerősei, majd a nyomdászok „tördelték" a verseket a rímeknél megbontva és sorokba, versszakokba rendezve. Aztán a húszas évek elején a polgárháború következtében kitört tífuszjárvány elvitte.

Rozira visszatérve: kiöltözik Rozi egy vasárnap délelőtt és elindul a templomba. Este találkozunk a kirendeltségvezetővel, aki lelkendezve meséli, hogy azért Indiában gyönyörű nőket is lehet látni, ma reggel is, jön haza az uszodából és szembetalálkozik a lépcsőházunkból kilibbenő gyönyörű nővel - nem láttuk-e? Nézünk egymásra Mártival, nagy kérdőjel a szemében: csak nem Roziról van szó? Rozi vacsoránál huncut mosollyal vall: Mr. C. megfordult utána, pedig ő bólintással köszönt neki. Nem kevés hódolója lehetett. Annyit tudtunk, egy fiatalember udvarolt neki, be is mutatta és engedélyt kért, hogy a fiú feljárhasson. A jóképű legényt szívesen láttuk a házban. Biztos, hogy Rozi nem lett „arranged", szülők által szervezett házasság áldozata.

Amrita születése előtt felvettük a dadust. Úgy emlékszem, Rozi ajánlotta Ágnest, aki csontos, magas, hosszú arcú csúnyácska lány volt. Mintha növésben lett volna még, hosszú kezét, lábát nem tudta hová rakni, az volt az ember érzése, elbotlik saját lábában. A csúnyácska külső aranyos szívet takart: Ágnes nagy szeretettel csüngött Amritán, meg általában utánozhatatlan kedvességgel segített mindenben, amihez több kézre volt szükség. Keresztény nevelésben részesült, elég jól beszélt angolul, de hiányzott belőle az a lázas érdeklődés, ami Rozi életének lényegét adta. Ketten persze kiválóan megvoltak egymással, jókat kacarásztak, néha színpadiasan marakodtak, aztán tréfálkozva panaszkodtak egymásra. Igazi jólelkek voltak. Ezt a két lányt nagyon nehéz szívvel hagytuk el, amikor végleg haza kellett térnünk.

Néhány mondatot még a személyzet ellátásáról. Farizeuskodhatnék, de nem teszem.

A szolgákat az indiaiaknál többnyire nem vették emberszámba. Tisztelet az üzletfeleink jórészének, ők általában a kivételek közé tartoztak. Talán vallási hovatartozásuk is megkülönböztette őket ebben a kérdésben (is): a párszik, mohamedánok, dzséjnek jobban odafigyeltek a szolgáik sorsára mint a hinduk. Általában alacsonyabban fizették meg őket, mint a külföldiek, de a fő különbség a szálláshelyük minőségében mu-

tatkozott. Az ismeretségi körünkbe tartozó egyik családnál valamelyik szolga a bejárat elé tett rongyokon aludt, mint a házőrző kutyák. De a jobb helyeken is a „servants quarter" (a szolgaszemélyzet szállása) emberi tartózkodásra alig alkalmas lyuk volt a házak hátsó fertályán: világítás és folyóvíz nélküli, ablaktalan, vagy aligablakos, ajtó nélküli, sok évenként olajfestékkel lefestett falú, bútorozatlan putrikban egy-egy gyékényágyon laktak azok, akiknek nappal elvileg tisztán, rendezett külsővel kellett a munkájukat ellátni. Tisztálkodni általában az udvaron vagy rosszabb esetben az utcán található nyomóskútnál tudtak.

A szocialista elveket kötelezően képviselő szocialista kiküldöttek - mi is - többé-kevésbé beálltak a sorba és ezt a legkülönfélébb, fülénél fogva előrángatott elméletekkel magyarázták. Általában valamivel többet fizettünk, mint az indiaiak (talán a leggazdagabbak kivételével), alig kevesebbet, mint a „tőkések". Magyarázták(tuk) ezt azzal, hogy milyen olcsó az élet, hogy úgysem becsülnék meg, hogy mennyire kiváltságosak a környezetükhöz képest, hogy úgyis kapnak még mindenféle járandóságot (ruha, koszt, kvártély, ajándékok, távozáskor komolyabb ajándék, végkielégítés). Az elméletekben sok igazság van, a lényeg azonban, hogy beállt mindenki a kialakult rendszerbe, meg figyelték egymást a kis (magyar) kolónia és a nagy (külföldiek) kolónia tagjai: nem illett nagyobbat emelni, mint amit különösebb felzúdulás nélkül a többi követni hajlandó. Voltak „előremutató", követendő mércéül szolgáló nemzetek mind a tőkéseknél, mind a szocialistáknál, akiket a többi figyelt és kisebb-nagyobb lemaradással „lekövetett". Azt hiszem, nyugodtan állíthatom, hogy a szocialisták között a csehek (csehszlovákok) és mi voltunk - hála istennek - a követendő példa. Így működött a taposómalom.

A szálláshelyek mindkét táborban - és azt hiszem nyugodtan állíthatom, lényeges különbség nélkül - jobbak, emberségesek voltak, mint az indiaiaknál. Többnyire egyszemélyes szobákat kaptak a szolgák, igaz pár négyzetmétereseket, de világítással, folyóvízzel, esetenként zuhanyozási lehetőséggel. A bútorzat is több volt a semminél: az ágyon kívül egy-egy éjjeliszekrény, asztalka székkel, polcok álltak rendelkezésükre és legalább ruhaakasztók, sokszor ruhásszekrény. A jobban megbecsült szolgák ezeknél a családoknál a lakáshoz csatlakozó kamrácskákban laktak és ez többet jelentett, mint kiemelkedő kényelem: rangot adott nekik. Aki ilyen körülmények között lakhatott, büszkébben, emelt fejjel járt, néha vendégül látta sorstársait és az ajándék táskarádióját vagy hasonló vagyonkáját csodáltatta. Aranyos gyerekekként viselték a kitüntetést.

IV.6. A Csór-bazár, a lopott holmik piaca (Chor-bazaar)

Hová vezet az asszonyok első útja, ha egy új környezettel barátkoznak? A vallásosaké a templomba, a sportolóké a stadionba, a szépasszonyoké a fodrászszalonba, a ritka tudós hölgyeké a tudományágukat gyakorló intézményhez, a muzsikusoké a koncertterembe. De valamennyiük második útja - különösen, ha tudják, hogy hosszabb időre jöttek és különösen, ha olyan kiváló kalauz irányítja lépteiket, mint C. Kata - a piacra.

az élelmiszerek és ruházkodási kellékek piacára vezet. Én még fel se buktam az első hét teendőzáporának hullámai alól, amikor feleségem már kívülről tudta, a Csór-bazár melyik utcájában, melyik boltjában mit lehet kapni (pedig nem is vásározó alkat). Ahogy engem megbabonázott Damaszkusz, Tripoli és Delhi bazára, úgy őt az általa először itt, Bombayban látott keleti piac, a Csór-bazár. Sokára jutottam el én is ebbe a furcsa világba, ami megint csak különbözött az eddig látott hasonló intézményektől. Póriasabb az eddigieknél, „földszintes" változata a damaszkuszi üvegfolyosó-rendszernek, a tripoliszi változatos és nagyon gazdag épületrendszernek és a delhi emeletes, elvarázsolt városrész-egyvelegnek. Vízszintes méreteit tekintve mindegyiket felülmúlja, kiterjedt városrész, fél napot lehet benne bolyongani anélkül, hogy ugyanabban az utcában kétszer fordulna meg a vásárló. Mint minden keleti piacon, itt is áruféleségenként szakosodott utcák, útszakaszok, kisebb terek vannak. Mindent lehet kapni, amire az embernek szüksége van. Mesélik, hogy egy precíz német elvesztette óriás Mercedesének egyik dísztárcsáját. Mihez kezd ilyenkor egy tősgyökeres bombaywala (bombayi lakos)? Beül az autójába és nagy kínok-keservek közepette, szűk utcácskákban kerülgetve a türelmesen szétváló, majd újra záródó vásárlótömeget, kézikocsikat, kecskéket, odahajt az autóalkatrész-utcába és megkérdezi reménytelenül: tartanak-e ilyen friss gyártmányú német kocsihoz dísztárcsát? Ó, hogyne, - hangzott a válasz - csak egy kis türelmet kérünk. Térül-fordul a gazda maga, hátraküldi a felszolgáló kölköt, nézzen körül a raktárban, az külön-külön előhoz három tárcsát, egyik se jó, végül a negyedik felkattan. A német boldogan fizeti a borsos árat, új márka, német kocsi, ráadásul Mercedes! Hazaérve mutatja a feleségének, milyen nagyszerű hely ez a Csór-bazár, pillanatok alatt megoldották a gondját. Hogy-hogy megoldották, kérdi a nej? Hiszen most is hiányzik! Kiderült, hogy a bal hátsó kerékről leszedték és a jobb elsőre, a hiányzó helyre feltették a dísztárcsát. Hát...., nem árt vigyázni a Csór-bazárban.

Rutinná vált megmutatni a Csór-bazárt az utazóknak, akik többnyire itt szerezték be olcsóbb ajándéktárgyaikat, vásároltak maguknak ruhaneműket, mütyüröket. Ilyenkor magam is megnéztem a régiségek sorát. Utcai árusok, kis esővédővel fedett standjukon kínáltak fafaragásokat, réz- és bronzszobrokat, lámpákat, kürtöket, kisebb bútordarabokat, népi festményeket, sőt eredeti kínai porcelánárut is. Hamar rájöttünk ugyan, hogy az árult „régiségek" jó része silány hamisítvány és rendkívül óvatosnak kell lenni, de a harmadik évünkre már kialakult bennünk annyi érzék, hogy a selejtet felismerjük. Ekkor viszont arra jöttünk rá, hogy az árusok sokszor maguk se tudják, mi van a kezükben. Néha komoly értékek kerültek holmijaik közé vagy legalábbis tényleg évszázados korú apróságok. Bár az igazi értékeket sohasem tudtuk megfizetni, kellemes volt turkálni a régiségek között.

Igazi meglepetést a „régi ezüst" piaca jelentett. Hónapok vagy évek múltak el, mire valaki elvitte a feleségem a kis terecskére, ahol utcai standokon, meg kisebb boltokban eldugott helyeken lakó népcsoportok, „törzsek" által gyártott ezüst ékszereket lehetett

kapni. A gyártás nem fejezi ki a folyamatot: finom kézimunkával készített, csodálatos keleti motívumokkal díszített ékszerekről, dísztárgyakról van szó. Érdekes módon a standok számokat viseltek, eleinte úgy találtunk rá a jobb árusokra, hogy megjegyeztük a számát. Fantasztikus az egyszerű emberek szépérzéke, művészi nagysága és mesterségbeli tudása. Állítólag kereskedők lánca juttatja fel Bombayba az árut: a készítő valahol a semmi közepén morzsákat kap abból az árból, amit a magunkfajta vásárló kifizet ezekért a gyönyörűségekért.

Történt egyszer, hogy nagy (mint mindig: feleslegesen nagy, az állambácsi pénzén bevásárló körutakra jártak a fejesek) belkereskedelmi import-delegáció érkezéséről kaptunk értesítést. A delegációt érdeklő témakörök között egy eladdig ismeretlen jelent meg: arany, ezüst, ékszerek. Kialakult már a gyakorlatom, hogy a vadidegen területeket miként lehet felderíteni. Fel kell kérni az illetékes exportfejlesztő tanácsot (Export Promotion Council), amelyek - miután komoly és szoros ellenőrzés mellett folyósított szubvenció-rendszereket kezeltek - minden valamirevaló exportőrről információval rendelkeztek. Igaz, pártatlanoknak kellett lenniük és csak teljes listát adhattak ki a kezükből, ami az adott esetben több száz céget jelentett, de ha az ember nem sajnálta a fáradságot, besétált hozzájuk, és nem jegyzetelt az orruk előtt, rámutattak a kért számú jobb cégre. Az arany-, ékszerexportőrök között elsőnek a Tribhovandas Zaveri céget keresték ki. Mint megtudtam, a legtöbb komoly ékszerkereskedőt Zaverinek hívják, mert a név aranyművest jelent. Na, ez rendben volna. Telefonon egyeztettem időpontot és a delegációval elindultunk a megadott címre. Két kocsis oszlopunk - nagy meglepetésemre - a Csór-bazár közepén kocog, kígyózik. Rémülten kérdem Velut, hogy csak nem itt van a Tribhovandas Zaveri? De, bizony itt, de nem kell nyugtalankodni. Mikor végre megállunk a mocsok közepén, valahol a zöldségsor szélén, elhullajtott káposztalevél-halmok, kókusz-skalpok erdejének szomszédságában, ott, ahol európai ember csak elvétve jár, végképp a fülemben dobog a szívem: ha most egy sátorban kötünk ki, engem is megskalpolnak. Hol a Tribhovandas? Egy kicsit előrébb, szá́b. Még mindig nem sejtem, hová lukadunk ki, de az utca, aminek a sarkánál megálltunk szélesebb fajta, és járdaszerű valami is kiemelkedik a csurgó szennyből: talán, talán. Alig teszek húsz lépést, látom, hogy üvegportál csillog előttem és a Diners Club kártyával jelzett üvegajtó előtt pompázatos egyenruhában feszít az őr. Na, megnyugodhatsz, mondom magamban, ez is csak egyike az indiai csodáknak. Betessékelnek. Balra egy kisebb helyiség, jobbra elvész a kanyarban a terem vége, szemkápráztató csillogás. Általános hangulatvilágítás, helyenként spotfények világítják meg az értékesebb darabokat. A termek zsúfolásig tele vásárlókkal. És nini, a sarkokban ipari TV-kamerák, van, amelyik pásztázza a teret. Minket a bejárattal szemközti ajtóhoz vezetnek, kiderül, hogy bézs bársonnyal kipárnázott lift. Leheletfinom mozgással emelkedik, halk klasszikus indiai szitármuzsika szól és itt is rácsodálkozhatunk a TV-kamerára. Az emeleten a földszintinél nagyobb és pompázatosabb terembe lépünk, kissé

jobbra üvegfallal elhatárolt helyiségben fogad a tulajdonos testvérpár, negyvenes éveiben járó, intelligens arcú, macskamozgású úriemberek. Ruházatuk a legegyszerűbb fehér gyolcs kurta és pidzsáma. Míg az ismerkedés folyik és egyeztetjük a kívánságokat, a tolmácsolás miatt nem tudom elfogyasztani a teámat, de észreveszem, hogy mindkettejük kurtájának nyakát briliánsgomb zárja. Kérdem a delegáció szakértő tagját, mennyit érhet. Hát..., mondja, forintban legalább egymillió. Körbekísérnek bennünket, egy-egy ékszert kiemelnek, megmutatnak, gyűrű, amelyik többszázezret ér, karkötő, amelyik 150.000-et, vásárlásról szó se lehet: keleti az ízlés, túl drágák az egyes darabok a magyar vásárlóközönségnek. A tulajdonosok rezzenéstelen arccal visszaülnek hatalmas pult-asztalaik mögé, nem először láthattak szédelgő delegációkat. Megkérdik még, nem érdekelné-e esetleg az urakat nyers gyémánt? Tolmácsolom. Miért ne, érdekesség kedvéért (!) nézzük meg, mit ajánlanak. Az egyik Zaveri bólint, benyúl kurtája redői közé, óvatosan kiemel egy kis újságpapírcsomagot, az asztalon szétnyitja és a tenyerén mutatja: nyolc-tíz borsónyi, mogyorónyi amorf fehérség között egy-két cseresznyényi. És ezek mit érhetnek? A közepesek is másfélmillió körül, mondja a szakértő, a nagyobbakat pedig így egyszerűen nem is lehet értékelni. Gyorsan megköszönjük a bemutatót és távozunk. Ez is India.

Rövidesen megtudtuk, hogy gyanúnk, miszerint a csór szó jelentése itt is azonos tartalmat hordoz, mint nálunk a csórni, alapos, tehát a Csór-bazár a lopott holmik piaca. Erről később még lesz szó. Most, hogy a Csór-bazárról írok, jut eszembe: minden piacnál piacabbnak bizonyult a gyümölcsbazár. Szelaja feladatai közé tartozott a nagyobb élelmiszer-beszerzések intézése. Többnyire buszon ment a piacra és riksával hozatta haza az árut és magát is. Dölyfösen ült ilyenkor az utasülésen, maga nem nyúlt a kosarakhoz, dobozokhoz. A kulival vagy kiszaladó társaival hordatta be azokat. Ha a kívánságlista túlnőtte a riksa kereteit, megkapta a kocsit Velustól, ilyenkor aztán mint egy igazi úr, úgy viselkedett: kiöltözött, legjobb csapliját (saru) vette fel és végképp nem nyúlt semmihez. Miért került rá sor, miért nem, talán puszta kíváncsiságból a feleségem indult el a beszerző körútra és lelkendezve tért vissza: „Ilyet te se láthattál, milyen ősi módszerek és milyen gazdag választék!" - lelkendezett. Addig rágott a kíváncsiság, míg egyik útjára elkísértem. Nem bántam meg, tényleg felülmúlt mindent, amit eddig láttam-hallottam a keleti kereskedelemről. Maga az épület méreteiben többszöröse a budapesti vásárcsarnokoknak, de nincs födémmel szintekre és falakkal üzletekre bontva. Kívülről óriási acélszerkezetű üvegcsarnok foglalja el a teret, a csarnokot teherautók, kézikocsik, riksák veszik körül. Az áruval teli vékaszerű kosarakat a fejükön vagy félvállról fogva a hátukon cipelik a fényesen csillogó bőrű kulik. Illetve nem is cipelik, mert nem látni rajtuk az erőfeszítést: futólépésben, aprózva teszik meg naponta százszor a többtíz méteres távolságot a kocsiktól az elárusítóhelyekig. Bent aztán az embert olyan látvány fogadja, mintha évszázadokat lépne hirtelen visszsza. A rozsdás-penészes csarnokot egy üvegfal előcsarnokra és a tényleges elárusítótér-

re bontja, ahol hosszanti folyosókra és néhány keresztbe közlekedést lehetővé tévő átjáróra osztották a standokat. Ezek többszintes acélszerkezetek, oldalról három- négylépcsős gúláknak lehetne ábrázolni a szerkezetet, amiken pallók alkotják a rakodóteret, a feljáró lépcsősort, az eladók mini-irodáinak padlóját. Lehetetlen röviden leírni azt a több méter magas árutömeget, ami kosarakban, faládákban, kartonokban erre a lépcsőzetes üzlet- és élettérre települ. Alul, az első szinten egészen fiatal gyerekek kínálják a banánt, narancsot, mandarint, ananászt, datolyát, mangót, szőlőt, diót, almát, kesudiót és az általunk addig nem ismert gyümölcsöket, papaját, jack-fruitot. A zöldségeket kár lenne felsorolni, kapható volt ott minden: a megszokott európai zöldségektől kezdve az indiai fűszernövényekig. Ha egy sorral feljebb elhelyezett kosárból mosolygott a vásárlóra a kiválasztott gyümölcs, a gyerek fürgén felugrott és két kosár között állva rakodta tele a mérleg serpenyőjét. Kevés gyümölcsöt mértek súlyra: a banán fürtre, később ötösével bontódott, az almát, körtét tucatra mérték. Amit viszont meg kellett mérni. azt vagy kis, nemrég még nálunk is használt kézi karos mérlegen vagy óriási, a felső soron, arasznyi magasságú „íróasztala" mögött törökülésben ülő gazda feje felett lógó, XVI. századbélinek taksálható mérlegen mértek, nagy komolysággal. A gazda egyébként fentről, a magasból vezényelte kis csapatát, az önállóan alkudozó legénykék néha, a helyzet súlyosságának hangsúlyozása végett engedélyt kértek még tíz pajsza elengedéséhez, amire a válasz általában hangtalan fejbillegtetéssel jelzett beleegyezés volt. Apropó: fejbillegtetés. A nem jele Indiában is a fej jobbra-balra forgatása. Az igent viszont a fej jobbra-balra billegtetésével hozzák a kérdező tudomására, de ezt a nyak kígyószerű mozgása közvetíti a fejhez, ami első pillanatban utánozhatatlannak tűnik. Aztán úgy hozzászokik az ember, hogy évek múlva is zavarba hozza az Európában hozzá fordulót, aki - hacsak nem bolgár - képtelen eligazodni a válaszon. Visszatérve a gyümölcsárusra: ott, fenn a magasban folytatja a levelezést, kezeli a számlázást, intézi a könyvelését. Időnként begyűjti a csapattól a bevételt, ha szükséges, felváltja a hozzá feljuttatott bankót, mindehhez halászfelszereléshez hasonló boton függő serpenyőt használva. Igazi keleti világ, a vásárlást, piacozást gyűlölő emberként többször elkísértem a nejem, hogy ezt az Európából végleg eltűnt világot élvezhessem.

És még egy megjegyzést: nem hogy romlott áru nem fordulhatott elő a pultokon, a darabos gyümölcsöket szemenként válogatták, tisztították, a drágább gyümölcsöket, mint a mangó szinte babusgatták. Érezte a vásárló, hogy nemcsak üzleti érdekből, hanem mert szerették az árut, amivel foglalkoztak.

IV.7. A MONSZUN

A szelek tengernyi válfaját ismeri az emberiség, bizonyára a kedves olvasó fülének is ismerősen cseng a monszun, akárcsak az adriai bóra vagy a főn, a hegyek száraz, meleg, leszálló szele, a hurrikánok, amelyeket névvel becéznek, bár szörnyetegek, a tornádók, a hurrikánok édestestvérei vagy a passzátszelek, amelyek a Ráktérítő és Baktérítő között

az egyenlítő felé fújnak és hordják szünet nélkül az életet. A nagy tengerész népek, mint az angolok, hollandok, spanyolok a szél számtalan változatát különböztetik meg nyelvükben.

Nem tudom azonban, van-e még a világon a monszunhoz hasonló, szélhez kötődő komplex természeti jelenség, folyamat, amely ember-százmilliók életét, sorsát teljes mértékben meghatározza és amely annyira nőiesen szeszélyes, kiszámíthatatlan, mint a monszun.

Mert a monszunt át kell élni, meg kell „merítődni" benne ahhoz, hogy az ember megértse: ereje, hatása mindent meghatározó, ha idejében érkezik és a szokásos esőt öntözi végig a szubkontinensen, mindenkit ellátó termést, azaz életet teremt, hiánya vagy szeszélyes késése, az átlagosnál lényegesen kisebb hozama pusztító, gyilkos hatású.

Indiai ismerőseink mondják, hogy jelentőségére jellemző: május közepétől kezdve az indiai parasztok abbahagyják a földeken a munkát, naphosszat a kunyhóik előtt guggolnak-gubbasztanak és délnyugati irányban kutatva az eget várják a felhők megjelenését, az első esőcseppeket. Dolgozni nem tudnak, mert addigra kiszáradt már minden: a föld kopog, repedezett, a növényzet elsárgult, lekonyult, a talajhoz bújva kísérli meg csökkenteni a párolgást, a hatalmas folyók is csak köves-kavicsos medrük mutogatásával tudják elhitetni, milyen szélesen hömpölyögnek a monszunesőtől megtermékenyülve. Egyébként is minden mozdulat, minden kapavágás feleslegesnek tűnik: ha elég esőt hoz a szél, a nádtetőn is burjánzani fog a növényzet, ha száraz, sovány szél érkezik, nem segít semmi. A helyenként évszázadok alatt kiépített öntözőrendszerek akkor teljesítik feladatukat, ha a monszun csak valamicskét marad el időben, erőben az átlagostól. Ezt pedig július közepe előtt nehéz értékelni.

A monszun közeledte is jelzi uralkodói nagyságát. A hónapok óta tartó szárazság nem a sivatagok nyelvet a szájpadláshoz tapasztó szárazsága, nem a giblik, a szaharai homokviharok vörösessárga, a fogak alatt meg-megcsikorduló, perzselő előfüggönye. Fokozatosan, hétről hétre, majd napról napra növekvő fülledtség, csend, elfátyolozódó fények, opálos villanások, a természetről az emberekre is átlopódzó feszültség ejt rabul mindent. Az ember feje, füle vattával párnázódik ki, homlokán gyöngyözik az izzadság. És a páratartalom az utolsó napokban nem csökken, hanem nő. Szülés előtti, vajúdástól terhes percek, órák, napok ezek. Mint a legnagyobb nyári zivatarjaink előtti pár óra, csak hetekre széthúzva és európai méretekre szétkenve.

Bombayba június 5-7 környékén érkezik meg az esőisten, ha tartja magát a sok évezredes, évmilliós menetrendhez. Érkezése a hosszú várakozás ellenére robbanásszerű. Az opálos horizont hirtelen elkezd füstölögni, gőzölögni, apró fodrokban megjelennek az első, még világos felhőfürtök, kergetőznek, híznak. Pár óra, és a délnyugati égboltot sűrű, gyorsan kavargó zivatarfelhők takarják, majd előrelőtt nyilakként lecsapnak az első szélnyelvek, végignyalják a földet, megrázzák a fák loboncait, felkapnak egy-egy elejtett papírlapot, pálmalevelet, bekukkantanak a nyitott boltajtókon: vi-

gyázzatok, meg ne ázzatok. Az előőrsöket néhány perces csend követi, csak a felhők sűrűsödnek, sötétednek, mintha hirtelen esernyőt nyitott volna maga fölé a város és a felhőfront elkezd száguldani, mint a támadó lovasság az öldöklő csatában. Az elöl rohanó felhőalakzatok kavargó formáikban is hasonlítanak a támadó lovasokra: hol itt, hol ott emeli magasba a fejét egy-egy táltos paripa, megtorpan, majd leszegi a fejét és fékezhetetlenül rohan előre, a halálba.

Ekkor permetezi végig az első esőnyelv a várost. Mint a szélnyelvek, végignyalja az utcákat, pár csöppet szétfröccsent az autók ablakain, a fedél alá igyekvők arcán, majd kacarászva visszavonul.

Ő az esőisten udvari bohóca. Párat bukfencezik, egy-két embert hátba vág, kacag, ugrándozik. Hátha jobb kedvre deríti a haragosan érkező istent. Hátha így jobban megesik a szíve a szomjúhozó földön, a kitikkadt embereken. Három-négy suhanás, kis fröccsök: menekülj, mert jön az özönvíz.

Újra pár perc csönd. Dermedt, moccanás nélküli csönd a földön. Csak a felhőtornyok robognak. Csak az ég haragszik. Távolról elcsattannak az első villámok. Morajlik az ég. Félóra? - és dörgés, villámlás közepette megnyílnak az ég csatornái. Elkoptatott szókép, de nehéz lenne jobbat kiötleni a jelenség leírására: megindul az ég eső képében és önti magát a földre. Néhány percig nem látni tíz méternél messzebb, majd pillanatokra alábbhagy a zuhatag, kirajzolódnak a szomszédos házak. A pillantásnyi pihenő után ismét özönvíz erejével ömlik a víz az égből. Patakocskák csurognak a tetőkről, patakok képződnek a járdahajlatokban, folyók zubognak a mélyebb utcaszakaszokon. A csatornarácsok fölött néhány percig még pörög a víztölcsér, aztán elsimul a víz, derékig ér, megjön az étvágya. Először elnyel egy kézikocsit, aztán jókedvűen bekúszik a kivételes élményként élvezett koncertről éppen hazatérők kocsijába, két alternatíva elé állítva a benne utazó házaspárt: vagy ott fulladnak vagy úszva, megvert hadként hagyják el a tengert (velünk történt meg, feleségem estélyi ruhában nem tudott kiúszni, egyik kollegánk vitte ki ölben, nyakig gázolva a megrekedt vízben). Az úszó közben ügyeskedhet, el kell tolnia a szája elől a vidáman úszkáló utcai szemetet: emberi és állati ürüléket, bambuszrudat, fél tornacipőt, ágakat, virágcsokor-maradványt. Így szép az élet, ha az ember meg tudja rántani a vállát és elfeledkezik járványokról, bétel-köpésekről, patkányokról (merthogy azok is úszkálnak ilyenkor).

Nem tudom, említettem-e már, hogy a Bombayba érkezésünk előtt pár héttel 24 óra alatt 520 mm eső ömlött a városra, az érkezésünket követő harmadik hullámban volt olyan 24 óra, amikor 420 mm esőt (esőt? zuhatagot!) élvezhettünk. Szerencsére pihenőnapon történt, ki se mozdultunk a lakásból.

Hullámok. Az első hullám érkezésénél eltérített a mesélő kedv. A monszun hullámai nem hagyják eltéríteni magukat. Általában három hullámban öntözi-árasztja a földeket a monszun: az első hullám 2-3 hétig tart és általában nem a legerősebb. A második kicsit hosszabb és gazdagabb, a harmadik gyengébb az első kettőnél, és a vége

többnyire átmegy „kifutó” szakaszba, fokozatosan csendesedő, öregedő, haldokló szakaszát éli az esőisten szeptemberig, amikor kicsit vénen, kicsit elfáradva, két-három napig tartó zivataros dörgés-villámlással és öntöző esőkkel búcsúzik az ismét szexisen buja, kivirágzott világtól.

Közben persze pihenőket is tart az életadó esőisten. Még a legbővebb öntözés napjaiban is meg-megtorpan, szétzilálódik felhő-bozontja, percekre, néha órákra kisüt vagy átsüt a megvékonyodott felhőfátylon a Nap. Ilyenkor felszívja a csatornarendszer (ahol van) a patakokat, folyókat, az utcák aszfaltja pillanatok alatt elkezd füstölni-gőzölögni, mintha alulról fűtenék. A termőföldek is lehetőséget kapnak, hogy feligyanak valamit az áldásból, mert a felső talajréteg az első órákban telítődik és a nagy zuhatagok alatt képtelen elnyelni a napi 20-30 cm vizet, megindul az erózió, a talaj elhordása. Az esőisten pihenői a talajtáplálás igazi időszakai.

Ráérnék Kalkuttánál elmesélni, de most kívánkozik ki belőlem. A sok „mellékes” vendég között érkezett egy engem érdeklő gárda (nagy öröm a sok kereskedő utazó között): a delhi Információs és Kulturális Központ által istápolt filmesek, akik Kőrösi Csoma Sándorról, vándorútját követve készítettek filmet. Csinálták önállón és ügyesen a dolgukat, ahol azonban lehetett és kellett, segítettünk nekik. Valahol forgattak és megbeszéltük: értük megyek, hazaviszem őket és együtt költjük el vacsoránkat. Néhány órával a randevú előtt berobbant Kalkuttába a monszun második vagy harmadik hulláma és összemosódott ég és föld. Kalkuttában egyébként kicsit más a monszun, mint Bombayban. A szilajon érkező és felhő-szekerében nagy terheket cipelő istenség a nyugati partvidéktől Kalkuttáig átrepül egy egész kontinensnyi távolságot, öntöz, táplál Európányi földeket, kicsit megszelídül, szeszélyeit kitartás, alaposság váltja fel. Viharosan érkeznek a hullámai, de aztán fáradhatatlan nyugalommal öntözik a várost, a vidéket, a felhők világosabbak egy árnyalattal, ködszerűen bekúsznak szinte a házak közé és locsolnak, öntöznek, ürítik ki magukból az idáig, a távol messzeségbe elhurcolt vizet, mintha a hegyeknek, a már nagyon közeli hegyeknek nem akarnának hagyni egy cseppet sem. A nedvesség, a pára mindenhová behatol, mindent átitat, az eső hol dübörög, hol csak kopogtat a bádogtetős viskók tetején, de fáradhatatlanul dolgozik, pihenőt csak napok múlván enged meg magának. Ilyen hullám érkezett, de nem lehetett nem menni a vendégekért. Az ígéret számomra törvény, egyébként se lehetett őket telefonon elérni. Beültem az akkori szerepkörömnek megfelelő 240-es Mercedesbe és nekiindultam az esőfüggönynek, az utcákon hömpölygő 30-40 cm-es víznek. Odafelé viszonylag rendben eljutottam, ritkán kellett megállnom, hogy utat adjak az elsüllyedéstől félve tekergő, a magasabb pontokat keresgélő helyi kocsiknak. A filmesek picit már ázottan, de zakósan-nyakkendősen vagy legalább tarka, trópusi „kivingben” kászálódtak be a kocsiba, teljes felszerelésükkel. Az út, amelyiken jöttem és amelyik visszafelé is a legésszerűbb megoldás lett volna, közben tengerré vált. Nem vicc: megjelentek az első csónakok, mintha valami Velence-díszletbe kerültünk volna. Vizuális em-

lékeimre és ösztönömre hagyatkozva kerülőútra tértem és sokáig sikerrel keresgéltem én is a magasabb pontokat. Közben a kocsi ajtaját már nem szabadott kinyitni, a zavaros utcalé az ajtóküszöb szintje fölé emelkedett. Bombayi tapasztalataimra emlékezve nem csodálkoztam azon, hogy a motor rezzenéstelenül, halkan kopogva működik tovább. Az istenkísértésnek egy kőmorzsalék-halom vetett véget, amelyre egy szemközt vergődő kocsi elől kitérve rászaladtam. Nem látszott ki az áradat alól! A kocsi fennakadt és nem lehetett szabadulni a kőmorzsalék öleléséből: minden újraindulási kísérlet kudarccal végződött, a kerekek a morzsalékban kipörögtek. A vendégsereg először ingre, majd gatyára vetkőzve próbált segíteni, húzta-tolta a kocsit. Végül a vízfüggönyből kibontakozó teherkocsit kaptak el, amelyik 100 rúpiáért kivontatott minket a legközelebbi szilárd pontra. Szokás szerint a kátyúnk volt az utolsó veszélyes szakasz. Onnan percek alatt, gond nélkül futott a kocsi hazáig. A tologatás alatt magam is ki-be szálltam, alsónadrágra vetkőztem. Ilyen előkelő szerelésben, ázottan-csapzottan érkeztünk meg a vacsorára, többórás késéssel. A feleségem általános forró zuhanyt rendelt el, a fiúk a ruhatáramból felöltöztek és éjfél körül mindennek megadva a módját, neki is láthattunk a vacsorának.

Emlékezetes marad jugó barátaink végleges távozása is. Akkor még a nagy és egységes Jugoszlávia képviseletét látták el a Jugolinija hajózó társaság kiküldöttjeként, és távozásuk napjára valami oknál fogva kocsi nélkül maradtak. Kivittük őket a reptérre. Akkor is harmadik napja nem lehetett tudni, hol végződik a föld és hol kezdődik az ég. Vízfüggöny kezdődött az embertől 5 méterre, odáig lehetett látni, ami távolabb volt, mint a mesében, eltűnt a szürke égben. A városban folyók, tengerek, tavak. Ismét megjelentek a ladikok is. Nagy öröm volt felüljárókon közlekedni: azok kiemelkedtek a tengerből, az ember néhány méteren át látta az utat. A kocsi helyenként rohamcsónakként hasította a vizet. Legrosszabbak azok a pillanatok voltak, amikor a szemközti forgalom vagy egy-egy elakadt riksa miatt meg kellett állni, ilyenkor olyan érzése támadt az embernek, hogy pillanatokon belül elsüllyed a kocsi. Végül megúsztuk oda, vissza. Azóta csak mosolyogni tudunk a nagy esőzésekről szóló híradásokból kicsengő rémületen. Derékig vízben járni, az áradat által ellepett kocsit látni hónapokig mindennapos dolog volt Bombayban, Kalkuttában egyaránt.

A lakosság rezignáltságára jellemző, hogy a monszun pihenői alatt használt esernyő a „hullámok" alatt eltűnik. Kísérletet se tesznek a használatára. Másodpercekre nyújtana csak védelmet, aztán a pereméről leömlő víztömeget a szél úgyis a ruházatra sodorná és a teljes átázás csupán percek kérdése lenne. Az esernyővel rendelkező hivatalnokok is két váltás ruhát használnak ilyenkor. Az egyiket magukon hordják, a másikat a hivatali szekrényükben tartják. A munkahelyükre érkezve levetik a mosogatóronggyá ázott ingüket, nadrágjukat, lerúgják csaplijukat, letörülköznek és felveszik a száraz váltást. Átázott ruhadarabjaikból kifacsarják a vizet, felakasztják azokat ablakra, szekrényre, lehetőleg a levegőt keverő ventillátorok közelébe és próbálnak emberi ruhada-

rabokat varázsolni belőlük. Ez a 90% feletti páratartalom mellett eleve reménytelen vállalkozás. A munkaidő végén visszaöltöznek a valamivel kevésbé nedves ruhákba és a száraz évszak csúcshőmérsékleténél 5-7 fokkal hidegebb időben didergősen indulnak haza. Hányan szednek össze reumát, ízületi gyulladást a félig száraz, félig nedves ruhában, csak a jóisten tudja megmondani.

Még mindig Kalkutta motoszkál az agyamban, de ha itt elmesélek mindent a kalkuttai monszunról, mi marad a harmadik kötetre?

Rögzítsünk inkább annyit, hogy párszáz kilométerre Kalkuttától, a Himalája lejtőin található az a pont, ahol a legmagasabb az évi átlagos esőhozam: több, mint 12 méter! A fáradhatatlan esőisten Bengálban még elég erőt érez magában ahhoz, hogy ne ürítse ki bendőit. Továbbrepül terhével a Nagy Hegyig, amely fölé emelkedni neki is erőfeszítésbe kerül. Amint kapaszkodik fel, fel a magasba, mind nehezebb a terhet cipelnie, mint a léghajó, hullajtja magából a ballasztot. Az utolsó cseppektől is megszabadulva bukik át aztán a hegygerincen, hogy a túloldalon már mint szárító, sivatagosító légtömeg ballagjon le a magasföldekre, platókra: az esőistennek öregen és fáradtan csak pusztításra van ereje, teremtésre nem.

Legszebb arcát a monszun Délkelet-Indiának mutatja októbertől kezdve, amikor a délnyugati monszun, erejét vesztve, utolsó szárnycsapásaival búcsút mond a szubkontinensnek. Egyik szárnysuhintással felébreszti mély álomba szenderült kisöccsét, aki félálomban kerül egyet a kertek alatt és keletről talál rá a bátyó által kissé elhanyagolt délkeleti sarokra. Mérgében, hogy szép álomból verték fel, nagyokat zúdít dézsájából a már kizöldült földekre, majd bóbiskolva engedi ázott köpenyujjából csörgedezni az esőt. A földi halandó, aki nyugatról látogat erre, méregtől pukkadozva próbál a számára elkésettnek tűnő, egymást kergető záporok elől menekülni, rejtőzködni, mindhiába. Az eső színpadi függönysorokhoz hasonlóan szalad végig a tájon. Az egyik függöny a vándor nyakába csurgatja a mennyei áldást, a másik egy kilométerrel előrébb húzza-vonszolja rojtjait a pálmafák koronái között, a harmadik még csak készíti-fodrozza magát a rizsföld mélyzöld csillogású, finoman hullámzó szálerdeje felett. Az elől rohanó függöny most hirtelen megbomlik, felszakad és a délutáni Nap ferde sugarai áttörnek a megnyíló résen, az első pillanatban sugárkéveként tündökölnek, majd teljes szivárvánnyá terebélyesednek, végül, mint a vízesés bomló szálai, sziporkázó cseppekké esnek szét. A varázslat egy órát tart, még az út is sütkérezik, nyújtózkodik egyet a napsugárban, aztán újra összehúzza szárnyait a függöny, és korai esti szürkület, csöpögő nátha, fátyolos ködgomolyagok ülnek a sikamlósan nedves tájra. És így megy ez, kúszva, fáradt önmagát törve, vonszolva áztatja a tájat az esőisten kisöccse, az utó-monszun decemberig.

A legcsodálatosabb az egészben talán az, hogy a mai napig nem ismerik pontosan a monszun eredetét. A legelfogadottabb teória szerint Közép-Ázsia fennsíkjai, platói, az ott található sivatagok felmelegedése, felszálló légáramlatai képeznek olyan alacsony légnyomású zónát, ahová az Indiai Óceán felől, erejét lassan gyűjtögetve bezúdul ez az

óriási légtömeg, amely magas hőfoka miatt óriási páratömeget szállít és amelyik a lépcsőzetesen emelkedő szárazföld tömbjeitől meg-megdobódva ejti ki magából az özönvizet, mígnem a Himalája falának ütközve teljesen kiürül és fokozatosan melegedő leszálló légáramként tölti be a megüresedő légteret. Megmagyarázhatatlan azonban a nagy pontosság, ahogy óraműként vigyáz a pontos megjelenésre. Úgy tudom, nem nagyon értik a természettudósok a monszun erejében, páratartalmában bekövetkező óriási ingadozásokat se. Néhány napos késés és fele esőmennyiséget kap a szubkontinens. Két-háromhetes késés, és katasztrofális szárazság a következménye. Évezredek óta törekszik a lakosság a monszun „megfogására", az óriási víztömeg erőteljes erózióval járó „lefutásának" megakadályozására és az így megmentett víz öntözésre való felhasználására. A modern India központilag is erősen támogatja, szervezi az öntözési rendszerek építését. Egyes korábbi uralkodók, maharadzsák mai szemmel is meglepően hatékony rendszereket építettek ki, mint például az udaipuri maharadzsa, Udaj Szing, aki mesterséges tavakba fogta fel a monszunesőket és komoly csatornarendszerrel terítette a földekre.

Utazásaink során főként Gudzsaratban és Radzsasztánban, valamint Dél-Indiában láttunk helyi megoldásokat, valószínűleg faluközösségek által létesített és üzemeltetett öntözőrendszereket. Sokhelyütt ősi eszközöket, módszereket alkalmaztak, az ember Egyiptomban vagy Mezopotámiában érezte magát. A legáltalánosabban használt két vízkiemelő eszköz a kecsketömlő és a korsós kerék volt (legalábbis a hetvenes években, de gondolom, ma se sokat változott a helyzet). A kecsketömlőt ökör húzza fel valami facsúszdán, miután a kis csatornában megtelik vízzel, majd a csúszda tetején megbillen és a fogadó csatornaerecskébe ereszti tartalmát. Nagy hátránya egyrészt, hogy szakaszos az „üzem", másrészt, hogy a műveletet végző állat visszahátrálásához emberi irányítás, felügyelet szükséges. Az egy lapát, két ember világában ez persze nem gond. A korsós módszer jóval modernebb: korsókat kötnek egy vízszintes tengely körül forgó nagy kerékre, a korsók alul vizet mernek, felül, lefelé indulva egy elvezető vályúba ürítik tartalmukat. A meghajtás itt is állati erővel történik, de az üzem folyamatos és az állat nem igényel állandó felügyeletet. Ha csak ezt az ősprimitív módszert széles körben használnák, meg lehetne sokszorozni India mezőgazdaságának eredményeit.

Vannak aztán álmodozó tudósai is Indiának. Készült (komoly kutatók tollából) olyan tanulmányterv, amelyik a Himalája lábánál kialakítandó gigantikus gátrendszerrel kívánná megfogni a hegyekből lezúduló víztömeget és óriási kapacitású csőrendszerekkel átvezetni a Gangesz völgyén a Dekkán fennsíkra, ahol az egész fennsíkot felszabdaló öntözőrendszert táplálna. A rendszer természetesen érintetlenül hagyná a mai folyamrendszereket. Az ötlet csodálatos! A világ éléskamrájává tenné Indiát még a robbanásszerű népszaporulat mellett is. A baj csupán az, hogy az egész világ összefogására lenne szükség a megvalósítására. Az álmodozó tudósok egyet feledtek el figyelembe venni: a világ békés célokra nem, csak önpusztító háborúkra képes összefogni.

V. A MUNKA

A külkereskedelembe ismerős hívott. A rutinmunka nem érdekelt, még osztályvezetői szinten sem, ahol valami kis elemző és irányító munka is fűszerezte a mindennapos sablont. Így nagy örömmel és várakozással készültem Indiába: talán ez a kereskedelmi-diplomáciai, terep-előkészítő, elemző-tanácsadó munka jobban ki fogja elégíteni érdeklődésemet.

Részben így is volt. Tényleg volt a munkának olyan apró hányada, ami alapos odafigyelést, ismereteket, kapcsolatokat igényelt, amin érdemes volt fáradozni. Mint derült égből a villámcsapás ért a megbízás, hogy a pénzügyi vonatkozásokra kihegyezett gazdasági elemzéseket készítsek Indiáról. Bár teljesen felkészületlennek éreztem magam erre a feladatra, a "jelentéseim" annyira jól sikerültek, hogy menetrendszerűen kaptam értük a Külkereskedelmi Minisztérium dicsérő leveleit. Ezeket biztosan olvasták, használták, nem érezte kidobott energiának az ember a ráfordított időt, agyat. A harmadik évben aztán "hozzám vágtak" egy újabb feladatot, amit Delhiben valaki, majd bombayi elődöm nem készített el: "A technológia-import szerepe Indiában". Szokásos szívósságommal összegyűjtöttem egy halom irodalmat és vagy három hét alatt - a napi munkától ellopott időben - lediktáltam a tanulmányt, ami jó 120 oldalra sikerült.

A munkaidőm, illetve energiám 80%-át azonban pokolian unalmas és felesleges munkával fogyasztottam: "delegációk" útjának előkészítésével, majd istápolásával; elrontott ügyek helyrehozatalával; utazók fogadásával az elhanyagolt, agyonzsúfolt, gőzölgő repülőtéren, és a legtöbb esetben az utazók melletti tolmácskodással. Felüdülés volt az olyan utazó, akiért elég volt kocsit küldeni, akinek nem kellett tolmácskodni, aki önállóan el tudta látni a feladatát. És az is, ha a munkán kívül nem a "bevásárlás" érdekelte elsősorban, hanem a látnivalók.

Ezt a munkát nem lehetett, sőt nem szabadott "lelkiismeretesen" végezni. Csak maga alatt vágta a fát az ember, ha a felesleges utaztatásokat, egyéb visszásságokat kifogásolta.

Szokásos nyári beszámoltatásaim, jelentéstételeim alkalmával nagyon óvatosan fogalmazva, de el-elpötyögtem olyan észrevételeket, hogy a "bevásárló delegációk" (így hívták, véletlenül néven nevezve az importdelegációk valódi célját) túlságosan nagyok, kezelhetetlenek (nem mondtam, hogy megmosolyogják őket), és hogy megjelenésük általában a legrosszabb időpontban történik, amikor "piacra lépésük" legjelentősebb eredménye az árfelhajtás. Mindig leintették az ilyen jellegű megjegyzéseimet. "Ne foglalkozzon vele." - volt az egyszerű és tömör figyelmeztetés. Ez volt a "juttatások" egyik elfogadott és talán legkevésbé feltűnő módja. Ma is az maradt - ha nem is import -, hanem egyéb delegációk formájában - az állami (költségvetési) intézményeknél.

Nem is foglalkozom részletesebben a kinti munkámmal, esetleg csak kisebb kitérők formájában. Inkább arra használom fel tapasztalataimat, hogy az emberekről meséljek.

Azokról a kapcsolataimról, akik megmaradtak emlékezetemben. Akikről pozitív emlékek rögződtek, azokat becsületes nevükön nevezem, remélem megbocsátják, ha esetleg kezükbe kerülnek ezek az oldalak, hogy nem kértem hozzájárulásukat. Akivel kapcsolatban a legkisebb negatív megjegyzést is teszem, kezdőbetűket használok és nem feltétlenül a valódit. Előfordul, hogy a név egyáltalán nem jut eszembe, a teljes névtelenség tehát csak ennek tudható be.

V.1. Partnerek és étkezések, szállodák és éttermek

Eredeti tervemet, hogy a bombayi kapcsolataimmal a most következő pontban egy csokorban foglalkozom, most, ahogy hozzálátok, elvetettem: túlságosan egyhangúvá válhatna. Megpróbálom a mese mozaikkockáivá tenni őket. Ha sikerül, élvezetesebbé válhat az írásom, ha nem, visszatérek eredeti elképzelésemhez.

Miért, miért nem, elsőként Ajmera (Adzsméra) úr alakja ködlik fel emlékezetemben. Üzleti szempontból nem tartozott a fontos kapcsolatok közé, a magyar csapágyexport kizárólagos képviselőjeként azonban sűrűn megfordult a Kirendeltségen. Az indiaiak között szokatlanul magas, szikár termetével érdekes figura volt. Az ortodoxabb hinduk körébe tartozott, bár nem volt teljesen merev a hagyományok őrzésében és az étkezési szokásokat tekintve sem. Maga ugyan vegetáriánus volt, de emlékezetem szerint halat és tojást fogyasztott. Többnyire panaszkodni járt be hozzám, messziről lobogtatva valami Magyarországról érkezett papírt és aztán megkért, közvetítsek, mert angolul úgy látszik nem értik meg őt. Egy alkalommal különösen dühösen toppant be: telexet kapott, amelyben egy 3 dollár körüli követelés átutalását sürgették otthonról. Rég elismertem, mondta, de javasoltam, hogy a következő nagyobb számlával együtt rendezzük, mert drágább a bankköltség, mint a követelés. Erre ezek az ostoba telexükre többet költenek, mint amennyivel tartozom nekik. Józan kereskedő elfogadja a javaslatom vagy leírja és nem költ feleslegesen. - bosszankodott. Igaza volt, csitítgattam.

Ha komolyabb témát akart megrágni, az importszabályozásban vagy adórendszerben beállott változásoknak az üzletre gyakorolt hatását ismertetni, meghívott reggelizni a Tadzs Mahal szálló reggelizős-éttermébe, kávézójába (bár eszembe jutna a neve), ami mindig kellemes epizódot jelentett. Egyrészt Ajmera úr ilyenkor általában jókedvűen érkezett, mesélt valamit a családjáról, tréfálkozva bosszankodott azon, hogy még mindig nincs gyerekünk ("Na de Mr. Halmos, Indiából nem lehet gyerek nélkül távozni, és egyébként is, mi lesz az utódlással?"), szidta a saját politikusaikat, hogy milyen marhasággal nehezítik megint a kereskedők életét. Másrészt a Tadzs szálló varázsát tudtam élvezni.

A Tadzs Mahalt a szállodaiparosok valamelyik világfóruma, egy folyóirat, amelyik a világ szállodáit évente rangsorolta, akkoriban évekig a világ tíz legjobb szállodája között tartotta számon. Szép volt, két épülettömbje közül a "régi" Tadzsot vala-

mikor a századforduló körül építették, az újat a hatvanas években, de annak ellenére, hogy a régi tömb átriumos, belül körfolyosós rendszerű alacsony épület, az új pedig huszonemeletes modern toronyépület, mindkettő magában (elsősorban belül) hordozza az indiai díszítőművészet, belsőépítészet ragyogó pompáját. Amint belép a vendég vagy látogató az új épület halljába, egy másodpercre biztos megáll, levegőt vesz, hogy magába szívja, megemésszе az eléje tárulkozó nagyszerű látványt: tiszta fehér márvány minden, a falak burkolata, a padló, a recepció pultja. Ezt a sugárzó szépséget csak hangsúlyozzák a padló nagy részét borító vastag vörös alaptónusú szőnyeg, az arany alapon vörös kárpitozású karszékek, kanapék, az aranyszínű falcsillárok és állólámpák, és a jobboldali, csak a kávézó bejáratával megtört hatalmas falfelületen kialakított, növényi motívumokkal, pávadíszekkel körülölelt falikút.

A homlokzat csupa üveg fala és a teljes bejárati front fölé nyúló arany-üveg esőtető növelik a fényhatást és a káprázatot, ha az ember a hallból visszanéz, kitekint.

De nem a szépség az egyetlen vonzerő. A Tadzs a nagyon vendégszerető országban is kitűnik vendégszeretetével. Halk itt minden kiejtett szó, udvarias mosoly fogad minden tekintetet, minden kérdést, ha étterembe lép az ember, vagy a nyitott ajtóban álló díszes egyenruhás londiner mély meghajlása köszönti vagy elegáns mélytónusú benáreszi szárit viselő hosztessz fogadja, kíséri asztalhoz és tolja alája a széket. Amikor igen szép ifjú hölgy tette ezt először velem, teljesen zavarba jöttem, majdnem elutasítottam az udvarias gesztust.

A szálló éttermei minden igényt, a legkényesebb gurmand-ok vágyait is kielégítik. Választani lehet kifejezetten indiai (Moghul Room) vagy modern európai (a legfelső, 22. emeleten csodálatos kilátást nyújtó, csupa üveg Rendez Vous) étterem között, de a kínai konyha kedvelője kínai éttermet is talál a Tadzsban. Az éttermek a konyhájukhoz igazodva dekoráltak: a Moghul Room miniatúrákkal, fafaragásokkal díszes. A hangulatot indiai zene és klasszikus szólótáncos bemutatója teszi teljessé. A Rendez Vous berendezése modern, és a zenét fiatal indiaiakból álló "band" szolgáltatta akkoriban, amikor rendszeres vendégei voltunk a Tadzsnak. A zenészek majdnem a delhi Sensation szintjén varázsoltak tánc-hangulatot a teremben. Láthatólag élvezettel és nem kenyérkereső foglalkozásként muzsikáltak.

Az ízekről itt csak annyit, hogy a szakácsok igazi művészei lehetnek mesterségüknek. A három konyha három világ, de a maga területén mindegyik a maximumot nyújtja: az étlapok végtelennek tűnő ételválasztékot ajánlanak és minden étel külön tanulmány. Talán a leves-választék szegényes nekünk, magyaroknak, mivel az indiai konyha nem ismeri a levest, a kínai utolsó fogásként tálalná, ha nem térítené el a vendégek szokásvilága, az indiai európai konyha pedig az angol-francia levesvilágra támaszkodva többségében krémleveseket szolgál fel. Az édességek gazdag tárháza se hagyott maradéktalanul lelkes hangulatot bennem: a keleti édességek színesek, de gejlek, a nyugatiak nem vetekszenek a magyar cukrászok gazdag, de visszafogott édesítésű ké-

szítményeivel. Nekem, aki szereti az édességeket, de akinek kedvenc tortája a "Dobos", nehéz volt a desszertek között igazán nyelvemre valót találnom.

Mit érdemes még megemlíteni az indiai kulinária érdekességeiről?

Nem tudom, az olvasó szereti-e a halételeket? Ha évekre külföldre települ, különösen, ha olyan országba, amelynek tengerpartja van, jól teszi, ha "készül" a halakkal való ismerkedésre. India is a halak világa. Ez a világ egyrészt úton-útfélen tolakodni fog az Indiába települő életébe, másrészt annyira izgatóan jó, rendkívüli ízekkel, zamatokkal ajándékozza meg, ha elfogadja a tolakodást, hogy nagy bűn lenne ellenállni. Indiában szinte minden vendégeskedés alkalmával fogyasztottam halat vagy rákot, ha másként nem, ráksaláta formájában. Az ott lobszterként (amerikai homár) ismert homárhoz hasonló csemege kevés van a földön, akár indiai, akár amerikai eredetű az áldozat. A halak szinte kizárólag tengeriek, készítési módjuk ezerféle, és a gerincről különösebb gond nélkül, gyorsan lefejthetők (filézhetők), szálkamentesen fogyaszthatók. Módosítom a javaslatom: rövid turistaútra készülők is tanulmányozzák a halak, rákok világát, sok örömben lehet részük.

Az indiai gasztronómiai tanulmányok nem feledkezhetnek meg a gyümölcsökről sem. Mi sokat mulasztottunk ezen a téren, amit utólag nagyon sajnálok. Valahogy a gyümölcskereskedők se kínálják eléggé a különleges helyi, trópusi gyümölcsöket az európaiaknak, nyilván megszokták, hogy azokat csupán a narancs, mandarin, banán és a nem trópusi gyümölcsök érdeklik. Bombayban hamar megismerkedtünk a mangóval. Tudtuk, hogy ez az egyik legjobb gyümölcs Indiában és talán az egész világon, kerestük is, majd az első szabadságra utazásunk előtti hónapokban, április-májusban az üzletfeleink elárasztottak vele. Kiderült, hogy India-szerte szokás a főszezon alatt mangó-kosarak ajándékozása a kedves ismerősöknek, akik közé sorolódnak természetesen az érdek-ismerősök is. Szépen megformált, virágokkal, színes selyempapír-csíkokkal ékesített vékányi kosarakban mosolyogtak ránk a kipirult arcú, zöldből sárgába és rózsaszínbe érő öklömnyi, sőt nagyobb Alfonso-mangók. A Bombaytól délre található mangó-ligetekben terem a közismerten és vitathatatlanul legjobb mangó. Miért, miért nem, Alfonsonak hívják ezt a fajtát. Alfonzó művész úr tudott-e róla, megkóstolta-e ezt a rendkívül zamatos, lédús gyümölcsöt, amit feleségem minden másnál jobban szeretett és amitől - nagy bánatára - viszketegséggel járó kiütéseket kapott. Allergiás volt éppen erre a finomságra!

Egyik hazautunk során Zürichben meglátogattuk a gyümölcs-virág piacot. Látva, mi minden kapható, ami távoli világrészekből származik, mondom Mártinak: ha mangót is lehet kapni (a szezon már elmúlt}, akkor győzött a kapitalizmus. Lehetett, éspedig gyönyörű Alfonsot.

Hamar megbarátkoztunk a kókuszdió tejével is. Az utcai árusoktól sokáig nem mertünk vásárolni, túlságosan tisztátalannak tűnt az egész művelet, ahogy a járdán felhalmozott kupac tetejéről levett kókuszt megpaskolták, mint mi a dinnyét, majd

homorúan görbe, éles késükkel néhány csapással megskalpolták. Az indiai járókelők többnyire úgy itták ki belőle az áttetsző, inkább vízhez, mint tejhez hasonló folyadékot, hogy kehelyként magát a kókuszt használták. Mi először a klubban, pohárba töltve kóstoltuk meg, és nem igen értettük, mit szeretnek ezen a megmagyarázhatatlan kókusz-zamatú folyadékon az indiaiak. Lassan jöttünk rá, hagy magából a kókuszból, szívószállal fogyasztva sokkal kellemesebb és hűsítő hatása szinte utolérhetetlen. Ha az angolok szerették volna, biztosan nem a whiskyre épül a gyarmatbirodalmuk. Később szinte mindennapos italunkká vált, a klubban mosolyogva hozta a felszolgáló, alig helyeztük magunkat kényelembe. Otthon csak azért nem vezettük be, mert a kés kezelése, bizony, szakértelmet kívánt, könnyen lecsaphatta vele az ujját, aki elügyetlenkedte a csapások valamelyikét.

Jóval később, talán az Ajmera úrral elköltött egyik reggelin ajánlotta az öregúr, talán új tündérünk, Rozi teremtette az asztalra valamelyik gyomorfájós vacsorámnál a papaya-t. A kisebb tök méretű és narancssárga belű gyümölcs íze önmagában se rossz, de citrommal jól megöntözve (egy teljes citrom nyugodtan ráfacsarható a félbevágott papaya-ra, általában fél papaya-t tálalnak) különleges zamattal lepi meg az embert. Reggeli előtt kellemesen indítja be a testnedvek működését, Rozi és Ágnes azonban főként vacsorára ajánlották, napzáró étekként. Úgy igazi gyógyszer minden gyomorbántalomra - állították.

Na, aztán amikor hónapokig súlyos gyomor-béltraktus gyulladással kínlódtam, megjelent az asztalon egy újabb csodaszer, a jackfruit, a nagy Országh szótár szerint a kenyérfa gyümölcse. Krisztus biztos nem ebből varázsolta a mannát, mert pokolian büdös volt a gyógyszer minőségében felvonultatott gyümölcs. Mintha három kvarglit beledörzsöltek volna két pár, három hónapja nem mosott, nyáron használt sportzokniba. Vagy talán a görény bocsáthat ki hasonló bűzsugarat magából. A gyors gyógyulásért azonban minden áldozatra kész vagyok, így a kenyérfa-gumót is megettem. Istenemre mondom, finom volt. A hosszúkás tökre hasonló dzsekfrút szaftos, fehéres belsejét befogott orral kikanalazva mennyei ízeket élvezhettem. Mint a kvarglinál: a bűzös szagok kiváló zamatokat rejtegetnek a bátortalanoktól.

Két gyümölcsöt magyar kiejtése szerint nevezek meg, nem emlékezve a helyi (nyilván angol átíráson alapuló) helyesírásra. A licsivel kínai étteremben találkoztunk először, befőttként tálalták. Maga a gyümölcsbél is furcsa volt, mert alig érzékelhetőn rózsaszínes árnyalatú medúzatestecskék takarták a majdnem szilvamag méretű fekete magot. Az illata pedig átható, akár bódítónak is mondható virágillat. Az első próbálkozások alkalmával zavart ez az illat, elnyomta az édes zamatot és olyan érzésem volt, mintha egy csokor tubarózsát legeltem volna. Idővel aztán megszoktuk és megszerettük. Természetes állapotában is sokat fogyasztottuk. A remegő, áttetsző medúza-testet recés, barna, kemény héj fedte, amit könnyedén le lehetett róla fejteni. Kiderült az is, hogy kínai eredetű, Indiában is a kínai határvidéken termelik.

A kisebb almához hasonló méretű csikuról ma sem tudom pontosan, mi? Az indiai magyarázatok arra utaltak, hogy az édes-burgonyáról van szó. Valószínű nem az. Vékony, zöldes-barna héja zöldes belsőt és három-négy fekete szemet takar. Édeskés íze kellemes. A gyümölcsöt kettévágva egyszerűen ki szoktuk kanalazni a húsát.

És végül - a gyümölcsökről szólva - pár szót az avokádóról (avokádó-körte, az avokádófa vagy másként agátafa termése), amihez egyszer volt szerencsénk, a Tata-család egyik oldalágának a búcsúvacsoráján, amit a főnökömék és a mi tiszteletünkre adtak. Az ökölnél kisebb méretű, a mangóhoz hasonló gyümölcs kimagozott húsába shrimp (apró rák) alapú salátát tettek és alapos magyarázattal kísérve tálalták. A magyarázat foglalkozott magával a gyümölccsel, annak tulajdonságaival, azzal, hogy az Ibériai félszigeten kívül kizárólag a Dekkán-fennsíkon termelik és hogy erre az alkalomra különgéppel hozatták Hyderabadból. Maga a gyümölcs enyhén fanyarkásnak tűnt és nem tett volna különösebb hatást rám, de a ráksalátával együtt fogyasztva remek fogásnak bizonyult. A rák tenger-bukéja az avokádó napsugár illatával ötvöződve pazar élvezetet nyújtott. Igaz, ehhez az érzéshez hozzásegíthetett a tudat, hogy a világ valószínűleg egyik legdrágább fogását fogyasztjuk.

Nem tudom abbahagyni: meg kell emlékeznem az étkezés közben és után fogyasztott italokról. Kintlétünk alatt az import-szabályozás nehezítette a komoly választék kialakítását még a szállodákban és éttermekben is. Bombayba érkezésünk előtt röviddel szűnt meg az alkoholtilalom Maharashtra államban. Nevetgélve mesélték indiai partnereink, hogy ezért nyilvános helyen konyakra és whiskyre korlátozódott az alkoholfogyasztás. Ahol ismerték a vendéget, kacsintás kíséretében teát rendeltek, amit értve a pincér teáscsészében tea-színű alkoholos italt hozott ki. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az egyébként is korlátozott választékú angol ital-ízlésen nevelkedett indiai gazdagok ritkán ajánlottak borokat. A jobb éttermekben és az igazán magas szintet képviselő vendéglátók házában azonban mindig tudtak ajánlani francia vagy olasz, néha német borokat.

Nagy gasztronómiai csavargásaim közben három adósságom is támadt. Otthagytam Ajmera urat, akiről annyit feltétlenül el szeretnék még mondani, hogy a fülén ékes szőrzetek díszelegtek. Nagy fürt lógott ki a dobhártya-csatornából is, de a fülkagyló szélén se bántotta a gazdagon burjánzó szőrszálakat. Rendkívül furcsállottam, nem tudtam összeegyeztetni Ajmera úr "mintha skatulyából húzták volna ki" megjelenésével, de hát ilyesmi okát lehetetlen megkérdezni a viselőjétől. Kiderült, Indiában az a hiedelem, hogy a fülön nőtt szőrzet arányos a koponya szürkeállomány-tartalmával. Magyarul: ha valakinek bozontos szőrzet nő a fülén, az okos, sőt bölcs ember. Hiedelemnek szép, de találkoztam bozontos fülszőrzettel rendelkező szuper-ostoba emberpéldánnyal is.

Második adósságom a Chadda család, akiket megemlítettem, majd gyorsan elfeledkeztem róluk. Az örök jókedvük mellett feltétlenül érdemes velük tölteni pár percet egyéb okokból is. Chaddáék voltak az angol nyelv kapocs-szerepének illusztrátorai.

Férj és feleség nem értette, vagy nem értette tökéletesen egymást egyikük anyanyelvén sem. A férj Északnyugat-Indiából származott, a felség valahonnan Közép-Indiából, mindketten angolul folytatták tanulmányaikat, így egyszerűbb volt angolul csevegniük, mint jól megtanulni a másik nyelvét. Két virgonc gyermekük ennélfogva három nyelven karattyolt kisded-korától fogva. Azt hiszem, az ő korosztályukban ritka szerelmi házasság áldozatai voltak. Chadda úr meghívásai többnyire az Oberoi Sheratonba szóltak, a szálló egyik hostesse ugyanis unokatestvére volt (vagy annak mondta). Művem első kötetében áradoztam már a II. Ázsiai Nemzetközi Vásár magyar pavilonjának hosztesszéről. Az Oberoi szállónak se kellett szégyenkeznie a Chadda-rokon hostess miatt, egyszerűen gyönyörű volt a hölgy. Akkoriban, a 70-es években az Air India főhosztessze, nyilván nem annyira esze, mint szépsége miatt minden plakáton és más reklámcélú kiadványon szerepelt. Hárman lényegében azonos szépség-szintet képviseltek. Az olasz filmcsillagok elbújhatnak. A szentképek angyal-ábrázolásai semmi hozzájuk képest. Negyediknek ide sorolnék egy arab szépséget, akit villanásnyira láttam Bejrútban valamikor az önpusztító belháború kezdete előtti hónapokban, de most Indiáról regélek. Kevés a szép nő Indiában, de aki az, az nagyon szép. Gyönyörű. Így tehát érthető Darshan vonzódása az Oberoihoz. Mielőtt azonban az Oberoiról, az üzleti kapcsolattartás és -építés másik bombayi fellegváráról mesélnék, megemlítem, hogy Chaddáékkal annyira jóban voltunk, hogy a lakásukra is többször meghívtak, ha másért nem, hogy ott igyuk meg az aperitifet, hangoljuk magunkat a vacsorához.

Harmadik adósságom az Oberoi szálló. Oberoi Sheratonnak csak az útikönyvek és ismertetők mondják, a kettős névből ezúttal az Oberoi a fontosabb. Pedig általában nem a tulajdonos-lánc neve kerül ki győztesen a párviadalból, hanem a világhírű Sheraton cég neve, amelyik ezúttal minden bizonnyal a franchise-gazda. Az Oberoi család azonban Indiában annyira ismert és annyira büszkék a szállodáikra, hogy a Sheraton beszélgetések vagy meghívások alkalmával elsikkad.

Magyarországon is ismert a név: ez a családi alapokon nyugvó cég tárgyalt a Gresham-palota megvételéről. Ki tudja, miért szakadtak meg ezek a tárgyalások? Mindenesetre én nagyon sajnálom, hogy nem jelent meg a szerintem - egy-két kivételtől eltekintve - még mindig gyenge szálloda-palettánkon egy igazi, húsból-vérből való Oberoi. Talán sikerül ecsetelnem, hogy miért! Az Oberoi nem tudta teljes mértékben felvenni a versenyt a Tadzs-dzsal, talán mert a régi Tadzs még az angol időkben épült és a patina Indiában is patina. Emellett az első számúnak számító indiai tőkés családnak, a Tatának a Tadzs-dzsal összeforrt neve is emelt a szálló dicsfényén. Az Oberoi azonban minden szempontból a Tadzs ikertestvérének volt tekinthető.

A két szálloda nem esett távol egymástól, és az Oberoi az új Tadzshoz hasonló toronyépület, csak tizenvalahány szinttel magasabb és a Tadzsnál jobban "csupa üveg" konstrukció. A bejárati csarnok 5-6 szintes tömbje szerves egységet alkot a toronyépülettel és minden porcikája tartogat valami meglepetést.

A hall - és talán az egész szálló - művészi, belsőépítészeti megformálása kevésbé "eltalált", mint a Tadzsé, kissé sok benne a csillogás, ami halványan giccsessé teszi az összbenyomást. Maga a hall legalább két szintet nyúlik a magasba, onnan pedig fényzuhatagokként esnek alá a mennyezetről mélyen lenyúló függöny-csillárok. A napsugár-védő teli üvegfalak az utcafronton még a száraz időszakok tomboló napfényét is megtörik, az üvegfal tört sárgás-zöldes háttérvilágítással árasztja el a teret. Fantasztikus trópusi virágok alkotnak szinte kertet az üvegfal mögött, a süppedő kanapék, fotelek között, mégis úgy, hogy a várakozó vendég egyetlen pillanatra se érzi zavarónak jelenlétüket. Az indiai dísztárgyak, faldíszek, főként fafaragások és bronztárgyak olyan mennyiségben és méretben jelennek meg a hallban, éttermekben és átjárókban, hogy az ember nehezen szokja meg ezt a kincsgazdagságot. Művészeik valószínűleg pontosan tudták, hol a határ, de amit ott lát a vendég, az valóban a jó ízlés, a művészi összhang határa. Csodálatos.

A hall fölött - emlékezetem szerint - két szintet foglalnak el a régiségkereskedők, ékszerészek, könyvesboltok, a keleti selymek butikjai. A Shopping Arcade. Ja, és a borbély-fodrászüzletek! Ide jártam-e vagy a Tadzsba, teljesen mindegy: pár mondatot feltétlenül megérdemel az indiai előkelő szállodák borbélyüzlete. Minden süpped, puha. Nagyon kellemes, halk muzsika szól, mint a liftekben. Természetesen időpontot kell kérni. A vendég belép, bejelentkezik a csinos hostess-nél, aki a kényelmes váróban elegáns pult mögött ül, és szinte szertartásosan viszonozza a köszönést. Többnyire azonnal bevezeti a vendéget a mesterekhez, ha nem tudja, kötelezően és nagyon udvariasan elnézést kér. A mester az ajtóban fogadja páciensét, a forgószékhez vezeti, aláigazítja az ülőpárnát, fejéhez állítja a fejtámaszt, tisztázza a teendőket, és friss, fertőtlenített "szerszámkészletet" bont. Itt patyolattiszta a nyakba akasztott kendő, a fésű, olló, borotva és a hajnyíró gép. A keze alatt lévő fejet leheletfinom mozdulatokkal, mikro-nyomásokkal igazgatja. Az igazi meglepetés akkor éri az embert, amikor azt hiszi, a mester elkészült parádés munkájával, vége az udvariasság-bemutatónak. Ekkor ugyanis a borbély - aki egyébként keletiesen színes, de elegáns egyenruhában végzi munkáját - keményen nekiesik páciensének, és kérés, kérdés nélkül olyan fej-nyak-váll-karok masszázst ad, amihez foghatóban itthon csak gyógyintézményekben vagy edzőtermekben részesülhet az ember. Mesterien csinálják, meg kell hagyni, a fejem búbjától a kisujjamig megtaláltak minden kis izomrostot és meggyúrták úgy, hogy utána percekig csak sajgást éreztem. Néhány óra múlva viszont a hatás fenomenális volt: mintha újjászülettem volna, mintha sohasem éreztem volna fizikai fáradtságot. Indiában megmaradt valami a valaha Európában is ismert szokásból: a borbélyok orvosok is voltak, eret vágtak, piócát raktak fel, talán meg is masszírozták azokat, akiket megszabadítottak hajzatuktól.

Mindezek felett, az ötödik szinten helyezkedett el az uszoda és testedző-szalon, majd a tetőn egy kert. Igen, először én se hittem a szememnek, amikor első fogadásaink valamelyikét keresve ide irányítottak bennünket. Belép, illetve itt kilép az ember a

tetőtérre, egy alulról, a tető korlátfalairól és középmagasságból, két méter körüli kandeláberekről megvilágított trópusi parkba, a puha gyepre, a fogadósorral leparolázik, továbblép, pincér tálcáról kínálja a whiskyt, fityfenét, a tompa fényből előbukkannak az ismerős arcok. Az ámulattól legszívesebben leülne és bámulna az ember. És gyönyörű kilátás nyílik ebből a magasságból is a városra, a csillogó fényekre, a tenger tükröző, sziporkázó villanásaira.

A szálloda általunk legsűrűbben látogatott pontja a polinéz étterem volt: egy kis Polinézia odavarázsolva Bombay középpontjába. A pálmalevél-sátrat utánzó alacsony álmennyezet alatt egyszerű nádfonatú bútorzat, pazar növényzet és gazdagon megterített büféasztal. Sok varázslatos büféasztalt sikerült már megcsodálnom, csak Damaszkuszban két emlékezetes élmény fűződik hozzá. Az egyik - és életemben az első - a Metalimpex szíriai képviselőjének házában tálaltatott, aki keresztény szír (máig büszkén vallják annak magukat) családja élén látta vendégül a magyar pavilon teljes személyzetét. A másikat egy Szíriából Kuvaitba átmenekült volt magas rangú tiszt pár szava varázsolta elénk Damaszkusz egyik legelegánsabb éttermének kerthelyiségében. De ezekről talán majd másutt szólok. Most visszatérünk Bombayba, a polinéz étterembe, ahol a gasztronómiai élvezetek újabb paradicsoma tárulkozott elénk. Rendkívül gazdag választék mellett különösen ízletes hal- és rákféleségek között lehetett válogatni. Ami pedig a záróakkordokat illeti: a trópusi gyümölcsök "kifolytak" a tálakból, kosárkákból, mellettük kókusz-készítmények, apró esernyőkkel díszített fagylalt-kelyhek (itt találkoztam először ezekkel az ügyes kis díszesernyőkkel) csábították a jóllakott vendéget újabb élvezetekre.

Rendkívül kellemes, nyugalmat, békét sugárzó reggeliző-kávézó étterem is felsejlik előttem. Nem annyira ebben a minőségében emlékezetes, hanem mivel itt költöttünk el közös reggelit indiai kapcsolatommal, Suntook (Szántúk) úrral és annak lengyel barátjával. A lengyel úr hónapokat töltött a Vörös Khmerek alól épphogy felszabadult Kambodzsában, és jó órahosszat mesélt az ott tapasztalt szörnyűségekről. Hihetetlen volt, amit tőle megtudtunk. Indiai partneremnek voltak halvány ismeretei a történtekről, nekem - annak ellenére, hogy napi több lapot emésztettem - semmi. Nem is tudtam, hová tegyem a több millió ember indokolatlan, ésszel felfoghatatlan, barbár módszerességgel és kegyetlenséggel végrehajtott kiirtásáról szóló híreket. A tömegmészárlást, aminek egyetlen indítéka az elviselhetetlenül ostoba sztálini ellenségképet majdnem a végtelenségig tágító ultrakommunista teória, és amelynek végrehajtása minden képzeletet felülmúló barbarizmussal történt. Gyerekkori élményeim közé tartoznak az angol-amerikai felszabadítóknak a náci haláltáborokról készült filmjei, amelyeket közvetlenül a háború után még vetítettek Magyarországon, egyetemistaként hallgattam végig három órás, "váltott lovakkal" történt felolvasást a sztálini borzalmakról a leplet lerántó híres-hírhedt hruscsovi titkos beszámoló komszomolisták részére rövidített-puhított változatát. A lengyellel történt találkozó előtt röviddel fejeztem be

Szolzsenyicin "Gulag"-át és mondtam, nagyon halkan és csak magamnak, hogy ha ennek tizede igaz, ez a rendszer végtelenül aljas, és napjai meg vannak számlálva. És ekkor kaptam a friss hírt erről a kambodzsai gyalázatról, amely arányaiban és módszereiben túltett mind a fasizmus, mind a kommunizmus szörnyűségein. Édes istenem, én naiv ember, akkor még, éppen a hruscsovi lépés miatt, hittem a szocializmus megvalósíthatóságában, megújíthatóságában. A lengyel beszámolója volt az első olyan pofon, amelyiket követően rányílt a szemem két vitathatatlan tényre: arra, hogy ahol kommunisták kerülnek hatalomra, ott előbb-utóbb megindul a vérontás, enyhébb változataiban a frakciók, pártcsoportok egymás-irtása és a gazdasági élet hanyatlása, sokszor egyszerűen összeomlása, Afrikában kivétel nélkül az éhhalál-kísértet megjelenésével együtt, és arra, hogy a diktatúrák, még ha néhol jelentős gazdasági fellendülést hoznak is, szörnyeket nevelnek és börtön-életet hoznak a lakosságnak. És a kommunista hatalmak egyben diktatúrák is, a diktatúrák legterméketlenebb, legkevésbé elviselhető fajtái. Persze, ehhez a végső következtetéshez évek múlva jutottam csak el. Pedig - állítólag - nem tartozom az ostobák közé. Ahogy öregszem, mind többet töröm a fejem ezen a tényen: hogy lehet, hogy az egyenlőség, szociális biztonság szép, emberi elvei hosszú évekig tudták késleltetni bennem az alapvetően gyilkos-gazember rendszer teljes és végleges elvetését? Talán éppen az indiai kapitalizmus szörnyetege? Kalkuttáról szóló kötetemben szólok majd erről is.

V.2 . Az indiai vendéglátás kínjai

A kasztokról eddig elmondottak, az ortodox hindu étkezési szokásokról írtak és az a pár szó, amit az indiai kapcsolatainkról említettem, bizonyára adnak valami vázlatos képet, milyen nehéz lehet nem odaszületett embernek egyszerre nagyobb indiai vendégsereget meghívnia, úgy ellátnia, hogy azok valamennyien jól érezzék magukat, ne támadjon feszültség a vendéglátó és valamelyik vendég között, esetleg a vendégek között. A kereskedelmi munka és még inkább a kereskedelmi-diplomáciai munka kötelező kelléke, hogy az ember minél szélesebb, minél befolyásosabb körrel építsen ki olyan kapcsolatokat, amelyen keresztül árut értékesít vagy elősegíti-támogatja az áruértékesítést, illetve amely az áruforgalom-növelés lehetőségeinek kutatásához hasznos információkat tud nyújtani. Természetesen minél közelebbi, közvetlenebb, akár baráti ez a kapcsolat, annál jobban működik a kapcsolatrendszer. Így a vendéglátás alapvetően nem élvezet és szórakozás, hanem munka, de minél jobban ötvöződik ez a munka jókedvvel, szórakozással, a vendéglátó és vendég kölcsönös megbecsülésével, annál olajozottabban éri el a célját. Rettenetesen nagy szerepet játszik ebben a munkában a feleség, a szakács, a felszolgáló. És nem utolsósorban a környezet, a lakás, bútorzat, étkészletek, evőeszközök, poharak. Mivel a saját kellékeink nem voltak főúriak, megsokszorozódott a ránk háruló feladat.

A feladat és a lehetőségek, meg saját teherbíró képességünk azt diktálta - kivéve, ha konkrét ügyet akart az ember fehér asztalnál előmozdítani -, hogy minél nagyobb társaságot hívjunk meg egyszerre. A határt az szabta meg, hogy minden meghívott számára kedves vagy legalább elfogadható étrend születhessen, és persze az, hogy a társaság kezelhető, összefogható legyen.

A kezelhetőség néhány meghívás után egyértelművé vált: négy-hat vendégnél több csak akkor tudja jól érezni magát, ha többen közülük jól ismerik egymást és hosszabb-rövidebb időt a társaság magjáról leszakadva is kellemesen eltöltenek. Akkora társaságot meghívni, ahol a házigazdai kötelesség inkább a jó ellátásra és a társaság helyes megválasztására terjedt ki, mint a hangulat életben tartására, lakásaink mérete miatt lehetetlen volt. Ha mégis sor került - kényszer szülte megoldásként - nagyobb társaság meghívására, arra kellett vigyázni, hogy a vendégek között meginduljon a társalgás, ha hervadozó csoport alakult ki, valamivel megmozgatni őket vagy odacipelni egy "társaság kedvencét" és rábízni a hangulatkeltést. Különleges gondot jelentettek az asszonyok, akik többsége szinte azonnal levált férjéről és kereste a hölgytársaságot. Ezt részben keleti dolognak tartottuk, részben érthetőnek európai szemmel nézve is: a férfiak világa az üzlet és ezzel összefüggésben a politika, a gazdaság volt, néhányuknál a golf, egymás közt esetleg a krikett, a nők világa pedig a család, a háztartás, ritkábban a film világa. Márti óriási lelkierővel keresgélte a mindig kialakuló hölgykoszorúban a közös témaköröket, de a felsoroltakon kívül ritkán talált újra. De, jut eszembe mégis: két témakörről majdnem mindig sikerült hosszasan csevegnie, a jógáról, amelynek valamilyen könnyebb, alapvetően meditációra épülő változatát többen űzték hölgyvendégeink közül, vagy hozzá tudtak szólni, és a böjtről, amely a jógához kapcsolódóan vagy önálló témaként szerepelt a gondolatvilágukban, többek gyakorlatában. Érdekes volt megtudni, hogy a hét egy napján, és furcsának talált módon Indiában is többnyire péntek volt ez a nap, a hölgyek közül sokan szigorú böjtöt tartottak, kizárólag folyadékot fogyasztottak, azt se sokat. Ilyen heti egyszeri böjtre a férfiak között is akadt példa. Mintha az egész szervezet kitisztulna, kilökné magából a salakot, napokig jobb közérzetet ad - vallották. Az ünnepek egy részéhez is kötődtek, általában szintén egynapos böjtök, a hölgyek világa azonban ismerte a család érdekében, fogadalomból végzett böjtöt is. Ezek többnaposak voltak és az első helyen - a fogadalom okaként és céljaként - a férj állt. "A férjem új vállalkozásba kezdett, háromnapos böjttel támogatom." - jelenti ki, mint a világ legtermészetesebb dolgát, a feleség. Sok magyar gúnyolódott ezen az ismét csak idegen, furcsa gondolkodásmódon. Szerintem kicsit belegondolva, beleérezve nem csak elfogadni, hanem ajánlani is lehet ezt a gyakorlatot. Ősi egészségügyi-gyógyászati tapasztalatok képezhetik az alapját, és emellett a másként támogatni nem tudónak lehetőséget nyújt arra, hogy erőit, energiáit kontrollálva szimpátia-erőfeszítést tegyen. Az ima valamilyen, általam, ateista által is érthető formája, amikor a támogatást kérő nem valami vagy valaki megfoghatatlanhoz fordul segítségért, hanem

egyszerűen és közvetlenül fejezi ki saját támogatását. Imádkozik a testével az alkotóhoz, hogy erőfeszítését siker koronázza. Imádkozik öntisztulásával mások energiagyarapodásáért. Ha így van, nagyszerű dolog. Hány "fehér" asszonyból hiányzik a csöppje is az ilyen közvetlen áhítatnak, az ilyen "itt-vagyok-én-is-és-érted-szenvedek" attitűdnek. Hány nagy dolog sikere múlhatott azon, hogy a férfi-akarnok nem érezte a nő áhítat-párás leheletét a tarkóján az utolsó erőfeszítés pillanatában?

Vissza a rideg valósághoz. Az eddig elmondott, az egész világra érvényes szervezési alapkérdések, és kicsit keleties női momentumok átgondolása után jönnek az indiai vendéglátás igazi kínjai: végig kell gondolni, ki mit hajlandó fogyasztani, helyesebben mik az étkezési szokásai, és legalább ilyen alapossággal azt, hogy hol van az illetőnek, családjának az irritáció-küszöbe. Arról van szó, hogy nyilván nem szabad egy asztalhoz ültetni szigorúan vegetáriánus dzséjnt a marhahúst nagy kedvvel fogyasztó moszlimmal. Tágulnak-lazulnak ezek a tabuk, elsősorban éppen ebben a vonatkozásban, abban, hogy elviselik az ortodoxok is azt, ha a számukra teljes mértékben szentségtörő étkezési szokásokat a jelenlétükben gyakorolják, de meghívni egy asztalhoz alapkérdések tisztázása nélkül dzséjnt és moszlimot, vagy ortodox hindut és párszit egyszerűen nem illik. Mély emberi érzéseket sérthet vele az ember. Bonyolítja a helyzetet, hogy az alkoholfogyasztási és dohányzási szokásokat is ismerni kell. A dohányzást hál' isten - azt hiszem nyugodtan állíthatom - az indiai vallások tabuként kezelik, elvetendő szokásnak tartják.

Mivel illusztrálhatnám az étkezési szokások mélységét? Mahatma Gandhi jut elsőnek eszembe, aki harmincnyolc-negyvenkét évesen megírt önéletrajzában kitér a húsfogyasztás tilalmával kapcsolatos élményére, éspedig arra, hogy Angliában folytatott tanulmányai ideje alatt kíváncsiságból megkóstolt valami húsételt, ami azon nyomban visszajött belőle. Úgy érezte ugyanis, mintha a lenyelt húsdarab életre kelt és mozgott volna a gyomrában. Gondoljunk bele, hány ortodox hinduból vagy dzséjnből válthat ki hasonló érzéseket a húsfogyasztás látványa is?

És itt teszek egy rövid kitérőt a 42 évesen írt önéletrajz miatt. Amikor a kezembe került a könyv, a 42 év hallatán felszaladt a szemöldököm: miért ír valaki 42 évesen önéletrajzot? Exhibicionizmus vagy gyermetegség-e az oka? Aztán eszembe ötlöttek a statisztikai adatok: 1947-ben, amikor India függetlenné vált, 38 év volt az átlagéletkor, a bombayi éveink alatt - joggal büszkélkedett vele India - 52! Amikor Gandhiji (Gandhidzsi, a dzsi kedveskedve becéző toldat) az önéletrajzát írta, a század elején, joggal érezhette magát öreg embernek és bár 125 évig szeretett volna élni, valószínűleg a józan belátás íratta meg vele az önéletrajzot ebben az akkor igen előrehaladott korban.

Szigorú vegetarianizmus: egyik legfontosabb üzleti partnerem, mivel a textilimport kezelése a fő feladataim közé tartozott, India egyik legnagyobb és legismertebb textil-exportőre, az akkor Manilal Talakchand cég volt. A cégtulajdonos család feje elvben a nyolcvanas éveiben járó délceg, hagyományos zártnyakú, sötét, majdnem palást-

szerű kurtában (valószínű más az igazi neve) és hengeres fejfedőben meg-megjelenő apa volt, aki már csak órákra nézett be a hivatalába, az ügyek vitelét két fiára bízta. Az idősebb, nálam talán egy-két évvel fiatalabb M. M. Sheth (Set vagy Sét) volt a magyar ügyek gazdája. A családdal sűrűn találkoztunk: a családfővel a kirendeltségen, vele és nagyon nyugodt, békés feleségével a nálunk rendezett vacsorákon (valószínűleg éppen az étkezési szokás-korlátok miatt elég ritkán), az ő vacsoráikon, fogadásaikon, két iskoláskorú lányukkal "tisztelgő látogatásaik" alkalmával. Sheth úrral elég hamar tisztáztuk, hogy ajándékokat csak jelentéktelen értékhatárig (könyv, hanglemez, hasonló apróság) fogadok el, így az ajándékozás feleségtől feleségnek és gyereknek zajlott (a férfiak közt egyeztetett kis értékben, de apróbb ékszerek formájában) és tisztelgő látogatás formát öltött. Ilyenkor Mrs. Sheth jelentkezett be, akit két lánya szokott kísérni. A lányok valószínűleg tanulták a társadalmi érintkezés mozzanatait.

1996. március 10., a 61. születésnapom van, amikor a folytatáshoz nekiülök. Folytassuk a művet, amelyet tulajdonképpen kis családomnak szánnék. Talán lesznek, akik rajtuk kívül is elolvassák.

M. M. Sheth, azaz Manubhai Sheth úr vékony, sovány ember, az indiai átlagnál nagyon halványan sötétebb bőrszínnel és olajjal szorosan a fejére simított ébenfekete hajjal. A fogai neki is épek és csillogóak. Gyors beszédét időnként nehezen követem. Szeret tréfálkozni, és ahogy feleségemmel meghatároztuk, "függőlegesen" nevet vagy helyesebben jóízűen kacarászik. Függőlegesen, mert egész testével vidámkodik és felső teste föl-le ugrándozik nevetgélés közben. Felesége a túlsúlyos hölgyek kategóriájába tartozik, ami a vegetáriánus konyhán élők magas aránya mellett - meglepő módon - nem ritka jelenség. Arca viszont kifejezetten helyes, kerekded, és bájos. Rövid beszédű, pár szavas mondatait halkan, majdnem mindig halvány mosoly kíséretében adja elő. Sohasem láttam kizökkenni sztoikus nyugalmából, sosem ejtett ki egy hangos szót, bár kisebbik lányával valószínű sok mindenben nem ért egyet: Vaishali (Vejsáli) már kislány korában a modernizálódó India jelképe lehetett volna. Zabolázhatatlan kiscsikóként el-elrugaszkodott a hagyományoktól, szárit ritkán lehetett látni rajta és láthatólag zavarta élénk mozgásában. Az ismerősök körében talán rajta láttunk először farmert. Testsúlyát tekintve ő is az anyjára ütött, akárcsak nővére, Preety (Príti). A név akár az angol prettynek (csinos) is vélhető, pedig eredeti indiai. Preety több, mint csinos hölggyé cseperedett a szemünk láttán. Anyja alkatát örökölte ugyan és bevallottan küzdött a kilók ellen, de arca nem egyszerűen csinos, hanem gyönyörű. Mélyfekete szemeinek visszafogott tüzével a világ bármely táján megbabonázhatna akárkit. Ha akarná. Mindkét lány pártában maradt, ami teljességgel érthetetlen. Csak érzéseimre hagyatkozhatok a kérdésben. Úgy tűnik, a hagyományok leomlásának "áldozatai". Mindketten elutasíthatták, hogy szülők választotta jelölthöz menjenek férjhez, a szülők elég bölcsek voltak ahhoz, hogy ezt ne erőltessék. A szülők hagyománytisztelete viszont erősen korlátozhatta őket egyrészt önálló döntéshozatalban, másrészt a szerelmi

kapcsolat kialakulásához szükséges szabad mozgásban, kemény korlátok nélküli életvitelben. Talán még nem késő, talán India gyors modernizációja még hozzásegíti ezt a két aranyos hölgyet, hogy boldog vizekre evezzenek. Tiszta szívből kívánom nekik.

Egy ilyen "tisztelgő látogatásuk" alkalmával meséltük el nekik az Amrita lányom úszástanulásával kapcsolatos malőrt, amin olyan jól szórakoztak, különösen Vaishali, hogy majdnem szerteszét gurultak a nevetéstől. Történt ugyanis, hogy Amrita, kis segítséggel, kilenc hónapos kora körül, beúszott a Breach Candy uszoda szigetére és ott azonnal, minden teketória nélkül elkezdett nyomizni. Partra vinni már késő volt, a folyamatot leállítani lehetetlen. Az eredmény azonnal jelentkezett. Egy pillanatra dermedten néztem piciny lányom, majd a markom odatartottam a popsija alá. Meg is telt egy pillanat alatt az illatosan gőzölgő masszával. Most azt kellett eldönteni, ordítani kezdek-e segítségért, de eszembe se jutott, anélkül, hogy végiggondoltam volna: sweeper (takarító-ember) úgyse úszik ide, egy - mondjuk - angol főkonzult meg csak nem kérhet meg az ember, hogy vegye át a rakományt, amíg a produkcióval láthatóan elégedett csöppséget partra segíti. Így nekiindultam a távnak, partra úsztam kényelmetlen terhemmel. Arra hirtelen nem is emlékszem, Amrita velem vergődött-e partra vagy anyja beúszott-e érte. Sztorink sikere fenomenális volt. Esküszöm, Shethék sem azelőtt, sem azóta nem mulattak olyan jól, mint előadásunkon. A könnyeik csorogtak.

Shethék dzséjnek, ami nevükből is elég nagy biztonsággal kikövetkeztethető. A sheth annyit jelent, hogy kereskedő, éspedig - úgy emlékszem - meghatározott vidékről, Gudzsarat déli, délnyugati vidékéről származó kereskedő. Az pedig a dzséjnizmus legnagyobb központja. Mint kereskedők valószínűleg a vajdija "osztály" valamelyik kasztjába tartoznak. És mint dzséjnek, kötelességszerűen szigorúan vegetáriánusok. Nem esznek tojást sem, mert abban is jelen van az élet csirája, és csak a földfelszín felett termő zöldségekkel élnek. Szerintük nem igaz az állítás, amit olvasmányaimból tanultam, hogy vannak dzséjnek, akik csak földfelszín feletti, vannak viszont, akik szigorúan csak az alatti zöldséget fogyasztanak. Állítják, hogy minden dzséjn velük azonos módon kizárja a földben termő terményeket. Természetesen nem isznak, nem dohányoznak. Nem nagyon szerettünk vájkálni a szokásokban, de kíváncsiságból is, és mert a vendéglátásuk problémamentessé tétele is ezt kívánta, igyekeztünk minél többet megtudni étkezési szokásaikról. Azt töredelmesen bevallották, hogy külföldi útjaik során - hacsak nem akarnak éhen halni - kénytelenek az előírásokat megsérteni. Elfogyasztják a tojást tartalmazó ételeket, ha a tojás nem elkülöníthető alkotóeleme az ételnek, hanem csak a készítéséhez használtak tojást. Mint például a tojásos tészta. Vagy: nem követelhetik meg, mert meg sem értenék külföldön, mit kérnek, hogy a szent vajjal, "ghee"-vel (gí) készítsék el ételeiket. Arra pedig gondolni se lehet, hogy a főzéshez és tálaláshoz használt edények vallási előírásaik szempontjából "tiszták" legyenek. Így csak arra ügyelnek, hogy ne essenek észlelhető és elkerülhető vétségbe. A vallás és pap-

jaik ma már megbocsátják a külföldre járók ilyen "kényszer-ballépéseit", igaz, Shethék által nem részletezett "megtisztulási" procedúrán kell átesniük.

Olvasmányaimban találkoztam ilyen előírásokkal. A legszigorúbbak - valószínűtlennek tartom, hogy a mai, modern, a külkereskedelem sikerétől nagymértékben függő Indiában akár a legortodoxabb papok is ragaszkodnának ilyenekhez - azzal kezdődnek, hogy 101 fürdőt venni a Gangesz vizében, öt "szent" alkotórészből- a szent tehén tejéből, húgyából és ürülékéből, a szent gheeből és mézből kevert pépet fogyasztani előírt alkalommal vagy napokon keresztül és mindeközben számtalan imával bocsánatért fohászkodni az istenekhez. A mi fülünknek rettenetes valaminek hangzik az öt összetevőből gyúrt eledel, de gondoljunk most futtában néhány meghökkentő dologra. Ami talán kapaszkodóul szolgálhat: közismert, hogy Egyiptomban az előkelő hölgyek egyik szépítőszeréül a vizelet szolgált. Ismereteim szerint csak mosakodtak benne, de ki tudja? A másik: Indira Gandhi bukását követően a Dzsanata (Janata) Párt vezéralakja, az ortodox hindu Morardzsi Deszai került a miniszterelnöki székbe, aki több nyilatkozatában büszkén hirdette, hogy minden reggel egy pohár tehénhúgy elfogyasztásával kezdi a napot, a húgy szent voltának, a szervezetet tisztító és az egészséget konzerváló hatásának köszönheti, hogy hajlott kora ellenére jó erőnek, egészségnek örvend. Lehet, bolondnak tűnik a szemünkben, pedig egy olyan birodalom-méretű állam vezetőjévé válni, mint India? - tökéletesen ostoba embernek nem sikerülhet. És végül: ha valahol, hát Indiában mindent elsöprő erővel jelentkezik, mindenen átsüt a hit. A Gangesz folyó a legjobb példa rá, Kalkuttáról mesélve visszatérek rá.

Aki az öt szent elemből készült tisztító-eledelt fogyasztja, mélyen hisz a mindent megváltó isteni erőben.

Shethék kisebbik lánya, Vaishali valószínűleg az étkezési szokások tekintetében is renitenskedne, ha nem lenne erősebb benne a szülők iránti tisztelet. Mosolyogva mondta legutolsó találkozásunk alkalmával, hogy náluk nem is lehet bűnözni, mert a szakács már a konyhaajtóban hétfejű sárkányként őrködik, és nem enged be semmit, amit a vallás tilt. Jobban vigyáz, mint édesanyjuk. Hogy mit esznek ezekután? Nem tudom, megtiszteltetésnek fogja-e fel a végülis modernnek mondható dzséjn család, vagy a vallási előírások áthágásával járó kegynek, de többször fogyasztottunk Shethéknél legalább "gyomor-előkészítőket", előfordult, hogy komplett vacsorát, sőt ebédet. Modernségük legbiztosabb jelének, és az általános indiai tolerancia részének tekinthető, hogy bár az alkoholfogyasztás a tabuk tabuja, a vendéget whiskyvel is megkínálják, és örömmel nyugtázzák a kínált italról alkotott jó véleményt. Iszogatás közben, amihez ők hűsítőkkel csatlakoznak, magokat, főként kesudiót kínálnak. A leves ismeretlen fogalom náluk, a szakács talán nem is ismeri a levesfőzés tudományát. A második fogásokat mindig többes számban rozsdamentes tálcára helyezett, a kínai fületlen leveses-csészéhez hasonló, ugyancsak rozsdamentes edénykékben tálalják. A három-négy, joghurtosan vagy maszalásan, kárrisan levesesre készített zöldségételt több csatni, igen, megle-

pő módon az alapismereteink szerint húsételek kísérőiként ismert csatni zamatosítja. De milyen csatnik?! Ahogy nálunk a savanyúságnál a házi készítésű vecsési, vagy lekvárnál, dzsemnél a maga készítette a csúcs, náluk a házi készítésű csatni a verhetetlen finomság. Többféleképpen készített rizs is kínálásra kerül. A főételek a világ minden, földfelszín felett termő zöldségéből és gyümölcséből készülhetnek. Shethék kedvelt fogásainak alapjai a lencse, bab és padlizsán. Jut eszembe: Vaishali tréfálkozva, ugyanakkor majdnem szemlesütve vallotta be legutóbbi ottlétünk alkalmával, hogy ők tulajdonképpen folyamatos bűnbe esők, mert a gumós növények közül a vöröshagymát és a fokhagymát fogyasztják. Kiváló készítményük a kockákra vágott sajtból lassú tűzön sütött paneer.

A főételek elfogyasztása után feltétlenül kínálnak házilag készített joghurtot, ami tulajdonképpen inkább egyszerű aludttej, de finom! Az étkezés útjai itt szétválhatnak, van aki csak gyomornyugtató magokat, ánizscukrot ropogtat, van aki az alapvetően tejalapú édességeket is megkóstolja.

Étkezés közben a család vizet vagy hűsítőt iszik, a külföldi vendéget sörrel is kínálják. Sheth úr feltétlenül félreül étkezés után, és szertartásosan elfogyasztja tejjel vagy dzsemmel ízesített teáját.

A tea külön fejezetet érdemelne. Talán sor kerül rá. Talán Kalkuttánál, a fő teapiacnál.

Sheth úr példáját érdemes követni, én - náluk - mindig tettem is, többnyire családtagjai is: a teájuk mindig kiváló.

A Shethéknél elfogyasztott vacsorák újra világossá tették számomra a kézzel étkezés ésszerűségét. A vendéglátók ugyanis kézzel, a főételek mellé adott purik és csapatik kanálszerű alátétté formálásával és egy-két ujj rácsíptető mozdulatával esznek, elegánsan, nagy tisztasággal. Mi evőeszközökkel kínlódunk, de sem a tálacskák, sem az ételek nem erre valók, a napnál is világosabb. Ennék kézzel, de nem megy, pillanatok alatt nyakig ételben úszom, visszatérek az evőeszközökhöz, de azok azonnal a használhatóság határáig maszatosakká válnak, szalvétát szalvéta után kenek össze. Nesze neked kézzel étkezés! Azt is módszeresen meg kell tanulni. Visszatérve a közös étkezésekre: tessék elképzelni mi történik, ha egy ilyen, a pár évtizeddel korábbi ortodoxokhoz képest ugyan modern, de mégis teljes mértékben vegetáriánus családot összeültetnek mondjuk Husszejnékkel.

Hooseinék (Husszejn) - a nevükből is világos! - muzulmánok voltak. Az apa még aktív volt, de Shethékhez hasonlóan lényegében a legidősebb fiú vitte már az ügyeket. Kisebb ügynöki vállalatot vezetett, alkalmasat arra, hogy a szocialista cégek nehézkes munkáját elviselje, kínlódjon az állandó személycserékkel, rossz angolsággal, elkéső ajánlatokkal. Kapcsolatunk gyorsan alakulhatott baráti jellegűvé, mert a tőlük kapott "Indian Cooking for Pleasure" szakácskönyvben a "With Best Wishes to Mrs. Halmos from Rehana Hosie Hoosein" dedikáció dátuma 21/2/75, tehát alig több, mint fél évvel "hivatalba lépésem" után már tudtak arról, hogy szeretjük az indiai konyhát és

hogy egy ilyen könyv kellemes fogadtatásra fog találni. Az aláírás, most, hogy annyi év után újra látom, egy pillanatra zavarba hoz. Arra emlékszem ugyanis, hogy a cégvezető fiatalembert Hosie M. Hooseinnek hívták, a feleséget pedig Rehanának, arról viszont nincs tudomásom, hogy a feleség - akitől Márti a könyvet kapta - felvette, felvehette a férj nevét. Kezeljük úgy a kérdést, mintha elfelejtették volna kitenni a vesszőt vagy és-t a két név közé.

Az apa csak annyira él emlékezetemben, hogy csendes, apróka ember volt, fiánál és menyénél is kisebb. Mártival csevegett inkább, nem velem, ki tudja, mik voltak a közös témáik? Szigorú szülő lehetett, ortodox szokásokkal, legalábbis ami az iszlám alkohol- és disznóhúsfogyasztásra vonatkozó tilalmát illeti. Ő ide sorolta a dohányzást is, annyira, hogy cégvezető fia, aki erős dohányos volt, jelenlétében nem mert sem inni, sem cigarettázni. Rövidesen összeesküvőkké váltunk az apával szemben (tudom, csúf dolog, de az új generáció jelentette az üzleti lehetőségeket). Márti tartotta szóval az öreget az egyik szobában, amíg a másikban én, szélesnek nem mondható vállammal fedeztem Hosie italozását és néhány mélyre szívott slukkját. A füstöt a jóképű fiatalember és igen csinos felesége gyors mozdulatokkal keverte szét a levegőben. Mióta nem dohányzom, tudom, milyen nevetséges naivitás volt ez a pár mozdulat: a füstöt kilométerekről megérzi a nemdohányzó.

Nagy szomorúság, hogy az előttem volt generáció emlékei így elhalványulnak. Mennyi értékes szokásra vonatkozó közvetlen élmény múlik el az ő emlékükkel együtt - nyomtalanul.

Hosie - mint említettem - jóképű fiatalember volt és, talán termetét kompenzálva, választékosan öltözött, mindig modern angol úriemberként: frissen vasalt nadrág, fehér ing, nyakkendő és azonos anyagból díszkendő, fényesre suvickolt fekete cipő. Órája, cigarettatárcája arany. Angol tudása tökéletes, modora választékos. Csendes, de mindig villanásra kész humorával hosszabb időtartamokra a társaság motorja tudott lenni. Felesége, a bájos arcú Rehana szintén modern hölgyként viselkedett. Élénk sminkje szárijához igazodott. Most, hogy leírtam a szárit, elmerengek, tétovázom, így igaz-e, mert a moszlim feleséghez jobban illik elvben a kurta-pidzsama összeállítás. Mégis, úgy dereng, hogy Rehana mindig gazdag design-al díszes, drága anyagokból készült, benáreszi jellegű száriban jelent meg. Angolul ő is tökéletesen beszélt, kellemes színfoltja volt a társaságnak.

Azt hiszem, nem jártunk náluk, legalábbis nem merülnek fél házigazdaként az emlékezet tengeréből. Szokásaikat mint vendégek tárták fel előttünk. Disznóhús kivételével mindenevők voltak, ezt a tilalmat a fiatalok is komolyan vették. Az alkoholtilalmat nem. Hosie szolidan, de vidáman kortyolgatta jó adag whiskyjét, amit szinte automatikusan elé rakott a felszolgáló vagy jómagam.

Husszeinékhez hasonló ellentétje lett volna Shethéknek Sujan (Szudzsán) úr, az "Indo-Hungarian Group" tótumfaktuma. Titkára, vagy mi a csoda. Sujan úr gyomor-

bajos volt, legalábbis annak mondta magát. A gyomorbajosok azon ritka fajához tartozott azonban, akik vidáman tudnak élni, és bajuk előadásakor is csak pillanatokra jelenik meg a keserűség felhője homlokuk felett. Keserűség helyett a gyomorkeserűt választotta. Első beszélgetésünk alatt módját ejtette, hogy megemlítse: a sok orvosság közül, amit orvosai előírtak, kimagaslik a magyarok csodaszere, az Unicum. Az akkor éppen több évtizednyi pillanatig nem Zwack úrék gyámkodása mellett gyártott nedű orvosságként dicsérete külföldön és éppen Indiában hasonló hatással volt rám, mint Puskás nevének sűrű emlegetése a delhiwalák körében: milyen meglepően jó hírvivői az országnak egy-egy jól eltalált termék, produkció, teljesítmény! (És mily kegyetlen hatással lehet a fordítottja, akár egy idő előtt eltört késpenge vagy egy rossz balettelőadás!) Szóval, Sujan úr esküdött az Unicumra és hordtuk neki rendületlenül a négy év alatt. Ha ajándékcsomagolás folyt a Kirendeltségen, nem törte a fejét senki. Sujan = Unicum. Ha belépett hozzánk vacsorára, legfeljebb két alternatívát kellett felajánlani: whiskyt is szokott iszogatni starterként. Vacsora után azonban feltétlenül áttért az Unicumra. A búcsúkézfogás mellé pedig - ameddig futotta a készletből - járt a kerek butykos. Ejnye-bejnye, eltúlzom az ügyet! Úgy hangozhat, mintha Sujan bátyám, aki akkor már a hetven felé bandukolt, iszákos lett volna, pedig mi sem áll messzebb az igazságtól. A kis, kopasz öreg csak - nem hétköznapi indiai módra - szerette az életet és annak néhány örömét. Sokat dolgozott és hasznosan: fejében megmaradt minden apróság, tudta, mit lehet elérni; mit kár erőltetni, flegmán vette tudomásul, hogy a százhuszonhatodik abszolúte felesleges "delegáció" várható, hogy a delegáció ismét elhibázott programmal érkezik, hogy messziről bűzlik a "navigare necesse est" mintára kialakult káder jelszó: utazni hasznos, az ember kimozdul az unalmas verkliből, világot lát, duplán keres és ha jól csencsel, egy egyhetes út alatt többhavi keresetének megfelelő jövedelemre tehet szert. Hála főként a VIP belépőnek Ferihegyen. Nehogy azt higgye, kedves olvasó, hogy ez sokat változott a rendszerváltás óta: outsiderként is annyi felesleges, annyi "jutalom-utazásról" hall az ember, hogy belefájdul a feje. Csak sarló és kalapács helyett virágok díszítette lobogó alatt történik, tulipán alatt ugyanúgy, mint szegfűszeg alatt. Kitelne belőle a munkanélküli segély a pórul jártaknak. Kedvelt fontos kiküldetési célország például a Kanári- szigetek, ott nem fejlett tudomány tanulmányozása céljából.

Hol is szakadt meg a gondolataim fonala? Igen, a vendéglátás kínjai Indiában nagyok. Ilyen tarka szokásvilág, tabuk mellett kell megoldani, hogy 50-60 családdal rendszeresen, ugyanannyival legalább időnként, a feledés szövődő fátylát szétszakítva fehér asztalnál találkozzon az ember. Listát kell vezetni arról, ki mit fogyaszt, kivel lehet egy asztalhoz ültetni? A vallási előírásokon túl meg kell kísérelni a mélyben mindenképpen ott lappangó kaszt-korlátokat kitapogatni és azokra is figyelemmel lenni. Ez persze lehetetlen feladat. Hosszú éveket ott-töltött idegenek számára is az. És akkor még nem beszéltünk a modern társadalmi ranglétráról, a hivatali lépcsőkön elfoglalt helyekről, a pénz kegyetlen rangsorolásáról.

Az ételek körüli bonyodalmakat azzal is igyekeztünk áthidalni, hogy vegyesen tálaltunk indiai és magyar ételeket, és Márti hosszas magyarázatokat fűzött minden tál ételhez. Nehogy valaki is tévedjen, fogyaszthat-e a tálból vagy sem. Nehogy rossz emlékekkel távozzon: be akartak csapni, tojással főtt ételt akartak rám erőszakolni. A tabuk tömegét így is megsértette az ember: ugyanabból az edényből kapott ortodox hindu, és az edényre nem kényes muszlim. És - ki tudja? - lehet, hogy megengedhetetlenül alacsony kasztbéli volt a szakács.

Valószínű., hogy nem adtuk rosszul elő ezt a rendkívül nehéz szerepet: vendégeink többsége rendszeressé vált, dicsérték ételeinket és - annak ellenére, hogy Indiában az a szokás - nem rohantak el azonnal, az utolsó falat lenyelése után.

Mégse szeretném ezt a vendéglátással járó tortúrát újra élvezni.

VI. BOMBAY SZÉPSÉGEI

Hosszasan kalandoztunk Bombay(w1) két gyöngyszeme, a Tadzs és az Oberoi körül. Sokan mondják, más látnivaló magában a városban nincs is, csak az Elephanta szigeten. Bizonyítani fogom, hogy nincs igazuk, bár az igazi látványosság kétségtelenül a sziget sziklatemploma.

VI.1. Elephanta (Elefánt) sziget, Gateway of India. Találkozás a hindu szentháromsággal. Borbélyok és fülpucolók

Minden útleírás Elephanta szigetére koncentrál, amikor Bombayt és környékét ismerteti. Nem véletlenül: idegen szem ugyan nem látja meg benne azonnal, hogy a hinduizmus egyik legkiemelkedőbb alkotását szemléli, pedig a hinduk és indológusok szerint az. Maga a kirándulás is kellemes élmény lehet, ha nem a monszun vagy a forró évszakok alatt kerül rá sor, tehát október vége, március közepe közöttre sikerül szervezni a látogatást.

A Gateway of India lépesőire telepedett kis kikötő a kiindulópont. Odaérkezve azonnal érzékeli az utazó, hogy turistalátványossághoz vezet az útja: nyüzsgő, felforrósodott élet pezseg a téren. A kocsijából kilépőt körülveszik a koldusok, a pénzváltók, a kis, jéggel teli ládikáikból hűsítőt kínáló árusok, képeslapokat, leporellókat, csecsebecséket erőszakosan ajánló gyerekek. A bajt ezek a feketeszemű, mosolygós, hadarva beszélő gyerkőcök okozzák: megesik az ember szíve rajtuk, rájuk mosolyog vagy csak rájuk villantja a szemét, és ettől felbátorodnak, a hajó indulásáig minden lépését kísérik. Ha meg akar szabadulni tőlük, kénytelen vásárolni valamit. Végül jönnek a cipőpucolók. Ott ülnek a hajókhoz vezető lépcsőkön, kis ládájukkal elébe szaladnak a vendégnek a téren, a hajók előtt, és egyszerű angol szavakból összerakott mondókával dicsérik fekete-barna kenceficéiket és a várható csillogó eredményt.

Két művészet képviselői nem kínálják szolgáltatásaikat idegennek. Sok év tapasztalata megtanította őket, szolgálatukra csakis indiaiak tartanak igényt. Többször megfordultam a Gateway of India körüli téren, mire észrevettem őket, a borbélyokat és a fülpucolókat. Nem csoda: a pezsgő turistavilágtól félrehúzódva, egy-egy bánjafa árnyékában, a parkosított területet övező alacsony vaskerítés tövében dolgoztak.

A "Nai", az utcai borbély a fotógyűjteményeimben is megcsodálható figura, számtalanszor találkoztam vele másutt is. A borbélyüzlet egy ládikó, akkora, mint a cipőpucolóké. A mesternek vízre is szüksége van, ezért utcai nyomókút vagy más vízforrás közelében telepszik le, a sarkán ülve várja áldozatát, aki nem lehet fehér ember, mert neki is le kell ülnie a sarkára, amit fehér ember nem tud hosszabban elviselni. Máskülönben minden művelet úgy zajlik, mint az előkelő műhelyekben, még after-shave lotion is alkalmazásra kerül. Azt mondják, házhoz is mennek, külön díj fejében. Hamarosan rájöttem, hogy a naik tisztességes, akkurátus munkát végeznek. A kezük alól kikerülő

fejek semmivel se tűnnek csúfabbnak, mint a két-három székes kis utcai beugrókban nyírtak. És mennyivel olcsóbb lehet ez az előadás! A legtöbb indiai hosszú hajjal járna, ha nem létezne ez a kaszt, a mobil borbélyok kasztja. Őket nem próbáltam ki, csak a közbenső szintet, a koszos utcasoron nyíló kétszékes műhelyt, ahol jobban masszíroz a mester, mint az Oberoi szálló illatos-muzsikás szentélyében.

Sokak elszörnyülködve kommentálták a fülpucoló mesterek, a "Khan-Saf-Walla"-k (kán-szaf-valla) működését, akiknek egy nyakba akasztott kis táska a műhelyük. Pedig csak annyit kell felfogni, hogy a trópusi éghajlat más szervezetet alakít ki, mint a száraz meleg sivatagi vagy a mérsékelt égövi. Indiában ugyanis a gőzös meleg felpuhítja a bőrt, majdnem folyékony halmazállapotúvá teszi a fülzsírt, de még a bélflórát is átalakítja. A helybéliek nyilván eredendően ilyenek, nem kell "puhulniuk". A kellemetlenül tapadó fülzsírtól azonban időnként nekik is meg kell szabadulniuk. Ezt a felszabadító hadműveletet vállalják magukra a kán-szaf-vallák, akik ugyanolyan testhelyzetben, mint borbély-kollégáik, sarkukon ülve nagy hozzáértéssel foglakoznak pácienseikkel. A vendég fejét oldalra fordítva alaposan szemügyre veszik a fülcsatornát, táskájukból előhalásznak egy hosszú tűt, amire vattát pödörnek, belemártják valami kis tégelybe, majd hosszasan turkálnak, piszkálnak, forgatják a tűt a fülben. A táska mélyéről előkerülnek a kikotort fülzsír lebontására és tárolására szolgáló eszközök, kis pumpa, talán olajozó is. Közelről nem néztem meg, de fontosságukról meggyőzött, hogy a társadalmi ranglétra közép-magasságában mozgó emberek zakóban is odaülnek a fülpucoló elé a megkönnyebbülés reményében.

Az Indiában eltöltött hét év alatt sokszor váltottunk klímát. Az ezzel járó többnyire kellemetlen élményeket felsorolni is nehéz. Hadd említsek meg néhányat a most előbukkanók közül.

A legkellemetlenebb gondot a bőr kiszáradása jelenti, Indiából hazatérőben. Két-három nappal azután, hogy az ember megszabadul a trópusi gőztől, a 90% feletti páratartalomtól, a bőre elkezd rohamosan száradni. Első szabadságunk alkalmával teljesen értetlenül álltunk a jelenség előtt: a derekamon viszketegség, majd övsömörszerű pikkelyeződés lépett fel. Orvosom is annak nézte először, de a jelenség valamiben eltért a tökéletes sömörtől, ezért alaposan kifaggatott és rájött, hogy a bőröm egyszerűen kiszáradt. Attól kezdve minden kis viszketegséget azonnal hidratáló krémekkel kezeltünk hazafelé és az otthon töltött hetek alatt. A páratartalom hirtelen csökkenése ismét megtréfált, amikor korán, már májusban szabadságra kellett mennünk, és útba sikerült ejtenünk Londont. Ott a szokásos angol időjárás fogadott bennünket: eső, szél, minden csöpögött a "magas" páratartalomtól. Másnapra - ebben a mocsár-gőzben - úgy kiszáradt a szám, hogy a nyelvem hosszában felrepedezett. A képtelen gonddal, sebes nyelvvel élveztem végig a kétnapos londoni tartózkodást. Kezelni nem lehetett, annyi gyümölcslét fogyasztottam, amennyit tudtam, ez egy hét alatt helyrepofozott.

Indiába visszaérkezve kevésbé radikálisak a változások. Az első napokban, hetekben rendkívül fáradékony voltam, a szellemi harcra foghatóságom éreztem korlátozottnak. Mintha vattával tömték volna tele a fejem, tompa közönnyel néztem a világba. Hetek múlva konstatálta az ember, hogy mindene, bőre, zsigerei, széklete "felpuhult", átalakult. Amikor orvosnő kollega-feleségnek megemlítettem, hogy a japán HiFi-erősítő rozsdamentes paneljén is megjelentek korrózió-nyomok, mintha só csapódott volna ki a felületén, és hogy a szarukeretes tartalékszemüveget elővéve tokjából, egy pillanat alatt szétporlott a kezemben, azt válaszolta: a szervezetünk ugyanígy pusztul, csak húsz év múlva vesszük észre.

Vissza kell térnünk Elephanta-hoz.

Előbb-utóbb átvergődik az utazó a sok furcsaságon, apró érdekességen és a velük járó kellemetlenségen, megveszi a kérdezés nélkül is retúrjegyet, és átsétál a történelmi emlékektől súlyos Gateway of India "diadalíve" alatt. Kétszer játszott történelmi szerepet ez a diadalív. Először mint az elnyomó hatalom szimbóluma. A Kapu ugyanis V. György indiai látogatása emlékére készült: itt lépett partra a gyarmatosító hatalom, hogy fogadja eltaposott, kizsigerelt alattvalóinak hódolatát, megtekintse, jól működik-e az "a helyi hatalmasságokat, gazdagokat csak kicsit sarcold meg, öleld kebledre, hogy őket felhasználva minden csepp vért kisajtolj a közös alattvalóból" gépezet.

Másodszor ellentétes előjelű szerepet kapott a diadalív. Itt búcsúztatták az utolsó angol katonákat a függetlenné váló India prominens személyiségei. Az elnyomott gúnyja? Esetleg a kivonuló elnyomó ostobasága? Mindenesetre a Gateway ma szerényen, dísztelenül emlékeztet arra: amit dicsőséged fényében építtetsz, lehet, hogy megszégyenülésed szemtanújává és szimbólumává válik.

A beszálláshoz jó, ha vízijártassági vizsgával és főként gyakorlattal rendelkezik az utazó. Lehetséges ugyanis, hogy a tarkára festett motoros bárkák közül nem a partfalhoz kötött elsőbe kell beszállni, hanem a harmadikba. A művelethez három felnőtt és két nyüzsgő, viharos sebességgel ugráló gyerek nyújt segédkezet. Nagyon kedvesen, nagyon udvariasan fogják karon a gyámoltalanokat, ügyetleneket, veszik el és adják vissza a csomagokat. Ilyenkor nem kérnek baksist és nem kel lába semminek. Láthatólag örül mindenki a sikeres befejezésnek, a pihegve megnyugvó öregek látványának.

A bárkán közben zavartalanul zajlik a mindennapok élete: valaki a matuzsálemi kort megért motort piszkálgatja, törölgeti olajos ronggyal, egy félmeztelen diópác-színű test a tákolmány tatjában teli tüdővel fújja a szinte teljesen szabad tűzhely parazsát, majd komótosan hozzálát a krumplipucoláshoz, zöldség-daraboláshoz: készül a körítés a már pikkelytelen halhoz. Ebédről nem volt szó, gondolja az utazó.

Eltelik félóra a kikiáltott indulási időponthoz képest, a Nap sugarai kellemetlen élességgel sütik a tarkókat, itt is, ott is megjelennek a rabszolga-pontossághoz szokott fehérek türelmetlenség-mozdulatai, pillantásai. Pedig az utasok másik fele, a nadrág-ing-saru egyenruhába öltözött férfiak, a tarka száris nők és az eleven, szemmel verés el-

len a szemük körül fekete festék-karikákkal csúfított gyerekek élvezik a múló pillanatok gyönyörét. Esznek-rágnak valamit, vásárolnak a percenként újra, meg újra felbukkanó zsibárusoktól, iszogatnak a szívószállal felszolgált Colából, 7-Up-ból, semmi se zökkenti ki őket a semmittevés boldogságából. Valamelyikünk a fehérek közül összeszedi bátorságát és a nyelvtörés szintjéig leegyszerűsített angollal odafordul a szakácshoz: "You - captain?". Csendes vízszintes fejrázogatás és majdnem szabatos angol "No, the captain is over there" a válasz. És a fejbillentés a felső fedélzet közepén nyíló üvegkalitkára mutat. Tényleg, ott tesz-vesz valaki. Újabb negyedóra múlva, miután ötször megnézte az óráját és hatszor fejezte ki a szomszédjának csendes felháborodását a program csúszása fölött, ugyanaz a balek felbaktat a kapitány felségesnek nem mondható "hídjához" és megkérdezi a mosolygós fiatalembert: Talán indulni kéne? Az csak a fejét rázza. A kérdező rámutat az órájára és kérdőn néz a mélyfekete szemekbe. Azok csodálkoznak és a mosoly szélesedik. Gyanú ébred: "Are you the captain?" Fejrázás, majd oldalbiccentés a part felé: "Out, coming." Ez, mint a jól irányzott kegyelemdöfés, megteszi a hatását. A merész vállalkozó levonszolja magát a "földszintre", belerogy a kényelmesnek nem mondható vasszékbe és lemondóan törölgeti a homlokát. Ilyenkor aztán megélénkül a mozgás, hiszen valaki haragszik: a kalitkás lekiabál a partra, valaki elindul a tömegbe, pár perc és ketten térnek vissza. Az új ember ugyanolyan kölyökképű, mint az eddigi szereplők (vagy én kezdek korosodni?), de tekintélyt, no nem germán-szláv vigyázzállásos-tisztelgős tekintélyt, csak nyugodt-csendes odafigyelést hoz magával. Elkötik a negyedik bárkát, az hátrább farol egy fél hajóhossznyit, mi pedig duruzsoló motorral kikanyarodunk a tengerre.

Visszanézve a távolodó partra Európa és Ázsia ölelkezésének lehetünk tanúi. A Gateway of Indiától részben takart régi Tadzs Angliát idézi, az új Tadzs fehér toronyépülete a modern Európa jelképe, a távolba futó Marine Drive szép íve belgiumi üdülőváros tengerparti sétánya is lehetne. A kikötő viszont tarka kis bárkáival, a sok vidáman lobogó zászlócskával maga India, egy falat a furcsa, még mindig idegen világból. Ahogy a fényképezőgépek kattogása ritkul, elgondolkozom egy pillanatra: már évszázadok teltek a két távoli világ egymásra hatásával, két kultúra ölelkezésével. Mily sokat változott India, mily keveset fogadott be Európa Indiából. Az ötvöződés folyamata akarjuk, nem akarjuk - folytatódni fog. Hogy fog átalakulni ez a fantasztikus világ? Mi lesz az ölelkezés gyümölcse? Mit sikerül a "fehér" világnak megtanulnia, befogadnia Indiából?

Gondolataimat óriási tankhajók látványa zavarja meg: a közvetlenül a part mellett lévő szigetecske körül horgonyaikon méltóságteljesen veszteglenek, várják, hogy rácsatolják őket a sziget elképesztő méretű csöveire. Ez a híres bombayi olaj-terminál, egy komoly olajtermelő birodalom itt fogadja az importált évi több millió tonna nyersolaj nagy részét. Az apró hullámfodrok nem tudják széttörni az olajfoltokat, hajónyi felületek úszkálnak az öbölben. Bizony, nem természetvédelmi területen hajókázunk.

Az olaj-szigetecskén túl, a "kontinentális" oldalon néhány épület sejlik fel az egyik öbölben, az egyik épület kupolás, mintha csillagvizsgáló volna. Az utasok többsége észre se veszi. Én már tudom valahonnan, hogy az indiai atomkutatás központját látom: a Bhabha Intézetet. Nagyszerű példát arra, hogy miként kell felölelnie az ipar vezető konszernjének egy idegenben tanult tudás alkalmazását, és miként válhat a tudós-magánszektor szövetségből országos érdekeket szolgáló, alapvetően állami finanszírozású kutató központ. Mert a Tata Institute of Fundamental Research - ahogy a hivatalos név is mutatja - a Tata konszern éleslátásának, előrelátásának egyik kiváló bizonyítéka: a Cambridge-ből hazatért kiváló fiatal tudós, Dr. Homi Bhabha kezdeményezését a Tata-birodalom vezetése harmincegynéhány nap alatt tette magáévá, megalapítva az induláskor (még az angol igával a nyakán és tizennyolc hónappal az első atombomba felrobbanása előtt) a honi szakemberképzést, atomtudósképzést a lobogójára tűző intézetet. Hogy szerepet játszhatott ebben a közös eredet, az, hogy Homi Bhabha is párszi volt? Minden bizonnyal! De ez a mikrokisebbség nem azt vizsgálta - meglátásom szerint általában sem -, hogy a párszi közösségnek mi haszna származik a döntésből, hanem azt, hogy a befogadó hazának mire van szüksége. Ebből a kezdeményből azóta az ország legfontosabb atomkutató központja fejlődött ki, egyebek mellett az indiai atom- és hidrogénbomba bölcsője.

Néhány perc múlva jobbra feltűnik egy újabb sziget, két kis halmot lehet megkülönböztetni a távolból is. A növényzet - először Indiában - dús trópusi erdőségnek tűnik: a fák mélyzöld tónusúak és sűrű, összefüggő felületet adnak. A dombok hajlatában lassan kivehetővé válik a móló, és attól jobbra vörös tetős házacskák. Mind sűrűbben hangzik el a név: Elephanta. A kikötőcske közelébe érve látjuk, hogy a házak előtt középkori formákat és kort tükröző halászbárkák horgonyoznak, illetve három-négy bárka a parton áll, fából ácsolt támasz-szerkezeteken.

Hosszú mólón bandukolunk végig, majd párszáz méteres lépcső-meredek út-lépcső kapaszkodón szidjuk az indiai meleget, párát. Sűrűn előkerül a zsebkendő: gyöngyöznek a homlokok, izzadtak a tarkók és a hónaljak. Egyetlen vigasz, hogy az út mindkét oldalán sűrű sorban sorakoznak az ajándék-emléktárgy árusok bódéi. A kép már megszokott, van itt minden: féldrágakövekből készült nyakláncok, ezüst ékszerek, fa- és szappankő emléktárgyak, képeslapok, leporellók, isten-szobrocskák, sálak, kendők, blúzok. És kellemes hűsön tartott italok. Kókuszdiók skalpolásra készen.

A sziklatemplom-együttes előtti platón tarka száris nők és kislányok sündörögnek, lencsevégre ajánlkoznak valami kis baksisért. Inkább zavaró, mint kedves jelenet.

Az első sziklatemplom-hajó lépcsőin gyerekhadon kell átvergődnünk. Iskolakirándulás. Egyenruhát viselő sötét bőrű, csillogó szemű, koromfekete hajú fiúk-lányok. Meglepően tiszták, ápoltak, és nyugodtabban viselkednek, mint ahogy otthon egy sulikiránduláson a hasonló tizenévesek viselkednének. Nem kurjongatnak, nem tépik egymás haját. Itt-ott persze élénkebb a hangulat, de nem zavaró. Cigányos bőrszínem

ellenére ők nem tévednek, azonnal tudják, hogy idegen vagyok és nyelvgyakorlásszerű kérdésekkel ostromolnak: honnan jöttem, hogy hívnak, hány éves vagyok? Visszakérdezésemre záporoznak a kedves indiai nevek és koruk. Épp hogy csak tizenévesek.

Most hosszadalmas leírásnak kellene következnie a sziklatemplomról. Elővehetném a rendelkezésemre álló irodalmat és részletesen leírhatnék minden szoborcsoportot, minden "tablót" és talán nem is untatná az olvasót, hiszen a hindu mitológia utánozhatatlanul gazdag fantáziával alakítja a "panteonján" szereplő isteneket, angyalokhoz hasonló "apszarákat" és a szent állatokat. Hihetetlen absztrakciós képességgel ábrázolják a művészeik a történéseket, a mitológiai eseményeket. Éppen ez a gazdagság tart viszsza a részletes ismertetéstől: az útikísérők perceken keresztül magyarázzák egy-egy szoborcsoport mibenlétét, a fő- és mellékfigurák nevét, az adott eseménykor játszott szerepét, az ábrázolt eseménynek a mitológiai körben betöltött helyét. Ha a látogató nem járatos a hindu mitológiában és nem jegyzetel, meg nem tudja jegyezni!

Az irodalom felhasználása azért is meggondolandó, mert zavaró eltérések találhatók a leírásokban.

Néhány alapkérdést érintek csupán, őszintén bevallva, hogy a felét sem értem. Alaposan el kellene mélyednem legalább most a hindu mitológiában, akkor viszont húsz év múlva is az elemi kérdések tisztázásánál tarthatnék.

Mindenki egyetért abban, hogy a templom Síva (Shiva) tiszteletére épült, a neve is azonos a Síva-templomokéval: Mahésvara. A szoborcsoportok is Síva életéhez, Síva és Párváti szerelméhez kapcsolódnak, gyönyörűek Síva táncmozdulatai. A fő szoborcsoport "kapuőrző" alakjai (dvarapala) is ők, baloldalt Síva, mint a férfi és női forma kombinált megjelenési formája, jobboldalt Síva és Párváti, az isteni emberpár állnak őrt.

Maga a szobor-hármas, amiért a világ ma számon tartja Elephanta-t és amiért tömegek utaznak a szigetre, a hindu szentháromság ábrázolása. Méreteit tekintve is óriási, az embermagasságot meghaladó vállakon nyugvó három fej hat méternél magasabb. Fényt alig kap: a templom központi csarnokának hátsó falába vájt fülkében helyezkedik el, időre van szükség, amíg a szem megszokja a félhomályt. Ahogy aztán kibontakozik a három arc a félhomályból, úgy ámul el a néző a szobrászok leírhatatlan tudásán: mindhárom arc szellemi erőt sugároz. A középső a bölcs és végleges nyugalmat, a szemből nézve balra tekintő csendes haragot tükröz, a jobbra néző a nyugalom valami más formájának, talán a vibráló gondolatnak, az alkotó szellemnek a megtestesítője.

Ez a Trimurti, a hindu szentháromság. Első látásra ellentmondás, hogy itt a templom névadója, Síva mellékfigura, hiszen ő a Romboló, a baloldali alak, míg a központi helyet (emlékeim szerint és az ábrázolt érzelmekre gondolva) Visnu (Vishnu) foglalja el. Ő a Megőrző, a bölcs. Nagy meglepetés (a 2. forrás nem is érti), hogy a hinduizmus oszlopa, Bráma (Brahma) itt mellékfigurává törpül, az Alkotó jobbra fordulva egyértelműen nem a döntő istenség. A Síva-hívők előretörésének, a sáivizmus erőnyerésének éveiben az ellenlábas brámánizmus nem emelkedhetett főfigura-adóvá. Érthe-

tetlen azonban számomra a (talán) lelki nagyság, amivel Síva hívői a harmadik főistent, a bölcs Megőrzőt a két örökké harcoló (csak szellemi harcról van szó!) "felekezet" fölé emelték. Persze, ahogy a katolicizmus szentháromságát, az Atya-Fiú-Szentlélek felfoghatatlan egységét és egyben elkülönülését se tudtam soha felfogni, úgy nem értem a hindu szentháromságot se. Mindenesetre a Trimurti központi arca minden arcok legbölcsebbike, minden arcok legszebbike. Érdemes érte és miatta Indiába zarándokolni.

Elephanta majdnem egy évezredig élte feltehetően nyugodt életét. A VI-VIII. századra teszik létrejöttét. Majd megérkeznek a művelt Európa első hódítói, a portugálok, valamikor a XVI. században, ezeket az utánozhatatlan remekműveket "pogány bálványábrázolásnak" minősítik és tüzér-gyakorlatok során célpontul használják. Óriási szerencse, hogy Trimurtit alig sikerült érinteniük, túlságosan mélyen volt, vagy a katonák talán megsejtettek valamit a szobrok értékéről. Az összes többi szobor súlyosan sérült. A "művelt Európának" a "barbár Ázsián" elkövetett gyalázatának (is) emlékművei.

VI.2 . Csóringi (Chowringhy) és Csópatti (Chopatty)

A világ legalább három néven ismeri Bombay főútját, a tengerparti sétányt. A fejezetcímben szereplő Csóringin kívül Marine Drive-nak (Tengeri/Tengerparti Kocsiút), vagy Queen's Necklace-nek (A Királynő Nyaklánca) egyaránt hívják. Szép. Hajdanán, amikor még konflisokon, hordszékeken "hajtattak" ki a (valószínűleg kizárólag angol) gazdagok és a töretlen ívű öbölpart karéján a házak friss fényükben ragyogtak, még szebb lehetett. Újra meg fog szépülni, amikor a ma csak mutatóba épülő húszharmincemeletes házak fogják alkotni a karéjt. A gyarmati uralom egyik tükrének helyébe a kozmopolitizmus modern fellegvára fog lépni.

Emléknek mindenesetre számunkra is komoly: naponta a Csóringin hajtottunk a Breach Candyről a Wodehouse Road-on lévő irodánkba és vissza, majd az esti programokra, amelyek nagyrésze a Tadzs Mahalban és az Oberoiban, a Marine Drive túlsó, déli végén zajlott.

Ismét elgondolkodtam egy pillanatra, mi is adta a Csóringi szépségét? Szépek voltak a házak? Tulajdonképpen nem: nagyrészt a XIX. századi Anglia tükörképei voltak. Szép volt a tengerpart? Igen is, meg nem is. A kettős pálmafasor, amelynek tagjai a monszun-időszakban hétrét görnyedtek a tenger felől fújó széltől, szépek voltak. Maga a tenger, vagy az aszfaltút nem. Mi adta mégis az utánozhatatlan báját? Azt hiszem, elsősorban a hibátlan ív, amelyet a két végponton csokorra kötött egy-egy kimagasló épületcsoport, északon egy dombra, a Malabár Hill-re települve, délen pedig egymást hangsúlyozva: a Tadzs, az Oberoi, az Air India Building és a gomba módra szaporodó irodaépületek. Egy csokornyakkendő a tengerről nézve. Az éjszakai fények tényleg gyöngysorhoz teszik hasonlóvá.

A Csópatti a Marine Drive északi végén, a domb tövében elterülő homokos park, ha homokos területet parknak lehet egyáltalán nevezni. Funkcióját tekintve mindenképpen az. Ide sétálnak le a fiatal párok időt tölteni, szórakozni, a tengerbe besétálni felgyűrt nadrággal és felhúzott szárival, venni valami édességet, vagy mütyürkét a boltbódékban, mit tudom én, mit csinálni, csak ki egy kicsit a városból. És Csópatti a vallási ünnepek Bombayban legfontosabbika, a Ganés (Ganesh) befejező aktusának színhelye. De erről később.

VI.3. A Prince of Wales Múzeum, a Tata-család adományai

Az emlékezet, mint a rosta, lyukakkal teli. A Prince of Wales Múzeum egyike azoknak a látnivalóknak, amelyek ezen a rostán fennakadtak, magukból a látnivalókból azonban keveset tudnék felsorolni. Emlékezetemben a sok múzeum, amelyet életem során meglátogattam, sok tekintetben összemosódik.

Amiért a Prince of Wales Múzeumot visszaemlékezéseim egyik pontjaként mégis megkísérlek lefesteni, több okból ered. Talán a legfontosabb, hogy ez volt az első találkozásunk India és a Távol-Kelet művészetével. Az egyik első szabad vasárnapot használtuk fel a látogatásra, elviselhetetlen volt még a meleg és a pára. Nem emlékszem, hogy a múzeum termei légkondicionáltak lettek volna. Akkor sem volt és ma sem érthető, hogy tudják a muzeológusok megvédeni kincseiket az éghajlat pusztító hatásától. Az épület maga - egy Viktória korabelinek tűnő egyemeletes angol építmény (V. György rakta le az alapkövét, még mint walesi herceg, 1905-ben) -, méreteit tekintve nem jelentékeny, tornyocskáival, csipkéivel azonban vonzó látnivaló. Számtalan terme zsúfolásig tele kő- és bronzszobrokkal, miniatúrákkal, jade-, kristály- és porcelán tárgyakkal. Különösen hatottak ránk a nagy precizitással megmunkált és mindig bájt, soha harciasságot sugárzó dél-indiai bronzszobrok, a főként szerelmi motívumokat ábrázoló pazar miniatúrák és a Tata-család kínai gyűjteménye, amelyet a múzeumnak adományoztak. Ez az adomány is feledhetetlenné teszi a múzeumot. Nemcsak valószínűtlen gazdagsága miatt, hanem mert....

(Hónapokig nem tudtam írni, kenyérkereséssel voltam nyakig elfoglalva, ezért szakadt meg ez a mondat.)

.....hanem mert betekintést nyújtott abba a világba, amit az a ritka embertípus alkot, amelyet a fizikai gazdagság mellett a lelki gazdagság is jellemez. Csodaszámba menő ritkaság ez, legalábbis az én élettapasztalatom erre a következtetésre vezetett. A nyugati nimbuszteremtés, különösen a filmvilág a gazdagsággal összefonódó valaminek mutatja be a jó lelket, az adakozókészséget, pedig többnyire igen messze áll egymástól a két világ. Bombay, és azon belül a Prince of Wales Múzeum azonban bizonyság: India, a kis párszi közösség az ország egyik leggazdagabb ipar-teremtő dinasztiája képében filantróp, illetve annál sokkal több: kultúra- és tudomány-őrző és fejlesztő, minden embertársára odafigyelő családot adott a világnak.

A Tata-család első embere akkoriban J.R.D. Tata volt, a dinasztia utolsó "valódi" tagja. Igen nagy ember volt, nem is találkoztunk vele másként, mint a sajtóban, televízióban. Nyilatkozatai szabatosak, tömörek voltak, és bár a család formálisan tartózkodott a politizálástól, majdnem mindig hordoztak valami politikai, mindig szimpatikus politikai üzenetet. Szikár, magas, jóképű ember volt, biztosan sikere volt a nőknél is. Szereposztás hozta minden bizonnyal, hogy a magyar ügyekkel a cég második embere, Naval Tata foglalkozott. Nem volt könnyű hozzá se bejutni, de csak idő kérdése volt. A bejelentkezést mindig követte a visszajelzés, hogy "be vagyunk táplálva a programba", ettől kezdve nem kellett foglalkozni rákérdezéssel, sürgetéssel. Napokon belül jött a telefon, hogy "holnap 11 órakor". Rettenetesen elfoglalt ember létére Naval Tata mindig elképesztően udvarias volt. Ha előző programját nem sikerült másodpercre befejeznie, kiüzent, sőt - ha néhány percnél többet volt kénytelen várakoztatni - kilépett a szobájából és elnézést kért. A szoba ajtajában fogadta a vendéget, kedvesen a kis szoba dohányzóasztalához kísérte, teával, hűsítővel, süteménnyel és cigarettával kínálta. Milyen furcsa a memória: teljesen bizonytalanul dereng fel, hogy ő maga szivarozott, pedig számtalanszor meggyőződhettem, gyakorolja-e vagy sem ezt az életcsonkító "élvezetet".

Az udvariasság eddig nem különleges, csupán mert igen elfoglalt ember gyakorolta. Az igazán rendkívüli az volt, hogy mindig szakított időt a vendég személyes ügyeinek: eleinte aziránt érdeklődött, mennyire szokta meg az ember az idegen világot, hogy érzi magát, később a család tagjaira is kiterjedt ez a figyelem. Sohase éreztette ő maga vagy beosztottai, hogy a fogadásnak időkorlátai vannak, pedig nyilván szigorúan percre működött a gépezet. Nekem fél óra lehetett szánva, ebből öt percet "elbeszélgetett". Mennyire volt ez mesterségbeli fogás, a dinasztia kidolgozott "rendje", mennyi sugárzott magából Naval Tatából, nehéz lenne kideríteni. Tanítani azonban minden manager-képző intézményben kötelezően kellene!

Tata úrnak és svájci, volt stewardess feleségének elfoglaltságáról pontos képet kaptunk évek múlva, amikor kapcsolatunk velük, elsősorban a Magyarországra komoly volumenben exportáló, kozmetikumokat gyártó Lakmé céget igazgató Simone Tatával szorosabbá vált. A részletek érdektelenek, a lényeg, hogy reggel 6 körüli ébresztő után szinte azonnal beindul a verkli, a higiéniai szükségletek elvégzését a reggeli és a sajtó áttekintése követi, majd következnek a magánjellegű és a szorosabb kapcsolatokkal folytatott telefonok. A hivatali elfoglaltság 9 óra körül indul és rövid ebédszünettel (többnyire az iroda melletti fülkében fogyasztotta el Tata úr az ebédjét) este 6-ig tart. Rövid pihenés és zuhanyozás-átöltözés után elkezdődnek az esti programok: fogadások, vacsorák. Ez általában minimum két, sokszor három megjelenést jelentett számukra. Egyben ezek az esti programok adták az együtt töltött órákat számukra. Lefekvésre szinte kötelezően éjfél után került sor. Aki ezt évtizedeken keresztül bírja, nagy ember. Lehet hasonlítgatni mondjuk a három műszakot ellátó magyar munkások, értelmisé-

giek és feleségek testet-lelket romboló robotjához, én mégis kimerítőbbnek tartom, elsősorban két szempont miatt: óriási felelősség jár minden mondattal, amit kimond egy ilyen vezető, és trópusi éghajlaton zajlik az egész.

Tatáék jól bírták a terhelést. Emlékezetem szerint van egy jó fényképem Naval Tatáról, amint egy fogadáson beszélgetünk, de nem találom [előkerült!]. A képen láthatóan jól érzi magát a középtermetű, őszes hajú, kissé korpulens (nem kövér, csak inkább köpcös) jovális férfi, aki többnyire komoly témákat kedvelt, humorra inkább mosolylyal, mint nevetéssel reagált. Felesége még őrizte stewardess-i szépségét, nyúlánk, karcsú termetével és szépségével kitűnt a környezetéből. Férjénél jóval fiatalabb volt. Megismerkedésükről "az első látásra szerelem" legendája keringett. Naval Tata valamelyik repülőútja alkalmával a Swissair egyik gépén ismerkedett meg a fiatal és nagyon szép stewardess-szel és többet nem engedte ki látóköréből.

Mint említettem, J.R.D. Tata volt az utolsó vérszerinti tagja a dinasztiának. Naval Tatát a család adoptálta, hogy ne haljon ki a név. Míg a modern Nyugaton alig találni már jelentős tőkés vállalkozást, amelyet családi alapon működtetnek, Indiában ekkora jelentőséget tulajdonítanak a név, a hagyomány folyamatosságának. Az adoptáláskor 13 éves Naval a Tata család egyik - apja korai halála miatt - elszegényedett ágában cseperedett, árvaházban tanult. Az adoptálás egyik pillanatról a másikra a hatalmas ország egyik leggazdagabb dinasztiájába katapultálta. A nagyság abban is megmutatkozik, hogy ez a fantasztikus sokk Naval Tatából nem gőgöt, hanem udvarias szerénységet fakasztott.

Ma India talán legnagyobb magánkézben lévő cég-konglomerátumának első embere Naval idősebb fia, Ratan. A hetvenes évek közepén még csak annyit tudtunk róla, hogy a cég egyik menedzsere.

A kisebbik fiú nevére nem emlékszem. Akkoriban Angliában folytatta tanulmányait. Egy alkalommal feleségem megkérdezte Simone-tól, milyen apanázst kap a fiatalember? A válasz olyan rendszert vázolt, amilyenről a nagyon gazdag családok életre tanítási elveiről szóló regék mesélnek: rendszeres - és minden bizonnyal nem fukar - apanázst kapott a tanulmányai végzéséhez, de szigorúan a tanulmányi év hónapjaira. Az elvárás az volt, hogy a vakációkat otthon, Bombayban töltse. Ha ettől eltérő programokat szervezett magának, annak összes költségét viselnie kellett. "Most Párizsban tölt pár hetet - mondta az édesanya - és ablaktisztítással keresi a hozzávalót." Egy Tata, akinek nem esik le a gyűrű a kezéről, ha a milliószor lebecsült, koszos fizikai munkához kell nyúlnia. Jó iskola, kiváló iskola!

A Tatákról írva lapozgattam a róluk szóló "The Creation of Wealth"-et [59] és a hatalmas ipari-kutató birodalom dolgaiból most egyetlen motívumot emelnék ki. Ebben a fenékig elaljasult magyar valóságban, ahol a gazdagon és előkelőn kívül mindenki, még az intelligencia és a középréteg, nem beszélve a kétkeziekről, le van köpve, talán üdítőleg hat, ha tudjuk: J.R.D. Tata az addig is emberbarát szervezetben egy tanulmá-

nyában, 1943-ban felhívta a figyelmet a "human relations" fontosságára. "Ha 30.000 gépünk volna, bizonyosan külön részleget hoznánk létre az ápolásukra, de 30.000 embert foglalkoztatva, akik önálló elmék, azt gondoljuk, gondoskodnak magukról, nem szükséges szervezetileg foglalkozni az emberi problémákkal, amiket magukban hordoznak." - szólt az üzenete és a Tata-birodalom szervezetten kezdett foglalkozni azzal, amit a mai menedzsment-tudomány "human resources"-nak nevez. Jártam a Lakmé üzem éttermében: az akkori szocialista Magyarország üzemétkeztetéséhez mind árban, mind tisztaságban, mind minőségben mérhető volt, amit ez a tőkés család nyújtott a dolgozóinak. Nyújtotta abban a tőkés-feudalista taposó társadalomban, amiről a külföld többnyire csak mint mocskos-büdös világról beszél. Még egy érdekesség, mielőtt egy időre elbúcsúzunk Tatáéktól. Naval Tata járt Magyarországon. Vendéglátói rábeszélték: pihenésként kiránduljanak egyet, ismerkedjen meg a magyar tájjal is. Megállították az autót a TATA várostáblánál. Óriási volt a meglepetés. Naval Tata azt hitte, tréfálnak vele, hihetetlennek tűnt számára, gondoljunk bele, valóban az, hogy családneve ilyen távoli világban földrajzi névként bukkanjon elő. Ugyanolyan hihetetlen, mint a tény, hogy Indiában létezik Bihar állam.

VI.4. A Juhu Beach és a Sun-n-Sand

Bombayban mindenütt érezni a tenger közelségét, de ez a tenger rendkívül szennyezett. Eltölt az újonnan érkezett néhány hetet, naponta utazik a tengerparton, esetleg, mint mi, közvetlenül a tengerparton tölti szabad óráit, sós tengervizű medencében fürdik, de nem élvezheti magát a tengert, nem bukhat a hullámok alá, nem feküdhet rá a hullámokra, nem ringatózhat a természet bölcsőjén. Óhatatlanul felébred az emberben a vágy, hogy elérje, élvezze a tengert. A kérdésre, milyen messze kell utazni a tiszta tengerért, egyértelmű a válasz: egy órányit északra, a Juhu Beach-re (Dzsuhu Bícs). Délre elérhetetlen távolságokra fertőzi a vizet a kereskedelmi kikötő, az olaj-terminál, Trombay.

A monszun zárórája előtti napokban aztán felkerekedtünk mi is, hogy megkóstoljuk az annyit emlegetett és dicsért Juhu-t. Apropó, a monszunról írtaknál elfeledkeztem a záróakkordról. Szóltam arról, hogy dörgéssel-villámlással köszönt be. Hát pontosan ugyanúgy búcsúzik is. Két-három hétig akadozik, vergődik, göthössé válik, naponta pár órára ki engedi röppenni a napocskát felhő-kalitkájából, aztán összeszedi minden erejét, felfújja magát és egy-két napig haragosan dörög-villámlik. Fátyolosabb, kifulladt ez a búcsú hadd-el-hadd, lassan el is halkul, végül kihuny, mint az elfújt gyertya. Délkelet India kivételével biztos lehet az ember: nem lát esőfelhőt, nem pottyan a nyakába egyetlen csepp eső jövő júniusig.

Ilyen monszun-búcsú előtti napon hajtottunk ki a tengerpartra. Akkor tényleg egy órányi lehetett az út. Jobbkézről elhagytuk a repteret, a nyomor-sikátorokat, megjelentek a kis "kertes házak". Az idézőjel oka, hogy nem európai kertvárosra hasonlít ez a külvárosi település, hanem valami arabos beütés jellemzi. Már akkor, a monszun vé-

gén valahogy poros-szürkének látszottak a házak is, de különösen a tépett pálmafák, a hanyagul kezelt bokrok, a kertészek által gondosan kezelt magasépületi kertek virágzuhatagait haloványan utánzó virág-folyandárok. Aztán elkopnak ezek is, a talaj is. A pálmafák ritkulnak, a bokrok között megjelenik a jellegzetes dzsuhui homok, ami nem sárga és nem is vörös, hanem fekete csíkokkal tűzdelt sárgásszürke valami. Az egyetlen vonzó tengerparti építmény, a Sun-n-Sand szálló üvegtömbje körül és le a morgó, zubogó hullámokig mindenütt ez a szürkeség uralta a tájat.

Akkor szennyeződésnek gondoltuk a fekete beütéseket. Ahogy gazdagodtak India-ismereteink, rájöttünk, vagyont érő ércet tapostunk egész nap: ilmenitet (a titán egyik előfordulási formája, vasat és oxigént tartalmaz titánon kívül).

A Sun-n-Sand nem hatott ránk különösebben. Kellemes modern üvegkocka-épület, szép dél-indiai fafaragásokkal, rezekkel. Ha emlékezetem nem csal meg, kis fakabinokban lehetett átvedleni napimádóvá, vaskos fa-heverőkön sütkérezni, és ami a lényeg: szürke, de nem koszos hullámokban ugrándozhatott a társaság apraja-nagyja. Óránként beborult, kifacsart magából még néhány fröccsnyi esőt a monszun, aztán újra kisütött a nap. Kellemes élménnyel gazdagabban és kevesebb hiányérzettel érkeztünk haza este.

Ha utazóként arra jár, kedves olvasó, ha van egy napja, látogasson el Juhura, indulás előtt azonban kérdezze meg, hány óra ma az út oda.

VI.5. Az új mohamedán mecset

Teljesen váratlanul jelent meg az asztalomon a meghívó: az új mohamedán mecset megnyitó ünnepségére invitáltak. Valahogy szóba került cseh "kollegámmal", Bonk úrral folytatott egyik beszélgetésem során, kapacitált, feltétlenül menjek el: a mecset is elbűvölő - mondta -, de a csillár, amit ők szállítottak, egyszerűen lenyűgöző. Elmentem, és egy kellemes, érdekes élménnyel gyarapodtam.

A döntő többségükben síita indiai muszlimok között kis szigetecskét alkotott a bombayi kereskedőkből álló szekta, amely hipp-hopp összeadta a mecset építéséhez szükséges tekintélyes összeget. A szufizmus gondolatvilágát ápoló kereskedők működési területük, a bazár mellett húzták fel a kívülről nem impozáns épületet. Nem tudott szegény impozáns lenni, mivelhogy szűk sikátor kis bugyrában gyűrték az épületek közé. Közelebb lépve, majd az épületben aztán kiderült, hogy ékszerről van szó, igaz elég csúnyácska foglalatba ültetve. Az egyszerű építészeti formát a kis alapterülethez képest nagy belmagassága tette előkelővé, felemelővé. A kupola íve is csúcsosabb talán az iszlám mecsetek hagymakupoláihoz képest. A döbbenetesen fényűző hatást azonban az váltja ki a látogatóból, hogy az épület belső tere úszik, sziporkázik a fényben: a fényforrás csillár mélyen leereszkedve a kupola csúcsos magasságából ezer gyertyaégőjéből ontja a sugarakat, amelyek a csillámszerű levélkéken szilánkjaikra törve káprázatatják el a nézőt. Tényleg pazar látvány önmagában is. A hatást azonban meg-

sokszorozza az ugyancsak rendkívül egyszerű és egyben pokolian drága megoldás: két szín uralja a belsőt, a falak hófehér márványa és a nagy fehér felületeket arannyal keretező Korán. A kalligráfia nagymesterei, a moszlimok mecsetjeiket mindig csodálatosan szépítik a szentírásuk idézeteivel, itt, mint a Tadzs Mahalon is, a teljes Korán olvasható pazar fényben, aranyból alkotva. Ennyi a csoda és talán még az, ahogy a vendéglátók viselkedtek. Valamennyien szakállt viseltek, bajusz nélkül, többségük sötét, néhányuk világos, majdnem földig érő kaftánt hordott, mozgásuk sima, könnyed volt, modoruk halk, visszafogott, épületen kívül, belül. A ceremóniára nem is igen emlékszem, rövid beszéd, körbevezetés dereng, de mindenből, mozdulataikból, rezzenéseikből sugárzott a gazdagság. Nőnemű lényt természetesen nem lehetett látni az egész ünnepség alatt. Emlékeim között a gyönyörű épületen kívül az eseményt mint a jó értelemben vett, nem hivalkodó előkelőség példáját őrzöm.

VI.6. A Copper Chimney (Rézkémény)

Egyetlen Copper Chimney volt akkoriban, aztán megszületett a lánc második tagja. Az első a repülőtérre vezető úton, már a külvárosban bújt meg, és kívülről nem látszott komoly intézménynek, a második a város közepén, ha ennek a városnak egyáltalán lehet közepe, az adminisztratív központban, előkelő sarkon telepedett meg.

Egy étteremnek minek külön kis alfejezetet szentelni? Amikor Sheth úr először jelentette be, hogy oda cipel minket vacsorázni, csak annyit mesélt el hozzá, hogy legtöbb magyar kapcsolata kedveli a helyet. Jó, ha szeretik, nézzük meg, egyébként is, idegenben az ember bízza magát a helyiekre, ha jót akar enni. Belépünk a kis előtérbe, csendes, udvarias fogadtatás. Betessékelnek az étterembe és rögtön világossá válik, mi a rendkívüli a Copper Chimneyben? Nyilván a valahonnan Angliából eredő név és a rézkémény is, de belül az, hogy a konyhát csupán egy üvegfal választja el az étteremtől, a vendégek szeme láttára sütnek-főznek a szakácsok. Különösen látványos, ahogy a nan, ez a centiméternyi vastagságú, puha, lágy lepényféle készül, aminek a tésztáját a szakács percekig pörgeti a feje felett egyik kezéről a másikra dobva-pörgetve. Így nyújtják a nant a szükséges vastagságra, nagyságra, majd kemencén (jé, ismét zavarban vagyok, hogy azon vagy abban sütik-e?) nyeri el végső állapotát. Nagyon szerettem a látványt is, a nant magát is. Tépdeli az ember, áztatja a szaftos, ízes-csípős húsételekbe, kanalazza vele a zöldségeket, a csatnikat, a jogárt (joghurt, de ha mindent kiejtés szerint írunk át, hát íme, így ejtik valahogy), és remek íz-alátétül szolgál.

Sose tudtam teljesen megérteni, hogy Sethék miért szerették ide vinni vendégeiket, a Copper Chimney ugyanis észak-indiai étterem, rengeteg kiváló húsétellel, olyan szigorú vegetáriánusoknak, mint ők, kínszenvedés lehetett végignézni egy-egy húsban tobzódást. Márpedig láthatólag élvezték, talán azt, hogy a vendégeik remekül érezték magukat a modern, mégis keleti gasztronómiai intézményben.

Itt találkoztunk először a kénkő-búzös "dzsira páni"-val, a köménymagos vízzel, ami zöldes színével és kvarglis búzével kiváló zamatú étvágygerjesztő. Hohó, mily régóta nem ittam, pedig itthon őrizzük a porformájú készítményt, csak fel kell vízben oldani. Nosza, lássuk, ízlik-e még?

Vonzó volt az étterem otthonosságával is. A gazda kijárt a vendégek közé, a fontosabbakat név szerint ismerte, köszöntötte, néha maga pincérkedett is körülöttük. A két-három pincér ugyancsak társalgóképes volt, láthatólag mesterei voltak az étterem főztjeinek és néhány mondat erejéig csevegtek is vendégeikkel. Krúdys hangulat áradt mindenből.

Évek múltán is emlegettük a Copper Chimneyt, valahányszor kellemes, otthonos hangulatra leltünk az étkezés szentélyeiben.

VII. ÉS (BOMBAY) CSÚFSÁGAI

VII.1. A TEXTILIPAR DZSUMBUJA

India közismerten a textilipar egyik központja. Az volt az angol gyarmatosítás (ez a szó fejezi ki legjobban a történést, az angolok ugyanis nem megszállták, hanem szép lassan bekebelezték Indiát) előtt is. Az egész világ vevője volt a benáreszi és kasmíri selyemnek.

Az angolok azonban a fél angol textilipart áttelepítették Indiába, alapvetően két okból: az egyik, hogy a pamutszálak sodrásához és a pamutszövet szövéséhez magas páratartalom és hőmérséklet szükséges. Ezt a "klímát" Angliában mesterségesen állították elő. Indiában adott volt. Micsoda költségcsökkentés! A másik ok, hogy már akkor óriási bérszínvonal-különbség alakult ki a nyomorban tartott angol és a gyakorlatilag rabszolgaként kezelt indiai munkás bére között. Elképzelhető, mekkora költségcsökkentést jelentett ez a két tényező az angol textilbárók számára, ha vállalták érte a távolsággal járó gondokat és költségeket.

Az indiai textilipar létrejötte, működése a "semmi más nem érdekes, csak a profit növelése" mindent legázoló kapitalista szemlélet eredménye.

Ennek az eredménye a bombayi textilipar nyomornegyede is. Megkísérem leírni a leírhatatlant. Igazi képet arról, mire képes a kapitalizmus, csak az kaphat, aki elautózik a dzsumbuj mellett. Kilépni kockázatos több okból is: olyan a bűz, hogy messzi távolból érezni, mintha több ezer ember kloákája össze lenne hordva egy kupacba és azt naponta locsolnák a tűző napon. Aki elhajt mellette, elviseli valahogy, aki kiszáll és bámészkodik, elkapja a hányinger. A másik ok: a kalyiba-tábor széléig vezető rettenetesen kátyús aszfalt utak széle már vizes-mocskos, ide járnak ki az állati sorba taszított nyomorult munkások és - ha lehet - még nyomorultabb családtagjaik tisztálkodni az útszéli nyomókutakhoz. A ritkán bádog-, többnyire bambuszvázra húzott rongyból készült bódék közé lépni végleg nem ajánlatos: a közlekedés száraz időszakokban portengerben, a monszun idején sárkásában zajlik. Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy a körülményekhez nem szokott ember ebben a dzsumbujban gyalogoljon. Riksák pedig itt nincsenek. Idegen nem meri megkockáztatni a "behatolást" ebbe a birodalomba azért se, mert a hírek szerint ezen a telepen, vagy telepeken egyszerűen nem lehet közbiztonságról beszélni. Napirenden vannak a gyilkosságok, a súlyos verekedések. Nem valószínű, hogy fehér embert fizikailag bántalmaznának, de senki se szereti, ha a nyomorában turkálnak, nem szeretik az arcokra kiülő iszonyatot. Biztos, hogy az idegent emberfal igyekezne meggátolni a belépésben, vagy ember- és gyerekboly kísérné minden lépését. Majdnem biztosra vehető az is, hogy értékei eltűnnének.

Úgy emlékszem, hogy néhány fotó kedvéért - amiket elkattintani végül is nem mertem - bemerészkedtem a "munkás-negyedbe". Halvány emlékkép rajzolódik most ki

előttem: két-három méter széles, a közepén ösvényszerűen, szilárd talajig kitaposott út, szélei vastagon sárosak, egymástól arasznyi távolságra sátorszerű kalyibák. A jobbak ütött-kopott ponyvaszerű valamivel fedettek, a falak hasonló szilárd elemekből állnak. A "tető" szélein tégladarabok fogják le a textíliát, hogy min fekszenek fel, titok. A roszszabb viskók rongyokból állnak. Kísérteties látvány: mi tartja az egészet össze, mi ellen véd, hogy tud emberi lény ilyen nyomorban létezni? Egy-két sátor-kunyhóba be lehet látni: gyékényágyak, száradó ruha-rongyok, néhány lábas, fazék. Iszonytató. És ebben a rettenetes nyomorban nagy meglepetésre boltot is találni. Egy viskó csupán, és alapvető élelmiszerekre korlátozódik a választék, de létezik. Teljesen valószerűtlen látvány. Pár lépésnyit érzékeltem csupán az emberi nyomor visszataszító gödréből, elég volt, félelmetes volt, gyorsan visszavonultam. Mesélhetnek nekem a kapitalizmus felsőbbrendűségéről, az "eddig egyetlen működőképes" rendszerről. Aminek egyik "kiváló" hozadéka lehet az ilyen - és a világ számtalan pontján hasonló - nyomor, azt megette a fene! (Istenem, nyolc évig mással foglalkoztam. 2004 május végén veszem fel a fonalat.)

VII.2. A KUPLERÁJ-NEGYED, 70 000 PROSTITUÁLT

Röviddel kiérkezésünk után, alig melegedtünk meg, valamelyik kollega elvitt bennünket a kupleráj-negyedhez, mondván, ez olyan nevezetessége a városnak, amit nem lehet kihagyni. Meg nem mondom, merre esik a városban, ha valaki meg akarja nézni, a helyszínen kell tájékozódnia. A forgalom a Csór-bazáréhoz hasonló, de az arányok mások: kevés a teherautó, személykocsi is csak néhány araszol, a forgalmat riksák, kézikocsik és gyalogosok uralják. Így is olyan sűrű a tömeg, hogy a feltekert ablakú kocsink lépésben tud haladni. Nem kellett külön magyarázni, hogy megérkeztünk a tetthelyre, a látvány önmagáért beszélt. Két-háromemeletes épületek, a földszinten utcára nyíló kabinok. Kabinajtó nincs, csak nyitva tartott rácsok. A belépőnél két-három lenge öltözetű kölyök-lány vihog, hívogatva integet, mögöttük színes függöny, a mögött – mondják – két ágy, egyszerre két páciens fogadására is készek. Három-négy kabin után lépcsőnyílás, szűk lépcsők vezetnek az emeletre. Az első emelet – ha jól emlékszem – ablaksor, ott könyökölnek a talán jobb falatok. A felső szintek utcára néző folyosók, teleaggatva száradó ruhákkal.

Az utcák koszosabbak, mocskosabbak a város átlagánál, ha nem is ütik meg a nyomor-negyedek szintjét. Sok a szertedobált hulladék, banánhéj, a járdaszegélynél csordogál valami elemezhetetlen eredetű és összetételű lé. Gusztustalan. És természetesen az illatok is ennek megfelelőek.

Ami a legjobban elképeszti az embert, az a lányok kora. Látni persze kiöregedőben lévő csúf roncsokat is, de a döntő többség nyilvánvalóan tizenéves csitri. Sok közülük kellemes jelenség. Szívfacsaró, mi lesz belőlük pár év múlva?

A 70 000 nem kitaláció, nem szóbeszéd, akár hivatalosnak is tekinthető adat. Ennyi nő kínálta a bájait, helyesebben ennyi nő bájait kínálták néhány négyzetkilométe-

ren a hetvenes években az emberi mivoltukból kivetkőzött lánykereskedők, futtatók. Mára ez a szám csak nőhetett. És honnan verbuválódik, frissítődik nap, mint nap ez az óriási sereg? Szociológusok kutatásai, rendőrségi források egyaránt a nyomorúságos szintre süllyedő vidéket jelölik meg. A halállal vagy legalábbis csonkítással fenyegető uzsorásoknak törlesztésként adják vagy lánykereskedőknek eladják a 12-14 éves lányukat, életet, haladékot nyernek vele. Borzasztó belegondolni is. Kiegészítő forrást jelentenek a városban nyomorgó tömegek. Töredék lehet a "jószántából" derekát beadó nő.

Ez a negyed a bűnözés egyik központja is. Gyilkosságok, rablások sűrűn előfordulnak. Fehér ember ritka vendég itt, többnyire csak a Bombayban kikötő hajók legénysége látogatja. Regék szólnak eltűnt emberekről, súlyos betegséget összeszedőkről. Pedig akkoriban az AIDS-ről nem is lehetett hallani.

Néha mi is elvittünk utazókat, megmutatni ezt a borzalmat, főként olyanokat, akik tudtak a létezéséről és kíváncsiak voltak. Nem hiszem, hogy akadt volna olyan, aki visszatért oda látogatóként.

Hallani lehetett igen alacsony tarifákról. Mit kaptak a prostik ebből a kis pénzből, nem tudom. Dereng, hogy koszton, kvártélyon kívül alig valamit, pár rongyot, néha egy mozit. Gondolkodj el a világ folyásán, kedves olvasó.

VII.3. Az utcalakók, koldusok

Minden indiai nagyváros vonzza a vidéken elnyomorodó tömegeket. Bombay is az egyik remény-város volt, százezrekre tehető az a tömeg, amelyik néhány aprósággal, reményvesztetten otthagyta kis kalyibáját és felköltözött a metropolisba. Munkára persze szinte senki sem akadt, járdákon "ütöttek tanyát", a város egyes részein bambuszból, pléhből, jutazsákokból összetákolt nyomor-tanyákon vergődtek, koldulásból igyekeztek fenntartani magukat. Több ilyen nyomor-fészket ismertünk és kerültünk. A fentebb leírt textilmunkás-negyed is nyilván befogadott számtalan felvándoroltat, de ettől a "negyedtől" a repülőtérig hosszú kilométereken keresztül húzódtak a borzasztó viskók, bűzt és szennyet árasztva. Ismertünk csatornázásra előkészített betoncsőtelepet valamelyik kis csatorna partján, ahol szinte minden csőbe betelepedtek az így tényleg csőlakókká váló nyomorultak. A Nariman Point nevű, remek tempóban fejlődő városrésztől - ahol felhőkarcoló felhőkarcoló után épült - karnyújtásnyira létezett még egy ősi halászfalu, ami folyamatosan züllött, bővült, szennyeződött. Eleinte a csónakokat fotózni vittünk oda utazókat, később a nyomor bugyrát megmutatni, mert a kirendeltségtől sem esett messze. Néha azonban minket, a lassanként megedződötteket is meglepték a kialakuló telepek, egy-egy személy vagy család bátorsága: a világ egyik legjobbjának tartott Tadzs szálló melletti utcában "lakó" nyomorultba botlott az ember, központi irodaépületek környékén vertek tanyát csoportok. A magyar utazók között számtalan akadt, aki kizárólag őket hibáztatta, szidalmazta. Nagyon elszomorított a vakságuk, dölyfük.

A nyomor mélységei természetszerűen termelik ki a koldusokat. India hírnevét, az oda irányuló turizmust ijesztő módon rontja a koldusok száma, tömege és erőszakossága. Egy-két kivételtől eltekintve nem is nagyon adakoztunk: az ember rájött, hogy ha gyalogosan közlekedve ad pár fillért valamelyik koldusnak, olyan tömeg rohanja meg, hogy nem tudja lerázni őket, egyszerűen nem tud haladni. Ha kocsiból ad ki pénzt, az ablakot is nehéz lehet visszacsukni és a sok csimpaszkodó gyerek testi épségére se tud vigyázni a kocsi vezetője. Először csak szóbeszéd formájában szereztem meglepő és részben megrázó ismereteket a koldusok fajtáiról, majd az olvasmányaim is megerősítették azokat. A legmegdöbbentőbb tény, hogy a gyerek-koldusok jelentős részét a szülők nyomorítják meg és nevelik eleve koldussá, hogy valami "keresethez" juttassák magukat is, őt is. Ennek ismeretében minden nap kétszer, az irodába menet és onnan jövet adtunk egy-egy rúpiát a Kemps Corner útkereszteződésben székelő szép arcú kislánynak, aki - láthatólag gerinc-sérülten - négykézláb mászott a kocsinkhoz. Léteztek Indiában (is) koldus-maffiák, ezért felnőtteknek szinte sohasem adtunk alamizsnát, az se hatott meg bennünket, ha feltételezhető volt, hogy koldus-szerzetes az illető.

Nem tudom, hol írtam meg, legfeljebb ismétlek: a haláluk előtti napokat élő járdalakók teljesen valószínűtlen "eljárásban" részesedtek. Az arra haladók aprópénzt szórtak a hanyatt fektetett ember mellére. Az első ilyen látványt nem is értettem. Megmagyarázták: valaki összeszedi a pénzt, vesz érte enni-innivalót és ellátja az utolsó óráit élőt. Koldulás, a koldus tudta nélkül.

Ilyen világot élünk, miközben dollár-százmilliárdokat költenek a leggazdagabbak aljas agresszióra.

VIII. AMIT AZ ÉRDEKLŐDŐBBEKNEK MUTOGATTUNK

VIII.1. A "Hallgatás tornya" és a "Hanging Garden"

A "Hallgatás tornya" rendkívüli különlegességként került az utazóknak feltétlenül bemutatandó látványosságok listájára. Kissé lentebb foglalkozom a zoroasztrianizmussal, az ős-perzsák vallásával, amit az arab nyomás elől menekülő párszik hoztak Indiába és amelynek világ-központja Bombay. A "Hallgatás tornya" a párszik temetője. Háromnégy emeletnyi hengeres épület, amelynek a teteje a központ felé lejt, ahol csatorna vezet a mélybe. A halottakat kifektetik a tetőre és megetetik őket az erre váró keselyűkkel. A testnedvek a központi csatornán levezetődnek a talajba. Pár évvel a kiérkezésünk előtt rács-szerkezetet építettek a tetőre, amit a halott kifektetését követően kinyitottak, majd - amint a megjelenő keselyűk számát elégségesnek értékelték - lecsuktak, hogy ne hordjanak szét emberi testrészeket. A keselyűk - mondják - igencsak alapos munkát végeznek, egy-két óra alatt a hófehér csontváz marad a tetőn. Ne borzadjon el, kedves olvasó, nem barbár vademberek, hanem természeti kényszer szülte az eljárást. Tömören: Ős-Perzsia legnagyobb része sivatagos terület volt (mint az utódállamnak tekinthető mai Irán is az). Hiába temették el a halottaikat a sivatagi homokba, a döghússal is élő állatok - mint a sakálok - előbb-utóbb kikaparták és felfalták őket, közben széthordva a maradványokat, fertőzve a környezetet. A hamvasztás a népesség növekedésével gyorsan emésztette a kincset érő fát. Folyóvíz alig volt, nem szabadott fertőzni a halottak vízbe temetésével (mint a pigment-hiányosokkal teszik - állítólag - Benáreszben az indiaiak). Maradtak a keselyűk. Eleinte fákra tették a halottaikat, majd kisebb építményeket emeltek erre a célra. Ezekből "nőtt ki" a "Hallgatás tornya". Kissé borzongva hallgatják az embert, amikor erről a temetkezési eljárásról beszél, furcsa is, főként szokatlansága miatt. Végülis azonban el kell ismerni: bölcsek voltak, akik bevezették.

A "Hanging Garden" elsősorban azért került a bemutatandó látványosságok palettájára, mert benne kapott helyet a "Hallgatás tornya". Persze érdekesség önmagában is, két oknál fogva. A bombaywalák (bombayiak) számára sétáló- és játszótérül szolgált, elfogadható tisztaságú utakkal és pár érdekes mászó-bujkáló alkalmatossággal, hintákkal, mesevilágot ábrázoló építményekkel (gomba-kunyhó és hasonlók). Számunkra az igazi érdekességet a nevében is megjelenő sajátosság (hanging = függő, lógó) jelentette, éspedig a léggyökerek. A parkot ugyanis bánja-fák alkották, amelyek vaskos ágakat nevelnek vízszintesen, ezekről az ágakról pedig függőlegesen lógó gyökereket eresztenek a talajba. Egyik-másik léggyökér aztán talajt érve "gyökeret ver", megvastagszik és újabb, "fia"-törzsként éli tovább az életét. Nem szép, de rendkívül érdekes látványosság, a léggyökerek szinte függönyt alkotva fokozzák az árnyék-hatást. Itt nem, de valahol, talán Kalkuttától nem messze mutattak olyan ligetet, amelyet egyetlen bánja-fa

alkotott. Ha nem lenne igazolt tény, amit ismertető tábla és prospektus is mond a ligetről, hogy egy fát képvisel, el nem hinné az ember, ugyanis több száz méter átmérővel talán világrekordot tart. Hosszasan lehetett sétálni a fa alatt.

Bombayban nem dúskáltunk szabadidőben, így ritkán látogattunk el a "Hanging Garden"-be, néha Amritával sétáltunk-játszottunk egyet, többnyire azonban csak az utazóinkat kísérve vettünk ott pár lélegzetnyi friss levegőt.

VIII.2. Hindu templomok

Nem mondanám, hogy az utazók általában égtek a vágytól, hogy templomokkal ismerkedjenek, legtöbbjüket mégis elvittük legalább a Mahalaxmi Temple néven ismert - Laxminak (másként Lakshmi, magyarosan Laksmi), a gazdagság istennőjének szentelt - hindu templomhoz. Közel volt a lakásunkhoz, autóval percek alatt el lehetett érni. A tengerpart egyik félszigetszerű nyúlványának dombján épült, keskeny, enyhén emelkedő út vezetett oda. Az út mentén piciny, esőtől az út fölé nyúló ernyővel védett boltocskák sora kínálta a templom oltáránál buzgólkodó papoknak átnyújtandó áldozatokat, főként virágot, gyümölcsöt, füstölőket. A templomba lábbelivel nem szabadott belépni, a levetett cipőket a sarkán vagy törökülésben ülő botos nénike őrizte pár fillérért (pajszáért). A bot nem fenyítésre szolgált, hanem azzal tolta a távozó látogató elé a cipőjét. Többnyire emlékezett, melyik kié.

A templom előtt néha különleges látványosság fogadja a látogatót. Volt alkalmam megcsodálni például egy négy-öt méter magas oszlop tetején, kb. egyetlen négyzetméternyi platón ülő fakírt, aki hetekig változatlan pózban, egyik tenyerét a combján tartva, másik kezében háromágú "szent" lándzsát fogva ült. Onnan tudom, hogy hetekig, mert úgy két hét különbséggel jártam ott és tapasztaltam, de rá is kérdeztem. Hogy mennyi táplálékot és hogyan vett magához, ha egyáltalán, nem tudom, előfordulhat, hogy semmit vagy csak folyadékot. Máskor "lazább" formában, valami kerítésen láttam pózoló fakírt. Lehet, ez a templom sajátossága, mozdulatlanságra kárhoztató fogadalmakat tesznek itt a fakírok. Gondolom, felesleges ecsetelni, milyen emberfeletti erőfeszítés kell akár néhány óra mozdulatlansághoz, hiszen a kínzások egyik kegyetlen válfaja az egyszerű mozgáskorlátozás.

Szentséges ég, a templombelsőre nem emlékszem, pedig ezerszer vittem oda "utazókat". Ne vessenek rám követ, ha nem a teljes valóságot írom le, csak dereng, hogy nem tartozik a különleges látványosságok közé. Szép márvány-belső, sok isten-szoborral, egyéb látványos díszítő-elemekkel. Az oltár - ha jól emlékszem - Laxmi szobra felöltöztetve, gazdagon díszítve (de az is lehet, hogy az általánosnak tekinthető lingam, a termékenység jelképének tekintett férfi nemiszerv stilizált formában), előtte forgalom-terelő korlát. A szertartás igen egyszerű, általában két pap fogadja, veszi át a hívők áldozatát, elosztja 90%-10% arányban, a nagyobb hányadot a lingam körül helyezik el, a legszebb virágokkal frissítik a lingam tetejét díszítőket, a kisebb hányadot

megáldva-megszentelve visszaadják a hívőnek. Néha új füstölőket gyújtanak, a hívők tenyerébe szenteltvizet öntenek, amiből azok valamennyit a fejükre szórnak, a többit megisszák. Többnyire "felkenik" a hívőket a homlokukra festett csíkkal, amit ők aznap büszke türelemmel viselnek.

Európai szemmel nézve a tisztaság nem méltatható. A sok növény, a szenteltvíz, a lingam időnkénti olajjal locsolása nedves tisztátlanságot terjeszt az oltár körül, néha nehéz száraz zoknikkal megúszni a látogatást. Igaz, a lingam körül időnként elviszik az áldozatok korosabb részét és ciroksöprűvel takarítgatnak is, de ezek a műveletek nem sokat segítenek. Nyilvánvaló, hogy az összeszedett áldozatokat nem a papok fogyasztják el, részben biztos visszakerülnek - itt vagy másutt - boltokba. Nekik is élniük kell valamiből.

VIII.3. A DZSÉJN TEMPLOM

A vallásokat lentebb fogom tárgyalni. Itt annyit jegyzek meg, hogy a lakosság töredéke dzséjn, ezért a dzséjn templomok ritkaságszámba mennek. Ez a tény Bombayban is az egyik legfontosabb látnivalóvá emeli az egyetlen dzséjn templomot. Fontosabb azonban talán, hogy nem-indiaiak számára itt több egészen különleges érdekesség található, figyelhető meg. Magát az épületet nem könnyű megtalálni, hétköznapi utcáról (Ridge Road a Malabar Hill-en) közelíthető meg. Kissé beugrik az utcafrontról és inkább maharadzsa-palotának nézné az ember, mint templomnak. Igaz, cikornyás madár- és vadállat ábrázolásai, színes-tarka, pár csúccsal kiemelt külseje mese-világba is vezethetne. Amint azonban belép az ember (a cipőt itt is le kellett vetni, de rekeszekbe rakva őrizet nélkül is megvárta az embert), meglepetve húzza fel a szemöldökét: a kis épület hajója egyetlen négyzet alakú térnek tűnik, hófehér márvány falai, színes mintás padlózata és patyolat-tisztasága tiszteletet ébreszt az emberben. Másként hódolnak az istennek is a hívők. Csend honol, kevesen vannak, páran ülnek a padlón és rizsszemekből, homokból, nem emlékszem még miből szép geometrikus ábrákból álló képet szerkesztenek a padlón. Ezek a művészi fokon előadott rajzolatok maguk is imák. A türelmes, békés ember szól velük az istenéhez. A betérők többsége azonban valamelyik kis harangocskához siet, azt megszólaltatja, majd namaszté-ra kulcsolt kezekkel állva imádkozik. Azt mondják, a harang-csilingeléssel hívja fel az isten figyelmét arra, hogy most hozzá fog fohászkodni. Itt vettem először észre, hogy Indiában is (mint ahogy az arab világban is) használják a rózsafüzért. Más a szemek rendje, színe, a záró fonal végén bojt van, de rózsafüzér az bizony a javából. Honnan származik, hol az eredete, ki tudja megmondani? Nekem az a gyanúm, hogy Jézus Krisztus vitte magával, amikor eltűnt a világ színe elől, és szerintem Indiában töltött pár évet, mert tanításainak lényege a hinduizmus ősi tanaihoz kísértetiesen hasonló. Mint ahogy az ima kéztartása és a vallási szertartások eszköztára - tömjén, szenteltvíz, mély főhajtás - is. Az első ima után a hívők többnyire körbejárják a hajó szélén nyíló folyosót, ahol

“thirthankara”-nak nevezett prófétáik szobra sorakozik kis szentély-szerű fülkékben. Prófétákat mondok, pedig hát nem lehet különbséget tenni köztük, ábrázolásuk - szerintem legalábbis - teljesen azonos: “törökülés”, szögletes felsőtest, szinte kiugró vállak, “namaszté” kéztartás, egyenes fejtartás, korona és féldrágakő-intarzia szemek. Van köztük felöltöztetett is és - ha nem csal meg az emlékezet -, az nőalak. A hívő tehát meglátogatja ezt a próféta-koszorút és láthatóan mély áhítattal imádkozik hozzájuk. Közben megjelenhet a pap, aki élő emberként kezeli a thirthankarákat: mosdatja, eteti őket, hagy valami fogyasztanivalót az egyébként rácsra zárt fülkében.

Többször leírtam e pár fenti sorban olyan szavakat, amelyek istenhitre vonatkoznak: isten, próféta, hívő, imára kulcsolt kéz, és mindannyiszor eszembe jutott, hogy ez magyarázatra szorul. Magyarázatra azért, mert többször találkoztam olyan, komolynak mondható véleménnyel, hogy a dzséjnizmus is - a buddhizmushoz hasonlóan - tulajdonképpen “ateista vallás”. Az ige-rendszer egyik megalapítója se szólt soha egyetlen szót se felsőbbrendű lényről, arról, hogy annak földi képviselői lennének, nem buzdítottak imára, önmaguk különleges szinten történő tiszteletére. Mindent, ami vallás-filozófiává varázsolta (torzította!) az általuk hirdetett igéket, ami Mahavira-t, a 24. Thirthankara-t (az egyetlen történelmi alakot, az első 23 talán csak a képzelet szülötte) istenné emelte, az utódok követtek el, megnehezítve ezzel a követők (később hívők) eligazodását a földi létben ajánlott életvitel elveiben, az arra vonatkozó tanításokban. De minderre visszatérek a későbbiekben.

VIII.4 . A mohamedán mecset

A Mahalaxmi templom dombjáról jól látható egy mecset, jócskán bent a tengerben. A VI.5 pontban leírtam a szufista kereskedők által épített új és nagyon szép mecsetet. Most - mivel templomokról szól ez a fejezet - hadd írjak pár sort erről a régi, síita templomról. A reptérre vezető útról, még a városon belül, talán a szélén, a tengerhez kell hajtani és feltárulkozik az ember előtt a mecset. Egy pillanat csodálkozás: a mecset fél-egy kilométernyire bent van a tengerben. Hogy lehet bejutni? Kiderül, hogy kizárólag apály idején, aki nem jön vissza a dagály előtt, annak hat órát várnia kell bent, hacsak nincs vízen mozgó közlekedési eszköze. Más alkalommal aztán megválasztottuk az időpontot és a nem éppen kátyúmentes út tócsáit kerülgetve bejutottunk a mecsetbe. Eléggé középszerűnek mondható látvány fogadott bennünket, a muzulmán egyszerűség itt is dominál. A templomot Hadzsi Ali szent sírja fölé emelték, zarándokhelynek számít.

VIII.5 . A Banganga Tank és környéke.

Igyekeztük mindenkinek megmutatni. Ha az ember a “Hanging Garden” mellett tovább hajt a Malabar Hill félsziget csúcsa felé és ismeri a rátalálás rejtelmeit, évszá-

zadokat lép vissza. Belép a város valószínűleg legősibb kis negyedébe. Az érdekességek láncolata borzalmas "nyitánnyal" indul: megtalálja az ember azt a pár lépcsőt, amik egy szűk, balkanyart leíró sikátorhoz vezetnek, a sikátor baloldali falát támasztva sorfalat ülnek a kolduló leprások. Kezükön. lábukon átvérzett kötések, félig elrohadt arcrészek, elvörösödött, elfeketedett orrok, fülek, látványosan szétrohadó emberi roncsok. Az első alkalommal szinte futólépésre gyorsítva siettünk el mellettük. Később megszoktuk a jelenlétüket, a látványt, és nyugalomra intettük azokat is, akiket kísértünk. Megtanulta ugyanis az ember, hogy a leprások nem fertőznek, a külvilágtól elzárásuk is értelmetlen. Kizárólag tartós együttélés során, vér útján terjed ez a borzalmas kór, a bőr TBC-je. Nekik minden alkalommal dobott az ember valami alamizsnát. Volt olyan utazó, aki másnap bevallotta, hogy a cipőjét képtelen volt újra felvenni, kidobta.

A sikátor nagyméretű szent medencéhez (a tank ebben az esetben medencét jelent) vezet. A medence mindegyik széle más-más környezetre nyílik. A sikátor az egyik rövid oldalhoz vezet, ahonnan a túlsó rövid oldal nyomorúságos építményei fölé 20-25 emelet magas "felhőkarcolók" tornyosulnak. Bámulatos kontraszt! A keskeny oldal széles, majdnem utcányi kövezetén az ember a hosszú oldali templomsorhoz jut. Picinyke templomok követik egymást, egyik-másik nyitva áll bárki előtt, van, amelyikre csak rácson keresztül lehet rálátni. Emlékszem Ganés (elefántfejű boldogság-gazdagság isten) szentélyre, több lingam-oltárra, narancsszín testű Hanuman-ra (majom-isten), megfejthetetlen alakzatot képviselő, ezüstszínű füstlemezzel díszített istenségre, helyenként megjelenő igen szegényes ágyék-ruházatot viselő, csupasz felsőtestű papra. A medence és a templomok között alig járható, keskeny utácska. A sor végén, a sarkon kiszélesedik a térség, lakóhelyiségként szereplő, a terecskéről nyíló lyukak, előttük helyes, játszadozó gyerekek, köztük a sarkán ülő, iszonyatosan sovány asszony, valami száriszerű öltözékben két kőtárcsából álló kézi malmot teker, arrébb cséphadaróval dolgozó nők, némaságuk szinte kiált a csendbe. Pár lépés és az idegen, akit főként a gyerekek bámulnak meg, befordul az utolsó, visszafelé vezető oldalra, amelyik pár méterrel a medence felett halad és maguk az épületek is tekintélyesebbek. Végül majdnem a sikátornál egy kisebb templom áll a sarkon, amit soha nem találtunk nyitva, a Walkeshwar Temple (Valkésvár templom), amelyet mesebeli monda övez. A Ramajana két hőse, Rama és Laksman, Szita keresése közben érkeztek ide. Ramát eskü kötelezte, hogy Síva lingam-jához imádkozzon minden nap. Laksman minden nap elhozta neki a lingamot Benáreszből, de egyik nap késve érkezett, ezért Rama homokból készített egyet. Ez adta a templom nevét: Valuka Esvár (homokból alkotott isten), ami gyorsan ejtve Valkesvár.

A medence mellett bekukkantottunk egy buddhista monostorba is. Az első találkozás a buddhizmussal nem volt lélekemelő, a félig nyitva álló kapun ugyan beengedtek, de tovább nem, pár narancsszínű öltözékben az udvaron átsétáló szerzetesen kívül mást nem lehetett látni. Titokzatos, szegényes környezetben élve foglalkoznak teológiai kérdésekkel.

Ünnepek alkalmával a leprásokhoz vezető lépcsőknél emelkedő kisebb hengeres építményeket óriási gyertyákká varázsolják, olvasom [2]. A építmények falán számtalan kis üreg található, azokba olajat öntenek és kanócot helyeznek az olajba. A kanócokat meggyújtva szinte az egész torony lángban áll, gyertyává változik. Magukra az építményekre emlékszem, de a varázslatot nem sikerült látnom.

A felhőkarcolókról jutott eszembe és gyorsan leírom, hogy Bombayban teljesen elképesztő "technológiával" építették a többtíz emeletes épületeket, kihasználva azt, hogy az amerikai indiánokhoz hasonlóan az indiaiak sem ismerik a tériszonyt. Palló nélküli, bambusznád-rudakból (az illesztéseknél egyszerűen összekötözve a rudakat) készülő állványzaton dolgoztak az építőmunkások. akiket a legfelső szintre toronydaruval vittek fel. A toronydaru horgára nagy platót függesztettek, amin az emberek minden kapaszkodási lehetőség nélkül álltak, korlát se védte őket a kizuhanástól. Amikor először láttam, én, a néző majdnem rosszul lettem. A mai napig nem értem, miként lehet így "utazni" fel, a magasba.

VIII.6. A párszi templom

Különlegesség. Az egész világon kétszázvalamennyi ezer párszi él, a többség Bombayban és környékén. Lehet, a bombayi párszi templom az egyetlen komoly imahelyük a világon. (Nem, keresgéltem az Interneten a templom leírását, azt nem találtam, viszont adatot a többi templomra igen. Nyolc épületben ápolják a "győztes tüzet" Indiában, négy van Bombayban, kettő Gudzsaratban, egy Udwara-ban és ez a legszentebb, mert Udwara közelében szálltak partra és itt őrzik a hozott tüzet.) Nem párszi azonban nem léphet be a templomokba, legalábbis figyelmeztettek bennünket, hogy ne is próbálkozzunk. Az ok egyszerű bigottéria, a vallás nem fogad be idegent, párszinak csak születni lehet. Annyira zárt a kör, hogy a nem párszihoz férjhezment asszonyokat is kizárják a templomokból. Egyébként nem hiszem, hogy bármi rettenetes lehet vagy történhet odabent. Valószínű, hogy szokatlan lehet a tűzimádatnak nevezett rituálé. A párszik ugyanis nem engedik a szentnek tekintett, az istenüket, Ahura Mazda-t, a "világosság istenét" jelképező tüzet kialudni templomaikban, és az foglalja el a centrális helyet és szerepet a bombayiban is. Az arab nyomás elől menekülve is őrizték a tüzet, bár eltérő vélemények vannak a módszerről. Miután hajókkal menekültek, nehéz elképzelni, hogy egy vagy több hajón életben tudták volna tartani, bár az uralkodó vélemény szerint ez történt. Vannak azonban, akik úgy vélik, hogy hajóra szállás előtt megszentelték a szent tűz keltésére használt eszközöket, és Indiában partra szállva szertartás keretében csiholtak újra tüzet. Itt még annyit, hogy a tűzön kívül szentnek tekintik a földet, levegőt és vizet, azaz a élet alapelemeit is.

A templomkülső alapvetően különbözik az indiai eredetű vallások templomaitól és természetesen a mohamedán mecsetektől is. Legközelebb talán az európai építészethez áll: sötét (szürke, zöld ?) gránit falfelület, állatszobrok a bejárat két oldalán, a bejá-

rat súlyos fémalkotmány, felette a párszik vallási jelképe, a szétterjesztett szárnyú stilizált sas, az abból kiemelkedő szakállas férfialakkal. Kicsit komor, kemény, félelmet talán nem, de tiszteletet ébreszt. Egyébként a helyszín is szokatlan, valamelyik fontosabb utca házsorába illeszkedik.

Iránban aztán meggyőződhettem arról, hogy az építészeti stílust is magukkal vitték Indiába, a templom jellegzetesen perzsa.

IX. NÉHÁNY FURCSASÁG

Bocsássa meg az olvasó, ha találkozott már az itt következők egyikével, másikával, most mesélő kedvemben vagyok, inkább ismétlek, mint keresgélek.

IX.1. A rendőr térdzoknija

Bombayban eleinte nem értettük, miért viselnek a közlekedési rendőrök olyan, láthatólag vastag anyagból készült zoknit, ami térdig ért ugyan, de nem volt feje. Alatta sarut hordtak, de a lábfejük csupasz volt. A magyar kolónia tagjai sokat viccelődtek a téma körül. Kiderült, hogy igen egyszerű oka van: sok (volt) a vipera, ami ugyan csak akkor támad, ha abszolút veszélyhelyzetbe kerül, akkor viszont felcsapja merőlegesen a teste első felét és a feje kalapácsütésével mélyeszti méregfogait a támadóba. Mivel lent nem harap, maradhat a lábfej szabadon a nagy hőségben, monszun-locsban, mivel nem hosszabb 50 cm-nél, és ugrani nem tud, térd felett felesleges védekezni. A fejetlen térdharisnya anyaga annyira vastag, amennyire a vipera foga képes behatolni a bőrbe. Ennyi. Kicsit kényelmetlen, de biztos és bölcs védelem.

IX.2. Gyermeksorsok

Írtam már a szüleik által megnyomorított, koldus-sorsra ítélt gyerekekről, a prostitúcióra kényszerített, szülők által eladottakról.

Két további aspektust említek meg itt. Az egyik a gyermek-házasság. Köztudott, hogy Indiában a szülők által elrendezett házasság (arranged marriage) szerepe döntő. A hetvenes években - az első kiküldetésem éveiben - nem is hallott az ember másról, legfeljebb az időpont megválasztásáról, amit a döntő többség asztrológussal határoztatott meg. Miért, miért nem, az asztrológusok rendre januárt jósolták szerencsésnek, így akkor egymást érték az esküvők. A nyolcvanas években - a kalkuttai korszakban - már lehetett szerelmi házasságokról is hallani, azóta talán sokat változott a világ. Az már kevésbé ismert, hogy mivel a lánynak szűzen kell a házasságba eveznie, és mivel a forró égöv szexuális hatásai a szüzesség korai elvesztését indikálják, a szülők számtalan esetben tíz év alatti gyerekeknél döntik el, kiket házasítanak össze, és a döntés után meg is rendezik az esküvőt. Döbbenetes látvány volt, amikor 6-8 éves gyerekeket vezettek lóháton a tűzhöz, amit többször körbejárva esküsznek hűséget egymásnak a földből alig kinőtt csemeték. Mindennapos látvány volt, erről ennyi elég is.

A másik szörnyűség, hogy sok fiú-gyermeket kasztrálnak, hogy a hermafroditák különös életét élve valami tisztességesebb szintre emelhessék életüket, mint amit a szülők szenvednek végig ezen a földön.

IX.3. A kasztráltak, hermafroditák

Megyek egy tárgyalásra, ilyenkor sofőr vezeti a kocsit. Korán érkezem, mondom, sétálok egy kicsit. Ahogy baktatok a kivételesen majdnem üres úton, hirtelen, a semmiből előviharzik pár jól megtermett, száris, tarkán öltözött, ékszerekkel jól felcicomázott, alaposan kifestett nő, a négy-öt fős csapat körülvesz és egyértelműen ajánlja magát. Hessegetem őket, de gyanússá is válnak, mert erőszakosak, hangosak. Lassan leesik: hermafroditák "támadnak". Zavaromban gorombán kergetem el őket, azt hiszem, egy rendőr is a segítségemre sietett. Nem tündököltem a tárgyaláson.

A témakör külön tanulmányt érdemelne, sajnos nem mélyedtem el benne. Talán most, hogy újra írom Indiát, ha találkozom a témakörrel, visszatérek hozzá.

IX.4. Két névkártya

Ha már a furcsaságoknál tartunk, elmesélek két hihetetlen - velem megtörtént - élményt.

Őfensége

Őfenségét egy fogadáson ismertük meg. A 250 vendég zsivaja éppen tetőfokára ért, és fejbiccentéssel jelezni akartam feleségemnek, hogy ideje távoznunk, amikor az iráni konzul kedves mosollyal bemutatta, szinte zakóujjánál fogva: Mr. Khan, az Indian Aluminium Cables Ltd. elnöke, kedves barátom. És Őfensége azonnal, minden formalitást mellőzve kitárulkozott: az elnökség tulajdonképpen csak egy cím volt, lemondott róla, valami formát kell találni az új életvitelhez, ugyebár, de ez nem volt neki való, nem tudta megszokni a kötöttségeket, a napi rendszeres munkát, túlságosan is gyors volt az átmenet! Hogy érti kérem? - böktem közbe, nem értettem, mire céloz? Ó, uralkodói családból származom, a palanpuri király fia vagyok, egyetlen örököse - ami ma inkább teher, mint öröm, hiszen tudják, milyen súlyos adókkal sújtják a vagyonos osztályokat -, nem fogják elhinni, rokonaim halomra ölték egymást, amikor apám, még a Függetlenség előtt (igen, ezt a szót használta: Independence!) meghalt, - hadarta - a testvérei és az én testvéreim késekkel és tőrökkel egymásnak estek, halomra ölték egymást. Rám nem került azonnal sor, mert én voltam a legfiatalabb, a palota pincébe vezető lépcsőin menekültem a vérfürdő elől, amikor a bátyámat, aki üldözött, szintén elérte a végzet, szolgám - ma is a szakácsom, akkoriban ő vezetett be a haditudományokba - leszúrta, emlékszem, súlyos teste majdhogynem rám zuhant, szeme csodálkozva meredt rám. Istenem, így lettem én a hatalmas vagyon és cím birtokosa. És most nem tudom az ügyeimet kézben tartani, először az asszonyaimat voltam kénytelen a létbizonytalanság keserű megpróbáltatásainak átadni, majd a szolgáimat kellett szélnek eresztenem, végül magamnak állást keresnem, de képzeljék, képtelen vagyok megszokni a munkát (és csendesen kuncogott hozzá). Nem, nem maga a tény zavar, tudom, hogy a gyermekeim egy modern ipari állam alkalmazottai lesznek, egyetemre járnak...

ó, hogyne, nagyon jól tanulnak, a nagyobbik lányom idén fejezi be a jogi tanulmányait... de amikor vége a monszunnak és minden fűszálban forr az élet, meghallom a tigris neszezését és nem tudok a városban maradni. Ugye megértik? Remélem, sokszor fogunk találkozni! És a kezembe nyomta a névkártyáját: His Highness Iqbal Mohamed Khan, Nawab of Palanpur. Annyira fantasztikus volt a sztori - élő nawab és hol is van Palanpur? (mese íze volt a helységnévnek is) - hogy utánanéztem az Interneten. Íme az eredmény, egy idézet egy Palanpurról szóló weblapból(j8).

Ha nem látták a Tadzs Mahal-t holdfényben, nem láttak csodát, nem láttak semmit - mondták indiai barátaink és mi elhatároztuk: ha törik, ha szakad, holdfényben is megnézzük a szerelem e megismételhetetlen, regékbe foglalt tündöklő-virágos, sejtelmes-titokzatos-hallgatag-susogó remekét. Egy napunk és egy éjszakánk volt Agrára, a hatalmas mogul birodalom fővárosára és Fatehpur Szikri-re, Aurangzeb-nek, az utolsó igazi nagymogulnak halottan is fenséges emlékmű-várvárosára. Tűző napon, árnyékot keresve is szívszorongatóan szépnek, Michelangelo-méretűnek-izzásúnak láttuk a mauzóleum-asszonytemplomot, de ez csak fokozta kíváncsiságunkat. Hullafáradtan, rövid szállodai pihenő és erő-életkedv-újító zuhany után, mese-áhitatú telihold-varázskristály fényben elindultunk újra áldozni, magunk-szívét-melengetni a várfal-szökőkút-parkövezte csodához.

A romantikus hangulatban kapóra jött a kuli, aki a szálló bejáratánál leste áldozatait és tört angolsággal egy szempillantás alatt meggyőzött bennünket: Tadzs nagyon szép, Szááb, de az út is szép, Hold, friss levegő, visz oda gyorsan, vár, hoz viszsza, öt rúpia. A kétkerekű valamikor szebb időket érhetett meg, mint egyedüli közlekedési eszköz nem jövedelmezhetett rosszul, most azonban a szentlélek tartotta össze. Nagyot nyekkent, amikor felkászálódtunk rá, az ülésből itt is - ott is kidugta bozontját az afrik, de ő fürgén-büszkén felpattant a paripájára és teljes súllyal rálépett a pedálra. Valami hangosan nyikkant, majd csikorogva-zötyögve elindult a tákolmány. Mesterünk emelt fővel hátranézett, mintegy büszkélkedve: na, látjátok, milyen remek? És rákanyarodtunk a lejtős útra. Néhány méter, pár lépés csupán és körülvett minket a sötétség. A közvilágítás a kétkerekű állapotával vetekedett: ha volt is talán helyenként lámpa, az vagy régen kiégett vagy az energiakorlátozások miatt kikapcsolták, az útmenti fák a holdfényt is megszűrték. A mellettünk - nekünk úgy tűnt, szélsebesen - elkarikázó biciklisták hazajáró lelkeknek, éjféli szellemeknek tűntek. A feleségem fázósan-vacogva hozzám bújt, szorongva csimpaszkodott a karomba. Kulink megérezte, hogy megszeppentünk, beszélni kezdett: rendőr, biztonsági - barát, őr beenged, mondom neki, baksis. Tényleg, a kapu megnyílt, a varázslat feltárulkozott, a Tadzs lebegni kezdett a fátyolos fényben, a bokrok közt bujkáló ködfoltok fölött. Csoda, maga az isteni varázslat. Megfoghatatlan, elbűvölő, felejthetetlen.

A visszaúton a kuli se törte meg az áhítatos csendet. Amint leszálltunk, zsebébe nyúlt, next time, friend, mondta és a kezembe nyomott egy névkártyát: "Driver Business". Nagy ember, talán ma is él (a kártyája - sajnos - elkallódott).

X. BOMBAY NÉPEI ÉS NYELVEI

Az 1973-ban kiadott "Bombay, Handbook" [2] hatmillióra teszi a város lakosságát. Akkor ez a világ-ranglista 7. helyét jelentette. Bombay adott munkát a "szervezett ipar" (Indiában fontos meghatározás, mivel százmilliók dolgoznak mikro-műhelyekben, az utca kövezetén működő "egyéni vállalkozásban") 20%-ában dolgozóknak, a külkereskedelem 47%-a bonyolódott Bombay kikötőjén keresztül.

Kis kitérővel megemlítem, hogy megkérdeztem az egyik fogadáson egy szimpatikus, csupa tűz fiatalembert, sikeres vállalkozót, mennyi lehet a város lakossága? "Ne kérdezzen európai kérdéseket" - volt a válasz. "Ifjúként Angliába kerültem, egyetemre. Hajóval érkeztem és a kikötő előtt lehorgonyoztunk, kalauz-hajóra várva. Tudva, hogy Indiából érkezik a hajó, egy TV-stáb motorozott a hajóhoz. Érdekes figura lehettem, borotvált fejemen csak egy tincset hagytam, fehér kurta-pidzsama, csapli (saru) volt az öltözékem, rögtön mikrofonvégre kaptak. Az egyik első kérdésük az volt, mekkora családot hagytam otthon? Mondtam, attól függ, beleszámítjuk-e a kecskéket, amikkel együtt lakunk? Hát ez a helyzet az indiai városokkal is, attól függ..." Nagyon igaza volt: ki tudhatja megszámolni egy olyan város lakosságát, ahol a felutazók mérhetetlenek, ahol százezrek laknak nyomortelepeken, járdákon, csövekben, ahol egy-egy természeti katasztrófa tömegeket lök be a városba, akik hetekig, esetleg hónapokig keresnek munkát, aztán sokan feladják, visszamennek szülőfalujukba, a lehetetlenbe. Emellett a statisztikai adatok három övezetre bontják a várost, ami a közbeszédben is keveredhet: a szigorúan vett Bombay városra (Bombay City), a Nagy-Bombayra (Greater Bombay)(w3), ami a City plusz a külvárosok és a Bombay Metropolitan Regionra (a fővárosi régióra). A hatmilliós adat Greater Bombayra vonatkozik és ez a legáltalánosabb és legésszerűbb, a külvárosok ugyanis legalább olyan szoros részei Bombaynak, mint Budapestnek Zugló vagy Pesterzsébet.

Amikor tíz év elmúltával újra Bombayban jártam, ismerőseim már jóval tízmillió fölöttre tették a lakosságot. A teljesen ellehetetlenült forgalom is duplázódásra utalt.

Most keresgéltem a statisztikai adatokban. Ezek igazolják az eddig megadott számokat, az 1991 évi népszámlálás szerint pedig a régió lakossága 12,5 millió, Greater Mumbai-é pedig 9,9 millió volt. A 2003 évi forrás közöl egy saccot is, annak megjelölése nélkül, hogy melyik övezetre vonatkozik, de kikövetkeztethető, hogy csak Greater Mumbairól lehet szó: 14-15 millió a jelenlegi népesség, azaz másfél Magyarország!

A bombaywalák etnikai és nyelvi kavalkádja valószínűleg felülmúlhatatlan, a világ legösszetettebb képét adhatja. Írtam már, hogy Bombay 7 sziget összeépítéséből vált először egy szigetté, majd a kontinenssel összekötve félszigetté. Ideírom gyorsan a szigetek nevét, mert fontosak: a város részeivé váltak és egy-egy városrésznek ajándékozták a nevüket. A legészakibbat Mahim-nak, a két legdélibbet Colaba-nak és Smaller (kis) Colaba-nak hívták, köztük soroztak Worli, Parel, Mazagaon (a kikötő szigete) és a város mai nevét adó istennőnek, Mumba Ai-nek a szigete, Mumbadevi. Tulajdon-

képpen onnan jött ez most elő, hogy mind a hét szigetet halász-törzs, a koli-k lakták, ma is ők a Nariman Point kis halászfalujának gazdái. Csak a XIII. században indult meg a kontinensről beáramlás, a szigetek eleinte menedékül szolgáltak a kontinensen vereséget szenvedettek, mint Bhimadeva hindu uralkodó számára 1294-ben. Őket aztán hódítók követték: gudzsarati szultán csatol pár szigetet a szultanátusához, őket a gyarmatosító portugálok verik ki, majd az angolok kapják ajándékba hozományként a Mumbadevi szigetet, megjelennek a párszik messzi földről és végül bevándorlók a szárazföldről.

Érdekes, mennyire eltérő az ottlétem alatt érzékeltek alapján felállított etnikai-nyelvi rangsorom a valóságtól. Úgy véltem, hogy a többséget adó népcsoport, a marátá-k (a nyelv maráti) után a hinduk (a nyelvük a hindi), őket a gudzsaratiak (a gudzsarati nyelvet beszélő hinduk és dzséjnek) követik és csak utánuk következnek az urdu nyelvet beszélő muzulmánok. A mai statisztikai adatok megleptek: a muzulmánok (Bombayban két fontos csoportjuk létezik, a bohrá-k és a kodzsá-k) foglalják el az előkelő második helyet. Nyilván annak tudható be a tévedésem, hogy a magasabb üzleti körökben, a kormányzatban, azaz abban a társadalmi közegben, amelyben (akarva, akaratlanul) mozogtam, messze nem tükröződött ez az arány.

Azt az indiai kapcsolataimtól hallottam, hogy Indiában szigorú, törvényileg szabályozott rendje van, hogy az igazságszolgáltatásnak a jelentősebb részarányt képviselő nyelveken zavartalanul kell működnie. Ez Bombayban tíz nyelvet jelentett, mondták. Ezért felsorolok még pár nyelvet, amelyeket a fenti négyen kívül jelentősebb hányadot képviselő népcsoport beszélt: kandesi (khandeshi, nem sokat tudok róla), telugu és kannada, két dravida nyelv és a bili vagy bilodi (bhili, bhilodi, ezt sem ismerem). Ez nyolc, valószínűleg az angol - mint összekötő nyelv - lehetett a kilencedik, de a tizedikről nincs adatom. Nem is a pontos felsorolás a lényeg, hanem egyrészt az egyenlő esély irányába tett lépés, másrészt annak hangsúlyozása, milyen hatalmas adminisztratív feladat és költség ennek a igazságszolgálati rendnek a működtetése!

Csak érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy forgács-népként az irodalom a kolikon kívül megemlíti a párszikat és a zsidókat is. Lehetséges egyébként, hogy óriási erejénél, a nemzetgazdaságban betöltött nagyszerű szerepénél fogva a párszi a tizedik nyelv.

XI. VALLÁSOKRÓL ÉS EGYHÁZAKRÓL

Nem részletes ismertetésre vagy elemzésre törekszem, inkább élménybeszámolót írok a vallásokkal való találkozásaimról, a tapasztalt érdekességekről, a rám tett hatásokról. Az is előfordulhat, hogy csapongani fogok, át-átugrok másik vallásra, igyekezve persze, hogy ne legyen ez zavaró, megtévesztő.

XI.1. A HINDUIZMUS

Mint uralkodó vallás döntően hat az ország, azon belül természetesen a bombaywalák életére. Amint haladtam az India történelmével ismerkedéssel és a vallások felszínesnél kicsit alaposabb megismerésével, mind kevésbé tudtam megérteni, miként lehetséges, hogy a demokratikusabb vallások, buddhizmus, dzséjnizmus előretörése, a muzulmánok elvi kasztmentessége, a szikek béketeremtő törekvései nem tudták megakadályozni a hinduizmus visszatérését. Volt ugyanis időszak Indiában, Asoka uralkodása alatt, amikor a kasztrendszert elutasító buddhizmus államvallási státuszra emelkedett. Szinte elképzelhetetlen, hogy a háttérbe szorult bráminok hogyan tudták visszafordítani India történelmének a kerekét, és újra beletaszítani a néptömegeket abba a mélységbe, amit a hinduizmus az emberek közötti különbségek terén, a mélységesen embertelen kasztrendszer újbóli kivirágoztatásával hozott.

A kitaszításnak, elnyomásnak ez az aljas rendszere eleinte csak furcsának tűnt. Hallott az ember az étkezési szokásokról, arról, hogy a szakácsnak bráminnak kell lennie ahhoz, hogy az alsóbb osztályokba tartozók megegyék a főztjét, aztán arról, hogy minden edényt, amiben főznek, amiben tálalnak, külön kell kezelni, ha brámin a fogyasztó, ezekhez az edényekhez soha nem érhetett alacsonyabb rendű ember, majd arról, hogy hamarabb túlteszi egy hindu magát azon, hogy érinthetetlen kereszténnyt vesz feleségül, mint azon, hogy annak a főztjét fogyassza, vagy ugyanazt az edényzetet használja, amit a felesége. Aztán jöttek a sokkal elképesztőbb hírek, információk. Érinthetetlenekről, akik - eldugottabb helyeken - a mai napig messzire kerülnek, ha kasztbélivel találkoznak, falvakról, ahol a kutat az érinthetetlenek nem használhatják, vagy külön kutat kell teremteniük, vagy egészségtelen vizet kell fogyasztaniuk. És gyarapodtak a szörnyűbbnél szörnyűbb ismeretek, a korlátokat áthágók megcsonkításáról, megvakításáról, elüldözéséről. Mahatma Gandhi nagyságára jellemző, hogy a függetlenség kivívása utáni egyik első lépése a kasztrendszer eltöröltetése volt. Annak immár több, mint fél évszázada, de - éppen mivel kiváltságok elvesztését eredményezi a kasztbéliek számára - a mai napig élnek az aljasságok és valószínűnek tartom, hogy generációk kellenek hozzá, mire el fog tűnni. Maguknak a kitaszítottaknak kell elérniük a törvény általános alkalmazását, amihez az írás-olvasás elsajátítása, közösségek szervezése és határozott fellépés szükséges. Az elnyomók - annak ellenére, hogy legnagyobbjaik megalkották a kasztrendszer felszámolásához szükséges törvényt - nem fogják megtagadni

önmagukat, hosszú és kemény küzdelem árán maguknak a megalázottaknak kell felszámolniuk a rendszert.

A hinduizmus irodalmát olvasva nekem nem sikerült olyan gondolatokkal, béklyókkal találkoznom, amelyek a kasztrendszer eredetét segítettek volna megfejteni. Lassú, de ősi folyamat eredményeként alakulhatott ki. Mert az, hogy egyetlen "alkotóhoz", Manu-hoz köthető, még nem válasz a kérdésre. Mint említettem korábban, a higiéniai tabuk nőhettek ilyen irtózatos rendszerré.

Rövidesen visszatérek újra a kérdésre, mert több, mint egy vallási filozófia alkotórésze, átfogóbb társadalmi rákfene.

Az is nehezen emészthető és a mai napig töröm néha a fejem rajta, hogy milyen hatalmas, kívülálló részére szinte megérthetetlen és megemészthetetlen a hinduizmus panteonja. Ha ismétlésbe keveredek is, leírok néhányat az istenek közül. A rendkívül érdekes hindu szentháromság megtestesítői, a három főisten Brahma (Bráma), Vishnu (Visnu) és Shiva (Síva). Nem csupán az ábrázolásuk, fizikai megjelenésük különbözik, hanem szellemi tulajdonságaik is, amelyek emberközelibbek, mint más vallások istenei általában. Brámát, mint Teremtőt, Alkotót ismertetik általában, ritkábban esik szó arról, hogy ő egyben a bölcsesség istene is. Többnyire négy fejjel ábrázolják, amik az univerzum négy sarkát képviselik. Az ő szájából született a négy Véda is. Emberközeli, hogy felesége is van: Szaraszváti, a tanulás istennője, aki fehér hattyún lovagol és vínának (veena) nevezett húros hangszeren játszik. (Milyen ősi hangszerek lehetnek az istenekkel ábrázoltak?!) Ellentéte Síva, akit Romboló-ként ismer a világ. Nandi-n, a szent bikán lovagol. Rögtön meg kell említeni két másik - rendkívül elterjedt és fontos - megjelenési formáját: ő Nataradzsa (Nataraja) is, a "kozmikus táncos", akinek a bronz-szobra szinte mindenütt megtalálható, ahol hindu szertartásokat tartanak (talán különösen népszerű Dél-Indiában), és őt jelképezi a lingam is, a férfi nemi szerv, amely a teremtést hivatott megtestesíteni. Komoly vallásfilozófusnak kell lennie annak, aki meg akarja magyarázni az ellentmondást: az eredetileg romboló isten lingammá válva a teremtő erőt képviseli. A felesége, Párváti a hindu panteon legkegyetlenebb istenábrázolása, különösen két inkarnációja, Durga és Káli. Durgá-nak tíz keze van, amelyekben egy-egy szúró-fegyvert tart. Káli "garlandja" (nyakba akasztott virágkoszorú) emberi koponyákból fűzött dísz. Évekkel később találkoztunk vele legelrettentőbb formájában, Kalkuttában, ahol állítólag (a nyolcvanas évek közepén mondták) pár évtizede még rendszeresen mutattak be emberáldozatot, akkoriban már csak kecskéket áldoztak fel neki. Sívának és Parvatinak két gyermekét érdemes megjegyezni, Ganés-t (Ganesh, Ganesha) és Szubramanja-t (Subramanya). Ganés akár Bombay jelképe is lehetne, ő az elefántfejű isten, akit sűrűn ábrázolnak patkányon lovagolva. Ő az, akinek a fejét - évekig tartó távollét után, csatából hazatérve - apja, Síva, mivel Párváti hálószobájának ajtajában, felnőtté válva találta, egy kardcsapással levágott. Megtudva, hogy a fiát ölte meg, fogadalmat tett, hogy az első élőlény fejét, akivel találkozik, a le-

vágott fej helyére varázsolja. Így lett elefánt-isten Ganésből, akit a szerencse és gazdagság isteneként imádnak. Szubramanja, a hatfejű istenség páván lovagol, Sanuga-ként Shanhuga) is ismert. A harmadik főisten Visnu (Vishnu), a Megőrző, akinek tíz inkarnációja van és akit kígyó hordoz, két kezében kagylókürtöt, illetve diszkoszt tart. Laksmi (Lakshmi, Laxmi), a felesége, szép istennő (a szépség istennője?), aki Vénuszhoz hasonlóan a tenger habjaiból emelkedett ki. Ő is, Ganéshez hasonlóan a gazdagság, prosperitás istennője. Érdekes vélemény, hogy a három férfi-istenség a dravidák szülötte, míg a három fő istennőt a később bevándorló árják hozták magukkal és az indiai (politikai) bölcsesség eredménye, hogy összeházasították őket. Remek, tényleg hihetetlenül bölcs megoldás, ha így van. Visnu inkarnációi közül négyet sorolok fel itt: Ráma-t, Krisna-t (Krishna), Buddha-t (!) és Kalki-t. Mindegyik nagyszerű példája az indiai agyvelő gazdag fantáziájának, illetve a befogadásnak. Ráma például csupán a hetedik inkarnációja Visnunak, de az indiai eposzok egyik legnagyszerűbbjének, a Ramajana-nak a főhőse. Krisna a kissé vásott, vidám, a nőket nem megvető és azok kedvence remek ember-figura. Mindig vidám, mindig fuvolán játszik, mindig körül van véve gopik-kal (zavarba jöttem hirtelen, mi is lehet a magyar nevük, de nem jut eszembe jobb, mint táncos lábú ifjú hölgyek a panteonból) és mindig kék bőrrel ábrázolják. A hindu művészetek legfontosabb inspirátora. Az igazi, vallásos hindu meg tudja nevezni 100 inkarnációját. Érdemes megjegyezni, hogy mint az életben annyiszor, kicsapongásai ellenére neki is vannak hazavárói, két feleség: Rukmáni és Szattyabama. Buddha itt is az a szent, aki a buddhizmus megalapítója. Megint a hinduk nagy toleranciájáról, bölcsességéről, óriási diplomáciai érzékéről tesz tanúbizonyságot, hogy beemelték ezt a nemisten-istent a saját isteneik közé! Minden bizonnyal ez is hozzájárult a hinduizmus "reinkarnációjához", a buddhizmus felett aratott győzelméhez. Kalki - az eljövendő Buddhához hasonlóan - a Földön még nem járt, de valamikor majd a jövőben megjelenő, várt isten. Lófejével - aminek az eredetét nem ismerem - nem tartozik a legvonzóbb jelenségek közé, és nem találkoztam a való életben rá váró, őt emlegető indussal, de rendkívül érdekesnek tartom ezt a jövőbe tekintést. (Megkerestem Kalki-t az Interneten és a következő meglepő változattal találkoztam: Kalki emberfejjel, de fehér lovon - elődei: Árpád, Horthy -, kivont, üstökösként sugárzó karddal fog megjelenni és végképp szétcsap a gonoszok között!)

Fontos itt pár mondat erejéig megjegyzést tenni arra vonatkozóan, hogy tekintenek maguk a hinduk erre a fantasztikus isten-seregletre? A legnagyobb filozófusaik szerint, így Radakrishnan [9] szerint is a hinduizmus monoteista vallás. Egy istenben hisznek, akit Brahma testesít meg, az összes többi csak változat, megjelenési forma, a hívő(k) saját "elvárásaihoz", gondolatvilágához, kényelméhez alkalmazkodó megoldás. Találkoztam olyan (egyszerűsített) megközelítéssel is [2, 34. old.], hogy a hinduizmust három szinten kell (vagy lehet?) értelmezni. A legmagasabb filozófiai szint a világot végtelennek (!) tekinti, amit nem isten(ek) teremtett(ek). A második szint értelmezi a val-

lást monoteistának. A harmadik szint, a hívők tömege elfogadja a végtelenül sok istent és szoros kapcsolatban áll a panteonnal. Tessék összehasonlítani a hindu gondolkodást, a több ezer éve élő, formálódó, állandó változásban lévő vallást, amelyik a világ végtelenségét alapgondolatként kezeli, szemben a keresztény gondolkodással, amelyik két évezrede vergődik a földközpontú gondolkodás, a tudományos haladás elleni (sokszor véres) harc ortodox mocsarában.

Az istenekhez még egy megjegyzés. A hívőknek két főcsoportja, szektája létezik: a Visnu-hívők (Vaishnavites) és a Síva-hívők (Saivites). A homlokukra festett jelekkel is feltűntetik hovatartozásukat, természetesen főként a guruk és az ortodoxabb hívők, amikor vallási ünnepen vesznek részt. A Visnu-hívők függőleges "tilak"-ot vagy fehér csíkokat viselnek, a Síva hívők három vízszintes csíkot és néha a csíkok közepén ábrát is.

Ezzel el is búcsúzom a hindu istenektől. Lehet, hogy nem örökre.

Rendkívül érdekes a hinduizmus egyik legfontosabb hite, tana, a reinkarnációba, a halál utáni új életbe vetett hit. Az egyik fontos mozzanata, hogy ez a körforgás végtelen a hétköznapi halandók számára, csak a buddhizmusban kiteljesedő, de a hinduizmusban is megtalálható nirvána, az újjászületés alóli felszabadulás jelent menekülést az arra érdemesült szentek számára. Másik érdekessége, hogy nemcsak, illetve talán nem jellemzően emberként születik újjá a kiszenvedett, hanem az állatvilág, sőt a növényvilág tagjává is válhat, magyarul akár patkányként, akár fűszálként is megjelenhet a körforgás új életszakaszában. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy számtalan egyéb megnyilvánulás is utal arra (különösen talán a dzséjneknél), hogy az indiaiak a növényvilágot is az élővilág részének tekintik. Ez a növényként újjászületés hit is az állatvilággal teljesen egyenrangúvá teszi a flórát. Azt, hogy mivé születik újjá a halott, kizárólag az előző élete határozza meg, a jósága, jótettei, az embertársaival szembeni viselkedése, bűntelensége, erőszakmentessége. Annyira kizárólagos, mindent átitató a reinkarnációba vetett hit, hogy a hindu életet alapvetően meghatározza. Valószínűnek tartom, hogy a nyugalom, türelmetlenség-mentesség, a halállal szemben megnyilvánuló lelki béke ennek a hitnek az eredménye. Nem égeti a hindut az élet rövidsége, nem sürgeti, hogy élje ki az evilági életet, hiszen - hacsak nem követett el súlyos bűnöket az élővilággal szemben - új élet várja. A halált, a temetést nem veszi körül akkora bánat, nem tekintik akkora szerencsétlenségnek, mint a mennyország-pokol válaszút elé állított keresztények. Sokszor szinte zavarónak éreztem, amikor a halottégetésre tartó menetben egyetlen szomorú arcot se sikerült felfedeznem, sőt, az éneklő-zenélő kíséret szinte táncot lejteni látszott. A halottal kommunikálnak, többször hallottam a halott tiszteletére rendezett pudzsáról (puja, vallási ünnep, szertartás), amikor a halott reinkarnációjának a megjelenésére is számítanak. Számunkra a legmeglepőbb eset az volt, amikor a feleségemet angolra tanító szanszkrit professzor lemondta a következő órát, arra hivatkozva, hogy az édesanyja halálának évfordulója lesz és pudzsát tartanak. Kérésre elmondta, hogy az ünnepség során a házuk lapos tetejére egy tál ételt tesznek ki, és várják, hogy az édesanya holló képében egyen az ételből, ezzel jelezve, hogy rendben van. Mondom, mindent átitat a hit, semmin se szabad csodálkozni.

A döbbenet erejével hatott rám, amikor a magyar Parlamentben az iraki agresszió ellen tüntetők az ahimsza (ahimsa) szellemiségét nevezték meg, mint amit követve határozták el a tüntetést, és a magyar média neves személyiségei nem ismerték a fogalmat, sőt, helyesen kiejteni se tudták a szót. Ámulat, hogy a világ lakossága igen jelentős hányadának életét zászlóként vezérlő indiai bölcselet, az erőszakmentességen túli élet-szentség, világ-szentség ködként se dereng olyanok előtt, akik egy ország publikumát lényegesen befolyásoló tevékenység vivői. Így aztán nem csoda, hogy a világot elöntő erőszak előtt különösebb megrendülés nélkül állnak. Az Indiában született vallások, hitek alapeleme az ahimsza, ennek a filozófiának (egyáltalán, a keleti vallások alapeszméinek) a tanítását kötelezővé tenném a világ iskoláiban.

Itt, a hinduizmusnál térek ki, összefoglaló jelleggel az egyházra, a papok hierarchiájára, illetve ezek hiányára. Az Indiában született vallások (hinduizmus, buddhizmus, dzséjnizmus, szikizmus) és a "bevándorolt" keleti vallás, a zoroasztrianizmus nem ismeri ezeket a fogalmakat. Nincs hatalmi struktúra, legalábbis nem hallottam vagy olvastam egyik vallásnál sem olyan struktúráról, szervezetről, hatalmi lépcsőzésről, amely a vallást, a papságot, a hívőket irányítani, fegyelmezni, korlátok közé szorítani igyekezne, vagy akár a papság körében alakítana ki utasításos rendet. A fegyverrel, elnyomással megjelent és terjesztett két vallás, az iszlám és a kereszténység közül a kereszténység olyan, mint másutt: kegyetlen, kíméletlen hatalmi gépezet. Amennyire érzékelni tudtam, az iszlám világában sem alakult ki viszont a hívőket vagy akár a papságot összefogó egyház, áramlatok, csoportok léteznek egymás mellett és ott, Indiában kivételként békésen . Az indiai vallásokra a hitelveket oktató, a hívők bevonásával vitatkozó "iskolák" a jellemzők, azaz a tudás nyilvános felmutatásán alapuló tekintély uralja. Döntően más és jobb, mint a keresztény gondolkodás, a hatalmi struktúrára épülő építkezés, terjeszkedési törekvés.

A hindu templomi szertartások egyszerűeknek tűntek. Miseszerű, szabályok vezérelte "istentiszteletről" nem szereztem tudomást. A hívők kötetlenül, folyamatosan látogatják a templomokat, áldozatokat adnak át az "oltár"-t és az isten-szobrot vagy jelképet ápoló papnak, kapnak egy kanálnyi szenteltvizet a tenyerükbe, azt a fejükre szórják, esetleg isznak belőle. A pap "felkeni" őket, a homlokukra festett csíkkal, vízszintessel vagy függőlegessel, attól függően, hogy a hívő Visnut tekinti-e főistenének vagy Sívát. Megállnak egy-két percre az oltár előtt és namasztéra kulcsolt kézzel, főhajtással imádkoznak. Közben tömjén-füsttel árasztja el időnként a pap a hívőket, majdnem azonos módon, mint ahogy azt a katolikus templomokban teszik, az eszköz is hasonló, a himbálással történő parázs-izzasztás mozdulata is. Általában csak pudzsák alkalmával kerül sor mantrák (imák) kantálására. Van magnófelvételem ilyen - szanszkritül előadott - imáról, félelmetesen hasonlít a katolikus papok kantálására, aki nem nagyon figyel oda, össze is téveszthető. Egészen más jellege van viszont a nagy vallási ünnepeknek, különösen a zarándoklatokkal összekötötteknek, de erről később.

XI.2 -3 . Két reform: a buddhizmus és a dzséjnizmus

Közel egyidőben, a Kr. előtti VI. században két reformkísérlet törte meg a hinduizmus egyeduralmát Indiában. Siddartha Gautama, egy kasmíri "herceg" (az európaiak értelmezése szerint) - látva a tömegek embertelen nyomorát, szenvedését - jutott arra a következtetésre, hogy a vallás tanításai alapvető módon járulnak hozzá a nyomor kialakulásához, és hosszú évekig meditált az igazságot keresve, majd elkezdte az új igét hirdetni. Tanítása, a buddhizmus(w49) gyorsan terjedt. Sem a filozófiája alaptéziseiben, sem a siker okaiban nem vagyok annyira jártas, hogy meglátásaimban biztos legyek, de pár gondolatot kifejtek kicsit később. Most azonban vessünk egy pillantást a dzséjnizmus indulására. A magát a 24. tirtankarának (Tirthankara, avagy apostol, próféta) tartó Mahavira alapította, és érdekes módon Gautamához nagyon hasonló tézisekre alapozta tanításait. Történészek szerint a két gondolkodó élete átfedte egymást, de nem található utalás arra, hogy valaha is találkoztak volna. Természetesen egyikőjük se tudott elszakadni a hinduizmus alapelveitől (mint ahogy Jézus és Mohamed sem a környezetükben uralkodó vallásétól), csak módosították, továbbfejlesztették azokat. Még érdekesebb, hogy se Gautama, se Mahavira nem tekintette magát felsőbbrendű lény képviselőjének, nem beszélt istenről vagy istenekről, mind többször hallani ma olyan véleményt, hogy tanításaik ateista elveknek tekinthetők. Mindkét gondolkodó erősebb hangsúlyt adott az erőszakmentességnek, Mahavira a világmindenség végtelenségének. A reinkarnáció alóli felszabadulás lett egyértelműen az elérendő cél, a dzséjnizmus ezt moksa-nak (moksha, üdvözülés), a buddhizmus nirvana-nak hívja. Buddha rendkívüli erővel hangsúlyozza, hogy ennek eléréséhez senki se várjon felsőbbrendű lénytől segítséget, mindenkinek önmagának kell megküzdenie érte saját karakterének, tudásának, tetteinek alakításával. Milyen elképesztően merész elszakadás az istenhittől, a külső erőtől függés gondolatrendszerétől! A buddhizmus gyors elterjedésének a titka azonban valószínűleg a kasztrendszer tagadása, elvetése. Ez és talán az a lényeges különbség a két filozófiai rendszer között, hogy míg Gautama nem tekintette magát sem isten képviselőjének, se prófétának, Mahavira a tirtankarákat, így önmagát is szentnek, apostolnak titulálta. (Megkockáztatom, hogy 23 elődjét - akiket a történelem nem talál sehol - azért kreálta, hogy öndicsőítése ne legyen annyira feltűnő.)

XI.4 . Az iszlám

A nem indiai eredetű vallások közül az iszlám a legjelentősebb, mert bár arányaiban ugyan nem túlzottan jelentős, tizenszázalékot képvisel, ez azonban hatalmas tömeget jelent, különösen ma, amikor India összlakossága közelít az 1,1 milliárdhoz! Nem keresgélve a statisztikákban, nyugodt lélekkel leírható, hogy mintegy 125-130 millió muzulmán él ma az országban. Bár az első moszlim invázió korán, a Kr. u. második évezred elején érte Indiát, az igazi, tömeges hittérítésre a mogulok (mongolok) beözön-

lésével került sor a XVI. századtól. Mivel a hódítók északnyugatról érkeztek és a nagymogulok birodalma soha nem terjedt ki Dél-Indiára, az iszlám hívőinek többsége ma is a fővárosban és attól északnyugatra él. Természetesen a nagyvárosok szívóhatása náluk is érvényesült, így Bombayban is számottevő a mohamedán populáció. Akárcsak Delhiben, itt is a piacokon feltűnő a jelenlétük. Nagyrészük arcra is megkülönböztethető a hinduktól: a bőrük egy halvány fokkal világosabb, az arccsontjuk kiugróbb, de legfeltűnőbb a bajusz nélküli, az állon is borotvált szakáll-viseletük. És persze a nevük: akárha az arab világban járna az ember.

Fentebb leírtam két bombayi mecsetet, többre nem emlékszem. Most az villan az agyamban, hogy a két mecset a fenntartói közötti óriási vagyoni-társadalmi különbséget tükröz, mintha két világ lenne. Alaposabban kellene azonban végiggondolni a tükrök működésének okait, a hátteret, a szekták filozófiái közötti differenciákat, a hívők összetételét és sok egyéb tényezőt. Nem vállalkozom többre, mint erre a megállapításra.

Viszonylag nagy arányuk és számuk ellenére én úgy láttam, hogy a muzulmánok nem játszanak ennek megfelelő szerepet sem a politikai, sem a gazdasági, sem pedig a társadalmi életben. Ritkán lehetett neves muszlim politikusról hallani, a gazdasági életben pedig a piacokon játszott jelentős szerepükön kívül csak kis- és középvállalkozókkal találkozott az ember. Abban a körben pedig, amiben az ember mozgott, az elitek között ritkán ütköztem olyanba, aki akár a neve, akár külső jegyei alapján muzulmán lett volna. Márpedig ennek döntően másként kellene lennie, különben elégedetlenséget fog szülni (ha már eddig nem jelentkezett a függetlenné válás óta?). Tudjuk, hogy India feldarabolásának - az ősi és angol "oszd meg és uralkodj" politikán kívül - a moszlimoknak ettől a háttérbe szorulástól való félelme volt az oka.

XI.5. A zoroasztrianizmus

Nagyon kevés ismerősöm rendelkezett, rendelkezik komolynak tekinthető ismeretekkel a zoroasztrianizmusról(w50). Azt hiszem, ez a tájékozatlanság világ-jelenség. Magam se sokat tudnék róla, ha nem éltem volna Indiában és azon belül Bombayban. Röviden foglalkoznom kell vele, mert egyrészt a vallás "hordozói", az arab nyomás elől a VII. században Perzsiából átmenekült párszik (a "Parsee" vagy "Parsi" szó jelentése Pars-i, Párszból való) döntő része Bombayban és környékén él (a többi az egész világon, de főként az USA-ban élő diaszpóra), másrészt mert India gazdasági életében igen jelentős szerepet játszanak. Mint a példák általában, ez is sántítani fog: mintha Magyarországon a szentendrei szerbek uralnák az ipar 25-30%-át (már csak azért is sántít, mert az aránytalanság sokkal durvább).

Fodor útikönyvében [1] találkoztam a párszik befogadásának figyelemreméltó legendájával. Most nem találom, pedig idéznem kell. Megvan: A partraszállásuk körzetének uralkodója (az egyik gudzsarati maharadzsa) csordultig teli kancsó tejet küldött nekik, szimbolizálva ezzel, hogy "teli a kancsó", azaz nincs számukra hely. A párszik

egy kis pénzérmét csusszantottak a tejbe anélkül, hogy egy csöpp is kicsordult volna és visszaküldték. A királyra hatott a ravasz megoldás és engedélyt adott a letelepedésükre.

Néhány példa a párszik szerepéről: az óriási szubkontinens két legnagyobb gazdasági hatalma a Tata-tröszt [59] és a Birla konglomerátum. Mindkettő keresztbe lenyeli Magyarországot, gyártanak gombostűtől kezdve teherautóig és mozdonyokig, acéltól kezdve alumíniumon keresztül műanyagokig, elektronikáig mindent. A "forgalmuk" azonos nagyságrendet képviselt. Hol egyik vezetett, hol a másik. Az volt a tapasztalatom, párszor rákérdeztem olyanoknál, akiknek a véleményére adtam, főként hinduknál, persze, melyikre szavazna, ha tehetné? Kivétel nélkül mindenki a Tata céget jelölte meg, a párszi Tatákat. És az indok többnyire az 1000%-os megbízhatóság, korrektség volt. A Tata néven kívül - amint az ember megtanult valamennyire a nevek alapján tájékozódni - sorozatosan ütköztem jelentős párszi vállalatba: Godrej (Godridzs), Kothawala, Khandelwal. Remélem nem hibázok a nevekkel. Nyugati stílusban menedzselt, jól szervezett cégek, bízni lehetett minden szavukban. Feltűnő volt az is, hogy az indiai átlag feletti jövedelmet biztosítottak a dolgozóiknak és szociális ellátási rendszereket is működtettek: fedélhez segítették a dolgozóikat, tiszta éttermekben jó kosztot kaptak a jövedelmükkel arányos térítésért.

Az indiai atomkutatás atyja és sokáig, 1944-től 1966-ig vezetője, India atombombájának megteremtője, Homi Jehangir Bhabha, ugyancsak párszi volt, aki szoros rokoni kapcsolatban állt a Tata családdal, amelyik fontos szerepet játszott ezen a területen is.

Meglepő volt két kirívó "tulajdonságuk": a nyugati zene értőinek bizonyultak, a Tata cég például koncert-termet is adott az országnak, és a finoman is csak szegényesnek mondható indiai lakáskultúrából messze kiemelkedve teljesen európai-amerikai stílusban és gazdagsággal építették, rendezték be otthonaikat.

Filantrópok, oly mértékben azok, amivel másutt - legalábbis ilyen átfogó jelleggel - nem találkoztam. Legjobb példa talán a bombayi "Prince of Wales" múzeum, ami nagyrészt a Tata-család gyűjteményeire épül, de adományok, szociális ügyekkel foglalkozó szervezetek sora is jellemzi a párszik adakozó-készségét.

Miután képet kaptam a kis népcsoportról és annak jelentőségéről, elhatároztam, hogy betekintek a vallás alap-műveibe. Aki nem él Indiában és nincsenek párszi ismerősei, ne kezdjen bele. Hónapokig tartott, mire - az összes lehetséges segítséget igénybe véve - megszereztem a zoroasztrianizmus szent könyveit angol fordításban [29-33] és a zoroasztrianizmusról tudós párszi koponyák által írt könyveket [25-28]. A szent könyvek igencsak nehéz olvasmányok (mint általában is a szent könyvek), arra azonban mindenképpen jók voltak, hogy néhány alapkérdésben tisztábban lássak és pár érdekes momentumra felfigyeljek. A legfontosabb, hogy a zoroasztrianizmus valószínűleg az első monoteista vallás, Zoroaszter egyetlen istenről tanít, Ahura Mazda-ról, a fény istenéről, akit a tűz testesít meg. Tévesen tűzimádóknak tartják a párszikat, mert minden templomban őrzik a tüzet és a papoknak kötelességük vigyázni, hogy az sose

hunyjon ki, de a tűz csak Ahura Mazda megtestesítője. A szent könyvek legfontosabbika a Zend Avesta, amely a gonosz és jó harcáról szól és annak a lehetőségéről, hogy az ember győzedelmeskedjék a rossz fölött az Asha (Asa) útját járva, ami három alapeszmét vagy magatartás-formát ajánl követni: a humata-t, azaz jó gondolatot, hukta-t, azaz jó szót és huvarshta-t (huvarsta), azaz jó tettet. A tűzön - a fény-istenen - kívül a természet további három alapkövét is mélyen tisztelik, mondhatni, imádják, a földet, levegőt és vizet. Ez vezetett - állítják egyesek - ahhoz, hogy nem akarván megszentségteleníteni egyiket se, a keselyűkkel etetik fel a halottaikat. Szerintem a máshol már leírt folyamat játszódhatott le, valószínűleg a vallási vezetők irányítása mellett, éspedig az, hogy a sivatagos földből a sakálok kikaparták a halottakat, elégetni egy idő után nem lehetett, mert a máglyák építése pusztította a kincset érő fát és végül megengedhetetlen volt a kevés víz megfertőzése. Talán maga Zoroaszter vagy követői az elemek szentté tételével biztosították, hogy a higiéniai szempontokat a hívők mint szent előírást kezeljék. A sorrend fordított, mint annyiszor az életben és a próféták tanításaiban. (Csak utalok itt az iszlám előírásaira: ima előtti kötelező kéz- és lábmosás, a gyorsan romló disznóhús és az annyi bajt okozó alkohol tilalma!)

A szent könyvek egyébként tele vannak nyilvánvaló higiéniai tanítással. Teljesen megrendítőnek találtam például, hogy míg a forróvíz fertőtlenítő hatására Semmelweis a XIX. században jött rá, a zoroasztrianizmus tanítómesterei évezredekkel ezelőtt (Zoroaszter Krisztus előtt legalább két évezreddel született) fantasztikus ismeretekkel rendelkeztek a hullák fertőző hatásáról és annak elkerüléséről. Leírják például, hogy a hullát vízből a ruházatánál fogva kell kihúzni és azt (a ruházatot) el kell égetni!

XI.6. A kereszténység

A keresztény hittérítők nem sokra jutottak Indiában. Pontosabban fogalmazva a puhább anglikán hittérítők szinte teljes sikertelenséget könyvelhettek el, a tűzzel-vassal dolgozó kemény római katolikusok az egyik legkegyetlenebb gyarmatosító hatalom, Portugália hajóján evezve a portugál kezekben maradt Goa-Daman-Dhiu területeken a lakosság mintegy 80%-át térítették meg. Az össz-siker 3%-ot tett ki a hetvenes évek indiai lakosságában, gondolom, ma ez jóval kisebb szám. Nem emlékszem, hogy Bombayban láttunk volna keresztény templomot, bár lehet, ez csak az ateizmusom következménye. Azonkívül, hogy a főként Dél-Indiából származó alkalmazottak között volt katolikus, nem lehetett érzékelni semmit a keresztény hódítók hitéletre gyakorolt hatásáról.

XII. BOMBAY, MINT MULTI-KÖZPONT

XII.1 . Szerepe a "szereposztás" szemszögéből nézve

Rendkívül érdekes, hogy Indiában a nagyobb városok szereposztásban játszották a birodalom vezetését és ezek a szerepek időnként változtak. A nagymogulok két központot tartottak fenn: Agrát és Delhit. Röpke három évtizedig Fatehpur Szikri volt a fővárosuk, de elhagyták, egyszerűen kiköltöztek belőle többtízezres lakosságával együtt. Az angolok adminisztratív-ipari központja Kalkutta volt, mígnem 1911-ben Delhibe tették át a székhelyüket. Kalkutta ezután is jó fél évszázadig azt hitte, ő maradt az angol gyarmatbirodalom koronaékszere. Bombay tengeri kikötője a XVI. századtól kezdett komolyabb szerepet játszani India kereskedelmében, és ettől kezdve nőttön nőtt a jelentősége. India legfontosabb városává nőtte ki magát. A hetvenes években, amikor négy évig a magyar kereskedelmi kirendeltségen dolgoztam, teljesen egyértelműen Bombay uralta a három gigászi város versenyét. Kalkutta süllyedő hajóként vergődött, Delhi szerepe alig emelkedett az adminisztratív, politikai központé fölé, a gazdasági életben még nem számított komoly tényezőnek.

Bombay jelentőségét növelte, hogy amikor az angol textilipar "átköltözött" Indiába (mert ott adott volt a magas hőmérséklet és pára, ami a gyapot feldolgozásához elengedhetetlen és végtelen számban állt rendelkezésre a gyakorlatilag ingyen munkaerő és azt kíméletlenül lehetett kizsákmányolni), és tönkretette a helyi kis- és mikro-termelőket (mint ahogy az Amerikában kitalált behemót bevásárló-központok teszik tönkre a neokapitalista Magyarország kiskereskedőit), az is a legjelentősebb kikötő körzetében, főként Bombayban telepedett le. A szervezett ipar megjelenése az ipar szinte minden ágára vonzerőt gyakorolt, Bombay felzárkózott Kalkutta mellé ipari központként is.

A nemzetközi kereskedelem, a kikötő, az, hogy Bombay európai méreteket tekintve nagy országnak megfelelő állam fővárosa is, számtalan hivatal, intézmény megjelenésével, létrejöttével járt. A kapitalista fejlődés során Bombay vált az ország pénzügyi központjává is. Az Indiában működő bankok központja többnyire ide települt, és itt nyílt meg az első tőzsde is. A város nyitottsága a tengerre, a külvilág felé kozmopolita birodalommá emelte.

XII.2 . Érdekesség-csokor

A méretek megértésében is segíthet, meg az indiai szolgáltatások színvonalát is illusztrálhatja a bombayi ebéd-házhozszállítás rendszere, a dabbawalla-k munkája. A wallák a házhoz vitt, háznál nyújtott szolgáltatásokkal foglalkozókat (de egyszerűen fickót, valahová valósit is), a dabba vagy angolul tiffin az ilyen ebédet jelenti. A szolgáltatás hírek szerint a most már múlt század, a XX. század elején, a húszas évek körül indult. Kintlétünk alatt mintegy háromezer ember látott el 350 000-re tett kereskedőt,

hivatalnokot előrendelt ebéddel. A szolgáltatás három oszlopra, alrendszerre tagozódott. Az első szféra a kifőzdék, főként erre vállalkozó családi konyhák szövevénye, ahol a megrendelt fogásokat korán reggel elkészítik. A kis konyhák részvétele azért is szükséges, mert másként lehetetlen lenne a rendkívül szélsőséges és többnyire nagyon szigorú diéták kielégítése. A második oszlop a dabbawallák első hadteste, akik reggel 9 és fél 10 körül összeszedik a kész ételeket és behordják Andheri (Bombaytól északra elterülő, de akár annak külvárosaként is kezelhető település) állomására, ahol a hengeres edényeket szortírozzák, a megrendelő címe szerinti rendszerbe sorolják, majd felrakják a "Dabbawala Special" vonatra, amely 10:35-kor indul (gondolom, azóta a szállító vonatok száma megnőtt) Churchgate és Victoria (figyelem: tolerancia!) pályaudvarokra, közbenső állomásokon is megállva. A harmadik oszlop a dabbawallák második serege, akik a megállóknál, illetve a pályaudvarokon várják a vonatot és a kezükre készített ételeket keretes tálcán a fejükre emelik vagy kézikocsikra, biciklikre pakolják, a fejükön sokszor 35 fogást is visznek. Akár gyalogosan, akár szállítóeszközzel hordják szét az ebédeket, derekasan trappolnak, szinte félelmetes tempót diktálnak, a mozgásuk inkább futólépésnek tűnhet, mint egyszerű gyaloglásnak. És nem hagyják megállítani magukat, ha akadállyal találkoznak, nagyot kurjantanak és ezt a kurjantást mindenki tiszteletben tartja, az ebédet percre kell a megrendelő asztalára tenniük. Ha hozzáteszem, hogy a dabbawallák többsége írástudatlan és az edényeket csak számokkal jelölik meg, gondolom, értékelni fogja, kedves olvasó, milyen óriási teljesítmény ez az egész. Mint a halak több száz, esetenként több, mint ezer kilométerre szállítása és frissen tartása volt a gépi hűtés és motorikus szállítás kora előtt Indiában. Az irodalom [2] olyan árat jelöl meg egy havi ebédért, ami számomra is hihetetlenül hangzik, 1 dollárnak vagy alig többnek megfelelő rúpiát, szájtátva bámulom a hírt (nem zárhatom ki tévedés lehetőségét).

Ha már a walláknál tartunk, leírok néhány hasonló, többnyire egyedül gyakorolt szolgáltatást. Az előbb említett könyvet veszem mankóként segítségül, mert nem minddel találkoztam személyesen, a megfogalmazásból érteni lehet majd, mihez fűződik személyes élmény, mihez nem. Egyik-másik gyermekkori emléket is ébreszt bennem.

Kétségkívül a legérdekesebb a "Chavi-Walla" (csavi valla), angolul key-man, a kulcsember. Annyira érdekes, hogy nem lehet eléggé csodálni. Személyesen is volt szerencsém találkozni vele. Elveszett a kirendeltség páncélszekrényének kulcsa és amikor kiderült, azonnal ki kellett nyitni, nem lehetett az egyébként is bonyolult zár- vagy teljes szekrény cseréjét megvárni. Semmi - mondta a személyzet vezetője -, majd a key-man. Nem értettem miről beszél, de a mester perceken belül megjelent. Talpig fehérbe (talán kurta-pidzsamába) öltözött, büszke tartású úriember lépett be, orvosi táskával a kezében, amiből olyan tapogató-készletet vett elő, mint amit a szelephézag állító motorszerelő használ, meg egy nyerskulcsot és persze reszelőket. Bedugta az egyik tapogató lemezkét a kulcsnyílásba, kicsit mozgatta, majd reszelt valamit a nyerskulcson. Fél óra-

ba se telt, nyújtotta a kulcsot. Működött. A [2] alatti könyv szerkesztője, illetve a téma írója megjegyzi, hogy csak arra kell vigyázni, ne készítsen magának is másolatot a varázsló, elárulva ezzel, hogy nem nagyon ismerte meg Indiát, de talán a világot se. Aki ugyanis ilyen mesterségre adja a fejét, az nem gazember, meg azt is tudja, hogy a lebukás veszélye 1001%, meg tudatában van, hogy egyszer lehet tisztességtelen és örökre elveszti a kenyerét.

Gyerekkori emlék elevenedett meg, amikor először jelent meg a lakásunk udvarán a "Dhar-Walla" (dar valla) vagy másként "Churi-Walla" (csuri valla), a biciklis köszörűs, aki ugyanazt csinálja ott, mint itthon csinálták a II. világháborúig a tót köszörűsök. Legalábbis azt hiszem, ők is a Felvidékről leereszkedő tótok voltak, mint a származásukat a nevükben is hordozó drótostótok, a lyukas háztartási edényeket foltozó, faluról falura kerekező mesterek. A pedálukkal meghajtott és kis tartályból vízzel hűtött köszörűkön borotvaélesre köszörülték a szakácsok kés-készletét.

Nem láttam viszont dolgozni "Taki-Walli"-t (itt az "i" a walla nőnemű megfelelőjét jelöli), aki különleges indiai jelenség. Indiában ugyanis még a tehetősebb családok konyháján is szeretik (megtehetik, személyzet végzi) a fűszereket házilag őrölni, mert a friss őrlet friss zamatot ad az ételeknek. És ezt a műveletet ősi eszközzel, kézi-malommal végzik: két durva felületű kő egymásra rakva, a felső közepén töltőnyílás és függőleges meghajtó-karocska, a malom peremén pedig jön ki az őrlet. Ezek a kövek elkopnak, eltömődnek, ekkor jelenik meg a "taki valli", aki szépen a sarkára guggol a konyha kövén, előveszi kis bárdszerű szerszámát és addig kopácsol, amíg a malom nem csillog-villog és nem durva ismét, mint a pokróc (azaz mint a durva reszelő). Aranyos lehet, látom a lelki szemeim előtt a szegény kis vézna teremtményt, aki többnyire törzsi származék, rendkívül elesett. De erről később.

Nagyon érdekes és nagyon indiai a "Pinjari" (pindzsari), aki egyhúrú, hárfaszerű hangszerrel jelzi jövetelét és aki elöregedett matracok és párnák gyapot-töltetét bolyhosítja újra nagy szakértelemmel.

A "Mochi" (mocsi) utcasarkon csendben üldögélő mester, aki bőrtalpakkal, tűkkel, szögekkel és egyéb alkalmas szerszámokkal várja a bőrtermékek javítására szoruló rendelőket. Mindent azonnal rendbe hoz, a régimódi hatalmas bőr kofferokat is. Érinthetetlen.

A "Nai"-król, az utcai borbélyokról, és a fülpucoló mesterekről, a "Khan-Saf-Walla"-król (kán-szaf-valla) az Elephanta- kirándulásnál már írtam, itt csak a fontosságukat hangsúlyozom ismét. A borbélyok szépészeti, a fülpucolók egészségügyi szerepének fontossága nem túlozható el.

Két fontos mesterséget emelek még ki, aztán csak felsorolásban mesélem el, ki micsoda?

Az egyik a "Paper-Battli-Walla" (péper-battli-valla), aki a használt termékeket összeszedő vállalkozó, a papírért kilóra fizet, az üvegekért és egyéb használható edényekért darabonként. Különlegesen nagy árat fizet a whiskys és sörös üvegekért, mert azo-

kat nyilván szélhámosoknak adja tovább, akik aztán feltöltik valami kotyvalékkal és azt - az alkoholos italokra vonatkozó tilalmak és rendkívül magas vám miatt - az eredeti ital árán adják el. Az ügyes szolgaszemélyzet kiköti magának a jogot, hogy ezekkel a használt dolgokkal ő foglalkozzon, amivel megduplázhatja a rendes jövedelmét.

A másik a "Hath-Gari-Walla" (hat-gari-valla), aki hihetetlen mennyiségű és súlyú terhet fuvaroz kétkerekű kalyibáján, saját vontatásban. Általában egy hordár segítőtárssal párban adott helyen csoportosulva kollegáival várja a megrendelőt. Több emeletről fejen hordják le a cuccot, amit aztán nagy gyakorlattal tornyoznak fel a kétkerekűn. Lekötözik, leponyvázzák az árut, és az ételkihordókhoz hasonlóan minden akadályt rikkantásokkal legyőzve trappolnak a cél felé, amit nagy pontossággal érnek el. Egyetlen "furcsaság", hogy a fizetséget előre kérik.

Jaj, elfeledkeztem egy nagy csoportról, akik pontos, nagyon szolgálatkész, aranyos emberek, asszonyok, akik ételeket szállítanak a megrendelő küszöbére. Tejet tesznek le hajnalban, gyümölccsel csöngetnek be és egyenként felmutatják fényesre suvickolt almáikat, simogatják a banánokat nagy szeretettel. Nem lehet nem venni tőlük, annyi szeretettel bánnak az árujukkal. Micsoda különbség, istenem, tőlük vásárolni vagy a bevásárló központ nagy rakásaiból!

És akkor a felsorolás:

- A "Bhandi-Walli" (bandi-valli) hölgyek Radzsasztánból járják a világot és férfi hordár segítőtársukkal ezüst- és rozsdamentes edényeket csereberélgetnek értékesebb használt selyem-szárikért.

- A "Malish-Walla"-k (malis-valla) utcai (!) masszőrök, akik bármiféle fekvő-alkalmatosságon jól meggyúrják pácienseiket.

- A "Khel-Walla" (kel-valla) játék-gyáros és árus. Elképesztő fantáziával csinálnak játékot eldobált, haszontalan dolgokból.

- A "Chai-Walla" csáj-t árusít (aki tud oroszul, rögtön érti, hogy teáról van szó, az oroszok is Kínától vagy Indiától tanulhatták a tea-művészetet). Segítőtársa a körzetében székelő forróvíz-gyáros.

- Nem emlékszem az utcai akrobaták nevére, akik egész családjukat felvonultatják és tornásznak, ugrálnak bárhol, ahol érdeklődést észlelnek.

- A "Monkey-Walla" általában kölyök, aki kis duplafenekű dobját, a dolák-ot pergetve hívja fel magára és majmaira a figyelmet.

- A "Bangle-Walla" karkötőket árul, üveg vagy műanyag karkötőket, mert a vevőköre az utca lady-je, nagyon szegény valakik, akik csak filléres árut vesznek, de vesznek, mert Indiában halott az a nő, aki nem cicomázza fel magát.

- Végül vizet is árusítanak az utcán, mert a vízellátás nem volt - és gondolom ma se - zökkenőmentes. Ők a "Pani-Walla"-k. Ne vásároljon tőlük, mert forrásokból hordják ugyan a vizet, de se a forrásokat, se a szolgáltató emberek eszközeit nem lehet egészségügyi csúcseszközöknek tekinteni.

XII.3. Az esernyő és egyéb szokatlanságok

Az esernyő vita tárgyává vált a kirendeltség személyzetének tagjai között. Feladatom volt a személyzettel foglalkozás, a fizetésemelések, az egyéb juttatások kezelése, szükség szerinti bővítése, a szabadságok kiadása és hasonlók. Úgy örököltem őket, hogy az adminisztrátorok kaptak évi egy esernyőt, a többiek nem. A következő évi elosztáskor kisebb vihar tört ki, a többiek, sofőrök, felszolgáló is kértek. Kiderült, nem annyira az esernyők használati értéke játszott ebben szerepet, hanem státusz-szimbólum volta. Ősidőkben csak a királyok fölé szabadott ernyőt emelni, majd ez a státusz-szimbólum terjedt az udvartartás nagyjai körében és - ahogy minden más esetben, minden népnél a világon történni szokott - a nem birtoklás szégyenné vált. Így tett jelentőségre szert 1974-ben az esernyő egy kis alkalmazott-csapat berkeiben.

*

A "shopping" a Csór-bazár zsúfolt kis fülkéitől kezdve az Oberoi szálló pazar üzletsoráig mindenütt élmény volt, ott elpárolgott a piac-járástól, vásárlástól idegenkedésem, hogy pontosabban nevén nevezzem: irtózatom. Néhány esetet elmesélek, hogy világossá tegyem a különbséget az itthoni "kereskedelem" és az indiai között.

- Mindenki azzal fogadott a magyar kolónia tagjainál tett bemutatkozó-ismerkedő látogatások alkalmával, hogy "aztán vegyetek szőnyeget, mert olcsó, szép és jó". Amint kissé megmelegedtünk (szó szerint értve nem volt nehéz, az állandóan ömlő eső ellenére 34-35 fokos hőség uralkodott), elkezdtünk a vásárlási lehetőségekkel is ismerkedni, minden tényleges vásárlási szándék nélkül. Belépünk egy 4 méter széles, cca. 10 m hosszú szőnyegkereskedésbe, nézegetjük az ajtó melletti szőnyegeket, odalép egy nyurga fiatalember, miben segíthet? Hárítanánk, hogy nem vagyunk vevők, csak ismerkedünk a szőnyegekkel. Remek, foglaljunk helyet a folyosó végén, ők szívesen bemutatják a választékukat. Először újabb hárítási kísérletet teszünk, ne fáradjanak, majd egyszer bejövünk, amikor már vásárolni is szeretnénk. Addig-addig unszoltak minket, hogy OK, ők nem erőszakolnak semmit, de mégis, üljünk csak le és máris hozták a Cola-t, szívószállal. Hosszú percekig gurítgatták, teregették a lábunk elé a szőnyegeket, magyarázták a minőséget, gyapot, selyem, kevert, csomószám, a származási helyet, főként Kasmír, a design eredetét, satöbbi. Kérték, hogy amelyik szőnyeg nagyon tetszik, arra bökjünk rá és azokat külön rakják. Mikor meg akartuk köszönni a kedves és szakszerű tájékoztatást, arra kértek minket, hogy nézzük végig újra a mintegy 10 kiválasztott szőnyeget. Újra a lábunk elé gurítgatták őket és addig kapacitáltak bennünket, amíg nem választottunk ki hármat. Közben "letapogatták", kik-mik vagyunk, ország, feladatkör, sorolták a kirendeltség volt főnökeit, embereit. Volt kellemetlen momentum is, az egyik előző kirendeltségvezető iránt érdeklődtek, aki - mi tudtuk csak - éveket töltött Delhiben is, és híres volt rendkívüli anyagiasságáról: hogy

érhető el, mert tartozik nekik egy jobb szőnyeg árával. Hm, szélhámosok az elődök között? Kellemetlen. Na, végül azt mondták, vigyük haza a három szőnyeget, mert a szőnyegeket nappali fényben és tartósabban is látni kell, aztán pár nap múlva vigyünk vissza kettőt, a harmadikra megalkuszunk és adnak részletfizetési lehetőséget. Megvettünk egyet. Ez India.

A szőnyegvásárlás témaköréhez tartozik esetünk a kétkerekű kézikocsin (is) árusító kereskedővel, akivel az Alitalia bombayi főnöke hozott össze, aki a bombayi kiküldetése előtt Iránban dolgozott és ott agyon vásárolta magát perzsaszőnyegekkel. Megnézte a 2-3 akkor már a lakásunkban díszelgő indiai szőnyeget, majd udvariasan ugyan, de értéktelen kalap izének minősítette azokat. Ha jó szőnyeg érdekel minket, ő összehoz egy randit olyannal, aki tényleg jó szőnyegekkel tud szolgálni. Megbeszélt időpontban megjelent ő maga, majd kisvártatva a kereskedő. Hol vannak a szőnyegek? Hát odalent, mutatott ki az ablakon. Autót keresgéltem, kiderült, hogy kétkerekű taligán hurcolgatja az értékes szőnyegeket. Kiabált a segédjének, aki felhordott vagy tíz szőnyeget. Már az első kiteregetésekor tudtam, hogy nem nekünk termett ez a szépség. Varázslatosan szép minta, sűrű csomózás, ködbevesző világosszürke szín, maga a csoda, a kézi művészet csúcsa. Az egyik szőnyegnél- az első pillanatban nem értettem, miért, mert csíkokban változó színe volt - olasz barátunk megálljt parancsolt és elkezdte a kereskedővel kevert angol-hindi nyelven a szőnyeg elemzését. Leesett az állam: a változó minta és színek alapján meghatározták, hogy a szőnyeget gyártó vándor-törzs Irán mely vidékein barangolt, hol tartózkodott elég ideig ahhoz, hogy a mintát eltanulja. A csíkos-tarka szőnyeg ára az elérhetetlenség kategóriájába tartozott. A legolcsóbb szőnyeg, ami a felhozatalból tetszett is és nem a csillagos eget ostromolta az ára, valahol 10 000 dolcsi körül mozgott. Sajnáltam a vándort, hogy fárasztottam.

- A másik csodavilág az antik vagy antikolt tárgyak köre. Két élményt mesélek most el a számtalan közül.

Bemegyünk egy régiség-boltba és a pult előtt áll két, táncoló nőt ábrázoló faszobrocska. A kicsinyítő képző talán túlzás, a nagyobbik lehet vagy 80 cm magas, a kisebbik 60-65 cm. Rájuk néztem és azonnal tudtam, hogy nem hagyom el a terepet nélkülük. Mondom a nejemnek, ne nézzen jobbra, hanem menjünk be a bolt végébe és ott nézelődjünk, jó alaposan. Eltöltöttünk 20 percet az üvegpult vegyes minőségű tárgyainak tanulmányozásával, majd sajnálkozva elbúcsúztunk. Kifelé menet megállok a faszobroknál és megkérdezem a pult mögött álló idősebb eladót, mennyiért adná a nagyobbikat. 800 rúpia, mondta. Megállt bennem az ütő: ha 2000-et mond, akkor is főnyeremény. Rá is kiáltott a fia hátulról, szemmel láthatólag lebarmozta a papát. Próbáltam a kisebbre is alkudni, mennyi volna az vagy a kettő együtt, de gyorsan kihátráltak a második eladásából (leelőlegezték, vagy hasonló), meg a feleségem is feleslegesnek tartotta a dupla pazarlást. De a kincs megvolt: ha egy indiai kereskedő kimondja az árat, keresztre lehet feszíteni, akkor is állja a szavát. Ma is az egyik legkedvesebb

szobadíszem. Akárki faragta, valószínűleg valamelyik törzsi tisztáson alkotta a sarkán ülve, szobrász-zseni volt. Ha valakinek magyarázom, miért csoda, mindig eszembe jut a párja, és sajdul egyet a szívem.

A másik eset talán egy teljes évig is tartó alku története. Az Oberoiban sűrűn kellett esti programon megjelenni és ha korán érkeztünk, akkor, ha nem fáradtunk el túlságosan a vacsorán vagy fogadáson, a program után tettünk egy kört a szálloda rendkívül előkelő, csupa-csillogás, csupa-varázs üzlet-galériáján. Többször benéztünk egy üzletbe, nepáli kézművesek rusztikus-különleges műveit megcsodálni. Azt hiszem semmit se vettünk, talán csak apróságokat, mígnem rá nem csodálkoztam egy fekete, fém Buddha-fejre, aminek bölcs-bájos mosolya elbűvölt. Rendkívülinek és izgalmasnak találtam a fejet övező lángkoszorút is. A teljesen ifjonc eladó mondott egy árat, kifordultunk, nem volt annyi tartalékunk. Ha arra jártunk, be-be néztünk, egyszer kimondtunk egy általunk elképzelt (60%?) árat, nem ment bele. Lassan vesztes helyzetbe került a bolt, a kedvenc Buddha nem kelt el. Végül megkaptuk a megajánlott áron. Mi is tartottuk a szavunk, nem illett tovább alkudozni.

*

A szerencse-pénz meglepő szokás, sokszor a legnagyobb üzletek kötői is élnek vele: a kialkudott árhoz szinte automatikusan, mosolyogva hozzátesznek 1 rúpiát, vagy a megállapodott pénznem alapegységét. Egymillió dollárhoz egyet. Az hoz szerencsét a következő üzlethez az eladónak. De lehet, hogy tévedek már, lehet, hogy mindkét félnek.

*

Aki jó vásárt akar csinálni, az menjen el az új esztendő első napján, nyitáskor az elképzelt áru üzletébe, hogy első legyen. Az első vevőt ugyanis nem szabad elengedniük a kereskedőknek Indiában: elviszi a szerencséjüket. Volt ismerősöm, aki minden évben kiszemelt valami értékes dolgot és a béka feneke alá lealkudta. Sokadszor baj, hogy nem emlékszem, csak a hindu újévre (Diwali) vonatkozott-e ez a tabu vagy a katolikusra is. Mindegy, jó ha tudja, aki Indiába készül.

**

Hazatértünk után pillanatok alatt undort kaptam a bevásárlástól: az eladók tracscsoltak, könyököltek, ettek és átnéztek a fejem felett. Ez az egyszerű, felszínen jelentkező különbség mondatta ki velem 1978-ban: “halott ez az ország” (mármint Magyarország). Ma tudjuk, hogy a hullafoltok már éktelenítették.

XIII. A KASZTRENDSZER

Ritka, hogy a világ valamit annyira tévesen traktáljon, mint teszi azt a hindu kasztrendszerrel. Én két könyv [7 és 8] elolvasása és három mű [21, 22 és 61] átlapozása után nagyon félve nyúlok a témához, az az érzésem, hogy a kasztrendszerről vagy közérthető, mégis tudományos megalapozottságú könyvet írjon az ember, vagy jobb, ha hallgat. Annál is inkább így van, mert nem lehetett komolynak tekinthető személyes információkhoz jutni, az "előkelőbb körökben", ahol mozogtam, tabu téma volt, az egyszerűbb emberekkel pedig nem tudtam erről kommunikálni (meg kellett volna tanulnom legalább hindiül!). Igaz, nem is nagyon nyilatkoztak volna, félelem vette körül a témát.

Az elszántság, hogy minél többet átadjak embertársaimnak arról, amit Indiában Indiáról megtanultam, megéreztem, mégis arra késztet, hogy kiadjam magamból azt a keveset, amit erről a rendkívül nehéz és bonyolult témáról tudok, hiszek, gondolok.

Maga a kifejezés a portugál hódítóktól származik, akik 1567-ben említik a hindu társadalom rendkívüli tagoltságát és a rendszert casta-nak hívják. Innen ered aztán az angol caste. A rendszert Manu, hindu pap foglalta "törvénybe", a rendszer elfogadói, ápolói isteni eredetet tulajdonítanak neki. A törvény születésének időpontja tudomásom szerint máig vitatott, vannak, akik akár Krisztus előtt 1500-ig visszamennek, mások viszont a szanszkrit versbe foglalt szöveg nyelvi és verstani szerkezetét más szanszkrit írásokkal összevetve Kr. után egy-két évszázadra teszik. Megint más vélemények szerint a ma ismert szöveg, a Darmashastra (Darmasasztra)(w4) egy eltűnt korábbi műre, a Dharma Sutra-ra (Darma Szutra) épül, innen ered a nagy szórás.

A legáltalánosabb és legdurvább tévedés az a hiedelem, hogy a hindu társadalom négy kasztra tagozódik. A négy varna (a szó "színt" jelent) négy főcsoportot, vagy európai fogalomrendszerbe átültetve négy osztályt jelent. Ezen belül a társadalom több ezer kasztra osztódik. Az értők szóbeszéde és a források általában 2600 feletti számról szólnak, a 7. mű (2. old.) 3000 körülire teszi. Már csak azért se fontos a pontos számbavételük, mert a kasztok folyamatosan formálódnak, osztódnak, újak születnek, átalakulnak, kimúlnak, csak egy adott pillanatban lehetne megállapítani, hány is létezik. Biztos, hogy ez a kasztrendszer 1949 körüli betiltása óta is így van. A kasztrendszer puhul, oldódik, a gyors gazdasági-társadalmi fejlődés önmagában is rombolja, de szerintem évszázadokig fog tartani a haldoklása. Az is csak megközelítő igazság, hogy a négy osztály foglalkozás szerint különül el egymástól: a bráminok (Brahmans) a papok, a ksátriják (Kshatriyas) a katonaság és a hatalmi gépezet vezetői, a vájsziák (Vaisyas) a kereskedők és mezőgazdasággal foglakozók, a szudrák (Sudras) pedig a szolga-munkát és kézműipart űzők. A társadalom a függetlenség kivívását megelőző időkben kivetett magából mindenki mást, aki nem volt tagja a négy osztály valamelyikébe tartozó kasztnak, az a társadalmon kívülre szorult, csak a legalantasabbnak tartott munkák valamelyikét végezhette. Erre az embertelen helyzetre még visszatérek rövidesen.

A tudós-professzor Hutton [7] szerint, aki 27 évet töltött el állami hivatalnokként Indiában és vezette az 1931. évi népszámlálást, azt vallja, hogy a kasztok egy része törzsi és "faji" elemeken alapulva jött létre, mások az általános hiedelemnek megfelelően szakmai alapokon nyugszanak, céh-szerű tömörülések, megint mások földrajzi, területi jellegű csoportosulások, léteznek vallási alapokon létrejöttek és végeláthatatlanul sorolhatók az okok. Szerinte a földrajzi stabilitás mellett a szinte folyamatos migráció teremtette instabilitás "kiegyensúlyozását" jelentette a társadalmi csoportoknak a kasztok rendszere. Szerinte a kaszt-rendszer döntő szerepet játszott a hatalmas szubkontinens külső erőkkel szembeni egységének megteremtésében, megőrzésében, amit bizonyít a rendszer történelmi stabilitása. Egyetlen betolakodónak se sikerült ezt az egységet megtörnie. Hozzájárult ahhoz, hogy India minden betolakodót magába tudott olvasztani (kivételt az angolok jelentettek), és egyetlen külső erőnek se sikerült megreformálnia.

Hozzáteszem, hogy a belső reformerek, Buddha és Mahavira, majd a szik gondolkodók sem értek el tartós eredményt. A buddhizmus ugyan eljutott az államvallás státuszig, de aztán lassú vereséget szenvedett Indiában, ahol a hinduizmus - talán tényleg a kasztrendszer nyújtotta viszonylagos biztonságnak köszönhetően - újra körülfonta, bekebelezte a buddhizmust.

Hutton filozófiája rendkívül érdekes, és tükrözi a egyenlőtlenségekhez szokott "hivatalnok" életszemléletét. Én - elismerve, hogy többet kell tudnia Indiáról - vitatnám ezt a megállapítást, amely a kasztrendszer esetleg tényleg pozitív hozadékára épít, és állítom, Mahatma Gandhi bölcsességére hivatkozva, hogy a kasztrendszer eredendően is és a modern világban különösen az általános gazdasági-társadalmi fejlődés legfőbb féke Indiában, a társadalomba mélyen beültette, beitatta az egyenlőtlenség merev kaloda-iga-hódolat csapását, a társadalom döntő többségébe a mások kiszolgálásának szükségszerűségét, mint megtámadhatatlan törvényt, a teljes kitaszítottság elleni küzdelem hiábavalóságának, reménytelenségének hitét, a társadalmi munkamegosztás és immobilitás rideg rendszerét. Átok volt és mindaddig, amíg a legkisebb csökevénye is élni fog, az marad nem csupán az így le- vagy kitaszítottak, hanem egész India számára. Most, hogy ezt leírtam, találtam rá O'Malley könyvének előszavában [8, VII. old.] Rabindra Nath Tagore (mi inkább Rabindranath-ként írjuk, pedig a Nath előkelő származást jelez) meghatározásával, aki szerint a kasztrendszer "a hidegvérű elnyomás gigantikus rendszere".

Annak ellenére, hogy a végkövetkeztetést tekintve Huttonnal ellentétes álláspontra helyezkedek, az általa közreadott hatalmas anyagból [7] természetesen megkísérlem a legdöntőbb motívumokat (amilyen tömören csak lehetséges) kiemelni. Tudományos megközelítése sokszor nehézkessé teszi, ezért többször említem O'Malley-t [8], a mű könnyebb kezelhetősége miatt.

Rendkívül meglepőnek tartom, hogy mindkét szerző éles határvonal megrajzolása nélkül beszél az "alantasabb" társadalmi rétegek, az egyértelműen "érinthetetlenek"

kasztjairól. Abban igazuk van, hogy a kasztbélieket követve a társadalmon kívüliség szörnyű sorsában osztozkodók ugyanolyan kegyetlenséggel és merevséggel tapossák egymást, mint a kasztbéliek, kasztszerű formációkat hoznak létre, és a "felsőbbrendű" senkik élvezik az "alsóbbrendű" kitaszítottak megalázását, de az éles átmenet hangsúlyozását kerülve erősen ködösítik azt az irtózatot, ami a kasztbéliek és az "isten gyermekei" - ahogy a nagy Mahatma hívta őket - közötti kegyetlen elnyomást jellemzi.

Ilyenkor óhatatlanul villan egy indiai üzletember megnyilvánulása: "Az angolok egy-egy életet töltöttek itt, de csak a felszínt vakargatták."

Kitérőnek tűnhet, de itt hozzá kell nyúlnom az indiai tartózkodásom alatti személyes élményhez és az akkor gyűjtött újságkivágatokhoz. Néhány jellemző esetet külön ismertetek a 2. mellékletben.

További tévedés, amikor az érinthetetleneket páriákként emlegetik. A páriák ugyanis csak egy "kasztonkívüli kaszt" a sok közül, igaz, talán a legutolsó a létra alsó fokai közül. Ilyen értelemben indokolt, hogy az egész világ ennek a sárba taposott kasztnak a nevét használja, amikor rendkívül elnyomorított társadalmi rétegre utal. Jellemző a félreértés mértékére, hogy nehezen találtam rá olyan hivatkozásokra, amelyek egyértelművé teszik, hogy jól emlékeztem. Miután az irodalomjegyzékemben szereplő három műben nem találtam rájuk, hosszasan kutakodtam az Interneten, de csupa helytelen megfogalmazásra akadtam. Fodor remek útikönyve [1] is rossz meghatározást ad meg a páriákról: the untouchables or outcasts of Hinduism. Végül felfedeztem a kulcsot: "Paraiyan" az eredeti kiejtés helyes angol átirata, csak az angolok ferdítették "Pariah"-ra. (O'Malley Pariar-okként is nevezi őket.) Ilyen formában megtalálható mind O'Malley-nál [8], mind Hutton-nál [7] és egyértelművé teszik állításom. O'Malley leírja például (21. old.), hogy különösen merev a kasztrendszer Dél-Indiában, ahol még a falvak elrendezését is meghatározza, az "osztályok a településen belül elkülönülnek, az 'egyszerű' kasztonkívüliek a falu szélén laknak, és a legalantasabb kasztok, mint például a páriák a falun kívül, a földeken készült kunyhókban élnek". (Halkan megjegyzem, hogy kasztrendszer nélkül is léteztek hasonló elkülönülések Magyarországon is: gyermekkoromban a magyar falvak jelentős részén a tehetősebb családok a "felvégen", a szegények az "alvégen" laktak, a cigányok az alvég legvégén, és a kocsmában elég volt az alvéginek valami rosszat szólnia, hogy a felvégiek megkéseljék. Nem beszélve a tragédiák soráról, amikor alvégi legények felvégi lányokra vetettek szemet.) Ugyanő a 138. oldalon úgy jellemzi a páriák teljes kivetettségét, hogy megemlít egy igen alacsony "kasztonkívüli kasztot", a Pooleah-okat (puliák?), akik, ha véletlenül hozzáérnek páriához, hosszadalmas megtisztulási procedúrával tudnak csak megszabadulni a szennyezettségtől. A 141. oldalon foglalkozik a teljes abszurditásig hajszolt megkötöttségekkel, azzal például, hogy az érinthetetlenségen túl létezik (létezett?) "megközelíthetetlenség", amikor az érinthetetleneknek - kasztjaiktól függően - meghatározott távolságot kellett tartaniuk a bráminoktól, illetve a felsőbb osztá-

lyokba tartozóktól. A sor alját itt is a páriák foglalják el 32 yarddal. A létra alját képviselő kasztok szerencsétlen tagjai kiáltással vagy csengővel messziről jelzik a jelenlétüket, hogy megállásra késztessék a közeledőt, amíg félre nem húzódnak vagy fel nem másznak a legközelebbi fára. Annyira "fertőzőknek" tartották őket, hogy egyes vidékeken egyáltalán nem használhatták a bráminok útjait. Hutton tamil (kasztonkívüli) kasztként kezeli a páriákat, akik béresek és a falusiak szolgái.

Feltétlenül figyelmet érdemel az a tény is, hogy a négy fő társadalmi osztály közötti határok is merevek, azok átlépése is elképzelhetetlen (volt?). Különösen éles a szakadék a három felső osztály és a szudrák között, aminek "intézményesített" oka van: a három felső osztályba született gyermekek - a katolikusok bérmálási szertartásához hasonlóan - felnőtté avatási, a vallási misztériumokba "beavatási" procedúrán esnek át, amelynek során "másodszor születnek" (twice-born), és a bal vállukon függő szent fonalat kapnak, amit örökké viselniük kell. Ez a szertartás és jel élesen elkülöníti őket a szudráktól, akik nem eshetnek át a szertartáson, egyszer születettek, és a három felső osztály szolgái maradnak.

Ismét megjegyzem, hogy az idegenek is kasztonkívüliek, két okból biztosan: nem hinduk és nem a négy osztály valamelyikébe születtek. Az elnyomó hatalmak képviselőivel nem tudták megtenni a kaszt-hinduk, hogy megtagadják az érintkezést velük, de O'Malley szerint legalább egyszeri mosakodással megtisztították magukat az érintkezés okozta szennyezettségtől. Az angol hivatalnokok - mondja - nem igen értették, miért ragaszkodnak a magasabb hindu kasztokba tartozók a kora reggeli interjúhoz? Az ok igen egyszerű volt: nem akartak kétszer mosakodni, az angol kézfogását a későbbre tett reggeli tisztálkodással mosták le magukról!

A kasztrendszer merevségét és abszurd törvényeit az emberi élet két alapvető történését körülvevő szigorú szabályozás jellemzi legjobban: a házasságot, valamint az étkezést szabályzó rendelkezések.

Hutton szerint házasság csak ugyanahhoz a kaszthoz tartozóval köthető, nagyon szigorú további megkötöttségek figyelembevételével, amiknek a részletes leírása szinte lehetetlen. O'Malley [8] úgy tudja (Chapter V. - Marriage and Morals, 90. old.), hogy a kaszton belüli házasságkötésnek három alrendszere létezik, amelyek endogámiaként (csoporton belüli házasodási kötelezettség), exogámiaként (nemzetségen vagy csoporton kívüli házasságkötés kötelezettsége) és hipergámiaként írhatók le. A hindu kasztok többsége tudomásom szerint endogám és csak a saját alkasztjához tartozóval köthet házasságot. A exogámia követői, mint például a radzsputok (Radzsasztán állam többsége) éppen ellenkezőleg, a saját alkaszthoz tartozóval nem házasodhatnak, kizárólag a többi alkaszt tagjai között válogatnak a számukra párt a szülők. Az exogám rendszert O'Malley [8, Chapter I. - The Caste System, 6. old.] két csoportra osztja: gotra exogámiára (a gotra másként got, mul vagy kul) és sapinda (szapinda) exogámiára. A gotráról többet kellene tudnom, mint amennyire el tudtam mélyedni a kasztok ta-

nulmányozásában, annyi biztos, hogy a gotrák olyan társadalmi csoportok, amelyek közös ősöktől erednek. A tagjaik arra törekszenek, hogy isteni ősszülőkig vezessék vissza az eredetüket. Érdekességként a „Weblapok jegyzéké"-ben szerepeltetek egy weblapot, amely betekintést ad egyetlen ilyen csoportba: Oswal(w5) A gotra exogámia az endogámiához hasonlóan a saját alkaszton belüli házasságot ír elő, de tiltja az azonos gotrába házasodást, azt a vérfertőzéssel azonos bűnként kezeli. A szapinda exogámia viszont mind apai, mind anyai oldalon meghatározott generációkon belül tiltja a házasságot (hasonlóan a kereszténységhez és az iszlámhoz). Észak-India "jobb családjai" apai oldalon 7, anyai oldalon 5 generáción belül tiltják a házasságra lépést ily módon. A hipergámia törvényét elfogadó kasztok férfi tagjai alacsonyabb rangú alkasztból is "magukhoz emelhetnek" nőt, a nők viszont kötelesek azonos szintet képviselő, vagy fölötte álló alkasztba tartozó férfival egybekelni. Ha hipergámiát gyakorló kaszthoz tartozó nő mégis alantasabb kasztbélihez megy férjhez, nemcsak maga süllyed abba a kasztba, hanem a szülei is, akiknek kötelességük lett volna megakadályozni ezt az "erkölcstelenséget". A helyzet rendkívüli bonyolultságára jellemző, hogy - gondolom az endogám kasztok törvényéről van szó -, vannak esetek, amikor a férfi, ha alacsonyabb szintre házasodik, a nő arra a szintre "rántja le magával".

A házasodási tabuk tömegével kellene még foglakoznom, de nem lenne soha vége. A lényeg talán megtalálható az eddigiekben. Mégis, szinte felsorolásszerűen érintek még néhány "törvényt". Igen fontos, hogy a házasság kötelező (volt?) minden hindu számára, és a lányoknak a pubertás elérése előtt férjhez kellett menniük, igaz, a szülőkkel maradtak, amíg a házaséletre éretté nem váltak. A két "kötelezettség" következményei vad mesébe illők: ha a szülőknek nem sikerült a lányuknak megfelelő férjet találni a pubertás bekövetkezése előtt, képletesen hozzáadták egy nyílhoz, virághoz vagy fához. Még a prostitúcióra szánt (!) lánygyermekkel is eljátszatták a házassági ceremóniát, a "férj" ilyenkor egy kés, kard, növény, esetleg imbecillis férfi. Talán a múlté már, de volt olyan brámán kaszt, amelyik a holttestet is hozzáadta pénzért erre vállalkozó férfihoz, ha felnőtt lány férjezetlenül hunyt el [8., 91. old.]. Bár a fiatalkorú házasságot 1929-ben törvényileg betiltották és a korhatárt férfiaknál 18 évben, nőknél 14 évben határozták meg, a helyzet nem sokat változott: nekem a hetvenes években "volt szerencsém" több gyermekházasságot, helyesebben arra vonuló menetet látni, senki se zavartatta magát, hogy büntetendő cselekmény részese. Kivételek persze vannak, a nepáliak például és sok törzsi "kaszt" a felnőtt házasság híve, úgy okoskodva, hogy a feleségnek elég erősnek kell lennie a házasságban végzendő munkákhoz.

Ritka kivételektől eltekintve az ortodox hinduk a házasságot olyan "szentségnek" tekintik, amiben a nők csak egyszer élhetnek. Ez pokollá teszi a megözvegyült nők életét, hallottam olyan kasztról is, amelyik kiközösíti az özvegyet (valószínűleg a kötelező önfeláldozás, a szati elmaradása miatt). O'Malley szerint Orissza államban özvegy férfi összeházasodhat özvegy nővel. Ha nem az, összeadják fával, amit aztán kivágnak, így

szimbolikusan özveggyé téve a férfit. Szörnyű folyamat (lehet, hogy ma is élő), hogy a kasztonkívüliek körében - akik nem tiltották az özvegy újraházasodását - terjed a tilalom és akik tiltják, rangban a megengedők fölé "emelkednek". A házasság - "szentségéből" következően - hűséget követel meg a feleségtől. A férfivel szemben elnézőbbek, az "ágyas" többnyire megengedett, bizonyos elvárások betartása mellett: olyan kasztból kell a szeretőnek származnia, amelyik kaszt tagjaitól a férj kasztjának tagjai elfogadhatnak vizet és ha a férfi nem eszik a szerető főztjéből, nem étkezik vele. (Hihetetlen, nem? Nemi érintkezés igen, közös étkezés nem!) Ha érinthetetlen szeretővel tartott kapcsolatra derült fény, drákói szigorral bűntettek. Mindkettőjüket megvakították és a nő rokonait vagy megölték vagy eladták egy muzulmán közösségnek, akik "exportálták" őket.

Végül megemlítem, hogy a bonyolult és nagyon merev rendszer a házasságra szántak szabályos piacát alakította ki, a kínálaton kívül a kaszt helye, tekintélye és számtalan egyéb tényező árskálát hozott létre, a "vételár" és az esküvővel járó rendkívül magas kiadások számtalan szegényt hajtott uzsorások markába, akik embertelen kamatok felszámításával és az analfabéta áldozat tudatlanságát kihasználva rabszolgáikká tették a szerencsétleneket és sokszor a családjukat is.

A másik rendkívül fontos előírás-szokás-tabu csoport az étkezéssel függ össze. Pár sorral érintettem a kérdésnek a közelmúltban a hétköznapi életben érzékelhető vonatkozásait az V.2 pontban, most a "szabályozás" lényeges elemeit kísérlem meg összefoglalni.

Az ortodox hinduk körében az étkezés "szentség" jelleget visel [8., 103. old.], ennek megfelelően szigorú szabályok veszik körül és előírt rituálé szerint folyik. Különbséget tesznek azonban a vízzel főtt ételek, kaccsi-k (kachchi) és a más módon készített ételek között. A kaccsikra - mint a hinduk mindennapi étrendjének döntő hányadára - vonatkoznak a legszigorúbb előírások. Ha ilyen ételt a család konyháján kívül főznek, rendkívüli alapossággal biztosítják, hogy az "tiszta" maradjon. Meghatározott területet kerítenek el, azt sárral vagy tehén-ürülékkel (amit a hinduk rendkívüli tisztító-erővel ruháznak fel) kennek be. Erre a területre idegenek nem léphetnek be, érinthetetlenek - európaiak vagy kasztonkívüliek - árnyéka sem vetődhet rá. Ha ez mégis megtörténne, az ételt tisztátalannak tekintik és ki kell dobni. Étkezés előtt az ortodox hindu köteles kezet és lábat mosni (gondoljunk a muzulmánok ima előtti rituáléjára!), derékig le kell vetkőznie, csak a szent fonalat hagyja a felsőtestén. Az étkezésénél nem lehet más jelen, mint a saját házassági törvények által meghatározott köre. Egyetlen kivételről tud a szerző: a Puriban lévő Jagannath (Dzsagannat) templomhoz zarándoklók kaszthelyzetüktől függetlenül együtt fogyaszthatják a mahaprashad-nak nevezett, azaz az isteneknek bemutatott ételből (Ki kell találnom, a szóösszetétel második része mit jelent, a 'maha' = nagy. Meg is van: prashad-nak neveznek minden olyan ételt, amit az istennek ajánlanak fel, pontos rituálét követve. A mahaprashad, vagy másként bhojan tehát csak fokozott minőséget jelezhet.) Megszigorítások itt is vannak, de ez így is egyedülálló en-

gedmény. Házon kívül csak a saját körébe (l. fentebb) tartozó vagy brámin szakács által készített ételt fogyaszthat. O'Malley szélsőséges eseteket is felsorol a tabuk jellemzésére, brámint, aki más vidékről származó brámin főztjét se merte fogyasztani, lahore-i kollégiumot, ahol száz szakács kezdett sztrájkolni, mert érinthetetlen diákot is kosztoltatni akartak velük. A szörnyűség kategóriájába sorolható, hogy felgyógyult betegeket taszítottak ki a kasztjukból, mert európaiaktól fogadtak el táplálékot súlyos állapotban. Azt se fogadta el a kaszt mentségül, ha eszméletlen állapotban került erre sor.

A nem vízzel főtt ételek közül a ghee-vel (gí), nagytisztaságú vajjal készült ételekre nem vonatkoznak szigorú előírások. A magyarázata, hogy a szent tehéntől származó termék, amely "szentségénél" fogva megtisztul akkor is, ha fertőző kaszt tagja érinti. Ezeket a pakki-nak nevezett étkeket mosdás nélkül, felöltözve és más kasztok tagjainak a jelenlétében is lehet fogyasztani. Elfogadják a szúdra osztály olyan kasztjainak tagjaitól is, amelyeket tisztának tekintenek, mint például a cukrászoktól.

Meglepő, hogy érthetetlen kivételek is vannak, mint például a szárított rizs és gyümölcs, valamint a mindenki által - aki meg tudja venni - naponta többször fogyasztott bétel, amit minden aggodalom nélkül elfogadnak, akárki is készítette. Nem ismerem az okát, talán valamelyik összetevőjének van tisztító ereje.

A víz tisztaságára talán még az ételnél is jobban vigyáznak, bár égtájanként eltérő (volt?) a szigor. Nyugat-Indiában csak a saját kaszt- és alkasztbélitől fogadhatnak el vizet a magasabb kasztok tagjai, északon viszont csak arra ügyelnek, hogy tisztának tartott szúdra kaszthoz tartozzon, aki merítette vagy hozzáért az edényhez. A Gangesz szent vize kivétel, azt az érinthetetlenektől is elfogadják. Gyakorlatilag senki sem iszik más kaszthoz tartozó edényéből, mert magasabb rangúéból ihatna, de az nem engedi meg, mert ő fertőződne meg. O'Malley tud esetekről [8, 110. old.], amikor emberek inkább szomjan haltak, mint hogy olyantól fogadjanak el vizet, akit a kasztja tisztátalannak tart. James Skinner angol ezredes egy nap és két éjszaka feküdt sebesülten egy radzsput tiszt mellett, amikor egy csamar (Chamar), bőrrel foglalkozó érinthetetlen (mindenki az, aki erőszak eredményeként létrejövő termékkel foglalkozik, micsoda ellentmondás az ember elleni erőszak tengerében!) hozott nekik vizet. Az angol ivott belőle és megmenekült, a radzsput nem és elpusztult.

A vízzel kapcsolatos rendkívül szigorú előírások okozhatják, hogy a tengeri út, a hajózás önmagában fertőzést és kasztból kizáródást jelent mindaddig, amíg az utazó bonyolult rituáléval meg nem tisztul a fertőzéstől. Mentséget megint a Gangesz vize jelent, volt hindu delegált, aki a függetlenségről folyó angliai kerekasztal-értekezletre vitt magával és heti rendszerességgel szállíttatta a pótlást. Manu törvénye a kétszer születettek osztályai számára tiltja a barbárok földjén, a mleccsá-kon (Mlechhas) tartózkodást az étkezési, vízfogyasztási és rituális szabályok betarthatatlansága miatt és vezeklést, tisztulást ír elő, ha valaki mégis elköveti ezt a vétséget. Európa is ide sorolódik, de nepáli küldötteknek, Kínából visszatérve is meg kellett tisztulniuk, annak ellené-

re, hogy szárazföldön tették meg az utat. A tengertől való félelem igazi okát az egyszerű emberek nem ismerték, annyit tudtak, hogy a tenger a kasztból kizárást hozhatja, ezért rettegtek tőle. „Kala páni"-nak, fekete víznek hívták és nem is fürödtek benne.

Két felkelés is tabuk miatt tört ki Indiában. Az első burmai háború során, 1824-ben a bengáli hadtest katonái megtagadták az engedelmességet, mert elterjedt a hír, hogy hajón kell átkelniük Burmába. A második eset az ismertebb 1857 évi „Mutiny", ami azért tört ki, mert az új Enfield puskák töltényeinek marha- vagy disznózsírral átitatott papír-végét töltés előtt le kellett harapni, amit sem a hindu szepojok (sepoys), katonák, sem a muszlimok nem tehették meg. Tehát nem csupán a tiltott ételek elfogyasztása, hanem az azokkal történő érintkezés is egyenértékű vételnek számított. Állítólag a moszlim, mogul hódítók is éltek ezzel a fegyverrel, az erőszakos hittérítés során a konvertálásra kiszemelt hindu szájába marhazsírt tettek, ami a kaszt elvesztését eredményezte, és a szerencsétlen számára nem volt más kiút, mint behódolni. (Megjegyzem, hogy a felkelést az angolok brutálisan leverték és felhasználták az alkalmat, hogy a delhi Vörös Erődöt kifosszák.)

Most hogy lapozgatok Hutton és O'Malley műveiben, meglepetésként ér, hogy a nepáliak, akik egyébként sok tekintetben a hinduizmus legortodoxabb hívei, a legkevésbé kényesek a húsfogyasztás kérdésében: marhahús és a nősténykecske húsa kivételével mindent fogyasztanak. Ha majd Kalkuttáról írva a nepáli utazásomra is kitérek, részletesebben leírom, mi váltotta ki bennem azt az érzést, hogy a tabuk ott erősebbek kell legyenek, mint Indiában.

Még egy megjegyzés: az angolok által bevezetett számtalan termény és termék átok áldozata volt. Többek között a gyógyszerek is. Még Mahatma Gandhi is tett elítélő megjegyzést a gyógyszerekre. Egyrészt olyan hiedelmek terjedtek el, hogy zsiradékokat és alkoholt tartalmaznak, másrészt, hogy szellemek lakoznak bennük (ez utóbbi O'Malloy szerint a műve írásakor is élő hiedelem volt). Aztán egy bölcs valaki talált olyan szanszkrit írást, amely szerint az orvosok olyanok, mint Narayan isten, aki megszünteti a fájdalmat, és a gyógyszereket a Gangesz vízéhez hasonlította, ez a hír hamar véget vetett a félelmeknek.

Hutton tanulmányozta a hindu kasztrendszerrel hasonlóságot mutató idegen társadalom-osztályozó gyakorlatot [7, Chapter IX., 133. old.] és néhányat ismertet (Egyiptom, Afrika, Burma és Japán). Nincs elég ismeretem, hogy a kérdés lényegével foglalkozzak, egyetlen megjegyzést teszek csupán: Japánban is létezett "érinthetetlen" közösség, az 'eta'-k, akik annyira társadalmonkívüliek voltak, hogy a többiek az eta szót csak suttogva ejtették ki. A mű megjelenése előtt mintegy 80 évvel vetettek véget hivatalosan a szörnyű megkülönböztetésnek, a szerző szerint azonban még nem számolódott fel. Ez is aláhúzza a véleményem, hogy Indiában, ahol az egész társadalmat átitatta a megkülönböztetéseknek, egymás taposásának intézményesített, szigorú rendszere, a törvényi tiltás érvényesítése, a rendszer felbomlása több generáción keresztül fog végbemenni.

A kasztok vezetéséről, a bíráskodásról és a megtisztulásról feltétlenül kell még szólnom, hogy a kép valamennyire is kerek legyen.

Minden kaszt saját törvényeinek rabja, önállóan, minden más kaszttól függetlenül irányítja azt, bíráskodik a tagok felett, ha valamelyik tagja a kaszt törvényei ellen vét és felügyeli a kirótt penitencia teljesítését, esetleg végrehajtja azt. Bár az egész rendszer a papok szülötte, és elvileg mindenki más fölött állnak, a nem saját kasztok életébe nincs beleszólásuk. Amennyiben vallási jellegű botlásról van szó, a kaszt vezetése általában konzultál bráminokkal, alapvetően a kirovandó büntetés kérdésében, de a brámin aztán nem felügyelheti annak kirovását, végrehajtását.

A kaszt vezetése, önkormányzata állítólag jobban szervezett az alsó rétegekben. A kaszt "tanácsa" rendkívül demokratikus szervezet, kisebb csoportoknál egyszerűen a felnőtt férfiak "közgyűlése" (máris vissza kell vonnom a dicséretet, a nők mindenből kimaradnak, pedig a Mahabharata még matriarchális társadalomról szól). Ismert olyan megoldás is, hogy a családok (nagycsaládok!) fejeiből áll a tanács. Ilyen esetben vagy öröklődik a képviselet vagy megüresedés esetén egy életre választják meg az utódot. A közösséget - és így természetesen a közgyűlést - a kaszt "headman"-je vezeti, ritka esetben egy személyben látja el a vezetéssel járó összes funkciót. Szótárazva se találok megfelelő magyar szót a headman-re, törzsfőnök talán a legközelebbi, de falubíró is lehetne, ha falu lenne az irányított egység és nem kaszt. Talán maradjunk a kaszt "fejé"-nél. Ritkán, különleges eset elbírálására ad hoc bizottságot is létrehozhatnak, amelyik a feladat megoldásával hatalmát veszti, feloszlik. Zavarban vagyok, sokáig kellene kutatnom a teljes igazság felderítése érdekében, amikor a vezető szervezet nevét írom le: panchayat (pancsajat), ami öt emberből álló bizottságot jelent. Nem az öt fő zavaró, mert annak a gyakorlathoz semmi köze, akárhány főből állhat a tanács, hanem az, hogy eddigi ismereteim szerint a pancsajat faluközösség és nem kaszt vezető testülete. Talán a kasztrendszer betiltását követő "átstrukturálás" eredménye a megváltozott feladatkör? Esetleg csak egyszerű névazonosságról van szó? A pancsajat tekintélye óriási (volt?), amit egy mondás is igazol: "A pancsajat szava az isten szava." Nem okozott különösebb meglepetést, hogy az egész kaszt ügyeivel foglalkozó tanács ritkán kerül döntési helyzetbe. Miután a legfontosabb vétségek a házasság, étkezés körét érintik, az a kör, amelyik házasodás (esetleg együtt étkezés) szempontjából képez egységet, saját vezető testületet hoz létre. Területi szempontok is bontják a kasztokat, ha az területileg szórt, az a kör hoz létre saját testületet, amelyik viszonylag könnyen tud kommunikálni. Nem is folytatom tovább ezt a témakört, túlságosan bonyolulttá kezd válni.

A headman sokszor kiváltságokat élvez, például csak ő ülhet a tanácskozás alatt, a többiek állva maradnak, vagy csak ő ülhet meg lovat és használhat ernyőt, vagy aranygyűrűt visel. Vannak vidékek, elsősorban délen, ahol a headman diktatórikus, korlátlan hatalmat élvez.

Az eljárási rend egyszerű. Ismertetik a vádat, meghallgatják a vétkest. Ha elismeri a bűnét, azonnal meghozzák az ítéletet (gondolom, kivéve, ha bráminnal tanácskozás mellett döntenek). Ha tagad, meghallgatják a tanúkat és ezt követi az ítélkezés. Ha bebizonyosodik, hogy a vád hamis, a vádlót keményen büntetik. Többnyire meghatározott időre kizárják a kasztból, de részesedhet fizikai büntetésben is: minden jelenlévő rúg egyet rajta, megkötözik kezét-lábát vagy szőnyegbe kötözik egy időre. A eljárásban érintettek általában eskü alatt vallanak. Az esküt számtalan dologra és bűnhődést vállalva tesznek: a Gangesz vizére, a szent tulszi növényre, rézre (!), tehénre (a farkát fogva), de megvakulást vagy gyermeke rövid időn belüli halálát vállalva is. (Gondoljunk az Indiából származó cigányság esküjére: "Vakuljak meg!") Igen alacsonyrendű kasztoknál, primitív közösségeknél az esküvel kapcsolatos kétség felmerülése esetén kötelezik az esküt tevőt, hogy a kezét forró olajba tegye vagy fogjon meg vörösen izzó acélt (európai középkor!). Sajtóhírek szerint ilyen esetek még előfordultak a hetvenes években.

A legszigorúbb büntetés a kasztból örökre kizárás, ami irtózatos következményekkel járt: saját rokonsága, gyermekeit is beleértve megszakította vele a kapcsolatot, más kasztok nem fogadták be, senki se étkezett vele többé, nem mosták ki a ruháit, borbély nem nyúlt hozzá, nem engedték be templomokba, nem vehetett részt vallási szertartásokon, ha meghalt, nem részesülhetett a temetéssel összefüggő rituálékban. Ezt a büntetést általában csak más vallásra áttérés esetén alkalmazták. A következő lépcsőfok a meghatározott időtartamra kizárás volt. A visszafogadás "megtisztulási procedúrákhoz" hasonló eljáráshoz volt kötve és közös étkezéssel kísért ünnepséggel záródott, aminek a költségeit a visszatérőnek kellett viselnie. A következő fokozat általában nyilvános megszégyenítés volt: cipőt kötöttek a vétkes nyakára, kopaszra nyírták vagy levágták a bajuszát, szamáron vitték körbe a faluban, miközben fél arcát mésszel, másik felét mással színesre kenték. Ritkán és többnyire csak a haridzsán "kasztok" ítélik fizikai büntetésre a bűnösöket, ez többnyire hideg vízben tartózkodás, korbácsolás.

Többször érintettem már a megtisztulási kötelezettség előírását. Nehéz téma, mert a mai modern világban szinte elképzelhetetlen és nem lehet tudni (nem igen beszélnek róla), mennyire kötelező szertartás ma is, amikor tömegek mozognak országhatárokat átlépve. Ha ortodox hindu elhagyja Indiát, "megfertőződik" az érinthetetlenek (idegenek) tömegétől, a kényszerűen fogyasztandó ételektől, amikor hazatér, meg kell tisztulnia. Gondolom, ez a felfogás rohamosan veszít erejéből, hiszen az indiaiak, főként az ipari-kereskedő és a politikai "elit", meg az értelmiség rendszeresen utazik, de a külföldön, elsősorban az arab világban dolgozó vendégmunkások is növelik azok számát, akik érintkeznek a külvilággal. Mégis, mivel olvasni, hallani róla, szentelek neki néhány mondatot.

Gondolom, hogy az erre még ügyelő utazók rutinszerűen hajtják végre a tisztulási szertartást, de olyasmi is dereng, hogy - hasonlóan a katolikus papok által gyónás

után kirótt penitenciához - a megfertőződött hindu tanácsot kér a templomának papjától, kedvenc gurujától, és a tanácsot követve végzi a szertartást. Az egyszerűbb esetek néhány alkalommal "szent vízben" - elsősorban a Gangesz vizében - megmártózást, "szent fürdőt" jelentenek, de olvastam kifejezetten a Gangesz vizében százszor megmártózás előírásáról is. Sokszor kombinálják a fürdőzést a szent tehén vizeletének fogyasztásával. Európai szemmel a legmeghökkentőbb az öt összetevőből álló eledel, kása fogyasztása, amiről fentebb már szóltam. Újabban állítólag kiváltják a tehén ürülékét és vizeletét mézzel és cukorral. O'Malley a 77. oldalon leír egy bonyolult tisztulási eljárást: meg kell fürdeni 108 különböző vízmedencében, majd át kell menni olyan területen, ahová egy bárány fejét ásták el, a homlokukat be kell kenni a vérével, amit újabb fürdőzés-sorozat követ. Ezután tehén-vizeletet kell inni, majd ismét fürdeni, végül a kaszt-tanácsot meg kell vendégelni.

Rendkívül érdekes, hogy létezett a "bűnevő" intézménye, át lehetett venni a bűnt a tisztátalan házban hátrakötözött kézzel ételt fogyasztva vagy a vétkes által rendezett lakoma első falatjának elfogyasztásával.

Zárva a kasztrendszerről írt soraimat két megjegyzést teszek. Az egyik, hogy a jelen- és múltidő váltogatása ugyan nem volt tudatos részemről, de jól tükrözi azt a bizonytalanságot, hogy nem lehetek biztos benne, mely hagyományok, tabuk tartják magukat a mai napig, és melyeket söpört el a törvény ereje és a gyors gazdasági fejlődés, aminek kegyetlen erővel kell rombolnia a tabukat. Csak reménykedni tudok, hogy a fent írtak jelentős része történelem, ostoba mesevilág. A másikkal visszatérek a kérdéshez: külön kezelendő-e a haridzsánok és törzsiek kitaszított tömege a négy osztálytól vagy sem? Találkoztam ugyanis O'Malleynél olyan okoskodással, hogy az outcast, érinthetetlen kifejezések viszonylag új keletűek és nem fedik jól a történelmi igazságot. Szerinte ugyanis az ok-okozat sorrend - a nagy indiai gondolkodókkal ellentétben - nem onnan ered, hogy a papok, bráminok Manu-törvénye kitaszította az alantasokat a társadalomból, hanem az érinthetetlenek süllyedtek olyan kosz-bűz-patkányevő szintre, hogy az egészséges rétegek védekezni kényszerültek a fertőzés veszélye ellen. Ismert okoskodás Magyarországon is a cigány- és hajléktalan kérdésben. Elfogadhatatlan, nem csupán azért, mert Gautama (Buddha) két és fél évezrede ugyanezzel a nyomorúsággal szembenézve rájött, hogy a kasztrendszer (akkor talán még nem is kőbevésett törvényként) a fertő legfőbb oka, majd a modern India nagy gondolkodói, Mahatma Gandhi és Rabindra Nath Tagore is erre a következtetésre jutottak, hanem mert még ha lenne is igazság-tartalma a kegyetlen elnyomást a nyomorúsággal indokoló teóriának, évezredek alatt el kellett volna jutnia az elnyomó gépezetnek arra a felismerésre, hogy annak konzerválása, a végtelen kizsákmányolás az egész társadalom fejlődését gátolja. Az, hogy a kasztrendszer a XX. század közepéig, angol fennhatóság alatt is, legfőbb törvény maradhatott, és ennek összes következménye a magukat felsőbbrendűnek tartott rétegek bűne.

Egy újabb adalék! A homlokra festett jeleket tanulmányozva találtam rá a ‘chandloo’ és ‘tilak-chandloo’ viselésével foglalkozó weblapra(w6), amelyben kérdés-felelek folyik egy hindu ‘szent’-tel 1995-ben (!!), abból idézek (Q=kérdés, A=válasz): “Q: Who shouldn’t have complete Tilak mark? A.: Those who are “Sachchhudra” and do jobs such as carrying the excreta, cleaning native toilets or skinning dead animals should have only the red mark on the forehead. (Shikshapatri Slok No. 45)”, azaz akik a szervezetből ürített anyagok hordásával, WC-tisztítással és elhullott állatok nyúzásával foglalkoznak, csak a vörös jelet viselhetik a homlokukon (a teljes jel egy sárga vonalat is tartalmaz, amelyik hosszúkás U-betűként öleli át alulról a vörös pöttyöt). Vad, aljas diszkrimináció, vallási-papi köntösbe bugyolálva. Évszázadok kellenek, évszázadok!

XIV. INDIA - A ZSÁK

A kasztrendszerrel ismerkedés természetesen elvezetett India népeihez, a lakosság eredetének és összetételének tanulmányozásához. Megkísérlem tömören összefoglalni ebbéli ismereteimet.

XIV.1 . A földrajzi gátak és kapuk

India földrajzi adottságai joggal késztetik a történelmével foglalkozókat arra, hogy zsákhoz vagy halászhálóhoz hasonlítsák. A szubkontinenst három égtáj felől tenger határolja és csak északról, északnyugatról közelíthető meg szárazföldön, igaz, ott pedig a világ legmagasabb gátja, a Himalája védi a betolakodóktól. Így Indiát egészen a portugálok és spanyolok megjelenéséig és kivéve a kis párszi csapatot, akik hajókkal érkeztek, Ázsiából, az északnyugati kapukon özönlötték el a bevándorlók vagy hódítók, elsősorban a Karakoram-Hindukus hegyvonulat hágóin keresztül. Aki átlépte a kaput, az többnyire ott is ragadt, ritkán vonult vissza betolakodó, hiszen paradicsomi állapotok fogadták.

XIV.2 . Az őslakosság

Az őslakosok két főcsoportját különböztetik meg: a negroidokat és az ausztráloidokat. A negroidok kis törzsekként, főként Dél- és Kelet-Indiában maradtak meg, rokonságot mutatnak malájföldi, fülöp-szigeti és új-guineai népcsoportokkal. Szinte érintetlenül maradtak az Andaman szigeteken, a Bengál öbölben és északkeleten, eldugott "naga" falvakban Asszam és Burma között. Ugyancsak negroid törzsek, de az eddigiektől különbözők élnek Asszam "naga"-k lakta hegyeiben, akik a pápuákkal és melanézekkel rokoníthatók.

Az ausztráloidok lényeges különbséget mutatnak nem csak fizikai megjelenésben (világosabbak, barnák), hanem abban is, hogy egész India területén megtalálhatók, elsősorban a legalacsonyabb rangú kasztokban. Nagy valószínűséggel ők adták - talán a negroidokkal együtt - India lakosságát a dravidák megjelenése előtt.

XIV.3 . Az első nagy hullám: a dravidák

Az angol gyarmatosítók - amellett, hogy tönkretették az India lakossága jelentős részének kenyeret adó kézműipart és semmit se tettek a mezőgazdaság felemelése érdekében - sok jót is hoztak Indiának. Ezek közé tartozik több elfeledett kulturális-történelmi-építészeti emlék újrafelfedezése. A dravidák csodálatos központjainak felkutatásáról először mesébe illő történetet hallottam. Angol "fővállalkozó" vezetésével épül egy vasútvonal északnyugat Indiában - szólt a rege -, a cég mérnökének feltűnik, hogy az egyik indiai alvállalkozó a töltéshez építészeti törmeléket hord, amiben ép téglák is

előfordulnak. Kérdi, hol van itt téglagyár? A kérdése annál is inkább indokolt lehetett, mert Indiában nem téglagyárak, hanem téglamezők látták el az építkezéseket, agyagos mezőkön a talajból gyúrtak téglákat, és a természetes hővel égették ki azokat. Magyarul: vályogvetés folyt. Itt, nem messzire, a földből termeljük ki, volt a válasz. Nosza, rohant a mérnök, megnézni a kincset, és a világtörténelem egyik legnagyszerűbb ősi kultúráját fedezte fel, amelyet a világ ma két helység nevén ismer: Harappa és Mohenjo Daro (Mohendzso Daro) civilizáció. Most azonban lapozgattam az Interneten és a Harappa weblapon(w7) korábbi adatokat találtam. Harappát fedezték fel elsőnek a dravida városok közül, és ezek az ásatások már a XIX. század elején megindultak, nem nagyon valószínű, hogy akkor vasút épült volna. Mindenesetre ajánlom a fenti lapot, rendkívül izgalmas lehet olyanok számára is, akik a szöveget nem értik, mert a fotók is visszaadják a lényeget. A meséről meg majd csak kiderül, van-e igazság-tartalma. Mohendzso Daro is elérhető a Harappa-lapról, úgy tűnik, ez a legjobb megoldás.

A dravidák eredete és Indiába érkezésük időpontja körül még sok a bizonytalanság, Hutton [7] szerint Kis-Ázsiából, Mezopotámián keresztül érkezett az első tömbjük, majd a mai Dél-Oroszország és Irán körzetében megbolydult népek is eljutottak Indiába. Őket az előző hullámtól eltérő típusúaknak vélik, akik átmasíroztak Indián Bengálig és a mai Tamil Naduig. Két dolgot valószínűleg ők "honosítottak" meg Indiában: a "külső" indo-árjának nevezett nyelveket és a patriarchális örökösödési rendet. Mint antropológus (is) Hutton Szíriát, Örményországot és Krétát is megemlíti, mint a dravidák lehetséges őseinek szülőhazáit. Nyelvészeti kutatások szerint a Godavari folyótól délre egy tömböt alkotnak a dravidák, de mivel északabbra is fellelhetők dravida nyelvcsoportba sorolható népek, feltételezhető, hogy volt idő, amikor a dravidák uralták az egész szubkontinenst. Senkit se zavarjon, hogy bár a dravida városok többsége a mai Pakisztánban található, én Indiáról beszélek, hiszen Pakisztán csak a függetlenné válás pillanatában vált le Indiáról.

Miután bizonyított, hogy Kr. előtt 2500-ben már kiépített városokban laktak, nyugodtan beszélhetünk legkevesebb 5000 éves kultúráról.

"Harappát" a legnagyobb és legfejlettebb ősi kultúrák közé sorolják. Egyiptommal, Mezopotámiával és Kínával vetekszik mindaz a fantasztikus eredmény, ameddig eljutottak. Égetett téglából épült városaik szinte összkomfortos házakból álltak, csatornázottak voltak, és Mohendzso Daro "nagy fürdőjével" - valószínűleg a "szent fürdő" elődje - például ma is büszkélkedne bármelyik hindu város. A legújabb, amerikai-pakisztáni kutatások szerint Harappa város lakóinak száma ötvenezerre tehető. Majdnem biztosnak tekinthető, hogy létezett egy azóta kiszáradt folyó, a Ghaggra-Hakva (a Rig Veda Szaraszvati folyója), amelynek a partvonalát most kutatják, és további városokat remélnek felfedezni. Mozgalmas vízi életet éltek, a tengeri hajózásban se voltak utolsók, Makkan-t és Meluha-t említik, mint tengeri kapcsolatot, az utóbbi híres "vízikultúra" volt. (Makkan a mai Irán Lorestan régiójában található, Meluha-ról annyit tud-

tam kideríteni, hogy sumér források valószínűleg az Indus völgye civilizációt említik Meluhha-ként, lehetséges, hogy a dravidák egyik kikötőjéről van egyszerűen szó.) A Lothal-nál épült kikötőjükből messzi vizekre tudtak hajózni és számottevő kereskedelmet folytattak. A szarvasmarhát, kecskét, elefántot és tevét háziállatként tartották. Ismerték az aranyat és drágaköveket. Nem kevésbé fontos, hogy az őket kiszorító árják a hinduizmus alapkövei között szerepeltetnek olyanokat, akik a dravidák hit-struktúrájában is szerepeltek, mint Síva és az istennők (ha jól értelmezem, a nőnemű isten fogalma tőlük származott át a hinduizmusba). Az írásukat tudomásom szerint eddig nem sikerült megfejteni. Óriási tudás-kincs fog megnyílni, ha rájönnek a kulcsára.

Ha dravidákról van szó, mindig megemlítem, hogy létezik olyan elmélet, amely szerint a dravida nyelvek és a finn-ugor nyelvcsoport rokonok. Különösen nagy hasonlóságot talál A.L. Basham [17] a tamil és a magyar között. A nyelvtani szerkezetet, az "e" magánhangzó dominanciáját, a ragok és képzők szóvégre száműzését és a költészetre alkalmasságot említi elmélete sarokköveiként. Ki tudja? Lehet, hogy vándorlásaink során valahol együtt töltöttünk néhány évezredet? Igaz, az elmélet csak közös gyökereket feltételezve állhatja meg a helyét.

XIV.4. Az árja hullám

Most olvasom: világos volt a hajuk és kék a szemük. Hogy ennyire megfeleltek a hitleri árja fogalomnak, eleddig nem tudtam. A jó pap... Azt is Huttontól tanulom, hogy az árja kifejezés tulajdonképpen nyelvi megjelölés és nem faji megkülönböztetés, így az ilyen értelmű használata kerülendő lenne. Mindenki használja azonban, így én is, mert ez a megszokott.

Krisztus előtt 2000-1500 körül jelentek meg India kapujában. A Rig Veda foglalkozik velük, ők az elsők, akikről írásos emlékek is fennmaradtak. Nomád pásztornép volt, valahonnan Közép-Ázsiából indult el az a népvándorlás, amelynek egyik ágaként betörtek az Indus völgyébe, ahol a dravidák erődített városainak erős ellenállásába ütköztek. Ezt az ellenállást sikerült megtörniük, de mire a főerőik elérték a Yamuna (Jamuna) folyót, Delhi környékét, egyrészt elakadt a lendületük, másrészt addigra az első árja csapatok szövetségre léptek a dravidákkal és így növelték az ellenerőt. A Rig Vedában megénekelt "Tíz király nagy csatája" a főerők vereségével végződött, ami az árja invázió megakadásával járt. A Pandzsábban letelepedett árják azonban lassan így is terjeszkedtek kelet és dél felé. A nyelvük Észak-Indiában uralkodóvá vált, és befolyást gyakorolt a dravida nyelvekre is.

Az árják letelepedése fordulópontot jelentett India további fejlődésében. Igen érdekes szintézis jött létre az inváziót megelőzően kialakult népesség és az új betolakodók között. Érzésem szerint a világtörténelem talán legbölcsebb fúziója zajlott le, természetesen hosszú időszak alatt. Az árják bátran merítettek az addig létrejött népötvözet hitvilágából, város- és faluszervezéséből, a helyiek pedig átvették a flexibilis nyelvet

(szanszkrit), az árják irodalmi tradícióit, vállalkozó alkatát és a faji felsőbbrendűség tudatát. Ez a fúzió létrehozta azt a tömböt, amelyik először Észak-Indiában, majd a hinduizmus befolyására építve Dél-Indiában is kialakította a közös világérzést, azt a közeget, amelyik ettől fogva vagy ellenállt minden külső beavatkozásnak, vagy magába olvasztotta a támadó népeket, eszméket.

XIV.5. Az iszlám népek támadásai, a mogul uralom és örököseik, a moszlimok. Forgács-népek

Kezdem a végén. Sok kisebb támadás, történelmileg rövid ideig tartó részleges megszállás érte Indiát a nagy hullámok megszűnését követően is. Krisztus előtt 500 körül perzsák és a Nagy Sándor vezette görög hadsereg jutott el Indiáig. A perzsák Kr. előtt 517-509 között foglalták el Pandzsábot, ahonnan Nagy Sándor 327-326-ban szorította ki őket. A perzsa hatások jelentősek voltak, mind az államigazgatás, mind a művészetek területén (később, a mogul uralkodók udvarában is állandó vendégek voltak). Két évezreddel később, 1739-ben egy villanásnyi időre bevonultak Indiába és kifosztották Delhit, a világtörténelem egyik leggazdagabb zsákmányával távoztak. Nagy Sándor is nyomot hagyott: vannak kisebb népcsoportok északon, amelyek görög leszármazottaknak vallják magukat, a delhi National Múzeumban pedig több nagy teremben sorakoznak olyan szobrok, amelyekről tudni, de sugárzik is róluk, hogy görögök vagy görögöket utánzók faragták őket. Ha jobban belegondolok, perzsiai eredetűek is vannak köztük. Röviddel utánuk megjelentek a szkíták (Sakas v. Scythians) és a kusánok (Kushans), nomádnak mondott törzsek Közép-Ázsiából. Egyik népre se nagyon illik a nomád jelző: a kusánok birodalmat hoztak létre, de a szkíták is másként élnek bennem, két helyen is volt alkalmam szkíta emlékekkel ismerkedni, Delhiben (valószínűleg ugyancsak a National Museum-ban) és Kievben, mindkét esetben hatalmas területet elfoglaló birodalom és magas kulturális szint rajzolódott ki az emlékekből. A magyarországi nyomok se szegény nomádokra utalnak, ha jól emlékszem. Egy évezred nyugalom után - ismét Közép-Ázsiából - új nomád nép, a hunok törtek be Indiába, de történelmileg jelentéktelen időt töltöttek ott és csekély nyomot hagytak. Hallottam itthon olyan véleményt is, hogy a hunok Indiából erednek, ez minden valószínűség szerint tévedés. Számomra szinte hihetetlen volt, hogy a hozzánk olyan közeli Attila népe Indiáig, sőt, annak közepe-tájáig is eljutott. Gondoljunk bele egy pillanatra a távolságokba!

Csupán a teljesség kedvéért sorolok fel még pár forgácsnépet, akik India földjére léptek, ott kisebb szerepet játszottak, majd távoztak vagy ma is ott élnek, de a szerepük elhanyagolható. Ilyenek a mongoloid sánok Asszamban, más mongoloid törzsek a magas hegyekben északon, a portugálok Goán, Damanban és Diun, a franciák Pondicherryben. Én néhányezer zsidóról hallottam, akik Cochinban és környékén élnek és akiket - isten tudja miért? - fehér zsidóknak ismernek. A "Weblapok jegyzé-

kében" szereplő site(w8) jóval többről ad számot. Most kaptam váratlan hírt arról is, hogy Izrael foglakozik az északi vidékeken "rekedt" zsidókkal, akiknek állampolgárságot akarnak felajánlani. Mindenképpen érdekes adalék.

Az iszlám behatolások jelentősége óriási, ezért részletesebben írok az első támadókról is.

Az első támadás 712-ben a bagdadi kalifátus részéről érte Indiát, és Szind elfoglalásával végződött. A X. század végén pedig új iszlám állam létesült az afgán fennsíkon, aminek Ghazni lett a fővárosa. 1001-ben Mahmud szultán már szemet is vetett Indiára és Peshawar-nál (Pesávár) győzelmet aratott a szomszéd hindu királyság fölött, majd sorozatos "támadj - vonulj vissza" taktikával elfoglalta Pandzsáb jelentős részét.

A mogulok előtti időszak legsikeresebb (és legkegyetlenebb) behatolása 1192-ben kezdődött, amikor Mohammed Ghori már India elfoglalásának tervével indult keletnek. Tábornoka, Kutb-ud-din leverte a Gangesz völgye hindu maharadzsáinak ellenállását, Delhit székhelyül választva megalapította a Delhi Szultanátust és igen rövid idő, 20 év alatt elfoglalt egy széles sávot Lahore-tól a Bengáli öbölig. Utódai váltakozó sikerrel hódítottak és növekvő ellenállással találkoztak délen, majd északon is. A delhi építkezéseken (Kutb vagy Qutab Minar) kívül ma is ámulatba ejti a turistákat több általuk emelt város-erődítmény, mint például Bijapur (Bidzsapur) és Golconda (Golkonda). Több kisebb szultanátust is alapítottak Észak-Indiában, a legismertebb talán Malwa.

Rendkívül érdekes India legjelentősebb "idegen testének" születése, léte, majd megszűnése. A mogul birodalom ugyanis a korábbi iszlám elnyomók kiszorításával született, és idegenek, az angolok vették át tőlük a hatalmat. Érdekes azért is, mert a nagyon idegen, vad és kegyetlen megszállók fokozatosan puhultak és indianizálódtak, kis túlzással azt mondhatja az ember, hogy az indus amőba magába olvasztotta őket. A mogulok mongolok voltak, Babúr, aki 1526-ban támadta meg Pandzsábot, verte meg a delhi szultánt Panipatnál és kiáltotta ki magát India uralkodójának, Timur és Dzsingisz Kán leszármazottja volt. Harminc évig folytak a harcok a mogulok és afgánok között, mire Akbár, Babúr unokája, ténylegesen magának tudhatta az uralmat a Gangesz völgye fölött.

Mivel a célom nem történelmi ismertetés, hanem annak érzékeltetése, milyen rendkívül bonyolult összetételű az a massza, amit ma India lakosságának hívunk, átugrom a nagymogulok történelmét, és csupán néhány olyan vonatkozást érintek, ami a mai Indiában érzékelhető és fontos.

A mogulok uralma véglegessé tette új vallás, az iszlám létét Indiában, az egyetlen vallását, amelyet a hinduizmuson kívül a lakosság számottevő része gyakorol ma is, és amely nem fog veszíteni erejéből. Sajnos ezt a vallást fel tudták használni hataloméhes emberek és az angol gyarmatosítók arra, hogy az angolok kivonulásakor feldarabolják Indiát. A történelmileg rövidnek tekinthető mogul uralom új nyelvet is teremtett, az

urdut, amely a hindi és a mogulok keverék-nyelve, arab, perzsa és szanszkrit elemekkel ékesítve. Az egyik legfontosabb jele annak, hogy a mogulok - rövid időszakokat leszámítva - bölcsen próbálták ötvözni a leigázottak és a hódítók kincseit (és talán annak is, milyen rendkívüli nyelvérzékük van az indiaiaknak!). Fontosságát emeli, hogy nagyon kifejező, verselésre kiváló nyelv, az urdu gazalok a perzsákhoz hasonlóan híresek bájukról. Az urdu írók számottevően gazdagították az indiai irodalmat.

Nem lehet nem említeni a mogul korszak óriási hatását az indiai művészetekre, a perzsa hatásokat továbbító mogul festészetet, ami a radzsputok festészetét is megtermékenyítette, a kézműiparra gyakorolt rendkívül pozitív hatásokat és különösen a mogul építészet csodáit, amik a radzsput uralkodók palotáira is rányomták bélyegüket. Ez az építkezési láz jól működő háttér-gazdaságot és kiváló elnyomó-adószedő adminisztratív rendszer létét is feltételezi, igazolja. És a kincsek óriási tárházát!

XIV.6. Az angolok Indiában

Szinte hihetetlen, hogy az angolok úgy adták fel Indiát, hogy szinte az utolsó szálig elhagyták. Pedig az első angolok partraszállásától két évszázad telt el körmönfont taktikázással, mire hatalmuk alá vonták gyakorlatilag egész Indiát, majd közel másfél évszázadig birtokolták minden idők legnagyobb indiai birodalmát. Rendkívül ügyesen - mint mindig - a helyi hatalmasságok hátán uralkodtak, mint a Gateway of Indiánál már említettem. A gyarmatosítás előkelő technikája itt is jól működött, a hatalom csúcsán 22.000, mindössze 22.000 angol tartotta sakkban az akkor több mint 200 milliós Indiát, a brit korona gyémántjának becézett hatalmas birodalmat. A 22.000-ből is csupán 2.000 volt a katona, az is tiszt, a többit megtették a szikhek, gurkák.

Felsorolni is nehéz, mennyi jót és mennyi rosszat hoztak Indiának, pár dolgot említek csak meg. Az indiaiak is elismeréssel szólnak a kétségtelen pozitívumokról: a hatalmas szubkontinens egyesítéséről, a világ leghosszabb vasúthálózatának kiépítéséről, az oktatási rendszerről, az átfogó jogrendszerről, igazságszolgáltatásról. Kevesebb jó szó éri az ipartelepítést, az egészségügyet. Botrányosnak tartják az indiai kézműipar tönkretételét, a mezőgazdaság szinte érintetlen elmaradottságát (kivéve a tea- és gyapot-ültetvényeket), a mind pusztítóbb járványokat és éhínséget, az ország kirablását a javak, kincsek egyszerű elhordásától kezdve a gazdasági-kereskedelmi "szivattyúk" féktelen alkalmazásáig. Mindent összevetve India az összeomlás szélére jutott az angol uralom alatt, a függetlenségi mozgalom csupán siettette annak megértését az angolok számára, hogy jobb feladni Indiát, mint világszégyenné válni. Sok rabolnivaló már amúgy se maradt.

Egy nemzet, amelyik India történelmének, tudományának, művészetének felkutatásában óriásit tett, nem értette meg Indiát, nem szerette meg sem az országot, sem a népet. Otthagyta kifosztva, lenézve, lekezelve. Én világszégyennek érzem így is, amit tettek.

A felsorolt pozitívumokon kívül a nyelvük maradt még hátra hasznos dologként, máig az angol az összekötő nyelv. Ottmaradt még egy nem jelentős csoport, az anglo-indiaiak, az angol gyarmattartó urak és indiai nők szülöttei (nagyon ritkán fordítva), akik egyik országban se szívesen látottak. Nem emlékszem, hogy boldog anglo-indiaival találkoztam volna.

A zsák megtelőben van, immár saját népszaporulata tölti. Rettentően drukkolok, hogy időben meg tudják állítani, mielőtt maguk is a nyomor mocsarába fulladnának.

Akit India történelme - nem tudományos fokon - érdekel és tud angolul, tanulmányozza az iskolásoknak szánt weblapot: History of India(w9). Értékes, átfogó magyar forrást nem találtam a hálón. (Ismét szegénységi bizonyítvány, mint a felkészülésem idején volt a jó források hiánya.)

És egy tudományos értékű, jól áttekinthető összefoglaló India történelméről: Kamat's Timeline(w10)

XV. MELLÉKFOGLALKOZÁSOM: MAGYAR VENDÉGEK KALAUZOLÁSA

Nem részletezem a hivatalos munkára érkező emberekkel foglakozást, teherként nehezedett rám.

Eleinte további teherként fogadtam, hogy a főnököm részben rám bízta a VIP-vendégek körüli serte-pertézést és a nem hivatalos utazókkal foglalkozást. Lassan kiderült, hogy az utóbbiak között ritkán fordul elő kellemetlen ember. Többségükkel öröm és kitüntetés volt foglalkozni. Közülük emelek ki néhány kiemelkedő személyt. Szerény "kisembereket".

Bár ők biztosan nem hánynák a szememre, hogy méltatlan sorrendet állítottam fel, hangsúlyozom, hogy úgy foglalkozom velük, ahogy eszembe jutnak, és ez talán időrendi sorrendet jelent.

Kocsis Zoltán neves művész volt már, amikor 23 éves kölyök-emberként jelent meg Bombayban, ahol Mozart és Bartók műveket játszott nagy sikerrel (1975.11.06-án jelent meg cikk az 5.-én a Homi Bhabha Auditorium-ban tartott hangversenyről a "The Times of Indiá"-ban). Most látom, "dedikálta" a jegyem. Szimpatikus, talán ici-picit fellengős jelenség volt, megígérte, hogy segít jegyeket szerezni, amikor hazatérünk (nem éltünk vele). Meglepő közlést tett: véletlen, hogy Japánba utaztában Bombayban tart koncertet, mert Katmandut szokta útba ejteni, az ott pezsgő zenei élet és a klaszszikus nyugati zene értése vonzza. Szájtátva hallgattam, a mai napig nem tudom megemészteni, miként lehetséges ez, nem illik a nepáli képbe. Az eseményen jelen volt nagykövet észrevétele ugyancsak nagy meglepetésként hatott rám. "Nem szeretjük, ellenzéki vonzalmai vannak." - mondta így vagy nagyon hasonlóan. Nehezen lenyelhető gombóc volt.

Pár nappal később, november 25.-én került sor Sebestyén János és Kovács Lóránt hangversenyére a Patkar Hall-ban. Kellemetlen affér előzte meg a fellépést, mert Sebestyénnek csembalón kellett volna játszania, de félreértések folytán (a rendezők a művész hangszerére számítottak, ő viszont a rendezők által felajánlott csembalót alkalmatlannak ítélte) végül zongorán adta elő a nem arra komponált műveket. Az előadás így is nagy sikerrel zárult. Mindketten rendkívüli érdeklődést tanúsítottak India iránt, és a nagyképűség leghalványabb jelét se mutatták. Sebestyén egy rádió-interjú erejéig meg is erőszakolt. Ők is dedikálták a program-lapot. Egy darabig követtem a róluk szóló híreket, de elvesztek a szemem elől. Kedves emlékek.

Kornai János nem sokkal a szocialista tervgazdálkodás világhírű kritikájának, a "Hiány" című művének a megjelenése után érkezett Bombayba. Kisgyerekként örült, amikor megtudta, hogy a "Közgazdaság" című folyóiratban megjelent, a művet tömörítő cikkét olvastam, és figyelmesen hallgatta, mi a véleményem róla. Kérdezgetett bennünket, a kirendeltség vezetőit a kormányzat szerinte nagyon helytelen költségvetési politikájáról, bizony, sokszor nehezen követtem a logikáját. Nagyon elszégyelltem magam, amikor megtudtam, hogy "hivatalos célú magánutazónak" kijáró napidíjat,

ellátást (8-9 USD/nap) kap, az Átkos rendszer "apró kis trükkjeinek" sorában felkiáltójelet érdemlő bűn. Minden érdekelte, amit Indiáról megtudhatott, nem csak a szakterülete, a közgazdaságtan. A nagy koponyáknál előforduló rendkívüli szórakozottság lehet az oka, hogy a - nagyon kedves - felesége mindenüvé elkísérte és belékarolva vezette át az utcákon. Kalkuttába is átrepült, baloldali értelmiségieknek tartott előadást. Teljesen összetörve érkezett vissza, kiderült, hogy kifütyülték, nem is engedték befejezni az előadását. A kizsákmányoltak elárulásával vádolták. Kiderült, hogy otthon pár lépésre lakik tőlünk, felületesen tartottuk a kapcsolatot, ami az USA-ba távozásával megszakadt. A Hardwar-on ad elő Magyarország valószínűleg legnagyobb közgazdásza, akinek a tanácsait is ritkán kérik ki itthon. Pedig aki olvasta a Horn-kormány idején megjelent rövid cikkét arról, mire kell fordítani az erőművek privatizációjából hirtelen befolyt nagyobb összeget, az tudhatja: borotvaéles agyvelejére óriási szükség lenne itthon. Azt csak hazatérve tudtam meg, hogy 1956 előtt is foglalkozott a szocializmus kritikájával, majd részvett az új gazdasági mechanizmus előkészítésében, mindhiába. Nagy kísérlet lehetett, amikor a kormány megbízásából, valamikor a hatvanas években kidolgozta a magyar textilipar tervezését szolgáló matrix-ot, amelyik azonban az inputok viharos változásával használhatatlanná vált, így is igazolva a merev tervgazdálkodás abszurditását. Örülök, hogy ismerhettem.

Nem kisebb öröm volt Marx György atomfizikus professzor magánjellegű programjainak szervezése. Kiderült, hogy volt iskola- és kollégista társam a helyettese. Teljesen elképesztett Indiára vonatkozó ismereteivel, amit - bevallása szerint - annak köszönhetett, hogy a fia orientalista. Mélyebb ismeretei voltak, mint amit az ilyen áttétel eredményezhet. Amikor megtudta, hogy az ottartózkodása alatt kerül sor az indiai tavasz-ünnepre, a Holy-ra, feltétlenül látni akarta, és nagyon örült, amikor felajánlottam, elviszem a Bombay-közeli sziklatemplomokhoz, talán a Kanheri Caves-hez. Menetközben nyomasztó ünneplő tömegeken kellett keresztülvergődni, az ablakokhoz dugták színesre locsolt arcukat, hadonászva vettek körül bennünket, nem félt, inkább csodálta a nyomorult tömeg örömét. A közelmúltban bekövetkezett korai halálát nagyon sajnálom.

Balázs Dénes földrajzkutató is "hivatalos célú magánutazó" fából vaskarika megoldással érkezett Indiába, bombayi központú, hat hétre tervezett útra. A silány ellátmány miatt a még tisztességes megoldást jelentő legolcsóbb helyen szállásolta be magát, a YMCA-ban (Katolikus Ifjak Egyesülete.). Tudta, de figyelmeztettük is, hogy ne fogyasszon csapvizet, csak forraltat és szűrtet, vagy kupakolt gyári hűsítőket. Vasúton indult neki az útnak és csak hosszabb megállóknál tudott forralással foglalkozni, folyamatos hűsítő-ellátásra pedig nem volt pénze. Az első "fordulójáról" visszatérve ijedt hangon telefonált, hogy segítségre van szüksége, mert valami gondja van a járással. Azonnal mentem megnézni, és amikor láttam lejönni a szálló széles lépcsőjén, hétrét görnyedve és a korlátba kapaszkodva, beültettem a kocsiba és vittem a Breach Candy

Hospital-ba, a kórházba, ahová az összes magyar járt. Azért hangsúlyozom ezt, mert a kórház csak úgy vette be a láthatóan súlyos beteget, hogy kötelezettséget kellett vállalnom a költségek megtérítésére. Magánkórház volt, ott dögölhetett volna meg, ha egyedül érkezik oda. Amikor végre felvették, pillanatokon belül kiderült, hogy kóma közeli állapotban van, kiszáradt, mint ahogy nálunk a csecsemőkkel fordul elő néha. Pár napos ápolás után lábra állt, de az orvosok szigorúan eltanácsolták a programja folytatásától. A leggyorsabb és legolcsóbb megoldással, Moszkván keresztül hazarepítettük. Igen tiszteletreméltó módon írásban mondott köszönetet a legközelebb megjelent könyve előszavában. Csak megjegyzem, hogy az Átkos apró trükkje, és az indiai egészségügy magán-fertálya közös erőfeszítéssel akár a halálát is okozhatta volna.

XVI. MI ÉS ŐK

Sokszor berzenkedtem, néha udvariaskodva szóvá is tettem, most leírom gorombábban: a fehér emberek többsége, nyugati diplomaták és üzletemberek, szocialista nagyúr utazók, és ami a legfelháborítóbb, az ott dolgozó magyarok többsége is borzasztóan viselkedett az indiaiakkal szemben. "Indiánnak" hívtak őket egymás közt, és a legkülönfélébb becsmérlő jelzővel látták el őket: a lusta disznó volt a legkevesebb, a büdös, gusztustalan, ostoba általánosabban használt kifejezés volt. Számtalan esetben még arra sem ügyeltek, hogy társaságban egymás között róluk magyarul beszélve ne legyen az arcukra írva az utálat. Ritka kivételnek számított, aki nem érezte magát felsőbbrendűnek velük szemben. Pedig hát...

Vegyük a szagokat. Vitathatatlan, hogy a nyomortelepek környékén elviselhetetlen bűz uralkodik, akinek volt mersze vagy kényszerült megközelíteni a monszun idején sártengerben úszó putrikat, annak egy darabig elment a kedve az élettől is. Szerintem - és ez a véleményem a magyarországi cigányságra és hajléktalan-telepekre is vonatkozik - az egész társadalom, nem csupán az ilyen helyzetben élők a hibásak. Amíg egy társadalom nem fogadja el, hogy a nyomorúság nyomorúságot szül, és nem tesz meg mindent annak érdekében, hogy kiemelje a szerencsétleneket a bűzből, mocsokból, addig ez újra fog termelődni. És talán nem az anyagi segítség a legfontosabb, hanem éppen a megalázás, a becsmérlés felszámolása, a befogadás, emberként kezelés. Gondoljunk csak arra például, hogy a nálunk befogadóbb (és persze gazdagabb) országokban mennyire más a cigányság kezelése és helyzete, arra, hogy amint megbecsülés, emberként kezelés veszi körül őket, megszületik a tisztaság, a rend, a gyermekek iskoláztatása. Vagy arra, hogy amint "tiszta" cigány közösségek maradnak egy-egy községben (Románia, Északkelet-Magyarország), azaz megszabadulnak az állandó megalázástól, milyen tisztaság, kulturált környezet teremtődik. Indiában utazgatva is megfigyelhető volt, hogy a legnyomorúságosabb bugyrokból kilépve városvégeken, falvakban is megjelenik a tiszta, meszelt, sőt, szépre pingált ház. A büdös jelző persze nem annyira ezekre a nyomortelepekre vonatkozott, hanem általában az indiai testszagokra és konyhákra. A testszagokra tett megjegyzésre adható legegyszerűbb válasz: gondoljon bele a kritikus megjegyzést tévő, mit érezhet az alkoholt nem fogyasztó, nem dohányzó indiai, amikor whiskyző, bagózó társaságba kényszerül? Hosszabban is elemezhető a kérdés. Gyerekkoromban általános volt a hajolaj használata, nem biztos, hogy az illata kellemesen hatott idegenekre. Indiában a nagy meleg és pára miatt általános a test olajokkal kenése és a hajolaj használata. Biztos lehet benne minden európai, hogy az indiaiak ugyanúgy naponta vagy naponta többször fürdenek, mint mi, a csodalények, és a fogukat is igen alaposan ápolják. Utcai nyomókutak körül mindenütt látni a magukra vederszámra vizet locsolókat, mosakodókat, a fogukat valamilyen fa ágacskájának szétnyitott végével dörgölőket. A konyhai szagokkal kapcsolatban csak annyit jegyzek meg, hogy a fűszeresen főzők konyhájának illatai mindenütt a világon büdöseknek

tűnnek a nem fűszerezők számára, vegyük akár Afrikát, akár csak a délvidéki "fehér" népeket. Az indiai kész étkek viszont a világ remekei. Nem kell a szagok alapján megítélni, lenézni embereket.

Valahogy nehezen forog a nyelvem, remélem azonban, hogy a mondandóm lényege érthető. Sok helyen megfordultam a világon, sok nehéz helyzetben élőnek meghallgattam a véleményét, miért nem törekszik, verekszik jobb életért, miért nem tud jobban élni, sokat olvastam is népek, nemzetek sorsáról: nem hiszem, hogy van olyan nép, nemzet, népcsoport, amelyik azért vergődik állati sorban, mert arra született, mert a génjei nem engedik kinyílni a szemét, vagy akár, mert nem ismer mást, az adott helyzet a természetes habitat, élettér, életnívó a számára. Mindig kitapinthatóvá válik az elnyomás, kizsákmányolás, utálat, lenézés, a szituáció kihasználása, annak megtartására való törekvés akár saját fajtájának "előkelőbbjei", gazdagabbjai, akár idegen elnyomó hatalom részéről. Nem észrevenni azt, amit Buddha, Rabindra Nath Tagore, Mahatma Gandhi az elnyomás tarthatatlan gépezetének tartott, ostobaság.

Visszatérve a "mi, kulturált fehérek és ti, piszkos-ostoba indiánok" attitűdre, hadd szóljak pár szót a tisztálkodásról, mint az indiaiakkal szemben hangoztatott tévhitről. Nem tévedhetek, ha abból indulok ki, hogy az Indiát behálózó vallások mind, a hinduizmus és az abból leágazott buddhizmus, dzséjnizmus, az iszlám és a keveseket (de befolyásosakat) érintő zoroasztrianizmus szigorú higiéniai-tisztálkodási előírásokkal nevel rendszeres és rituális tisztálkodásra, tisztaságra. Csak két példát említek itt és most: a hinduizmus azt is előírja, hogy hol, kúttól, fától, meg egyebektől milyen távol ürítheti ki magát a hívő, és hogy azonnal meg kell mosnia a fenekét, mégpedig balkézzel (hány magyar menekülhetett volna meg az aranyértől, ha ezt az azonnali seggmosást gyerekkorában belénevelték volna!) és azt, hogy jobb kézzel kell mindent csinálnia, ami a derék feletti testrészeket érinti (pl. étkezés) és mindent balkézzel, ami övön aluli teendő. A fentebb ismertetett vallási szigor mellett nem maradhat el az ilyen előírások hatása. Ezt érzékelni is lehet. Említettem az utcai nyomókutaknál mosakodókat, az általános fogápolást. Indultunk hajnalban autóval kirándulásra, és meglepődtünk a fátyolos ködben az úttól nem messze guggolók látványától, majd észleltük, hogy valamennyiük kezében kis edény, többnyire rézbögre van. Rosszallottuk ugyan, hogy éppen út közelében végzik a dolgukat, de a rézedény jelezte, hogy egészséges tisztálkodás követi a tettet. Néha az üzleti körök vendégeként a WC-be is bekéredzkedett az ember, én általános tisztasággal találkoztam, igaz, furcsa volt az eleinte fel nem ismert célú edény jelenléte. Talán túlzok a leírásommal, mert az utcák kosza-bűze, meg a bételköpések nyoma viszont riasztó, de lassan a budapesti utcák állapota se sokban marad el az indiai városokétól. Most jut eszembe még valami: az igazi kosz két "gigapolisz"-ban, Bombayban és Kalkuttában volt tapasztalható, ahol a nyomorultak fellökődése vidékről megállíthatatlan folyamat. Már Delhiben jobb a helyzet, és egyik-másik vidéki városban (pl. Mysore-ban) normálisnak tekinthető tiszta környezetet élvezhet az ember.

Az indiaiak szellemi képességeiről is sok meggondolatlan vagy éppenséggel ostoba megjegyzést hallottam kinti magyaroktól (is). Rövidesen részletesebben foglakozok majd a témával, most csak annyit jegyzek meg, hogy ha valaki megnézi az USA tudósainak származás szerinti összetételét, igen tarka képet kap. Számtalanszor bebizonyosodott már, hogy nincs összefüggés a gének szerinti származás és az agytartalom között. A legsötétebbnek tartott népekből is hamar előkerülnek nagy koponyák, amint megnyílnak előttük az oktatás kapui. India ennél sokkal nagyszerűbb képlet!

XVII. NYITOTT SZEMMEL

Ennél a fejezetnél nem akarom megkötni a kezem. Sorolok első olvasásra talán nem összefüggő témákat, részben, mert barangoláshoz van kedvem, részben mert így szabadabbra foghatom a memóriám gyeplőjét. Sok témakör máshová kívánkozna, tessék gondolatban átrakni oda.

XVII.1. Az indiai agyvelő ("mérete" és sajátosságai)

Nem láttam felnyitott, megmért koponyát, meg tudjuk valamennyien, hogy a tudomány mai állása szerint az agyvelőnek nem a súlya, hanem a barázdáltsága a döntő. Saját tapasztalataim és az indiai agyvelő eredményeiről hallottak, olvasottak alapján állítom, hogy jól barázdált agyvelőről beszélgetünk.

Felsorolok néhány vitathatatlan tényt, remélem, hihetően támasztják alá az állításom (elnézést, ha ismétlésbe botlanak, igyekszem nem elveszni felesleges részletezésben).

Kezdjük a régmúlttal. Ismert dolog, hogy a hinduizmus ős-szentírásai, a Védák és Upanisadok az írás megalkotása előtt születtek, és szóhagyomány útján adták tovább, formálták őket, csak aztán foglalták írásba. Meglepett azonban az információ, amihez a két nagy, könyvtárnyi indiai eposz, a Ramajana és a Mahabharata angol tömörítvényeinek olvasása körül jutottam, hogy ezeket a rendkívül bonyolult, és méreteiket tekintve párjukat ritkító remekműveket is írást még nem ismerő papok alkották, formálták, adták tovább szóban, generációról generációra, mielőtt írásba foglalták volna. Micsoda fantasztikus memória-teljesítmény, belegondolni is nehéz. A Harappa - Mohendzso Daro civilizációk létrejötte se balga emberekre enged következtetni. Az se lehet véletlen, hogy filozófusaikat, vallás-filozófusaikat a legnagyobb gondolkodók között emlegetik.

A kicsit közelebbi múlt egyrészt magában Indiában mutat fel számtalan - részben tisztán filozofikus, részben fizikailag megfogható - eredményt, amit csak nagy népek, nemzetek, kiváló agyvelők hozhatnak létre. Engem talán három dolog fogott meg rendkívüli módon, feledhetetlenül. Egyrészt a világról alkotott fogalmaik, azon belül is az, hogy évezredekkel előbb jutottak el a világ mind makro-, mind mikro-irányú végtelenségének fogalmához és hitéhez. Rendkívüli képességről tanúskodó felfedezés! Ide sorolhatónak érzem az "egyszerűbb" tudományos eredményeiket is, mint matematikában a tízes számrendszer megalkotása és csillagászatban az égitestek megfigyelésére, követésére alkalmas nem optikai rendszerek megépítése. Másrészt az erőszakmentesség mindent átfogó, átitató filozófia-rendszere, amihez ugyancsak ész- és szív-óriások kellenek. Harmadrészt az építészetben felmutatott párját ritkító eredmények, azon belül a hindu építészetben tobzódó fantasztikus díszítőképesség, szobrászat, történelem-ábrázoló képesség (regék, mondák megelevenítése) és a monumentalitás. Agyvelő, agyvelő és agyvelő...

Két élményt is megemlítek ebben a csokorban. A Tata Tea (Kalkutta) akkori elnök-vezérigazgatójával beszélgetek, valahogy Magyarország földrajzi helyzete kerül szóba, és nemcsak tudja (az amerikaiakkal ellentétben), merre vagyunk, hanem előbb megkérdi - és mivel én, szégyenemre nem tudok pontos listát adni -, majd sorolja szépen Jugoszlávia tagállamait. Másik alkalommal, a tokaji aszúval kapcsolatban egy fogadáson fiatal üzletembernek feldobom az elcsépelt szlogent, hogy "A borok királya és királyok bora" és valamelyik francia uralkodót említem a mondás második felével kapcsolatban. Helyreigazít, nálam jobban ismeri - ismét csak sajnos - a francia uralkodóházakat. Hány magyar, vagy akár nem magyar, "csak" fehér üzletember tudna kapásból eligazodni, mondjuk a Gupta-dinasztia tagjai között?

Meghatározó élmény volt számomra az a fantasztikus nyelvkészség, amivel Indiában a legkülönbözőbb vidékeken és a társadalmi létra legváltozatosabb lépcsőfokain találkoztam. Azt még elég könnyen elfogadtam, hogy Indira Gandhi a II. Ázsiai Nemzetközi Vásár megnyitóján angolul beszélt, majd átváltott hindire (és nyilván beszélt még pandzsábi és gudzsarati nyelven - az életrajzából következik), aztán az se lepett meg túlságosan, hogy az ipari- és kereskedelmi körök az angolon kívül három-négy indiai nyelvet beszéltek, de az már nagyon, hogy a személyzet tagjai is több nyelvet váltogattak, meg hogy Delhiben a boltosok villámgyorsan megtanultak néhány alapvető orosz szót, kifejezést, meg felpingálták a portáljaikra a cirill szavakat, amint az orosz barátság lendületet kapott. Minél délebbre ment az ember, annál jobban "énekelték" az angolt, de angoltól hallottam, hogy náluk az a mondás járja: "Ha valakinek jó az angol helyesírása (spelling), akkor az vagy indiai vagy magyar." (És nem angol). Lehet benne igazság. Ide sorolom a szónoklást is. Az Átkos tapasztalatok és saját lámpalázam miatt szokatlan jelenségként értékeltem már azt is, hogy politikusok és üzletemberek egyaránt papír nélkül, tartalmasan beszéltek bármilyen publikum előtt. Nem tudom, oktatják-e, vagy kizárólag készségnek köszönhetik ezt a képességüket. Végképp meglepett, hogy egyrészt beszéd közben váltogatják a nyelveket, másrészt a bengáliak egyértelműen költői módszereket is alkalmaznak a beszédjük megformálásakor.

Végül két képességet említek még meg, amelyek jó agy nélkül nem működnek. Az egyik az üzleti képesség, hajlam. Nem lehet véletlen, hogy a "nem fehér" világban, az ázsiai országok jelentős részétől kezdve Afrika több országáig a kereskedelmi életben döntő helyet foglalnak el az indiaiakat (nem ritkán feszültséget is okozva). Nem tudom, mennyire jellemző, de Kalkuttában kapcsolatban álltam olyan nagytőkés családdal is, akik Angliába is betették a lábukat, mégpedig az acéliparban szereztek számottevő pozíciókat. A másik terület a számítástechnika, ahol az indiaiak agyvelejét Nyugaton is nagyra értékelik, a legjobb programozó-nemzetek közé sorolják az indiaiakat és bősz brain-drain (agyvelő-elszívás) folyik.

Majdnem elfelejtettem megemlíteni, talán félek is a meghatározásomtól, mert fajelméleti marhaságokat támaszthat alá: nekem az volt az érzésem a hét év tapasztala-

tai alapján, hogy az indiai (nagyon vegyes) agynak azért vannak alapsajátosságai: nem "műszaki" ez az agy olyan értelemben, hogy ritkán alkot műszaki újdonságot, inkább adaptál, viszont messze kimagaslik a "világátlagból" memória, fantázia és költészet (nem a hétköznapi írott költészetre gondolok, hanem arra a képességre, hogy az agy levesse béklyóit és szárnyaljon) vonatkozásában. Ha nem felejtem el, ennek a fejezetnek a végén megkísérlem összegezni, igaznak mondható-e ez az állításom.

Folytathatnám, de ecsetemet most ennyire mártottam be. Vár a témák hosszú sora.

XVII.2 . Férfiak és nők

Annak ellenére, hogy India évtizedekkel ezelőtt meglepte a világot Indira Gandhi államfővé választásával, azt hiszem, a női egyenjogúság kérdésében Indiát a mai napig a legortodoxabb országok közé kell sorolni. Talán érdemes erre a kijelentésemre is szentelni néhány mondatot. A következő sorok elsősorban saját benyomásaimat fogják tükrözni.

Fizikai megjelenés szempontjából az indiai férfiakat nem sorolnám a görög szépségideálok közé, igaz, nem is sokat láttam fürdőruhában. A "Breach Candy Swimming Club"-ban a hetvenes években kezdtek megjelenni névvel vagy protekcióval rendelkező indiaiak, mint például az angol feleség miatt felvett neves színész. A ritka tengerparti túráink alkalmával - valószínűleg a még keményen ható vallási tabuk miatt - se sok indiai fürdőzőt lehetett látni. A felső körökbe tartozó férfiak puhány, elhízásra hajlamos alkatúaknak tűntek, akár ruhátlanul, akár felöltözve. Az alsóbb rétegekbe tartozók viszont vékonyak, inasak, és többnyire alacsonyak voltak, a munka nem rakott izmokat a testükre, sokszor nem is értette az ember, hogy bírják a nagy terheket, vagy a gyilkos tempót. Különösen a kulik tűntek ki csont és bőr testükkel, igaz, a lábizmaik csak inakból álltak. Sporttal kevesen foglalkozhattak. Egyetlen eredeti indiai sporttal találkoztam, fura jószág: másfél-kétméteres acéloszlop, amelynek a csúcsa tenyérbe illő gömb. Arra támaszkodva gyűri-csavarja magát a tornász, biztos kell hozzá izomzat. A népszerű sportok mind angol import. Kétségtelenül a legnépszerűbb a krikett, de térigénye miatt ritkán látni stadionon kívül űzni, tehát csak annyiban tekinthető "népsportnak", hogy óriási nézősereget vonz, teli stadionok őrjöngnek 3-4 napig az alig látható labdát és a hajigáló-ütő-futkosó játékosokat bámulva. A többi egészen különleges és keveseknek megadatott sport: gyephoki, lovaspóló, golf, tenisz. Másra nem emlékszem. Kettőben, a krikettben és gyephokiban India sport-világhatalom, de ez a nemzet testedzése szempontjából lényegtelen. Egyes vidékeken dívnak nagyobb népességet megmozgató sportos ünnepségek, mint például evezős-versenyek Keralában. Ezekkel később foglalkozok. Meg persze megjelentek a keveseket érintő testfejlesztés csarnokai, a wellness-masszázs szalonok, érzésem szerint kizárólag előkelő szállodákban.

Ez a fizikai megjelenés férfiaknál nem túlságosan lényeges, főként Indiában, ahol a szerelem ritkán tör át a vallási- és szokás-kényszer alakította házasodási renden, amint fentebb vázoltam. Csupán hozzátartozik a nemek szerepének ábrázolásához.

Lényegesebb a férfiak családban betöltött szerepe. Tudjuk már, hogy a párválasztás - ma is, azaz a hetvenes-nyolcvanas években is - döntően szülői kiválasztás, döntés eredménye, nagyon ritkán végződhet házassággal a személyes szimpátia, netán szerelem. Meglepő módon, akit erről a témáról meg lehetett egyáltalán kérdezni, szinte kivétel nélkül a rendszer hívének bizonyult, vagy legalábbis elfogadhatónak tartotta. "Mennyivel több a tartós házasság nálatok?" - tették fel sokszor a kérdést, amire nincs válasz. "Megszokjuk, aztán megszeretjük egymást, jönnek a gyerekek, akik végképp összefogják a családot." Nehéz ezzel az állásponttal vitatkozni. De térjünk a lényegre: Indiában a férfi felelőssége összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a modern "fehér" társadalmakban. A nagycsalád-rendszer ugyanis élő, uralkodó eleme a társadalomnak és nem csak a megnyomorított szerencsétleneknél, ahol a szükség, a teljes egymásrautaltság teszi pótolhatatlanná, hogy több generáció ossza meg a csekélyke jövedelmet, segítse egymást vészhelyzetekben, hanem az "előkelőbb", gazdagabb rétegeknél is. A legidősebb férfi a nagycsalád feje és a néha többtíz tag abszolút engedelmességgel tartozik neki, szinte kaszt-törvények szabta feltételrendszerben. Az uralmat- és kötelességeket nem gyermek örökli, hanem a nagycsalád legidősebb életben maradt tagja. (Nagyon hasznos lehetne a magyar cigányság vajda-rendjének összehasonlítása az indiai nagycsalád-feje, illetve falu bölcse, törzsfőnöke szerepkörökkel!) A nagycsalád fejének kötelessége a javak egyenlő elosztásának biztosítása a család tagjai között. Nem maradhat egyetlen éhes száj se, ha bárkinek sikerül szert tennie jövedelemre, élelemre. Ez a rendszer többnyire békésen működik, időnként, ha a méretei túlnőnek a kezelhetőség korlátain, osztódik, aminek nem ismerem a rendjét. A gondok általában akkor kezdődnek, ha a nagycsalád a napi gondok kezeléséhez szükségesnél jóval nagyobb jövedelemre, vagyonra tesz szert. Ilyenkor elég gyakran egyszerűen felrobbannak a nagycsaládok. Az egyik fogadáson az ember még együtt beszélget a nagykereskedő-exportőr céget vezető testvérpárral, egy-két hónap múlva már ott vannak a fogadáson mind a ketten, de kerülik egymást, a cégnevek gyökerei változatlanok, de megkülönböztető kiegészítések jelennek meg. Mindkettő sikertelenebb, mint voltak a robbanás előtt, de már késő. Az adott esetben a papát sajnálta az ember legjobban, aki már nem játszott aktív szerepet a volt közös cég irányításában, de naponta eltöltött egy-két órát felnőtt gyermekei körében. Ortodox öltözködésével, magas termetével, szálegyenes tartásával feltűnő és szimpatikus jelenség volt, minden bizonnyal megszakadt a szíve.

A férfiaknak a család nőtagjaival szembeni magatartásába nem lehetett belelátni. A felsőbb (üzleti) körökben talán többségben voltak azok a férfiak, akiknél érezni lehetett, hogy nem csak idegen közegben, fogadáson, vacsorán kezelik egyenrangúként és tisztelettel, szeretettel a felségüket, hanem szűk családi körben is. Volt házaspár, akik-

nél még a kettejük közötti szex is társalgási téma lehetett, igaz, kacarászva elejtett célzások erejéig. Több eset fordult azonban elő, amikor egyértelmű lekezelés nyilvánult meg. Egy ügynökség márvárinak ismert feje például rendszeresen hármasban jelent meg a fogadásokon: a hites feleségével és az (egyik) ágyasával. A szeme se rebbent senkinek. Törvényszerűnek bizonyult, hogy fogadásokon, vacsorák alkalmával a feleségek általában gyorsan leváltak a férjükről és hölgy-sarkot alkotva egymással csevegtek (a legnevesebb üzletembereknél ez szinte soha nem fordult elő). Fene tudja, lekezelésnek tekinthető-e ez, vagy a feleségek voltak-e butuskák? Úgy tűnt, hogy Bombayban akkoriban még lekezelték a muzulmánokat. Lehet, hogy túlzok, ha azt mondom, hogy elsősorban a nőket.

Az alsó körökben is eltérő magatartásról lehetett értesülni, ha egyáltalán beszéltek erről az eléggé tabu-témáról (a személyzet tagjai, mert mással nem tudott kommunikálni az ember). Valószínűnek látszott, hogy általános a házastársak lekezelése, hogy ne nevezzem durva bánásmódnak a kapcsolatot. (Tudatosan nem kaszt-felosztásról beszélek, hanem a fogadások közönségéről kontra a személyzet és az utca, meló népe, ahogy találkozott velük az ember.)

Fentebb már tettem említést a kaszt-törvények nőkre gyakorolt hatásáról, elsősorban arról, hogy a megözvegyült asszonyokra mennyire nehéz sors várt. A férfi máglyáján kötelező önfeláldozást, a szatit már az angol uralom idején betiltották, a sajtóból azonban nagyon ritkán, de értesülni lehetett ilyen esetekről. A leírásokból általában sugárzott, hogy nem az özvegyasszony végzett magával, hanem a férfi-rokonság űzte tűzhalálba.

Végül megemlítem, hogy a hinduizmus a férfi életkort négy szakaszra osztja. Az első szakasz a gyermekkor, a második a tanulás és a család ellátására felkészülés, a harmadik a családról gondoskodás kora és végül a negyedik az öregkor, a halálra készülés szakasza. A meglepő, hogy az utolsó szakaszban a férfinak le kell mondania a földi javakról, vándorbotot fogva el kell hagynia a családját és koldulással kell megszereznie a mindennapi betevő falatot. Nem tudok forrásra utalni, emlékezetből citálom ezt a zord előírást, aminek a célja valószínűleg a zsugoriság elleni harc volt, vagy önfeláldozásra buzdítás a jövő érdekében, bár ki tudja? Az is dereng, hogy a hindu horogkereszt (a hitlerivel ellenkező forgásirányú) erre a négy korszakra utal.

Az indiai nők nem szépek. Mondom ezt annak ellenére, hogy az utóbbi néhány évben India két csatornán keresztül is ontja magából a nagyon izgató, izgalmas, szuper-szexis, csodálatosan szép és sokszor okos hölgyeket: a szépségversenyeket ostromolják és hordják haza a babérokat és a bombayi filmipar színésznői is bomba nők. Ők azonban a nagyon ritka kivételek. Mint az egyetlen mesébe illő arab nő, aki Beirutban az orrom előtt állt meg vörös sportkocsijával, mély dekoltázzsal és combtőig felhúzott szoknyával izgatva a szegény bámészkodókat. A nyomorgány rétegeket nem is említem, csontsoványak szegények és többnyire csúf az arcuk is. A felhők magasságában

járó nők is majdnem kötelezően két hibát hordoznak magukban (legalábbis az én szemem szerint): erős combjuk közvetlenül térd fölött hirtelen beszűkül, így a lábszár a combhoz képest vékony, és a hátukon derék fölött nagyon fiatalon megjelennek a hájredők. Harmadik hibájuk is elég általános, a popsijuk nem szűkölködik húsban. Csakis erős sportolással lehetne segíteni rajta, de nem sportolnak. Az eredmény egyébként is kétséges lenne: a több ezer éves szobrok pontosan ezt a női alkatot ábrázolják. Ennél a rétegnél viszont az arcok általában szépek vagy legalábbis bájosak, aminek a kellékei egyszerűek: dús, fekete haj, szénfekete szem, villogó fogak, bátor arc- és szemfestés (pilla, szemöldök, szemhéj) és mosoly, mosoly, mosoly.

Az indiai nők tartása viszont csodálatosan szép, kecses, arisztokratikus, amit szerintük - és csak egyetérteni lehet velük - két dolognak köszönhetnek: a szárinak és annak, hogy az egyszerűbb asszonyok munkaként, a gazdagabbak tartás-gyakorlatként komoly terheket hordanak a fejükön, mint nálunk is egyes vidékeken kosarat és kancsót. A szári két részből áll, mellénykéből és 8 m hosszú textíliából, amit maguk köré tekernek, majd a szabad véget átvetik a vállukon. Ebben a viseletben sietni, futni nem lehet, csak kis lépésekkel libbenni. Nagyon szépek benne, különösen a jobb alakú és szép arcú nők és nagyon csúfak a viselésére vetemedő "fehérek", mert se viselni nem tudják, se a tartásuk nem illik hozzá és talán a fehér arcszínhez sem illik. Nevethetnékem támad, amikor ilyen maskarával találkozom. A "mi időnkben" ritka kivételnek számított a más öltözékben megjelenő hölgy. Ez a más valami a pandzsábi, a nevében is benne szerepel a származási helye. Nehéz leírnom, mert nem értek hozzá, olyan mint a férfiak kurta-pidzsamája, bő, hosszúszárú, könnyű fehér anyagból készült nadrág és színes, általában hímzett, hosszú kabát, selyemsállal. Szépek ebben is. Nagy vesztesége lesz a világnak, amikor ezek a viseletek szekrénybe vonulnak.

Két olyan ősi szokásról tudok, amit Indiában a modern nők is használnak és ami gyorsan terjed az egész világon: az agyon-ékszerezés és a testfestészet. A világon azonban annak ismerete nélkül terjed, hogy Indiában mindkét szokás jelbeszéd! Jelentősége van, hogy egy nő mikor mit és hogyan hord (hordhat!), mikor miét és hogyan festi ki. Külön bonyolult világ, különösen, ha az ünnepélyes alkalmakra, például esküvőre festik ki a menyasszonyt, vagy valamelyik klasszikus tánc előadására készülő táncosnőről van szó. Most nem sikerült annyira összeszednem magam, hogy részletes ismertetésbe kezdjek, így csupán néhány apróságot említek meg. Az egész világ kíváncsi a homlok közepére festett színes pötty jelentőségére, és bevallom, semmit se sikerült megtudnom róla. Úgy hallottam a kiutazásom előtt, hogy kaszt-megjelölés. Akárkitől próbáltuk megtudni, tényleg az-e, mindenki tagadta (ha nem lenne tiltva a kasztrendszer, akkor sem árulták volna el érinthetetlen külföldinek), mosolyogva csak annyit mondtak, hogy szépítő-jegy, hozzátéve, hogy nem is festék már, hanem műanyag. Ugyanilyen feltűnő jegy a haj választékának piros hennával kifestése: azt jelzi, hogy a hölgy férjezett. Most találtam rá egy jó weblapra, ami a "bindi"-t(w44), ezt a hom-

lok-pöttyöt ismerteti, de ez is mélyen hallgat a kaszt-vonatkozásokról. Annyit mindenesetre elárul, hogy szigorúan csak hindu hölgyek viselik, hogy a férjhezmenetellel változik, és hogy özvegyek nem használ(hat)ják, legfeljebb a szokásosnál kisebb fekete pöttyel "gyászolnak". A hajválasztékban alkalmazott vörös festésről is jól tájékoztat a "Sindoor" (szindur) cikk(w45).

Rendkívül érdekes az indiai nők törekvése, hogy minél világosabb legyen a bőrük. Lehetne egyszerű magyarázata is, ami az egész emberiségre jellemző, hogy mindenki másnak akar látszani, mint ami, és lehetőleg a magasabb létrafokra felkapaszkodottat és gazdagabbat szeretné elérni, így azt utánozza. (A széket az egyiptomi fáraók használták először, majd utánozni kezdték őket, akik merték; a magas sarkú cipőt valamelyik igen alacsony francia király udvaroncai találták ki, hogy magasabbnak látsszék, majd elterjedt a nők világában; az ernyő indiai szerepéről már írtam.) Indiában azonban ezt a törekvést a kasztrendszer és az elnyomók (hatalmasok, gazdagok) jellegzetességei is befolyásolják: a kasztrendszer lépcsői nagy precizitással bőrszín-lépcsőket is jelentenek, a haridzsánok és törzsiek a legsötétebb bőrűek és a magasabb kaszthoz tartozók bőre világosabb. Ugyanígy a beözönlő hullámok is majdnem mindig világosabb bőrűek voltak az elődöknél: a dravidák az őslakosoknál, az árják a dravidáknál, az angolok az összes indiainál "sápadtabbak" voltak (kivételt talán csak a mogulok képeztek az árjákhoz képest), és a behódolással együtt járt a világosabb bőrszín előtti hódolat. Az indiai nők tehát fehérítő krémeket használnak, (a kozmetikai ipar talán többet profitál ebből a termékcsoportból, mint bármi másból!) és az istennek se tennék ki magukat a napnak. A nők fordított világa a "fehér nőkhöz" képest!

Az ékszerek viselése - talán valami ősi szokás, esetleg tabu következtében, vagy mert az indiai nő nagyon nő - a legszegényebb nőknél is egyszerűen kötelező. Valószínűleg a társadalomból való teljes kiesés érzése fogja el azt a nőt, akinek nem csörög harminc karkötő mindkét csuklóján, vagy mezítelennek érzi magát. A horizontális értelemben általános viselés mellett vertikálisan is általános a díszítkezés. Az indiai nő a hajától kezdve a fülén és orrán keresztül a karjáig és köldökéig, sőt azon túl a bokájáig és lábujjáig is felcicomázza magát. Számtalan ékszerviselési szokás egyértelműen India "újrafelfedezésével" futott szét a világon, feltétlenül indiai eredetű például a bokaperec, a lábujj-gyűrű, az orr-"fülbevaló" és a köldök-ékszer. Ez is bonyolult világ! Két megjegyeznivaló jutott még eszembe: egyrészt, hogy az Indiában készülő "ipari" (ékszerüzletekben kapható) ékszerek általában nagyon keletiesek, csicsásak, és az arany 20-22 karátos, ami szakértők szerint túlságosan puha, ezért hamar kopik, másrészt, hogy nekem legjobban az úgynevezett törzsi ékszerek tetszettek. Ezüstből készülnek és rusztikusak, izgalmasak, általában bazárokban árusítják, mint például a bombayi "Csór bazár" 47. sátrában, ahol a sarkán ülő nénike simogatta a szebbnél szebb gyűrűket, függőket, karpereceket.

Abban a körben, amit egyáltalán módunkban állt megismerni, általánosnak érzékeltük a feleség odaadó szerepét a családfő sikerének biztosításában. Nem tűnt megalá-

zónak, inkább önként vállalt (a házasodási rend által is diktált) helynek a családban. Tudom, nem modern felfogás európai értelemben, de biztos nem is lázadoztak ellene. Nem egyszer hangzott el, hogy (főként pénteken) most nem ehet a vendég hölgy, mert a férje aktuális ügyének támogatása érdekében böjtöl. Ilyenkor biztos lehetett benne az ember, hogy nem kaszt-előírásokat követ az illető (nem fogyaszthatja az érinthetetlen étkét), különösen, ha nem első találkozásról volt szó, hanem tényleg az isteneknek szóló megtartóztatás vezérli az illetőt.

Azt már említettem, hogy a jóga távolról se olyan általánosan művelt testi-szellemi gyakorlat Indiában, mint azt kívülről gondolja a világ. A magasabb rétegek hölgyei körében azonban feltűnően többen áldoznak rá időt, mint a férfiak. Idejük is van rá, fogyókúraként is kezelik és hisznek a lelki-szellemi hatásában is. Joggal teszik, mert a jóga alapvetően nem fizikai gyakorlat, hanem... és itt elakadtam, mert könyvet kellene írnom a meditációról, ami számomra is megfoghatatlan.

Az eddigiekből talán érzékelhető, hogy a nők Indiában még alapvetően a család szaporítására, ellátására, gondozására fordítják energiájukat. Magukat az eseményeket, tevékenységet számunkra sokszor felfoghatatlan tabuk vezérlik, veszik körül. A születéssel kapcsolatban például gazdag dzséjn kereskedőcsalád asszonyától megtudtuk, hogy a szülés után 40 napig elsötétített szobában (ahol szült) kellett maradnia, ellátták mindennel, de nem hagyhatta el. A csecsemő szemhéját feketére festik, hogy a gonosz szellem szemveréssel ne árthasson neki. Azt irodalomból tudom, hogy az új feleség és az anyós viszonya általában mindaddig feszült, amíg az első fiúgyermeket meg nem szüli. Mi változott azóta, meg nem tudom mondani.

Az is egyértelműnek tűnt, hogy a "társadalmi mozgásuk" korlátozott. A sok és máig ható korlátozó előírás sokkal merevebb elhatárolódást hozott létre az alsóbb társadalmi rétegektől, mint ami a kasztnélküli társadalmakra jellemző. Felfelé pedig ritkán, borzasztó nehezen nyílnak meg a kapuk. Az indiai nő tehát beszűkített körben kering.

Borzasztó nehéz értékelni, egyáltalán érinteni a nők számára egyértelműen rettenetes múltat, a kérdést, vajon milyen - akár morzsányi - maradványai élnek-hatnak ma is? Ha csak arra utalok, hogy a templomi prostitúció valamikor szent szolgálatnak minősült, hogy a ma előkelő, neves táncosnők által előadott táncok részben ilyen szolgálatot kísérő templomi táncok voltak, hogy a nagymogulokon kívül a hindu uralkodók is tartottak háremeket, hogy a muzulmán többnejűség mellett hasonló "családjog" uralkodott a hinduk világában is, amit törvényileg csak a függetlenné válás után változtattak egynejűséggé (a moszlimok négy feleséghez való jogát érintetlenül hagyva), akkor nem kell hangsúlyoznom, hogy nem igen lehetett a nők jogairól beszélni. Két indiai weblapot adok még a szati-ról (a nők önfeláldozó tűzhaláláról)(w46), és az özvegyek sorsáról(w47), hogy kerekítsem a képet.

Személyes élményeim, a Bombayban látottak, hallottak, a sajtóban, majd a TV-ben a hetvenes években megjelent hírek azt sugallják, hogy ha a legszörnyűbb tragédiák,

sorsok meg is ritkultak, a nők kiszolgáltatottsága a mai napig elfogadhatatlan. Csak utalok, visszautalok néhány dologra, ami engem igazol. Teszem ezt azért is, mert belelapozgatva az irodalomba látom, hogy idegenek, helyiek is mennyire eltérőleg vélekednek a nők helyzetéről. Egyetlen műben, Fodor útikönyvében [1] három eléggé eltérő véleménnyel birkózhat az ártatlan olvasó: a "The Indian Way of Life" fejezetben (104. old.) Khushwant Singh, a neves szik publicista és történész tárgyilagosan festi le az indiai nagycsalád struktúráját, nem rágódva a nagyasszony és a családba hozott fiatalasszonyok - nyilván nem rózsás - viszonyán, míg a "Women of India" fejezet (131. old.) szerzője, Mrs. Taya Zinkin, neves újságírónő először idézi Harold Begbie-t, aki - igaz, 1911-ben - szörnyűködik az asszonyok sorsán ("The man is King, the boy is prince; and the woman is their slave." A férfi király, a fiú herceg, az asszony meg a szolgájuk. - mondja többek között.), ő maga viszont szinte mindent rózsaszínben lát. Kezdi azzal, hogy a hindu panteon istenei monogámok, hogy az asszonyaikat ért sérelem a hindu eposzok szerint mindig megtorló háborúhoz vezet. Ez igaz! Folytatja azzal, hogy az angol megszállók véleménye szerint is általános tisztelet övezi a nőket és ebből eredően biztonság is. Ezzel már vitatkoznék, hogy csak egyetlen szempontot említsek, a még mindig elő-előforduló vallási rituálékkal végrehajtott gyilkosságok miatt se lennék nyugodt. Hosszasan foglalkozik azzal, hogy a lakosság többségét adó mezőgazdasággal foglakozók semmit se tesznek, különösen nem újítanak a feleségük véleményének kikérése nélkül. Nem tudok hozzászólni, ha így van, hála istennek. Végül leírja (nem rózsaszín) mennyi mindent tett Gandhi és Nehru az asszonyok felszabadításáért a családi béklyóból, a társadalmi életben történő szerepvállalásukért. Kvótákat írtak elő, magasrangú tisztviselőket, köztük kormányzókat neveztek ki. Igaz, igaz, de az eredmény az én meglátásom szerint nem meghatározó. Titkárnőkkel, a kereskedelmi életben dolgozókkal, elárusítókkal sűrűn találkoztam, a hosztessz szerepet tényleg nők töltik be, az Air India akkori főhosztessze a világ összes szépségversenyét megnyerhette volna. Hallani lehetett rendőrfőnök-asszonyról, pilótáról, a budapesti nagykövet haridzsán asszony volt, de a mindennapi életben ritkán akadt össze az ember magasabb tisztséget betöltő nővel. Elkanyarodtam ismét, térjünk vissza a néhány utaláshoz. A "The Times of India" 1976 szept. 26.-i száma "Harrowing tale of young Nepali mother" cikkében beszámol egy fiatalasszonyról, akit tisztességes munka ígéretével Bombayba csalnak, ahol aztán 5000 rúpiáért (cca. 600 USD) eladnak egy bordélyházba gyerekestül, tovább nem is folytatom. Times of India, 1976.03.07: Egy kislányt elraboltak és kuplerájból kuplerájba adták tovább, mint valami árucikket. Az ilyen prostitúcióba kényszerítés és emberkereskedelem szinte napi hírként szerepelt a lapokban. A házassági rend tanulmányozásában odáig vetemedtem, hogy belenéztem párkereső hirdetésekbe is. Kettőt körülírok magyarul. "Keresünk nem nidrupakasjapa gotrához tartozó tamil brámin ijer lányt...." és "Kerestetik vadama, nem garga gotrabeli vőlegény...". Amíg az ősi kasztelőírások szerint keresik a párokat, nem lehet emberi asszony-

sorsról beszélni! Csak megemlítem a gyerekek megcsonkítását, kasztrálását. A rituális gyilkosságok közül egyetlen esetet írok meg (Indian Express, 1976 március 11): "Több személy összeesküvésében 1972 novembere és 1974 januárja között megöltek nyolc fiatal lányt és asszonyt, hogy a vérüket, elsősorban a hüvelyből vett vért felajánlják Mundzsa istennőnek, valami kincslelet megszerzését és menstruációs ciklus helyreállítását remélve. A nők vagináját kivágták, fejüket szétroncsolták vagy levágták." (Hogy ne lehessen azonosítani az áldozatokat.) Rendkívül ritkán fordultak elő, de lehetett olvasni templom tetőszerkezetébe rejtett gyerek-holttestről és más esetekről is, amikor a sajtó hangsúlyozta a gyilkosság vallási rituálék szerinti végrehajtását.

Hogy valami jót is írjak: a szexről kizárólag pozitív információim vannak. Taya Zinkin, a jó oldalak látója érdekesen ír erről a Fodor útikönyv 133. oldalán. Leírja, hogy a nagycsaládba vitt fiatalasszonyt számtalan megalázás éri, nem jelenhet meg társaságban a férjével, nem beszélhet vele az idősebbek jelenlétében (pontosítania kellene kikről és mikorról beszél, ma már mindez nem lehet általános törvény!), de az éjszaka az övé, mert az indiaiak tudják, hogy a Mahabharata-ban írtak szerint a nő nyolcszor jobban élvezi a szexet, mint a férfi. A férfi ezért igyekszik megadni a feleségének, amire szüksége van, a nő is mindent megtesz a közös örömért. Nem veri béklyóba őket a kereszténység Éva-almája, a katolikus egyház sötét elvárása, hogy a szexet csak nemzés érdekében űzzék a hívei. A hinduk a szexet az élet egyik ajándékának tekintik, amit kellemes körülmények között kell élvezni. Hozzáteszem: nem lehet véletlen, hogy a Kama Szutra Indiában született és a szent könyveik között tartják számon (míg a keresztény kultúrán nevelkedettek vagy csámcsognak vagy röfögnek rajta). Átszűrődött az indiai családoknál töltött fogadások, vacsorák atmoszféráján is, hogy a hálószoba szentély, ahol lágyság, halk zene és füstölők kísérik a házastársak együttlétét.

XVII.3. Irodalom, színház

Ideírtam a címet és máris belém szállt a félsz: keveset tudok India irodalmáról. Sokat olvastam az országról, de nem tanultam meg indiai nyelveket. Az irodalomra magára kevés időm jutott, és azt is az angol közvetítésével tudtam csak élvezni, értékelni. És milyen irodalomról tudhat a nem Indiában született? Gondoljunk a több száz nyelvre(j9), ezrekben mérhető dialektusra, az Európát átfogó méretekre, a több ezer éves történelemre. Talán sikerül valamit nagy vonalakban felvázolnom a nehezen átölelhető India irodalmáról, arról, amit néhány év munkája mellett elérhetett az ember.

Kezdem azzal, hogy mint India történelme, irodalma is a múlt ködébe vész. Nincs okom a témával foglalkozó irodalmárok, nyelvészek megállapításában kételkedni, miszerint az ősi szentírások (talán helyesebb lenne különírással - "szent írások", sacred texts - hangsúlyozni, mennyire szentnek tartják a hinduk a Védákat és Upanisadokat) évszázadokig léteztek írásba foglalásuk előtt, sőt a két nagy eposz és a tamil, nem kizárólag vallási költészet is.

A legősibb irodalmi művek kétségkívül a hinduizmus alapjait lerakó Védák, a négy Veda közül is a Rig Veda, amelyet tudósok igen alapos kutatásai szerint Kr. előtt 1500 körül alkottak és attól kezdve adtak szájról-szájra. Kr. előtt 600 körül "kodifikálták", gondolom ez a szöveg és a verstani szerkezet pontos formába öntését jelenti, majd csak Kr. előtt 300 után foglalták írásba! Több, mint 1200 év: micsoda memória-teljesítmény!

Az Upanisadok - a hindu vallásfilozófia számtalan fogalmának, mint például az atman-nak, brahman-nak és karma-nak tárházai - is kb. négy évszázad alatt öltötték fel végső formájukat: Kr. előtt 800 és 400 között születtek.

Találtam egy nagyszerű - angol nyelvű - weblapot, amelyik ezeket a szent írásokat tartalmazzák, ismertetik, de megtalálható benne a Mahabharata és a Ramajana is, ajánlom mindenki figyelmébe: "Sacred Texts"(w48). Ha ilyenhez hozzá tudtam volna jutni a hetvenes években, sokkal többet tudnék az indiai irodalomról, de magáról Indiáról is!

A két nagy eposz, a Ramajana és a Mahabharata is jóval Krisztus születése előtti remekmű. Szinte elképzelhetetlen, hogy ezt a terjedelmüket tekintve könyvtárnyi két eposzt, amelyek emellett észbontóan fantáziadúsak, hogy lehetett szóban megőrizni, továbbadni, majd milyen emberpróbáló erőfeszítések árán lehetett írásba önteni. A Mahabharata azon kívül, hogy "történelemkönyv", szent könyv is, hiszen egyik fejezete, a Bhagavadgita (vagy Bhagavad Gita) a hinduk bibliája, ott lehet találni minden műveltebb hindu hálószobájában és minden szállodaszobában.

A hinduizmus mellett három vallás, a buddhizmus, a zoroasztrianizmus és a szik közösség rejtelmeibe igyekeztem betekintést nyerni (A Koránnal néhány évvel korábban, az arab világban tett utazásaim alkalmával megismerkedtem, de mivel nem India terméke, nem foglalkozom vele.), több-kevesebb sikerrel, már amennyire időm és energiám engedte. A dzséjnizmus írásaira - ha voltak is netán a kezemben - nem emlékszem.

Mindhárom vallás szent írásairól is jó áttekintést ad az előbb ajánlott weblap. A három szóra kattintva nyílnak meg a lap vonatkozó oldalai: buddhism; zoroastrianism és sikhism.

A buddhizmussal főként az irodalomjegyzék 12. és 44. mű és több kisebb, buddhista vallásfilozófiai vitákat ismertető füzet olvasásával ismerkedtem, és csak az utóbbiak minősíthetők irodalmi alkotásnak. Itt most nem a buddhizmus tanításaival foglalkozom, akit az érdekel, annak javaslom ennek a kötetnek a XI. Vallásokról és egyházakról fejezetét. Az irodalminak tekinthető írások sok tekintetben megfogtak. Érdekes volt például követni a módszert, amit a vitatkozások alkalmával a szerzetesek alkalmaztak. Ha jól emlékszem, az írások csak a kérdés feltevését és a vitatkozó szerzetesek által kialakított választ foglalták össze, de érezhető volt, hogy a válasz nem valami tekintély kinyilatkoztatása, hanem több gondolkodó által megrágott vélemény. Különösen izgalmas volt találkoznom Kőrösi Csoma Sándorral a vitairatokban. A kezembe

került füzet többször foglalkozott a kérdéseivel, mégpedig mindig naiv testvérnek titulálva hazánk nagy fiát: "Naiv testvérünk, Csoma azt kérdi tőlünk, hogy...", majd következik a válasz. Számomra, csacska ateista számára óriási felfedezés volt, hogy a Buddha követői által vallássá (szerintem) süllyesztett világszemlélet-filozófia olyan képtelenségekkel is foglalkozott, mint a római keresztény vallás tisztítótüze, legalábbis nem tudtam másként értelmezni a halál utáni valamilyen átmeneti állapotot, helyzetet, amikor a halott súlyos szenvedéseken esik át. Meg kellett kapaszkodnom, mert a leírt penitenciák a középkori kínzásokat (többnyire Európában is alkalmazottakat) rajzolták meg . Olvasom, hogy vermet, vagy nagy gödröt ásnak, a fenekén kardokat rögzítenek, a markolatukat a földbe ásva és oda dobálják az áldozatokat. De hisz ez a "kardélre hányás"! Jellemző, hogy ezzel a furcsasággal többet foglalkozom, mint a buddhizmus lényegével?

A zoroasztrianizmus szent írásait hosszas utánjárással sikerült megszereznem. Önálló művekként is kezelhető írások csokra a Zend Avesta, a bibliájuk. Olvasgattam, kíváncsi lelkem nem hagyott nyugodni, de nagyon nehéz olvasmánynak találtam. A vallást nálam jobban ismerők szerint ezek a könyvek is - mint a vallásfilozófiai tanítások általában - a jó és rossz harcáról és az emberi tulajdonságok javításáról szólnak, én inkább életviteli tanításokról szóló versek gyűjteményének éreztem. Az vegye kézbe, aki el akar mélyedni ennek a több évezredes vallásnak a rejtelmeiben, és van ideje pár hétig csak ezzel foglalkozni.

A szikek szent könyvét jóval a közösség (azt hiszem, nem tévedek, ha ismét kerülöm a vallás kifejezést, számomra legalábbis úgy tűnik, hogy a szikek vallások disznóságait elvető, támadó reform-közösséget alkotnak) megalapítása után foglalta össze Guru Gobind Singh. A mű több szempontból különlegesség: hat guru írásainak az összegzése és minden bizonnyal sok egyéb egészíti ki, teszi teljessé, mert több nyelven íródott (perzsa, prakrit, hindi, marati, pandzsabi, multani, szanszkrit és arab) és raga versformában szerkesztett.

A világi irodalom területén a jártasságom igen korlátozott. Találkoztam természetesen Kalidasa (Kálidasza), a szanszkritul író nagy hindu költő és drámaíró műveivel, de csak a Shakuntala (Sákuntala) angol fordításával volt erőm foglalkozni. Időben nagyon szórnak a róla szóló adatok, a Kr. előtti V. évszázadtól a Kr. utáni I. századig teszik többnyire ennek a kimagasló költő-óriásnak a műveit.

Rajta kívül három nyelvterület költészetével ismerkedtem meg, sajnos nagyon felületesen: a tamil költészettel, főként azután, hogy értesültem a feltételezett magyar-tamil nyelvrokonságról, a bengálival (bengóli-nak ejtik), a Kalkuttában töltött három év alatt, és az urdu gazalokkal, mivel azok ma is szerepelnek a klasszikus indiai zenei-ének hangversenyeken.

A tamil költészet a Kr. utáni I. - III. évszázadban virágzott, de szinte véletlenül kutatták meg a témakört a XIX. században, amikor egy szerzetesnek a kezébe adtak ere-

deti kéziratokat, és felhívták a figyelmét, hogy falvakban fel-felbukkannak hasonlók. Az illető egész életét a költemények kutatására áldozta. Ma több száz költő több ezer verse alkotja ezt a tényleg szép csokrot. A tamil költészet iránt érdeklődőknek ajánlom a "Ancient Tamil Literature"(w52) weblapot.

A bengáli költészet legnagyobb alakja kétségkívül Rabindra Nath Tagore, aki Balatonfüreden is megfordult, ahol a szívkórházban kezeltette magát. Indiai módra emlékfát is ültetett a parti sétány feletti parkban (talán vele kezdődött a füredi emlékfa-park hagyománya), ahol mellszobra és annak talapzatán kedves kis verse is megtalálható. Ő talán Kálidászán kívül az egyetlen indiai költő, akit Indián kívül is szerte földön ismernek. Hozzájárulhatott a sikeréhez, hogy a tényleges anyanyelvén, a bengálin túl az angolt is anyanyelvként kezelte. Számomra ismeretlen maradt Deben Bhattacharya (Battacsárija), aki ősi dalnokok hangján szólalt meg.

Jelentőségében legkiemelkedőbb talán az urdu irodalom, amely gazdagságánál és nyelvezetének cizellált volta miatt egész India kincsévé vált, sőt azon túl is ismertségre tett szert. Magam csak a gazalokra emlékszem, amelyekből jó néhányat elolvastam, remekművek. Ritka jó betekintést ad ebbe a birodalomba az "Urdu Poetry"(w53) weblap.

Szinte kötelességszerűen olvasgattam a nagy gondolkodó Mahatma Gandhi, Jawaharlal Nehru és társaik műveiből. Gandhi "My Experiments with Truth" címen megírt önéletrajza nagyszerű betekintést ad ennek az óriásnak az életébe, Nehru "An Autobiography"-ja pedig a legkiválóbb önéletrajzok közé tartozik. Mindkét könyv kötelező olvasmány mindazok számára, akik megszeretették Indiát. Számomra különleges élményt jelentett Nehru beszéde(w54), amit a függetlenné válás napjának első perceiben mondott el a rádióban.

Igen sajnálom, hogy ezzel az indiai irodalommal való ismeretségem megszakadt, mindaddig, amíg Indiát elhagyva a modern indiai írók fel nem keltették érdeklődésemet. Kevés jótollú írót ismertem meg, rám legnagyobb hatást Arundhati Roy "Az apró dolgok istene" című műve gyakorolta. Mindenkinek ajánlom a figyelmébe: nagy tudással és remek tollal ábrázolja az érinthetetlenek számkivetettségét.

Itt egy pillanatra gondolkodjunk el az indiai agyvelő nagyságán és azon, hogy a mi első irodalmi alkotásunk alig több, mint ezer éve született.

Még két gondolatot érintek.

Két országban töltöttem éveket életem során, mindkettő megismeréséhez nagy segítséget nyújtottak a mesék. Ilyen célból szereztem be a 38., 39. és 40. sorszám alatt szereplő mesekönyveket, amik átfogják Indiát és Nepált. Meg kell mondjam, meglepő olvasmányok. A mi mesevilágunkhoz képest rendkívül sok és hihetetlenül kegyetlen bennük az erőszak. Valószínűnek tartom, hogy a kasztrendszer végtelenül kegyetlen erőszakát tükrözi vissza vagy az váltotta ki az egyszerű emberekből ezt a fantáziavilágot.

Mindaz, amiről fentebb írtam, ha jelentőségét tekintve a gerincet is adja, India irodalmának csupán egyetlen cseppje lehet. Példaként megemlítem a bombayi személy-

zetünk egyik tagját, a szakácsnőt, aki anyanyelvén novellákat írt, amik megjelentek a szülőföldje egyik irodalmi folyóiratában. Évezredek alatt hány gyöngyszem születhetett, ami nem tudott áttörni a kasztrendszer, vagy éppen a kommunikáció korlátain, vagy ha napvilágot is látott, nem került hozzáértő olvasók kezébe? Vagy mennyi minden tűnhetett el az Indiát megrázó viharokban, mennyi veszett el úgy, mint ahogy a tamil költészet jelentős része is elkallódott volna, ha nem menti meg a véletlen.

*

Hosszú gondolkodás után írtam le a fejezet címében, hogy "színház". Klasszikus értelemben vett színházzal ugyanis alig találkoztunk. Már csak nyelvi akadályok miatt is. Talán két alkalommal néztünk meg angolul előadott színművet. Egy helyi csoport vígjátéka volt az első, a rettenetesen rossz darabot még rosszabb ifjú színészek játszották el, kínszenvedés volt végigülni. A második angol színház jó vendégjátéka volt. Gondolom, az indiai irodalom drámáit helyi nyelveken elő-előadják, talán nem roszszul. Véletlenül is találkoztam viszont a nagy eposzok szabadtéri előadásával, ami rendkívüli élmény. Erre a témakörre kicsit később visszatérek, amikor India népi zenés-táncos színházáról fogok írni.

Most, hogy az írást átdolgozom, először érzem elkerülhetetlennek, hogy ne elvegyek, hanem hozzátegyek a hat éve befejezett íráshoz. Azóta ugyanis az indiai regényírás több óriást adott a világnak.

Feltétlenül kalapot kell emelni Salim Rushdie előtt, aki ugyan külföldön él és angolul ír, de indiai szülők gyermeke, és írásai olyan bűvös fantáziával vetnek fényt India fantasztikus világára, hogy a legnagyobb indiai prózaírót kell tisztelnünk benne. Aki teheti, olvassa el minden megjelent művét, amik sorra jelennek meg magyarul is.

Számomra különleges értéket jelent Rohinton Mistry magyarul "India, India" címen megjelent, az érinthetetlenek szerencsétlen világát éles szemmel bemutató regénye. Általános vélemény szerint "az utóbbi évtized legfontosabb nagyregénye". Akit a nyomor és kitaszítottság mélységei érdekelnek, feltétlenül olvassa el.

Örömömre szolgál, hogy további érdekes indiai írások jelentek meg magyarul.

David Davidar "A kék mangó háza" című családregényén kívül két írónőre figyeltem fel. Gita Mehta "A maháráni" című regénye és Chitrita Banerji "Végigettem Indiát" című kultúrtörténeti és gasztronómiai kalauza egyaránt figyelemreméltó írás.

Egyet lehet sajnálni: valamennyien angolul írnak. Milyen kincseket rejthet India nem angol irodalma?

XVII.4. Zene

Indiában a zene is a messzi múlt ködébe vész. Akármerre jár az ember, akármilyen emlékkel ismerkedik, a zene valamilyen formában mindenütt jelen van. A templomokban kis harangok szolgálnak arra, hogy a hívő felhívja istene figyelmét magára, az ünnepi menetek papjai kis cintányérokkal kísérik a menet lépteit, Krishna (Krisna) mindenütt és mindig kék arccal és fuvolával jelenik meg, a miniatúrák legtöbbjén hangszer mellett foglalkozik az isten vagy az uralkodó a hölgyekkel, a dzséjn templomok kupoláinak alsó körében hangszereket tartó zenész-hölgyek (apszarák) néznek le a hívőkre. Zene, zene, zene.

A hangszerek szinte kivétel nélkül ősiek, számunkra ismeretlenek. Hogy mennyire azok, azt az első hangszer-vásárlásunk jellemzi legjobban. Látva, hogy minden zenei aktusnál ott a dob, a tabla, úgy döntöttünk, hogy veszünk egyet. Mit ad isten, az egyik kirándulásunk alkalmával, Ellora és Adzsanta felé menet olyan, pár kunyhóból álló falvacskán keresztül vezetett az utunk, ahol fülkeszerű kis lyukakban, amiknek a padlózata jó méter magas volt, dobkészítő mesterek üldögéltek "törökülésben". Stop, itt az alkalom, ez hangszerkészítő kaszt faluja. Kérünk egy fadobot, mondja az árat, fizetünk és visszük. Szegény mester kézzel-lábbal magyarázza, hogy itt a fémdob is. Lehet, hogy kifizettük azt is és csak adni akarta, de "minek nekünk kettő" felkiáltással hárítottuk az ajánlatot. Amint hazaértünk a tablával, azaz fél tablával, azonnal kiderült, hogy a tabla kettős hangszer, egy fa- és egy fémdob alkotja. Megvettük hozzá a párját a Csór Bazárban, ahol ugyancsak nagy szemet meresztettek a kérésünk hallatán.

Nagy örömömre szolgált, hogy figyelemmel kísérhettem az indiai klasszikus zenével foglalkozó egyik legjobb együttes, a Kozma András vezette Calcutta Trio első lépéseit. A Trióval akkor találkoztam, amikor tanulni érkeztek Kalkuttába. Figyelemmel kísértem az együttes felfelé ívelő pályáját, sokat kallottam róluk, de csak most jutott el igazán a tudatomig, hogy valószínűleg ők a legjobb külföldi zenészek, akik az indiai klasszikus zenét magas szinten adják elő. Gratuláljunk nekik együtt az idegen művészet ilyen sikeres interpretálásához és remek weblapjukhoz(w55).

Az indiai klasszikus zenével ismerkedve több "hangversenyt" próbáltam meg élvezni. Az egyik "long session"-re Ravi Shankar miatt mentem el. A hangverseny valamikor délután, talán 6 óra körül kezdődött. A hallgatóság viselkedése rendkívüli élményt okozott: beszélgettek, eszegettek, ki-bejártak. Az esemény kis késéssel kezdődött, gondoltam, a mester várat magára. Kiderült, hogy más muzsikusok sora lépett fel, különféle hangszerekkel, gazalokat is énekelt egy hölgy. Tíz óra körül kezdtem nyugtalankodni, kérdezősködtem. Ó, jóval később jön. Nem szaporítom a szót: reggel 6-kor jelent meg Ravi Shankar. Ő volt az egyetlen, akinek az előadását valamennyire élvezni tudtam. Akkor értettem meg, hogy az előadott zeneszámok többsége, legalábbis a futamokon belül a dallamcsokrok improvizációk. Long session, valóban, és mély meghajlással köszöntöm a Calcutta Triót.

Itt feladom. Belelapoztam ugyanis a neves tudós, B. Chaitanya Deva "An Introduction to Indian Music" könyvébe [20], amit Indiában olvasgattam, és rájöttem, hogy én nem tudhatom közvetíteni a legelemibb fogalmakat se, ami komoly érdeklődőnek segíthet eligazodni az indiai zene bonyolult tudományában. Már a bevezetőben érdekes "mesével" hívja fel a szerző a figyelmet az indiai zenén belül az ének fontosságára (megkísérlem tömöríteni): Egy király meg akarja tanulni a szobrászat fogásait, elmegy egy sage-hez (bölcs) és megkéri, tanítsa meg. Hogy tudnálak megtanítani, ha nem ismered a festészet rejtelmeit? Akkor taníts meg arra... és így tovább, jön a tánc, a hangszeres zene, végül az ének. Megemlíti azt is, hogy Indiában a zeneművészeteket a sangeeta (szangíta) szó foglalja össze, amiben a geeta (gíta) éneket jelent.

A továbbiakban egyrészt ismerteti, hogy a klasszikus zene északira (Hindustani) és délire (Karnatak) bomlik (árják és dravidák?), amelyek alapjai azonosak, de igen sok az eltérő jellemző. A két alaptípus egymásra hatásban van, közeledik egymáshoz.

Egy-egy fejezetben elemzi a két alap-építőkövet, a melódiát, ami a raga és a ritmust, ami a tala. Próbáltam valamit megérteni a részletekből, de fel kellett most is adnom, erre születni vagy sokat tanulni kell.

Azt is tőle tudom, hogy a klasszikus és népi zene határait (szerintem hál'isten) senki nem húzta meg. Léteznek emelkedett zenei formák, mint a bengáli keertan, a maharastrai abhang és az andrai padam, amelyeket ennek ellenére nem tekintenek szigorúan vett klasszikusnak. Hogy tudhatnék én, a laikus eligazodni ebben a tengerben?

Miután bevallottam a kudarcot és zárom soraimat, felsorolok néhány hangszert fonetikus átírással, és nagy nevet, remélve, hogy nem untatom vele az olvasót.

A szantúr láb nélküli, kisméretű cimbalom, a fuvolát, mint Krisna örök kísérőjét már említettem, létezik kettős fuvola is, a kommu S-alakú nagy kürt, a kasmíri (!) nút kerámia-kancsó, amit úgy használnak, mint a mi cigányaink a vízhordó edényt. A felkiáltójel is ezért jelent meg, a cigányság ugyanis Radzsasztán - Kasmír környékéről származott el. A pakavadzs a tabla fadobjához hasonló, de jóval nagyobb, a szitár, vína, szarod, szarangi sokhúrú hangszer-család, a nagaszvaram-ot a tárogatóhoz hasonlítanám. Megemlítem még a buddhista szerzetesek kürtjét, ami akár havasi kürtnek is tekinthető.

Az indiai zene nagyjai közül - korszakot és tevékenységet mellőzve - csupán azokat említem meg, akiket az idézett mű illusztrációi is kiemelnek és a nevek angol átiratát alkalmazom: Mian Tansen, Pandit Vishnu Narayan Bhatkhande, Pandit Vishnu Digambar Paluskar, Saint Tyagaraja és Rabindra Nath Tagore.

Alkalom ez arra is, hogy (ismét) kiemeljem, mekkora tisztelet övezi Indiában a tudós nagyságokat. Ebben a névsorban két megnevezés is található, a szent, amit nem kell magyaráznom és a Pandit, ami magas (szakmai) rangot és igen mély tiszteletet kifejező előnév. Itt nem találkozhattak az Ustad-dal (Úsztad), ami a Pandithoz hasonló főhajtás, de azt hiszem perzsa-nagymogul-urdu eredetű és főként a tabla-művészek

kapják a zene világában. Különösen fontos megfigyelés, hogy ezeket a címeket nem a hatalom ruházza a művészekre, hanem a hallgatóság (és gondolom, a szakértők). Nincs ennél nagyobb elismerés a világon!

Úgy látszik nem tudom abbahagyni. Elmerültem az egyszerű népek dalaiban, amelyek a műben találhatók és nem állom meg, hogy egyetlen egyet ne írjak le [20., 61.old.]:

"I shall be swan and swim in your tank
I shall be pigeon and sit on your roof;
I shall be perspiration and enter your body,
I shall be a fly and kiss your cheek."

- hangzik az asszami "Bihu" dal. A képek részben primitívnek hatnak, az egész dal mégis ámulattal tölt el. Nem tudom elhelyezni a kasztrendszer adom-veszek házassági rendjébe. Megáll az ész: a szerelem mindent legyőz!

(A nagyon durva magyar fordítás: "Hattyú leszek és a medencédben fogok úszni / Galamb leszek és a tetődön fogok ülni; / Izzadság leszek és a testedbe hatolok, / Légy leszek és megcsókolom az arcod.")

XVII. 5. Tánc

Az indiai táncot a weblapomon is ismertetem, kicsit zavar, lehet, hogy segíteni is fog a mostani összefoglaló megfogalmazásában. Alapvetően Kapila Vatsyayan (Vatsziajan) "Indian Classical Dance" című művére [19], néhány személyes élményre, és Indiában látott TV-adások emlékére támaszkodok.

Mind irodalmi, mind szobrászati emlékek azt bizonyítják, hogy már a Harappa - Mohendzso Daro kultúra idején művészi szintre emelkedett a tánc. Mohendzso Daro-ban teljes táncoló lányalakot, Harappában tánc-pózt ábrázoló torzót találtak. A Védákban is vannak táncra utalások, egyéb irodalmi művek hősei, mint például Rama és Arjuna (Ardzsuna) is mesterei voltak a táncnak. Az istenek közül is többet kapcsolatba hoznak a táncművészettel, például Indra-t, Krisna pedig a "legfőbb táncos", de Síva egyik inkarnációja, a Nataradzs maga a tánc. Már Krisztus születése körül összefoglaló mű született a zene- és táncművészetről Natyashastra vagy Natya Shastra (Natia Sasztra) címen. Kr. előtt 200 és Kr. után 200 közöttre teszik a születését. Kalidasza drámáit is a színpadi megjelenítés több eszközének kombinációjával adták elő. Az elemek felsorolásában - szó, taglejtés (gesztikuláció), jelmezek és akaraton kívüli állapot - a táncra utalást vélnek felfedezni.

A IX.-XVI. század között épült templomok pontos tánc-ábrázolásokat adnak szobraikkal. A 19. mű szerzője példaként a tandzsori (Tanjor) Brihadesvara templomot (a karana ábrázolása), Orissza állam három templomát pedig mint a Natya Shastra táncmozdulatait és pozícióit a külső falak szobrain bemutatókat említi. Külön kiemeli Kadzsuraho templomait, mint jelentős tánc-ábrázolásokat.

Később, a középkornak nevezett időszakban újabb jelentős mű foglalja össze a zenei és tánc-ismereteket, a Sangitaratnakara, majd India szinte minden régiójában megszaporodnak a táncművészettel foglakozó írások. Ezzel párhuzamosan a táncművészet uralkodóvá válik a széles körben játszott drámákban (táncdrámák!). Annak ellenére, hogy az írások a változatok széles skáláját vonultatják fel, valamennyi az alapművekben megfogalmazott elemekre épül. Mindegyik indiai klasszikus tánc - Bharatanatyam, Khatakali, Manipuri, Orissi és Kathak (Bárátanatiam, Kátákáli, Manipuri, Orisszi és Káták)- az 1300-as és 1800-as évek között végleges formát öltött.

Az angol gyarmatosítók gyakorlatilag megölték a klasszikus indiai táncokat. Az oktatási rendszer nem foglalkozott a művészetekkel, a diákságot izolálták saját hazájuk művészeti tradícióitól. A templomi táncokat betiltották. Csak a nemzeti öntudat újraéledése vezetett a táncművészet feltámasztásához. Vatsziajan szerint szerencsére a por még nem volt vastag, az emlékek tárháza pedig olyan gazdag, hogy az újjászületés hamar sikerült. A kutatások tovább folynak.

A tánc elméleti és technikai kérdéseivel nem foglalkozom, az külön tudomány, éspedig bonyolult indiai tudomány. Egy életet kell rátenni, hogy az ember - legyen akár indiai - eligazodjon a részletekben.

*

A legősibb, legszélesebb körben előadott és külföldön is ismert tánc a Bharatyanatyam (másként Bharatya Natyam vagy Bharata Natyam). A neve is erről árulkodik: Bharat, vagy Bharata Indiát jelent, a Natyam pedig egyértelmű utalás a Natyashastra-ra, tehát a táncot mondhatjuk akár "India táncá"-nak is. Magam is vele találkoztam először és legtöbbször élőben is, TV-ben is. A legáltalánosabban táncolt változata is visszavezethető a Natyashastra-ra, mert az abban leírt "ekaharya lasyanga" formát vagy stílust követi: egy táncos ad elő több szerepet, és a táncos egyben narrátor is. Bevallom, én a mai napig abban a meggyőződésben éltem, hogy a bevezető ismertetőt csak az analfabéta külföldieknek találták ki, de Vatsyayan-nak, az indiai táncművészet talán legnagyobb tudósának el kell hinnem, hogy a Bharatanatyam-nak ez a változata így egész.

Érdekesnek tartom a tánc történelmi vándorlását is. Az V. - X. századot átölelő korszakban gyakorlatilag egész Indiában elterjedt, Orisszától Gudzsarátig és Kadzsurához Trivandumig a templomi szobrok ezt ábrázolják, kétség nem férhet hozzá: kibillentett tompor, kifelé forduló térdek. A szerző számára is ismeretlen oknál fogva a X. századtól kezdődően a tánc gyorsan "levonult" Dél-Indiába és rövidesen Tamil Nadu lett a kizárólagos otthona, ahol a Chola (Csóla) és Pallava királyok udvari és templomi táncává lépett elő. (Meg kell mondanom, hogy komoly kutatás tárgyává kellene tennem a "templomi tánc" fogalmát, mert egyelőre ködös számomra. Úgy dereng, hogy a "szent prostitúció" fegyverévé vagy eszközévé vált, de erről az irodalom mélyen hallgat. Ál-

talános szokás volt fiatal lányokat valamelyik templom istenének felajánlani, ahhoz formálisan hozzáadni. Ők voltak a devadasi-k. Talán visszatérek még a témához.) Az is igazolja, hogy ma Tamil Nadu az otthona, hogy az egyetlen vagy legalábbis annak tűnő oktatási központja Madrasban (ma Chennai) található: Kalakshetra. A XIV. század körül újra feltűnik más dravida területeken is, a tamilon kívül telugu és kannada forrásokban is foglalkoznak vele. Azt hiszem, ebből most és itt ennyi elég.

A tánc technikai leírása akár külön füzet témája lehetne. Inkább elmondom a saját következtetéseimet. A táncot én élőben kizárólag nők előadásában láttam. Az ő öltözékük a szári tánchoz egyszerűsített, módosított változatának tűnik, felül kötöttebb, a szoknya-rész szélesebb (hogy ne korlátozza a mozgást), tarkább, "fényesebb". A lábakat bokánál összefogott "bugyogó" rejti. A haj középen kettéválasztott, hátul "lófarokba" vagy kontyba fogott, a választékban a homlok fölött többnyire ékköves függő van és a homlokon mindig látható egy színes függőleges vonal. Az indiai nőknél elengedhetetlen karperecek egyszerűbbnek tűnnek, sokszor csak egyet-egyet viselnek a csuklókon, a bokákat viszont többsoros csengettyűk díszítik, nem véletlenül, mint később kiderül. A kezük is, de főként a lábuk ki van festve (a talpuk például körben látható mértékben vörösre).

A táncmozdulatok első alkalommal nehézkesnek, földhöz cövekeltnek tűnnek. A törzs keveset mozog, az alsótest időnkénti kibillentéseit leszámítva. Döntő szerepe a lábnak, lábfejnek, talpnak, kezeknek, kézfejeknek, ujjaknak, a fejnek és a szemeknek van. Az alapállás szinte azonos a balettáncosokéval: kifelé fordított lábfejek és térdek. Ez az alapállás azonban nem függőleges mozgást készít elő, a lábfejek ritkán hagyják el a talajt, combtőből vízszintesre emelést csak fotón láttam, általában csak Nataradzs-pózig emelik a teljes lábat, inkább a térdben megtört lábmozgás, terpeszek, széles guggolás jellemzők. Többet tartózkodnak a lábfejek a talajon és talán jellemzően telitalppal dobbantanak, azzal és az így kiváltott csörgőhanggal kísérik a karok-ujjak rendkívül kifejező mozgását. A talpak a tánc közben sűrűn váltják ezt a pozíciót ujjhegyre emelkedéssel, vagy fordítva, a testsúly sarokra helyezésével, a csörgősorokat ilyenkor talán még élénkebben megszólaltatva. A karok, ujjak és a fej mozgása, illetve az arc mimikája, különösen a szem kifejezése "mesél", mondja el az előadást bevezető történetet. Eleinte nem tudtam követni a mozdulatok meséjét, a negyedik-ötödik alkalommal már igen. Csodálatos, hogy a mozgásokba rejtett kódok mennyire kifejezők tudnak lenni.

Fontos, majdnem elfeledkeztem róla! A táncművésznő az általam látott előadások során mindig pár percbe sűrített mini-eposzt ad elő. Először - mint említettem - bevezeti, elmeséli szóban, néhány mozdulattal illusztrálva, miként fejez ki egy-egy motívumot, majd zenei kísérettel eltáncolja, tánccal elmeséli a körvonalazott történetet. Szép, elbűvölő. Addig kell ismerkedni vele, amíg meg nem tanuljuk a történet felismerésének művészetét, örömét.

És most bevallom, hogy a tánc mostani tanulmányozása során tudtam meg, hogy a férfi guruk, oktatók (nattuvaran-ok) előadóként is táncolják, sőt páros és csoportos változatai is léteznek. Jó pap...

Mindenkinek a figyelmébe ajánlom a Bharatyanatyam-ot(w11,12,13).

*

A Kathakali (katakali) tette rám a legnagyobb hatást az indiai klasszikus táncok közül: egyszerűen fantasztikus mind emberi teljesítmény, mind művészi kifejezés, mind a drámai előadásmód szempontjából. Még a modern időkben lerövidített változat is hosszú órákig tart és fárasztó, de az előadás után sokáig nem lehet szabadulni a hatása alól.

Úgy emlékszem, egyetlen alkalommal láttam és akkor is utaztamban, szabadtéri előadáson katakalit élőben, földbegyökerezett lábbal bámultam a tömeg szélén állva, ameddig az időm engedte. Egyszerűen elképesztően nagyszerű. Azóta, hacsak tehetem, megnézem TV-ben, vagy ahol egyáltalán lehetséges. Egy papírmasé katakali-fejet is őrzök.

A világ legritkább művészeti alkotásai közé sorolható táncdráma legfontosabb jellemzője a drámai kvalitása: istenek és hősök, démonok és szellemek harca, viadala zajlik párját ritkítóan fantáziadús jelmezekben és bonyolult, nehéz, elemezhetetlen fejdíszekben, félelmetes hatást gyakorolva, bámulatot ébresztve a nézőben. Mítoszok és legendák elevenednek meg, azok külső-belső világát feltárva.

A történelme hosszú és szinte követhetetlen. Vatsyayan szerint a korai szanszkrit és malajalam drámákból eredeztethető keralai 'Chakyar Koottu" (csakjar kúttu) - még mindig ősi - drámából alakult ki. A koottu-kra korai tamil írásokban is van utalás és a Chera (csera) királyok idején templomokban is előszeretettel adták elő. Ma - ismereteim szerint - kizárólag Keralában oktatják és ottani művészetnek tekinthető, bár szerte a hatalmas birodalomban műsoron van, főként keralaiak vendégszereplésében.

A zene- és énekkísérettel előadott táncdráma mozdulatai szigorú kötöttségekhez alkalmazkodnak, ugyanakkor az emberi test mozgásaihoz nehezen illeszthető témákat is megfogalmaznak a táncosok, például az erdő képét párduc és kobra közötti küzdelem, elefántok vonulása, szarvas fürge mozgása vagy akár pávák tánca ábrázolásával érzékeltetik.

A katakali táncosai - a bárátianatijammal ellentétben - nem független előadók, hanem a dráma egy-egy alakját formálják meg. A történetek néha visszavezethetők szanszkrit drámákig, de többnyire a két nagy eposz, a Mahabharata és Ramajana, valamint a Purana-k történetei elevenednek meg az előadásokban. A jó hősök istenek (félistenek) vagy mese-hősök, de a két típus átváltozása, átlényegülése is előfordul egy előadáson belül. Ők soha nem mutatnak félelmet, undort, mindig nyugodtak, jó humor-

ral rendelkeznek, hősiesek és a kellem, grácia megtestesítői. Ha feldühödnek, azt is a hindu tradíciók által meghatározott harag-hangulattal (raudra rupa) fejezik ki a táncosok. Az anti-hősök, gonosz figurák is lehetnek emberek vagy démonok. Agresszívek, árulók és vadak, kegyetlenek. A drámák gonoszai egyrészt királyok, istenek és nő-démonok képében jelennek meg, másrészt vagy csak rossz-szelleműek vagy minden gonoszságot egyszerre képviselnek, árulók is és kegyetlenek is.

A jelmez, különösen a maszk feladata, hogy a táncos színészt átalakítsa azzá az istenné vagy szellemmé, akit játszani fog. Az órákig tartó művelet elkészülte után a táncost nem szabad ember-nevén szólítani, átalakult, a művelet alatt átszellemült, már Bhima vagy Arjuna és nem ember mindaddig, amíg viseli a megszemélyesített alak attribútumait. Nagyon leegyszerűsítve, tömören a következő történik az átalakítás során: a jó hősök arcát zöld pasztával festik ki, a homlokát fehérrel, az álltól kiindulva fülig papír- vagy papírmasé csíkokból vágott, őrölt rizsből és mészből készített pasztával fel- és egyberagasztott szakállt alkalmaznak, aminek az arc méreteit kell isteni vagy démoni méretűre növelnie. Az orron és az arc felső részén ovális vörös-fehér rajzolatot készítenek. A szemet festéssel teljesen átalakítják "lótusz-szem"-mé (ívelt hosszúkás festést kap) és egyes hősök szemének sarkába egy-egy rizsszemet helyeznek, ami - irritálva a szemhártyát - vérbeborult szemet eredményez. A zöld alapot - ha haragossá kell tenni - az arccsontig futó fekete bajusszal egészítik ki, a nagyon gonosz hősöknél pedig, mint például Ravana-nál piros foltokkal tarkítják. Az orra fa-bütyköt is ragasztanak, mint a bohócoknál szokás (azt hiszem, nem minden hősnél). És most még csak az alap-figurák megformálásánál tartunk, két további részletnél kell még időznünk. A "tadi"-típusú hősök vörös, fekete vagy fehér szakállt viselnek (a tadi szakállt jelent), az arc alapszíne vörös, a felső része fekete. A szemek nem lótusz-kikészítést kapnak, hanem fekete kolliriummal kialakított négyszögletes, ijesztő formát. A fehér arc-szélesítés nem az állkapocs ívét követi, hanem az orrtól kiindulva vízszintes formát kap. A szájukból többnyire két hatalmas fehér agyar lóg ki. Visításukkal és kiáltásaikkal a pokol atmoszféráját képesek a színre hozni. A megjelenítendő hőstől függően számtalan változatot varázsolnak elő az igen nagy tiszteletnek örvendő maszk-mesterek, a Chottikkaranok. A fejtetőre fából vagy nádból készített koronák, tornyos építmények kerülnek, néha a test síkjával párhuzamos vagy a torony bázisaként vízszintesen elhelyezett tárcsákkal kiegészítve. A leírásuk túl hosszadalmas lenne, több változatot alkalmaznak.

Nem tudom, mennyire sikerült érzékeltetnem, milyen emberfeletti erőt képviselnek így a színészek, fotóval kellene illusztrálni.

Még annyit, hogy az előadás - mint futólag érintettem - egy-egy drámát vagy annak valamelyik teljes fejezetét öleli fel, így igen változatos színészi és tánc-mutatvány. A tempója nagyon változatosnak tűnt: hosszadalmas "beszélgetések" folynak, majdnem statikus tánchelyzetben, majd hirtelen felélénkül a mozgás, ugrásokat hajtanak végre, felizzik a levegő. A kéz és ujjak gesztikulációja visszafogottabb a bárátanatijamhoz ké-

pest. A tánc modernizálása óriási meglepetéseket is tartogat: van videó-felvételem például Faust-előadásról, mondhatom, meghökkentő élmény.

Meg kell még említenem, hogy az oktatás ugyanolyan hosszadalmas és kemény, mint nálunk a baletté. Óriási fizikai teljesítményekre képesek, akiket katakali-táncosként útjukra bocsátanak. A kikészítés (és lemosás) óráival együtt az eredeti katakali eljátszása minimum 24-órás kegyetlen igénybevétel. Csodálatra méltó.

Vatsyayan a kínai operához és a japán Kabuki-hoz hasonlítja, nem annyira a meglehetősen bonyolult jelmezek és maszkok között felfedezhető kevés hasonlóság miatt, hanem a megjelenítés tárgyai miatt. Mindhárom a misztikum, a szellemek világát viszi színre. Felszínes ismereteim miatt nem merem a kérdést tovább feszegetni.(w14)

*

További három tánccal kell még foglalkoznunk, hogy valamennyire is kerekded képet kapjunk India táncművészetéről, a Kathak-kal, a Manipuri-val és az Orissi-vel. Most - Vatsyayan-t követve - megfordítom a sorrendet.

Az Orissi (orisszi), vagy Odissi valószínűleg a legősibb indiai tánc.(w15) Erről tanúskodik egy szoborcsoport, amely a Kr. előtti II. évszázadban kifaragott orisszai Rani Gumpha sziklatemplomokban található, és teljes zenekari kísérettel ábrázolja a tánc elődjét, tehát a Natyashastra előtti megjelenést jelez. Történelmi témákkal foglalkozó művek is arról tanúskodnak, hogy ettől az időszaktól kezdve mintegy hét évszázadon keresztül művészetkedvelő királyok uralkodtak, de csak a Kr. utáni VII. évszázadtól kezdve követhető folyamatosan a tánc fejlődése. Innen kezdve mind irodalmi, mind szobrászati leírások sora foglakozik vele.

Az orisszi is templomi táncként, mint a templomi rituálék elengedhetetlen "kelléke" fejlődött évszázadokig. Érdekes módon a devadasi-k szerepét mindkét nem képviselői betölthették, a férfi táncosok is nőnek öltözve adták elő az istenek előtt. Nekik, és a mahari-knak hívott női táncosoknak köszönhető, hogy a tánc a politikai viharokat túlélte. Csak megjegyzem, hogy a férfi táncosok szerepe megkérdőjelezi, valóban "szent prostitúció" volt-e a devadasi-k egyik szerepköre? Megkísérlek konkrétabb információkhoz jutni és visszatérni a témára. Íme, máris megteszem, mélyen elpirulva, hogy mennyire felszínesek az én ismereteim is Indiáról. Belelapoztam a "Devadasi"(w56) weblapba, ahol leírják egyrészt, hogy a "rendszer" 1988-ig (tehát az Indiából távozásom utáni időpontig) hivatalosan is működhetett, hogy az erre "felajánlott" kislányokat általában pubertás előtt adták hozzá valamelyik istenhez, és kötelessége volt a "felső kasztok" nemes férfi egyedeit szexuálisan is kiszolgálni! Micsoda aljas és körmönfont elnyomás, atyaisten! A nem létező egyház a papok közreműködésével kiszolgáltatja a nincstelen szerencsétleneket a "felsőbbrendű" elnyomók kényének-kedvének! Miről beszél India "politikai elitje", amikor a kasztrendszert betiltó rendelkezéseit közel

fél évszázadon keresztül meg lehetett kerülni a vallás és a papok együttműködésében?! Hosszú és kátyúkkal teli a nyomorultak felszabadításához vezető út ezen az egész embertelen világon!

Szomorú, mondhatni akár, hogy megtört szívvel térek vissza magához a tánchoz. Oldalakon keresztül ismertethetném a tánc-technika elemeit, a mozgásokat, mimikát. Egyszer láttam élőben, többször TV-n, én, mint laikus kevés különbséget láttam a bárátijanatijamhoz képest, de ez nyilván felszínes meglátás. Az orisszi ugyanis több alapvető szempontból különbözik a legfontosabb indiai tánctól: tele van lokális elemekkel, nem dráma rövid bemutatása a célja, hanem egy-egy, a táncos által kedvelt, kiválasztott istenhez szól, így a táncosnak nincs narrátor szerepe, két bevezető epizóddal kezdődik, az egyik a Föld, a másik Ganés isten dicsőítése, az előbbit csak dob kíséri, az utóbbinak van dob- és van zene-kísérte szakasza. Maga a főtéma szanszkrit vagy orija költemények "szlokáinak", újabban Tulszidasz hindu költő műveinek elemeit felhasználva egy-egy istent "ír le". Talán ennyi a tudományom, meg kell nézni egy előadást.

*

Az Indiában töltött évek alatt nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget a Manipuri-nak, minden bizonnyal többször láttam TV-ben, de népies jellege miatt ott nem soroltam a klasszikus indiai táncok közé. Nem véletlen, mindaddig, amíg a hinduizmus, illetve annak Vishnu-hívő ága nem vált a nagák völgyének, Manipur-nak domináns vallásává (XVII. század), a törzsi rituális táncok képezték a manipuri lényegét. A nagákat hegyi és völgyi törzsekre osztják, és a völgyi lakosok ötvözték a XVII-XVIII. században az ősi tánc-elemeket a hindu tánccal. Itt ismét tudományos értekezést kellene közvetítenem a hinduizmus szektáinak és a nagák törzseinek táncairól és az ötvöződés folyamatáról, azt hiszem azonban, elég, ha arra utalok, hogy a törzsi oltárok előtt végrehajtott rituálékból először új struktúra, a mandapa alakult ki, majd a hindu szent énekek, a kirtán-ok foglalták el a helyüket. Ma a manipurit a klasszikus táncok közé sorolják ugyan, de hangsúlyozzák annak szabadabb jellegét. Kevésbé kötik az irodalmi művek és a tánc-koreográfia előírásai, mint a többi klasszikus táncot, könnyedebb és vitalitástól duzzadó. A kísérő hangszerek jórészt ugyancsak eltérnek az általánosan ismertektől.

Megkísérlek valami jól követhető weblapot találni róla. Tessék: Manipuri(w16 és 57)

*

Végül a Kathak-ról (katak) röviden. Valószínűleg két oka is van, hogy a sor végére kellett kerülnie: kifejezőkészsége elmarad a többitől és a nagymogulok udvari táncává válva az érzéki elemek uralták el. A katak is azonos gyökerekkel táplálkozott, mint

a Bharatya Natyam, de később erős mogul befolyás alakította. Valószínűleg ezért, meg mert amint udvari tánccá vált, fokozatosan kiszorult a templomokból, a legkevesebb köze maradt a hinduizmushoz mint valláshoz. Az előadói, akiket a Natya szó eltorzított változatával Nautch (nócs) táncosoknak hívnak, férfiak és nők egyaránt lehetnek. Pontosan ismerik a tánc kialakulásának helyszínét, ami Lucknow és Jaipur (Láknó és Dzséjpur), de ma főként Delhiben lehet találkozni vele. Az eddig vázolt negatívumok ellenére a katak művészi és nagy ügyességet igénylő tánc. Az előadók egyrészt tökéletesen utánozzák dobbantásaikkal a dob hangját, másrész a bokájuknál rögzített három-három sor csörgő sorait külön-külön képesek megszólaltatni. Test- és karmozgásuk azonban egyszerűbb a bárátianatijamnál.

A katak-előadások általában három részből állnak, az Amad-nak nevezett üdvözlésből, a Paran-ból, amely a lábmunka fénypontja és a Gath-ból, amely a táncmozdulatokkal végrehajtott elbeszélő rész. A táncosokat énekes, szarangi-művész és két dob kíséri, az énekes a dallam mellett dobhangokat is előad, amiből a táncos is kiveheti a részét. Figyelmükbe ajánlom a kathak.org(w17) weblapot.

*

Népi dráma-előadások, táncjátékok

Sokáig tétováztam, hol foglalkozzak ezzel a rendkívül érdekes, de átfoghatatlan témakörrel, végül ide soroltam, egyrészt mert a tánc-jelleget dominánsnak érzem azoknál a játékoknál, amelyekről tudok, másrészt, mert rájöttem, hogy csak rövid összefoglalóra telik tőlem, nem érdemes külön fejezetet nyitnom.

Tulajdonképpen egyetlen előadást, illetve annak rövid szakaszát láttam élőben. Autóval tett valamelyik - ünnepet kihasználó - kirándulásom alkalmával az út melletti futball-pályánál megálltam, nem vitt rá a lélek, hogy elhajtsak mellette, mert a teljes pályán dráma-előadás folyt, amelyről kiderült, hogy több napig (!) tartó Ramajana-játék. Valahol már leírtam évekkel ezelőtt, azóta eléggé elhalványult az emlék, megpróbálom ismét összeszedni a morzsáit. A pálya mindkét végén színpadot emeltek, amelyeken a főszereplők ültek trónszéken, pompázatos öltözékben, fegyverzetben. Körülöttük az udvartartás, hadvezérek. A pályán folyt a harc Rama majom-hadserege és Ravana harcosai között, erőteljes táncmozgásokkal kísérve és olyan pontossággal imitálva a küzdelmet, hogy nyílvesszők röpködtek a levegőben. Kicsit talán primitívnek tűnt a játék, de az, hogy száznál is több szereplőt mozgatott, rendkívül érdekessé, élvezetessé tette. A szereplők időnként ittak a színpad mellett kirakott Colás üvegekből, ezzel frissítve magukat. Fura párosítás: Ramajana és Cola.

A többi előadást TV-ben élveztem és néhányat felvettem videóra. Meglepően eleven, mozgalmas táncjátékok, van köztük “Desert Festival”, sivatagi törzsek által előadott mű, kadzsuráhói táncfesztivál. Kettőt veszek górcső alá, mindjárt visszatérek: Guruvayoor és Dakshineshwar (Guruvajúr és Daksinesvár).

Megnéztem:

A "Desert Festival" 1979 óta kerül megrendezésre Jaisalmer-ben (Dzséjszálmer), Radzsasztán nyugati szélén, a nagy indiai sivatag, a Thar közepén. Magáról az 1156-ban alapított városról és a volt Bhati királyság maharadzsájának váráról is vannak felvételek. Megint elvarázsoltak: az épületek egyszerűen csodálatosak, vastag és magas falak, gyönyörű homlokzatok, falból kiugró zárt erkélyek, tornyok. Fodor [1] az ezeregy éjszaka tükrének nevezi. Izgalmasak lehetnek a dzséjn templomok is: nyolc található belőlük, jó állapotban. A templomok óriási jelentőségű könyvtára India talán legrégibb kéziratával dicsekedhet, pálmalevélre fekete tintával írt szövegek, festett faborítókkal. Nagyon sajnálom, hogy Dzséjszálmer kimaradt a túráimból, egy Radzsasztán - Kasmír kirándulást terveztem, de nem jött össze. Maga a fesztivál tényleg az. Táncoló tevékkel kezdődik, majd tevepóló bemutatóval folytatódik. Ezt követik a témánkhoz illeszkedő műsorok: nők "keringő" tánca, bottal táncoló férfiak, lefátyolozott arcú nők karddal a szájukban lejtenek táncot, csinálnak hidat, miközben zsinórra kötött csöngettyűket pörgetnek. Turbános, vörös-taláros, botos férfiak következnek, majd zenészek együttese foglalja el a pódiumot. Hangsúlyozottan ritka hangszereken játszanak, igazi csemege lehetne hangszer-kutatónak. A műsort fátyolozott feketeruhás nő tánca és katakali-jellegű fej-építményt viselő nők zárják. Egy mondatban elhangzik a "gypsy" (cigány) szó is, és bár nem mutatják be őket, ezt újabb adaléknak érzem ahhoz a kérdéshez, hogy a cigányság Indián belül Gudzsarat - Radzsasztán vidékéről származik.

A kadzsurához fesztivál nem népi, hanem klasszikus táncok ünnepe. A fentebb ismertetett táncok közül az odisszi vitte a prímet, de kellemes kathak-előadásra is sor került. Meglepő módon az erotikának leghalványabb jelét se "játszották el" a szereplők. Két olyan táncot is láthattam, amelyeket a klasszikus körbe soroltak, de soha másutt nem hallottam róluk: kucsipudi és saratanjatam (ha jól értettem!). Meglepő volt a záró tánc, amit Kadzsurához-balettként ismertettek, talán az orisszi csoport-tánc változata lehet?

Guruvayoor keralai zarándokhelynek bizonyult. A nagy tömeg, vallási szertartások és áhítat mellett kathakáli-t is lehet élvezni. Miközben néztem, feltűnt, hogy a táncosok balkezének körmei öt-hat cm hosszúak, vagy hagyják nőni vagy azt is "építik", mint a maszkokat. Maga a zarándokhely szédületes, olyan tömeg-őrület színhelye, mint a legnagyobb keresztény zarándokhelyek, bámulni kell, mert megérteni nem lehet.(w58)

Nézelődés közben két újabb meglepetés ért. A kevésbé jelentős az, hogy India egyik legkiemelkedőbb orisszi táncosnőjének bemutatásakor elhangzott: ötéves kora óta tanulta a táncot és ortodox brámin család sarja (nemrég templomi prostitúció, ma brámin táncosnő? ki ismeri ki magát?). Fontosabb, hogy megnéztem egy filmet Kalakshetráról, a legfontosabb bhárátianatijam akadémiáról és rá kellett jönnöm, hogy az eddig

bennem erről a táncról lerakódott ismeretek semmit sem érnek. Úgy tudtam, hogy női szóló tánc. Ezzel szemben a filmben férfi-női páros és férfi szóló táncos egyaránt szerepel a világ legtermészetesebb módján. Igaz, a férfi táncosok valószínűleg oktató-guruk, mint ahogy Khajuráhó templomain is idős szakállas férfiak a nők táncmesterei!

Dakshineshwar(w60) Kalkutta melletti, a Gangesz partjánál épült Káli-templom, mint kiderült. Semmi köze a népi táncokhoz, mégis írok két-három sort róla, csak hogy felvillantsak pár érdekességet. Mérhetetlen hit vonz oda számomra érthetetlen tömegeket, kilométerekre nyúlik a bebocsáttatásra várók sora. Áhítattal nyújtják át a papnak virágnak látszó áldozataikat, érintik a szent szimbólumokat. Káli fenyegető arcát mutatja: fekete arcát még kegyetlenebbé formálja hosszan kinyújtott vörös nyelve és vörös szemöldökei. A Durga inkarnációjában még kegyetlenebb istennőt elborítják a virágok. A pap kántálásában én szanszkritot vélek felfedezni, ami ismét nagyon emlékeztet a katolikus szertartások kántálásaira. Maga a templom először lep meg az orosz templomokhoz hasonló vonásaival: a főkupola körüli kisebb kupolák majdnem hagymakupolának látszanak. Látni a Gangeszben fürdőzőket, egy csónakot, amelyiknek szív-formájú az evezője. A templom főpapja a XIX. század végén a világhírű Swami (Szvámi) Vivekananda(w61) filozófus volt.

Sorozatos tévedésem után fél napot töltöttem a tánc-videóim kutatásával és sikerült felfedeznem említésre méltókat. Lássuk, tömören:

A Diwali (emlékeztetőül: hindu Újév, itt Díválinak ejtik) ünneplését, pudzsát mutat be az egyik felvétel, aminek fő érdekessége, hogy lényegében - a sok-sok olajmécses mellett - tánccal, csoportos tánccal ünnepelnek. A nők kezdik, népies, nagyon tarka szoknya-blúz összeállítást, lobogó fátyollal díszített fejkendőt viselnek. A tánc majdnem folyamatos pörgés. Lassan bekapcsolódnak a férfiak is és tempós páros-tánccal záródik a jelenet.

Nem emlékeztem rá, meglepett a tamil nadui népi táncot bemutató videó. Menynyezetre függesztett fonott tárcsa széléről kötelek futnak le a táncosnőkhöz, akik táncukkal színes kötél-korbácsot fonnak belőlük. Kötött fehér fejkendőt és hosszú copfot viselnek, a földig érő szoknyájuk egyszínű, de ezek a színek gyönyörűek, selymesek, alul vízszintesen csíkozott díszítőelem zárja az anyagot. Felül pruszlikot és félvállra vetett sálat hordanak. Tánc közben mindkét kezükben rövid botot tartanak, összeverik a kettőt vagy a társuk botjával összeütve adják a ritmust. A táncmozdulatok egyszerűek: jobbra kilépés, balláb hátra és fordítva. Amikor elkészül a korbács, letelepednek a tövébe. Kellemes látvány!

Teljesen más világ Himacsál Prades. A bemutatott népi tánc mozdulatai egyszerű lépésekből, de erőteljes felsőtest- és karmozgás kombinációja. A férfiak görögös lapos sapkát, fehér nadrágot (a dotinál szebbet) és színes kurtát, a nők egyszerű, hosszú pandzsábit, nadrágot, a fejükön tübitejkát vagy kötött fejkötőt viselnek.

Andra Pradést három tánc is képviseli a gyűjteményemben. A Mathuri (Matúri) (w62) egyszerű női körtánc. Csodálattal bámultam a felvezetésben premier plánban bemutatott hölgyet, igazi szépség villogó fekete szemével, bájos, huncutkás, hófehér mosolyával. Ez az arc a világ bármelyik szépségversenyén győzhetne. A 8-10 fős csapat többi tagja sem utolsó, szépek. Magas, kúpos csúcsban végződő fejdíszt hordanak, amiről a popsijuk alá lóg valami fátyol, a ruházatuk egyszerű, de nagyon színes népviselet. A nyakukban feltűnő, diónyi gömbökkel fűzött nyaklánc. A bokájukat nem csengő lánc díszíti. Maga a tánc igen egyszerű lépések kombinációja. A Ghond (Gond) akár amerikai indián férfiak ősi, vad tánca is lehetne. A fejdísz is hasonlít az indián harcosok tolldíszére, a felsőtestük fehér festékkel dekorált. Megjelennek táncosnők is, akik két méter körüli rudakat főként a fejük felett mozgatva táncolnak. Érdekes a kürt is, amivel a műsort bevezetik és zárják: félkörívet rajzoló kürt. A Thappeta vegyes tánc, a férfiak lapos dobbal (hasonlít a spanyolok csörgő dobjához), a nők fonott kosárral táncolják. Az egyébként egyszerű, de lendületes tánclépések közben a férfiak maguk előtt lengetik a dobot, a nők pedig a fejük fölé emelik a kosarat. A nők táncában én az alsó lábszár hátra, vízszintesig lendítését látom jellegzetesnek. Itt is szép arcokat látni, a haj szabadon leng, a lábakat hosszú bugyogónak látszó ruhadarab fedi, a derekuk szabad.

Végül találtam egy bengáli tánckart, amelyik több szempontból rendkívüli. A zenekar hangszerei nagyon vegyesek: az európai klarinéton kívül a shennai (sennaj) adja a szólamot, mellettük két dob, egy hengeres (dolak) és egy fordított kúp-dob (dama) adja a ritmust. A táncjáték szereplői istenek (Ganés, Durga), mellettük általam felismerhetetlen zöld, illetve fekete maszkot hordó egy-egy alak, valószínűleg rossz szellemek, páva és egy nagyon elnyűtt oroszlán. A főhősök nyaka erős kellett legyen, mert méretes, 60-70 cm-es sugarú, csillogó fehér fejdísz, egyben maszk tündöklött a fejükön, a zöld maszk erőteljes kontúrokkal alakította a veszedelmes figurát, a fekete átmenetet képezett a nagy fejdíszek és az egyszerű maszk között. A tánc, amit lejtettek leginkább a nekünk ismerős kozák-tánchoz hasonlítható, az alsó lábszárak sűrűn "fogták" a földet, a mozdulatokat villámgyors guggolások és gyors pörgések uralták. A hatalmas fejdíszek alatt silány dotik, a mellkast övező szalagok, valami hát-lebernyeg takarták a táncosok testét. A koreográfia a Ganés-isten szólójával indult, majd gyors egymásutánban léptek színre a főhősök, köztük a páva testméretű íjjal, végül az oroszlán, aki-ami alig tudott mozogni. Helyenként megmosolyogni volt kedve az embernek, de biztos mélyen érintette a hívő lelkeket.

XVII.6. Az európai klasszikus zene hívői: a párszik

A párszik nem csupán gazdasági-kereskedelmi vállalkozóként tűnnek ki az általános indiai közegből, hanem több olyan képességgel, tulajdonsággal is, amit irodalomból nem tudhat meg az ember, csak ha mozog a köreikben. Ilyen jellegzetesség például, hogy jóval magasabb a lakáskultúrájuk, mint a hinduké. Számomra azonban fon-

tosabbnak tűnt, hogy az európai klasszikus zenét európai szinten élvezték. Nem véletlen, hogy Kocsis Zoltán hangversenyét a párszi Tata-család és -tröszt koncerttermében, a Bhabha Auditoriumban tartották. Akkor még nem érzékeltem, de aztán gyorsan megtanultam, hogy a nyugati zene előadásainak hallgatósága is nagyrészt párszi. Az igazi meglepetés azonban akkor ért, amikor az egyik kapcsolatom, Naval Tata felesége, Simone Tata által vezetett Lakmé Ltd. második embere, Suntook úr meghívott a lakására vacsorára, és ott szemkáprázta tó mennyiségű klasszikus hanglemezt, cca. 3500 LP-t - mint mondta - csodálhattam meg. Már a mennyiség se volt mindennapi, de a minőség is párját ritkította: a világ legjobb zeneszerzőit, előadóit, karmestereit vonultatta fel a gyűjtemény. Mikor rácsodálkoztam, hogy Rubin Mehta milyen előkelő helyet foglal el a lemezek között, kiderült, hogy ő is párszi és hogy a házigazda és Mehta jóbarátok.

Most, hogy elmerengtem a párszikon, jut eszembe: talán az antik tárgyak iránt is különleges az érdeklődésük. Arról már írtam, hogy a legjelentősebb bombayi múzeum a Tata-család gyűjteményeire épül, de a legkomolyabb gyűjtő, akivel odakint találkoztam, és akinek a véleményét egyszer-kétszer kikértem, ugyancsak párszi volt, a Khandelwal-család (és konszern) vezető alakja. Csodálatosak voltam mind az indiai, mind a kínai eredetű tárgyak, amiket lakásának díszeiként láttam.

XVII.7. Festészet

Talán könnyelműség, túlzott merészség az indiai festészetet azzal a kijelentéssel kezdeni, hogy - egyes területek kivételével - Indiában nem tartozik a legmagasabb szinten művelt művészeti ágak közé. Figyelő-kutató szemmel éltem ott évekig és erre a következtetésre jutottam. Mea culpa, ha nem lenne igazam.

Öt művet hívok segítségül ehhez az utazásomhoz, hátha sikerül meggyőzniük az ellenkezőjéről: Baktay Ervin "India művészeté"-t [5], ő számomra szentírás, a "5000 Years of the Art of India"-t [42], a "Basohli Paintings"-t [43], az "Indian Art and the Art of Ceylon, Central and South-East Asia"-t [62] és az "Indian Miniatures"-t [63].

Közben persze elmondom, mit láttam?

Kezdem a sziklatemplomok igazán megejtő világával. Ellora és Ajanta, a két sziklatemplom-sor teljesen elbűvölt, aki Indiában tud tölteni néhány hetet, nem hagyhatja ki, vagy másképpen erősítem meg a figyelemfelhívást: csak ezért az egymástól néhánytíz km-re fekvő világcsodáért is érdemes elzarándokolni Indiába. A Bombay-ból indult kalandozásaim témakörében is érinteni fogom ezt a lenyűgöző világot, most csak a festészetet emelem ki. Több évszázados alvás után fedezték fel a Kr. előtti II. és Kr. után VII. évszázad között sziklafalba faragott templomokat angol katonák vadászat közben, és sikerült megmenteni a végső pusztulástól a világ rendkívüli ritkaságai közé tartozó falfestményeket. Először pár szó a technikáról. A hindu, majd buddhista szerzetesek nem használhattak fáklyákat vagy olajmécseseket a templombelsők megvilágítá-

sához, mert kormoltak volna, ennélfogva nagyon finom felületű fémlapok rendszerével vetítettek be fényt. (Baktay szerint ismeretlen a megvilágítás módja, de a helyszínen így magyarázta az indiai kísérő.) A festékek természetesen földfestékek voltak. Baktay az I. kötet 209. oldalán részletesen ismerteti a fal és a festmények előkészítésének, valamint a felvitelnek a módját, ami egyértelműen bizonyította, hogy régóta kialakult, kipróbált technikáról van szó. A lesimított kőfelületen agyagból, tehéntrágyából (figyelem, "szent" anyag!), kőporból, rizspelyvából képeztek alapot, amire mészhabarcsréteget vittek fel és azt - ugyanúgy, mint az európai freskóknál - a munka kezdetéig nedvesen tartották. Nem emlékszem a felhordás eszközére, csak dereng, hogy valamilyen ecsetet használtak, már akkoriban. A kompozíciók kontúrjait a fehér alapon vörössel rajzolták meg, majd áttetszően vékony zöldessárga tónussal festették át. Erre az alapra vörös, zöld, kék és sárga festékkel festették meg a képet, majd újra kihúzták a kontúrokat feketével vagy barnával, végül árnyékolással plasztikus hatást adtak a formáknak. A nagyobb festmények kontúrjait átlyuggatott sablonnal hordták fel. Nemcsak a technika érett volta, hanem a festmények varázslatos szépsége is arra utal, hogy évszázadok óta működő iskolák léteztek, amik azonban sajnos szinte nyomtalanul eltűntek. A hindu irodalomban is számtalan utalás található korábbi festészetre.

Maguk a festmények az alakok és környezetük nagyon széles körét mutatják be, a való világtól kezdve, amiben férfiak, nők, zenészek, szerelmesek, uralkodók, követek láthatók, ahol építmények, paloták, erkélyek, utcák, terek engednek betekintést az igen fejlett alkotásokra, a képzeletbeli világig, istenektől apszarákig (angyalok), azaz a misztikum csodáiba engednek betekinteni. A művészek hihetetlen formaérzékkel és rajztudással vetítik elénk az ábrázolt személyek idomait, mozgását. Nagy művészek képesek csak ilyen feszülő, mozgalmas világot teremteni. A képek - noha jórészt csak töredékek - néhány templomban egymásba kapcsolódó sorozat részei, valaha a körképek varázsát nyújthatták a nézőnek. Baktay egyetlen fontos részlettel nem foglalkozik, éspedig azzal, hogy három festmény perspektivikus ábrázolást mutat, ami nagy valószínűséggel évszázadokkal megelőzi Európát. Nem figyelt fel erre, vagy nem értesült róla, mert másutt (II. kötet 196. old.) - a mogul korral foglalkozva - megjegyzi, hogy "... Lényegesebb hatás jele a nyugati perspektíva alkalmazása, mely már Dzsehángír korában megjelenik,...". Az indiai perspektíva eredetének félreértése mellett legkevesebb ezer évet jelent a tévedés. (Baktay mentségére legyen mondva, hogy rendkívül ritka tévedésről van szó. Hiányolom viszont a kasztrendszer egyébként helyes vázolásánál a kasztonkívüliek helyzetének ábrázolását.)

A mennyezetek több templomban ugyancsak festettek, ezek azonban díszítő és nem élet-ábrázoló szerepet játszottak. Több szobron is megmaradtak festmény-nyomok, de nem emlékszem pontosan, milyen mértéket és szerepet játszottak.

Ellora-Ajanta festészetének utolsó két évszázadával párhuzamosan virágzott a Pallava-festészet Dél-Indiában, ami azonban nem mérhető össze az előzővel.

A következő közel egy évezred meglepően kevés festészeti alkotást hagyott hátra India a világnak. Fellelhetők hindu és buddhista irodalmi alkotások, amelyeket festmények illusztrálnak, illetve kísérnek, ezek azonban méretük miatt se, valamint többnyire az alkotások kiforratlansága miatt se tekinthetők a sziklatemplomok "nagy festészete" iskolájához tartozónak. Kinttartózkodásom alatt több múzeumot, kiállítást megnéztem, most lapozgatom a felsorolt műveket és egyetlen olyan jelentős vonulatot találtam, amely ismét nagy iskolának és a hindu föld szülöttjének, pre-mogulnak tekinthető (úgy tudom, ez a tény nem bizonyított), nevezetesen a Basohli festészetet, amely azonban csak az 1500-as évektől jelent meg és folyamatos kölcsönhatásban állt a mogul iskolákkal.

Baktaynál most olvasom az újrafelfedezés örömével, hogy ő is meglepőnek találja ezt az űrt (II. kötet, 177. old.). Mivel azonban az irodalmi művek folytonosságról tanúskodnak, például arról is informálnak, hogy a gazdagok palotáiban "csitra-sálák", képcsarnokok voltak, egyetlen magyarázatot talál: a virágzó festészet alkotásait részben a muzulmán hódítók, részben az időjárás és a természet kártevői (pára, fehér hangyák) pusztíthatták el, részben pedig elkallódhattak, mivel a hindukra nem jellemző a műkincs-őrzési hajlam. Nincs módomban más magyarázattal élni. Az első bekezdésben megfogalmazott negatív értékelésem az itt írt gondolatmenetet követve akképp módosítom, hogy azt a "megmaradt" indiai festményekre vonatkoztatom.

Haladjunk tovább a XVI. században megjelenő új, nagy valószínűséggel hindu eredetű iskolával, a Basohli-val(w20 és 21), ami felkeltette anno az érdeklődésemet. Érdekes, hogy Baktay - aki rendkívül részletesen foglakozik (II. 181-186) a radzsput (nála "radzsputána") festészettel - erről a baszóliról csak mint a radzsput iskola egyik alcsoportjáról tesz említést (u.o. 202. old.), pedig Randhawa [43] - ha jól érzékelem - az egész radzsput festészet kútfőjeként kezeli. Kutattam kicsit az ok után és röviden vázolom a feltételezésem. Baktay, aki eredetileg festőnek készült, nem tévedhet, hacsak a baszólira vonatkozó ismeretei nem voltak hiányosak. Az utóbbit van okom feltételezni, mivel Baktay 1926-29-ben járt Indiában (és sok időt töltött észak-nyugaton, éppen Radzsputáná-ban), nem ismerhette még alaposan ezt az iskolát. Az 1959-ben megjelent "Basohli Painting"-ből [43] tudni ugyanis (11. old.), hogy az első ilyen festmények 1918-19-ben "úsztak fel" az ismeretlenségből a kulturvilág számára, amiről az 1921-ben (!) kiadott Archeological Survey of India tesz jelentést: a lahore-i (akkor Brit-India) Central Museum "...egy sor Basohli iskolához tartozó régi festményt vásárolt, amelyek valószínűleg premogul eredetűek és az úgynevezett Tibeti [megjegyzem: így, angol szövegben] festmények nem mások, mint ennek az iskolának késői termékei." Baktay 1929-ben betegen tért haza és akár az "India (I-II., Bp., 1931)", akár az "India művészete a történelem és művelődés keretében az őskortól a XX. századig (Bp., 1955)" képezi az általam lapozgatott mű [5] első kiadását, ő - az akkori közlekedés, kommunikáció világában - nyilván nem jutott még alapos információkhoz. A következő pár be-

kezdésben rávilágítok arra, miért tartom ezt a kérdést fontosnak, illetve tovább keresem az iskolák összefüggéseit.

Még mielőtt nekifutottam volna a jelzett összefüggések elemzésébe, olvasgattam a festészet témakör kezdetén felsorolt műveket, különösen Baktayt és Randhawa-t és rájöttem, jobb, ha laikusként nem bonyolódok a mélységekbe. Baktay ugyanis az egész radzsput festészetet két főcsoportra, a rádzsasztánira(w22) és paharira(w18 és 19) osztja, majd az előbbit két székhelyhez köti, az utóbbit pedig két csoportra bontja, a dzsammuira és a kangra-völgyire. A bökkenő ott van, hogy amikor a dzsammui csoport alcsoportjait sorolja fel, a dzsammuihoz csak Puncsot, míg a kangra-völgyihez Gulért, Mandit, Baszóhlit, Kulut és Garhvált köti, azaz nála Baszóhli a legalacsonyabb sor tagja. Ugyanakkor Randhawa, aki az indiai festészetről több könyvet írt, először határozottan kijelenti, hogy a baszóhli iskola a kútfej, majd - idézve másik szakértőt - határozottan kiemeli az iskolát a dzsammui csoportból, mondván. hogy (a Baktay által is sokszor hivatkozott) Coomaraswamy tévedése volt, amikor a dzsammui alosztályok közé sorolta. Lényeges összefüggést érez a nepáli festészettel és - újabb szakértőre hivatkozva - az adzsantai festészettől való közvetett származás lehetőségét is felveti! Hosszasan foglalkozik a mogul hatásokkal, az iskolák közötti kölcsönhatásokkal, sőt, festők vándorlásával is Baszóhliból Dzsammuba, majd vissza. A mogul hatásokat nem kizárva az egész radzsput iskolát hindu eredetűnek tartja, számtalan jellegzetességet, sőt népi festészeti befolyást kiemelve. Végül a II. fejezetben (17. old.) - részletes elemzés mellett - felsorolja a "baszóhli festészet központjait": Csamba, Kulu, Mandi, Arki, Nurpur, Mankot és Dzsammu (!). Tehát még vajúdó, forrongó világ.

Miért rendkívül fontos ez az iskola és korszak? Önmagáért is! Randhawa műve [43] harmincnyolc képet mutat be. Gyönyörűek, ragyogó színeikkel, jól megrajzolt alakjaikkal (annak ellenére, hogy az arcokat befordítják a festmény síkjába) betekintést engednek a kor életébe, építményeibe, láthatunk isten-ábrázolásokat, állatokat és nem utolsósorban a nagyurak hálószobáit. Számomra külön érdekesség, hogy az egyik kép, amelyet 1700-1720 körülire tesznek, ábrázolja azt a tornaszert, a gömbfejű póznát, amit mint egyetlen indiai eredetű sporteszközt fentebb leírtam. Múzeumokban is találkoztam a radzsput festészettel és ott is megfogott. Fontosabb azonban, hogy ezzel az iskolával tűnik fel újra az egy évezredre eltűnt hindu festészet, amely aztán - a mogulok által behozott és gyorsan átalakult, indianizálódott festészettel együtt -, mint látni fogjuk, hatással volt India egész "környezetére", Közel-Kelettől kezdve egész Kelet-Ázsiára.

India festészetének harmadik nagy vonulata a mogulok által behozott - elsősorban miniatúra - festészet(w23). Már az meglepetés, hogy a muzulmán mogulok megengedték az emberábrázolást, de hát a világ már csak így működik: túlságosan hatalmasak voltak, nem engedték meg Allahnak, hogy megakadályozza az ő méltóságuk ábrázolását. A tréfát félretéve, hosszú út vezet odáig, amivel itt feleslegesen untatnám az olvasóim, hogy az Indiába betörő Babúr már nagy értője volt a festészetnek. Festői azonban

még perzsák vagy turkesztániak voltak. Utódja, Humajun egy időre kénytelen volt elhagyni Indiát és a perzsa Tahmászp Sahnál talált menedéket, aki alatt virágzott a festészet, sőt maga is festett. Onnan visszatérve Indiába Humajun már a perzsa művészet legfrissebb hajtásait ismerő és művelő festőket vitt magával. Idáig a mogul festészetnek nem sok köze volt Indiához. A nagyon bölcs és ennélfogva toleráns Akbar (A Hatalmas) volt az első, aki szakított a merev perzsa hagyományokkal. Baktay idézi kifakadását: "A betű vakhit követői ellenséges szemmel nézik a festészetet, de én nem szeretem az ilyeneket." És tett is róla, hogy háttérbe szoruljanak. Rövidesen egy felsorolásban a 13 udvari festőből már nyolcnak a neve is egyértelműen indiai. Ahhoz is volt szeme, hogy észrevegye: az egyik gyaloghintó-hordozó, mint a "haszontalan gyerek" mindent telerajzolt, amit elért. Rábízta egyik perzsa festőjére, akinek a keze alatt nagyon sikeres festővé vált. Igaz, valószínűleg nem bírva a megkötöttségeket, öngyilkos lett.

Meg se kísérlem ennek a festészetnek az elemzését, mert szentségtörést követnék el és esetleg megköveznének. Gyönyörű színek, éles rajzolatok, de számos szempontból visszalépésnek érzem akár a pandzsábi, akár még az ellora-adzsantai festészethez képest is. A miniatúrák arcképek, madár-ábrázolások, merev életképek. Az arcok a késői korig síkba fordítottak, a perspektívikus ábrázolást úgy oldják meg, hogy a távolabbi tárgyakat a közelebbiek fölé festik, ebben is csak később történik váltás, Dzsehangír korában, amikor eljut az európai perspektivikus ábrázolás Indiába (ahol elfeledték az adzsantait!). Ritka a mozgást, életet vagy akár táncot ábrázoló miniatúra, még az udvari életet, sőt a csatákat ábrázoló képek is statikusaknak tűnnek. Vannak persze remekművek, mint a "Haldokló", az "Elefántviadal" rajz, a "Krisna és a ruháikat visszakérő pásztorleányok", a "Molla".

Említés történik Baktay elemzésében arról, hogy a világon egyetlen festészet az indiai, amelyik sikerrel ábrázol zenét. Sem a zenei, sem a festészeti ismereteim nem bátorítanak a téma kifejtésére. Ha így van, csodákra képesek!

Az angol gyarmatosítók ebben a kérdésben is rossz szerepet játszottak, gyakorlatilag megszűnt az indiai festészet. Baktay szerint az angol felsőbbrendűségi tudat, viselkedés, a minden indiai alkotás lebecsülése, 2000 év semmibevétele nagyobb pusztítást végzett, mint a muzulmánok képrombolása. A behódolt indiai felsőbb rétegek - szokás szerint - magukévá tették az angol és általában az európai műveltség felsőbbrendűségének szólamait, és angol palotákat építettek. Az angolok pedig jellegtelen, nem trópusra való, az indiai környezetbe nem illő középületeket, pályaudvarokat, házakat emeltek, azokat silány angol festők képeivel rakták tele.

Csak az indiai nemzeti öntudat újraébredésével jelent meg újra az indiai (modern) festészet. Felsorolok néhány nevet. Én nem értettem meg őket. Most nézegetve én Nandalal Bose-t(w24) látom legjobbnak az indiaiak közül, őt tudom élvezni. Indiában jártamban talán Abindranath Tagore (Rabindranath unokaöccse) tetszett valamennyire. Bátyja, Gogonendranath Tagore és maga Rabindranath is festett. Említés-

re méltónak tartják még Jamini Roy-t(w25) is, engem nem győznek meg a népművészetet "beemelő" képei. Aki járta India útjait, az a nevekből is tudja, hogy valamennyien Bengál szülöttei.

Azért hangsúlyoztam, hogy az "indiaiak közül", mert messze kiemelkedik a modern indiai festők sorából a félmagyar-félindiai (szik) és gyönyörű Amrita Sher-Gil, a weblapom névadója. Pár mondatot kötelező írni róla!

Amikor először láttam a képeit, tudtam, hogy a modern India egyik legjelentősebb festőjével ismerkedem. Nem az én hozzáértésem tette ezt világossá, hanem az ő nagysága. Festményei kimagaslottak a környezetből. 1972-t írtak. Indiában akkor még nem ismerték el igazi nagyságát. Félig-meddig idegen volt, nyomasztotta néhány nagy indiai név és talán túlontúl modern életvitele. Büszke öntudata is szokatlan lehetett Indiában. Amikor weboldalam névadójául választottam, bár 2000-et írtak, még mindig a régi fél-elismertségről volt csak tudomásom. Óriási meglepetést és még nagyobb örömet okozott a hír, amire készülő India-témánkhoz adatokat gyűjtve bukkantam rá: a XX. század legjelentősebb 100 indiai személyisége közé választotta egy arra hivatott, tudósokból álló bizottság. Nem kis dologról van szó! India óriási birodalom, az angol gyarmati rendszer összeomlásában vezető szerepet játszott és óriásokat adott a világnak. Gondoljunk bele: Amrita Sher-Gil együtt szerepel Mahatma Gandhival, Jawaharlal Nehruval, Indira Gandhival, Tagore-ral, Radhakrishnannal, és sorolhatnám tovább a megmérhetetleneket.

Édesanyja magyar volt és a családja kiváló lehetett, hiszen nagybátyja az a Baktay Ervin, aki India művészetéről kétségtelenül a legátfogóbb és legélvezetesebb magyar művet írta. Édesapja pandzsábi szik, és akár indiai, akár európai szemmel nézve gazdag, művelt ember volt. Az öröklött vagyont tanulásra, művelődésre költötte. Szanszkrit és perzsa nyelvészként írnak róla, öt nyelvet folyékonyan beszélt, foglalkozott filozófiával, teológiával, asztronómiával.

Nem lehetett nehéz Amritának rátalálni a művészetek ösvényére, élethivatásul a festészetet választani.

28 év adatott meg neki. Ez alatt a huszonnyolc év alatt megismerkedett Európa festészetével, hosszú éveket töltött Indiában, zenei műveltségre tett szert, több nyelvet anyanyelvi szinten beszélt, tagja lett Párizs bohém művész-életének és a párizsi „Societé Nationale des Beaux Arts"-nak, megfestett 143 képet Párizsban, Magyarországon és Indiában. Erre csak zsenik képesek.

Gyönyörű, okos és művelt nőként nehezen viselte a mindenütt megjelenő ostobaságot, bigottériát, sznobizmust, kaptafázást.

Hihetetlenül érdekes egymás mellett látni párizsi modellekről, magyar kubikusról, parasztról és indiaiai nőkről, hegyi emberekről, érinthetetlenről készült képeit.

Született 1913-ban, elhunyt 1941-ben.

Majdnem kerek három évtized múlva elérte az Indiában lehetséges legmagasabb - az előbb említett - elismerést: India XX. századi történelmének legfontosabb 100 személyisége közé emelték! Azok közé a magyarok közé sorolom, akik a nagyon idegen távolban is ki tudták vívni az elismerést maguknak (és közvetve kis országunknak): az Anonymus-ok, Kőrösi Csoma Sándorok sorába tartozik.(w26)

Itt most élek a számítógépes szövegszerkesztés ragyogó lehetőségével. Beszúrok egy rövid bekezdést arról, hogy sajtóhírekből értesültem: egy mai indiai festő, Maqbool Fida Husain(w63) forintban számolva tízmilliárdokat keres a még meg se festett, csak megrendelt festményeivel. Bár engem nem ragadott el, úgy látszik, van valami a modern indiai festészetben. Meghajtva a fejem a piac előtt, egy India mai festészetével foglalkozó weblapra hívom fel a figyelmet(w30). Fellapoztam mindegyik művészt: kétségkívül Husain a legjobb, de.... hm, nagyon gazdagnak kellene lennem, hogy egy fillért is adjak a többiért. Husain viszont nagyon gazdag nélkülem is! Na, ki kell mondanom magyarul: számomra Amrita Sher-Gil maradt a modern indiai festészet csúcsa!

Nem tudok elszakadni a témától a népi festészet megemlítése nélkül, azzal ugyanis nap mint nap találkozik Indiában a vándor. Bazárokban árulnak textil-festményeket, kiállításokon rácsodálkozik az ember tábla-képekre, gyermek-festmény kiállításon nagyszerű "pudzsa"-ábrázolásra. Ez is átfoghatatlan terület, két weboldalról nyerhetnek bővebb tájékoztatást, tessék kalandozni bennük(w28 és 29).

Nem festészet, de sokszor majdnem az. A népművészetek körében mindenképpen helye lehet: Indiában magas fokon űzik az intarzia-művészetet. Márványtemplomok féldrágakő intarziái remek "virág-festmények", fa intarzia-táblaképeket olyan művészi érzékkel készítenek, hogy ugyancsak festmény benyomását keltik.

*

Az indiai festészet hatásai:

Komolyan nem tudom eldönteni, én piruljak-e, vagy esetleg a fél világ: ez az általam nem nagyon elismert indiai festészet befolyást gyakorolt mindazon országok művészetére, amelyek a hinduizmus és/vagy a buddhizmus hatása alá kerültek, vagy egyéb tekintetben számottevő kapcsolatba léptek Indiával. Mentségemre legyen mondva, hogy ez a hatás a két említett vallás hullámain úszott be hozzájuk, és nem annyira a festészet gyakorolta a hatást (legfeljebb a nagy mobilitás segítette), hanem a mindent átfogó indiai gondolkodás, tudomány és művészet együtt. A 42. és 62. mű ad erről érdemleges értékelést, csupán pár példát emelek ki.

Két neves szakértő, az olasz professzor Mario Bussagli és a delhi National Museum igazgatója, Calembus Sivaramamurti (érdekes és nem szokatlan név, nem nehéz észrevenni, hogy Síva és Rama szerepel a névben, a "murti" pedig az imádat jelképe) gyö-

nyörű kiadványában [42] foglakozik a hatások mindkét irányával. Közel-Keletre elsősorban a fejlett és gazdag kultúrákkal folytatott karaván-kereskedelem juttatta el a vallási és művészi hatásokat már a Buddha előtti korszakokban, majd a buddhizmus hatott még érzékelhetőbben. (Nagyon gyors olvasás mellett is meglepett, hogy az egész indiai gondolatvilágot átható jó és rossz, jutalmazás és büntetés vallási filozófiában foglalt megjelenése újdonság volt Perzsiában, a mai Turkmenisztánban és Afganisztánban. Remélem, jól interpretálom.) Bár a szobrászatot is közvetítették az indiaiak, a legmélyebb hatást éppen a könnyen mozgó festészet gyakorolta. A bemutatott alkotások alapjai egyértelműen indiai eredetet tükröznek, magukon viselik azonban a helyi művészetek, művészek keze nyomát is. Legjobb példa erre a vitán felül legjobb ilyen műnek tartott és a delhi Nemzeti Múzeumban tárolt "Imádkozó alak", amelyen adzsantai alapok mellett az aranykorona egyes iráni elemei és a kusán uralkodók által használt szimbólumok a vándor- és helyi ráhatások ötvöződésére utal (145. old.). Bele se merek kezdeni még bonyolultabb összefüggések elemzésébe, mert komoly ismeretekkel kellene rendelkeznem a Kr. utáni első évezred Közép-Keletének történelméről és művészetéről. Csak megemlítem a Kucsa (Kucha) és Turfán régiókat (ma Kína), ahol egyértelműen indiai eredetű Bodhisattva festmények kapnak kínai vonásokat, ugyanakkor a homlokon megjelenő lángnyelvek a misztikus indiai Tantra trendhez tartozást tükrözik.

Általánosabban ismert India - és elsősorban a buddhizmus - hatása a kelet- vagy akár távolkelet-ázsiai térségekre, népekre, kultúrákra. Jónéhány rendkívül fontos aspektust érdemes kiemelni a kérdéskörből. Érdekes, hogy az általam elért tudósok, szakértők szinte szószerint azonos módon foglalják össze ezt a hatást: azt mondja Baktay és visszhangozza Bussagli, hogy India ugyanúgy hatott környezetére (és ez a környezet enyhe túlzással a fél világ!), mint ahogy a görög kultúra hatott a ma európainak ismert kulturvilágra. Ennél talán fontosabb, hogy ezt a fantasztikus hatást India - az általános történelmi gyakorlattal ellentétben - nem valamely elhatározott politika, még kevésbé fegyveres hódítás útján érte el, hanem sporadikus migrációból induló békés "gyarmatosítás" eredményeként. További rendkívüli momentum, hogy az őslakosság legalább annyit profitált a beszivárgó indiaiakkal végbemenő fúzióból, mint az indiai kultúra hordozói. A nagyon gazdag, de addig nem hasznosított helyi kincsek szisztematikus kiaknázása az indiai tudás és technika alkalmazásával elengedhetetlen feltételként hozta a Kelet világának gazdasági fejlődését, egyensúlyát. Lényegesnek érzem hangsúlyozni, hogy nem indiaiak állítják ezt magukról, hanem harmadik világbéli, európai szemek, agyak.

Földrajzilag igen tág határokat kell érinteni. Ami a festészetet illeti, könnyű rámutatni a szomszédos országok művészetében fellelhető vonások hindu eredetére. Nem foglalkozom itt Pakisztánnal és Bangladessel, mert ez a két ország a művészetek fejlődése szempontjából Indiának tekinthető. Három ország, Nepál, Tibet (művészettörté-

neti szempontból tekintsük önállónak, ha már politikailag nem is tehetjük), valamint Sri Lanka (Ceylon) festészetére elég rápillantani és világos a szoros összefüggés. Nepál és Tibet esetében talán annyit kell hangsúlyozni, hogy a templomi célokat szolgáló thangka-k (tanka) festészete domináns szerepet kapott, de mindhárom országban a hindu (Nepál a legortodoxabb hindu állam) és buddhista (Tibet és Sri Lanka) festészet vált szinte egyeduralkodóvá. Néhány weboldalra utalok(w27, 32, 33, 34, 35) amik bepillantást tesznek lehetővé e három ország festészetébe.

Távolabb haladva könnyebb lenne számomra az indiai építészet és szobrászat vándorútjait járni, mert ismertebb és látványosabb. Elég, ha a kambodzsai Kmer-dinasztia által épített Angkor Vat-ot és a Lop Buri monostort, a thaiföldi királyi épületcsoportokat (Bangkok), vagy az indonéziai templomokat, például a jávai Loro Jongrang-ot (Prambanam) említem. Az indiai festészet könnyen nyomon követhető a szingaléz és sziámi művészetben, de mindenütt hatott a helyi festészetre, ahol a buddhizmus vagy annak valamely leágazása vált uralkodóvá, a már említett országokon kívül Burmától kezdve Kínáig és Japánig. Átfoghatatlanul óriási terület, ősi művészetek találkozó és ölelkező világa.

XVII.8. Szobrászat és építészet

Pár nappal ezelőtt, közeledve az építészet témaköréhez, jöttem rá, hogy a hindu építészet és szobrászat tulajdonképpen sziámi ikrek. Hát hogy ne lehetne annak tekinteni őket, amikor már a kezdetek kezdetén sziklatemplomok tömegét szoborták ki hegyoldali sziklákból, amikor a világ eddig ismert legnagyobb monolit építménye az ellorai Kailászanátha templom, amelyet úgy vésték ki a sziklákból, hogy kívül is csodás szobrok sora díszíti, belül pedig semmi se különbözteti meg az épített hindu templomok enteriőrétől: csupa szobor és megint szobor. Az épített templomok is oly gazdagon díszítettek kőszobrokkal, majdnem emberméretű frízek füzéreivel, hogy az építőművészeknek és mestereknek egyaránt szobrászoknak is kellett lenniük. Amint e sorokat írom, felsejlik előttem Mount Abu két márványtemploma és Ranakpur tündöklő fehér templomcsarnokai, ahol leheletfinomságú virágszirmok özönét faragták ki a rendkívüli képességekkel rendelkező szobrászok.

Létezik per se, független szobrászat is, de Indiában az a meglepő, rácsodálkozik az ember. Erről is - a bronz- és faszobrászatról - szó lesz később.

Ugyancsak elszakad ikertestvérétől a mogul, és a mogul hatásokat mélyen magán viselő radzsput építészet, ezek a robusztus építmények ugyan számtalan olyan elemet tartalmaznak, amihez faragóművészetre van szükség (intarziák, márvány-díszítőelemek, márvány-rácsozatok, tető-konzolok), de a gazdag szobor-díszítések hiányoznak.

Napok óta töröm azon is a fejem, hogy tudnám tömören, a lényeget mégis áttekintve ismertetni ezt a hihetetlenül gazdag témakört, azt a csodálatos világot, aminek felszínes megismerése is elég volt ahhoz, hogy India nagyságáról meg legyünk győzve.

Kezdem azzal, hogy beiktatom a korábban vázlatosan írtakat:

India legszebb emlékei az építészetiek. Hogy illusztráljam, milyen mélyen tud hatni India építészete arra, hogy az ember a világ más építészeti csodáit miként értékelje, emlékezetembe idézem, mennyire negatív módon lepődtem meg, amikor első szabadságra utazásom alkalmával megláttam Egyiptom piramisait és az athéni Akropoliszt. Ezek az egyébként valóban szép és híres emlékek egyszerűen elhanyagolhatóknak tűntek az indiai Tadzs, Agra Fort (Erőd), Fatehpur Szikri, Ellora és Adzsanta mellett. Nem a piramisok és az Akropolisz bűne ez, hanem a lényegesen nagyobb hatásé, amit az indiai csodák látványa okoz.

Ismét hasznosnak vélem utalni, kedves olvasó, pár építészeti vonatkozású forrásra(w36, 37, 38, 39, 40).

Hamarosan eljutok a Bombayból tett kirándulásokról szóló beszámolókhoz, amikhez segédeszközül szolgálnak majd a mellékelt CD vonatkozó fotó-gyűjteményei is.

És most ugrok is egy nagyot, elhagyom az építészetet és szobrászatot, amint befejezem a kalandozásokat, visszatérek és megírom a témakör összefoglalóját.

Itt vagyok és azt hiszem, feleslegessé vált az ígért összefoglaló. Ami az építészetről és a kő-, valamint bronzszobrászatról bennem élt és amit most tanultam hozzá, az - ha szórtan is - fellelhető a lentebb írtakban. Ha össze akarnám foglalni, Baktayt idézném, többet és jobbat nem tudnék mondani. Úgy érzem azonban, hogy a fa-művészetekről feltétlenül kell szólnom, azt szinte teljesen hanyagoltam, ami nem kizárólag az én bűnöm, az irodalom is méltatlanul felszínesen bánik vele. Azt hiszem, három körre tagolható, ha az ember feltétlenül szét akarja szedni az építészet-szobrászat témakörben már megfogalmazott "ikreket". A fa-művészeteknél mégis elkövetem ezt a bűnt, mert a faépítészet kiszorulásával ez az egység - nekem úgy tűnik - megszakadt. Hogy világosabb legyen: három területre osztom a fa-művészeteket: faépítészetre, épületek díszítésére szolgáló fa-elemekre és "per se" faszobrászatra. Egyiknek se lettem tudora, talán érdemes mégis meghallgatni azt a keveset, amit fel tudok vázolni. A barangolásaim leírásánál említettem, hogy a sziklatemplomok India-szerte a korábbi fa-épületeket mintázzák, de más archeológiai vizsgálatok és irodalmi utalások is szólnak magas művészi szinten alkotott fa-épületekről. Most csupán Baktaytól [5] veszek át egy-két példát.

"Paes és Abdul Razzak perzsa követ leírásaiból tudjuk, hogy a vidzsajanagari királyi palota épületeinek csupán alapzata és falainak alsó szakasza épült kőből, egyébként fából készültek és csodálatosan gazdag faragások díszítették őket. Az oszlopokat vert színarany lemezek borították, egyes termek egész belső felületét szintén ilyenekkel födték, másokban pedig minden elefántcsontból készült. Tudjuk, hogy valamikor, még a kő alkalmazása előtt, egész Indiában így építkeztek, és a leírásokból elképzelhetjük, milyenek lehettek a Mahabharatában vagy a Ramajanában említett fényűző csarnokok, azután a Maurja-császárok palotái, amelyek pompája Megaszthenészt még a perzsa királyok alkotásai után is bámulatba ejtette." (II. kötet, 168. old.) Látjuk tehát,

hogy az építészet és a szobrászat a fa-művészeten belül - más művészetekkel is kombinálva - ugyanúgy összefolyik, ötvöződik, mint a kő-építészetben. Az I. kötet 97.- 100. oldalán részletesen ismerteti a sztúpák építészeti megoldásait és hangsúlyozza: "...az első indiai kőalkotásokban a rég ismert fakonstrukció, a famegmunkálás jellegzetes elemei élnek tovább. És mivel nem kétséges, hogy a régebbi fakerítéseken is voltak faragott díszítmények és domborművek, nehezen képzelhető el, hogy amíg a faépítmény szerkezetét átvitték a kőre, a plasztikai díszítés ne lett volna ugyanúgy a fafaragás folytatása a kőanyagban. (...) az első, kőbe faragott domborművek a nagy múltú indiai fafaragás művészetében gyökereznek." Tehát számtalan olyan kő-műemlék csodálható meg Indiában, amelyeknek az anyaga ugyan kő, de a motívumai az ősi faépítészet és fafaragás elemeit hordozzák magukon. Nem egyet láttam magam is, a látvány ilyenkor önmagáért beszél. Máig is megfogható példái ennek a még iker építészet-szobrászatnak a nepáli Mállá-királyok palotái és pagoda-templomai, ahol valamennyi kapu és ablak fantasztikusan gazdag fafaragás, de hatalmas külső fal-táblák, mint díszítő felületek is fa-domborművek, sőt a pagoda-templomok hordszerkezetei is dús fafaragások. Saját élményeim, meglátásaim is alátámasztják a logikus következtetést, hogy ez a szakasz, a faépítészet és fa-díszítőművészet egységének korszaka nem egy csapásra vált szét, hanem a kő, mint építőanyag terjedése szűkítette a fa - mint kevésbé tartós anyag - alkalmazását. A mai napig számtalan épület maradt fenn, amelyek kőből épültek ugyan, de akár még szerkezeti elemnek is használt vagy azt utánzó nagyméretű fa-díszítőelemek adják a plasztikai felületek jelentős részét. Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy palotáknál ez mindinkább a nyílászárókra és fal-táblákra korlátozódik, míg a templomoknál egyrészt a kupolák alsó támasz-ívét díszítik, különösen a dzséjn templomoknál vagy mitológiai alakoknak a kőbe illesztett megjelenítései. Lassan levált tehát az építészetről és önálló életet élt a fa-díszítőművészet. Egy mozzanat csupán, hogy a keresztény templomok megjelenésével a kereszténység panteonjának az alakjai között is számtalan fafaragás készült indiai művészek által.

Alapvetően az emlékeimből próbálom összegyúrni a "per se" faszobrászat képét. Ősi eredetűnek kell lennie, hiszen nem lehetnek a modern kor gondolat-szikráinak a szülöttei a házi-oltárok faszobrocskái, a szantálfa isten-szobrok vagy akár a regéket megjelenítő állat-faragások. Azt hiszem, Dél-Indiában láttam közel életnagyságú, fából faragott isten-szobrokat, az irodalom pedig szól olyan bonyolult faragásokról is, mint a Nataradzs. A múzeumokban is - ha nem is sűrűn - találkozhat a látogató önálló faszobrokkal. A szállodákban és gazdagabb indiaiak palotáiban látható sok rendkívül szép faplasztikai mű egyértelműen utal arra, hogy mába átfolyó, valószínűleg megszakítás nélküli művészetről van szó. Az egyértelműen templomokból eredő szobrokon kívül olyanokat is lát a figyelő szem, amelyek a mai napok vagy közelmúlt termékei, de olyan magas mesterségbeli tudással megalkotottak, ami mély gyökerek, több generációs hagyomány nélkül elérhetetlen. Sikerült olyan táncoló istennőt vásárolnunk, ame-

lyen rodini megoldások fedezhetők fel, pedig kizárható, hogy az indiai mester valaha is hallhatott a nagy szobrászról.

XVII.9. Az indiai film: nagyipari giccsgyártás

Nem lehet Bombayt elhagyni anélkül, hogy az ember meg ne említse: a bombayi filmgyárban több film készül évente, mint bárhol másutt a világon, Hollywood-ot is beleértve. Ritkán jártam moziba, mert a hivatalos elfoglaltságok nem igen adtak alkalmat rá, ha mégis, nyugati filmet néztem meg. Megpróbálkoztam ugyanis az indiai filmmel is, de elviselhetetlennek találtam. A hosszú és unalmas, majdnem mindig szerelmi témát kövér színészek és nagyon szép arcú, de "teltkarcsú", dúskeblű színésznők adták elő operettszerű megoldásban: egynegyed-egyharmad próza, rossz színészi alakítással, kétharmad-háromnegyed indiai könnyűzene-ének-tánc. Ember legyen a talpán, aki megemészti! Tömegek jártak moziba, a színészek, színésznők ugyanolyan sztárok voltak, mint a hollywoodiak. Végleges távozásom után jóval kezdtem hallani, nem is értettem: Bollywood. Elkeresztelték Hollywood után. Talán nem véletlen: nagyipari giccsgyártás folyik itt is, ott is (tisztelet a kivételnek). Aki szép indiai nőket akar látni, kukkantson bele két weboldalba(w42 és 43).

XVIII. AMRITA

India-szeretetünket nyilván növelte, hogy gyermeket adott nekünk. Viszonylag fiatal házasok voltunk ugyan, de korunk miatt a feleségem már nyugtalanul vágyott gyerek után, aki nem akart megfoganni. Itthon több orvost - köztük divat-szintig neves professzort is - végigjárt (egyiknek se jutott eszébe, hogy engem is megvizsgáljon), majd mindegyik vonogatta a vállát: nem találunk semmi rendellenességet, jönnie kell a gyereknek.

Indiában aztán, amint közelebbi ismeretség alakult ki az üzleti körökkel, mind sűrűbben kérdezgették, hogy-hogy nincs gyerekünk? Nem véletlen, az eddig írtakból is kitűnik, hogy Indiában olyan nagy a népszaporulat, ott érthetetlen és értelmetlen jelenség a gyermektelen házaspár. Akkoriban a 800 millió körüli lakosság éves szaporulata 13 millió fő volt! Az egyik üzletfél, Ajmera (Adzsmera) úr, a hórihorgas szikár és gazdag úr, aki szerette az üzleti megbeszéléseket reggel (kézmosás, lefürdés?) és a csodás Taj Mahal szálló kávézójában tartani, mint fentebb már említettem, többször szinte felháborodva, néha viccelődve kérdezgette, ki fog eltartani vénségemre, ha nincs fiúörökösöm? Csak ismételgetni tudtam, hogy az állam, a nyugdíj. Csak legyintett. Feledhetetlen betekintés az indiai gondolkodásba. Azt hiszem, ő adta meg végül a gyerekgyártó orvosnő adatait: Dr. Padma Mehta. Menjünk el hozzá, csinál nekünk gyereket!

Elmentünk. Az első interjú után először nekem adott időpontot. Más megközelítés az elmaradott Indiában, mint a gőgös-orrfennhordozó Magyarországon. Átestem a nem kellemes vizsgálaton, mondta, OK, akkor jöjjön a feleséged (angol nem-magázás). Őt is alaposan megvizsgálta, talált valamit, amit kiégetett, írt gyógyszereket, majd a pár hónapos gyógykezelés után újabb kivizsgálás. Az eredményt egyszerűen közölte: tessék most startolni, jönni fog a gyerek. A második menstruáció kimaradt. Közben Trabcsival végigrázattuk az ember-kezdeményt rossz szlovák utakon, nem tudva még az eredményről.

Az apák általában nem az első pillanattól boldogok, hanem a születés után valamivel válnak azzá, amikor a csecsemő értelme nyiladozni kezd. Így voltam én is. Az állapotosság kilenc hónapja mégis nagy élmény volt. Az első lányomnál, első feleségemnél is fantasztikus volt látni a rendkívüli örömöt, boldogságot, ami elöntötte, de akkor a napi gondok jobban nyomasztották, én is párhuzamosan dolgoztam-tanultam, kicsit más volt. Most azonban a feleségemnek több ideje volt, délutánonként a klubban át tudta adni magát az örömnek, meg hát az utolsó pillanatban esett teherbe, egy évet adtunk még magunknak: sugárzott a boldogságtól. Ritka élmény figyelni az anyai boldogságot.

Padma Mehta szeretnivaló orvos(nő) volt, őrmester-fajta. Nem lacafacázott, megmondta milyen a fejlődés, mikorra várható a szülés. Nem lehetett akkoriban még a nemet kutatni, valószínűleg nem is lettünk volna kíváncsiak rá. A külső jelek alapján mindenki fiút vélt felfedezni, Padma nem jósolgatott. Pár nappal a szülés előtt megmond-

ta a dátumot és közölte, hogy neki csak akkor szóljunk, amikor ötpercesek a fájások, vigyem be a feleségem a Breach Candy kórházba, aztán menjek csak érte. Így is történt, este még passziánszoztunk az erkélyen, aztán Márti korán lefeküdt, mondván, hogy már mocorog a gyerek, de Padma megmondta, ne siessünk. Éjfél előtt pár perccel riadt képpel felkeltett, hogy elment a magzatvíz, gyerünk. A kórházban befektették az előkészítőbe, és negyedóránként néztek csak be, mi újság? Látom, hogy ütemesen összerándul az arca, nézem az órát, 3-4 perc. Ki a nővérekért, paplan fel, rövid szemle, gyorsan kocsira, te meg menj Padmáért. Kocsi oda, 10 perc várakozás, kérdi, mi van? Hm, mondja, akkor siessünk. Sietősen fel a szülőszobához, megkért, hogy a folyosón várjak, ő be. Nem telt el negyedóra, csecsemő-sírást hallok. Csak nem? Újabb negyedóra és jön is Padma széles mosollyal az arcán: lány. Hirtelen nem is értettem, mit mond. Menj, nézd meg, szép kövér kislány, tuszkolt befelé. Én még ilyet nem láttam: jó húsban lévő csöppnyi lény kapálódzott és sírdogált az üvegkalitkában, göndör, kékesfekete fényben csillogó hajkoszorúval a fején (először láttam inkubátort, minden gyereket beletettek, amíg az anyát le nem kezelték). A születés pillanatától szép volt. Megőriztük a kórházi elbocsátó lapot: 2 óra 11 perckor született, villámgyors szülés volt.

A névadás elő volt készítve, előző nyáron az anyósommal hárman leültünk, elővettünk két-két cédulát és azokra három-három nevet írtunk a hivatalos magyar névjegyzéket lapozgatva, azzal, hogy a gyerkőc azt a nevet kapja, amelyik legalább két cetlin szerepel. Anyósomnál és nálam jelentkezett Amrita, amelyik - nyilván Amrita Sher-Gil miatt - hivatalos magyar név. A kórházban nagy volt az öröm, magyar oldalon bonyolultabb volt elfogadtatnunk az anyakönyvezést: nyilatkoznunk kellett, hogy a nevet mi adtuk a lányunknak és nem a kórház. Miért tette volna, máig nem értem!

A korábban angol kórház, ami évek óta indiai magánkórházként működött, szemkáprázatóan tiszta volt, a feleségem egyágyas szobát kapott, naponta választhatott a következő napra szóló étlapról. Ugyanazzal a súllyal távozott, amivel felvették. Soha életében ilyen jó sora nem volt, mondogatta. Később bánta a jólétet, nehezen szabadult meg a túlsúlytól.

Amrita három hónapos volt, amikor szabadságra hazarepültünk vele, ezúttal természetesen csavargás (hivatalosan "kitérőnek" becézett túra) nélkül. A személyzet Mózes-kosárba tette és felakasztotta a csomagtartók alá. Egy óra se telt el talán, felsírt, levettük, kiderült, hogy olyan ügyetlenül akasztották fel a kosárkát, hogy a légkondicionáló fúvókája éppen ráfújt, kihűlt mindene. Attól kezdve nem aludt a tízórás úton Frankfurtig. Ott sötétkamrába vittük, ahol nagyon nehezen elszundított, a Malév-gépen azonban ismét felébredt. Akkor rosszul viselte a repülést, azóta imádja. Volt eset, hogy delhi átszállással repültünk Kalkuttába, félúton félórát vagy többet viharos időben repültünk, édesanyja úgy szorította az ülés karfáját, hogy elfehéredett a kézfeje. Amint megszűnt a rázás, megszólalt Amrita: mikor lesz már megint ilyen? Milyen? Hát ilyen hullámzó. Otthon hamar megtanult újra aludni, viszont éhségsztrájkba kez-

dett. Nem evett, nem ivott semmit, de tényleg egy cseppet se. A második nap kitört - joggal - a riadalom. Megnézte a körzeti orvos, egy gyerekgyógyász, nem tudtak mit kezdeni a gyerekkel. A gyerekgyógyászt majdnem kizavartam, amikor megkérdezte, mit "szokott" Indiában kapni (3 hónapos csecsemő és megmondtuk, hogy csak itthon kezdett 100%-os éhségsztrájkba). Végül volt kollegám ajánlotta az ő gyerekgyógyászukat, a klinikán 40 évet eltöltött hölgyet, aki megvizsgálta Amritát, őrmester-módra elmondta mit kell csinálni, de csakis azt, úgyis megtudja, ha nem követjük pontosan az előírásait, és akkor be nem teszi többé a lábát hozzánk. A recept egyszerű volt, közlöm tömören, hátha olyan is elolvassa, aki kénytelen a fél világon áthurcolni a csecsemőjét. Egy-két napig csak kiskanállal szabadott neki almalevet kínálni és csak annyit adni be, amennyit ellenkezés nélkül elfogad, majd meg kellett emelni az adagot 2-3 dl-re, illetve alma-pépre váltani, majd a negyedik vagy ötödik nap lehetett tápszerre áttérni, de azt is visszafogott adagokban adni... Működött a dolog, de 8 éven keresztül Amritát az éhhaláltól való anyai félelem lengte körül. Nehéz nyolc év volt! Közben az orvosnő megmondta, hogy mozgékony, eleven gyerek lesz, arra kell majd vigyázni, hogy ne maradjon sokáig ketrecben, mert fel fog kapaszkodni és túl korán terheli meg a lábát. Tényleg hamar kezdett el járni, azt hiszem 9 hónapos korában. De a szelleme is hamar kibontakozott. Hathónapos születésnapján készítettem pár képet róla, sugárzik a szeméből az értelem, hónapokkal többet adnak neki, akik megnézik. Egyévesen már értelmes szavakon kívül rövid mondatokat is mondott. Sok örömünk volt vele már a Bombayban leélt másfél éve alatt is. Ellentmondva bevezető megállapításomra, hogy az értelem nyiladozásától kezdődik az apai szeretet, Amritával hamar "megtaláltuk egymást". Sokszor kínozták - gondolom, minden csecsemő így van - szelek. Ha a sírást nem akarta böfögtetés után sem abbahagyni, hintaszékbe ültem és a hasamra hasaltattam. Két-három percen belül megnyugodott, szusszantott párat és elaludt. Így lettem altatógép.

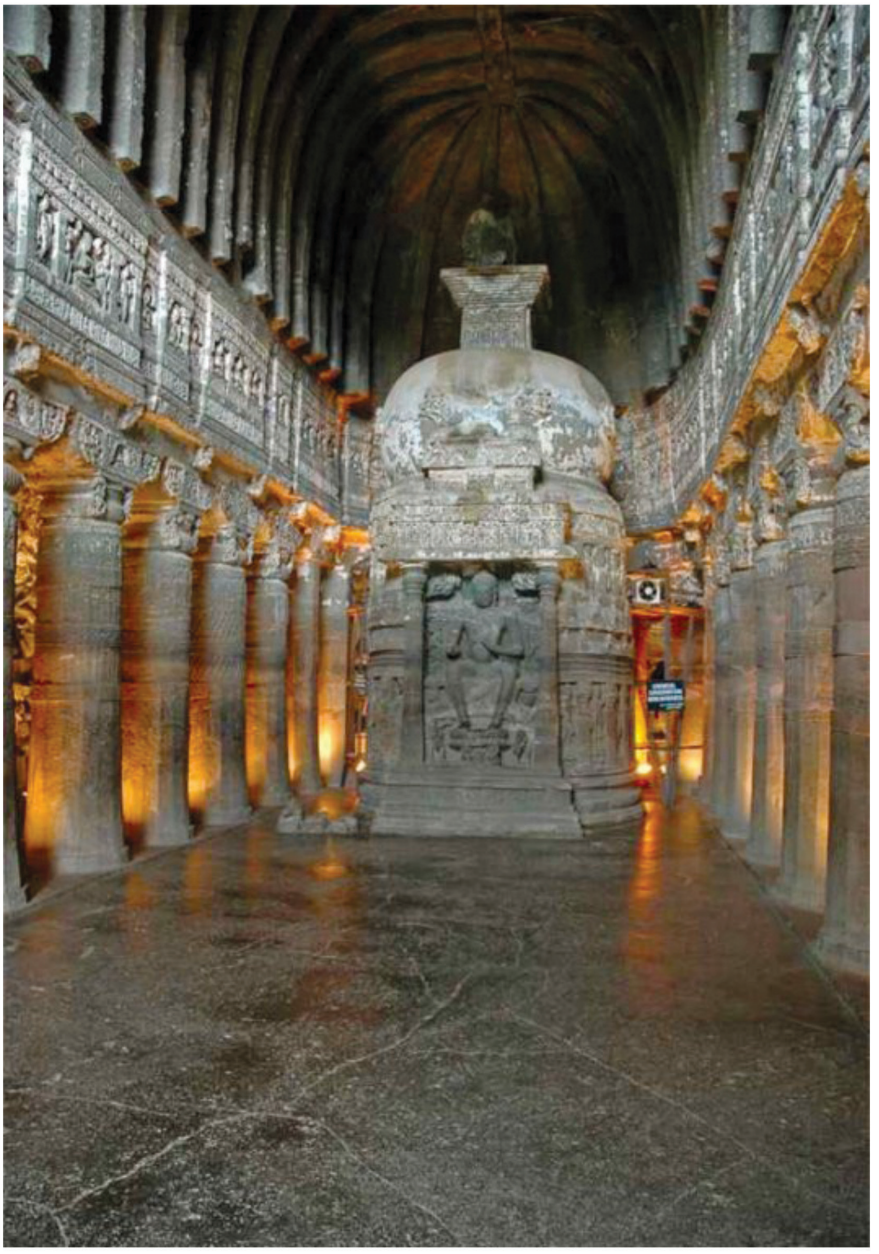

A 26. adzsantai sziklatemplom *(Fotó: Namit Arora)*

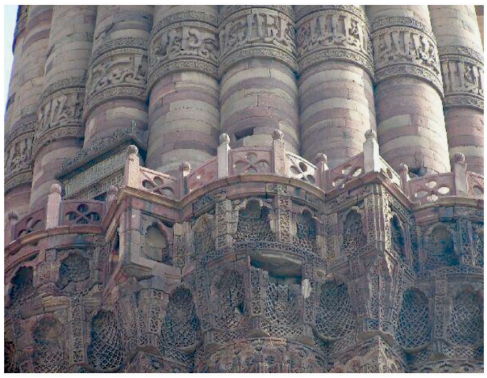

A Kutáb Minar oszlopának részlete

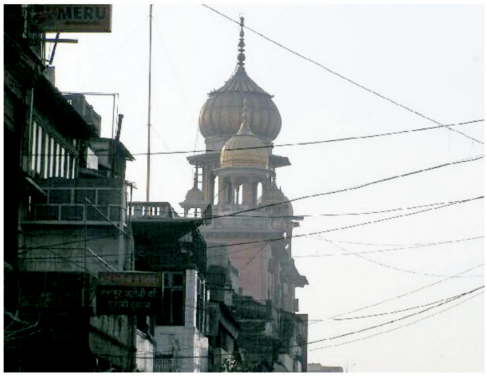

Óvárosi utca

Isza Kán sírja *(Fotó: a „Három magyar")*

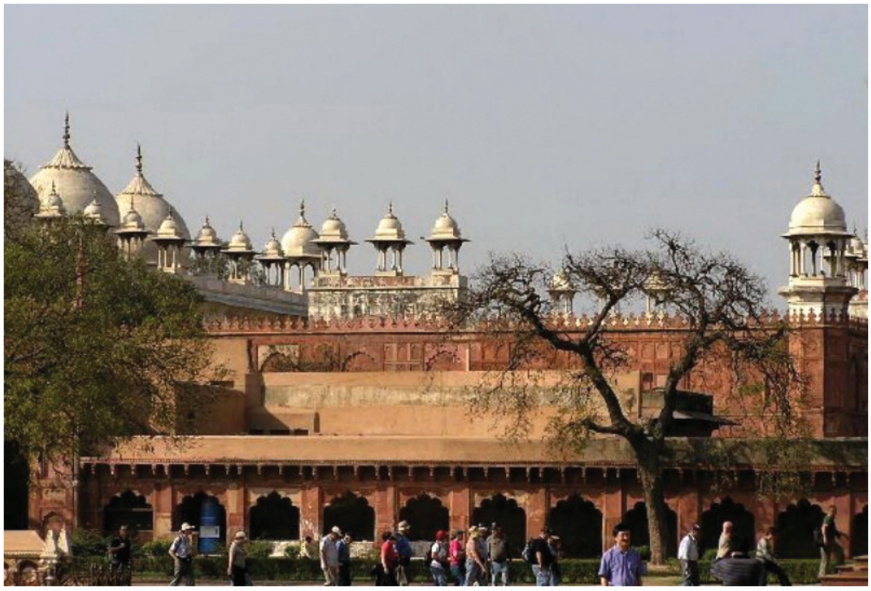

Lebegő kupolák az agrai erődben

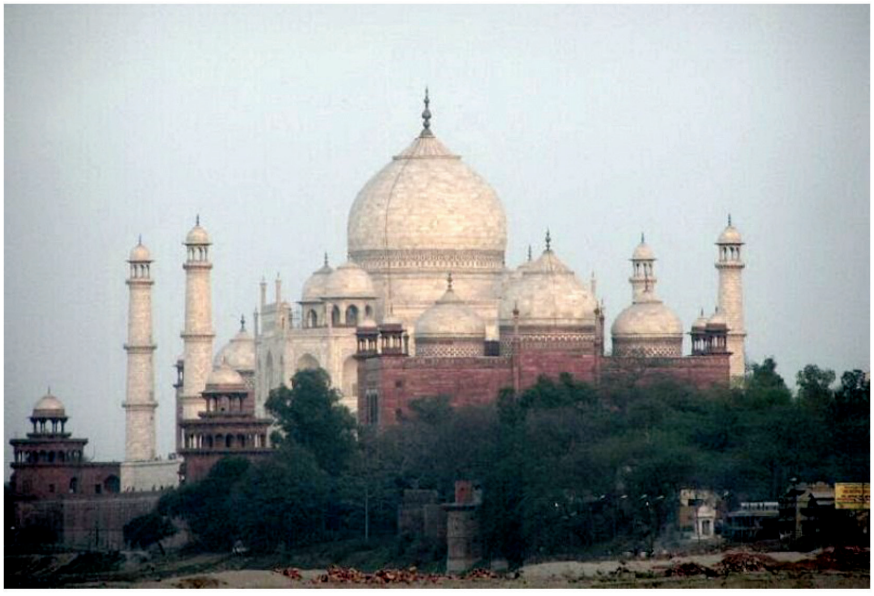

A Tadzs Mahal este *(Fotók: a „Három magyar")*

A volt Victoria Terminal, ma Sivadzsi pályaudvar *(Fotó: Namit Arora)*

Mecset a tengerben *(Fotó: Namit Arora)*

A Hare Krisna templom

és istenségei *(Fotó: Namit Arora)*

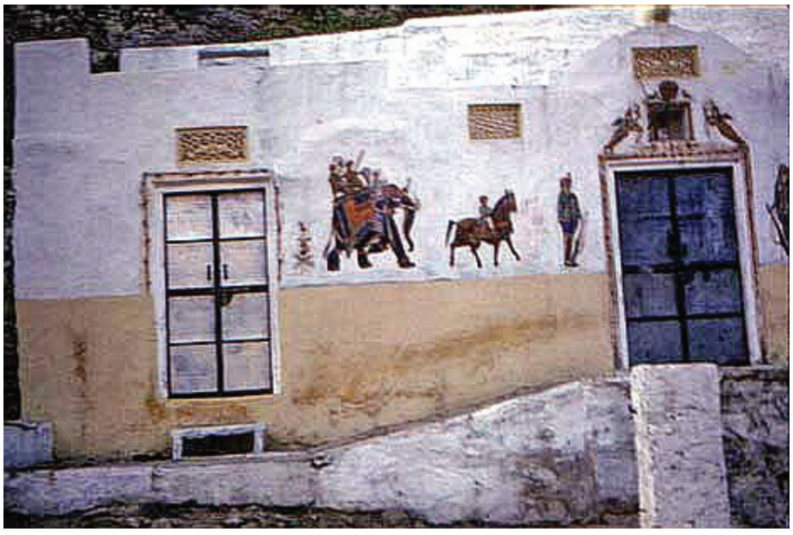

Udaipur, egyszerű ház falán csodás képek

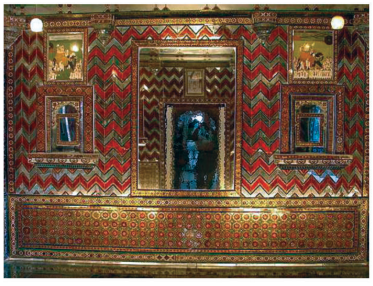

Udaipur, Falrészlet
a Téli Palotában

A City Palace Dzséjpurban

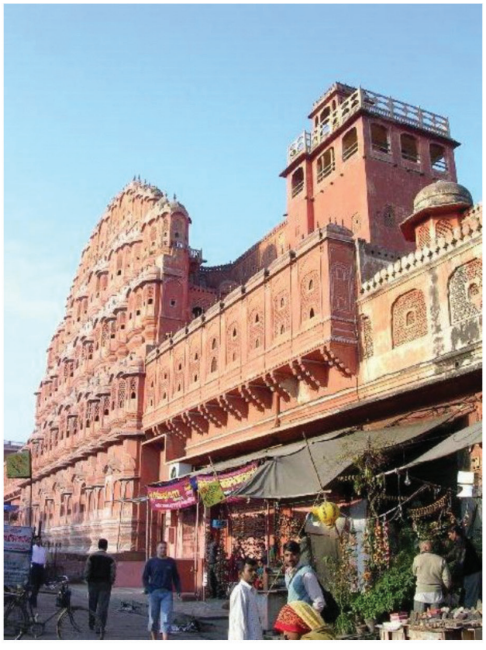

A dzséjpuri Szél Palota *(Fotó: a „Három magyar”)*

AMBER

Az Amber erőd-palotarendszer udvara *(Fotó: Knowledge Seeker)*

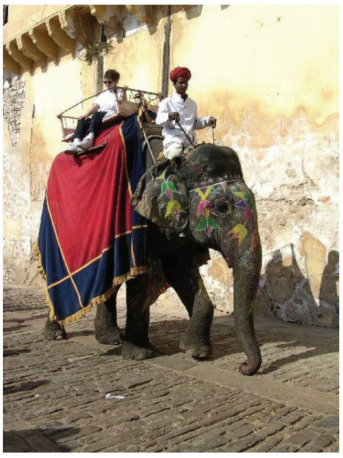

Elefánt és kegyetlen lovasa

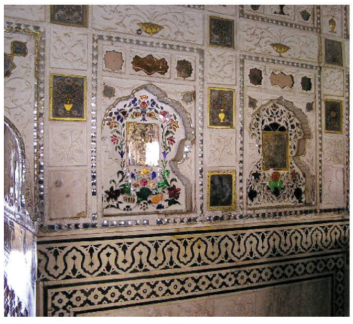

Színes üveg-intarziás falrészlet, Amber palota

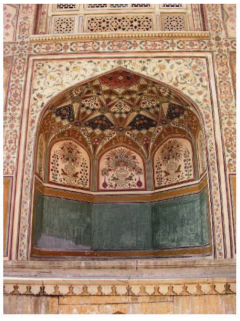

A palota falrészlete *(Fotók: a „Három magyar")*

Az egyik tükör-terem mennyezete

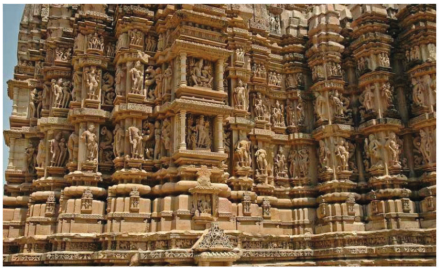

Három fríz-sor a Csitragupta templom falán

A Varaha (disznó) templom előtt az isten

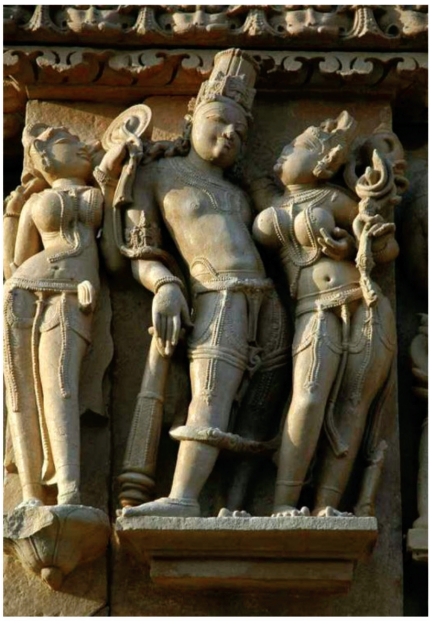

Bájos alakok a Parsvanat templom falán

A Laksman templom *(Fotók: Namit Arora)*

Ellora, a monolit Kajlas templom, világcsoda *(Fotó: Namit Arora)*

Adzsanta, perspektívikus ábrázolás

Adzsanta, a 19. sziklatemplom
(Fotó: 1001 Wonders)

Adzsanta, a 4. sziklatemplom
(Fotó: 1001 Wonders)

Adzsanta, Buddha szobra az egyik sziklatemplomban *(Fotó: Namit Arora)*

Az egyik Dilvara templom mennyezete *(Fotó: Wikipedia)*

Dilwara templom kapuja
(Fotó: Wikipedia)

Arany Nandi bika

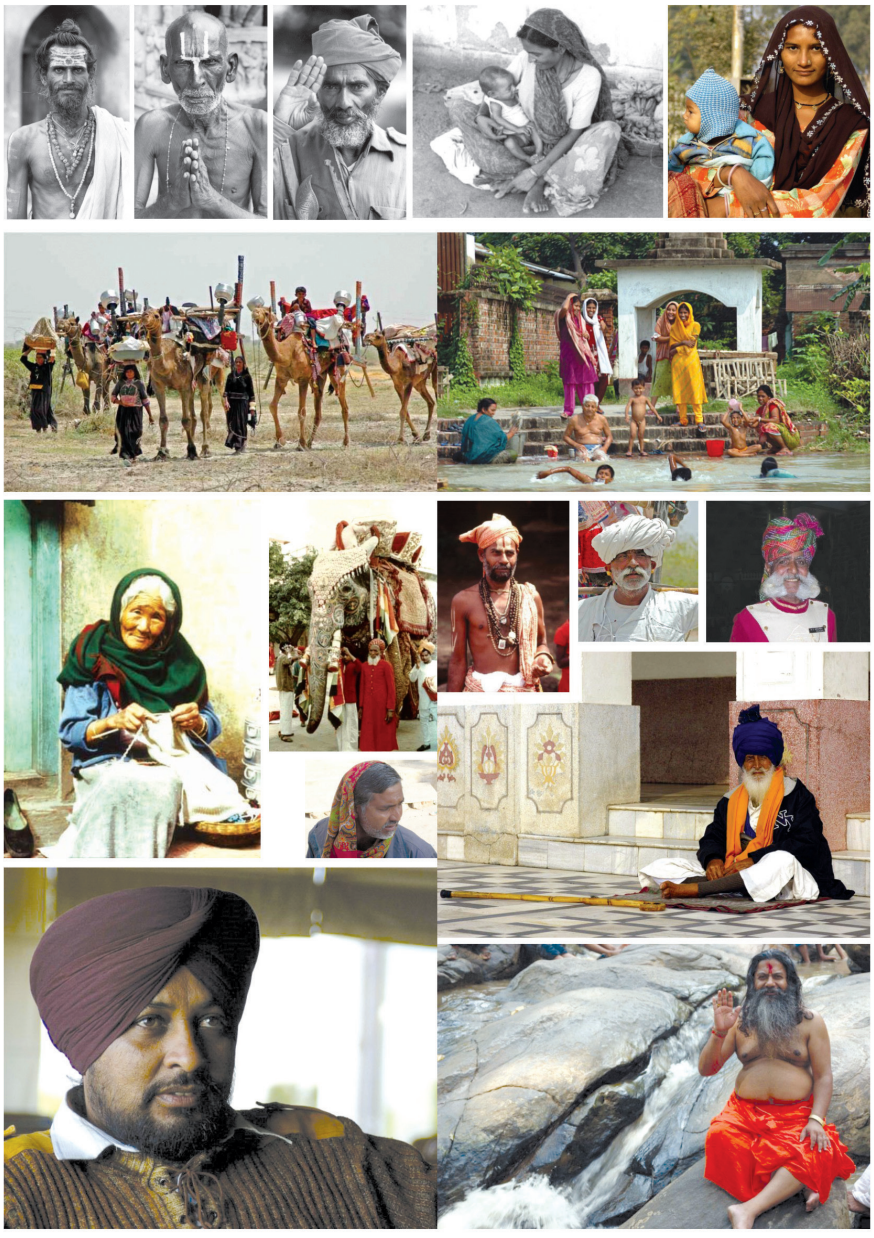

Arcok

Nyomor

Palitana, varászlatos kis templomok
(Fotó: Namit Arora)

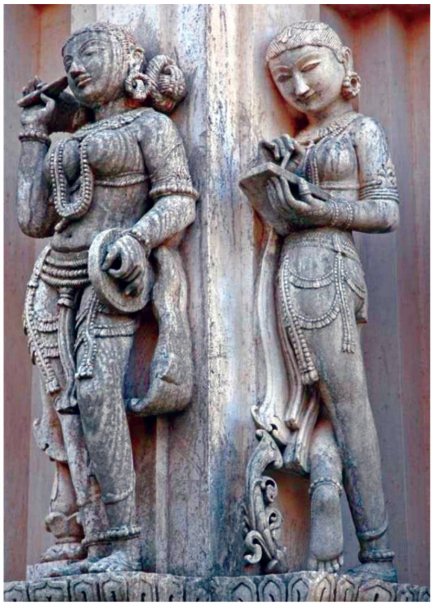

Az egyik ír, a másik szépítkezik
(Fotó: Namit Arora)

Templom-csokor a dzséjnek egyik legszentebb zarándokhelyén *(Fotó: Namit Arora)*

A ranakpuri csodatemplom oszlopai *(Fotó: Indrani Ghose)*

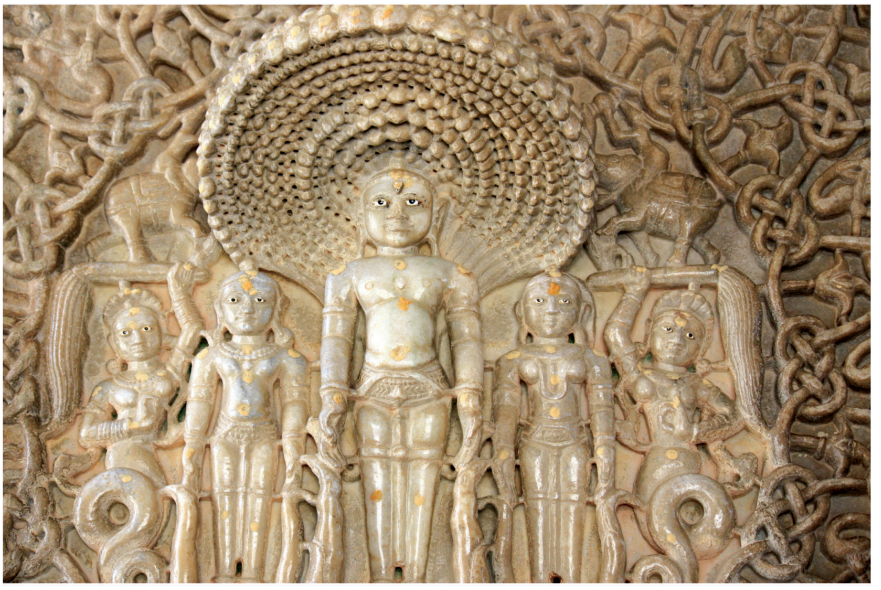

Ranakpur, a márványtemplom egyik domborműve: dzséjn tirtankara
(Fotó: Indrani Ghose)

A Devaradzsaszvámi templom egyik oszlopcsarnoka *(Fotó: Namit Arora)*

Tehenet fejő asszony a Krisna Mandapam domborművön *(Fotó: Namit Arora)*

MÍNAKSI TEMPLOM (MADURAI) ÉS TIRUCSIRAPPALI

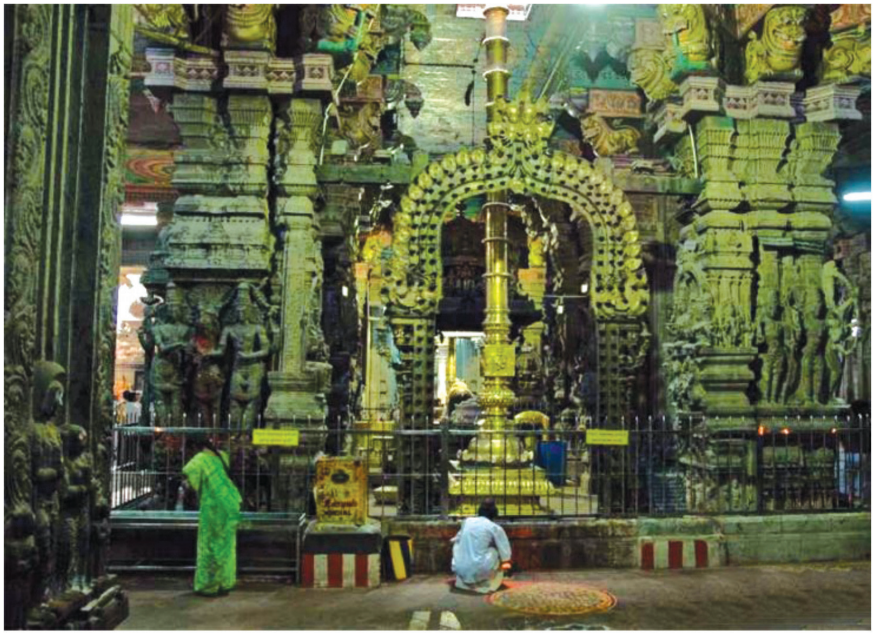

A hatalmas templom-komplexum főoltára, Mínaksi, Madurai *(Fotó: Namit Arora)*

A tirucsirappali Jambukesvara templom gopuramának részlete: a nagy király

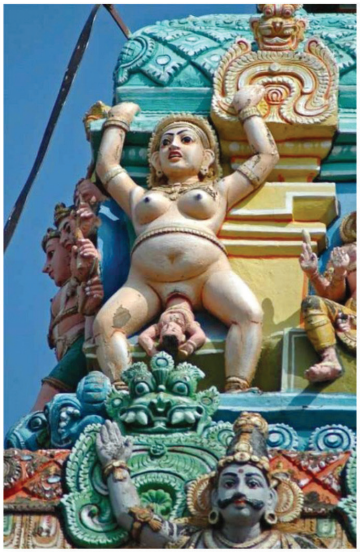

Szülő nő *(Fotók: Namit Arora)*

Gauri templom a Brihadesvara templom-komplexumban
(Fotó: Y Giridhar Appaji Nag)

Pantomim isten-pár bronzszobra
(Fotó: Namit Arora)

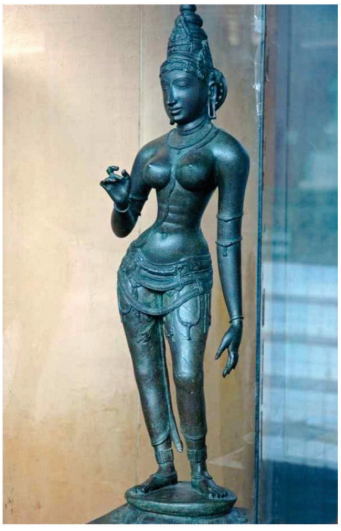

Istennő leheletfinom bronzszobra a múzeumben *(Fotó: Namit Arora)*

Isten és oltár születik

Jellegzetes Hojszala-fríz *(Fotó: Namit Arora)*

Templom bejáratánál

Ravanna kitépi az áldozata szívét

A Daksinesvár templomban Káli istennőnek áldozatként bemutatott hibiszkusz a csatornában köt ki *(Fotó: Y Giridhar Appaji Nag)*

Kuli, máig fontos közlekedési eszköz a városban *(Fotó: Namit Arora)*

Kecske-áldozat lefejezése
A Káli templom udvarán

Káli pudzsa *(Fotó: Namit Arora)*

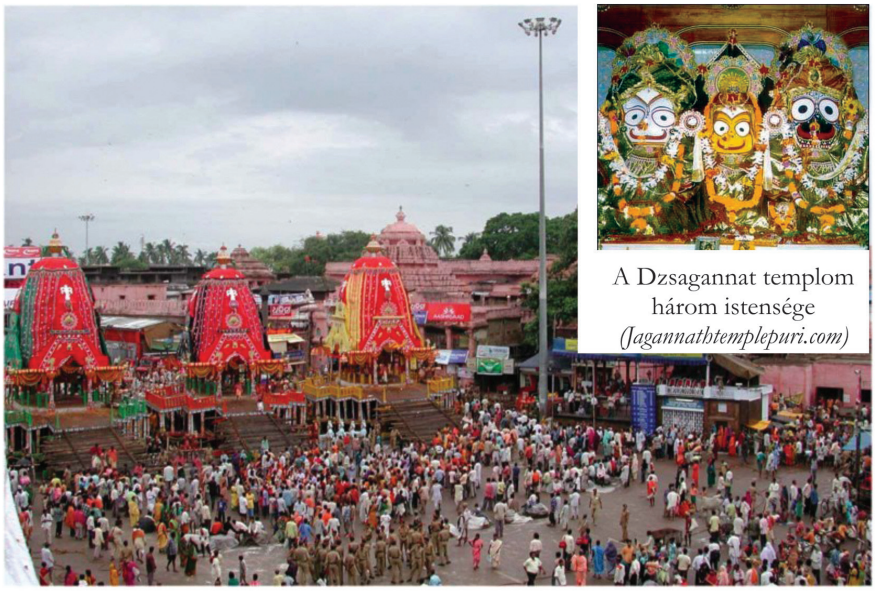

A Dzsagannat templom három istensége *(Jagannathtemplepuri.com)*

A három isten előkészítése a fanatikus Rath Yatra ünnepi körmenetre *(Fotó: G.-U. Tolkiehn)*

A főutca, a felvonulás színhelye *(Fotó: Nataraja)*

Varanaszi, a ghatok *(Fotó: Namit Arora)*

Áldozat a felkelő Napnak

A halottégetés ghat-ja *(Fotó: Namit Arora)*

XIX. ÜNNEP-ÖZÖN: VALLÁSI, ÁLLAMI ÉS CSALÁDI ÜNNEPEK

Indiában jó dolgozni: sok az ünnep. A sok vallás és a hivatalos tolerancia azt eredményezi, hogy a vallási ünnepek végeláthatatlan sorából évente határozzák meg a munkaszüneti nappá nyilvánítottakat, éspedig államonkénti szabadságjogokkal. Itt a Bombayban szokásos ünnepek közül ismertetek néhányat. Előnyt élvez pár központi állami ünnep:

- a keresztény naptár szerinti Újév, ezt tekinti a modern India az év fordulójának;

- a Köztársaság Napja (Republic Day), a köztársaság 1950 január 26.-án történt kikiáltásának az ünnepe, a jelentősebb épületeket égőfüzérekkel kivilágítják, katonai felvonulást rendeznek és kulturális eseményekre kerül sor;

- a Függetlenség Napja (Independence Day), augusztus 15.-én ünneplik a függetlenség 1947-ben történt kikiáltásának az évfordulóját, amikor Nehru a nekem annyira tetsző beszédét mondta el; az állam kormányzója ezen a napon ünnepi fogadást ad;

- a Ghandi Jayanti, a Mahatma születésnapja, egy szentnek vagy akár istennek megfelelő ünnepléssel emlékeznek meg a történelem egyik legnagyobb alakjáról.

Maharashtrában fontos ünnep a május 1.-én tartott Maharashtra Day is, ami igazi munkás-ünnep, "Workers' Day"-nek is hívják. Felvonulásokkal ünneplik.

Ezek és a vallási ünnepek nem tehetnek ki többet, mint 26 napot. Ja, és van még a nyugati kapitalizmus ünnepe, a "Bank Holiday", amikor ugyan csak a bankok tartanak zárva, de ez eléggé lebénítja az üzleti életet, ezért sok cég is csukva tart.

A következőkben megkísérlem pár sorban összefoglalni a legfontosabb vallási ünnepek ("puja", pudzsa) okát, jelentőségét és - ha ismerem - az ünneplés módját. Akit nagyon érdekel a téma, az betekintést nyerhet az ünnepek szinte végtelen sokaságába a "Puja" és "Templepujari" lapok segítségével(w64 és 65). Vallások szerint csoportosítok. Megjegyzem, hogy a legtöbb ünnep nem kötődik pontos dátumhoz, mert a holdnaptár alapján papok határozzák meg az előző év végén.

A hindu ünnepek közül négyet emelek ki:

- Bombayban talán a Ganesh Chaturti vagy Ganpati a legnagyobb ünnep(w66). Augusztus végén-szeptemberben kerül rá sor. Hetekig készülnek rá, a legkülönfélébb méretben, anyagból és művészi fokon készítik vagy vásárolják az elefántfejű isten ülőszobrát, feldíszítik díszes kellékekkel, virággal, olajmécseseket gyújtanak körülötte, oltárra helyezik, majd az ünnep napjának beköszöntével minden nap imádkoznak hozzá, pudzsát tartanak előtte, virágokkal, rizzsel, gyümölcsökkel, bétel-maggal és levéllel, kurkumával, piros porral, olajmécsesekkel és pénzérmékkel. Az ünnep 8-10 napig tart, majd valami teljesen elképesztő, fantasztikus esemény következik. Az isten-szobrokat kézikocsikra, vállon hordható platóra, triciklire rakják, és fúvós hangszerek, apró cintányérok, dobok zenéjével, énekekkel és kurjantásokkal kísérve a tengerpart homokos részéhez, a Csópatihoz (Chowpatty) viszik, ahol aztán mélyen begyalogolva vele a hullámokba, átadják a tengernek, búcsúmondatot skandálva: "Ganpati papa, gyere ha-

mar vissza jövőre!" Ilyenkor a fél város ott tolong, soha nem volt elég bátorságom közéjük vegyülni, TV-ről vett videó-felvételem viszont van róla. Csuda érdekes. Népszerűségét annak köszönheti, hogy a szerencse és boldogság istene. Erről és születéséről már írtam a "Vallásokról és egyházakról" fejezetben. Jó fotó-téma.

- Egyetlen ünnep vetekszik vele, a Diwali (Diváli)(w67), amit októberben vagy novemberben tartanak. Van aki a keresztény Karácsonyt véli felfedezni benne, de valójában a hinduk Újéve. A neve a szanszkrit Dipavaliból ered, ami lámpafűzért jelent. És valóban, a Diváli a fény ünnepe is, a házat és ablakokat telerakják olajmécsesekkel. A hinduk azzal köszöntik a Divált, hogy korán kelnek, jól bedörzsölik magukat kurkumával és olajjal, majd megfürdenek. Új ruhát vesznek fel (aki teheti), templomba mennek és meglátogatják a rokonaikat, barátaikat, akikkel ajándékokat cserélnek. Ilyen értelemben tényleg hasonlít a Karácsonyra. Azt hiszem, hivatalosan kétnapos, de mint vallási ünnep öt napra terjed ki. Az első nap, a Dhana Trayodashi az "üzleti Újév". Sokan lezárják a könyvvitelüket és újat nyitnak, a könyveket és pénzérméket egy halomba rakják, feldíszítik pudzsára és imával fohászkodnak előttük az istenekhez, hogy szerencsés évet hozzanak. Szeretik az új vállalkozásaikat Diválikor indítani. Az asszonyok színes porokat (ranguli) használva gyönyörű designokat raknak ki a ház padlózatán és a bejáratnál. A tehetségesebbek alkotásai varázslatosak tudnak lenni. A második napot Krisnának kell szentelni, a harmadikat Laksminak, akinek arany vagy ezüst szobrocskáit tejben vagy szent folyóban fürdetik, virággal és a szantálfa pasztájával díszítik. A házban újabb lámpákat gyújtanak, mert hitük szerint Laksmi ezen a napon a baglyán röpköd, csak a legfényesebb házakba tér be, és hoz szerencsét a lakóinak. A negyedik napot, Bali Pratipadát körülölelő rege fantasztikus: Bali, a jóindulatú démon túltett az isteneken gavallériában. Azok féltékenységükben úgy döntöttek, megbüntetik. Visnu törpévé varázsolta magát és akkora föld-adományért folyamodott Balihoz, amekkorát három lépésével ki tud mérni. Mikor Bali rábólintott, felvette legnagyobb méretét és három lépéssel felmérte az egész világot, a "felső világgal" és Bali fejével együtt, akit beletaposott a "patal"-ba, a földalatti világba. Nagyon szép mesevilág, nem? Az utolsó nap arra emlékeznek, hogy Yama, a halál-isten meglátogatta a húgát Agránál, aki kedvesen fogadta. Ezért a férfiak meglátogatják húgaikat, nővéreiket, akik vörös kurkumával jelet ("tikka") rajzolnak a homlokukra, édességekkel kínálják őket, és egy égő olajmécsest háromszor elhúznak az arcuk előtt (a műveletet "aratisz"-nak hívják). A fiútestvérek viszonzásul megajándékozzák őket. Mindebből a kintlétem alatt a sok fényt, az új év ünneplését és a rajzolatok kialakítását érzékeltem és egy pokoli szokást, ami feledhetetlen és amire a legnyomorultabbak is lázasan készülődnek. Ez pedig a mindenki tűzijátéka. Valószínűleg nincs olyan ember, gyerek Indiában, aki ne puffogtatna el néhány fülsiketítő kocka-bombát, ne repítene a levegőbe pár rakétát, ne indítana útjára egy sor pörgő tűzcsík-húzó alkotmányt. Először Delhiben éltem át, még pavilon-igazgatóként, amikor a kirendeltségiek vendégeként köszöntöttük mi

is az ünnepet. Másnap délutánig füstködben úszott a város, alig lehetett tájékozódni, jómagam egy kocka-bomba meggyújtásakor órákra "megsüketültem", a nagyköveti rezidencia majdnem kigyulladt egy ablakon berepülő rakétától. Amrita 7 hónapos volt, amikor az első Diváliját átélte, akkor felriadt álmából, és utána hetekig rosszul aludt. Ilyenkor mindenki vidám, felszabadult. És ilyenkor (is) az első nap, amikor kinyitnak a boltok elsőként kell vásárolni: nagy engedményt adnak, nehogy elvigye a szerencséjüket az első betérő. Kissé eltérő megnevezéseket használ az egyik jó weblap(w71), de hát olyan széles e világ....

- Harmadiknak feltétlenül a Holi (Holy) következik, amelyet nem szoktak a keresztény Húsvéthoz hasonlítani, most én mégis azt teszem. Ez ugyanis nem csak azzal hasonlít félelmetesen a Húsvétra, hogy tavasz-ünnep (február-márciusban ünneplik), hanem a locsolkodás szokása is uralja, azzal a félelmetes különbséggel, hogy színes és nagyon is festő porokat szórnak és folyadékokat locsolnak egymásra, gépkocsikra, amit elérnek. Sajnos ez alkalommal náluk is szokás az ivászat, a szegényebb rétegeknél különösen. Ilyenkor majdnem vadul mulatnak. Marx Györgyöt több falun keresztül vittem - mint fentebb említettem - sziklatemplomokat megnézni, bizony félelmetes volt a kocsi útját el-elzáró, ugráló, tarka arcukat a szélvédőhöz, ablakhoz dugó szegénylegények, kölykök. Csak most tudtam meg a Holival kapcsolatban is két érdekességet. Az egyik az ünnep keretét adó rege, amely szerint Prahlad herceg, a gonosz Hiranyakasipu király fia apjának és testvérének, Holika nő-démonnak tilalma ellenére Visnu-hívő volt. Holika - akit a tűz elvileg nem emésztett - kemencét építtetett és a tűzbe bevezette Prahladot. A herceg hite oly erős volt, hogy megmentette a tűzhaláltól, míg Holikát viszont elemésztette a tűz. Ennek emlékére a Holit megelőző éjszaka tüzeket gyújtanak a hívők, így emlékezve Holika és vele a gonoszság megsemmisülésére. Csendes kis megjegyzésem: naiv hit, nincs se földi, se égi hatalom, amely az emberi gonoszság felett győzedelmeskedni tudna. Lehet, hogy innen ered az angolosan hangzó név: Holi(ka). A másik érdekesség, hogy a Holi alatt(w68 és 69) egy napra felfüggesztik a kaszt-különbségeket és mindenki mindenkivel locsolkodik. Második eset, hogy ilyen eshetőségről hallok, a másik a Jagannath-templom Puriban (a következő fejezetben lesz róla szó), ahová érinthetetlenek is beléphetnek, nem a Mahatma törvénye, hanem ősi szokás jogán.

- Végül a szeptember/októberben tartott Dassera (Dasszera)(w70) olyan ünnep, amelyet feltűnő és európai szemmel nézve meglepő események kísérnek. Dasszera a hindu eposzok egyik legnagyobbikából, a Ramajanából meríti a mondát, amire emlékezve zajlanak az ünnepségek. Rama a tízfejű, gonosz sri lankai démon-király, Ravana elleni harcában segítséget kap Durgától (Parvati egyik inkarnációja, a hadistennő). Kilenc napon keresztül imádják Durgát (ezért Durga Pudzsának is hívják magát az ünnepet), majd több méter magas papírmasé figurát készítenek a Ramajana három démon-szereplőjéről, telerakják tűzijáték-kellékekkel, felöltöztetik, felcicomázzák. Ünne-

pélyes külsőségek mellett megjelenik Rama és égő nyilakat lő a démonokra, amik durrogva, pattogva, villogva semmissülnek meg, szimbolizálva a jó erők győzelmét a gonosz felett. (Nem ismétlem meg a naivitással foglalkozó előbbi megjegyzésem, csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy mily sokféle módon éli ki a gonosszal szemben felgyülemlett gyűlöletét India lakossága.) A hinduk ez alkalommal is feldíszítik házaikat és kocsijaikat és egyéb közlekedési eszközeiket, ezúttal körömvirággal. Említettem a festészet témakörnél, hogy vettünk egy gyermek-festményt. Ez a zsákmány a Dasszera végkifejletét ábrázolja, meglepően jó művészi érzékkel.

A dzséjn ünnepek közül emlékezetem szerint egyet sorolnak a hivatalosak közé, a március-áprilisra eső Mahavir Jayanti-t (Dzsajanti), ami egyszerűen a vallás megteremtőjének, a 24. Tirtankarának, Mahavirának a születésnapja. Bombayban nem tartanak népes pudzsákat, az ortodoxabb hívők ilyenkor a szent helyekre zarándokolnak.

A muszlimok két ünnepe, a Ramzan Id és a Muhrram egymáshoz kötődik.

- A Ramzan Id (november) a mohamedánok által általánosan tartott 30-napos, napkeltétől napnyugtáig böjt, amit az újhold megjelenésekor nagy vidámsággal, felszabadultan zárnak magával az ünnepnappal.

- A Muhrram (február-március) viszont indiai ünnep, amivel Mohamed unokájának, Iman Hussain-nek (Husszein) a mártírhalálára emlékeznek, akit útban Indiába - ahová mint az iszlám hirdetője igyekezett - megöltek. Négy hónappal a Ramzan Id után 10 napot nagyon szigorú böjttel töltenek. Egyik ünnep se jelent megmozdulásokat, de jó tudni, mert ilyenkor moszlim üzletfelet vendégségbe hívni sértés.

A párszi ünnepeket is figyelni illik Bombayban, mivel az a világ legjelentősebb párszi populációjának a bölcsője. A párszi Újév zavaros, az egyik szekta augusztusban tartja, a másik március 21.-én, nem emlékszem, hogy jelentősége lett volna. Egységesen ünneplik azonban Spitaman Zarathustra (Zoroaszter) születésnapját augusztusban, a neve Khordad Sal. Jó lenne tudni, miként állapították meg ezt a napot, ugyanis legjobb tudomásom szerint 2000 év bizonytalanság van a születése körül. Kr. előtt 2000 és 4000 közöttről hallottam, pontosabb adattal nem találkoztam.

A hindu családi eseményeknek - ne nevezzük ünnepeknek, mert a halállal is foglakoznom kell - se vége, se hossza. És többnyire tabukkal fűszerezettek, ezért nem-indiainak sokszor nehéz meglátnia a lényeget, megérezni, mi miért és hogyan történik. A többi vallással, népcsoporttal nem tudok foglalkozni, egyrészt mert a velük kapcsolatos ismereteim nagyon korlátozottak, másrészt az írásom terjedelme sem engedi meg.

Kezdjük a születéssel. A rendkívül gyors népszaporulatnak nem csak az lehet az oka, hogy a hinduk messze földön híresen évezredeken keresztül büszkén vállalták a szexet, annak szépségeit, gyönyörét, és rendkívül fejlett szex-kultúrát hoztak létre, hanem a gyermek-szeretet is. Páratlan, ahogy a leggazdagabbaktól a legnyomorultabbakig csüngnek a gyermekeken a hindu szülők. A szülést és a gyermek első heteit a mai napig számtalan tabu veszi körül. Egyik (dzséjn, de ez most nem lényeges) kapcsola-

tunk mesélt pár mondatot erről a feleségemnek, így értesültem róla. Otthon szülnek. Az anyát sötét (erősen lefüggönyözött) szobában kezelik és a szülést követően negyven napig nem mozdulhat ki onnan. A magyarázat: fertőzésveszély. A gyereket lemossák, leápolják és azonnal befestik feketére a szeme környékét, hogy megóvják a rossz szellem szemverésétől. Naponta fürdetik, tornásztatják (ősidőktől fogva a mi csecsemő-tornánkhoz hasonlóan), alaposan átmasszírozva az egész testet olajat dörzsölnek a bőrbe. Ezt a műveletet heteken keresztül folytatják. Napokon belül hívják az asztrológust, és megcsináltatják a több mint horoszkópot, részletes jellem- és jövő-jóslatot, amihez nem elég a dátum és a születés helye, hanem annak óráját, sőt percét is kérik. Amritáról ugyanez a család készíttetett horoszkópot, mesébe illő részletességgel foglalkozik az emberi élet számtalan aspektusával. Ezüst kiskanálra vésetik a születés adatait (miért kiskanálra, meg nem mondom).

A három felső osztály gyermekeinek felnőtté avatása is nagy családi esemény. Sajnos nem sokat tudunk róla, idegeneket valószínűleg egyáltalán nem szeretnek látni a ceremónián. Úgy tűnik, hogy mindinkább a legfelsőbb osztály, a bráminok kiváltságává válik, a másik két osztály - úgy tűnt - "kikopik" ennek az előjognak a birtoklásából. Az újraszületési ceremónián, a "Yajnopavita samskara"-n 12-éves kora körül esnek át a fiúgyermekek, és a ceremóniának két oldala kell legyen: egyrészt a gyermek felesküszik több dologra, de leglényegesebbnek az tűnik, hogy cölibátust fogad, ami a tanulmányai befejezéséig kell tartson, másrészt a gyermeket "megjelöli" a közösség, felruházza a különleges helyzet (felső osztályba tartozás) adta különleges jogokkal. Végtelenített fonalat kötnek rá, ami a jobb vállról a derék baloldalára esik. A fonalat négy hónaponként kell cserélni, mindig szertartáshoz kötötten. Van alkalom, amikor ez egybeesik egy másik fonalnak a csuklóra kötésével, amit az osztály hölgytagjai "ajánlanak fel" a fiúnak, testvérükké fogadva őt.

A házasság millió szempontból eltér a nem-hinduk házasodási szokásaitól, rendjétől. Írtam már róla fentebb, most csupán néhány szembeötlő jellemzővel szeretnék foglalkozni. Azt tudjuk, hogy a családok többsége talán ma is gyermekkorban házasítja a gyerekeit, azt is, hogy a párválasztás a szülők privilégiuma, "arranged marriage" (elrendezett, megszervezett házasságnak hívják az angolok). Talán azt is megemlítettem, hogy óriási a csillagjóslás szerepe a párválasztástól a házasságkötés időpontjának megválasztásáig. Egyszerűen elképesztő az a hit, ami eltölti a leggazdagabb és legműveltebb köröket is, amikor asztrológushoz fordulnak először, hogy a kiválasztott pár jól illik-e a gyermekükhöz, majd, hogy tűzze ki az esküvő legszerencsésebb időpontját. Többször láttam esküvői menetet véletlenül, már Delhiben fotóztam esküvői sátrat, csodáltam a pompát, ami körülvette, mind Bombayban, mind Kalkuttában részt vettem - hivatalos meghívottként - üzletfelek fiainak, lányainak (normális, felnőtt korú párok), a kalkuttai anglo-indiai sebészorvos lányának esküvőjén, és legtöbb esetben csak csodálkozni tudtam a fényűzésen, a "na, most megmutatjuk, kik vagyunk" attitűdön. Ki-

vételt egyedül Dr. Watts képviselt, de erről majd Kalkuttában. Talán említettem már, mennyire mélyen befészkelte magát a hindu társadalomba a finoman sznobizmusnak nevezhető magatartás, ami a házasodási szokásoknál a hozományok rendszerében nyilvánul meg. Szinte előírásnak tekinthető, melyik kaszton belül mit illik a menyasszonynyal adni, de ez egyszerűen alku tárgya is. A párt összehozó szülők, esetleg a közvetítők útján, de többnyire közvetlenül alkusznak a hozomány milyenségéről, értékéről. Erről ennyi elég is.

Amiről még szólni szeretnék, az a külsőségek és maga a ceremónia. Szegény és gazdag, érinthetetlen és előkelő egyaránt "köteles" a társadalmi, közösségi elvárásoknak megfelelni, ezért a gazdagok és előkelők szemkáprázta tó fénnyel és pompával rendezik meg az esküvőiket és - ami rettenetes következményekkel jár - a szegények, megnyomorítottak is ez egyszer az életben nyújtani akarnak valamit a gyermekeiknek és környezetüknek. Kölcsönöket vesznek fel a helyi uzsorásoktól, többnyire a márváriktól, akik kihasználják a szerencsétlenek butaságát, analfabétizmusát, ujjlenyomatukat olyan kötelezvény alá nyomják, amelyben teljesíthetetlen feltételeket írnak elő (100%-os vagy annál is magasabb kamat), illetve azt, hogy ha azok nem teljesülnek, fizetés nélküli (gyenge koszt és évi egy ruházat ellenében) bérmunkásként fognak életük végéig dolgozni - sokszor családostól - az uzsorásnak. Rabszolgaság. "bonded labour"-nek finomítják. Külön meg kell írnom, tényadatokkal alátámasztva. (Megtörtént: 1. melléklet!) A hetvenes években indiai szociológusok 25 millióra tették ezeknek a szerencsétlen rabszolgáknak a számát.

Elkalandoztam. Visszatérek az esküvőhöz. A vőlegényt (a 6-10 éves kisfiúkat is) és a menyasszonyt lóháton viszik a szertartás színhelyére, mindkettejüket jól kicicomázva. A vőlegény általában turbánt visel, a menyasszony drága, sokszor arannyal átszőtt anyagokból készült szárit visel, felvonultatja fél várost érő ékszereit, a haját feltornyozzák és - úgy tudom - az esküvőn jelenik meg először vörösre festett hajválasztékkal. Kezét, lábát szép rajzú, színes ábrákkal díszítik. Fátyolt visel, amit a ceremónia során a vőlegény emel el az arca elől. Gondolom, általában templomban folyik a szertartás, amit Bombayban látnom sikerült, ott a papot is "házhoz kérték", a márvárinak mondott ügynökség-család palotaszerű házának szemiramisz-parkjában emelt sátorban "esküdtek örök hűséget" a fiatalok, egy kissé pocakosodó, de jóképű vőlegény és ragyogó szépségű menyasszonya, akin nem tükröződött semmi boldogság. A szertartás láthatólag leglényegesebb mozzanata a sátor közepén égő tűz többszöri körbejárása, de a rizsnek is szerepe van, azt is szórnak a pár fejére. Érdekes, és ami a szertartás lényegét illeti, egyszerű.

A halál a hindu családoknál alapvetően mást jelent, mint a kereszténynél. A reinkarnációba, újjászületésbe vetett hit annyira átitat mindent, hogy nem az élettől búcsúztatják a halottjukat, hanem az élet adott szakaszát zárják le és az új szakaszba áttérés pillanatának is tekintik a halált. Talán mintha a szomorúság se lenne annyira mély,

a megrendülés annyira lesújtó, mint nálunk, akik egy életben hiszünk. A temetési menet jellegében mutatkozik meg talán ez a legjobban, szinte semmi nyoma a katasztrófának. A halottat hordágyhoz hasonlítható, vállra emelt platón viszik, lepellel ugyan letakarják, de az arca fedetlen marad, a platót csupa színes virág borítja. A kíséret tagjai nem öltenek gyászruhát. Cintányérokkal kísért fúvós hangszerek adják a gyászzenét, én nem találtam a zenében se szomorúságot. A halottakat – ritka kivételtől eltekintve – máglyán elégetik. A kivételről a Gangesz vízén, csónakon úszva hallottam a csónakostól, aki szerint a pigment-hiányos, fehér bőrfoltoktól éktelen halottakat nem égetik el (félve valamitől), hanem vászonba bugyolálva és nehezékkel ellátva adják át a szent folyónak. A fa minősége is követi a halott rangját, gazdagságát, a legelőkelőbbek máglyája szantálfából készül. A halottégetés helyére idegent nem szívesen engednek be, kivétel talán – érdekes módon – Nepál volt, a legortodoxabb hindu közösség. Bombayban még nem kerestem, Kalkuttában baksissal sikerült közel kerülnöm a több halottat egyszerre, egyszerű máglyákon égető emberekhez. Benáreszben is elbandukoltam a Halottégetés Ghatjához, rendkívül érdekes látvány. A szertartás egyik fontos mozzanata, amiről elszörnyülködve, mint barbár szokásról mesélt vagy írt valaki, amikor a halott koponyáját arra kialakított hegyes szerszámmal meglékelik. A műveletet a legidősebb fiú kötelessége végrehajtani és az oka igen egyszerű, aki tudja, miért történik, nem magyarázza félre. A lángok hője ugyanis az agyvelőt elgázosítja és ha a gázok nem találnak szabad utat, a kis testnyílásokon fújnak ki, illetve szétrobbantják a koponyát. Ezt a nem túl attraktív jelenség-sorozatot akadályozzák meg a lékeléssel. A halottak maradványait urnákba gyűjtik, ahonnan - aki teheti - a Gangeszba, vagy valamelyik másik szent folyóba szórja. Kivétel itt is előfordult, éspedig egyik legnagyobb alakjuk, Indira Gandhi hamvait repülőgépről a Himalája fölött szórták szét. A pontos okot nem tudom, de három okra is következtetek: Kasmírban, a Himalája lejtőin született, maga a Himalája is szent, és ott a legszentebb folyó, a Gangesz forrása.

XX. KALANDOZÁSAIM BOMBAYBÓL

Bombay önmagában is izgalmas város, igazi keleti kozmopolita megapolisz. Felejthetetlen, vissza-visszatérő élmény. A kis Elephanta-sziget a szobrászat egyik legnagyobb alkotásával, a Trimurti-val pótolhatatlan veszteség, ha valaki Indiában jár és ki kell hagynia(w72). Az ott töltött négy év alatt azonban több kirándulást sikerült tennem, amik során bámulatra méltó építészeti csodák sorát, varázslatos természeti szépségeket és érdekes embereket láthattam. Amik képesek háttérbe szorítani Bombayt és környékét. Megkísérlem az útjaimat úgy ismertetni, hogy olvasóimnak is öröme teljék benne.

Az utakat időrendbe akartam sorolni, nem biztos, hogy sikerült. Talán nincs is különösebb jelentősége.

XX.1. Szárnypróbálgatások: Kanheri Caves, Karla Caves

A kollegákkal való ismerkedés során tudtuk meg, hogy a legfontosabbak között számon tartott szikaltemplomok közül több néhány órai autózással elérhető. Nosza, az egyik ritka-madár szabad hétvégén nekigyürkőztünk az útnak. Illetve a csoda se tudja már útnak vagy utaknak, de ez most lényegtelen. Két nagyszerű sziklatemplomot látogattunk meg, a kárlait és a kánhérit. Mindkét helyen több templomról van szó, de emlékezetem szerint egy-egy közülük olyan, ami már magán viseli a "klasszikus" indiai sziklatemplomok fontosabb jellegzetességeit. A legnagyobb kárlai templom például, amely egyben India legnagyobbja is, a csaitja-tipus (önálló vagy egyedüli gyülekezőcsarnok) egyik első képviselője (Kr. előtti I. század). Itt jegyzem meg, hogy a másik alaptípus a "vihara", amelyikben a főhajóból fülkék nyílnak. A Kánhéri melletti több mint 100 buddhista sziklatemplom vagy inkább fülke közül is egy csaitja emelkedik ki. Mindkét templom szokatlan érdekessége, hogy a bejáratánál a létrehozók domborművi ábrázolása látható. A csarnokokat övező oszlopok díszítőelemei, állatfigurái fantáziadús világukkal lenyűgöző hatást gyakorolnak a szemlélődőre. Ne tessék sajnálni az időt a kiruccanásra.(w73,74 és 75)

XX.2. Az első Karácsony-Újév és a merész vállalkozás: Udaipur, Jaipur, Amber, Delhi, Sikandra, Agra, Fatehpur Sikri, Khajuraho

Hamar kiderült, hogy a Karácsonyt és Újévet tán három nap szabadság igénybevételével összekötve alkalmassá lehet tenni komolyabb kirándulásra. Egyik kolleganőnkkel és lányával szövetkezve elhatároztuk, hogy a felsorolt városokat, látnivalókat megnézzük. Az időjárás is ekkor, a "hideg" téli időszakban alkalmas nagyobb talpalásokra, a 30 fok körüli-alatti nappalok elviselhetők. Számomra részben ismétlés volt a program egy része, hiszen két évvel korábban hat hetet töltöttem Delhiben és onnan átszaladtam Agrába. Akkor szinte véletlenül sikerült útba ejteni Szikandrát és Fatehpur Szikrit is. A társaság így útikalauzt is kapott személyemben. Az Indian Airlines szolgálataiban

ugyan a rossz hírek miatt nem nagyon bíztunk, de jobb megoldás híján végig repülőjárattal közlekedtünk. Merész vállalkozás volt, tudtuk, hogy a belföldi járatokat üzemeltető társaság járatai a legváratlanabb pillanatokban és okokból ki-kimaradnak. A szállodákkal nem spóroltunk túlzottan, ismerve, hogy a higiéniai követelményeknek csak a jobb szállodák felelnek meg. És az európai árakhoz képest rendkívül olcsóknak bizonyultak.

*

Udaipur(w76 és 77)

Lélegzetelállítóan szép. Nem véletlenül kapott olyan neveket az utazóktól már évszázadokkal ezelőtt, mint "Álmok városa", "Kelet Velencéje" vagy "A napkelte városa". A korábbi Mewar állam (királyság) fővárosa Udai Singh (Udaj Szing) szülötte, akitől a nevét is kapta. Nem lehetett akárki ez az ember, mert az egyetlen volt a mogulok ellen hősiesen küzdő radzsput uralkodók között, aki olyan alapokra helyezte államát, hogy az tartósan meg tudta őrizni a függetlenségét. Akkor alapította a fővárost, 1568-ban, amikorra már az összes többi uralkodó valamilyen formában behódolt. Az állam történelme a Kr. utáni VI. századig vezethető vissza. Az uralkodó család a Ramajana főhőséig, Rama-ig vezette vissza a családfáját. A mindenkori uralkodó a XIII. századtól viselheti a "Rana" (király, a Rádzsa talán előkelőbb változata) nevet, majd amikor az uralkodó visszafoglalta Chittor-t (Csittor) a moguloktól, Maharana-ra (nagy uralkodó) emelte a rangot. De térjünk vissza Udaj Szingre. Nagyságát nem csak államszervező képessége adja, hanem az is, vagy talán főként az, hogy megteremtette a gazdagság és erő gazdasági alapjait. Nemcsak sarcolt, hanem építette is az alapokat: olyan öntözéses gazdálkodást teremtett, aminek a modern Indiában sincs párja: csatornákkal összekötött mesterséges tavak rendszerét hozta létre, amelyek az állam területe döntő részének öntözését biztosították. A legnagyobb tó, a Pichola (Picsola) mellett emelkedő hátságra építette a később fallal is körülvett és hatalmas bástyákkal megerősített várost. Közvetlenül a tó mellett emelte palotáját, a Maharana Palotát (ma City vagy Winter Palace, Városi vagy Téli Palota néven ismert), amely minden normális emberi képzeletet felülmúl méreteivel, szépségével és gazdagságával egyaránt. Radzsasztán legnagyobb palota-erődítményének tartják. Udaj Szing az erődítmény alap-struktúráját építette meg, utódai több korszakon keresztül gazdagították a palotát, elsősorban felfelé haladva, több szinttel növelve a pazar szépséget és a nyomasztó erőt. A város felé néző oldal pavilonjai, zárt erkélyei a háremhölgyeknek nyújtottak kilátást, szabadság-érzetet. Az enteriőr egyszerűen megemészthetetlen, sokszínű mozaikok, tükör tükör hátán, féldrágakő- és csempe-intarziák, festmények és történelmi ereklyék. Az óvatlan látogató beleszédül a látványba. A palota-rendszer tetőterasza külön

életet él, lakosztályt, fürdőmedencét és keleti kertet állít az uralkodó rendelkezésére. Több szintről is szédítő kilátás nyílik a tóra, és a tavon később épített két mesterséges szigetre, mindkettő nyári paradicsomként szolgált. A nagyobbik, a Jag Nivas (Dzsag Nivasz) egyetlen, cölöpökre épített márvány-palota, átriummal, amelynek a közepe tó, a tó körül szépséges kert, pazar virágokkal, az átriumból nyíló lakosztályokkal és - egy szinttel feljebb - a Téli Palotára néző terasszal. Csupa pompázatos puhaság, kényelem, keleti dekor, gazdagság. Most a Tadzs szállodalánc tagja és ékköve. Itt laktunk, motorcsónakkal vagy ősi evezőssel lehetett ki-be közlekedni, az előcsarnok előtt kis kikötő, turbános, taláros, ezer sújtással díszített, fehérkesztyűs fogadótiszt (hogy is hívják őket Európában? - londiner). A maharadzsa-lakosztály, amiben elszállásoltak bennünket, önálló palota érzetét keltette. Akkor még nem volt zsúfolásig tele a szálloda, az étteremben lazán, a kényelmet és feledhetetlen ízeket élvezve lehetett tölteni a fáradt esti órákat, a teraszról bámulni a fénybe öltözött Téli Palotát és a várost. Este áteveztünk a tó másik palota-szigetére, ahol sétatér is lazítja a szerkezetet. Először azt hittem, hogy a lemenő nap fénye festi sárgára a többszintes, kupolás épületrendszert, aztán kiderült, hogy kívül sárga homokkőből épültek, belül viszont fehér márvány minden. Az uralkodó ide járt át a nagy paradicsomból a még otthonosabb kisebbe, nyilván enyelegni a háremhölgyekkel. Nem hét mennyország, de megteszi.

Érdekes volt látni, hogy az egyszerű házak mennyire tisztán Udaipurban, több fehérre meszelt ház falára festettek népi motívumokat, emberi alakokat, elefántot.

*

Jaipur (Dzséjpur)(w78)

Két névvel köti össze a világ. Pink City (Rózsaszín Város) az egyik, mert tényleg szinte az egész város - az építéséhez használt homokkő színe miatt - rózsaszínben úszik. Naplementekor utánozhatatlan fények izzanak fel, mintha rózsaszín fátylat vagy ködfelhőt borítanának a városra. A másik a Szélpalota (Hawa Mahal), amelyiknek a szerepe titokzatos, az egyik főutcán álló ötemeletes építmény ugyanis rendkívül keskeny, lakni nem igen lehet benne, azonkívül csupa sokszögletű, faragott rácsokkal díszített erkély- ablak. A helyiek előadása szerint háremhölgyek szellőzködtek, nézelődtek az ablakokból, ezért is készültek kőből vésett rácsokkal. Állítólag komolyabb szélben sípoló-fütyörésző hangot ad a legfelsőbb szint kupola-oromdísz rendszere (talán az ablakok is). Nagyon izgalmas, keleties, méhkas hatást adó épület, a város emblémájának is tekinthető. Dzséjpur megalapítója is különleges képességekkel megáldott ember volt, Udaipurhoz hasonlóan Dzséjpur is az alkotójától, Jai Singh (Dzséj Szing) maharadzsától kapta a nevét, aki tizenhárom évesen lépett trónra a radzsput állam korábbi fővárosában, a hatalmas erődítményt alkotó Amberben (Amer-ként is

ismert). Gyerekként megtanult szanszkritül és perzsául, de a nyelveknél jobban kedvelte a matematikát és asztronómiát. A tudományokkal jól megfért nála a hadvezéri képesség is, sikeres hadjáratokat vezetett. Az akkori nagymogul, Aurangzeb is elismerte és méltatta rendkívüli képességeit. A nagymogul birodalom a hanyatló korszakához érkezett, nem volt szükség a hegytetőkre épített várakba zárkózni, a könnyebb, zavartalanabb fejlődés érdekében bátran dönthetett úgy Dzséj Szing, hogy "leereszkedik" a várból, új fővárost épít, aminek az alapjait 1727-ben le is rakta. Modern, kereszthálós utcaszerkezettel épülő várost tervezett, fallal vette körül, amin öt várkapu nyílik. A modernség ellenére keleti városban érzi magát az ember, egyrészt mivel a Hawa Mahal mellett ott a keleti építészet egyik remeke, a Maharadzsa Palota (most inkább City Palace-nak hívják), amely óriási területen elterpeszkedve és több szinten magasodva nem tudja elrejteni monumentális voltát, mégis, a mogul-indiai pavilon-ernyőktől kezdve az aranyfüstlemezzel borított kapukon és a teraszok hófehér márványán keresztül az átriumok otthonos hangulatáig könnyedséget, bájt és méltóságot, keleti hangulatot sugároz. Alig lép be az ember, közel embermagasságú ezüst "korsót" csodálhat meg az első csarnok egyik oszlopa mellett, ebben tárolták a maharadzsák a Gangesz szent vizét, folyamatosan pótolva a fogyást. A palota érdekességei közé tartozik a fegyvertár és a hintók múzeuma. Nem emlékszem már, az autóik is ki vannak-e állítva, a talán ma is élő maharadzsa nagy bolondjuk volt.

Dzséj Szing az asztronómiai ismereteit többek között úgy is kamatoztatta, hogy épített egy optikai eszközök nélkül működő csillagvizsgálót. Nyugati tudományos eredményeket is felhasználva maga tervezte a sok felfoghatatlan ívből, síkból, fém szerkezeti elemekből készített és gondosan "bekalibrált" eszközöket, amelyekkel bámulatos pontossággal tudta követni a planéták, sőt egyes csillagok mozgását. Általános vélemény szerint ma se lenne könnyű pontosabban megépíteni a Dzsántár Mántár-t. Ő maga azonban nem volt elégedett, élete során három továbbit készített: Delhiben, Ujjain-ben (Udzséjn) és Benáreszben. A négyből hármat sikerült megcsodálnom!

Nagyon kelet az utcák, üzletek élete is. Az Indiában rendkívül szélesnek ható utcákban a nyüzsgés utánozhatatlan, busz és teherautó dudál éktelenül, akkor, a hetvenes években még szinte kizárólag rozoga Ambassadorok előzik a biciklisták, kézikocsik tömegét, de itt megjelennek teve-vontatta kétkerekű (igaz, gumikerekű) kordék is, bölények, kecskék. Az útszéli fákon majmok ugrálnak, papagájok is tanyáznak, alattuk bódé bódé hátán, utcára nyíló kis boltocskák, udvarra nyíló és üzletekhez invitáló kapuk, kelet, kelet. És ez a nyüzsgő világ India és talán az egész földkerekség féldrágakő-drágakő kereskedelmének központja. Ha szíve zafírra, rubinra, mit tudom én mire vágyik, és ért is hozzá (nem lehet "átrázni"), zarándokoljon el oda, szebbet és olcsóbban nem szerezhet széles e világon. Csak a Sah-in-Sah kincstárában láttam hatalmas tálakban tárolni ilyen kincseket, mint ott, Dzséjpurban, ahol kosárban képesek az ember orra elé tenni a köveket.

Mielőtt áttaxiznánk Amberbe, tegyünk egy rövid, mindössze pár kilométeres utazást a várostól északra fekvő Gaitorba, az uralkodók sírhelyéhez. Villogó fehér márvány-pavilonok, árnyas fák, béke és nyugalom, mintha az evilági élet során hiányolt békességet akarták volna biztosítani maguknak. Az út túlsó oldalán tó terül el, azon épült szigeten barátságos templom invitálja a vándort. Keskeny úton kell besétálni a szigetre, ahol ugyanaz a béke fogadja az embert, mint a sírhelynél. Mintha más világ nyílt volna meg előtte.

A szálláshelyünk se volt kivetnivaló: az ötcsillagos Rambagh Palace Hotel is a Tadzs szálló-lánchoz tartozott, igazi uralkodói kényelem, szépség és udvariasság vett körül bennünket.

*

Amber(w79 és 80)

Ha rangsorolnom kellene India látott szépségeit, zavarba jönnék. Mount Abut és Ranakpurt valószínűleg a Tadzs Mahal szintjén emlegetném, ott lenne mellettük az Agra Fort is, de nem lehetne polc-magasságot váltani akkor se, ha az amberi főváros-erődítmény-luxuspalota mesevilágot kellene a rangsorban elhelyezni. Félelmetes, csodálatos, gyönyörű. Tollam, segíts, most ne mondj csődöt! A CD-n pár saját fotóm mellett, amik valamit visszaadnak ebből a varázslatból, a "3 magyar amatőr fotós" digitális fotói nyújtanak igazán jó képet Amberről. Nehéz belefogni az ismertetésbe, mert leírhatatlan, mint Mona Lisa mosolya, mint a Himalája füstölgő csúcsai vagy az emberi nyomor mélységes bugyrai. Kocsival közeledtünk Dzséjpur felől a poros úton, amikor a szomszéd csúcs erődítményét észleltük. Egy pillanatra elszontyolodtunk, mert nem a várt méltóságos nagyság tekintett le ránk, de alig tettünk párszáz métert, máris felvillanyozódtunk és megálljt parancsoltunk: az út mellől készítettük az első fotókat az onnan is birodalom-méretűnek látszó erődítményről. Következett a nyomasztó falak tövében tán három szerpentin-kanyarral emelkedő elefánt-kapaszkodó. Igaz is, a vár tövében valahol átszálltunk elefántra, és a kényelmetlen kosárban és bűzben imbolyogtunk felfelé. Nem tudom, mi változott azóta, akkor elszörnyedtem az elefánt nyakában üldögélő vezető (nem ugrik be a neve) kegyetlenségén, az elefánt füle mögött egy-egy tenyérnyi folt véres húscafatként virít, amit acél-kampóval verve készteti fordulóra a nyomorult állatot. A kapu elefántra méretezetten magas és futballpályánál nagyobb udvarra nyílik, ahol az egyik fal mellett lépcsőlejárattal rendelkező plató szolgál ki-beszállóhelyül. Szabályos elefánt-pályaudvar. Amint halad a szürke halandó az erődítmény belső építményei felé, úgy áll el a lélegzete. A mogul és radzsput építészet olyan lenyűgöző ötvözetével találkozik, aminek nem lehet párja. A várfalakról kis falunak érzékelhető Amber település Dzséjpur megépítése

előtt hat évszázadon át volt az állam fővárosa, de a palotarendszert csak 1592-ben kezdte építeni az első mogul uralkodóval, Baburral hamar szövetséget kötő Radzsa Man Szing, majd utóda, Dzséj Szing fejezte be. A legszebb épület természetesen maga a Palota, amelyhez széles lépcsősor vezet. Már a frontja is ámulatba ejti az embert pazar díszítőelemeivel, a "felezett" nyolcszöglet erkélyablakaival és a szikandrai áttört márványfüggönyeivel.
A szerintem egyértelműen perzsa-mogul hatások ellenére csak indiai épületekhez, a delhi és agrai erőd részleteihez tudnám hasonlítani. Belépve ezen a csodaszép kapun az enteriőr végleg elbűvöli a látogatót. Különösen bénítóan hatnak a világ legnagyobb tükör-szobái, amelyekben körömnyi csillogó tükröcskékből varázsolt mozaikok takarják a falakat, mennyezeteket egyaránt, de az akusztikai célokat szolgáló falvezetés és mécses-fülkék, a dekoratív féldrágakő-intarziák szemkápráztató szépséget és művészi élményt varázsolnak a látogató szeme elé. A "Hall of Victory" (Győzelmi Csarnok) nem kisebb örömmel szolgál: a finom intarziát hordozó alabástrom panelek látványa lenyűgöző. A Palota mögött kis Káli-templom lepi meg az embert, ugyanúgy, mint a közlés, hogy a Maharadzsa akkoriban előszeretettel hajtott fel ide a Rolls-Royce-án és hódolt kedvenc istennőjének.

Az első épületeket elhagyva és az ámulattól elkábulva még órákig csatangolhat a látogató úgy, hogy egyetlen percet sem érez üresnek. A viszonylag kis termekre, szobákra osztott lakosztályokon keresztül eljut az ember a háremhez, ahonnan hatalmas udvarra tekinthet le. Az erődítmény tereit csupa virág, csupa bokor átrium-ligetek szakítják meg, a falakon széles utakon ér el az ember az erőt sugalló, mégis kecses, könnyed pavilonokkal fedett bástyákhoz. Ezekről az utakról, bástyákról visszatekintve az épületekre, letekintve a falakra, a messzi bástya-ikerre érzékelni igazán, milyen bevehetetlen lehetett ez az erődítmény-rendszer! Ha megnézi a fotóinkat, nem maradhat Önben kétség felőle.

*

Delhit, Szikandrát, Agrát és Fatehpur Szikrit

másodszor láttam. Azt hiszem, elég részletes beszámolót írtam az első látogatásomról a "Delhi" kötetben. Ezúttal azonban sikerült eleget tenni a tanácsnak, amit indiai ismerőseinktől kaptunk, hogy telihold fényénél nézzük meg a Tadzs Mahalt. Igazuk volt az ötletadóknak, a Tadzs szépsége a holdfényben minden képzeletet felülmúl. Az amúgy is párját ritkító hófehér márvány épület lebegni látszik a talaj felett úszó vagy tán csak látni vélt vékony ködön, valami hihetetlen csoda.

A mellékelt CD-ben található, e négy látványosságról készült fotóalbumokban főként idegen tollakkal ("a 3 magyar" és idegen fotó-lapok) ékeskedem.

Khajuraho (Khadzsuráhó)(w81 és 82)

volt az út utolsó állomása . Világhíre és a természetes emberi kíváncsiság vonzott oda minket. Az egész világon páratlan módon ugyanis Kadzsuráhó templomainak külső felületein erotikus szobrok bizonyítják, hogy lehet úgy is élni, éspedig virágzó államban, hogy a test szépségeit és örömeit nem bűnként kezeli a társadalom, hanem kitárja azt a világ elé. Meggyőző ez a magyarázat? Nem tudom. Engem eleinte zavart (ortodox nevelés), aztán érdekelt (szép), majd csodálkoztam (a figurák részben akrobatikusak), végül ámulatba ejtett. Mindenképpen szép a megformálás, de felfoghatatlan az effajta életvitel. Lássuk kicsit részletesebben.

A Chandela (Csandela), vagy másként Chandel, Chandella királyok, akik a Holdtól eredeztették magukat, a Gupta birodalom szétesését követően hozták létre államukat Közép-Indiában. A semmiből bukkantak fel, a nem jelentős Gonda törzs főnökeiből nőtték ki magukat radzsákká, királyokká. Az uralmuk nem volt hosszú életű, a X-XII. századot öleli fel. Az államot, amit Jejaka-bhukti vagy Jijhoti (gondolom Dzsedzsaka-bukti vagy Dzsidzsoti) néven jegyez a történelem [4., 202. old.], szomszédos törzsek felett aratott győzelmekkel terjesztették ki észak felé. Dhanga, a független állam első királya a X. század második felében uralkodott és a betolakodó muszlimokkal folytatott védekező csatározásokat, amiket utódai - erre létesült hindu konföderáció tagjaként - a XI. század közepéig folytattak. Kirtivarman rádzsának a XI. század második felében - több győzelem árán sikerült a királyság területét gyakorlatilag a teljes mai Madja Prades területére kiterjesztenie és a békés korszakot a művészetek ápolásának szentelte. Az irodalomtörténet számon tartja "Az intellektus Holdjának felemelkedése" (kétszeres fordítás gyümölcse a cím, nem kezeskedek a hitelességért) című drámát, amit az ő uralkodása alatt játszottak és amelyet a Védák filozófiája drámai formában végbevitt okos interpretálásának tartanak. A utolsó király, akit a történelem a független állam uralkodójaként tart számon, Paramardi vagy Parmal aztán 1182-ben, majd 1203-ban súlyos vereséget szenved. Ettől kezdve a Csandelák visszaestek a közel-ismeretlenség sorsába, bár még évszázadokig felbukkan a nevük itt-ott. A helyüket a Delhi Szultanátus foglalta el. A Csandelák ez alatt a történelmileg rövid és nyugtalan időszak alatt csak Kadzsuráhóban, a fővárosban 85 templomot emeltek, az elsőt 1000 körül. A templomok többsége hindu, de máig fennmaradt egy csoport dzséjn is. Összesen 27-ben gyönyörködhet ma is a turista, többsége jó állapotban maradt fenn, de folyamatos rekonstrukcióval is menti ezt a rendkívüli ritkaságot az indiai állam. Most olvastam valamelyik weblapon, hogy a legújabb kutatások új templomcsoport romjainak feltárásához vezettek, amelyeket az eddig számon tartott 85-nél korábbi építésűnek tartanak.

Most elnézést kell kérnem az olvasótól, mert a gondolataimat össze kellene szednem és rendeznem, én azonban sajnálom az időt erre vesztegetni (öregszem), inkább a mesélő pozícióját választva sorolom az élményeket, gondolatokat.

Pillanatnyilag nem világos számomra, hogy a törzsi eredet mit jelent? A X. században keményen be kellett már enniük magukat a hindu társadalomba Manu gyalázatos törvényeinek, a kasztrendszer nyilván "virágzott". Kasztonkívüli közel se kerülhetett templomépítéshez, uralkodáshoz! Tehát vagy megtalálták a törzsi vezetők az utat a brámin osztályba vagy valami olyan szigetet képezett az államuk, amiben ismeretlen volt a társadalom kegyetlen taposógépezete, esetleg túltették magukat rajta? Ha az utóbbiról lenne szó, könnyebben megérteném a szexualitás piedesztálra emelkedését, az általános könnyedséget. Erre utalhat az a tény is, hogy a Csandelák rendkívül liberális gondolkodók voltak a vallások tekintetében is. A hinduizmuson belül Síva-hívők és Visnu-hívők egyaránt voltak köztük, egyikőjük valószínűleg a dzséjnizmust - a kasztrendszert elutasító vallást - követte. Fontos, hogy buddhista templomok és monostorok romjai is napvilágra kerültek, tehát - ha esetleg csak időszakosan is - a kasztrendszer tagadása alapállásként értékelhető náluk. Nem lehet véletlen az se, hogy nem maradtak hátra a hatalom szokásos építményei, még romokban se. Kadzsuráhóban hiányoznak a paloták, főúri lakhelyek, egyéb hatalom-jelkép építmények. Lehetséges, hogy a szokásos társadalmi tagozódás hiányzott vagy nem öltött komoly méreteket?

Ha már a hiányoknál tartunk, az archeológusok értetlenül állnak a jelenség előtt, hogy az itteni templomok környezetében nem lelni "szent medencéket", amelyek nélkül a hindu istentisztelet elképzelhetetlen. Több tó létezik a közelben és ma ezekben végzik a megtisztító szent fürdést, de a hiányra nincs igazi magyarázat.

Másik megválaszolatlannak tűnő kérdés, ami Indiát nálam jobban ismerőkben is felmerült: mi adhatta a gazdasági alapot a szabadosan vidám és gazdag élethez, a szinte magszámlálhatatlan templom építéséhez? Egyetlen olyan információ jut eszembe (a napokban olvastam), amely utal a gazdasági alapokra. A legnagyobb radzsput uralkodókhoz hasonlóan a Csandela királyok is "megfogták" a monszun-esőt, rendkívüli méretű gátrendszerek utalnak erre. Valószínűsíthető, hogy talán a mainál is használhatóbb, hatékonyabb öntözéses gazdálkodást folytattak, megteremtve az élet laza élvezetének az alapját. Indiát Fodor [1] szerint ebben a korszakban általában is joggal Ázsia Eldorádójának tekintette a világ. A meleg éghajlat a bő monszunnal megtermékenyítve könnyen adta a gazdag termést, gyümölcsöt, virágokat. Ahol az iszlám még nem tudta megalázni a női nemet, ahol a kereszténység még nem tette bűnné a szabadosságot, ott - így a Csandela királyságban is - élvezni tudták ezt a jólétet, vége nem volt az élvezeteknek. Könnyű és egyszerű, jórészt áttetsző ruházatban, de agyonékszerezve ünnepeltek, vadásztak és tartottak mulatságokat, magas szinten foglalkoztak drámákkal, zenével és tánccal.

A templomépítés is a művészetek szolgálatában érte el a kadzsuráhói magas szintet, az ott űzött művészetek közül a legmagasabbat. Általános vélekedés szerint az északi indo-árja építészet, a "Nagara" legszebb kiteljesedését képviselik. Akármelyik hindu szekta isteneinek vagy a dzséjn tirtankaráknak szentelt a templom, valamennyi szerke-

zete azonos elvekre épül. Míg a keresztény gótikus templom az ég felé, az istenhez tör, addig a hindu templom maga az ég, az istenek lakhelye, Olümposz. A keresztény templomok rideg "szentségek", hűvös rendet megkövetelők, profán elemeknek nem adnak helyet, míg a hindu templomok akkor is, mint ma is, templomok, de egyben találkozóhelyek, auditóriumok, klubok és hírközpontok [1]. Részletes építészeti leírás helyett, amiben tévedhetek, csupán két momentumra hívom fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a nagara templomok legfőbb jellegzetessége a síkhara, a hegycsoportot mintázó torony. Baktayt idézve [I. kötet, 267. old.]: "Az egymás mellett és egymás fölé tornyosuló 'hegycsúcsok' alakzatai bontakozóban vannak, de a nágara *kötegtorony* (kiemelés tőlem) északon fejlődik ki teljes határozottsággal (...) A *Kadzsuráhóban*, a X. század végén épült *Kandárija*-templom már ezt a tudatosan kifejlesztett formát mutatja (...) Az egymásba kapcsolódó kisebb-nagyobb síkhara-idomok, ahogyan a főtoronyhoz csatlakoznak, félreismerhetetlenül egy hegycsoport benyomását keltik." Másrészt Fodornál [1., 216. old.] olvasom a nálam szebben kifejezett "felfedezésem" (kb. két hétig hihettem, hogy saját gondolat-szikrám), miszerint a kadzsuráhói - és általában a hindu - templomoknál (idézem saját nyersfordításban) "...amint a néző közeledik, tisztábban látja a mérhetetlen szobrászat részleteit, de azt is érzékeli, hogy a szobrászat egybeolvad a szerkezeti elemekkel. A vízszintes frízek és az összes többi dekoratív elem nem önhatalmú díszítmény, hanem a templomból látszik kinőni. Az építészeknek nem a legkisebb ajándéka a testvér-művészetek tökéletes fúziója." (Elképedve olvasom a meglátásom ilyen tökéletes megfogalmazását! Nincs új a Nap alatt.)

Visszatérek a saját élményvilágomhoz. Ezek a frízek, mint a fotókból is láthatók a mellékelt CD "Khajuraho" könyvtárában, két, vagy a nagyobb templomoknál három sorban futnak körbe. Nem nehéz felfedezni a 60-70 cm magas szobrok között az egyszerűen szerelmeskedő párokat, az akrobatikus mutatványokban közösülőket, akiket két nő segít a végrehajtásban, az orális szex nem ritka jeleneteit, sőt az állatokkal közösülést sem, képtelen orgiákat. A figyelmes néző közben észreveszi azonban, hogy ezek - talán egy-két fal kivételével - egyáltalán nem uralják a felületeket, a legkecsesebb szobrok a magukkal foglalkozó nők: tükörben vizsgálgatják az arcukat, a szempillájukat, illetve a talpukat festik, kis táblán írnak. Látni zenélő nőt, a gyermekével foglalatoskodó, boldog asszonyt. Az ő testtartásuk, fej- és kézmozdulataik különösen gyönyörűek, kiemelkednek a sorból. Egyéb meglepő mozzanatok is láthatók, mint például az akrobatikus jelenetnél segédkező nő, akinek már sok a látvány és tenyerébe rejti az arcát. Rendkívül érdekes szinte minden alak. A templomok enteriőrje is gazdagon díszített, a legnagyobb és legszebb templomban, a Kandárija Mahadeva-ban 226 szobrot számoltak meg a templom-belsőben. Szinte tobzódásnak lehet nevezni a zenészek, szerelmespárok, krokodilok, törpék, repülő istenek és istennők, virágok kőbe faragott képeinek sokaságát.

A világ Kadzsuráhó újrafelfedezése óta találgatja a miértet. Mi vezette az uralkodókat, a papokat, a szobrászokat, hogy erotikus szobrokkal vegyék körül a templomokat. Öt-hatféle megfontolásról olvastam, onnan kezdve, hogy a hívők próbatétele volt a cél, ha a szobrok láttán is tiszta szívvel tudnak az istenek elé járulni, akkor igazi odaadók, odáig, hogy az akkoriban divatos tantrikus vallásgyakorlás hatásai érvényesültek. Engem nem sikerült meggyőznie egyik elméletnek se, szerintem valamennyi puszta okoskodás. Nem hiszem, hogy - hacsak nem találnak írásos utalást erre - valaha is fény fog derülni az igazi okokra. Talán egyszerűen az akkori életvitel tükrei, csak a tudósok, kutatók szégyellik ezt kimondani.

Ha a látogató nem csak az erotikára kíváncsi, sok érdekességet figyelhet meg a szobor-frízeken kívül is. Az egyik kisebb templomban szinte a teljes enteriőrt szokatlan méretű lingam tölti ki. Hosszabb időre ott ragadtam, nem csak a lingamot bámulva, hanem egy idős asszonyt hallgatva, aki ugyancsak szokatlan módon mantrát énekelt az "Avudaiyar"-on, a lingam talapzatán ülve. Nagyon szép a Nandi templom bejáratánál látható Nandi-bika szobor, nem kevésbé a Varah templommal szembenéző Varah-vaddisznó, Visnu egyik inkarnációja.

Most, hogy a visszaemlékezés befejezéséhez közeledek, felmerül bennem a kérdés: hogyan lehetséges, hogy ezek a törzsi ismeretlenségből felbukkanó radzsák azonnal érett, kiforrt építő-szobrász művészeknek bizonyultak? Rátelepedtek volna valami létező kultúrára, netán a törzsek őstehetséget hordoztak magukban, vagy a gyorsan gazdagodó királyság mágnesként magához vonzotta valahonnan évszázadok tudományát ismerő-tudó művészek csoportját? Nem látok erre a kérdésre se választ.

Végül megemlítem itt is, hogy évente klasszikus tánc-fesztivált rendeznek Kadzsuráhóban. Erről az indiai táncokkal foglalkozó fejezetben írok.

XX.3. A templom-szobrászat egy évezredet átaludt csodái: Ellora és Ajanta, útközben Aurangabad, Daulatabad és Nasik

Ellora és Ajanta (Adzsanta) a világ legnevezetesebb látnivalóinak sorába illik, mégis alig hallani róla. Mi is csak Bombayban kaptuk a hírt kollegáktól, hogy oda minden körülmények között el kell menni. Olvasgattunk róla, kerestük, mikor állhat össze legalább négy nap, az indiai utak minősége miatt ugyanis autóval majdnem teljes napot vett igénybe az út. Nem beszélve Aurangabadról(w83) és Daulatabadról, amelyeket útba akartunk ejteni. Ez a két település látnivalókban is gazdag, de történelmük is érdekes. Aurangabad az utolsó számottevő nagymogulról, Aurangzebről kapta a nevét, akinek az uralkodása alatt (I. Alamgír néven) gyors haldoklásnak indult a birodalma. Apjának és nagyapjának politikáját megtagadva kegyetlen moszlim uralmat vezetett be, egész életét a muzulmán nagyurak érdekei biztosításának, a hindu befolyás visszaszorításának véres kísérletével töltötte. Letartóztatta és az agrai erődben háziőrizetben tartotta apját, Sah Dzsahant, az elődök toleráns politikája mellett lándzsát törő két

testvérét kivégeztette, pusztította a hindu templomokat, hindu istenségek szobrait talapzattal felfelé paloták és mecsetek bejáratánál ásatott el, hogy rajtuk taposva megszentségtelenítse azokat. A hinduk körében kiváltott óriási felháborodást tetézte azzal, hogy hatalmát a dekkáni muzulmán szultanátusokra is kiterjesztette. A hindu ellenállás több oldalról fenyegette. Először a máráthák, Maharashtra parasztjai az azóta is nagy hősként tisztelt Sivadzsi vezetésével támadták, a szikek, akik a mogul-hindu béke érdekében hozták létre közösségüket, miután Aurangzeb kivégeztette vallásfőjüket, Guru Tég Behadurt (hol a Szing családnév?), ugyancsak ellene fordultak, és pandzsábi parasztokból, alacsonyabb rendű rétegekből (!) verbuválódott csapatokkal gerillaháborút indítottak ellene, de feltámadtak a hindu dzsátok is (ugyancsak földmívelők). Végül a radzsput uralkodók is fellázadtak, miután egyikőjüket erőszakkal az iszlám felvételére kényszerített. Az ortodoxia, vallási fanatizmus, fafejűség, konokság, vakság, kegyetlenség megtette a hatását: a világ egyik legerősebb, leggazdagabb, toleráns hatalmát a sír szélére juttatta. Halála után a végső összeomlás csak idő kérdése volt. A meggyalázott népek nehezen felejtenek!

Ennek az ostoba uralkodónak a városában két látnivalóval ismerkedtünk meg. Meghatóan szépnek találtuk a "Pancsakki" vízimalmot, amely egy muszlim szent sírhelye. Maga a malom is kellemes látvány mesterséges vízesésével és szép építészeti megoldásaival, de a malmot körülvevő park, szökőkutak, medencék igazi keleti nyugalmat sugároznak. Méreteivel és jelentőségével is túltesz azonban rajta a Bibi-Ka-Maqbara (Bibi-Ka-Makbara), egyik feleségének a mauzóleuma, a Tadzs Mahal nagyon gyenge utánzata. Érdemes mégis rányitni a 84. weblapra, sok fotót hoz, nem is foglakozom vele tovább, a fotók többet mondanak róla, mint amit én tudnék.

Ugyancsak történelmi érdekesség Daulatabad(w85), amely erődje miatt jelentős. Eredeti nevén Devagiri (Az istenek hegye), amelyre Muhammad Tughlak, Delhi szultánja hatalmas erődöt építtetett, átkeresztelte a hegyet "A szerencse városá"-vá és át akarta oda, mintegy 1200 km-re telepíteni a fővárost. Őrültebb ötletnek bizonyult, mint később Fatehpur Szikri építése, majd feladása: Delhi egész lakosságát útnak indította, de azok ezrével hullottak, végül kénytelen volt a menetet megfordítani és visszavezényelni Delhibe. Az erőd súlyosan romos állapotban ugyan, de létezik. Számomra azért is érdekes, mert több felnőtt és gyerek árult olvashatatlan régi pénzérméket, néhányat emlékként őrzök.

Töredelmesen be kell vallanom, hogy nem emlékszem, volt-e időnk megnézni az aurangabadi sziklatemplomokat, amelyek Fodor [1] szerint számottevők. Tehát: ha arra jár és bőven van ideje, szánjon rá pár órát.

Elérkeztünk India egyik legjelentősebb kulturális emlékéhez, az ellorai és adzsantai sziklatemplomokhoz(w86 és 87). Úgy tűnik, sok minden megváltozott ottjártam óta, olvasok "special train"-ről, tudom a sziklatemplomok kutatásával foglalkozó amerikai hölgytől, hogy egyes templomokat elzártak a külvilág hatásaitól (előbb-utóbb kiderül,

okos lépés volt-e?). A lényeg azonban változatlan kell legyen: egymáshoz mai értelemben véve nagyon közel fekvő helyszínen, "Ellora"-nál (Baktay szerint Elúra) és "Ajanta"-nál (Adzsanta) igen magasfokú művészi szintet képviselő sziklatemplomok sora tárulkozik a látogató elé, bizonyítva, hogy az indiai kultúra és művészet hihetetlenül korai stádiumban az emberi képességek csúcsára emelkedett. A tény, hogy primitív, bronzkorinak minősített technikákkal mai szemmel nézve is nagy csarnokokat vésték ki a sziklákból, hogy három vallás, a hinduizmus, dzséjnizmus, buddhizmus - legalábbis művészi megnyilatkozásait tekintve - békésen megfért egymás mellett, hogy mind a szobrászat, mind a festészet remekműveket hagyott hátra, csodálattal tölti el a látogatót. Baktay nagyon elkülönítve tárgyalja a két helyszínt, valószínűleg a születésük korszakbeli különbsége és a tartalmi eltérések miatt, én, egyrészt mivel nem látom lényegesnek a megkülönböztetést, másrészt mert mint utazó 48 órán belül próbáltam felfogni a csodák lényegét, együtt foglakozok a két helyszínnel. Terjedelmi-, idő- és energia-szempontok miatt csak egyes templomok kiemelésére és általános meglátások megfogalmazására merészkedek.

A sziklatemplomok festészeti remekeivel a Festészet (XVII.7) alfejezetben foglalkoztam, azt nem igen érintem a továbbiakban. A XVII.8. alfejezetben viszont az építészet és szobrászat iker-kapcsolatáról szóltam. Érdemes oda is visszalapozni.

Talán Ellora-nál kezdtük a templomok látogatását. A félkörívben sziklába vájt és szobort templomokat a VII. században kezdték építeni (van az építés helyett jó kifejezés? talán az alkotni?), amikor a művészek ismeretlen oknál fogva elhagyták Adzsantát és áttelepültek ide. A dátum azért is érdekes lehet, mert ekkoriban vesztette el a buddhizmus az uralkodó szerepét. Ellorában már több a hindu és dzséjn sziklatemplom, mint a buddhista. Csak érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy archeológusok számítása szerint mintegy 200 000 tonna követ "faragtak ki" a sziklákból a szerzetesek csak Ellorában.

A 34 ellorai sziklatemplomot, amelyeket földrajzi sorrendjük alapján sorszámoztak meg, az 1-12. buddhisták műve, a középső 17 hindu alkotás, az utolsó 5 dzséjn. A buddhista templomok között az 5. a legnagyobb, cca. 36x18 m. Az "épített" templomok utánzása lehet csupán a magyarázata, hogy két tucat oszlop "tartja" a mennyezetet. A 6. templom meglepetéssel szolgál: a hindu istennőt, Szaraszvatit több buddhista szobor társaságában találjuk. A két vallás szentjeinek találkozóhelye a 10. templom is. Ez az alkotás talán a legszebb vagy legérdekesebb a buddhista templomok között: ez az egyetlen csaitja, azaz ténylegesen istentisztelet funkciót (is) betöltő, a szobrászok mind a homlokzat, mind a "mennyezet" kialakításakor faszerkezeteket utánoztak, a mennyezet alatt szép fríz fut körbe, az "oldalfalak" mellett itt is oszlopsor vonul, a templomhajó hátsó félköríve előtt 5-6 m magas sztúpa magasodik, előtte ül Buddha, egyik kifejező kéztartásával. Annak ellenére, hogy Buddhán kívül egy teljes fríznyi buddhista ábrázolás sorakozik az oszlopok felett, a templomot Visvakarma isten templomá-

nak tartják, azaz erőteljes a hinduizmus befolyása. Számomra azért is érdekes a templom, mert egyértelmű bizonyítéka a folyamatnak, amit a buddhizmus hinduizmus általi "bekebelezése" néven lehet illetni. Amit már a vallásoknál is meglepődve írtam, a hinduizmus nem erőszakkal foglalta vissza a buddhizmus várát, hanem mint egy amőba, körülfonta azt, beépítette Buddhát a hindu panteonba, átvett szertartásokat, tanításokat. Nyilván számtalan körmönfont, de végülis bölcs mozzanata volt a folyamatnak, mint ezeknek a templomoknak az "összefolyása" is. Tovább haladva két emeletes templomot találunk, a 11. a Do-tál (do=kettő hindiül), amelyik kétszintes és a 12. a Tin-tál (tin=három), amelyik háromszintes. Az utóbbi az izgalmasabb. Ugyanabban az időszakban alkották, mint a hinduk a Kailasa-templomot, kicsit távolabb a sorban. Előtér vezet a 15-16 m magas homlokzathoz, amely a földszinti csarnokra nyílik. Onnan jutunk fel az oltár-terembe, majd a legfelsőbb szintre. Mindhárom szint gazdagon díszített, de csak halvány emlékeim maradtak az elrendezésről. A bejáratnál több oszlop "tartja" a mennyezetet, ezekből kettőnek a faragványai megejtők, virágokat ábrázolnak. A földszinti csarnok falait szobrokkal díszített panelek alkotják, a csarnok végén vezet lépcső az oltár-terembe, majd onnan vak-lépcsőként tovább. Az oltár-teremben Buddha és Bódiszattva szobrok láthatók, meglehetősen gazdag környezetben. A vaklépcső végén valami sötét sarokba kell bebújni, amit csak kézilámpával lehet bevilágítani, hogy a két-három "elrejtett" szép alakot élvezni lehessen. A második emelet az oltár-teremből sem érhető el, át kell menni az egész, oszlopsorokkal három hajóra osztott csarnokon. Ez a felső szint egyike a leggazdagabb csarnokoknak Ellorában. A terem 42 egyszerű oszloppal tagolt, a hajók végén Buddha, Bódiszattva és más égi lények szobrai sorakoznak. Buddha szobrai királyi trónuson ülve, fák vagy ernyők alatt ábrázolják az istenné emelt prófétát. Buddha kéztartása mindig "kódolt", kifejez valami érzelmet, cselekvést. Nem tudom interpretálni, Baktay az I. kötet 213. oldalán tizenkettőt ismertet.

Innen pár lépés csupán az első hindu templom, mégis korszakot lép át a látogató. Időben nem, mert "átlapozódnak" a buddhista és hindu alkotások, de művészi gazdagság szempontjából feltétlenül. Egy bizonyos, a hindu templomokban a szobrok eleven életet élnek, a kompozíciók fantáziadúsak, több évszázad alatt kifinomult tudású, érett művészeknek kellett dolgozniuk ezeknek a templomoknak a létrehozásán. A nyugodt Buddha ábrázolásokat "felváltja a hinduizmus dinamikus kozmológiája, amelyben a mitikus istenségek kirobbannak a sziklákból" - ahogy Fodor [1] útikalauza fogalmaz. Ezeket a templomokat a Kr. utáni VII.-VIII. században szoborták.

Akkor nem vésődött be az emlékezetembe, lehet, nem is ismertették ilyen mélységben, most értesülök arról, hogy a hindu templomok "építésének" kezdeti időszakában a mai India számottevő részét a hindu Gupta-dinasztia uralta, akik toleránsak voltak minden vallás iránt, így Ellorában se rombolták a buddhizmus templomait. A 15. templomon azonban felfedezhetők durva beavatkozás nyomai, biztosra vehe-

tő, hogy kész vagy előrehaladott állapotban lévő buddhista templomot "alakítottak át" a hindu alkotók, a Das Avatara (das=tíz hindiül, avatar pedig inkarnációt jelent) névre keresztelt, "vihara", azaz gyülekezési csarnok típusú, pazar szépségű szobrokkal teli templom földszintjét a buddhista szerzetesek fülkéinek felszámolásával kibővítették. A név egyébként arra utal, hogy a templomot Visnu tíz inkarnációjának szentelték, azok szobrai uralják a csarnokait. A hindu szobrászat egyik legkiválóbb alkotásaként kezelik a templomban végigvonuló reliefet, azon belül is Visnu ember-oroszlán inkarnációjának harcát az egyik kegyetlen királlyal (kimondhatatlan név: Hiranjakasjapu). A durva beavatkozást annak tudják be, hogy a hatalmat egy semmiből felbukkanó dinasztia, a Rastrakúták vették át a VIII. század közepén, akik kétszáz évig (753-973) uralták a Dekkán fennsíkot és a hinduizmust, illetve dzséjnizmust erőteljesen támogatták. Bár a "The Oxford History of India" [4] is csupán néhány mondatot szentel nekik, annyi azonban kiderül, hogy legismertebb uralkodójukat a világ negyedik legnagyobb hatalmasságának tartották a bagdadi kalifa, a kínai császár és a konstantinápolyi szultán mögött! Az "Indian Temples and Palaces" [64] értekezik arról, hogy a vallási tolerancia helyébe valami enyhébb fajta erőszakos vallási térhódítás lépett. (Úgy látszik, minden vallás megtalálja - ha időszakosan is - a torz módon támogató hatalmasságokat! Ma is.) Tehát a 15. sziklatemplom a buddhizmus és hinduizmus erőszakos "keveredését", illetve a hinduizmus győzelmét szimbolizálja.

És elérkeztünk India és a világ egyik legérdekesebb, nagyon izgalmas alkotásához, a 16. számot viselő Kailas (Kailasa, Kailasanátha, Baktaynál Kailaszánátha) templomhoz, Síva isten hegyi lakhelyéhez, a világ eddig ismert legnagyobb monolit, egy tömböt alkotó építményéhez. Csak hápogni tud a laikus látogató, amikor először méri fel a 33 m mély, 82 m hosszú és 47 m széles "aknát", amit fölülről, a hegyről indulva, cca. 84 000 köbméter szikla eltávolításával mélyítettek ki. (Szokás szerint keverednek a számok, a templomot magát cca. 46x31 m alapterületűnek mondják.) Nem maguk a méretek igazán megdöbbentők, hanem főként az, hogy a templomot kívül-belül olyan gazdag, már-már tobzódó szobor-díszítéssel látták el, amihez foghatót nem igen produkált a világ. Nekem Gaudi Sagrada Familiája villan most fel, amikor hasonlóan gazdag, kőből faragott műalkotásokat keresek az emlékeim között. A templom-rendszer felépítése sem egyszerű, a templom-blokk mellett két oszlop is áll, a megmaradt sziklafalakba kisebb szentélyeket mélyítettek, a legjelentősebb a Nandié, szép szent bikával a bejárat előtt. Hidak kötik össze a templomot a sziklafalba vájt szentélyekkel, egységbe fogva a kompozíció részeit. Az alkotók mesébe illő fantáziáját tükrözi több részlet: gondjuk volt például arra, hogy a templomot elefántok "hordozzák", a templomtömb magas talapzatát úgy vésték ki, hogy szinte érzékelni, mint nehezedik az állatokra az emberfeletti súly. Ennek az állat-fríznek vannak részei, ahol elefántok és oroszlánok vívnak ádáz küzdelmet, valóság-érzetet keltve. Az egész építmény csúcspontjának tartják a Ravana-alakot, a Ramajana gonosz sri lankai királyát, amint erőteljes rázással

romba akarja dönteni a szent építményt. Nem kell azonban megijedni: Síva fölötte ül és talpát olyan súlyos pózban helyezi Ravana feje fölé, hogy egyértelmű a gonosz felett aratott győzelme. Felesége, Párváti közben kissé ijedten a férje karjába csimpaszkodik. Most csak fotón látom, de így is igazi mestermű, igazi drámát varázsol elénk kőből.

Amikor a moszlim betolakodók elfoglalták a Dekkánt és elérték Ellorát, a Kailas templomot "Rang Mahal"-nak, festett templomnak hívták. Ebből mára csak néhány mennyezet-freskó maradt és fehér mészalapú felület-foltok. Feltételezik, hogy - mivel a Kailas név a Himalája Kailas hegyére, a hindu istenségek bölcsőjére utal, és annak a reflexiója kívánt lenni - az egész templomtömböt fehér szobrászati gipsszel fedték, hogy a hófödte csúcsra emlékeztessen. Egyes művészettörténészek azt is megkockáztatják, hogy a szobrokat vagy egyes részleteit stukkóval fejezték be. Ha a lelki szemeim elé képzelem a külső felületeiben fehér, belső díszítéseiben színes templomot, elál a lélegzetem!

Amint bámuljuk a templom-külsőt, indiai házaspár lép hozzánk. Száris hölgy, európai ruházatot viselő férfi. Megkérdik, hogy tetszik? Nem kell udvariaskodnunk, tényleg eltölt bennünket az ámulat. Dicsérő szavainkra szinte legyintenek, majd megkérdik, jártunk-e már Mount Abu-ban? Ó, ez itt semmi ahhoz képest, amit ott megcsodálhatnak: márványtemplomok. Mi lehet ott, ha ezt a csodát felül tudja múlni, gondolkodtunk el a dolgon, és attól a pillanattól kezdve a legfontosabb megtekintenivalók között tartottuk számon Mount Abu-t.

Az "Indian Temples and Palaces" [64] szerint egy réztáblán rögzítették az istenek ámulatát. Amikor égi szekerükön érkezve meglátták a templomot, felkiáltottak: "Sívának ez a temploma maga teremtette magát, mert a művészetek képtelenek ilyen szépséget alkotni." Maga az alkotómester is reményvesztetten szólt, amikor egy másik ilyen templom építéséről kérdezték: "Csak mágikus erők segítségével alkothattam meg ezt!" Rodin véleménye szerint a Kailas-templom szobrai a világ legkiválóbb remekművei közé tartoznak.

A hindu templomok közül még kettőt érdemes megnézni, a 21.-et és a 29.-et. Az elsőben Nandi-bika uralja a teret, aki (isten!) mellett két dúskeblű folyó-istennő hívja fel magára a figyelmet: Ganga, krokodiluson állva és Jamuna. Az egyik belső relief Síva és Párváti esküvőjét ábrázolja. A Dumarlena nevű második az elefántai trimurti-csarnok csökkentett méretű változata. Így is méltóságot és nyugalmat árasztó alkotás.

A dzséjn templomok mintegy másfél kilométerre vannak az előzőktől. Érdekes, hogy a leírások szinte lebeszélők. A szobrokat élettelennek, elnagyoltnak, statikusnak látják. Ebben minden bizonnyal igazuk van, szerintem mégis kettőt mindenképpen érdemes megnézni. Az én meglátásom ugyanis a másik végletből értékeli a szobrokat, a dzséjn templomok tirtankaráinak teljesen lemerevedett, az ikonográfiai előírások béklyóiba kötött, kidülledt szemű szobraihoz hasonlítva az elloraiak éppen életszerűbb, valami mozgást mutató alkotások. A tévesen "Indra Szábá"-ként, Indra csarnokaként

ismert (összetévesztették a dzséjn Matanga istent a hindu Indrával; lehetséges, hogy tirtankaráról van szó?) 32. templomban például a vallásalapító Mahavíra szobrán kívül dúskeblű, kellemes megjelenésű istennőt is találunk. A 34. templomban több dzséjn próféta szobra látható. E fölött a templomcsoport fölött, a hegytetőn áll Parasnáth tirtankara 5-6 méteres szobra, lezárva a templom-láncolatot.

Adzsanta lényeges különbségeket mutat Ellorával szemben. Egyrészt jóval korábbi korszakban jöttek létre az első barlangtemplomok (Kr. előtti II. század), másrészt óriási időtartamot, közel egy évezredet ölel át a templomok építése. Miért sziklákba vájták a templomokat? - kérdi Michael Edwardes, a 64. mű szerzője és meg is kísérli a válasz megfogalmazását. A buddhistáknál létrejöttek olyan szerzetes-rendek, amelyeknek tagjai, remeték, bölcsek természetes barlangokba húzódtak vissza, ott éltek, tanítottak. A fejlődés során azonban ezeket kinőtték és elkezdtek a közelben mesterséges barlangokat vájni, amelyek - a viharák - nagyobb csoportoknak biztosítottak lakhelyet és viták folytatására alkalmas gyülekezőhelyet. Feltételezi, hogy másik okként a Mauria birodalom szétesését követő káosz és bizonytalanság elől nyugalmat keresve húzták meg magukat a kereskedelmi útvonalak közelében, de mégis rejtve kialakított barlangtemplomokban. Perzsa hatásokat se tart kizártnak, ahol hasonló módon hoztak létre kultikus létesítményeket, például uralkodók sírját. Több templom másolja a korábban, illetve az Adzsantán kívül alkalmazott épített monostor-templomok stílusát, építési anyagait (nádtetős faépületek), később azonban ez a kapcsolat megszakad. Ahogy a mesterségbeli tudás kifinomult, a kőfaragók, vájárok szobrászművészekké váltak és nem építészi technikák utánzásával, hanem alkotással, fantáziavilágukat kiélésével foglalkoztak. A Vaghóra folyócska tűkanyaránál emelkedő sziklafalba 29 templomot faragtak, az archeológusok számozása itt sem időrendet, hanem földrajzi sorrendet követ. Mindössze négy chaitja (a 9., 10., 19. és 26.), a többi vihara. Adzsantában a szobrok kevésbé mozgalmasak, mitikusak, mint az elloraiak, mert hiszen itt tisztán buddhista alkotásokat látunk (bár művészettörténészek rámutatnak a hindu hatások erősödésére), viszont párjukat ritkítóan szép és élettől duzzadó festmények találhatók szinte valamennyi templomban. A legszebb szobrokról az 1., 4., 17., 19. és 26. csarnok híres, a legcsodálatosabb festmények az 1., 2., 16., 17. és 19.-ben találhatók. A festményekről nem szólok újra, a szobrokról azonban - ha csak a teljesség kedvéért is - elmondom a benyomásaimat, ködös emlékekben kutatva, irodalmi mankókra támaszkodva. Talán mert az enteriőrökben a szemkápráztatóan szép és érdekes festmények uralják a falfelületeket, az emlékeimben elsősorban a homlokzatok és a sztúpák maradtak meg. Különösen gazdag a 19. csarnok (500-550 között szoborták) homlokzata, amelynek minden négyzetméterét oszlopok, frízek, míves ablak, Buddha- és Bódhiszattva szobrok töltenek ki. A sztúpák eleinte az építettek egyszerű, sima felületét utánozzák, de a korszak végén már a sztúpák maguk is és az őket körülvevő falak, oszlopok is gazdagon díszítettek. A sztúpákon oszlopok, panelek és szobrok jelennek meg, van, ahol Budd-

hát meglepő módon "európai" ülésben mutatják be. Meg-megjelennek egyértelműen a hindu mitológiából átemelt égi alakok. Ilyen például a 16. templomban egy repülő pár, koronával ékesített égi muzsikus és a párja, egy apszara (angyal).

Ellora a hindu szobrászat, Adzsanta a buddhista festészet fellegvára.

A mellékelt CD "Ellora és Ajanta" könyvtárában több képpel mutatom be ezt a két sziklatemplom-csoportot. Meglepetéssel tapasztaltam, hogy csak a saját képeim között szerepelnek az Európát legkevesebb 1000 évvel megelőző perspektivikus ábrázolást használó festmények. Pedig ez az egyik legfontosabb felfedezés Adzsantában: a festészetben is messze előttünk járt India!

Naszikot a visszaúton érintettük. Nem emlékszem, megnéztük-e az ottani sziklatemplomokat, azt hiszem igen. Ellora és Adzsanta után nem hagytak mély nyomokat az emlékezetemben. Annál világosabban lebeg előttem a Godavari folyó képe, mégpedig (lehet, hogy teljes képtelenség) mintha a városon belül terülne szét valami sziklás-homokpados lapályon. Már ez is meglepő látvány volt, de teljesen elképedve bámultuk a szent folyó vízében zajló életet. Teljes összevisszaságban mosták nők a ruháikat, térdig a vízbe gázolt férfiak szórták a Nap felé a vizet, majd namaszté-val imádkoztak valamelyik istenhez, amott kis csoportban guggolva csevegett egymással négy-öt nő, megint másutt a fejére locsolta valaki a vizet, majd ivott a folyó halkan csobogó vizéből. Később, Varanaszit (Benáresz) megjárva a naszíki zsivaj semmiséggé törpült, de akkor megrendítő élményként hatott rám. Tizenkét évenként százezres tömegek zarándokolnak Naszikba valami zarándoklat alkalmával, felvételt láttam róla: benáreszi hangulatot áraszt az esemény.

*

Megjegyzem, hogy ezen az úton hajtottunk át a tablakészítő mesterek falucskáján, ahol putrinak se nevezhető műhelylakásokban dolgoztak, az útra nyíló ajtó-ablakokban ülve a sarkukon. És akkor követtük el a bűnt, hogy a páros hangszernek csak az egyik tagját, a fadobot vettük meg. Aki nem tud arabusul...

XX.4. A tipp kiválónak bizonyul: kirándulás Mount Abu-ra és "menetközben" Ahmedabad, a Mahatma asrama, Modhera, Palitana és Ranakpur, Eklingji és Nagda

1975 november 5.-én értünk haza a címben szereplő helyszíneket érintő utunkról. Sose jöttem volna rá az időpontra, ha nem villan az agyam, hogy Palitánáról hajnalban kellett útnak indulnunk, mert mindenképpen el akartuk érni Kocsis Zoltán hangversenyét. Sokat hallottunk már róla, de élőben még nem volt szerencsénk élvezni a játékát és egyébként is: huzamosabb külföldi tartózkodás alatt különös izgalmat vált ki a józan emberből, ha hazai "csemegéhez" juthat. Szokásomtól eltérőleg a tervezés ezúttal elég alapos volt, tudtuk, hol mit akarunk megnézni, az autóút körülbelül mennyi időt vesz

igénybe. Az egyébként nagyon rendes sofőrtől hamar átvettem a kormányt, mert félt az embertelen kavalkádtól (joggal!), alig cammogtunk a rossz kétsávos úton, ahol - mint mindig - kegyetlenül hajtottak az idő szerint (is) bérezett teherautó-sofőrök, ahol kézikocsi, bicikli, tricikli, állatok bandukoltak az Ahmedabadig erős forgalomban. Úgy tűnt, nyelvi nehézségei is voltak, amikor kérdezősködött a helyes útvonal iránt. Lehet, hogy tényleg volt, de magam se jártam nagy sikerrel, az egyik fontos útelágazásnál kiszálltam és megkérdeztem vagy öt embert, szépen tagolva a hosszú városnevet, mire az egyik a homlokára csapott: Amdabad! Merthogy így ejtik. Hogy kell vigyázni!

Ahmedabadot(w88 és 89) - azt hiszem - két látnivaló miatt vettük fel a programba (amúgy is útba esett): a rezgő minaret-páros és Mahatma Gandhi asrama volt a cél. Fodor [1] útleírása ugyan azt meséli a városról, hogy amíg Delhi és Fatehpur Szikri (hol van Agra?) nem épültek meg, az I. Ahmed Sah által 1411-ben alapított Ahmedabad volt Hindusztán legszebb városa, számtalan iszlám műemlékkel, de minket nem varázsolt el, poros, földszintes városként terült el átfoghatatlan méretekben. Lehet, ha több időnk van és alaposabban körül tudunk nézni, sok érdekességgel gazdagodunk. Most olvasom, hogy Gudzsarat vezetőinek is egyezik a véleménye az enyémmel, úgy döntöttek, hogy új fővárost építenek, és Ahmedabadot hagyják belefulladni a porába-koszába (mogul hagyomány?). Túl nagy fának bizonyulhat! A rezgő minaretek, amikhez hasonló tudomásom szerint csak az iráni (volt perzsa) Iszfahánban látható, működnek. A hozzánk szegődött útikalauz átment a másik toronyba és meglökte, a falhoz tapasztott tenyerünkön érezhető volt az ingás, állítólag pár másodperces késéssel. A mecset tömbje és a talaj rezzenéstelen marad közben. Maga az épület, a "Sidi Bashir"(w90) mecset nem kápráztatott el, hiába, kétszer volt már mögöttem Agra és Fatehpur Szikri.

Gandhi asramára nagyon kíváncsi voltam, tudtam, hogy élete legjelentősebb időszakát itt töltötte, itt folytatta első éhségsztrájkját és innen indította az angol gyarmatbirodalom elleni első "hadjáratát", a só-menetelést (Dandi Salt March). Nem csodálom, hogy India népe istenként tiszteli, a város szélén folyó Sabarmatiról elnevezett asram ugyanis szélsőséges puritanizmusról árulkodik, személyes holmit szinte nem látni az asztalán lévő eszközöket és az ágyát leszámítva. Illetve hát ott volt mellette a rokka, amelyen napi rendszerességgel dolgozott, ezzel is hirdetve, hogy a helyi kisipart meg kell védeni az angol "szervezett ipar" nyomásától. Minden világi jóról lemondott ez az ember, az egyszerű anyagokból épített asrama nyitott volt minden társadalmi réteg előtt, a haridzsánok előtt is. Tisztelettel és csodálattal néztem a helyet, ahol India függetlenségének gondolata formálódott, ahol az angol gyarmatbirodalom sírját kezdték ásni.

Mount Abu felé haladva tovább az út majdnem üressé vált, nyugodtan tudtunk közlekedni. Nézem, kocog velünk szemben két szekér, telepakolva, gyerekek a halmok tetején, a szekerek mellett férfiak is, nők is gyalogolnak. Annyira tarkán voltak öltözve, hogy még az indiai színes világból is kiríttak. Megálltam, az egyik asszony azonnal ott termett és a tenyeremből akart jósolni. De hiszen ezek cigányok, vándorcigányok, álla-

pítottuk meg, szinte egyszerre. Feledhetetlen jelenségek voltak, mintha a háború előtti Magyarországról egyszerűen átrepítette volna őket Garuda. Akkor már tudtuk, hogy erről a vidékről származik a magyar cigányság is. Most jut eszembe, hogy a napokban magyar rádióban hallottam egy cigány fiatalembertől (aki jobb szerette a cigány, mint a roma meghatározást), hogy a "cigány" 4000 éves, hindi eredetű szó és "úton lévőt" jelent. Nem lehet tévedés, úton voltak.

Mount Abu a maharadzsák és az angol urak nyári "Hill Station"-e, üdülőhelye volt(w92). Most is állnak a szépséges paloták. Egyik-másik állami kézbe került, az új elit használja. A település hegycsúcson fekszik, így a trópusi gőzfürdő fölé emelkedik, ide menekült mindig mindenki, aki kiemelkedett a társadalmi szürkeség ködéből: gazdag és elit. Késő este kapaszkodtunk fel a keskeny, de jó állapotban lévő úton. Már az autóban is megcsapott bennünket a hűs levegő, de a csúcson aztán igazán fázni kezdtünk. Valami kormány-szállóban foglaltunk szobát (Circuit House?), nagy hodály volt, tiszta, rendes, de kegyetlenül hideg, rég fáztam úgy, mint ott. Jött a kedves "szobalány", hosszú köntösbe öltözött, mezítlábas férfi. Hozta a forró vizet mosakodáshoz, meg fémkosárban parazsat a sarokban álló kis kályhához, befűtött. Nem sokat segített, de kaptunk számtalan meleg takarót is. Hajnalban fagypont közelébe hűlt le a levegő, ami a síkvidéki melegekhez képest kellemetlen meglepetésként érte az embert. A mezítlábas, kedves bácsika megjelent, hozta a "bed-tea"-t, majd a reggeli készülődés után a bőséges, finom reggelit, papajával, ham-and-eggs-el és ami szem-szájnak ingere. Közben rácsodálkoztunk a mesés kilátásra, a Nakki-tó, még ebben a magasságban is pálmaligetekkel övezve, paradicsomi látványt nyújt. A környezet gyönyörű! De lássuk a medvét, a két Dilwara-templomot, az egész túra értelmét, célját. Kérdezősködtünk, mert nyomát se láttuk templomoknak, bár kicsi a hely ahhoz, hogy eltévedjünk. Végül rámutattak két építményre, nem akartuk elhinni, hogy a templomokra mutat az illető, mert szürkés, púpos jelenségek voltak, mint egy nagyobb bunker. Mi ez, ki nem mondott nekünk igazat? A kedves indiai házaspár vagy Fodor? Nem lehet ilyen ízetlen tréfát űzni az emberrel! (Milyen furcsa is az emberi emlékezet! A CD "Mount Abu" könyvtárában látom, hogy bizony a templomok - legalábbis egyik-másik közülük - magas építmény!) Elszontyolodva baktattunk a templomok felé, de amint szembefordultunk az első templom bejáratával, földbe gyökerezett a lábunk. Valami elmondhatatlan szépség tárulkozott elénk: hófehér, csillogó márványból kifaragott finomművű bejárat-keret, áttört fényben csillogó, domborművekkel dúsan díszített oszlopok és valahol a távolban, mintegy keretbe fogva a szentély. Az első döbbent ámulatból ébredezve tettünk pár lépést a templom hajójába, de szinte görcsbe rándult a gyomrom az ideges igyekezettől, hogy most és azonnal örökre magamba zárjam a kibontakozó képet, az áttetsző finomságú leveleket nyitó indákat, a kupolákat záró függő virágkúpokat, az angyalokat (apszarákat), a levegős átriumszerű udvart, az oldalcellák sorában álló szenteket. Nehezen lelkesedő típus vagyok, inkább hümmögök, hogy igen, szép,

ha dicsérnek valamit, de most a hívőket zavarva is lefeküdtem többször az ugyancsak márvány padlóra és úgy próbáltam megörökíteni a mennyezet leheletfinom varázslatát, a sziromfüzéreket. Sajnos - talán épp a nagy izgalom miatt vagy mert márványt nehéz fotózni, a képek töredéke sikerült, egy-kettőt raktam fel csupán a CD-re. Az elsőnek épült templomban voltunk, a Vimal Shah által valamikor az első ezredforduló után (megtaláltam: 1032-ben) építtetett Vimal Vasahi-ban. Az építtetőn kívül még két nevet említenek a krónikák: Vasztupalát és Tedzsapalát (a '-pala' minden bizonnyal mesterséget jelöl), ők vezették az építést. Tedzsapala nevét hordja a második templom, amelyik mintegy két évszázaddal később született. Regék változatai keringenek arról, hogy a szobrászokat a kivésett márványpor súlyával azonos súlyú ezüsttel vagy aranynyal jutalmazták. A leghihetőbb változat, hogy a "készrejelentett" templom díszítőelemeinek továbbfinomítására tűzték ki először az ezüst-, majd az arany-prémiumot. Az előbb egy jó órányi időt töltöttem fotók keresésével és a 92. weblap mond talán valami többet a templom-varázslatról, mint az én fotóim. A második - Tedzsapala (másként Tedzspal) - templomról még annyit, hogy ha lehet, még gazdagabb, még finomabb díszítésekkel dicsekedhet, mint az első. Fergusson mondta állítólag a központi kupola gyámkődíszéről, hogy úgy függ a középpontban, mint egy kristálycsöpp-csillár és nem mint szilárd márványtömb. Az ő megfogalmazása se fejezi ki tökéletesen azt a mesterségbeli csúcsteljesítményt, amelyet ezek a templomok képviselnek. Leírhatatlan, egyszerűen megdermed a kéz, ha hozzáfog, annyira csodálatos. Azóta is hangsúlyozom, ha Indiáról kell mesélnem és a kérdező a Tadzs Mahallal kezdi, hogy igen, a Tadzs utánozhatatlan remekmű, de India számtalan egyenértékű vagy csodásabb építészeti emlékkel áldotta meg a világot. A Dilwara-templomok ebbe a sorba tartoznak!

Utólag nagyon sajnálom, hogy nem vettük fel a programunkba Girnar-t, ami a mendemondák szerint Mount Abu-val összemérhető világ. Nem jártunk messze, de hát nagyon időszűkében voltunk.

Visszatérek még Mount Abu-hoz (a névben Abu is egy istenség), mert elfeledkeztem annak hangsúlyozásáról, hogy dzséjn központról van szó, a Vimal Vaszahi templom "szentje" Adi Nath (egybeírva is használják: Adinath), az első tirtankara. (Nincs tévedés: a vallásalapító Mahavíra a 24. tirtankarának vallotta magát!) A név ismét nagy kérdőjel számomra, eddig abban a hitben voltam, hogy a Nath (Rabindra Nath!) bengáli előkelő származást jelöl, de mit jelent egy történelmileg nem igazolt, mitikus, dzséjn lénynél? Mélységesen indiai, megrendítő és elgondolkodtató a megrendelő Vimal Sah története: I. Bhima Dev-nek, a Szolanki uralkodónak volt "minisztere" és hadvezére. A csatákban folyó öldöklés miatt bűntudat kínozta és elvonult egy dzséjn acsaria (acharya, acharaya, általában asramot vezető szent férfiú, gondolkodó, tanító, nagy tisztelet övezi őket) asramába és hátralévő életét vallási vitákkal, filozófiával töltötte. Ambika védangyal istennőre hallgatva építtette a templomot. 1500 művész és

1200 kiszolgáló munkás 14 év alatt emelte! A dzséjn szentek ábrázolása itt is merev szabályok szerint történt, ők azok, akik nem emelik a művészi színvonalat.

Ismét nekiláttam a fotó-keresgélésnek és azonnal találtam egy kiváló weblapot, amelyben három olyan templomcsoporttal is ismerkedhet a látogató, amelyeket ezen a túránkon láttunk. "Jain Temples" címen, 95. számon található a Weblapok jegyzékében. Amint megnyílik a lap, tessék a templomok jegyzékéből kikeresni a "Dilwara Temples", "Adinath Temple Ranakpur" és "Palitana Temples" címszavakat. Érdemes!

Valaki felhívta a figyelmünket, hogy ha sétálunk párszáz métert és felkapaszkodunk egy emelkedőn, nagy értéket képviselő és szép aranyszobrot láthatunk. Megnéztük, Nandi-bika volt egy szent társaságában, tényleg szép, az értéke azonban - ha elhisszük a hívőnek, aki a figyelmünkbe ajánlotta, hogy színaranyból van - egyszerűen felbecsülhetetlen, tessék ránézni a mount abui fotótabló "Az arany Nandi-bika" képére.

Úgy indultunk tovább, hogy ehhez mérhető csodát nem láthatunk többé. Tévedtünk! Alig lehetett hallani Ranakpurról akkoriban, Fodor [1] is fél oldallal intézi el, majdnem úttalan út vezetett oda, erdő mélyébe van eldugva és "mindössze" egyetlen templom, igaz, a dzséjn világ legnagyobb temploma. Amint megláttuk az első oszlopcsarnokát, csak csendes sóhaj szakadt ki belőlem: hiszen ez talán szebb, mint a Dilwarák. Hezitálva vettük programba, hezitáltunk útközben is, ne hagyjuk-e ki? Nagy kár lett volna érte. Nem tudom jól magam elé idézni, kivéve azt a csarnokot, amelyiket a "Ranakpur" című fekete-fehér fotógyűjteményemben Ranakpur5-el jelöltem (CD). Feledhetetlen maradt, ahogy a lenyugvóban lévő Nap sugarai áttörnek az oszlopok között, pontosan, mint a nyári felhőzet résein teszik, amint az ember az északi dombokról rácsodálkozik a Balaton selymes vízére. Csillogó fehér márvány ez is (a képen sajnos nem érzékelni), az oszlopok és a mennyezet-elemek duzzadni látszanak a díszítő faragásoktól, szobroktól. Mint a weblapok jegyzékében 93. alatt található rövid angol leírásból is olvasható, Udaipur egyik ranája (királya) építtette a XV. században. Másutt olvasom, hogy Rana Kumbha-nak hívták. Ez is dzséjn templom és ugyancsak Adinathnak szentelték. És itt sokadszor zavarodok meg, megpróbálom tömören lefesteni az okát: az udaipuri királyság, mint fentebb írtam, radzsputánai uralkodók állama volt. Ők hinduk voltak, annak ellenére, hogy a későbbi szik közösségben kötelezővé tett Szing vezetéknevet viselték. Tehát ha valamivel keverné az ember a vallási hovatartozásukat, akkor a szikizmussal tenné. Igaz, a dzséjnizmus erődje Gudzsarat, amivel a radzsputok szomszédok és Mount Abu is Radzsasztánhoz tartozik. Mindenesetre nekem most beletört a lelkem, történelmi és vallástörténeti tanulmányokat kellene folytatnom, most nincs erre időm, ki akarom előbb írni magamból, ami bennem van. Mindenesetre eszembe jutott az indiai üzletember véleménye: "...(az angolok) csak a felszínt vakarták meg." Én se vagyok különb! Visszatérve a templomra, eltérő adatokat találok az oszlopok számára, a legkisebb 420, a legnagyobb 1444. Akármennyi, mindenki egyetért abban, hogy valamennyi egy darabból készült és nincs két telje-

sen azonos. A művészek fantázia-világa, variációs képessége emberfeletti, itt is utalok a Kailas-templom dicséretére: mintha önmagát szülte volna, mert ilyet ember nem tudhat alkotni! És íme, megint olvasom a saját véleményem: talán a fény-árnyék és színek játéka a legmegejtőbb. Ahogy a Nap jár az égbolton, az oszlopok színe fehérből kékre, majd aranyra változik. A nagymogulok legnagyobbika, Akbar is meglátogatta ezt a neki elvileg idegen szenthelyet (micsoda tolerancia!), és annyira elbűvölte, hogy bevésette az egyik oszlopba: soha senkinek nem engedi meg, hogy az építészetnek ezt az ékszerét lerombolja. Most, hogy nézegetem a saját fotóimat, veszem a bátorságot, hogy tegyek egy megállapítást, amiről most azt hiszem, a sajátom (aztán kiderül, hogy művészettörténészek rámutattak már): azt érzékelem, hogy bár a szobrok arcának-fejének megformálásában tipikus dzséjn vonások uralkodnak (éles, hegyes orr, kidülledt és élesen megrajzolt szem), a testtartásukat, mozgásukat a művészek nem "gyűrték bele" a dzséjn ikonográfia merevségébe, azok hinduk! Ilyen tekintetben akármelyik hindu templom frízében előkelő helyet foglalhatnának el, engem különösen a szomnatpuri, beluri és halebidi Hoysala (Hojszala) templomok alakjaira emlékeztetnek.

Ismét úgy indultunk tovább, hogy ennél izgalmasabbat nem láthatunk. Művészi szempontból igazunk volt, amit azonban Palitana nyújt a látogatónak, az több szempontból csúcs, hihetetlen, leírhatatlan(w91). Ezúttal a szervezésünk csődöt mondott, az enyém is, mert nem voltam elég figyelmes, és Fodoré [1] is, aki még lábjegyzetben se figyelmeztetett, hogy ohó, vándor, nem úgy van az, hogy felhajtasz a négykerekűddel a hegytetőre, ahol a 863 dzséjn templom áll, várfallal körülvéve! Meg kell állnod a kis település mellett emelkedő hegy lábánál és meg kell keresned a hegyre vezető gyalogút kezdetét, majd felbaktatnod a hegyre. A kétség, majd rémület szele csapott meg, amikor nagynehezen kiderítettük, hogy nem azért mutogatnak a hegy lábánál épített giccses-tarka épületre, mert az a templomcsoport kezdete, hanem mert nincs autóút és azon a kapun, boltocskák során áthaladva érhető el az első lépcsősor, amin el kell indulni a hegyre. Délután van, ott állsz verőfényben, +34 fokban egy Dobogókőnek kinéző hegy lábánál, bezárod a kocsid. Ekkor mondják először, hogy sietned is kell, mert este bezárják a kaput odafent. Nem nézed meg az először elátkozott útikönyvben, milyen magas is a hegy, kétségeid vannak, hihetsz-e a 800-valamennyi számnak (nem látszik szinte semmi a hegycsúcsból), nem veszel magadhoz folyadékot, vakarod egy percig a fejed, érdemes-e, majd hitedre támaszkodva sietve elindulsz. A negyvenes éveid épphogy elkezdtek ketyegni, nem fáradsz el (hamar). Lépcsők, kanyargós utacska, lefelé igyekvő indiaiak lábon, két-két csupa ín, vékonyka ember által cipelt lengőhintón törökülésben (a plató nem tesz mást lehetővé) és kizárólag indiaiak. Az egyik első lépcsősoron meg is állít bennünket egy kedves házaspár: a templomokhoz igyekszünk? Az igenlő válaszra aggódóvá válik a tekintetük: vegyenek igénybe hordárt, nem európaiaknak való ebben a hőségben a hegymászás. Egy pillanatra nézzük a hintázó platókat, elképzeljük a törökülést, meg a nyomorgányokkal való cipeltetés számukra megalázó

voltát, és a figyelmeztetést megköszönve kaptatunk tovább. Lépcsők, nyugodtan kérődző tehenek, kecske, a lépcsőfordulóknál nagy betonhordókban víz, a peremén alumínium bögre, a látványtól kiszárad a torok, de hát nem, ebből nem lehet inni! Nem izzadunk, illetve amit kiizzad az ember, az azonnal rá is szárad. Laposabb rész jön, valamit látni a várból, hol az az átkozott nyolcszáz? Mintha messzebb és magasabban lenne a csúcs most, mint a hegy lábánál volt: két Dobogókő ez, nem egy. Feljebb, feljebb, a hegy is kúszik arrébb és feljebb. Remegő lábakkal érünk a várkapuhoz, puskás őr. Fátyolosodnak a fények, siessünk. Mutogat a cipőnkre a puskacsővel, levesszük, tudjuk. Mutogat a nadrágszíjra, leveszem és fogom a nadrágom. Mutogat a fényképezőgépre, jesszusom, tán fotózni se szabad? Nem, csak a bőrtokot kell otthagyni nála. Abszolút erőszakmentesség. Belépünk a kapun és egyszerre megértjük: újabb csoda, megérte. Homokkő templomok, olyan kicsik, hogy 2-3 embernél több nem fér be, csoportokat képeznek, a csoport közepén nagyobbak, díszesebbek. Mind hegyes, nagyon hosszúkás hagymakupolával mutat az égre. Tűerdő, mesevilág, fantázia-tobzódás: csodaváró, felfelé néző emberek hitének ereje tud csak ilyet létrehozni. Az állapotuk nagyon eltérő: romos, félig romos kis templomok mellett épen megmaradt közepesek (falusi ház-méret, tornyocskával), beállványozott, rekonstrukció alatt álló nagyobbak. A falak színe ennek megfelelően változatos, a szürke mohától a frissen kopácsolt sárgáig tarkállanak. Az időnk elfogyott, szinte szaladgáltunk a templomok között, hogy néhánynak az enteriőrjét is megnézzük, nem láttam igazán izgalmas, művészi alkotásokat, kevés és merev a díszítőelem, szobor. A legnagyobb templomokhoz, a hegynyereggel kettéosztott csúcs túlsó oldalára el se jutottunk, azokról egy-két jobb fotót sikerült készíteni. Irodalomból idézem, hogy az első templomot 960-ban kezdték építeni a hegyen, amit Satrundzsajának hívnak, és ez a templom is Adinathot hirdeti. Sorozatban épültek aztán a XI.-XII. században, majd a mogulok megszentségtelenítették, félig lerombolták az egészet. Új lendületet akkor kapott az építkezés, amikor Szuri szent elérte Akbarnál (megint a bölcs Hatalmas!), hogy megőrizzék a hegy önállóságát és hogy megtiltsa a vadászatot, állatok megölését az év napjainak felén. A szent lábnyomait egy szentélyben meg lehet tekinteni és a dzséjnek hisznek abban, hogy halálra éheztetve magát megszabadult a reinkarnációtól, elérte a nirvánát. Fontos tudni, hogy délután négykor az Adiszvara templomban a templom szentjét feldíszítik igen értékes ékszerekkel, érdemes erre koncentrálni. Érzésem szerint a templomok adományokként épültek, a bűnbánó vagy nagyon hívő emberek ezzel akarták elérni a következő élet jó szintjét. Leérve nem bírtuk tovább a szomjúságot, a csicsás templomnál vettünk két láda hűsítőt és az egyiket a kocsi mellett állva, egy-két üveg kivételével megittuk. Teljesen ki voltunk száradva.

Megnéztük: a hegy 2000 láb, azaz cca. 610 m magas!

A CD "Palitana" gyűjteményének indiai fotóművészek által készített képei jól érzékeltetik a tömör, sűrített templomépítészet.

Hadd soroljam fel, mire kell feltétlenül ügyelnie a vándornak: gyalog vagy lengő platón kell feljutnia a hegyre, kellő mennyiségű folyadékot vigyen magával, reggelre időzítse a programot, bőrt ne vigyen magával, lehet, hogy nem engedik fotózni (Fodor írja), a monszun alatt zárva tartják, kerülje a dzséjn ünnepeket, zarándoklatokat!

Mielőtt befejezném ezt a túrát, pár mondatot szentelek még három templomcsoportra, amelyeket Mount Abu környékén láttunk, félórára-órára megállva: Modhera (Modera), Nagda és Eklingdzsi. Ha rányitnak a Weblapok jegyzékében szereplő (w96, 97, 98) weblapokra, meg a "Nagda és Eklingji" tablóra (CD), kapnak valami képet ezekről is. Rosszabbat, mint a valóság! Moderában a Nap-templomnál először találkoztunk erotikus szobrokkal, a templom melletti szent medence minden addig látottnál nagyobb és mélyebb volt, széles lépcsősorok vezettek a kevés vízhez. Nagda és Eklingdzsi egymás mellé épült, talán egy km a távolság köztük, Nagdán erőteljes rekonstrukció folyt, mintha keveredett volna néhány hindu templom és egy dzséjn. Eklingdzsi fallal körülvett hindu templomok csoportja, az elsőt a VIII. században emelték. Az irodalom szép oszlopcsarnokba helyezett négyarcú, fekete márvány Síváról ír, be kell vallanom, nem emlékszem. Lehet, itt kellett folyosószerűen szűk úton, nagy tömegben hátramenni a főtemplomhoz, ahol aztán valami miatt nem lehetett vagy nem mertünk belépni magába a templomba.

Mint a túra bevezetőjében említettem, hazafelé Palitanából, hajnali öt körül indultunk. Párafoltok úsztak a pirkadat sárgás fényében. Nagy meglepetésünkre vörösre festett szarvú tehenek által vontatott szekereken már vonultak a turbános parasztok a földekre, dolgozni. Mint itthon, gyerekkoromban az egyéni gazdálkodók. Mondja valaki, hogy az indiaiak lusták! (Azért mondom, mert mondják.) Sajnáltam szegényeket, nyomorúságos, gyatra eszközeikkel sokra nem vihetik. A feleségem észrevett egy tollait szélesre terítő pávát az útmenti földeket, úgy megörült, majdnem megállította az autót. Pávát így, a mezőn bandukolva addig nem láttunk.

Mindaz, amiről ezzel a túrával kapcsolatban írtam, akkor még majdnem ismeretlen volt a külföldi turisták előtt. Ma luxus-vonatokat hirdetnek az utazási irodák. Élni kell a lehetőséggel! Nem szabad a pályaudvaroktól, meg a tömeg-vonatoktól megijedni, a hálókocsis expresszekben kiválóak a körülmények, és jó értelemben vett keleti a kiszolgálás.

Végül egy megjegyzés ehhez a túrához: ha most tervezném, biztos elkövetnék mindent, hogy egy nappal megtoldjam és megnézzem a megtett útvonaltól tán 50 kmre fekvő Lothalt, a szubkontinens (akkortól visszaszámolva) néhány éve felfedezett, a Harappa-civilizációhoz tartozó legősibb települését, a Kr. előtt 3500 körül épült kikötőt. Meglepő, nemde? A közelmúltig súlyos bűnnek számító tengeren hajózás, tengerentúlra utazás 5500 évvel ezelőtt előkelő foglalkozásnak számíthatott. Nem lehet tévedés: a kikötőt dokk, utcák, házak, fal vették körül és földalatti csatornázás létezett! Tudják vagy tudni vélik, hogy Mezopotámiával és Egyiptommal folytattak innen tengeri kereskedelmet a dravidák. Eláll az ember lélegzete. (Fodor, 397. old.)

XX.5. A második Karácsony-Újév: Goa

Goa, Goa, de kellemes is emlékezni rá! Nem mintha nem lenne millió szebb, mesésebb, elvarázsoltabb hely Indiában, de ritkán adatik meg az embernek, aki nem milliomos, se nem szélhámos, hogy olyan nyugodtan, békésen pihenjen 5-6 napot, közel luxuskörülmények között, mint az nekünk sikerült Goában(w99). Az odaút szokás szerint vergődés és folyamatos életveszély volt: valaki vagy akár egy tehén eléd ugrik, elütöd, azonnal meglincselhetnek. Mégis, a másfél év alatt elég rutint szereztem, sofőrt nem is vittünk, mert... sok oldala van a kérdésnek... még jobban fél, mint jómagam, megalázó elengedni az előkelő szálló bejáratánál, tudva, hogy valami koszos kis putriban, háncságyon fog meghúzódni. Ügyesen kell lavírozni a lehetetlenül tarka forgalomban, vigyázva, hogy métereken belül meg tudjon állni az ember, és sok egyéb trükk segít elérni a 70 km/óra átlagot. Embertelenül kimerítő. Mindig nagy kő esik le az ember szívéről, amikor célba ér.

Estére hajlott, amikor megérkeztünk a szállodához, a talán első szezonját élő Fort Aguadához. A Tadzs-szállodalánchoz tartozó épületcsoportot - mint a neve is mutatja - romokban heverő portugál erődre és a mögöttes dombra építették és ezzel megtették az első lépést a mára üdülő-paradicsommá nőtt tengerpart megnyitásához a kül- és belföldi turizmus számára. A szálló főépülete külsőleg talán a portugál építészetre emlékeztet, a trópusi éghajlatnak megfelelően azonban levegős, nagy terek nyílnak egymásba, a szobákból tengerre néző erkélyre léphet a vendég. Vacsoraidő következett, amint kilihegtük magunkat, levonultunk a csupa pasztell, csupa virág, nádbútoros étterembe és válogattunk a vegyes, indiai-európai ételekben, tengernyi rákban, halban, nagyon gazdag gyümölcstálakból a már megszeretett helyi gyümölcs-ritkaságokban.

1975 Karácsonyát toldottuk meg pár nappal, hogy érdemes legyen lemenni délre, mintegy 700 km-re. Este kellemesen hűs volt a levegő, reggel is pihentető szellőre ébredtünk. Az előkelően előadott és gazdag reggeli után felöltöttük merész fürdőruházatunkat, és elindultunk a partra körülnézni, fürdeni. Az étteremből teraszra léptünk, majd pár lépcső után máris ott volt a porfinom arany homok, amely mindössze 20-30 m széles sávot foglalt el éppen, mert dagály volt, a domb felőli oldalon méternyi bozótos kötötte össze a ritkás pálmasorral. Vissza kell ugratnom a lépcsőkhöz, ott ugyanis majdnem a földbe gyökerezett a lábunk: szembeütköztünk egy európai (a beszédjükből azonnal kiderült, hogy német) középkorú párral, akik épp megálltak, hogy a férfi felhúzza fürdőnadrágját, a hölgy pedig felvegye a melltartóját. Kiderült, hogy az ortodox Indiában ez a katolikus szenthely topless, illetve akár teljesen nudista előkelő nyugati népek és hippik fürdőhelye. A hippik tanyáját este vagy másnap este fedeztük csak fel, amikor elsétáltunk a 4-5 km hosszan elnyúló, szinte teljesen üres föveny másik végébe, ahol az kiöblösödött a domb felé (most olvasom, hogy összesen mintegy 140 km ilyen fövenyes part van Goában). Itt, és a föveny vége előtt partra húzva sorakozó 6-8 m hosszú, közel embermagas, és két méter széles, feketére festett fa-halászbárkák tö-

vében tanyáztak a nudista hippik. Sivatagi teve autóik és lakókocsijaik mellett, többen kis sátruk előtt napoztak, kultúrember módjára olvasgattak, volt hölgy, aki a csecsemőjét szoptatta. A hetvenes évek Magyarországán erről hallani lehetett ugyan, de tiltott dolog volt, itt viszont sugárzott mindenből, hogy egyrészt a hippik ezt az életet nem alkalomszerűen űzik, hanem számukra ez életforma, másrészt, hogy az indiaiakat egyáltalán nem rendítette meg, befogadták a jelenséget, azonnal rá is szerveződtek, nyitottak vagy hippi-kocsmává alakítottak át egy rozoga "éttermet". Nyugodt, békés együttélésben töltötte az időt az indiai ortodoxia és a szélsőséges nyugati hippizmus. Hogy a kontraszt nagyobb legyen, pár lépésre a hippi-tanyától indiai család fürdőzött: a férfiak becsülettel fürdőnadrágra vetkőztek, de a nők teljes "menetfelszerelésben", száriban merészkedtek be térdig a vízbe. Fantasztikus élményt nyújtott egymáshoz ilyen közel látni a szélsőségeket.

Említettem, hogy karácsonyi - és ha jól emlékszem újévi - ünnepekre utaztunk le. Nappal csak azért tudtuk elviselni a 30 fok feletti hőséget, mert a forró évszakok alatt, tavasszal és ősszel Bombayban több szokott lenni. A vízhőmérsékleten azonban Indiában megedződött lelkünk is elcsodálkozott, kiírták: 32 fokos vízben fürdőztünk. Karácsonykor! Mesevilág! Napozásról nem igen lehetett szó, a nádból készült árnyékoló táblák és napernyők valamit enyhítettek a Nap perzselő erején, de félóra után be kellett menekülni a vízbe vagy a légkondicionált szállodába.

A forróság hamar kivette az emberből az erőt és a kedvet, hogy napon tartózkodjék, meg a kíváncsiság is hajtott bennünket, így több körutat tettünk. Először a legbrutálisabb hódítókként ismert portugálok műemlékeit néztük meg. Azokét, akik harci gyakorlataik során – említettem már – szétlőtték a Bombay melletti Elephanta sziklatemplomainak csodaszép szobrait. Ők voltak az egyetlen hódító keresztény nép, amelyik három kis területen, Goában, Damanon és Diun – durva erőszakkal – megtérítette a lakosság döntő többségét. A hetvenes években Goában a lakosság jó 80%-a katolikus volt. A Pondicherryt (Délkelet-India, tengerpart) meghódító franciákról nem keringtek durvaságra utaló hírek.

A portugálok voltak az első tengeren érkezett betolakodók. Alfonso de Albuquerque 1510-ben szállt partra és hamarosan olyan kereskedelmi kikötőt és forgalmat épített, illetve produkált, hogy a lisszabonihoz hasonlították. Fűszerek, drágakövek és selyem képezték az export gerincét. Harminc évvel később jelent meg a hittérítő Szent Francis Xavier, az előkelő családból származó és nagyon művelt pap, aki apostoli nunciusként érkezett, ember volt. Átformálta Goát, majd tovább utazott Keletre, hogy Kína megtérítésével is megpróbálkozzon. Kína előtt utolérte a halál, holttestét visszaszállították Goába. Őt azonban inkvizítorok követték, akik nem ismertek kegyelmet. Goa megtérítése teljes sikerrel zárult. A XVI. század végétől Goára szemet vetett több náció, ostromolták hinduk, muzulmánok, dánok és angolok. 1750-re a barokk város romokban hevert, és a lakosság a harcok és járványok elől délebbre, Panaji-ba (Panadzsi) húzódott

le. A kegyetlen portugál hatalom ellen a lakosság többször felkelt. Végül India - katonai fellépéssel, de gyakorlatilag vértelenül - 1961-ben annektálta a portugál (és ugyanakkor a francia) területeket.

Indiában nem a katolikus templomok érdeklik az utazót, mégis becsülettel végignéztük a pár négyzetkilométer területen található fontosabb templomokat. A Saint Cajetan volt a portugál elnyomók temetkezési helye, a "The Sé Cathedral", a fehér, féloldalas építmény, az egyik tornya összeomlott. Emlékeim szerint egyszerű enteriőrje nem emlékeztet a latin székesegyházak gazdag pompájára. Az "Assziszi Szent Ferenc" templom nevéről általában Francis Xavier-re asszociálnak, pedig "csak" a ferences rend temploma, akik elsőként, Albuquerque-el érkeztek. A fő látnivaló a "Bom Jesus" Bazilika, ami önmagában is lenyűgözően szép jezsuita alkotás, tíz évig építették. Az arányos szerkezetű katedrális enteriőrje a leggazdagabb európai templomokat idézi, de a látogatók elsősorban Szent Xavier miatt keresik fel, akinek a holtteste csupa márvány, drágakő-kirakás közt ezüst koporsóban látható. A szent teste annak ellenére, hogy Kínától Goáig négyszer temették, majdnem teljesen ép, többet ártottak neki a hívők és a Vatikán: mindkét lába nagyujját őrjöngő nők harapták le, valamelyik pápa pedig egyik karját vitette Rómába.

Hindu templom nemigen maradt, mecset pedig egyetlen: a portugálok itt is kitettek magukért, alaposan, rendszeresen rombolták a más vallások templomait (európai és keresztény kultúra!). Pár hindu templomot az annektálás után rekonstruáltak. Számunkra rendkívül érdekes látvány volt, amikor a visszaút első kilométereinek megtétele után egy útelágazásnál kis katolikus templomot fedeztünk fel, amelyikhez ünneplő szériba öltözött asszonyok, kezükben rózsafüzérrel, meg kendőcskével, és fekete nadrágba, fehér ingbe öltözött férfiak igyekeztek az Újévi misére. (Most vált bennem biztossá, hogy a Szilvesztert is a szállóban töltöttük!)

A goaiak mindennapi életébe is be tudtunk tekinteni a körútjaink alkalmával, illetve a visszaúton. Találtunk egy ősi-ősi módszerekkel és szerszámokkal dolgozó hajógyártó műhelyt a pálmák között rejtőzködve, láttunk üdezöld rizsföldeket és a rajtuk, térdig vízben dolgozó nőket, akik ott is szárit viseltek, és két szántóvetőt, az egyik még faekét használt, a másik már acélt. Az igavonó marhák szarvát ők is vörösre festik (vajon miért?). A goai fotótablóban mindez fellelhető (CD, "Goa").

A szállón és tengerparton kívül ezekre többször emlékezünk, mint a templomokra.

XX.6. Kényszer-kirándulás: Poona, mentés egy zsaroló banda karmaiból

Punába(w100) nem jókedvemben rándultam át, hanem egy ügyetlen magyart kimentendő egy szélhámos maffia, zsaroló banda karmaiból. Nem mindent írok le pontosan a történtekből, egyetlen nevet sem említek, mert szinte minden lépés, amit akkor tettünk, illetve az indiai rendőrség tett, szabálytalan volt. Hál'isten viszont, hogy tökéletes kooperációban, kölcsönös egyetértésben zajlott minden apró mozzanat.

Történt, hogy ülök az íróasztalomnál, csöng a telefon. "Egy magyar Punából" - mondja és kapcsol a Kirendeltség titkárnője. Kapkodva, idegesen és zavarosan ad elő valami alig követhető sztorit a férfihang. A lényeg azért felfogható volt: hatalmas összeggel zsarolja egy ügyvéd, ha nem fizet, tartós rokkantság okozásáért feljelentik. Gyorsan egyeztessünk nevet, koordinátákat, visszahívom, illetve ő is hívjon félóra múlva. Tájékoztatom a Kirendeltség vezetőjét, azonnal fogja a telefont és hívja a delhi Nagykövetséget. Perceken belül kapjuk az utasítást: mondjuk a legénynek, hogy a legközelebbi lehetőséggel utazzon fel Delhibe és jelentkezzen náluk, a Kirendeltségről pedig utazzon le valaki Punába és tisztázza az ügyet, ha lehetséges, mossa ki a szerencsétlent az izéből... Persze a labda azonnal visszagurult hozzám: pakolj, készülj fel 2-3 napos ottartózkodásra, vigyél sofőrt és azonnal indulj. Az újabb telefon a bejelentővel - az indiai telefonhálózat elmaradott állapota miatt - nehezen jött össze, a fickó, egy magyar vállalat műszaki embere, örült a távozási ukáznak, annyit ki lehetett belőle szedni, hogy elütött valakit és meg tudta nevezni a kórházat, ahol a sérültet ápolják, meg a zsaroló ügyvédet. Át sikerült faxolnia az ügyvéd követelését tartalmazó levelet is. Elhangzott a követelt összeg: 100 000 rúpia, akkor cca. 12 000 dollár.

Az út meglepően jónak bizonyult, kétsávos volt ugyan, de a hegyi szakaszt leszámítva, ahol helyenként kimosták a lezúduló monszun-esők, nem tűnt nagyon egyenetlennek. Itt láttam először gyerek-vőlegényt, amint lóhátra ültetve, kicicomázva, turbánosan vitték a mennyegzőre. Nem tudtam időt szentelni a látványnak, siettem. Élesen rögződött azonban az emlékezetemben a tíz-tizenkét éves kisfiúcska bájos arca. Valahol az emelkedő kezdeténél vonultak, az emelkedőnél, amely élesen választja el a partmenti, 80 km körüli sávot a Dekkán-fennsíktól. Nem lehet nagy a szintkülönbség, talán 5-600 m, de igen élesen emelkedik ki a sík vidékből, szerpentinné válik az út, és olyan meredek emelkedők tarkítják, hogy a teherautók, de még a buszok is lépésben kapaszkodtak felfelé, gyakorlatilag lehetetlenné téve az előzést. A csúcstól, az út felétől viszont enyhén lejtett az út a Bombaytól pontosan 200 km-re lévő Punáig. Meglepődve tapasztaltam, hogy a kis magasság is jelentősen enyhített a gőzös partmenti hőségen.

Az akkor 850 000 lakosú város érzésem szerint nagyobb területet foglalt el, mint Budapest. Legkevesebb tíz km-t araszoltunk a pokolian nagy és nyüzsgő tömegben, közlekedésben, mire a várost magját elértük. Az út mindkét oldalán ipari jellegű létesítmények és bódésorok váltogatták egymást. Azért használom a "jellegű" kifejezést, mert volt ott minden: az utcai oldalán nyitott barkács-műhely, mikro-, mini-, általunk most kis- és középiparnak nevezett tevékenységet sejtető épületek, nagyobb csarnokok, a tizedik legnagyobb ipari hatalom, India termelésének minden szintje megtalálható lehetett néhánytíz négyzetkilométeren. Por, füst, füstös pára, kosz és bűz, de ipar, még az esti órákban, a lemenő nap sárgás-ködös fényében is lüktető ipar.

Késő este érkeztünk a mogul építészetet utánzó szállóhoz, bejelentkeztem, aztán tettünk egy tájékozódó-bemérő kört a városban, bemértük a kórházat és a rendőrka-

pitányságot. Többre nem tellett. Másnap reggel 9 körül mentem el a magánkórházba, ahol a főorvost vagy a műtétet végző orvost kerestem, csak annyi derült ki, hogy a kettő ugyanaz, de nincs bent, menjek vissza két-három óra múlva. A névkártyám hátrahagyva és visszatérést jelezve elvonultam. Kis fejtörés után úgy döntöttem, hogy bejelentkezek a rendőrségen, biztosan okosabb leszek, és talán segítséget is kapok a rejtvény megfejtéséhez: miként lehetséges, hogy zsarolják a baleset okozóját? A szürke, kopott, de méltóságteljes méretű épületben magához a kapitányhoz kalauzoltak, három vagy öt Magyarországnyi népesség rendjének őrzőjéhez. Mogorva képpel fogadta a köszönésem és helyet mutatott egy összecsukható vas-széken (normál tartozék ilyen helyeken). Pár szót szóltam arról, milyen baleset ügyében keresem és átadtam a névkártyámat. Halovány mosoly futott át az arcán és közölte: örülök, hogy feladja magát. Hoppá, nem a legjobb pozíció, egy másodpercre villant, milyen lehet ebben a - már elnézést - ipari porfészekben és trópusi gőzfürdőben a dutyi, de nem ábrándoztam sokáig a felderengő képen, inkább én is igyekeztem mosolygást erőltetni az arcomra és elmeséltem, hogy a bűnös védelmére érkeztem, aki egyben egy zsarolás áldozata is. Fantasztikus elmejátéknak lehettem szem- és fültanúja: a főrendőr a kórházról és főorvosról már tudott, arra is nem kígyómozgással billegtette a fejét (igenlés, jóváhagyás), hanem az ugyancsak utánozhatatlan vízszintes nemmel. De amikor meghallotta a zsaroló ügyvéd nevét, felkapta a fejét: már volt valami disznósága, lássuk csak, lássuk csak... És a névből levezette az indiai Középnyugat városban csücsülve, hogy valahol Tamil Naduban, Délkelet legdélebbi államában valami város mellett..., hümmögött..., igen, X város mellett Y faluból származik (nem tréfálok, nem füllentek!), ahol zsarolásra szakosodott bandák vannak, semmi közük ügyvédséghez, igen, ezt az embert már elkaptuk zsarolásért. Mintha egy főrendőr Szegeden levezetné, hogy Santos akárki Barcelona mellett egy kis faluban kellett hogy szülessen. Ilyenkor jó a kasztrendszer. Itt előhúztam a papír másodpéldányát, átadtam, megkínált mézédes, tejes teával, a többi már gyerekjáték volt. Megbeszéltük, hogy menjek vissza a kórházba, várjam ki a főorvost, követeljem, hogy mutassák meg a beteget, jegyezzek meg mindent, amit lényegesnek tartok és keressem fel újra őt. Ekkorra összeállt a teljes kép, amit a magyar legény takargató szövegéből, a levélből, a kórház viselkedéséből és a főrendőr pár ismertető mondatából kellett összeraknom. A magyar hülye volt, mert egyirányú utcába fordított irányból hajtott be a furgonjával, lépésben haladva megütötte a visszapillantó tükrével egy járókelő fejét, aki részegen az úttesten támolygott. A tömeg a vérző fejjel az úton fekvő ember láttán lincselésre készen vette körül, mire berántotta a kocsiba a sérültet és bevitte a kórházba, ahol - mint magánkórházakban dívik - aláíratták vele, hogy minden költséget visel. A kórház bevonta szövetségesét és megfenyegették a fickót, hogy súlyos, maradandó agyi károsodás okozásáért feljelentik, hacsak nem fizeti ki - a költségek mellett - a százezer rúpiát. Ekkor, és csak ekkor telefonált!

A főorvos éppen "operált" (mondták), majd tán egy óra múlva megjelent csurom vér köpenyben. Kérésemre felvezetett egy emeleti kórterembe, ahol tolószéken elém toltak egy roncsot, vagy tán színészt. A feje körbe volt fáslizva, csak a szeme-füle látszott ki. A kérdéseimre, hogy neve, születése, meg se rezzent, csak meredt maga elé. A főorvos úr megmutatta az ágyát, kórlapját, de mindez már felesleges volt, a képlet teljesen világossá vált, nem a magyar áldozatát mutatták meg nekem.

Visszamentem a szívélyes főrendőrhöz, meghallgatott, majd rövid hezitálás után azt a tanácsot adta, hogy repítsük haza mielőbb a vétkes emberünket, a többit bízzuk rájuk. Nem mondhattam meg neki, hogy a fickónak aznap reggel el kellett repülnie Delhiből.

Ne tessék senkire követ vetni a mentésben részvettek közül: ha börtönbe került volna ott, nem sokáig maradt volna életben. De a zsarolók is erőszakhoz folyamodhattak volna. Ezt a főrendőr jobban tudta, mint mi.

A városból nem sokat láttam. Olvasom, hogy India életében jelentős szerepet játszó emberek sorának szülőhelye. Sivadzsi, a mogulok ellen felkelő maráták vezére, Tilak, a függetlenségi mozgalom egyik vezető alakja, Gokhale, aki az önfeláldozó közszolgálat zászlóvivője volt, Karve professzor, aki a nők felemelésének áldozta életét, mind Puna vagy közvetlen környékének a szülötte. És a város ma négymilliós ipari óriás.

XX.7. Hivatalos kiküldetés a kulcsra záródó városba: Rajkot és Bhuj

Nagyon érdekesnek bizonyult ez az utam is, bár úgy kísértem el Magyarország egyik legnevesebb geológusát az útra, mintha a fogamat húzták volna. Indiai kutatók meghívására érkezett, név szerint kérték őt, mint nemzetközileg is elismert szakértőt, hogy vegyen részt a gudzsarati Kutch (Káccs) régióban végzett bauxit-kutatások eredményeinek értékelésében, illetve vizsgálja meg, helytállók-e az ő megállapításaik. A terület részben már megkutatott volt, sőt talán a kitermelés is megindult, de új felszíni vagy közvetlen felszín alatti "lencsék" felmérését végezték. El kellett kísérnem, hogy a kommunikációban segítsem, bár beszélt angolul, különösen a szakmai nyelvben értették meg jól egymást az indiaiakkal. A helyszínre - úgy tűnik most, visszatekintve - azért mentek ki, mert a domborzati viszonyok is utaltak a lencsék méreteire. Mindig érdekfeszítő, ha nem is ért a témához az ember, amikor szakmai vita, beszélgetés résztvevője, élveztem ezúttal is, ahogy szavakból, szinte mozdulatokból értették egymást, alig kellett segíteni. Akkor és ott a szakértő majdnem mindenre rábólintott, amit az indiaiak kihoztak a fúrások adataiból, fejből is számoltak hossz- és köbmértékeket. Ha eltérő észrevételt tett, nagy figyelemmel hallgatták. Később kérdeztem, milyen a helyiek szakértelme, nekem ócsárolhatta volna őket, de a legnagyobb elismerés hangján beszélt róluk.

A táj idegen, furcsa, kicsit talán lehangoló volt, a növényzetet sárguló fű, életjelt alig adó kúszócserjék, itt-ott szinte levéltelen, alacsony fák alkották. Félsivatag? A talaj helyenként repedezett, vizet még a monszun alatt se sokat láthat. A Rann szé-

lén járhattunk, az év nagy részén keményre száradó iszaptenger-sivatag mellett, amely a monszun-időszakban felpuhul. Valaha volt önálló királyság a terület, Saurashtra (Szaurastra), amelynek a fővárosában, Rajkotban (Radzskot) töltötte gyermekkorát Mahatma Gandhi, akinek az édesapja az állam főminiszterének, dewan-jának magas tisztét töltötte be. (Egyszerre két érdekesség: már akkor, a kis államokban is főminiszterek vezették az adminisztráció fejét, mint ma a szubkontinens hatalmas államaiban; a "dewan" pedig a török - muzulmán - birodalom dívánjára emlékeztet, bár az, legjobb tudomásom szerint államtanács volt.) Az angol elnyomás ideje alatt a Nyugati Államok British Resident-je, képviselője, ura székelt a városban.

Mi is Radzskotba repültünk, onnan vittek minket tovább terepjárón. Nem láttam annyit a városból, hogy érdemes lenne kotorászni az agyamban, emlékek után kutatva. Nagyon poros, szegény, vidéki kisváros benyomását tette rám. Most - a Weblapok jegyzékében 101. alatt szereplő weblapban olvasom - 1,8 milliós, Budapestnyi nagyváros. Egyetlen, népességgel kapcsolatos adatsort emelek ki ide, mert én ledermedtem tőle: Birth (születés) 33.56% and Death (halálozás) 10.17%, Child Death (gyermekhalandóság) 50.36 / 1000 születés. Micsoda megállíthatatlan népszaporulat és még mindig magas gyermekhalandóság! Az utóbbi teszi érthetővé a sok gyerekre törekvést, ami India egész lakosságára jellemző, vagy legalábbis az volt a hetvenes-nyolcvanas években.

A szakértői csapat annyira elmerült a lencsék tanulmányozásában - séta, kotorászás a kiásott gödrökben, bauxit-rögök kiemelése és vizsgálata, vita, eszmecsere, be a kocsiba, néhány km-el arrébb ismétlődik minden -, hogy ránk szürkült. A csapat egyik tagja nézegetni kezdte az óráját: mennünk kell, mert bezárják a városkaput. Nem értettük, miről van szó. Kiderült, hogy Bhuj-ban (Budzs)(w102) foglaltak szállást valami állami vendégszálláson, és a város kapuját sötétedéskor kulcsra zárják. Sietve kocsiztunk a magas várfallal körülzárt városba. Nem láttam a kapukulcsot, de nem hiszem, hogy rosszul emlékeznék, csak az ingat meg a hitemben, hogy Fodor [1] úgy ír a kapuzárásról, mint ami a közelmúltig (a kiadás éve 1974) dívott. Ő tévedhet, a városon kívül nem létezett élet, a város pedig középkori várként uralta a vidéket, ha becsukom a szemem, mesébe, kalandfilmbe illő képet látok. Kulcs vagy nem kulcs, évszázadokat léptem vissza. Az arcok is felderengenek, kedves mosolyú, mongoloidnak tűnő arcú, kitűnő emberek voltak. (Találtam egy fotót Bhuj-ról, hihetetlen, de katolikusnak tűnő templom létezett ebben a furcsa vár-városban.)

Ide írom még, hogy a magyar szakértő édesapja a Horthy-rendszer egyik vezető alakja volt. A fiának nagy lelki terhet kellett elviselnie. Emberileg is a rendesek közé sorolom, nem csak szakmailag.

XX.8. És a nagy rohanás Dél-Indiában, repülőn, buszon, taxin: Madras, Mahabalipuram, Kanchipuram, Tanjore, Tiruchirapalli & Srirangam, Madurai, Cape Comorin, Kovalam Beach, Cochin, Mysore, Sravanabelagola, Srirangapatnam, Somnathpur, Belur & Halebid, Krishnarajasagar, Hampi & Vijayanagar, Bangalore (több névváltozattal találkozni, pl.: Sravanabelagolát Sravanabengolaként és Sravabengolaként is ismerik, Halebidet Halebidunak is hívják), és Ootacamondot is érintettem.

Amrita születése kétségessé tette, meg tudjuk-e valósítani a tervezett dél-indiai utat. Úgy éreztem, sok minden kihagyható Indiában anélkül, hogy a teljesség érzetét sértené, de Dél-India nélkül otthagyni bűn lenne. A Himalájáért és Kasmírért is vérzett a szívem, de a dravida világ emlékeiről olvasottak, hallottak ismeretében a Délt fontosabbnak tartottam. Talán az döntött az út mellett, hogy valahogy október végén, november elején olyan indiai ünnep-özön jött össze, hogy több mint egy hetet lehetett szabaddá tenni néhány nap szabadság igénybevételével. Így is hosszú vajúdás után döntöttük el, hogy a feleségem a gyerekkel marad, én viszont felnyergelek és végigszáguldok a dravidák földjén. Egyik üzleti kapcsolatunk segítségével mertem csak nekiindulni, féltem, ha nem számíthatok bármely pillanatban támaszra, ha elakadok, csúf vereséggel végződhet a kísérlet. Így "háló" szerveződött alám, majdnem minden "megállónál" ugrásra készen várt ismerősöm ismerőse, név- és telefonszám jegyzékkel indultam útnak. A közlekedési eszközök kiválasztásában is segítettek, volt, ahol napi autós kapcsolattal rendelkeztek két pont között, azt igénybe tudtam venni. Majd ahogy írok, előbukkannak az útvonal részletei, a megtekintett helyszínek sorrendje, a szálláshelyek minősége és remélhetőleg a közlekedési eszközök is. Nem fontos ez, persze, más szempontból, mint az emlékek "gyűrűztetése" miatt. Amint egy nem fontos részletre rávilágít az agyam spot-fénye, megvilágosodik körülötte akár három-négy fontos részlet is. Annyi biztos, hogy a címben felsoroltak közül mindenhol megfordultam, Ootyban (Úti) is és hogy Madrasig, meg Bangalore-ból vissza repülővel utaztam, Cochinból (Kocsin) Mysoreba (Májszor) is kis légi járművel repültem, valahol Trichy (Tricsi) körül buszoztam, Kovalam Beachből Cochinba taxival mentem, a többiről menet közben számolok be, ha lesz bármi jelentősége.

Napok óta lépegetek mind közelebb ehhez a túrához és mind jobban csodálkozom magam is, miként tudtam abszolválni ezt az óriási távolságokat, szédületesen csodálatos látnivalókat felölelő túrát. Persze, hogy futólépésben, rohanva, de mégis, micsoda felsorolás! Én nyolc vagy kilenc napra emlékszem, tíznél több biztosan nem volt! Futólépésben, rohanva, de láttam, láttam, láttam, és nyílt a szemem, nagyot nyílt, mint minden kirándulás alkalmával. Ismét gazdagabb lettem egy új, hihetetlen világgal!

Indulás előtt egy megjegyzés (vissza kell India elejére is térnem és ott is felhívni a figyelmet rá): az indiai nevekkel borzasztó nehéz megküzdeni, a latin-betűs nevek fonetikus angol átírások, az angol "spelling" kiejtését se mindig könnyű kitalálni, a kettős

áttétel magyarban már csupáncsak játék tud lenni. Írom, ahogy kitalálom, hogyan írnák a tudósaink, vagy ahogy hallottam. A címsorban angol átírást hagytam, a továbbiakban inkább a magyar fülemet használom, de legalábbis zárójelben megadom a valószínű magyar kiejtést.

Azért is elnézést kell kérnem, hogy a fotóimat képtelen voltam teljes mértékben azonosítani. Órákat dolgoztam az azonosításon, segítettek valamennyire az indiai site-ok, de sok a bizonytalanság. Az olvasónak is támaszt jelenthetnek a Weblapok jegyzékében felsorolt honlapok. Az is eszembe jutott, hogy ez az egész India-kép alkotás olyan, mint a golf-green felmérése. Felvergődik a szerencsétlen analfabéta játékos a greenre, és ott fel kell mérnie, hogy is pofozza be a labdát a lyukba? Néztem az első Magyarországon rendezett profi női golfverseny későbbi győztesét, három irányból is leguggolva szemlélgeti a terepet, szemből, oldalról és az ütés irányából, majd odalép a labdához, hátrál 3-4 lépést, újra megnézi az irányt, a labda fölé hajol és gurít. Megpróbáltam a módszert alkalmazni, nézem, nézem, az oldalról vizsgálódás eredménye egyértelmű, jól mutatja, hogy a labda lejtőnek fog-e gurulni vagy kapaszkodnia kell. A szembe-irányba vizsgálódás azonban meglepően eltérő domborzati viszonyokat mutat, nekem nem segített, sőt. Később látom, hogy egy Angliából hazatért magyar ugyanezt a módszert alkalmazza, sikerrel. Kérdem, miként oldja fel az ellentmondásokat? Ó - válaszolja - a három eredményt összegzem az agyamban, amikor felállok. Milyen egyszerű, nem? Hát, valami ilyesmit csinálgatok én Indiával. Elnézést a golfozni nem tudóktól és a kitérőért.

Madras, ma Chennai (Csennaj)(w104) - az indiaiak nem siettek az elnyomóktól örökölt nevek átkeresztelésével, békés népek - volt az első állomás, azaz inkább átszállóhely. Annak ellenére, hogy a tamilok földjének fővárosa, mindössze jó fél napot töltöttem ott, értékesebb látnivalókról tudtam a további láncszemekben. Reptér, szálloda, taxi és irány két látnivaló: a Mylapore-i (Milapur) Kapaliswarar (Kapalisvarar) templom és a National Art Gallery - Government Museum ikermúzeum. A templom jelentősége elsősorban az, hogy aki hozzám hasonlóan Madrasból indul neki Dél-Indiának, az először találkozhat az egyesek szerint ősi indiai, szerintem inkább dravida templom-építészettel, bár - ha jól emlékszem - mind méreteit, mind struktúráját tekintve ez a templom nem tartozik a kiemelkedő alkotások közé, inkább ismerkedési lehetőség a dél-indiai templomok "gopuram"-tornyával. A múzeumok minden bizonnyal gazdagok, hiszen több hindu dinasztia emlékeit őrzik (a Kancsipuramban székelő Pallavákét, a tandzsori Csólákét és a maduraji Pandijákét) és híres az itt látható Csóla-kori, X. században öntött, minden részletében érdekes Nataradzs, táncoló Síva szobor, mégis halványabban emlékszem rá, mint a korai Csóla, Kr. után 1000 körüli, egyszerűen káprázatos bronzszobrokat is rejtő múzeumra, a "Tanjore Art Gallery"-re. Az ugyanis örökre bevésődött az agyamba. Rögtön foglalkozunk vele.

Mielőtt azonban elhagynánk Madrast, látogassák meg velem Mahabalipuramot(w106) és Kancsipuramot(w107), ahová taxival "ugrottam át". Történelmi és templomépítészeti-szobrászati szempontból India legfontosabb látnivalói közé sorolják - joggal - mindkettőt. Furcsa az emlékezet, bennem sokkal kevesebb maradt meg erről a két szent helyről, mint amekkora a jelentőségük. Talán a rosszul sikerült fotók is okozzák, meg hogy rám esteledett, itt aztán valóban futólépésre kellett kapcsolnom. Kancsipuram (vagy Conjeevaram, azaz Kondzsívaram) India hét legszentebb városának egyike. (Megint új szám, úgy látszik, kinek mennyi alapon számolják! A másik hat, angol átírásban: Hardwar, Ujjain, Benares, Mathura, Ayodhya és Dwarka, nekem Benaresre futotta belőlük, kár.) Két részre osztják, Síva Kancsira és Visnu Kancsira. A Síva-templomok közül az Ekambaresvár India egyik legrégibb, a VII. század előtt már működött temploma és egyik gopuramja a legmagasabbak közé tartozik, közel 60 m magas. Az ezer templom városának nevezett településen 124 szentély maradt meg. Míg Kancsipuram templomait építették, a Pallava birodalom tengeri kikötőjének és egyben haditengerészeti bázisának a templomait sziklából, illetve sziklába szoborták. Innen terjedt Délkelet-Ázsiába a hindu kultúra. Bár ezek a templomok a dél-indiai méretekhez képest kifejezetten kicsik, mélyebb nyomot hagytak bennem, mint a kancsipuriak, ami nem véletlen: a templomok külső felületei a hindu mitológia alakjainak és történéseinek igen gazdag rajzát adják olyan sűrítésben és olyan fantáziadúsan, ami valószínűleg Indiában is párját ritkítja. A CD "Mahabalipuram és Kanchipuram" képei elég jól visszaadják ezt a gazdag tablót, visszaadnak valamit ebből a mozgalmas világból. A történet a Mahabharata egyik epizódját, Ardzsuna vezeklését "meséli el" és száznál több isten, félisten éli mesevilágát néhánytíz négyzetméteren. Középen kígyóisten és kígyóistennő fogja össze a hegy két oldalát. Van olyan vélemény is, hogy a Gangesz születését és lejövetelét a Himalájából ábrázolja a "tabló". Ennyire könnyedén röpködő, sziklába vésett szobor-alakokat azelőtt se, azóta se láttam! És a másik véglet az a szoborcsoport, amely a hétköznapi életbe enged bepillantani. A tehenet fejő nő és az anyját böködő boci ma is élhetne. És milyen természetes szépség árad belőlük.

A "hét pagoda" néven is emlegetett szenthely templomai közül öt templomszekeret ábrázol, kicsinyített méretben. "Rathá"-knak hívják őket. Baktay [5] részletesen, nagy tudással és utánozhatatlan bájjal írja le őket az első kötet 242-244. oldalán, nem tudnám utolérni a leírással. (Említettem már, hogy Baktay Ervin annak az Amrita Sher-Gilnek a nagybátyja, aki a weblapom névadója? Két nagy ajándék Indiának.) Állatfigurák veszik körül ezeket a kis, de dúsan díszített templom-szekereket, elefántok, oroszlánok mintha a vontatásba belefáradva pihennének.

Teszek ismét egy kitérőt. Tudunk már Lothalról, ahonnan Mezopotámiáig, Egyiptomig hajóztak Indiából évezredekkel ezelőtt, arról is tények szólnak, hogy a dél-indiai, dravida kikötőkből, így Mahabalipuramból is Bengálig és Délkelet-Ázsiába merészkedtek tengeri úton. Hosszasan ecseteltem, hogy mindez bűnné vált a hinduizmus

árja virágzása idején. A két nagy eposz szőlőtermesztésről és borfogyasztásról is regél, a szőlőt először a modern India vállalkozói merték újratelepíteni a Dekkánon a hetvenes években, addig évezredes bűnnek számított. Mi lehet ez? Micsoda ostobaság fojtogatta Indiát? Óvatosan tapogatózok, de le merem írni: szerintem a hindu-árja papság tudatosan szaporította a tabukat. Nagyon okos emberek voltak, gondoljunk a memória-csúcsteljesítményekre, a vallásfilozófia bonyolult rendszerére, a természettudományos ismereteikre, a buddhizmus bekebelezésére! Hatalmukat növelendő szaporították a béklyókat, a törvényeket (kasztrendszer!): minél több a bűnbeesési lehetőség, annál több a bűnös, megbánó lélek, annál nagyobb a szükség ránk, annál többen adakoznak... Azt hiszem, nem igen tévedhetek.

Visszatérve Kancsipuramra és Mahabalipuramra: nem szabad kihagyni, érdekfeszítő csúcsai az ősi építészetnek és különösen szobrászatnak. De az élvezet akkor tudhat igazi lenni, ha előtanulmányokat végez a vándor a hindu mitológiáról és művészetekről. Azt is merem javasolni, hogy olyan kísérőt keressen, aki ezen túlmenően az ott ábrázolt mitológiai kavalkádot részleteiben ismeri és el tudja magyarázni. Idővel és türelemmel is rendelkezni kell. Én nem voltam ezek birtokában, nem maradt csúcsélmény ez a két világ. Vissza kellene mennem, késő!

Háromszögelés következett: Tirucsirapalli, Tandzsor és Maduraj, valószínűleg ebben a sorrendben. Lényegtelen, de azt hiszem, Madrasból Tricsibe autóval mentem, ott egy Government of Tamil Nadu szálláshelyre vettem be magam (Circuit House vagy Tourist Bungalow), igen kellemes, árnyas fák alatt meghúzódó, teraszos épület volt. Ledobtam a holmim és rohantam megnézni a főbb nevezetességeket, a Rock Fort-ot és a hatalmas méretű szent fürdőmedencét, a Teppakulamot. Ismét be kell vallanom, hogy ködösek az emlékeim. Azt tudom, hogy kis alapterületű, de talán Gellérthegy magasságú hegyen van minden, ami ott komoly látnivaló, kivéve persze a medencét, amihez pár lépést kell tenni a hegytől. Alul valami romos csarnokban lázas kereskedés folyik, apró üzletek során keresztül vezet az út. Innen a hegyből kivésett kőlépcsők vezetnek a "második szintre", a 100 oszlop csarnokába, majd tovább, a "harmadik szinten" épített aranyozott kupolájú Síva templomhoz, amelyikben az oltár-lingamot állítólag a sziklából faragták ki (monolit). A szikla tetején újabb szent templomot találunk, az igen furcsa nevű - Uccsi Pillajar Kojl - Ganés-templomot. Emlékeztetőül: az elefánt fejű, gömbölyded isten, a szerencsehozó, Bombay kedvence. Itt is békésen trónol, mintha sötét (vagy vörös?) testtel-képpel nézne a hívőkre. Ez a fotó zavar például, mert Madurajban is találkozik vele (mármint Ganessel) a látogató. Arra már csak Fodor [1] emlékeztet, hogy a sziklafalba is vésettek a Pallavák két templomot. A szent medence tényleg lenyűgöző méretű, nem is érti az ember, mi célt szolgál, hacsak nem zarándoklatokra számítva méretezték.

Az egyik meglepetés akkor ért ezen a túrán, amikor az útikönyvembe nézve látom, hogy pár km-re található a híres Srirangam és az időmből is futja, hogy átugorjak. Ta-

xiba ültem és áthajtottam. Pótolhatatlan veszteség lett volna kihagyni. Csak szédelegtem a templom méreteitől és egyes részleteitől. A Visnu-nak szentelt templom ezer-oszlop csarnoka például egyszerűen kolosszális! Minden oszlop egy-egy szoborcsoport, a Dél-Indiában számtalan templomnál előforduló ágaskodó paripák szinte elrepülnek vagy legalábbis táncot járnak, lovasaik istennők, vidáman, szabadon, minden merevség nélkül ülik meg lovaikat, a paripák mellső lábai alatt legalább egy - és ismét nő - tesz olyan mozdulatot, mintha vezetné, de egyik másik paripa alatt eltérő magasságú egyedekből álló embercsoport segédkezik. A paripák talapzatán két fríz fut körbe, a gazdag alakzatokba belefárad a néző. Csoda, csoda! A templom egyébként is lenyűgöző, hét fal veszi körül a "mandapam"-ot, a tulajdonképpeni templom-területet, ami maga is bonyolult birodalom. A gopuramja - európai szemmel nézve legalábbis - a legvisszafogottabb, legkevésbé zsúfolt, giccses, nekem méltóságteljesnek tűnt.

Azt hiszem, hogy Tricsiből kellett busszal utaznom Tandzsorba(w108). Előreváltott jeggyel biztonságban éreztem magam, bekövetkezett azonban az Indiában könnyen előforduló baleset. Kiváló, jó erősen fűszerezett, igazi indiai húsételt, teát és gyümölcsöket vacsoráztam és békésen lefeküdtem. Éjfél után röviddel erős hascsikarásra ébredtem és onnan kezdve párperces szünetekkel a WC-n (szerencsére angolon, nem, ha jobban belegondolok törökön guggoltam, de mindegy, mindenképpen kín) "ültem" és szedtem kétóránként a kiváló indiai gyógyszert, amely nagy biztonsággal állítja le a bélfertőzést. Reggel kiszáradás ellen ittam teát, kikísértettem magam a buszhoz, megmondattam a sofőrnek, hogy ha szólok, azonnal álljon meg... Ha nem vállalom ezt a kockázatot, a túra hátralévő 2/3-a füstbe ment volna, napokig szervezhettem volna a hazamenetelemet is. Se komoly telefon-hálózat, se hely a közlekedési eszközökön. Folytatni kellett! Kiürülhettem, meg a jó gyógyszer megtette a hatását, nem kellett élnem a leállítás jogával. Nem merem azonban a távolsági busszal közlekedést ajánlani, a busz és a közönség állapota nem volt luxus-színtűnek mondható. Biztos sokat javultak a viszonyok, közel harminc év telt el, mégse.

Tandzsor csodálatos. Valamikor az első ezredforduló környékén vált a Csóla birodalom fővárosává és maradt az a XIV. századig. A 985-től 1016-ig uralkodó Rádzs Csóla építtette a város 74 templomának legszebbikét, a Brihadísvarát. Gyalog indultam útnak, kis városnak tűnt és tudtam, hogy a templomnak messziről látszania kell. Tényleg hamar kibontakozott a főkapu gopuramja a hétköznapok indiai nyüzsgéséből, boltok, triciklik, buszok és állatok tülök-hangos akadályversenyéből, és izgatottan igazítottam gyorsabbra a lépteimet: nem hétköznapi a tarka-barka színekkel agyonfestett giccstömegnek látszó magas, lapított piramis. Giccs, még az indiai színvilághoz már hozzászokott európai szemnek is az. Pedig az "India's greatest temple" néven ismert templom előtt álltam. És itt a "great" nem annyira a méretére vonatkozhat (mert van nagyobb), mint kiemelkedő voltára. Álltam és sokáig bámultam a sűrű sorokban felvonultatott istenségekre, az őket hordozó vagy magukban álló állatokra. Nagyon rá-

fért volna a rekonstrukció az egész építményre, talán ez a torony-kapu viselt valamennyire friss ruházatot. Nem értettem... Ma se értem, bár olvastam elég bonyolult filozófiai okoskodást arról, hogy ezek a templom-birodalmak kívülről befelé csökkenő méretekkel és egyszerűsödő művészeti megoldásokkal "nyugtatják le" a hívők külvilági zaklatott lelkivilágát (nagyon leegyszerűsítettem a hindu gondolatokat). Nem értem, hogy a rendkívül érett falfestészetet és szobrászatot művelő emberek miként válthatnak át ilyen mind formáiban, mind színeiben primitívnek ható alkotásokra. Amikor láttam, csak meglepett a komolytalanság, most, gondolkodva az okokon csak azt merem feltételezni, hogy ezekkel a bizarr tornyokkal az egyszerű embereket akarták mintegy "sokkolni" vagy talán a népi, kis közösségekben kialakult isten-ábrázolásokat "emelték be" a templomokba, hogy növeljék az affinitást? Archeológusok és művészettörténészek dolga, én csak bámultam. Őszintén bevallom azért, hogy hat az emberre, ha nem is értékeli komoly művészetnek, nem taszít, inkább vonz. Voltak a falra ültetett, kisebb csoportokat ábrázoló szobrok, mint a fotóim közt is látható (CD), ezek jobban tetszettek, a jellegzetesen dél-indiai dülledt szemű (isten?)fej és 14 kobra által övezett isten-pár, akik tehénen lovagolnak, szebbek, művészibbek. Hosszasan nézegettem és lenyűgözött a templomudvaron emelt, a második legnagyobbnak mondott Nandi-bika, különösen a védelmét szolgáló kupola, amely igazi, szépséges mű mind a plasztikai megformálást, mind a színeket (honnan hoztam vissza ezeket, a fakult káoszból?) tekintve. Megint zavarban vagyok, mert a templomban híres falfestmények is láthatók, alig emlékszem valami töredékekre. Igaz, be is vallják, hogy a Csóla festményeket - amikor a Nayak-ok leverték őket - primitív alkotásokkal átfestették, és a restauráció súlyos károkat okozott az eredetiekben is: Chola wall paintings(w251). Még egy adatot meg kell említenem: a gopuramot "megkoronázó" tömb mintegy 80 tonnát nyom, egy több, mint 6 km-re fekvő falutól induló, emelkedő (gondolom ácsolt fa) szerkezeten tornászták fel a tetejére. Itt legalább biztos forrás tudósít a bonyolult építészeti technológiáról, nem úgy, mint az egyiptomi piramisoknál.

A csóla művészetekről jól tájékoztat a 133. weblap.

Az egyik legnagyobb élményt a "Tandzsori Art Gallery" jelentette. Ha bárhol építészettől független szobrászatról beszélnek, bennem két-három művész, illetve terület villan fel: Rodin mellett az ebben a múzeumban látható réz-, bronz-, vörösréz szobrok és az indiai népi-törzsi szobrászat. Napokkal ezelőtt sikerült csak beazonosítanom a helyet, Tirucsirapallira gyanakodtam, mígnem a "5000 Years of the Art of India" [42] 252.-253. oldalán nem találtam rá két szoborcsoportra, amelyek az én fotóim között is szerepelnek a CD "Tanjore" gyüjteményében.. Így nyugodtan írhatom le, hogy aki teheti, ne hagyja ki az életéből Tandzsort és ott az Art Gallery-t. A várost e tekintetben elfedte az idő köde, de a szobrokra annál jobban emlékszem, egy pillanatra se feledtem el őket. Nem csupán pazar szépségüket és a leheletfinom megjelenítést lehet csodálni bennük, hanem azt a bámulatra méltó technológiát is, amit - azt hiszem, nyugodtan

állíthatom - a világ más kultúráit megelőzve fejlesztettek ki: a viaszvesztéses technikát. A Harappa-korszakban már ismert volt ez a technológia (Baktay, II. kötet, 94.old.), azaz messze Krisztus előtt kell keresgélni a feltalálókat. Onnan vitték magukkal a délre szorított dravidák és több központjukban alkottak vele évszázadokon keresztül. Ahogy lapozgatok, adatokat keresve, a felfedezett, megmaradt alkotásokat 1000-től a XVIII. századig datálják, biztos vagyok benne, hogy ma is alkalmazzák. Nem nagyok ezek a szobrok, nyilván technológiai korlátok határolják be a magassági méretüket 60-70 cm-re, de kecsesek, finom rajzolatúak, egyetlent sem láttam, amelyik statikusnak tűnt volna. A nőalakok ruházatának nem csak a redőzetét látni, hanem áttetsző voltukat is érzékelni lehet. Rodin mondta az egyik Nataradzsról, hogy mozgást annál gyönyörűbben kifejezni még nem tudtak. De Rodin elragadtatásáról akkor még nem értesültem, és annak ellenére, hogy utálom a japános fényképezőgép-csattogtatást, szinte mindegyik kiállított szobrot lefényképeztem. Hál'isten fekete-fehér filmre, jobban érvényesülnek a finomságok. Tessék megnézni őket, csodaszépek! Nekem elsősorban a különleges, "pantomim"-póz miatt tetszik (minden bizonnyal oszlopra könyökölt eredetileg) a Vrisabavahamurti-ábrázolás, az "5000 Years of the Art of India" [42] viszont a hajtincsek és az azokban tekergő kígyók valószínűtlen játékát emeli ki. Több kőszobor is található az épületben és az udvaron, a Hoysala-művekre emlékeztetnek.

A következő állomás Maduraj volt(w109 és 110), amelynek csak a fő látványosságára futotta erőmből, időmből, a Meenakshi (Mínaksi)(w111) vagy másként Big (Nagy) templomra. Ha a tandzsori Brihadísvara "great", erre nem találok jobb jelzőt, mint "greater", birodalom a javából. A nagy templom-birodalmak - így ez a Nagytemplom is - a központból kifelé nőttek. Először egy-egy szentember asramaként léteztek és zarándokhellyé váltak. A növekvő tömegtől falak húzásával védték meg a szentet és a központban emelt tornyot (vimána), a benne nyíló, mindig kelet felé néző garbhagrihával, a névadó istenség képmásával, majd a folyamat gyűrűzött kifelé (l. a hindu templom részei: w134). Ezt a templomot nagy tömegek látogathatták, a mellékelt CD „Meenakshi temple, Madurai" gyűjteményében talán követhető a tagozódás, a külső körzet óriási tömegek hullámzását foghatja fel. Nekem szerencsém volt, a templomot szinte üresen találtam, nyugodtan sétálgathattam még az ezer oszlop csarnokában is, ahol az oszlopok a srirangamiakhoz hasonló ágaskodó alakok, ezúttal azonban csúf szörnyfejekkel riogatják a hívőket. Valahol olvastam, hogy Dél-Indiában még lezserebbek a népek (kerülte a "lusta" jelzőt az író), hát, szó ami szó, az udvar közepén lévő oszlopcsarnokban sokan aludták koradélutáni álmaikat. Hosszú lenne filozofálgatni azon, miért érdemes dolgozni, küszködni, miért nem? Nem vagyok teljesen biztos, itt fedeztem-e fel az „Isten és oltár születik" oszlop-részletet (nem, szomnatpuri: so2 volt a jele), amelyet több szempontból is igen érdekesnek tartok: egyrészt kétségtelenül szülést ábrázol, éspedig nyilván "ősi pózban", állva szül a nő, másrészt valószínűleg isten születéséről szól a részlet, végül abból, hogy a részletet véresre színezték, kezdtek díszí-

tő-színezést is alkalmazni, és az oszlop tövébe virágokat is raktak, amiből következik, hogy új szentély születésének vagyunk szemtanúi. Számtalan esetben "építenek" hasonló módon szentélyt, sőt templomot a hívők: kiszemelnek egy követ, elhagyott épületrészt, ráfestenek szimbólumokat, "felkenik" olajjal, virágokkal díszítik, imádkoznak hozzá... Olyan mély hit itatja át Indiát, hogy az ateista vas-szíve is meglágyul.

És most kalandozzunk egy kicsit. Keresgéltem a hindu templomok részeit és beleütköztem a "vimána" repülő-szerkezet jelentésébe. Rendkívül izgalmas adalékokat olvashat a témáról a következő weblapon: Vimana(w135). Tessék felkészülni a lassan következő Hojszala-templomokra!

Madurajból autóval mentem át a Cochin alatt nem messze fekvő Kovalam Beachbe. Puffernek, pihenőnek iktattam be, kíváncsi is voltam a már akkor jó nevű üdülőhelyre. Azt hiszem, azért mentem kis kerülővel Cape Comorin, India déli csücske felé, mert a legjobb út vezetett arra, de szerettem volna látni India végét, tengerek találkahelyét. Alig indultam el, belerohantam a Délkelet-Indiát novemberben is áztató utómonszunba. Tudtam, hogy létezik, tudtam, hogy biztos ütközünk, mégis meglepetésszerűen ért az ereje, különösen azután, hogy addig nem esett az eső. A könyv elején írtam röviden a monszunról (IV.7.), hát az a bizonyos kisöcs jelent meg, fröccsentett egyet a szélvédőre, aztán odébbállt, keringett a kocsitól jobbra, a rizsföldek és pálmasorok fölött, aztán visszatért és köpködött, locsolt váltakozó erővel. Bosszantó volt, de amellett szép is: függőleges, a talajtól a koromfekete felhőkig érő csíkokban hullámzó függönyökként nyargalászott a földek felett, megbomlott, majd gyorsan ismét redőkbe rendezte magát, szinte félelmetesen vadul szép volt. Az egyik fotó-kocka, "Az utómonszun", a Mahabalipuram, Kanchipuram tablón (CD) valamit visszaad róla, legalábbis az ázott talajt jól mutatja.

Mire Cape Comorinhoz(w112) értem, rám esteledett. Az eső, sötétség, fáradtság győzött, a sofőrből nem tudtam kicsikarni semmit, mennyire van a várostól a tenger, elképzeltem magamnak az esetleg csillogó sötét vizet és intettem, menjünk tovább. Jóval éjfél után érkeztünk a lapos, földszintes szállodához Kovalam Beach-nél(w113), a szobám megvolt, kérdem, merre van? Idősebb, csicsás egyenruhába bújtatott cingár emberke fogja a bőröndöm és indul - jé, hová megy? -, mi a csoda, a lifthez, pedig földszintes az épület. Kiderült: a lift lefelé indul. Mi a csuda, pincében kaptam szobát? Túlságosan agyon voltam rázva ahhoz, hogy elöntsön a kíváncsiság, lezuhanyoztam, lefeküdtem és azon nyomban elaludtam. Reggel arra ébredtem, hogy a függöny mellett éles sugárral süt be a Nap. Ugrottam, ja, a monszun csak keleten öntözget ilyenkor. Húzom szét a függönyt, és paradicsomi kép tárulkozik elém: széles terasz, elől pálmaliget, jobbra szép, bokros-virágos park, ami szinte fénylőn ezüstös homokfövenybe megy át. A pálmák között hosszú, keskeny csónakra látni, távolabb másik, az egyikben többen eveznek, a másikban ketten vannak, az egyik férfi evez, a másik hosszú rúddal löki-tolja a csónakot. Jobban megnézem, messziről is látni, hogy egy törzsből

faragott, ősi csónakokat látok. Gyors reggeli és megyek le a partra, az erkélyről a parkon keresztül vezet az ösvény. Pár méterre félmeztelen, ágyékköténykés férfi vágja a füvet. Túl nagyok a lendületei, furcsa a mozgása, csodálkozva azonosítom a szerszámát: karddal küzd a fű ellen szegény nyomorult . Milyen ostobaság! És lehet, hogy évezredek óta így csinálja, feleslegesen pazarolja az energiája 80%-át. Ha Indiában csak a parasztok eszközeit cserélnék le a nálunk egy évszázaddal ezelőtt használtakra, a faekét vasekére, az ilyen kardokat kaszára, sarlóra, két-három év alatt megduplázódna a mezőgazdasági termelés. No de nem itt és most fogom megreformálni Indiát, ballagok tovább. A föveny lágy, a homok olyan finom, hogy már szinte pornak, lisztnek érzi az ember. Visszanézek és megértem: a szállodát a domboldalra fektették, fent van a lobby, lefelé 7-8 szint, tökéletes és szép megoldás, minden szinten nagyok, levegősek, naposak a teraszok. Látom, hatalmas csoportban állnak a parton férfiak, nők, körülöttük ugrálnak a gyerkőcök, a partra húzva 5-6 jókora, fekete csónak. Halászok, összedugott fejjel beszélnek meg valamit, aztán csoportokra oszolva mennek a bárkáikhoz. Kivételesen nem vézna, nyeszlett emberek, egészséges, szépen kidolgozott izomzatuk van, sugárzik belőlük az erő. A fejükön laza, a napsütés ellen védő turbán. Ilyen egészséges gárdát még nem láttam Indiában. Fotózok, nem bánják. Követem őket a bárkákig, a fele beszáll, a másik fele tolja be a vízbe, közben a benne lévők előveszik az evezőiket, bedugják a háncs-csuklókba, elkezdenek evezni, amint a hullámok kiemelik a bárkát a homokból, beugrik a többi is. Követem a két csónakot a tekintetemmel, messze beeveznek, majd az egyik elkezd a parttal párhuzamosan haladni, majd mindkettő megindul a part felé. Több száz méter hosszú hálót húznak a partra, ott meghúzzák a végét a parton várakozók, két-három méterenként becsatlakozik egy-egy új ember a sorba, mintha egyoldalú kötélhúzás folyna és húzzák, húzzák. Felkapom a fejem, mindkét sorban elkezdi énekelni valamelyikük a munkadalt, amire kórusban reagálnak, pár hangból álló dallamsorral felelve. Mint Delhiben a rakodómunkások. Elbűvölten drukkolok, szépek, dolgosak, szeretettel csinálják, amit csinálnak. Hamar észreveszem, szinte semmit se fogtak. Először csak a hálóba akadt kis halak ritkasága tűnik fel, aztán, amint a háló közepére font bugyor is partot ér, véget ér a dal is: két vékányinál nem több a fogás, összekotorják egy halomba, aztán fajta és méret szerint szétválogatják, kis kosarakba rakják, amikkel az asszonyok gyors léptekkel eltalpalnak a szálló mellett valahová. Az elszontyolodott emberek megint tanakodnak, de hát mit tudnak csinálni? Szedelődzködnek, baktatnak vissza a bárkákhoz, indulnak ki, az életet adni most nem nagyon akaró tengerhez. A falu népe ott tolong a parton, rajtuk nem látszik megtörtség, szomorúság. A gyerekek vidáman ugrabugrálnak, egyikőjük odajön pózolni egy férfivel, mutogatják, magyarázzák, hogy apa-fia. Jól néznek ki!

Indulok az asszonyok útvonalán, gondolom, megnézem a falujukat. Most veszem észre, hogy a homokban széles, szürkés-feketés csíkok vannak. Eszembe jut, hogy Kerala (ott vagyunk) adja a világ ilmenit-tartalékainak valami 90%-át, és az ilmenit

főként így, a talajban fordul elő és szürke. Az ilmenit a titánnak, a rendkívül könnyű, de nagyszilárdságú fémnek, a modern repülő- és rakétatechnika legfontosabb anyagának az érce. Tudják-e vajon a halászok, milyen kincs van a talpuk alatt?

A szálló közelében egy csoport fürdik közvetlenül a part mellett. Miért nem mennek beljebb? Hát persze, nem igen tudnak úszni, a tenger-tabu még mindig késlelteti az úszással való barátkozást? A halászok mit tudnak a tilalomról? Nem mese-e az egész? A fürdőzők képe ugyanaz, mint Goában: a férfiak és fiú-gyerekek fürdőnadrágban lötyögtetik magukat a vízben, a nők talpig felöltözve. Szegények, mennyi időre lesz szükség, hogy fürdőruhára vetkőzhessenek?

Ösvény vezet a pálmaligetbe, elindulok arra. Párszáz méter után tisztáshoz érek, amelyik majdnem teljes egészében egy kis tó. Ballagok a partjával párhuzamosan, elkezd döngeni a talaj a talpam alatt, mintha puha hordókon járnék. Kicsit ritkul az erdő (mert már az), látom, egy kislány kókuszt héjaz, térdelve a puha talajon és valami doronggal verve a kókusz barna, kócos bozontját. Az döng, a méter vastag kókuszhéj-maradvány. A kislány felemeli kifejezetten szép arcát és szinte kacér mosollyal néz rám, mintha várna egy simogatást. Mosollyal viszonzom és megyek tovább, észreveszek egy Noé előtti alkotmányt, kerekes kókuszfonál-fonó rozoga tákolmány. Nézem, nézem, fura arcú férfi áll mellette. Lépek párat feléje, látom, szinte lyukas, vagy tán tényleg az az arca: leprás. Tudom, csak tartós együttéléssel és vérrel terjed a lepra, mégis gyorsan otthagyom az egész terepet a csintalan kislánnyal együtt. Valaki aztán elmesélte, hogy azért folyik a tó mellett a feldolgozás, mert a termést először hálókban leengedik a tó fenekére, ott felpuhul a héja, könnyű leverni a kemény gyümölcsről. A kókusz minden porcikáját hasznosítják: a kócos burokból fonalat fonnak, majd szőnyeget, egyéb használati tárgyat szőnek, a tejét üdítő-italokká dolgozzák fel, a kemény héjából dísztárgyakat faragnak, illetve annak belső felületéből készül a sütemények finom kókusz-reszeléke. India egyik fontos export-cikke. Mi juthat mindebből a kislánynak és a leprás öregnek?

Cochin vagy Kochi (Kocsi)(w114 és 115) csak "átszállóhelyként" szolgált, átrepültem Mysore-ba (Májszor). Ha már Kocsi, azért annyit megjegyzek, annak is van "meséje", amiről én csak annyit tudtam máig, hogy "fehér zsidók" is élnek ott. Most olvastam csak el, hogy a keresztény portugálok velük szemben is megmutatták, hogy határtalan az aljasságuk. Két hullámban elég jelentős számú zsidó érkezett a Kr. előtt VI. évszázadban, majd a Kr. utáni elsőben. Onnan gondolom, hogy nem lehettek kevesen, mert az akkori hindu király, Baskara Ravi Varma is foglalkozott velük, réztáblát adományozott a Mattancheriben épült zsinagógának a Kr. után IV. században, amellyel a zsidóknak adta Andzsuvannam helységet, ahol addig élhetnek, amíg a Nap és Hold létezik. Érdekes - és számomra vaskos ellentmondásnak tűnik -, hogy a község neve "öt kaszt"-ot jelent, mert állítólag Keralában mind a zsidókat, mind a kereszténye ket felső osztálybélieknek tartották és a zsidókat öt kézműiparral azonosították. Ezt az idillt,

amit a Föld (mikro-betűvel kellene írni) kevés sarkában tudtak élvezni a zsidók, a portugálok törték meg. Amint Albuquerque-nek tudomására jutott a zsidó közösség létezése, engedélyt kért királyától, hogy mind egy szálig kiirtsa őket. A teljes pusztulástól csak a hollandok megjelenése mentette meg a keralai, állítólag világos bőrű, szőke és arisztokratikus alkatú zsidókat. A közösség azonban így is kipusztulóban van, a hetvenes években 70 főt számláltak. Szörnyű történet! Ha nem lennék rég meggyőződve arról, hogy a római katolikus egyház a rémtettek elkövetőinek egyik legnagyobbika, ez az eseménysorozat segítene erre a meggyőződésre jutni.

Keraláról annyit még, hogy kommunista állam volt, mint Bengál. Sorozatosan kommunista kormányok kerültek hatalomra abszolút demokratikus választások útján. És Kerala ömlesztette India más államaiba az angolt és legalább két indiai nyelvet tökéletesen beszélő adminisztrátorokat. A lakosság közel 100%-a írástudó volt. Érdekes, rendkívül érdekes, nem?

Megérkeztem tehát Májszorba(w103), megnézni a nagyon gazdag maharadzsa palotáját és a környék számos kiemelkedő emlékét. Beszállásoltam magam a még kellően "be nem lakott", kissé rideg, de gyönyörű palotába, a Lalitha Mahal-ba, amit 1930-ban építettek, nem tudni, mi célból. Dehogynem, már meg is van: Lalitha Mahal Palace Hotel(w137), innen tudni, hogy "legfontosabb vendége, India alkirálya" részére építtette a maharadzsa. Már épp írni akartam, hogy nem nagyon lehetett a májszori maharadzsákról úgy hallani, mint akik akár a mogulok, akár az angolok ellen harcoltak volna. Mesevilágba illő gazdagságuk ennélfogva nőttön nőtt, amiről rögtön írok pár sort magam is, de érdemes belelapozni a Mysore Collection weblapba(w138), amely bemutat például néhány ékszert a kincstárukból. Mellbevágó élményt jelentett a maharadzsák palotájában tett túra, nem tudom leírni az egészet, a részletek elmosódnak, valószínűleg éppen a trónterem és környékének döbbenetesen gazdag megformálása miatt. Jobb, ha végiglapozza a palotáról profik által készített fotókat: Maharaja's Palace in Mysore(w139). Azt hiszem, bent amúgy sem engedtek fotózni. Leírtam már valahol, hogy a trónterem (Durbar) előtt csodáltam a várószoba díszeit, amikor figyelmes lettem a nyitva lévő ajtón beáramló sárga fényre. Nem értettem, gondoltam, biztos sárga függönyök szűrik a tűző napot. Tévedtem: a trónteremben minden aranyból készült vagy arany füstlemezzel burkolták, a sok arany fénye sugárzott át a szomszéd terembe. Jártam gazdag uralkodóházak palotáiban, de ilyen páratlan gazdagsággal berendezett teremre nem emlékszem. Feledhetetlen! A palotát egyébként 1897 és 1907 között építették és a hindu és muzulmán építészet ragyogó kombinációja. Építész minden bizonnyal tudni fogja, mit jelent a stílus megnevezése: indo-szaracén. Az akkori maharadzsa, Sri Jaya Chamaraja Wadiyar Bahadur, a fényes Wadiyar dinasztia láncszeme állítólag ott élt vagy legalábbis sűrűn látogatta a palotát. Nekem óriási szerencsém volt az időponttal, valamelyik túrámról este érkeztem vissza a városba és kivilágítva találtam a palotát, minden végigfutó vonalán, peremén villanyégő-fűzér ragyogott, mint a mesé-

ben. Óriási tömeg ült a sarkán a palota körüli tereken és némán bámulta az égi jelenséget. Nekem azt mondták, a maharadzsa születésnapja van, azt ünneplik, valamelyik weblap szerint a dasszera-ünnep mind a tíz napján kivilágítják a palotát. Lehet, hogy azóta változott a rend (demokrácia), nem emlékszem a dasszera-pudzsákkal együtt járó emeletnyi magas gonosz istenfigurákra. Májszoron kívül többször találkoztam a modern Indiába átcsúszott "nagykirályok" félelmetes vagyonával és uralmával az egyszerű emberek felett, de itt volt a legközvetlenebb a hatalmas vagyon és a buta, elnyomott nép közötti kapcsolat, aminek a látványa is hátborzongató. Hány ember nyomorán, megrövidített életén épült fel egy-egy ilyen birodalom? És milyen békével ünneplik a vérszívójukat?! Félelmetes!

Olvasom, hogy a várost dicsérik: rendezett, tiszta, virágos. Így van, de nem korlátozódik ez Májszorra, szinte valamennyi általam meglátogatott dél-indiai helység tisztaság és kellem-küllem szempontjából jóval az észak-indiaiak felett állt. Ugyanez mondható el a koldusokról is. Nem hiányoztak Dél-Indiából se, sokszor kéregettek ott is, de nem kellett félni az elutasított haragjától vagy attól, hogy ha valakinek ad az ember, százan rohanják meg. Sokkal decensebb népek, mint az északiak. Valaki valahol azt írja róluk, hogy a hölgyek tartása félelmetesen arisztokratikus. Túlságosan el lehettem varázsolva a kőbe faragott és bronzba öntött szépséggel, hogy ez nem tűnt fel nekem! Utólag: ejnye-bejnye!

A Májszor környékén található számtalan "kötelező" emlék közül én egy csokorba fogok hármat: Szomnatpurt, Belúrt és Halebidet. Mindhárom a Hojszala-korszakban épült, földrajzilag is közel fekszenek egymáshoz, építészeti és szobrászati szempontból is ikrek. Legfőképp pedig azért, mert nincs erőm a három helyszínen készült fotókat szétválogatni. Annyira hasonlók a frízek, hogy sok időt rabolna el a válogatás, pedig most haladni akarok, hogy útjára bocsáthassam egész Indiámat. (Lehet, hogy rájöttem a kulcsra, mindjárt megkísérlem a rendezést és jelzem, ha sikerült.) Nem vagyok biztos a teljes sikerben. A színesből fekete-fehérbe átmenet segített leválasztani Szomnatpurt(w121 és 122), villant, hogy a filmet az egyik templomudvaron kellett cserélnem. Segítségül hívtam weblapokat is. Így az is bizonyossá vált, hogy Belurban(w123 és 124) van kapu-gopuram és Halebid a nagy lapostetejű templom(w125 és 126). Nem találom a neves Nandi-Hoysala szobrot, pedig biztos lefotóztam, azt majd elő kell vakarnom. A lényeg azonban megvan, haladhatok tovább.

Kezdem két apró élménnyel. Valamelyik templom udvarán sétálok, távozóban is csodálva a templomot, amikor megjelenik valahonnan, mintha oldalkapun lépett volna be, egy "jólöltözött úriember" (nehezen értelmezhető fogalom Indiában), vasalt nadrág, jó ing és a karján esernyő. Odamegy a templom oldalából nyíló vízköpőhöz, alá tartja a tenyerét és többször iszik a lassan csordogáló léből. Megdermedtem a látványtól! A templomból ugyanis nem folyhat más, mint olaj, tej, kókuszlé, virágnedv és víz keveréke: magyarul, valami gusztustalan és ártalmas mocsok. India! Nem elő-

ször és nem utoljára tapasztaltam: a hit olyan emberfeletti erő, hogy megtisztít mindent, ami szentnek tekintett helyről származik, vagy önmagát szentnek tartják. Ezért isznak a szent folyók vizéből, mosdó vagy szennyest mosó emberek-asszonyok alatt, ezért eszik meg a "szent ötöt", ezért isszák meg a tehén húgyát. Elképesztő, de a hitvilág varázsa. Másik templom bejárata előtt pedig ülve-állva csevegő nők mellett haladva kellett a bejárathoz mennem. "Lekaptam őket" és a "Belur, Halebid, Somnathpur" fotó-gyűjtemény (CD) kimagasló képeként kezelem a róluk készült felvételt. Jólöltözöttek, helyesek, de a legfontosabb: sugárzik a helyzetről, arról, hogy a templomlépcsőkön háttal a templomnak üldögélnek, ahogy vidám csevejbe merülnek és ahogy egy kislány játszik köztük, hogy a templomhoz baráti viszony fűzi őket. Hiányzik a "tartásukból" az a merevség, kötöttség-béklyó, ami az "európai" vallásokba, hívőkbe az egyházak teljes merevsége folytán beivódott. Itt legalábbis emberi minden. A legalábbis persze nem véletlen, tapasztaltam mást is, embertelent is.

Természetesnek kell elfogadni, hogy a három templomcsoport jellegzetességei azonosak. Elsősorban abban van az egység, hogy különböznek mind az észak-indiai (l. kicsit feljebb, "a hindu templomok részei"-nél), mind a dél-indiai (gopuramok, falak rendszere) stílustól, sajátságos Hojszala típust alkotnak: egyetlen fallal körülvett szenthelyek, nagy platókra épített templomok, csillag-szerkezet, alacsony, nem igazi, alacsony (vagy be nem fejezett? - mindjárt meglátjuk) "vimanák", nagyon gazdagon körülszobort bejáratok, egy templomban több szentély (nem kötelezően) és leírhatatlanul gazdag szobrászat, különösen a templomokon körbefutó, minden képzeletet felülmúló frízek. A frízek tartalmáról szeretnék külön szólni, kicsit később.

Ha igazak az emlékeim, a szomnatpuri templom a legnagyobb és legkésőbbi, a beluri falak között két komolyabb és talán egy-két kisebb templom látható (mindjárt pontosítom!), a halebidi templom frízei a legcsodálatosabbak. A ranakpuri Akbar-látogatáshoz hasonlóan valamelyik moszlim hódító, Belurt megszemlélve nem csak nem romboltatta azt le, hanem azt mondta, nem elég bátor ahhoz, hogy leírja a szépségeit, mert túlzásokkal vádolná meg az utókor. Akkor mit vár tőlem az olvasó, nehéz megszólalni is.

Különlegesek ezek a templomok azért is, mert a történetük percre pontosan ismert, az alkotóik neve pedig fennmaradt. A Hojszala dinasztia(w140) Kr. után 1000-től 1346-ig uralkodott ezen a vidéken, és több indiai uralkodóházhoz hasonlóan a semmiből, kis törzsből emelkedtek ki. Büszkék lehettek magukra, a szomnatpuri templom megépítését hadvezérére bízó III. Naraszimha (1254-1291) címeinek, rangjainak száma végtelen, megérdemli, hogy ideírjam: "Sri Vishnuvaradhana, Pratapa Chakravarti, Hoysala Bhujabala, Sri Vira Narasimha, Maharajadhiraja, Raja Paramesvara, Sanivarasiddhi, Giridurgamalla." (Mintha a mi drága Habsburgjaink címeinek litániáját olvasná az ember.) Az alapítás adatait szép ó-kannadai nyelven (kalácsírásnak becézem) tábla hirdeti a templomnál. Nem kevésbé érdekes, hogy a szobrászok neve is fennmaradt - a

szomnatpuriak például Ballayya, Chaudayya, Bharmayya, Kamayya és Nanjayya - sőt, szignálták is az alkotásaikat!

Most, lassan, a dél-indiai futásom végére érve összegződik bennem, milyen hatalmas területen győzedelmeskedett, majd olvadt - valószínűleg - vissza a hinduizmusba a dzséjnizmus. Akárhová nézek idelent, mindenütt megjelentek, jelen vannak vagy tudomása van a történelemnek, hogy jelen voltak a dzséjnek. Itt is így van: a Hojszalák dzséjnnek születtek, az első templomokban ennek határozott jelei vannak, majd szépen, lassan áttértek a hinduizmusra, először Krisna-, majd Síva-hívő vált belőlük. Hogy e kettő között mi a lényegi különbség azon kívül, hogy - ha festik - másként festik a homlokukat, meg nem mondom, ne kérdezzék. A szobrászaikat nem nagyon zavarhatta ez a folyamat, minden körülmények között remekműveket alkottak. A remekművek leírásába, nagy muzulmán elődömnek igazat adva, nem megyek bele, beletörne a bicskám, illetve hát a tollam. A legérdekesebbek a szenteket, isteneket, állatokat, harcosokat tömör, tömény sorokban felvonultató frízek. Vagy elfogadjuk az ábrázolt lényeket és a kezükbe adott fantasztikus eszközöket a szobrászok fantáziája teremtette mesevilágnak, vagy el kell könyvelni a Hojszala-templomokat túlvilági lények "lelőhelyének". A fotóim között ugyanis fellelhetők olyan dolgok ábrázolásai, amelyeket azért "kaptam le", mert az útikalauz rájuk bökött és elmesélte, hogy melyik ősi eposz melyik részletét ábrázolják, nem állva meg, hogy az eszköz mai megfelelőjére ne utaljon. Tessék követni engem, én rendkívül izgalmasnak találtam: a már említett fotó-gyűjteményben "Periszkóp" és "Katyúsák" címet kapott frízek harci jeleneteteket ábrázolnak. Az egyiken emlékeim szerint a jobbszélen álló Ravannát támadja egy harci szekér. A szekeret vonó paripa lovasának feje felett sorozatvetőt láthatunk (katyusa? - hát nem úgy néz ki?), a szekéren hordott eszköz mögött pedig kétségtelenül mellvéd magasodik, ami mögül egy amazon periszkóppal vizsgálja az ellenséges állásokat (azért kell periszkópnak lennie, mert a mellvéd teteje alól lát ki). És most tessék visszalapozni pár bekezdéssel feljebb, a vimanához, mint repülő objektumhoz(w135 és 136). Vagy maguk tudtak ilyesmiket fabrikálni évezredekkel ezelőtt vagy láttak földöntúliakat leszállni erre a milliószor megszentségtelenített Földre és itt, még ha a világmindenség legbékésebb angyalai is voltak odakint, elkezdtek véres csatákat vívni egymás ellen. Megfertőződtek az emberiségtől.

Nem lehet persze elhagyni a Hojszalák mesés templomait(w127) (most jut eszembe: igen, volt köztük befejezetlen is, nem csoda, volt, amelyiket 100 évig szobortak) anélkül, hogy meg ne említsem a templomok tetőkonzoljait kívülről aládúcoló és a belső oszlopok támaszaiként is szolgáló csupa vér, csupa bőség, csupa szex, csupa dagadó, érzéki forma női szobrokat. Ilyet csak egészséges szexuálitásban gondolkodó, viharos érzékiséggel megáldott és azt kiélő emberek alkothatnak. Európai istenek és jezsuiták nem.

Srirangapatna vagy Srirangapatnam(w118, 119 és 120) egy sziget a Cauvery folyón. Ez volt a májszori radzsák fővárosa 1610-től 1799-ig. Az utolsó, Tipu szultán az angolok ellen vívott ütközetben, 1799-ben vesztette életét. Amire emlékszem, az a szultán kedvenc mecsete és a Gumbaz néven ismert sírhelye (miként lehetséges, hogy a levert és megölt szultánnak ilyen monumentális mauzóleumot építettek, nem tudom). A kettő közül a mauzóleumra emlékszem jobban, sárga falaival és fekete oszlopaival, valamint a kellemes kerttel körülötte békés és szép jelenség. A radzsák, hindu királyok átvedlése moszlim szultánná is titok pillanatnyilag előttem!

Májszorból szaladtam át Hampiba(w128 és 129), a XIV.-XV. században virágzó Vidzsajanagar hindu királyság fővárosához is. Az is lehet, hogy már Bangalore-ba utazva ejtettem útba. Szinte elképzelhetetlen, milyen kimeríthetetlen kincsesbánya lehetett India az európai középkorban, korlátlannak tűnnek nem csupán a fizikai, hanem a szellemi erőforrások is. Vidzsajanagart is olyan szintre emelték a hindu uralkodók, hogy Indián kívül is híre ment: utazók úgy írtak róla, mint méreteiben Rómához hasonlóról és mint a világ legjobban ellátott városáról. Mindezt úgy alkották meg, hogy állandó harcban álltak a Dekkánt uraló muzulmán szultanátusokkal, akik végül szövetséget kötve hatalmas hadakat tudtak felvonultatni, és 1565-ben megverték és lefejezték az akkor uralkodó Ramaradzsát. Most vissza kellene lapoznom a történelembe, mi is volt az átmenet a Hojszalák és a vidzsajanagari uralkodóház között, mert a Hojszalák eltűntekor kezdődött és ezzel a vereséggel végződött Vidzsajanagar történelme. Majd egyszer, talán. A város romokban maradt fenn, a legjobb állapotnak a Pampapati Szvámi templom örvend. Nagyon halvány emlékek maradtak meg bennem, ezért csak a két fenti weblapra utalok.

Ugyanígy jártam Ootacamunddal is (magyarul hívjuk Útinak). Kellemes, nagyon zöld üdülőhely, Hill Station. Nézem a térképet, töröm az agyam, de nem jut eszembe, mikor érintettem. Hogy érintettem, abban biztos vagyok, nézzék el nekem, hogy csak két weblapját(w131 és 132) tudom ajánlani.

Az utóbbiakkal szemben élesen az agyamba véső dött, és soha semmi sem tudhatja kitörölni (de büszkén mondom, majdnem 70 évesen! És mi van Alzheimerrel, például?): utazok valahol Májszor környékén, poros, rossz út, száraz vidék, sárga fű, apró bokrok, bozót, ritkás fák. Hirtelen villan valami állatfej az úttól vagy száz méterre a fák között, mintha zsiráf lenne. Az első pillanat ijedtségét legyőzve szólok a sofőrnek, hogy álljon meg. Szinte futólépésben sietek a jelenség irányába, először eltűnik, aztán előbukkan, de már párosan. Lovak, délceg paripák, 4-5 méter magasban a hosszú nyakon ülő fejük. Barnák, nagyon kecsesek, fel vannak szerszámozva, azt hiszem néhánytíz méteres sugáron belül ötöt számoltam meg, köztük kis primitív kápolna. Kőszobrok? Nem, ahogy egész közel lépek, érzékelem, hogy kerámiából készültek. Megkopogtatom az egyiket, szinte félve, hogy baja történhet, nincs kétség, itt, a semmi közepén (jó angol kifejezés: in the middle of nowhere) ekkora kerámia-alkotások! Hogy

tudták ezeket kiégetni? Hol és mikor? Hogy szállították ide? Ki vigyáz rájuk? De hiszen ekkora tárgyakat kiégetni ma se tudhatnak?! Nincs válasz. Előbb-utóbb tönkre fogják őket tenni, szétvésik és elrabolják? Atyaisten, micsoda őrület, micsoda csoda! Indiai tartózkodásom alatt számtalan embernek elmondtam, mit láttam, kérdeztem, mit tudnak róla? Irodalomban is keresgéltem, semmi se vezetett eredményre. Végül a közelmúltban Baktaynál [5] bukkantam rá a megoldásra, véletlenül, más után keresgélve. Ő írja le a II. kötet 237. oldalán, hogy "Dél-Indiában a népi művészet sok érdekes jelenségével találkozhatunk. Ilyenek a falusi védelmező istenségek és a nagyalakú lovak cserépből készült ábrázolatai. (...) Az utóbbiak Aidzsannár istennek a rendelkezésére állnak, aki éjszakánként körül-körülnyargalja a falut, lakosainak a nyugalmán őrködve. A formákon felismerjük a dél-indiai oszlopcsarnokok lovainak típusait, a nehézkesség pedig a törékeny anyagnak tudható be." Bemutat két fotót is: az istenségek is, a lovak is zömök, szinte tömörnek tűnő alakok. Az én emlékezetemben kecsesebb paripák élnek! Igen, megnéztem a fotóimat, sokkal kecsesebbek, igaz, erős tömbökre támaszkodnak. Sajnos Baktay nem utal a gyártási technológiára. Mit tudhattak a falusiak, ha ilyen nagy és ilyen lenyűgöző alakokat készítettek kerámiából?

Végül Bangalore felé autózva megálltam egy-egy félórára Krisnaradzsaszagar-nál, majd Sravanabelgolánál(w116). Az utóbbi az egyik legszentebb dzséjn központ, ahol Gomatesvarára, a dzséjn szentre voltam kíváncsi. Az egy tömbből faragott szobor méretei több, mint meglepők, közel 20 m magas. Valószínűleg igaz az állítás, hogy hasonló méretű monolit szobrokkal csak Egyiptom ajándékozta meg a világot, de Gomatesvara azok közül is kiemelkedne. Több mint ezer éve, a X. században (Radzsamalla Ganga király uralkodása alatt) készült, azóta sűrűn rendeznek ünnepségeket a tiszteletére. Tizenkét évenként India minden sarkából érkeznek hívők és adományokkal hódolnak neki (illetve hát a papoknak). Az adományokat (részben) az erre az alkalomra épített emelvényről vödrökből öntik a fejére: tejből készített termékeket, mézet, gyümölcsöket, de arany és ezüst érméket, sőt - hívőtől is hallottam - gyémántot is! Felszaladtam az ötszáz lépcsőn, hogy a talapzatot is megszemlélhessem, ahol akkor is tüsténkedtek a papok, fogadtak pár hívőt, elhelyezték a talapzaton a virágaikat, megöntöztek valamit olajjal. Oltárként kezelték a szent (Tirtankara?) lábait. Onnan felnézve nagyot nőtt a szobor, szinte az eget súrolta.

Krishnarajasagar (Krisnaradzsaszagar) számomra nem a távoli múltat jelentette, hanem a modern India képe rajzolódott ki. Itt ugyanis még az angol megszállás alatt IV. Krishnaraja Wadiyar (Krisnaradzsa Vadijar - figyeljünk fel a névazonosságra) 1909-ben megterveztetett egy gátat, ami 1930-ra el is készült, biztosítva a monszun vízének felfogását és öntözésre hasznosítását. Természetesen szép tó is létesült, és India egyik legszebb parkját varázsolták a partjaira. Elkövették azt a hibát, hogy három hindu templomot is elöntött a víz, úgy hallom, mostanában szedték szét az egyiket alkotóelemeire a száraz időszak alacsony vízállását kihasználva, és építik újjá, megszámoz-

va minden darabját és komputerizálva az egész templomot. Egy-két év és újjászületik a tavon kívül. A Krishnarajasagar weblapban(w117) talán két kép látható a gátról és a parkról, de hasznos, mert több, ezen a túrán szereplő helyszínről mutat be képeket.

Bangalore-ba(w130) érkezve rohannom kellett a reptérre, a városból csak annyit láttam, amennyit egy átutazó láthat a kocsiból. Annyit mindenesetre konstatáltam, hogy szép, rendezett, tiszta város, kellemesebb lehet ott élni, mint a legtöbb észak-indiai településen.

Hazaérve kellemetlen meglepetés ért. Amrita lányom, akivel már jó barátságban váltunk el pár nappal előbb, mosolygott, ha fölé hajoltam, mosolyogva hadonászott a kezével, a hasamon nyugodott meg, ha hascsikarása volt, elfeledett, nem ismert rám, amikor fölé hajoltam, megrémült, éktelen sírásba kezdett. Napokba tellett, amire visszsza tudtam nyerni a barátságát. Milyen traumák érhetik a gyermekeket, ha elszakítják őket, akár napokra is, a szüleiktől?

XXI. KÜLFÖLDIEK INDIÁRÓL MA

Ma alatt természetesen nem az elmúlt néhány évet értem, hanem a függetlenség kivívása óta eltelt közel 60 évet. Nem is józan dolog, hogy ez a gondolat egyáltalán felmerült bennem, átfoghatatlan időszak, átfoghatatlan a szerzők száma, nemzetisége, nyelve. Nyilván nagy könyvtárnyi irodalomról volna szó. Két könyvről írok mindössze, amelyek tulajdonképpen megnyittatják velem ezt a mini-fejezetet. Két könyv, két véglet mind gondolkodásban, mind méretben.

Kezdem két újságíróval, a Vietnamot megjárt amerikai Larry Collins-szal és a francia Dominique Lapierre-rel, akik fiatalon, ifjúi hévvel és kevés bölcsességgel vették a mérhetetlen bátorságot és "Freedom at Midnight" címen [23] írtak egy rettenetesen rossz könyvet az India függetlenségét közvetlenül megelőző évekről, a függetlenség pillanatáról és az azt követő néhány évről. Életemben ritkán dühöngtem és káromkodtam annyit, mint ennek az indiaiakat lenéző, lekezelő, az ostoba angol arisztokrácia bűvöletét sugárzó förmedvénynek az olvasásakor. Ugyancsak ritkán firkálok széljegyzeteket könyvek margójára (bár állítólag arra való), de ez esetben nem tudtam megállni, vaskos szidalmakkal írtam tele a könyvet. Miért is? Nagyon nem könnyű tömören összefoglalni. Kezdem azzal, hogy három mottó-szerű idézettel kezdik a "művet": (1) Rudyard Kipling: "The *responsibility* for governing India has been *placed* by the inscrutable decree of *providence upon the shoulders of the British race*."; (2) Winston Churchill: "The loss of India would be final and fatal to us. It could not fail to be part of a process that would *reduce us to the scab of a minor power*." (3) Jawaharlal Nehru - egy bekezdés a felszabadulás pillanatában mondott gyönyörű beszédéből. (Kiemelések tőlem!) És ez tökéletesen tükrözi a két senki megközelítését, értékelését. Az angol faj (!!) vállára a gondviselés tette India kormányzásának a felelősségét; India elvesztése tönkreteszi Angliát (kettős elismerésnek is tekinthető: Anglia a gyarmataiból gazdagodott meg, Indiát pedig egyszerűen kirabolta), és Nehru csak az utolsó lehet a sorban, hiába volt a függetlenségi harc egyik legnagyobb alakja. A könyv másik végén pedig, a köszönetnyilvánításokat azzal a gazemberrel kezdik, aki India feldarabolásáért és az azt követő mészárlásban elpusztult másfélmillió ember haláláért elsősorban felel (angolul, mert úgy hangzik igazán jól): Admiral of the Fleet the Earl Mountbatten of Burma. Pár sorban kell megfogalmaznom, miért tartom igen egyszerűen gazembernek. A fél Európa uralkodó házainak vér-keverékét hordozó és arra rendkívül büszke, és aminél fogva természetesen a minden embert lealjasító katonai pályát futotta be a Brit birodalom egyik legnagyobb rangjáig, dagadó mellel vállalta az elakadt függetlenségi tárgyalások befejezését és ezt a célt - amit aljas okokból, tisztán saját presztízse tovább-pumpálása érdekében maga határidőzött be magának - hat hónap alatt el is érte. Beülve az alkirály palotájába és igénybe véve 5000 indiai szolga (nem tévedés!) munkáját. Az ár nem érdekelte. És most pár mozzanatot a két fickó könyvéből "emelek át" (nem szószerint idézek, angol, stb. és megjegyzem, hogy ők a vak gyorsaságnak tap-

soltak). Negyven nappal azután, hogy betette a lábát Indiába, hazaküldte jóváhagyásra India feldarabolásának kész tervét (ilyet csak őrült tehet, meg se ismerhette a lényegi elemek többségét, vakon döntött), az időpont kitűzése után például maga panaszkodott, hogy az indiai királyságok (500 fölött volt a számuk) nagyobb gondot okoznak neki, mint a British India. A legfőbb gondot természetesen a két fő vallás jelentette, és Mountbatten szinte pillanatok alatt a szétválasztás mellett és nem a megbékélés erőltetése mellett döntött, anélkül, hogy megérthette és felmérhette volna az okokat és a várható következményeket. Ami pedig a születő két állam határvonalának meghúzása körül zajlott, az pokolian hasonlít Hitler és Sztálin módszereihez. Először bazári alkudozásba merült a két (hindu és muszlim) vezető-gárdával, majd egyik emberével, angollal, aki nem érezhette át a probléma horderejét, rossz térképen rajzoltatta meg a határt. A végeredmény: etnikumok (még a szik is) kettévágása számtalan esetben, a kisebbségben maradt közösségek átvándorlása következett a többségiekhez, és közben kölcsönös öldöklés. Iszonyat következett a vak és büszke vagdosásból. A vak gazembert egyszer, a függetlenség körüli pillanatokban csak az mentette meg százezer patan törzsi lakos haragjától, hogy zöld egyenruhát viselt és azt hitték, ezt a tiszteletükre teszi. Ha mást visel, menthetetlenül meglincselik. Ők jobban tudták, hogy India feldarabolása alávaló bűn. Amikor a tragédia fellángolt, Mountbatten - aki biztosította magának India "Governor General" posztját - titokban elhagyta Delhit és Szimlába, az előkelő Hill Station-re utazott, hogy ne kelljen szembesülnie a következményekkel. Szemét! Lényegtelennek tűnhet, de a szememben fontos: a szerzők nem elítélőleg megjegyzik, hogy ez a pokoli arisztokrata a függetlenség kikiáltása előtt órákkal Karachiban rendezett ünnepségen összes kitüntetését hordva - amit imádott - feszített. Mint a világ legostobább uralkodói, katonái szoktak. Jellemző. Ne olvassák el a könyvet, nem érdemes. Csak azért meséltem róla, hogy a történelem-értékelés negatív csúcsai közé tartozó írásról tudják mi, ha hallanak róla. És hogy felhívjam a figyelmet: ilyen galád irományok is születnek Indiáról! A "Mountbatten and the Partition of India" pedig már szóra sem érdemes.

Kezembe került a függetlenné válást követő évek miniszterelnök-helyettese, Szardar Patel titkárának, V. Shankar-nak a nyilatkozata (Times of India, 1976.03.05, "Facts a Casualty in 'Freedom at Midnight', says V. Shankar") és a cikk címében benne is foglaltatik a lényeg: a függetlenségi mozgalom egyik nagy alakjának a véleménye szerint is "a tények áldozatok" a műnek se nevezhető könyvben.

Hány hasonló szemét ferdítés születhetett az elmúlt évtizedek alatt nyugati fehér emberek tollából?

Az ellenpólust hazánkfia, Budai Szűcs Ferenc képviseli, aki "Verigudlájf" című könyvecskéjében [66] óriási humorral és mesélőkedvvel regél a féllábú és vadonélő Dzsungli Babával egy himalájai barlangban töltött napjairól, barangolásairól a nagy hegy lejtőin, a bölcs életfilozófiájáról, amit egyetlen bekezdésben összegez: "...És ha va-

laki bolondnak nevez téged, nevess rajta, és vedd megtiszteltetésnek. (...) Hidd el, százszor jobb bolondnak lenni, mint képmutatónak vagy ájtatoskodónak. (...) És ha visszamész Európába, nehogy azt híreszteld nekem, hogy egy szent emberrel találkoztál (...) mert úgy feneken billentelek a mankómmal, hogy attól koldulsz. (...) Te csak az igazat mondjad, a színtiszta igazat, hogy ott ül a barlangjában egy hosszú hajú, nagy szakállú ősember, aki csak teázik és pipázik, és bolondságokat beszél, akinek Bob Marley a kedvence, és állandóan azt hajtogatja: VERY GOOD LIFE! VERY GOOD KARMA." Ez az ember többet értett meg India szelleméről, mint az angolok egy emberöltő alatt, vagy én 7 év alatt. Very good man, indeed!

XXII. AMI KIMARADT ÉS ÚJ AKKORDOK (AZ ÉN ZSÁKOM)

Rossz ez az alcím, de mitől is lenne jó? Nem tudom ugyanis megfogalmazni, mit is akarok. Tudom, hogy nem leszek képes befejezni Indiát, amíg élek, már most hemzsegnek a gondolatok cetliken, firkákon, szél- és talpjegyzetekben, a szürke agysejtjeimben, zsáknyi újságkivágat vár arra, hogy újra átfussak rajtuk és hasznosítsam a hasznosakat és akkor még nem beszéltem az irodalomjegyzékbe fel nem vett könyvekről, a nem is tudom miért kihagyott gazdasági-politikai életről, amihez mégiscsak jobban értek mindannál, amit nagy merészséggel most közreadok. Azért biggyesztettem a végére, hogy "az én zsákom", mert talán ez a fejezet is olyan lesz, mint India maga: zsák, amelyiknek szája van, feneke nincs és amibe rakosgatni fogom a felvillanó élményeket, odavetve valami kis vázlatot, hogy ne feledjem vagy felrajzolva végleges formában. Lehet, hogy végülis csak szemétkosár sikeredik belőle, de lehet, hogy aztán bizonyos érlelést követően helyet keresek a jobbaknak a megírt tömbben. InsAllah! (Bajuszokkal választom el a témákat, kivéve, ha több téma talál egymásra, akkor adok nekik szélről induló al-alcímet.) Megnyomtam a start-gombot:

*

Amit a vallási és európai barbarizmus leszakított Indiáról: Pakisztán! Micsoda őrült gondolat és tett - két, egymástól több ezer kilométerre fekvő részként tépetett ki India testéből. A keleti rész néhány év múlva az önállóságot választotta. Nem igazán tudom, a jután és nyomoron kívül mit veszített vele India, a nyugati, most egyedül maradt Pakisztán viszont - mivelhogy ő volt a kapu - India történelmének legzajosabb területeként az indiai emlékek kincstára. Szinte nem lehet olyan korszakot, vallást, népet mondani, amelyiknek ne a mostani Pakisztán lett volna a bölcsője, vagy legalább ne fordult volna meg ott. A dravida emlékek döntő többsége ott található, az árja-hinduk rajta keresztül özönlötték el a mai Indiát, az első településeik ott voltak, végül a mogul birodalom nagyvárosai közül a fele vagy több ott található. Pakisztán nélkül nem lehet Indiát látni, megemészteni. Ha eldöntötte a kedves olvasó, hogy meg akarja ismerni a szubkontinenst, kezdje elölről és olvasson el valami jó könyvet Pakisztánról, vagy ha személyesen akar randevúzni a volt egységes Indiával, kezdje ott. Nagy űr bennem, hogy kimaradt.

*

Nagy tervek

- India mindig is a nagy tervek, nagy álmok országa volt. A múlt század (minduntalan elfeledkezem róla, hogy századot, sőt ezredet léptünk a közelmúltban) hetvenes-

nyolcvanas éveiben éledt újjá a nagyhatalmi gőg és törekvés. Egyelőre nem maradt más belőle, mint a potenciális veszély. Most ide fogom írni a nem feltétlenül bölcs gőgös elképzeléseket:

- Nem lehet teljesen tréfának tekinteni, ezzel foglalkozó weblapokban is szerepel: India tervbe vette a világ legmagasabb épületének megépítését. Íme: Center of India Tower, Katangi, várható elkészüés: 2008, 224 emelet, 677 m!

Az őrület a dologban, hogy valami hindu vallási közösség áll a terv mögött!

- Times of India (a továbbiakban T.I.), 1976.12.05, A "Garland of Canals" cikk ismerteti Dinshaw J. Dastur (a neve alapján párszi) elképzelését olyan országos csatorna-rendszer kiépítéséről, ami megfogná a monszun-esőt és elvezetné sivatagos területekre is.

- T.I., 1977.04.20, "ISKCON to build 'Vedic city' in West Bengal": 50 000 ember (a cikk méltóságteljesen felsorolja a négy osztályt - természetesen a bráminokkal kezdve - akik lakói lesznek, azaz érinthetetlenek kizárva, de ennek kijelentése törvénybe ütközne) lakhelye lesz a Nyugat-Bengálba tervezett szent város, a "Vedic City", a Hare Krishna (a hindu-imitátorok többnyire szélhámos gyülekezete) közösség terve. Négy koncentrikus, négyzet alakú zóna, közepén nagy kolosszális templommal, 1,5 md rúpiáért, azaz cca. 200 millió dollárért. Csak szigorúan vegetáriánus, antialkoholista, nemdohányzó válhat a közösség tagjává, szerencsejátékok kizárva. Két sport lesz engedélyezve: birkózás és úszás. Szórakozni templomi táncokkal, Krisnát szolgáló játékokkal és vallási ünnepségekkel lehet. A monumentális, bigott és ostoba terv építésze holland fiatalember.

*

Az indiaiak igenje-nemje, gesztikuláció, arcok

- Ha másutt még nem írtam le gondosan, most megteszem. Az indiaiak a fejüket nem előre-vissza billegetik, ha igent akarnak mondani, ha jóváhagynak valamit, hanem a bolgárokhoz hasonlóan a fejnek a nyak kígyó-mozgásával (a fejjel ellentétes mozgással) kísért jobbra-balra billentésével jelzik. Pár hónap alatt annyira meg lehet szokni, hogy az ember maga is elkezdi csinálni, aztán itthon nem értik, mit akar. A nem valamivel nehezebb eset, majdnem ugyanazzal a fejmozgással jelzik, mint mi, de azt is kíséri enyhe nyakmozgás. A gesztikulációjuk nem heves, de a tenyerük és ujjaik sok mindent kifejeznek, létezik értelek, ami felfelé tartott nyitott tenyér, türelem, ami a kéznek valami oldalazó mozgása. Úgy látszik elmossa ezt is az idő, nem jut az eszembe több.

- Az arcok leírása helyett javaslom, nézzék meg, lapozgassák az "Arcok és zsánerképek" című fotó-gyűjtemény (CD) embereit.

*

Népek, vallások

- Olvasom valahol, hogy a BJP (Bharatya Janata Party - Indiai Néppárt, ők most a kormány fő ereje) óv, riadót fúj más vallások erősödése miatt, friss statisztikai adatok szerint ugyanis a hinduk aránya 82%-ról 80,5%-ra csökkent, a muszlimoké 12,2%-ról 13,4%-ra, a kereszténységé pedig (horribile dictu!) 2,32%-ról 2,34%-ra nőtt. Ez már riadalmat okoz a "legnépesebb demokrácia" - ahogy szeretik nevezni magukat - bigott hindu vezetőiben. Mindenféle óvintézkedéseket javasolnak! Eszüket vesztették.

- Ugyancsak friss hír: a párszik kihalásra vannak ítélve, komoly sacc szerint 2020-ra a "mai" (nem tudom, mikori mára vonatkozik) 60000-ről 25000-re csökken a számuk, 2050-re pedig kihalhatnak. Egyik főpapjuk az ortodoxia enyhítéséért száll síkra, a fél-párszik befogadására, a nem-párszikkal kötött házasságok támogatására. Ha a hetvenes évek minimum 120000 főjéről 60000-re csökkent a létszámuk, biztos, hogy elkéstek a reformokkal, csak a békés felszívódás lehet a sorsuk. Kár, invenciózus, szorgos, alkotó nép! Oltóanyagnak se lehet rossz.

*

Kasztok

- T.I., 1977.01.16, "Castes Among Muslims": A cikk a kasztrendszer beszivárgását a muszlim közösségbe és egy maharastrai községben élő gyakorlatot ismerteti. A cikk terjedelme miatt csak a házasságok és áttérés útján beszivárgás eredményét emelem ki: két főcsoport alakult ki: az Ashraf-ok (Ásráf) alkotják az előkelő osztályt, akik idegen származásúak (Arab, afgán, török és iráni, mondja a cikk. És hol vannak a mogulok?) és az Ajlaf-ok (Ádzsláf), akik az áttért hinduk leszármazottai (ökölszabályként) és alja-nép. Az ásráfok négy alcsoportja: Sayyid (Szajjid), Shaikh (Sejk), Mughal (Mogál, azaz mogul), Pathan (Pátán). Az ádzsláfok foglalkozás szerinti kasztokra tagozódnak: szövő, olaj-sajtoló, mosó, mészáros, zöldség-kereskedő, keramikus, karperec-árus. Ők egyszerűen tovább űzték az áttérés előtti foglalkozásukat, illetve kasztjukat. Mindegyik csoport (kaszt) tovább tagozódik és saját hierarchiát alakított ki. Főtörvény szerint endogámok (saját kasztjukból házasodnak).

*

A "népi India", ünnepek, művészetek, színjátékok

- A keralai hajóverseny kimaradt, adós vagyok. A "The Illustrated Weekly of India" 1975 aug. 10.-i számában találtam leírást róla, és - gondolom - linkekre se kell sokáig

vadásznom. Kerala a vizek földje, több vízi-versenyt is tartanak, főként a volt Travancore állam közepén lévő Vembanad tavon(w141), amit több folyó táplál. A főesemény a "Nehru Trophy Boat Race"(w142), amit minden augusztus második szombatján tartanak, ez egyben az Onam fesztivál(w143) névre hallgató víziparádék záró- és csúcspontja. Ne csodálkozzék, kedves olvasó, ha más földrajzi nevekkel is találkozik, mert például Kuttanad-ot is emlegetnek, ami a környék vízvilága, de az időpont is változhat, mert a helyi Újévhez kötődik és az változó lehet. Lényegesebb, hogy Nehru 1952-es látogatásán, az ő tiszteletére tartották az első "Szabad India" versenyt a keralaiak híres-nevezetes kígyó-hajóikkal, a cikk fotóiról látom, hogy nagyon hosszú és keskeny, kis merülésű, több méter magasba felkunkorodó orrú, evezőlapátokkal kormányzott szép alkotásokkal versenyeznek a Nehru által adományozott serlegért. Eredetileg vallási célú felvonulások voltak a mára versenyekké alakult események, a Paipad, Neerattupuram és Kottayam (a Nehru Trophy kistestvérei), istenek szobrait vagy templomoknak szánt áldozatokat szállítottak, mindig zenei kísérettel. A legősibb esemény valószínűleg a versenyszellemet ma is nélkülöző Champakulam Vallomkali volt, az egyébként hadihajónak használt, mintegy 30 m hosszú és 100 embert befogadó "Chundan"-nal (ez a kígyóhajó neve) Krisna szobrát szállították át a Kottayam melletti templomból az ambalapuzha-i oltárhoz. A legénységből 85 fő evez, 10-15 énekel és négyen kormányozzák a hajót. Az énekesek vallási énekeket, amik egyben munkadalok, adnak elő, amivel diktálják a tempót is az evezősöknek. Óriási csapatmunka lehet. Valahol arra is történik utalás, hogy a dalok hatására a nézők transzba tudnak esni. Az egész Onam ünnepség-sorozattal a keralaik egyébként Mahabali királyuk aranykorára emlékeznek, aki a hitük szerint ilyenkor meglátogatja Keralát. Mára is maradt vallási ünnepség, amit a szent Pampa folyó partjai mentén tartanak.

- Két népi-vallási játékot, vagy annál többet (nehéz meghatározni a kategóriájukat), a Ramalila(w144) -t és Ravanalila-t ismerteti a "The Illustrated Weekly" 1975 január 19.-i száma a "Sri Rama versus Tiru Ravana" című cikkében. A Ramalilát, a Ramajanát megjelenítő népi táncdrámát Delhiben játsszák (vagy játszották?). A múlt század hetvenes éveiben a tamilok között ellenszenv ébredt a játékkal szemben. A teóriájuk szerint a Ramajana nem tisztán mitológiai történet, hanem az árjáknak a dravidák feletti győzelmét írja le (és a Ramalila azt játssza el). Szerintük Ravana dravida király volt és máglyaként elégetése a táncjáték végén sértő a dravidákra nézve. Ezért aztán megszületett a Ravanalila, amit 1975-ben Madrasban adtak elő és amiben Ravana, azaz a dravidák győznek és a Ramajana három főhősét, Ramát, Szítát és Laksmánát égetik el a játék végén. Olyan békésen megvoltak egymás mellett az árják és dravidák, itt volt az ideje, hogy Dél és Észak konfliktusát felújítsa valami ostoba erő?

*

The Illustrated Weekly of India, 1974.09.22, "Fire-Walking": Két "tűzönjárás" ünnepséget ír le a cikk. A helyszínek Madhya Pradesh (a Holi után), Cochin (a Kumbalam ünnepségek alkalmával, februárban). A közös vonások: termés vagy tavasz-ünnephez kötődnek, a hindu isten-hármasnak, a Trimurtinak szentelik, a tűzön járók felkészüléséhez tartoznak a böjt, szent fürdők, tartózkodás szextől, sőt nők érintésétől, vásárlástól, kölcsön-felvételtől (magyarul: pénz kezelésétől), imádkozás, sőt templomi tánc. Cochinban a tűzre lépés előtt felsértik több helyütt a felsőtestüket, a vérzés elégtelensége ugyanis kizáró körülmény. Az egyik helyen cca. 6, a másikon 17 m hosszú és cca. 60 cm mély árokban vörösen izzó, illetve még égő fahasábokon "sétálnak", néhányan sietnek át a férfiak (nők nem lehetnek tűzjárók), van aki táncot is jár a tűzön. A séta közben vízzel teli rézedényt tartanak a kezükben, a vízen áldozati virágok úsznak, amelyeket a helyi istenségnek ajánlanak fel a sikeres tűzön járás után. A tüzet szentnek tartott növény leveleivel szítják a segédek. Orvosok jelenlétét igénylik, akik a menetelés előtt és azt követően megvizsgálják a hősöket. Ritkán találnak komolyabb égési sérülést. Ha igen, azt az előírások be nem tartásának, a vállalkozó "szennyezett" voltának tudják be!

*

- T.I., 1976.12.05, "Patola Stages A Comeback": Gudzsaratban állami támogatással megmentik az eltűnőben lévő "patola" dizájnt, ami a kézi szövőszékeken készülő textíliák utánozhatatlanul szép, színes mintája. Egyik varázsa, hogy a mesterek nem igen ismételnek, minden alkotásuk improvizáció!

*

A hinduizmus tanítómesterei (Holy men of India), vagy akik annak mutatják magukat és visszaélnek vele.

- Általánosan ismert a szadu (sadhu)(w145), aki lemond az élet élvezetéről, aszkétaként, visszavonultan él, bár nem szakad el teljesen a társadalomtól, többek között, mert koldulásból él, vagy egy család, közösség tartja el, vagy egyszerűen utcai koldusként és a természet-adta terményeken tengődik. Ideje jórészét meditációval tölti és annak az eredményét hirdeti. A nagy vallási ünnepeket látogatják. Nagaként is emlegetik őket, mert teljesen vagy majdnem teljesen mezítelenek. (Az északkelet-indiai, pár évtizede még emberevő nagák neve is meztelent jelent.) A buddhizmusban is léteznek, úgy tudom. (A link továbblapozva egyébként majdnem teljes képet ad India szentembereiről.) A The Illustrated Weekly of India 1977.02.27.-i számában megjelent "Sadhus At The

Mela" arról ír, hogy számtalan szektájuk létezik és az allahabadi Mela zarándoklaton 80 000 szadu vett részt, azt hiszem 1954-ben.

- A guru szó világszerte elterjedt és nagyon elcsépelődött, mindenkire rásütik, aki valamely szakterület tudora. Így elvész a guruk létének, "tevékenységének" a leglényegesebb aspektusa. A guru szanszkrit szó, a gu (sötétség) és a ru (eloszlató) szavak összetétele. A guru tehát nem egyszerűen bölcs ember, hanem tanítómester, felvilágosító. A guru felvilágosult bölcs férfi vagy nő, aki a tanítómestere tudását, lelkiismeretét átvéve képessé vált arra, hogy ezt a "magasabbrendű tudatot, lelkiismeretet" átplántálja a tanítványaiba. A guru által tanítványul fogadott, arra érdemes embert chela-nak, hívőnek, követőnek vagy sisya-nak, tanítványnak hívják. Lényeges eleme a guru tanítómesteri működésének ez a kölcsönös bizalmon és elfogadáson alapuló mester-tanítvány viszony, valamint az, hogy a guru sohasem tartja magát magasabbrendű lénynek, csupán a szeretet és fény közvetítő eszközének. A 146. weblap szerzője megállapítja, hogy kevés igazi guru maradt a világon. Üzletté vált a "hivatás", főként az USA-ba áttelepült, vagyonszerzésre koncentráló, a nép ostobaságát kihasználó guruknál.
A szikizmus megalapítója és szentemberei, prófétái kivétel nélkül guruk és igaziak.

- A rishi-k (risi) vagy sage-k (széjdzs), azaz bölcsek az ősi védikus értékek hordozói. Az a hiedelem tartja magát, hogy ősidőktől fogva a hinduizmus tudósai és a metafizika művelői voltak. Őket tartják a Veda-k(w147) és a hindu alapértékek, valamint az ősi eposzok - a Ramajana (Sage Valmiki)(w148) és a Mahabharata (Sage Vyasa)(w149) - megfogalmazóinak, illetve végső formába öntőinek. A risik a moksát, a születéstől és haláltól megszabadulást a tudáson (jnanamarga-w151) keresztül óhajtották elérni és isteni tudással felruházottaknak tartották őket. Három nagyon elismert széjdzs volt Ramakrishna Paramahamsa, Adi Shankaracharya és Sahajananda(w152, 153, 154), akikhez imádkoznak is.

- Az acharya-król (ácsárijá) Indiában annyit tudtam meg, hogy magasabb szintű vallásfilozófia művelői, iskolák (ásrámok) alapítói és fenntartói. Most (a 153, 155, 156 weblapokon követhető) három ácsárijával ismerkedtem meg: Shankaracharya, Ramanujacharya és Madhvacharya, valamint megtudtam, hogy a szankszkrit nyelv volt a területük és tudásukat kizárólag a felsőbb kasztoknak adták át, mert a lélek finomítását tartották feladatuknak. Hogy a mai ácsáriják is ilyetén módon ortodoxok-e, meg nem mondom. Csak remélni tudom, hogy nem!

- A swami-k (szvámi) ugyancsak szellemi szekták, vallásfilozófiai iskolák (mutha-k) vezetői, filozófusok. Filozófiai vitákban vesznek részt és alkalmanként politikai útmutatást adnak (beavatkoznak!). Az ácsárijáktól talán az különbözteti meg őket, hogy "nem ülnek olyan magas lovon", a hétköznapok igehirdetői. Ezzel együtt, azok, akik csodákat művelnek, istenek rangjára emelkednek, mint Sai Baba(w158) és Raghavendra Swami(w157) , akiknek a népszerűsége imádat szintjére emelkedett.

- Még inkább a hétköznapok apostolai a santa-k, szentek, akikről egyetlen szót se hallottam Indiában. Pedig a szentemberek legszentebbjei lehetnek (vagy csak lehettek?), mert a "középkori" India egyik legjelentősebb mozgalmának, a Bhakti-nak (The Bhakti Movement)(w159) a papjai. A mozgalom céljai igazán forradalmiak: megreformálni, demokratizálni a hinduizmust úgy, hogy felszámolódjék a kasztrendszer. Mint a szentek többsége, ők is megbuktak. Pedig tanításaikat briliánsnak mondott zenével, költeményekkel és istendicsőítő énekekkel próbálták támogatni.

- Pujari-k (pudzsari)(w160). Ők a (jellemzően) templomok, a mindennapok lelkipásztorai, ott élik családi életüket a hívők körében. A születésekkel, hamvasztásokkal (lám, mennyire másként gondolkodunk: nem temetnek, hamvasztanak!), pénzügyi alapok megteremtésével, a napi és pudzsákkal kapcsolatos szertartásokkal összefüggő teendőket látják el. Kamati érdekes megjegyzése, hogy jellemzően, de nem kötelezően bráminok. A tisztség öröklődik.

- Szentembereknek tartják a hinduk a yogi-kat, a jóga papjait is. Nem véletlenül használom a pap kifejezést: feltétlenül különbséget kell tenni a jógát szellemi, vallási, filozófiai művészetként is kezelők és azok között, akik üzleti érdekeket követve csak a fizikai edzés eszközeként tanítják. Különleges lények vannak köztük, számtalan szigorúan ellenőrzött kísérlettel bizonyították modern időkben is rendkívüli képességeiket. Talán nem ismétlem magam: The Times of India írja 1977.11.14.-én "Underground for 204 Hours" cikkében (rövid összefoglalót adok): Satyamurti yogi nyolc és fél napot töltött étlen-szomjan egy földalatti kamrában. Orvos, EKG-monitoron ellenőrizte a szívműködését, 3000 m diagrammot véve fel. Megállapították, hogy a jogi hosszú órákig kardiológiailag halott volt. Másfél nappal a tervezett időpont előtt kérte a kiszabadítását, mert a transzhoz szükséges fénypont, amit nyitott szemmel figyelt, kialudt. (Tessék megfejteni!)

- A rendkívül megtisztelő Pandit előnévnek (írják Pundit-nak is, szanszkritül Pandita) nem tulajdonítottam vallási eredetet vagy jelentőséget, most mégis ilyen színben jelenik meg, a szentemberek közé sorolva. Ismereteim szerint ugyanúgy, mint a művészek körében az Ustad (Úsztad) címet-rangot, az egyébként, a közéletben, a politikában, egyáltalán Indiáért kiemelkedő szerepet játszók a néptől, a köztől kapják ezt a címet is, szép lassan hozzájuk kötődik, tapad. Lássunk most két idézetet, hogy vallási hősként mi kell az elnyeréséhez: "Mindenki szemeteszsáknak születik, finomítással válik valaki 'pundit'-tá." (Ilyen egyszerű lenne?); "A hinduizmus egyszerű megoldást biztosít: tegyél esküt, hogy a lelkiismeret fog vezérelni." (Még egyszerűbbnek tűnik.) Még el is fogadná az ember, ha nem tudná milyen szellem-óriások érik el ezt a fantasztikus kitüntetést.

Nem hagyott nyugodni a tudatlanságom, kikerestem definíciókat az Interneten. Hármat találtam: brámin tudós vagy tanult ember; Indiában tanult emberek tiszteletet kifejező jelzője (címe, rangja); Tanult ember; tanító; különösen a szanszkritban, tu-

dományokban, jogban és a hinduizmusban járatos brámin; Kasmírban bármely helyi hivatalnok. Tessék: az utolsó pár szó degradálja az egyébként tényleg kiemelkedő személyiségeket megtisztelő címet.

- Valahol három istenséggé emelt gurut vagy szvámit említenek így, egy sorban: Maharishi Mahesh Yogi(w161), Bhagwan Rajneesh(w162), és Sai Baba. Az első kettőt hírből sem ismertem. Ha nem is istenek, lehet, hogy bölcs próféták. Sai Baba fényes csillaga azonban akkor kezdett kiemelkedni az ismeretlenségből, amikor Bombayban dolgoztam. Onnan nem messze, valahol Puna környékén alapított ásrámot és üzleti kapcsolataim között is nem egy akadt, aki, vagy akinek családtagjai rendszeres látogatóivá, hívőivé váltak, nem kis összegeket hagyva az "oltárán". Amit a sajtóból és tőlük, majd a TV-ből megtudtam, az számomra csúf szélhámosságnak, a sötétség terjesztésének tűnt: "teremtett" dolgokat (hamut, órát, pénzt, ékszert), gyógyított képtelen módon, halottakat támasztott fel. Csak az emberi ostobaság tehette hihetetlen gazdaggá, emelhette istenként imádott bálvánnyá.

Sai Babáról a The Illustrated Weekly is írt akkoriban (1976 október 31: "Sathya Sai Baba - God or Fraud?") A cikk ismerteti a Bangalore University által csodák és csodatévők vizsgálatára létrehozott bizottság sikertelen kísérletét, hogy Sri Sathya Sai Baba csodatételeit tanulmányozhassa. Nem válaszolt az interjút kérő leveleikre, nem engedte a maga közelébe a bizottság tagjait, nyilvános fellépéseiben "kutyáknak (Indiában nemszeretem állat) és hangyáknak (miért?) titulálta őket". Ugyanez a bizottság pillanatok alatt megkapta az állam többi "szentjének" nyilatkozatát, hogy nem tudnak teremteni. Abraham T. Kovoor - neves tudós - 1976 szept. 12.-én, "Of Scientists and Godmen" című cikkében leleplezi a hírt, miszerint Sai Baba egy kereskedelembe nem került Seiko órát varázsolt elő a semmiből egy japán látogatója szemeláttára, illetve a hírt, hogy tudósok is vannak a "szentember" hívei között.

- A brahmacharya-k (cölibátust fogadók)(w163) nem külön osztálya a szentembereknek, hanem - mint más kultúrákban is szokásos volt - azt célozza, Indiában a mai napig, hogy az egyébként szentembert, a magát közösség szolgálatára rendelő személyiséget a szexuális kérdések ne zavarják a felsőbbrendű célok megvalósításában. Mahatma Gandhi is fiatalon lemondott a szexuális életről.

*

A maharadzsák és újgazdagok csínyei:

- The Illustrated Weekly of India, 1976 október 31, "Of Godmen and Porn": Házkutatást tartottak Ahmedabadban Gosaiji Maharaj, másnéven Vrajraiji Maharaj (figyeljünk a megtisztelő becéző képző '-ji'-re!) szentember (magyaros harcsabajusz, töménytelen ékszer a ruházatán) háza táján, ami egy 150-éves templomból és a hozzá csatlakozó háromemeletes épületből áll. A vagyon-értékű ékszer, készpénz, arany-

érmék, antikvitások mellett pornó-felvételeket foglaltak le, amelyeken a szentember a város legismertebb családjainak asszonyaival kompromittáló szituációkban látható.

- Ugyancsak a The Illustrated Weekly of India (sajnos dátum nélküli lap, de cca. a fenti időpont), "A Princely Haul" című cikkében arról tájékoztat, hogy a dzséjpuri maharadzsa delhi és dzséjpuri palotáiban eszközölt házkutatás során sokszáz millió rúpia (sokmillió USD) értékben foglaltak le aranytömböket, aranyérméket, arany- és ezüst étkészleteket, antikvitásokat. Külföldi bankszámlák adataira is fény derült. (Megjegyzem: az értékek birtoklása nem volt bűn, csak a vagyonadó alóli elrejtése, a külföldi számlák tartása volt tilos a szigorú devizaellenőrzés miatt.)

*

Évszázadokkal "elmaradt" területek, törzsek:

- The Economic Times, 1976.06.27, "Development problems of Abujhmad": A Madhya Pradesh állam Bastar körzetében található Lanka községről és lakóiról írja a szerző, hogy egy évezredet lép vissza, aki oda merészkedik. Nem ismerik az órát, a Nap és csillagok helyzete alapján tájékozódnak; gyalog közlekednek, közlekedési eszközöket nem láttak; az idegen uralom, a függetlenné válás, a politikai pártok és a legnevesebb politikusok neve se mond számukra semmit. A gazdasági életet ősközösségi rendszerben folytatják.

*

Az ellentmondások kiskönyve:

- A világ legbékésebb, legerőszakmentesebb vallásai és filozófiája és a társadalom barbár tagoltsága, tömegek rettenetes elnyomása, kizsákmányolása.

- és a vallási őrület és ostobaság negatív, sokszor szörnyű következményei:

- T.I., 1977.04.19, "Solar eclipse: many take holy dip": Az Indiát a délutáni órákban érintő napfogyatkozás miatt sokan böjtöltek napkeltétől a jelenség végéig, számottevő népesség pedig szent fürdőt vett a bombayi Chowpatty-n (Csópatti, homokos tengerpart a városon belül), ahol a napfogyatkozás délután 5:51-től 6:37-ig tartott.

- T.I., 1977.04.20, "Manwat death verdict upheld": A Legfelsőbb Bíróság jóváhagyta 4 gyilkossággal vádolt manwati (kis falu) személy halálos ítéletét. A gyilkosság oka: könyörgés istenségeknek gyermekáldásért és rejtett kincs felleléséért. A község egyik gazdag emberének, az önkormányzat volt elnökének ágyasa gyereket akart, de nem esett teherbe. A helyi babona szerint a ház ura által az asszony részére ültetett pipal-fa (szent fügefa, Ficus religiosa) alatt kincs van elrejtve és a fát rossz szellemek látogatják. Szűzlányok és asszonyok feláldozását írták elő nekik, az asszonynak a gyermekál-

dásért, mindkettejüknek a kincs felleléséért. (Hogy ki, azt a cikk nem nevezi meg.) A szolgáik és más fizetett alkalmazottak segítségével több áldozatot mutattak be az isteneknek. Öt tíz év körüli kislányt, egy egyéves kisdedet és négy harminc fölötti asszonyt öltek meg.

- T.I., 1977.12.28, "Faith in spirits leads to death": Broach-ban egy 45-éves asszonyt vertek halálra. Elterjedt a hír, hogy rossz szellemek költöztek az asszonyba, elvitték egy 16-éves fiúhoz, akinek természetfeletti erőt tulajdonítottak. A fiú három segítőtársa verni kezdte az asszonyt, hogy kiűzzék belőle a szellemeket. Az asszony belehalt a verésbe.

- T.I., 1976.09.26, "Seven held in alleged murder for black magic": Egy halottakkal kommunikáló jóst (necromancer) az öccsei megölettek. Azt hitték, hogy egy régi vita miatt megátkozta mindkettejük családját, felbéreltek egy bandát, akik 1000 rúpiáért cement-blokkal szétverték a fejét.

- Forrás és időpont nélküli kivágat, valószínűleg The Times of India, 1976: Halálhoz vezetett a hit, hogy kígyóharapást "mantrák" (szentének) éneklésével és imádkozással lehet gyógyítani. Egy fiatalasszonyt hazatérőben kígyó marta meg a jobb bokáján, a férje hazavitte a bódéjukba és órákig imádkoztak és énekeltek mellette. Mire aztán kórházba vitték, ott már halottá nyilvánították.

- T.I., 1976.04.22, "Boy killed by 'exorcist'": Egy 14 éves kisfiút halálra kínoztak, hogy kiűzzék belőle a gonosz szellemet. Fél évig lázas beteg volt és nem tudták kigyógyítani. A rokonok ekkor '"ördögűzőkhöz" fordultak, akik 3 napon keresztül kínozták a gyereket, vörösizzásig hevített eszközöket is alkalmazva. Amikor a lakók által kihívott rendőrök beléptek a helyiségbe, az ördögűzők tevékenységét 6-7 asszony imára kulcsolt kézzel figyelte.

- T.I., 1976.11.25, "Constable takes life to propitiate goddess": Karddal elvágta a saját torkát az Ujjain közelében fekvő Rignod faluban egy rendőr, hogy kiengesztelje kedvenc istennőjét, Amba-t, aki álmában megjelent neki. Kórházba szállították, de belehalt a sérüléseibe.

- T.I., 1977.01.23, "To Cherish The Devil": Meghalaya Khasi és Jaintia hegyeiben, ahol a lakosság 80%-a keresztény, még él az ősi "eladom a lelkem az ördögnek" kultusz, a "thlen". Emberáldozat vérének feláldozásával jár.

- T.I., 1978.03.24, "No outside blood even at risk of life": Egy súlyos üzemi baleset során az életveszélyesek listájára került egy munkás, mert vallási okokra hivatkozva nem volt hajlandó vérátömlesztésnek alávetni magát. (Mintha ismerősen csengne, keresztény szekták is vannak ilyen ostobák.)

- T.I., 1977.05.09, "One snake-bite, three deaths": Kígyóharapást szenvedett egy férfi, a bátya templomba vitte és mantrákat énekelt, hogy az istenek meggyógyítsák. Egy asszony is belépett a templomba, imádkozni a templom istenéhez . Miután a halál bekövetkezett, a férfi úgy vélte, az asszony jelenléte hatástalanította a mantrákat és karddal lecsapta a fejét.

*

- A szexuális kérdések körüli zűrzavar (számomra az). Érthetetlen ugyanis a szexnek európai szemmel szabadosságnak is vélhető ősi szeretete, tisztelete, a Kama Szutra nyitottsága, egyes királyságok templomainak erotikus szobrai, amik szinte szentséggé emelik a szexet és ezekkel szemben a mai Indiában általános visszafogottság, a házasság körüli kaszt-tilalmak tömege és szigora, az ágyasok sorsa, végül a hétköznapitól a templomiig terjedő prostitúció, a kint tartózkodásom alatt megjelent (vagy felszínre került) call-girl hálózatok. Nem is hiszem, hogy megfejthető, mint ahogy a "fehér" kultúrákban sem az. A "tantra" is rejtély, titokzatos szekta maradt számomra, pedig a "szexuális felszabadítás iskolájaként" is emlegetik ma is (Sunday Magazine of The Times of India, 1976.03.28, "The Way To Sexual Liberation"). "A szex, mint az isteni fenség szikrája, szent." - mondja a szerző. "Úgy közeledj a szexuális aktushoz, mintha szent templomba lépnél."

*

- Az alkohol egyszerűbb történet, mégis visszatérek rá, mert én az ortodoxia egyik bűnének tekintem, hogy az ősi eposzokban még kellemes bódítóként kezelt és fogyasztott alkohol a modern időkig eltűnt, legalábbis a bűnös, alja-kasztok italaként emlegették csak. Rejtélyes folyamat!

*

- A vizelet szentsége, gyógyszerként fogyasztása: Írtam fentebb a kérdésről, hogy Indiában több állati eredetű terméket szentnek, a bűntől megtisztulás eszközének tartanak. Közéjük sorolják a vizeletet. Ennek ismeretében is meglepett több hír. Néhányat felsorolok:

- T.I., 1977.10.08, "Urine is water of life: Morarji": Az éppen regnáló miniszterelnök, Morardzsi Dészai egy angol újságírónak adott nyilatkozatában kifejtette, hogy 5-6 éve minden reggel iszik egy pohárral, 6-8 unciával (2,5-3 dl) a saját vizeletéből. "A vizelet az élet vize." - mondta.

- Clarity, 1978.03.25, "Now Magazine on Auto Urine Therapy": Folyóiratot indítottak - az első kiadás címlapján Morardzsi Dészai arcképével - a saját vizelet gyógyhatásainak ismertetése céljából. A köszöntő gyülekezet előtt neves rákkutató-sebész tartott előadást.

- T.I., 1978.02.12, "Auto-urine therapy has benefits, claims doctor": Egy orvos beszámolója szerint vérszegénységben szenvedő 11-éves fiát a hagyományos orvoslás nem tudta meggyógyítani, mire ő napi kétszeri saját, szűretlen vizeletével kezelte a gyereket, aki egy év alatt visszanyerte egészségét.

*

Az egészségügyhöz illő hírek:

- T.I., 1978.01.02, "Doctor's greed can kill": Madhya Pradesh egészségügyi minisztere ismertette az esetet: Fejsérüléses beteget vittek egy orvoshoz, aki ellátta a sérültet, kisebb műtétet hajtott végre. Mikor megtudta, hogy a kért 500,- rúpiát nem tudják kifizetni, letépte a varrást, ami a beteg halálához vezetett.

- T.I., 1977.01.12, "125 Pune students have leprosy": A punai (Poona) állami iskolákban 70 000 diák egészségi állapotát vizsgálták meg és 125-öt leprásnak találtak.

*

A koldulás Indiában

Nem tudom most rávenni magam, hogy ennek a szörnyűségnek a részleteivel foglalkozzak. Csupán a koldulással foglalkozó jó weboldalra hívom fel a figyelmet (w164) A lényeg, hogy néhány évtizede még elfogadott, normális életvitelnek számított a koldulás, családok "tartottak el" koldusokat, templomok koldusoknak "szentelték" a hét egy-egy napját... Gondoljunk a hindu férfiak négy életszakaszára: a megöregedettek mondjanak le minden földi jóról és koldulásból tartsák el magukat. Egy valaha talán életképes szemlélet züllött le nagyon általános koldulássá a jövedelem-olló szétnyílásával és a pénzimádat általánossá válásával.

*

A családtervezés (family planning) csődje, jóslatok a hetvenes években: az ezredforduló körül túllépjük a milliárdot. Hol van az már?

- Emlékeztetőül írtam ezt a két sort, de a lényeg benne is van. Indiában, Kínával ellentétben teljesen csődöt mondott a családtervezés. Próbálkoztak ajándékokkal, pl. tranzisztoros rádió annak, aki sterilizáltatja magát, büntetéssel (pl. Pandzsábban büntetendő cselekménnyé tervezték tenni a harmadik gyereket - The Economic Times, 1976 március 18; Maharashtrában pedig kötelező sterilizáción gondolkodtak - T.I., 1976.03.30 -, majd "születés nélküli évet" hirdettek meg 1977-re - T.I., 1976.04.08), de többnyire csak ellenállást váltottak ki, részben ebbe bukott bele a Kongresszus Párt '76 körül. A diktatúra sikere a puha demokráciával szemben? (Az-e India?). A vallási fanatizmus, az élet mély tisztelete, vagy a génekbe ivódott "a gyerek a jövő biztosítéka" parancs? Mindenesetre India gyors tempóban közelít Kínához, ahol megállt a népesség növekedése.

- T.I., 1977.04.24, "An Extra Mouth - Or Two More Hands": A cikk rávilágít arra az egyszerű tényre - az indiai családtervezés csődjének egyik alapvető okára -, hogy a társadalom legszegényebb rétegeiben a kereső kezek számának csökkenésével járna a gyermekáldás leállítása. Fontosabb számukra, mint a (szinte semmit) fogyasztó száj számának csökkenése.

*

India modernizációja összekapcsolódik a szövetkezeti mozgalommal, különösen a mezőgazdaságban. És én azt hiszem, hogy nem a szovjet-indiai barátkozás éveinek termékeként, hanem egyrészt talán az ősi törzsi közösségek, valamint a "pancsajat"-faluközösségek továbbfejlesztéseként foglalnak el mind számottevőbb helyet az indiai gazdaságban. Maharashtra-ban a mezőgazdasági fejlődés kulcsának tartották a hetvenes években.

*

Itt talán gyűjtök még adatokat a nagyon szent templomoknál, zarándokhelyeken űzött, hét lakat alatt őrzött rituálékról. Olyanokról, amikről harapófogóval lehetett csak kihúzni információkat az indiaiakból. Kopaszon jelenik meg és kiböki: zarándoklaton vettem részt; hasonló esetek: a fejem közepén hagytam tincset és úgy imádkoztam napokig; fehér gyolcsban éltem a templomnál és a szertartások idejére félmeztelenre vetkőztem; mély kutakba százméterszám eregetünk textíliákat, közben olajat öntünk rá és meggyújtjuk; virágot, mézet, tejet áldozunk. Állatáldozatról csak saját megfigyeléssel értesültünk, majd az irodalomban olvastam róla.

*

Az Indiába irányuló turizmus egyik hajtása: gazdag arabok azért rándulnak át Bombayba, hogy a monszun-esőt élvezzék. Akár két hetet is eltöltenek a legjobb szállodákban és nagy sétákat tesznek az ömlő eső alatt.

*

India az átrázás, becsapás világa, legyen mindenki nagyon óvatos! A legjobb cégek és üzletek kivételével, meg azokat a házhoz szállítókat leszámítva, akik a bizalomból élnek, elég általános a törekvés, hogy "átverjék" az embert ("cheating" a művelet becsületes neve).

*

A hetvenes években felfigyeltem arra, hogy az indiai külpolitikában megjelent a világhatalmi törekvés. Remélem, azóta végbement a kijózanodás.

*

Azt hiszem, általános keleti jelenség, de Indiában egyértelmű, hogy a kézműipar, kisipar vezérletével a foglalkozások, iparágak területileg jól körülhatárolhatók. Kivételt képeznek természetesen az ipari óriások, amelyek természetesen igazodnak az inputok forrásaihoz, az állami ipar óriásai pedig a gazdaságpolitika elveihez, de egyes termelési ágak földrajzi körzete pontosan leírható. Példaként a bőripart említem meg, amelynek Kalkutta, Delhi és a Delhitől északkeletre eső területek, majd Közép-India, azt hiszem, Bangalore és körzete a központja. A textilipar is 5-6 fontosabb körzetben fejlődött, a legfontosabb központ Bombay volt, de még textilféleségek szerint is megfigyelhető volt az elkülönülés. Ki ne hallott volna a kasmíri vagy a benáreszi selyemről. Úgy mutatják be, hogy onnan való selyem, hogy egy gyűrűn húzzák át az akármekkora selyem-terméket!

**

Érdekességek pár szóban (szórt témák):

*

Léteznek feltételezések, hogy Nefretiti (Nefertiti, Nefretete) és édesanyja árja származásúak voltak (T.I., 1976.04.18, "Was She An Aryan?" - Napisten, küllős kerekek...)

*

T.I., 1978.01.01, "Is Asceticism An Asset?": A cikk az India fölött hatalmat gyakorló indiai és idegen uralkodók eszméit és viselkedési formáit elemezve arra a következtetésre jut, hogy a kemény uralmat gyakorlók általában sikertelenek voltak. Kiemeli Aurangzebet és Cromwell-t, akik az aszketizmust is gyakorolták, ami a dinasztiájuk, illetve az uralkodásuk végét okozta. A végső következtetése: A morális zsarnok jóval veszélyesebb, mint a léha uralkodó. Az aszkéta hajthatatlanul hisz a saját életvitele igazságában és meggyőződése, hogy aki nem követi, az erkölcstelen és ki kell menteni a bűnös állapotból. (Mi csak tudjuk?! És tudnia kell a világnak Bushról is, hogy ez a fajta!)

*

T.I., 1977.05.11, "Roman gold coins found in Karnataka": 46 római arany-pénzérmét találtak Karnatakában, amelyek az utolsó római császárokat ábrázolják és igazolni látszanak, hogy az V-VI. században kereskedelmi kapcsolatok léteztek India és a Római Birodalom között.

*

The Illustrated Weekly of India, 1976.11.07, "India: Home of Erotic Tales": Görög források (Herodotos és Hekaeteus) utalnak arra, hogy számtalan indiai erotikus mese jutott el Görögországba már a Kr. e. V. században közép-keleti közvetítéssel. India gazdagabb (volt) bármely más kultúránál az erotikus mesék világában.

*

"Shahjahanabad-Delhi, Murder of a Mughal City" című cikkében a The Illustrated Weekly of India 1975 január 26.-i száma ismerteti, hogy egy valaha virágzó város, Sahdzsahánábád, közvetlenül a Vörös Erőd szomszédságában haldoklik: slum-má, koszfészekké vált, az épületei omladoznak. Pedig a nagymogulok Indiájának egyik jelentős történelmi-építészeti emléke, meg kellene menteni.

*

T.I., 1977.05.10, "A temple on the track": A cikk azt illusztrálja, amit én valahol úgy írtam le, hogy a hinduk határtalan hite képes mindenből, akármiből istent varázsolni. A cikkíró szerint az általa talált "templom" minden rekordot megdönthet. A chemburi (Bombay) pályaudvar közelében, a sínek és két talpfa között alakítottak ki oltárt a közeli nyomornegyed lakói egy lingam-formájú kőből. Nem Sívát imádják benne, mint az egyébként szokásos, hanem Dévi-t. Naponta többtízezer utas és közel száz vonat halad el a templom fölött, mellett. Este a kunyhók lakói körülveszik az oltárt, imádkoznak az istennőhöz, pálcikákat égetnek fölötte. (Tényleg különleges ritkaság, bár láttam fa tövében formátlan követ, amit istenné festettek és ugyanúgy imádtak, mint ahogy India legszebb isten-szobrait imádják.)

XXIII. VÉGSZÓ

Jó félévvel a dél-indiai túrám után elhagytuk Indiát, fáradtan, kissé lehangoltan, kicsit félve az otthoni újrakezdéstől. Ezúttal nem volt bennem olyan érzés, hogy vissza fogok térni. Indiát nagyon megszerettük ugyan, de kimerített bennünket az éghajlat, a megfeszített munka, vagy inkább állandó elfoglaltság, a tömény nyomor mindennapos látványa. Mikor "kijelentkeztem" a Külkereskedelmi Minisztériumból, a káderesem megkérdezte (csak a jobbaktól szokták), vállalnék-e újabb indiai kiküldetést? Azt mondtam, a közeljövőben nem, ki kell pihenni, ha pár év múlva kérdezi, talán igent mondok. És négy év múlva magam "provokáltam ki", hogy kérdezzék. Jött Kalkutta és a kiábrándulás. A legkevésbé Indiából, inkább a saját hazámból, a rendszerből, az emberekből. De erről Kalkuttám fog szólni.

Meg kell szereznem viszont M. Moore "Hülye fehér ember" c. könyvét: amit a "fehér faj" művelt az indiánokkal, és Indiával, a kereszténység az arabokkal, zsidókkal és cigányokkal, és amit most Amerika csinál Bushék vezérlete alatt Irakban, az bennem is olyan hitet táplál, hogy nincs ostobább állat a Földön, mint a hülye fehér ember.

***

KIÁBRÁNDULÁS
KALKUTTA (1982-1985)

XXIV. BEVEZETÉS

Bombayomban megírtam: Kalkuttát – talán kis túlzással – kiprovokáltam magamnak. Amikor onnan, mármint Bombayból hazatérve elköszönni (és elszámolni) bementem a Külkereskedelmi Minisztériumba, a személyzeti osztályon velem foglalkozó káderes megkérdezte, vállalnám-e újra Indiát, ha kiküldenének. Akkor azt mondtam, ha rövid időn belül kellene, nemet mondanék, de pár év múlva talán... És pár év múlva váratlan főnök-csere zajlott le a munkahelyemen, elviselhetetlenül sötét volt az új. Egy darabig húztam tovább az igát, nyeltem nagyokat, aztán felhívtam a káderest: mostantól kérdezhet. Heteken belül jött a telefon és a villámgyors döntés: vedd át a kalkuttai alkirendeltség vezetését. Hatalmas kő gördült le a szívemről.

Mindjárt az elején jobb tisztázni, miért adtam Kalkuttának a "Kiábrándulás" előnevet? Nem Indiából ábrándultam ki, mert az elképzelhetetlen és nehezen leírható nehézségek, nyomor, kosz és bűz mellett megmaradt bennünk az indiai építészeti és természeti szépségek szeretete, élveztük az indiai emberek barátságát. A Bombayban rendkívül felerősödött kiábrándultság a nagyjainkkal, a szocialista rendszerrel és a magyarok viselkedésével szemben Kalkuttában "csúcsra" (talán helyesebb, ha feneketlen gödröt írok) juttatta ezt az érzést. Egy-másfél évvel a kiérkezésünk után eldöntöttük a feleségemmel, hogy hazaérkezésünk után otthagyjuk az állami szektort és megpróbáljuk azon kívül megoldani a szakmai életünket. Ez a "kiábrándulás" szó oka.

Három évet töltöttem Kalkuttában, először mint a Külkereskedelmi Minisztérium alkirendeltség-vezetője és egyben - mint egyetlen "hivatalos" állami szintű kiküldött – kvázi-diplomata –, majd egy külkereskedelmi vállalat finanszírozásába "rejtett" ugyanaz.

Kemény három év volt, csak az sejtheti, aki járt Kalkuttában és dolgozott süllyedő hajón. Kemény, küzdelmes, de sikerekkel teli. Kiutazásom előtt váratlanul közölték, egyik első dolgom az legyen, hogy építsem le az évekkel azelőtti 3-4 magyar kiküldött hivatalos ügyeinek intézéséhez kialakult létszámot, ami tíz éve feleslegesen nagy. Úgy vélték, az akkori 12 helyett 4-5 is elég.

Én az előző négy indiai évben jártam Kalkuttában, de nekem is furcsának tűnt, hogy a reptérről befelé haladva, a szürkés, fátyolos füstködszerű trutymóból előúszó kunyhók, majd házikók milyen elkeserítő szegénységről árulkodnak. Félóra múlva a nejem türelmetlenkedni kezdett: "Mikor érünk a városba?" - kérdezte az elődtől, aki fogadott minket. "Rég benne vagyunk." - válaszolta mosoly nélkül. Puff...

A rutin-feladatok - bemutatkozó látogatások, fogadások, ismerkedő tárgyalások, csomagok kiváltása, papírtömeg átvétele - mellett elkezdtem felmérni a személyzetet, ki mit csinál? Igazat kellett adnom a leépítést kérőknek, de rettenetesen nehéznek bizonyult. Utcára tenni embereket abban a nyomorban és munkanélküliségben embertelen dolog volt. Ketten előálltak azzal, hogy kommunisták, az egyik a szovjet-párti, a másik a Kína-párti kommunista párt tagjaként biztos volt benne, hogy ha ezt feltárják, nem küldöm el őket. Egyikőjük az elődeim által biztosított kiváltságokat is élvezett. Alig volt feladatuk, azt is silányan látták el, az elsők között szabadultam meg tőlük. Húztam is a nyakam, ki fogja szóvá tenni az ügyet? Haladok előbbre, majd visszakanyarodok.

Kalkuttai sikereim egyik titka, hogy rendkívül gyorsan sikerült kapcsolatot teremtenem a főminiszterrel. Az indiai államok kettős irányítás alatt állnak, a központi kormányt onnan kinevezett kormányzó képviseli, az állam ügyeit viszont helyi kormány irányítja, chief minister-rel az élén. A kormányt általános választások győztes pártja, illetve koalíciója alakítja. Nyugat-Bengália (West Bengal) talán második évtizede kommunista, mégpedig a Kína-barát KP és több kisebb baloldali párt koalíciójának vezetése alatt állt. Jyoti Basu (Dzsoti Baszu)), az akkor hetvenes éveiben járó pártvezér - és az indiai munkásmozgalom vezéralakja - eredeti végzettségét tekintve orvos, rendkívül intelligens, lágy, halk szavú emberként köztiszteletnek örvendett. Időnként teljesen zavarban vagyok, most is, mert úgy érzem, ismétlem magam, de nincs kedvem előkeresni, hol írtam már az adott témáról? Ehhez a rendkívül súlyos személyiséghez két dolog teremtett kapcsolatot: a kettővel előttem dolgozó kirendeltség-vezető B.I., aki jó kapcsolatokat ápolt vele és Kalkutta serifje (nem tudom szabatosan megfogalmazni, kicsoda-micsoda csodabogár, nem rendőr, nem rendfenntartó feladatokat ellátó valaki, hanem kapocsféle a város és a kormány között?), akivel az egyik első fogadáson ismerkedtem meg, és aki felajánlotta, elősegíti a kapcsolatfelvételt. Rekordidő alatt fogadott is Jyotyji (a "ji" - dzsi - nagyfokú tiszteletet kifejező képző, gondoljunk arra, hogy Mahatma Gandhi-t is Gandhiji-ként emlegetik tisztelői) és attól kezdve rendszeres volt a találkozásunk, ha kértem, belátható időn belül fogadott. A három év alatt legalább háromszor vacsorázott nálunk, és talán kétszer fogadott ő és felesége minket nem hivatalos keretek között. Egy nyugati említette, az a mondás járja köztük: "Ha valamit el akarsz intézni Jyoti Basu-nál, szólj Mr. Halmosnak."

Ezzel a remek háttérrel több jelentős ügyet, (ma itthon is használt kifejezéssel) projectet sikerült tálcán nyújtani a magyar vállalatoknak, amelyek aztán sorozatban nem éltek a lehetőséggel. Felsorolásszerűen a fontosabbak: A kiérkezésemkor nyitott tenderen a magyar vállalat az ötödik helyen állt egy Darjeeling mellett építendő vízerőmű tenderén, több lépésben az ügynökkel nyerésbe vittük a céget, japán óriásokat is háttérbe szorítva (a központi kormány azonban hatszor dobta vissza a helyiek felterjesztését, mert a cég ott elvesztette hitelét, több projecttel nagy késésben volt). Tenderen kí-

vüli tárgyalási lehetőséget biztosítottak egy 630 MW kapacitású lignit-hőerőmű elnyerésére, pár mondatot írok róla lentebb. Megkaptam a második Hooghly-híd, egy hárfa-híd angol-német együttműködésben született előterveit tervezésre-kivitelezésre, az otthoniak feltették a kezüket: túl nagy falat nekünk. A magyar közreműködéssel épülő metró szerelvényeinek tender-feltételeit előre megkaptuk, az "acél és alumínium országa" nem vállalkozott az alumínium-kocsik legyártására. Hogy nem csak én tartom sikernek ezeket a fiaskókat, arra a továbbiakban fény derül.

Ezek a tárgyalások minisztériumi, főminiszteri szinten, illetve a metrót fővállalkozóként építő cég vezérigazgatóságán folytak. Hamar rájöttem, ha jegyzetelek, tized információhoz jutok, mint ha csak beszélgetek. Táska, papír nélkül jártam a hivatalokba, aztán a kirendeltségen lediktáltam a lényeget.

Visszatérve a személyzet leépítésére: Kapok egy telefont, valamelyik szakszervezeti főnök kért fogadást. Fogadtam az irodával egy házban lévő lakáson, teát iszogatva előadta, hogy nem tetszik a szakszervezetnek a leépítés. Elmondtam a lényeget, kértem az adatait, aztán barátságos búcsút vettünk azzal, hogy az észrevételeit megfontolás tárgyává teszem. Megvártam, amikor Jyoti Basu-hoz más témával bekopogtathattam, és a hivatalos téma után elmondtam neki a szakszervezet beavatkozási kísérletét, szolgáltatva az adatokat is. Ne törődjek az egésszel, mondta, a szakszervezetnek semmi köze a kirendeltségen történtekhez, illetéktelen beavatkozásról van szó. Csend is lett mindvégig.

Röp-gondolatok:

Több mint 100 utazót kellett fogadnom évente, helyesebben, "szezononként", az évet szűkítette egyrészt a két hónap szabadság, másrészt a monszun (június eleje-szeptember eleje). A többség éjszaka landolt, és a szörnyű helyi viszonyok, meg az elég általános korlátozott nyelvtudás miatt fogadnom kellett őket a reptéren. Utólag nehéz elhinni magamnak is, hogy ezt a strapát természetes feladatként felfogva szisszenés nélkül csináltam. Az utazóknak talán 10%-a mondott többet, mint az egyszavas köszönöm. A bőr-vevők viselkedtek legtisztességesebben. Apropó, bőr. A hinduizmus erőszakmentességének arculcsapása, hiszen megölt állatról származik. Mindenki, aki ezzel foglalkozott, érinthetetlen, kasztonkívüli csoporthoz tartozott. Kalkutta India talán legjelentősebb bőr-központja, egyes külterületei elviselhetetlen bűzt árasztottak.

A Transelektro Neyveliben, délen, kazánokat szállított egy hőerőműhöz és bankgarancia-gondjai támadtak a kalkuttai központú State Bank of India-val. Felkértek, tisztázzam a helyzetet. Kisebb előtanulmányok után a bank elnökével tárgyaltam (ezúttal jegyzeteltem), majd részletes jelentést tettem. Ez csak azért érdekes, mert a Transelektro jogügyi főosztályvezetője (egyébként ő is és a Neyvelivel foglalkozó beosztottja is rendkívül csinos hölgyek voltak) szuperlatívuszokkal dicsérte meg a jelentést (még nem találkozott jogi végzettséggel nem rendelkező embertől származó ilyen világos, szabatos összefoglalóval), ami ugyebár azt a tudományt érintette, amiből szegény Wiesel Iván (Marx Károly közgáz, nemzetközi pénzügyek) kivágott.

Nagyjaink közül többen megfordultak a kalkuttai reptéren, az ugyanis "technikai" megállóként funkcionált a távolkeleti látogatásokra utazók számára. Itt töltötték fel a gépet. A delegációk tagjai részére VIP várót, esetenként étkezést kellett biztosítani. Többnyire a gorillák közvetítésével érdeklődtek vásárlási lehetőségek iránt is. Nem emlékszem kifejezetten jó benyomást keltő társaságra, olyanra igen, hogy odajön hozzám két gorilla: mennyiért kapni itt az aranyat? Mondom, pontos gramm-árat nem tudok, de drágább, mint akár Európában, akár a távolkeleti országok jórészében. "Itt dolgozik és nem tudja?" - teljesen megrökönyödtek a drága barátaink. Mit lehet erre válaszolni? Nem arannyal kereskedek, hanem magyar izével (majdnem leírtam). Elsomfordáltak, majd vissza: "Amikor jövünk vissza, tudja az árat és hozzon mintákat is!" Ukáz a javából! Azt a következtetést is le lehetett vonni, hogy nem nagystílű gazemberek (mint két lépcsővel lejjebb sokan), csupán... nem is tudom, minek nevezzem őket.

A hivatalos teendőkön kívül foglalkozni kellett olyanokkal is, akik magán- vagy nem hivatalos utazók voltak. Írtam a monszunról szóló fejezetben a filmesekről, megismétlem, kiváló emberek voltak. Részben ennek a csapatnak köszönhetem, hogy én is megnéztem Kőrösi Csoma Sándor emlékhelyeit. Megrendítő látvány volt a pár négyzetméternyi szoba, ahol naphosszat gubbasztva dolgozott. Többnyire csak egy-egy teáért szaladt le, sokszor odavitték neki, mert arról is elfeledkezett. Az indiai kutatók úgy beszéltek róla, mint szentemberről. Ideírom a film rendezőjének a nevét: Neményi Ferenc. Jött olyan társaság is, amelyik Kőrösi Csoma dardzsilingi sírjának "felújítását", illetve oda kopjafa állítását jelölte meg céljául. Nem tetszettek, sok minden zavart, elsősorban a túlzott "nemzeti lihegés", mintha akár az indiai állam, akár a magyar átkos korszak lebecsülte volna Kőrösi Csomát, amiről szó se lehetett. Ugyanilyen negatív képem maradt a Vasas foci-csapatáról, nem magukról a focistákról, hanem a vezetőjükről, illetve egyáltalán, arról a szerintem nagyon tisztességtelen megoldásról, hogy a nemzeti válogatottnak szóló meghívást elfogadva egy NB I-es csapatot kereszteltek át válogatottá. Az a baj, hogy ebben is tükröződött az a lebecsülés, ami a fejlődő országok (vagy a nem fehérek?) irányába megnyilvánul nagy népünk és nemzetünk részéről. Az indiaiak se voltak hülyék, értették, mi történik, de lenyelték a békát.

Kacagni van kedvem minden alkalommal, amikor külföldön diplomáciai (én részben azt is elláttam, mint egyedüli minisztériumi szintű kiküldött) vagy kereskedelmi munkát végzett emberekről azt feltételezik, hogy "titkos tevékenységet" folytatott. Az a nevetséges, hogy úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy minden valamirevaló szinten dolgozó tartós kiküldött feladatai közé tartozott, tartozik és fog tartozni a jövőben is az ország érdekeit érintő információk gyűjtése és erre rendelt csatornákon keresztüli hazajuttatása. A legsúlyosabb tömeg-etetés, amikor azt próbálják elhitetni, hogy a szocialista kiküldöttek végeztek ilyen munkát, a szent, demokratikus tőkés országok emberei pedig nem. Egyetlen példa: én örököltem egy többszáz indiait tartalmazó kapcsolat-listát és azt valamikor a második évben teljesen fel kellett frissítenem és fel kel-

lett juttatnom Delhibe (futár jött érte), majd távozásomkor - újra felfrissítve - át kellett adni az utódomnak. És ez a lista minden elképzelhető adatot felsorolt a rajta szereplőkről, a személyi adatait, a cége adatait, mik a magyar kapcsolatai, milyen szokásai, hobbijai vannak, tart-e ágyast, mikor szokott pisilni... Nyilván pontosan ilyen adatgyűjtést folytattak a tőkések is, hiszen még a vendéglátás, meghívások elfogadásának a szabályozása is szóról-szóra azonos volt náluk is, mint nálunk. Elterjedt a hír, hogy az egyik nyugat-német cég vezére kém. Így, egyszerűen. Az indiaiaktól hallottam először, aztán egy nyugati is egyszerűen Mr. Spy-ként említette. A hír valószínűleg nem fedte a valóságot, mert egyébként visszarendelték volna, de... válámi ván... Mindketten, Mr. Spy és én meghívottak voltunk egy kedves angol-német házaspárhoz vacsora-partira, alig léptem be, lerohant:

- Mit szól hozzá?

- Mihez?

- Hát hogy meghalt (és mondta az éppen aktuális szovjet roncs-fővezér nevét), nem hallotta?

- Nem én, tényleg meghalt?

- Hogy-hogy maguk, szocialisták nem tudják? Hogyan működik a rendszerük?

- Így, de miért ilyen izgatott?

- Hát, hogy ki lesz az utóda?

Sokat hallottam oroszoktól az utóbbi időben Gorbacsovról, mint esetleges reformerről (már aki mert ilyet egyáltalán mondani). Mondom Mr. Spy-nak:

- Ha szerencsénk van, Gorbacsov.

Most rajta volt a sor, a meglepetéstől csak tátogott:

- Ki, kicsoda, mit tud róla?

Elmondtam. Lehetetlen...lehetetlen - ballagott el. Ha több volt, mint hivatalnok, jól jöhetett neki a hírem, mert igaznak bizonyult.

Ha már a két rendszerről van szó, megemlítem, hogy a láger- vagy börtön-effektus se korlátozódott kizárólag a szocialista kolóniákra. Ott rettenetes dolgok zajlottak, egymás piszkálása, mószerolás a harmadikoknál, feljelentések, különösen a szovjeteknél és a cseheknél, mert azok egy-egy épületbe zsúfolva laktak is, azt is látták-tudták, ki mit eszik-iszik, ki pofozza a gyerekét, esetleg üvölt valamelyik szolgájával. De hallani lehetett, hogy a nyugati követségeken is sűrű az összezördülés, a hosszas külföldi egybezártság izzó gyűlöletet termel. Lehet, ezért váltották őket sűrűbben, többnyire háromévenként.

Egyedül voltam - mint említettem - az ország képviselője, a legnagyszerűbb dolog ebben a főnöktől való mintegy 1600 km-es távolság volt. Nem kellett magamnak engedélyeznem a meghívások elfogadását, nem kellett beszámolnom a történtekről, meg ilyesmi. Rövid időn belül kezdtem is használni a józan paraszti eszem. Kezdődött a golffal. Delhiben jártamban többször rácsodálkoztam, hogy a Golf Links cím alatt mű-

ködő kirendeltségen (bocsánat: Kereskedelmi Tanácsosi Hivatalban) dolgozók között nem akadt senki, aki legalább kipróbálta volna, mi ez az átkozott burzsoá kitaláció. Kalkuttában kellett mozogni, mert különben begőzölt volna az ember a közel 40 foktól és 80-90%-os párától. Kezdtem újra (Bombayban ezt űztem) az úszással, rettenetesen unalmasnak találtam a negyven hosszt faltól falig. Próbálkoztam a lovaglással, nejem és gyermeke jót mulattak rajtam. Mondta az egyetlen vállalati magyar, hogy ő elkezdett golfozni, meri ajánlani. Kimentem. Nem golfozott, csak csapkodott az ütőkkel, de a szép környezet vonzott, megpróbáltam. Bár ne tettem volna, lassan húsz éve nem enged a markaiból. Fél évbe tellett, mire többnyire eltaláltam a labdát, újabb egy évbe, mire felvergődtem arra a szintre, hogy ki mertem mondani: tudok golfozni. Nna, hamar elterjedt a híre a magyar kirendeltségeken is, meg Kalkuttában is. A legközelebbi delhi kör-gyülekezeten szúrós szemekkel kérdezte a főnököm utánozhatatlan, hűvös váddal a hangjában: "Hallom, golfozol?" 1983-at írtak. Kalkuttában viszont hónapokon belül megjelentek a szocialisták, nagy meglepetésemre elsőnek az oroszok. A második rémtettem: meghívót kaptam a diplomáciai testület hagyományos, évenként megrendezésre kerülő hajókirándulására. Hooghly folyó, ilyen és ilyen kikötő. Egy napig gondolkodtam: ezt azért jeleznem kéne Delhinek, meg tanácsot kérni, menjünk, ne menjünk? Mondom a nejemnek, elmegyünk, megnézzük az eddig kizárólag fogadásokon látott embereket, milyenek szabadidőben? A kikötőnél a hajó előtt ketten-hárman fogadták a résztvevőket, láthatólag elképedtek, hogy szocialista is megjelent. Jól éreztük magunkat, vidám csevegés, eszem-iszom. Az amcsik szinte letámadtak és kínálták az akkor nagyon új kaliforniai boraikat. Szent ég - gondoltam - ezek most tanulják a borászatot, biztos valami lőre. Tévedtem: kiváló borokkal traktáltak! Azt is meg lehetett tanulni tőlük, hogy nem kell mindent szapulni, amit az ellen...ség vagy ...fél csinál. Kérdem tőlük:

- Ugye a Smirnoff a legjobb a vodkák tengerében?

- Isten ments, felelték, a legjobb vodka a Sztolicsnaja!

Egy év múlva ott volt a fél szocialista tábor. Csak meg kellett törni a jeget!

Amcsik, hm... Miután a feleségemmel lassan eldöntöttük, lehetetlen tovább tükörbe nézni, annyi a disznóság, ez az utolsó állami, illetve szocialistának keresztelhető (mai divatos szóval élve) szerepvállalásunk. Elkezdtem komolyabban ismerkedni a másik oldallal. Az egyik lépés az amerikai konzulátushoz vezetett, rendszeresen kaptunk ottani kulturális eseményekre, elsősorban filmvetítésekre meghívót. Az egyik filmet megnéztük, az is gyenge volt, de szinte minden riasztónak hatott. Golyóállónak kiképzett üvegkalitkában tengerésztiszt, kéri a személyi azonosító dokumentumot, adom az indiai "Identity card"-ot, forgatja úgy, hogy Majakovszkij jutott az eszembe, bár látnia kellett, hogy Magyarországot képviselem, rákérdez, majd telefonál valahová a felhőkbe. Úgy engedett be bennünket, mintha terroristák lettünk volna. Moszkvai emlékek jutottak az eszembe. Még vagy kétszer mentem oda, nagyon nem tetszett. (A helyi hatóságok gyilkos humorára jellemző, hogy a konzulátus utcáját a vietnami amcsi vere-

séget követően átkeresztelték Ho-Shi-Min utcára, az amcsi levélpapíron ez a cím szerepelt, amíg ott voltunk).

Ott éltem át Indira Gandhi lemészárlását. Az volt, a testőrei egy teljes géppisztolytárat és egy pisztolytárat "ürítettek" belé. A környezete figyelmeztette előre, hogy valami készül, éspedig a szik testőrsége részéről, jó lenne megszabadulni tőlük. A nagyságára jellemző, azt mondta, nem fokozhatja a vallási-faji feszültséget azzal, hogy ezt a lépést megteszi. A naiv óriások egyike volt, nagyon tiszteltem. Reptérről vagy külvárosi (bőrös) tárgyalásról hazafelé vettem észre, hogy gyorsan ürülnek ki az utcák. Mire visszaértem a kirendeltségre, dermedt csend várt és a hír. Kalkuttában jelentős szik közösség élt, valószínűleg mindenki attól félt, hogy represszziók vagy vallási összetűzések következnek. Minden ilyen dermedt csendben maradt két-három napig, pedig csak egy messiás-jelentőségű óriást végzett ki megint a saját népe.

A vártnál sokkal többet kellett szerepelnem: szocialista ünnepségek - április 4, november 7 - a helyi kommunisták megemlékezései sok mindenről, például Lenin születésnapjáról, munkás-gyűlések, de magyar akciók is, filmszemle és hasonlók. Beszédeket kellett tartanom, ami nálam mindig magas lámpalázzal jár önmagában is, de a teljes kiábrándultság állapotában olyan mondanivalót megfogalmazni, ami miatt nem rúgnak ki azonnal, de a célnak is megfelel, rettenetes kínokat okozott. Igyekeztem mindennek az emberi oldalát, és nem a politikai tartalmát hangsúlyozni. Mindezt olyan körben kellett tennem, ami egyszerűen elképesztett. A helyi szónokok mindig papír nélkül mondták el beszédeiket, többnyire bengáliul. Nem értettem, de verseléshez érzékeny fülemmel megéreztem, hogy szinte versbe fogják a mondandójukat. Ha angolul kellett szerepelniük, ezt a szintet nem érték el, de úgy is remek beszédeket tartottak. Fantáziadús világ, költői tehetségek.

Az egyik Lenin-ünnepségre nem mentem el. Meguntam a sok handabandát, zászlólengetést, skandálást, jelmondatok üvöltözését. Másnap vagy harmadnap telefont kaptam a Nagykövetségtől, kiderült, az orosz főkonzul bepanaszolt. Kérdőre vontak, miért nem mentem? A kagylót majdnem kiejtettem a kezemből, annyira meglepett a szovjet beavatkozás ilyen piszlicsáré ügyben. Hirtelen azt mondtam, nincs keretem az ilyen ünnepségekkel kapcsolatos költségek viselésére, koszorúra, meg mit tudom én. A Nagykövetség nyitott keretet.

A menet közbeni elismerések hatására szentül meg voltam győződve, hogy biztosítottam a kirendeltség jövőjét. Kiderült, hogy a minden fejek felett átnyúló, erőszakos miniszterelnök-helyettesünk tovább erőltette az ukáza végrehajtását, ami nem a kirendeltségi keretek csökkentését írta elő, hanem minden tizedik kirendeltség bezárását. A KKM kénytelen volt beszüntetni Kalkutta finanszírozását, de megállapodott a Nikex-szel, a Metró építésében közreműködő vállalattal, hogy vállalati irodaként vegye át a kirendeltséget. Két év kegyetlen munka megcsúfolása, megaláztatás. Csináltam tovább, vitt a lendület és a hit abban, hogy előbb-utóbb lekövetik a vállalatok a megnyíló lehetőségeket.

Közben Amrita lányom elkezdte az iskoláit. Nagyszerű suli volt, valamikor angol, de régóta indiai kezelésbe került. Nemcsak a nevében viselte a nemzetközi jelleget, hanem ténylegesen is: oda járt minden Kalkuttában állomásozó külföldi gyermeke, öröm volt látni és tudni, hogy milyen nagyszerűen megértik egymást ezek az apróságok, fehérek, feketék, sárgák, szocialista- vagy tőkés szülők gyermekei. Ebben a suliban rég az élt, amiről nálunk évek óta vitatkoznak a pedagógusok, az oktatás irányítói: vasfegyelem helyett baráti hangvétel, kemény osztályozás helyett a tanuló előrehaladásának szöveges értékelése, a gyerekek rendszeres szerepeltetése színpadon. Amrita könnyedén alakította Szítát a Ramajana iskolai előadásán. Óriási stresszt jelentett azonban a gyerek számára, hogy hetente többször kellett esti programokra járnunk és olyankor a dadussal egyedül maradt, kiállt a biztonsági okokból teljesen berácsozott épület ablakába és keserves sírással búcsúzott a távolodó autótól. Az ember szíve majd megszakadt. A feleségem a harmadik évben fel is adta, kizárólag a legfontosabb eseményekre jött velem. A második nyáron egy aranyos gyermekgyógyász ismerősünk megnézte Amritát és azt mondta, valószínűleg kezd lemaradni a fizikai fejlődésben, sovánka, árt neki a klíma. Amikor kiérkeztünk a harmadik évre, leült az ágyára és elpityeredett: menjünk haza, most, rögtön menjünk haza. Csak néztünk, tudtuk, hogy szereti az iskolai pajtásait, a klubot. Valószínűleg a rácsos ablak riasztotta.

A harmadik év közepe körül értesített bennünket a KKM, hogy végleg felszámolják a kirendeltséget, nekem pedig felajánlják a delhi kereskedelmi tanácsoshelyettesi posztot. Óriási elismerés, talán két lépcsős ugrást is jelentett a ranglétrán, hiszen egy óriási birodalom, Európa-méretű állam magyar kereskedelmi munkájának irányításában ajánlottak kulcsszerepet. Annak ellenére, hogy teljesen kiábrándultunk a rendszerből, annak nagyjaiból, gentlemen's agreement-et kötöttünk, miszerint amelyikünk először jut nem állami munkához, azt a másik egy évig eltartja, napokig törtük a fejünket, el lehet-e, el szabad-e utasítani ezt a megtiszteltetést. Tudva, hogy a "nem" a híd felégetését jelenti magunk mögött, mégis kimondtuk. Megpróbálom összeszedni és - fontossági sorrend megállapítására nem törekedve - felsorolni az okokat.

A saját személyemet érintő szempontok közül a legfontosabb talán az volt, hogy mind a nagykövet, mind a tanácsos vonalas ember hírében állt, illetve az utóbbi ugyanaz a személy, aki azt felelte egy kormányintézkedést érintő kritikámra, hogy "pártunk és kormányunk előírásait nem kritizálni kell, hanem végrehajtani". Nyilván megalkuvások vagy ütközések sora várt volna. Tudtam azt is, hogy új helyen, főként központi kormánykörökkel folytatandó munkában legalább három évre, inkább többre van szükség ahhoz, hogy az ember eredményeket tudjon felmutatni. Csak az ismerkedésre, kapcsolatfelvételre, a munka részleteinek megismerésére minimum fél-, inkább egy év kell. Egyhuzamban 6-7 év trópuson? Saját korlátaimat is ismertem, a további folytonos szereplési kényszer is taszított.

Feleségem se szívesen vállalkozott volna a szakmájából (jogász) való további kiszakadásra. Bombayban a második évtől kezdve dolgozott gazdasági ügyintézőként, Kalkuttában ő volt a mindenes, gazdasági ügyintéző, titkárnő, telex-kezelő. Delhiben valószínűtlen lett volna, hogy munkát kap, a semmittevéstől irtózott.

Mindketten elképzelhetetlennek láttuk, hogy az egyszemélyes kirendeltség légköréből átmenjünk egy hatalmas kolónia darázsfészkébe. Elég volt Bombay, a kalkuttai szűk körben is uralkodó pletykák, nem tudtuk elképzelni, hogy viselnénk el a mintegy 40 család láger-atmoszféráját.

Amrität se tudtuk, akartuk további negatív fizikai-pszichológiai hatásoknak kitenni.

Kimondtuk tehát a nemet, a harmadik év végén végleg hazatelepültünk. Meglepetésünkre a Nikex - a Metró miatt - fenntartotta a kirendeltségi címet viselő irodát, váltás jött, nem kellett a felszámolás nehézségeit végigszenvednünk.

Végleg búcsút vettünk Indiától.

Közben azonban sok fontos látnivalót sikerült gombostűre tűznünk. Felsorolom: íme, őket sikerült ez alatt a három év alatt meglátogatnunk:

Nepal (ide sorolom, mert annyira hindu, annyira ortodox India, hogy véletlenül se érzi India-idegennek az ember), a nepáli út "melléktermékeiként" Darjeeling és Benares (Varanasi). Fantasztikus körútként emlékszem Bhubaneshwar - Konarak - Puri-ra, és kétszer-háromszor pihentünk Digha-ban, a Kalkuttától 180-200 km-re lévő tengerparti "üdülőhelyen".

Ezt mind meg kell írnom, ha addig élek is!

XXV. LETELEPEDÉS, MUNKAKEZDÉS

Kezdem azzal, hogy csak a közelmúltban fedeztem fel: Kalkuttát is átkeresztelték, most Kolkatának(w166 és 167) hívják. Azért meglepetés a név számomra, mert emlékeim szerint Kálkátá-nak ejtették ki, az 'o' csudamód furán hangzik. Amellett a történelmi visszatekintések szerint a ma is létező közeli falucska, Calicut (megintcsak Kálikát, Káli-kát) volt az a település, ahol az első angol agyafúrtak betették a lábukat Indiába. Sebaj, ezen én nem fogom törni a fejem, majd a történészek....

Számomra emlékezetesebb és fontosabb, hogy bár a kirendeltségek közötti körforgások során talán kétszer is jártam Kalkuttában, akkor nem tűnt fel, milyen roncstelep is ez a Magyarországot reprezentáló iroda! A bútorzatra jellemző, hogy a főminiszter első - rendkívül gyors és ezért különlegesen megtisztelő - vacsora-látogatása alkalmával a felesége karja alatt kifordult a nappali bútorzatának fénypontját jelentő szófa karfája, és szegény asszony majdnem leesett róla. Elődeim szerethettek feleslegesen "reprezentálni", mert a másik fődarab a szoba központi helyén emelt dobogós bárpult volt, amit ócska fehér pozdorjalemezekből fabrikáltak össze valamikor, de mi, mint a ritkán ivó indiaiak előtt az angol gyarmati elnyomásra emlékeztető és tartásunktól idegen förmedvényt, nem kívántuk használni. (A kettővel előttünk regnáló vezető fehér egyenruhában keverte a koktélokat a pult mögött!) A szőnyegek, függönyök fakultak és kopottak voltak. A konyha egyszerűen szörnyen nézett ki, nehezen tisztítható működő lapok, csorba padlóburkolat, egészségtelen látvány. A legalkalmatlanabb kelléknek azonban a generátor bizonyult, manuálisan kellett működésbe hozni, ami a napi 12-14 órás, megszakításokkal tarkított áramszünet (power-cut) miatt sok kellemetlenséggel járt. Ha éppen nem volt kéznél az óriási személyzetből az az egy ember, aki értett hozzá, bizony állt minden akár félórahosszat is. Bonyolult és unalmas lenne részletezni: a személyzet mennyiségi túltengése természetszerűleg a minőségi szintet is lezüllesztette, néhány kivételtől eltekintve gyakorlatilag inkább akadályt jelentettek, mint segítséget. Arra is hamar fény derült, hogy mind a kormányszintű, mind az üzleti kapcsolatok - finoman kifejezve is - mély álomba szenderültek. Magyarul fogalmazva: a kirendeltség emberi- és kapcsolat-roncstelepként fogadott bennünket.

Fentebb megírtam a lényeget a személyzettel kapcsolatban. A kérdőjel arra utal, hogy amint mélyebb ismeretséget kötöttem a személyzet tagjaival, úgy jöttem rá - nagy örömömre -, hogy kiváló embereket is örököltem. Ilyen volt például Nandu, a sofőr, aki érinthetetlennek számított az ortodox hindu kaszt-törvények szerint, mert kínai származású nőt vett feleségül. Megmagyarázom, ha ezt a gyalázatot meg lehet magyarázni: kettős bűn terhelte a lelkét: külföldi lelket fogadott be, és olyan közegből származót, akik a legnagyobb indiai bőrfeldolgozó ipar oszlopai voltak, azaz mind származásukat, mind foglalkozásukat tekintve kitaszítottaknak számítottak. Nandu viszont emelt fejjel viselte ezt a terhet. Felvilágosult szellem volt. Visz bennünket, Amrität és az anyósomat is beleértve egy évvel később a híres-neves Káli-templomhoz. Kiszál-

lunk, mondom, parkoljon le a közelben és jöjjön velünk. Csak rázta a fejét, ő nem. Nem mindig lehetett tisztán érzékelni, mi az ilyen hárítás oka, ritkán mertek a közös megjelenés mellett dönteni az alkalmazottak a fényévnyi társadalmi különbségek miatt, ezúttal azonban pár szóval magyarázatot adott: "Szélhámosság az egész - mondta -, tessék megfigyelni, mi zajlik az adományok kezelése körül. Tíz százalékot visszaadnak, mint megszentelt valamit, a többit elvarázsolják a papok." Attól kezdve szenteltem figyelmet a ceremónia részleteire, Nandunak tökéletesen igaza volt! Később kiderült, ateistaként szörnyűködött a világon. Néha hozott a kínai felesége főztjéből - aki picuri kifőzdével járult hozzá a család fenntartásához - finom, igazán ízletes ételekkel lepett meg bennünket. Mondtam neki, költözzenek Magyarországra, nyissanak egy kínai-indiai éttermet, segítek elindulni, de nem mozdult rá. Pedig akkor még nem létezett itthon egyik konyha sem.

A szakács is jólelkű valaki volt. A feleségem ismerkedik vele, megrendeli nála az első magyar fogást, magyarázza, hogy vegyen tésztát, főzze ki, majd túróval hintse meg, öntsön rá tejfölt... és kezdte volna a szalonna-pörcöt magyarázni, amikor villant a szeme: O, yes, madam - mondja -, túrós csusza! Attól kezdve fordított volt a munkamegosztás: elhangzott az étel neve magyarul, az esetek döntő többségében indiai "igen fejlengetés" volt a válasz, további magyarázkodásra csak akkor került sor, ha kétely jelent meg a szemében. Apana - merthogy ez volt a becsületes neve - nagyon rendes, csendes, még azt is mondhatnám, szorgalmas emberke volt, határozottabb, mint bombayi elődje. Szemüveges létére a kelléket csak sütéshez biggyesztette a szemére (ki érti?), így előfordult, hogy a levesben bogarak úszkáltak, amikor (mily szerencse!) elnéző magyar vendégeknek hozta be. Később is meglepett minket a magyar konyha alapos ismeretével, a töltött káposztát ugyan angol néven ismerte, de remekműként készítette, amikor viszont éppen beteg Amritánknak kellett valamit főznie és nejem elkezdte magyarázni a tejbe grízt, stb., megint kibökte: tejbegríz, madam?

Nem lehetett panaszunk Sankar-ra se, aki a "sweeper", azaz takarító feladatát látta el, mert alacsony, köpcös termetével és nem csillogóan okos szemével rendben tartotta mind az irodát, mind a lakást. Érinthetetlennek kellett lennie, de előkelő tartással állt meg az emberrel szemben, benne már nem fedeztem fel a delhi legényt, aki hátrált tőlem, amikor kezet akartam rázni vele. Ennek megfelelően kellően megértettük egymást.

Dzsanginak hívták a dobit (mosólegény), aki viszont nem volt előkelő lény, mint bombayi párja, de nem is mutatta ki, hogy érinthetetlen. Szorgalmasan, rendesen látta el a feladatát, magyarul: tisztaságot teremtett a mosandó holmik birodalmában. Kedveltük. Ha belegondol az ember, ez is mutatja a kasztrendszer abszurditását: a kitaszítottaktól (az alapelvek egyikeként) a fertőzésveszélytől féltek, ugyanakkor velük mosatták a ruhaneműiket (is).

Mary az elődtől öröklött, de a fene tudja már miért eltávozott nanny (neni), azaz aya (aja = pesztra) helyébe úgy lépett, hogy az egyik cseh család nannyjének volt a barátnő-

je. A nevéből is következik, hogy keresztény volt és példája a kasztrendszer aljasságainak. A férje ugyanis hinduként szexuális kérdésekben partnere volt ugyan, de nem volt hajlandó ugyanazon edényekben főtt és tálalt ételeket fogyasztani, mint amikből a keresztény felesége táplálkozott. A sovány, elég rozoga nő kénytelen volt két párhuzamos háztartást vezetni (az egy ágyon kívül), külön kezelt edényekben főzött és külön tálalt a férjének. Az árnyék-fertőzés lehetőségéről ez esetben nincs tudomásom. Mary azzal védte ki a lelki elnyomorítást, hogy jókedvet tettetve viccelődött a témán. Áldott jó lélek volt, Amritára úgy vigyázott, mint a szeme fényére, amikor pedig az anyósom fél évre Kalkuttába érkezett, második gyermekként kezelte, kezét fogva kísérgette, szeretgette. Mary egyetlen bűnéül az róható föl, hogy Amritában megérezte a hindu lelket és barátnőként kezelte. Nem egyszer találtunk úgy rájuk, hogy a nappali közepén ülve kézzel ettek (Amritának remekül ment!) közös tálból valami jó fűszeres indiai finomságot.

Előfordult, hogy az egész társaság, Amrita, Mary, Apana és Dzsangi lebukott, Apana "lakosztályában" kártyáztak, mint valami züllött banda. Aranyosak voltak, szinte tetszett, nem nagyon avatkoztunk a dologba.

Itt nyúlok először anyósom jegyzeteihez, aki 1983 novemberétől volt "vendégünk" és feljegyezte az élményeit. Olvasgatom és sok részlete érdekes, különösen a friss szem látásmódja miatt. Bennem már jó négy év élményei rakódtak le és bizony-bizony akadályozták az embert a tisztánlátásban, megszokottként, néha jóindulatúan, néha majdnem észre se véve kezeltem olyan jelenségeket, amik az ő szemében friss élményként jelentkeztek. Lássuk, miként ír a személyzetről: "...Otthon Mary csókkal fogadott, a többiek indiai szokás szerint imára kulcsolt kézzel a homlokukat érintve köszöntek." Észreveszi, hogy a homlokukhoz emelik a "namaszté"-t. Igen, a szolgák a főnököket, a hívők az isteneiket így köszöntik. Ha egy szegényebb sorsú hindu ajándékot vagy baksist kap, azt is belekulcsolja a namasztéba, és feltétlenül érinti vele a homlokát. Talán túlzott hódolat, de szép! Maryről írja: "Több szárija van, és naponta mossa ami rajta volt, így mindig tiszta." Erre a tisztaságra sűrűn csodálkozik rá a továbbiakban is!

XXVI. A MUNKA

Bár a munkáról is megírtam a lényeget fentebb, néhány kiegészítő megjegyzéssel visszakanyarodok hozzá.

A legnagyobb élményt a Ramman-II vízerőmű-tender megnyerése jelentette. Számomra remek iskola volt, mert Kalkutta előtt a külkereskedelemnek három területén szereztem csupán gyakorlatot: szocialista, néha ugyan kemény, de mégiscsak tervezett árucsere "lebontásából" álló kereskedelem; kiállítás-szervezés, igaz, az a legmagasabb fokon; promóció, előkészítő-információgyűjtő, kapcsolatépítő munka Bombayban, kevés konkrét kereskedelmi tárgyalással. Itt viszont, alig tettem meg az első lépéseket, kiderült, hogy a jelentős tender pár nappal előbbi bontásakor a GANZ az ötödik, reménytelennek tűnő helyet foglalta el. Amikor a cég képviseletét ellátó ügynökség vezetőjével, a dél-indiai Subramanyam úrral ismerkedtem, ő mondta el a bontás eredményét, majd legyintésemre reagálva azt, hogy tettek már csodát az istenek, nem szabad még feladni. Pár nap múlva visszatér egy jól átgondolt tervvel, amely szerepkör-felosztást is fog tartalmazni. Annyit előre is elmondott, hogy a kérdés lényege: meg lehet-e, meg tudjuk-e verni a japánokat? Felhúztam a szemöldököm, mert csodákról én is hallottam már, na de japánokat kiütni? Magamban újra legyintettem. Hosszú és unalmas lenne a részletekkel foglalkozni, a kemény, jól koordinált munka gyümölcseként a rövidesen megjelent eredményhirdetéskor a GANZ-ot hirdették ki győztesnek. Kalkuttában, akkora állam fővárosában, mint Franciaország. A baj csak az volt, hogy a központi kormánynak is ámént kellett mondania az ügyletre, ott pedig nem lehetett vagy nem tudták megvédeni, véglegesíttetni. Amíg Kalkuttában dolgoztam, hatszor terjesztették fel jóváhagyásra, mind a hatszor visszadobták: a GANZ két projecttel is két-kétéves késedelemben volt Indiában!

Két elődömnek és nekem is sok fejfájást okozott a magyar részvétel a kalkuttai metró építésében. Sok emberi gond kísérte, óriási delegációk fogyasztották – teljesen feleslegesen – az üzlet nyereségét. Kellemes meglepetést akkor okozott a metró, amikor elkészült. Az egyik indiai weblap értékelése szerint az általános (a magyar szakértők körében is egyhangú) várakozással szemben, hogy koszfészek, a hajléktalanok táborhelye lesz, a tényleges helyzet merőben más: a metró állítólag tiszta, kulturált és nélkülözhetetlen tömegközlekedési eszközként működik.

Itt egy olyan alcím szerepelt a tervezetemben, hogy "Miért nem lesz semmi Magyarországból?" Egyetlen példa a sorozatos rossz lépések, nemtörődömség csokrából. A csúcsot a GANZ-MÁVAG egyik kereskedelmi vezetője jelentette, aki - remélem nem az én időm alatt, mert nem találkoztam vele - ki-kijárt Indiába és ellátogatott Kalkuttába is, apropóként (úticél:) a "Ramman-II" tender témáját megjelölve, de egyetlen lépést nem tett a szállodán kívül, bevette magát a legjobb helyre, odahívta az ügynököt, átadta neki az éppen vele kipostázott papírokat és 4-5 napig békésen napozott, úszikált és úszikált, napozott a szálló fitness központjában. Csoda, hogy bukfencet vetett a szocializmus?

Lentebb még említést fogok tenni a második Hooghly-hídról és a 630 MW-os hőerőműről, amelyeket tálcán, tenderezést megkerülve kaptam. Azt is meglátjuk, hogy egyikből se lett semmi.

XXVII. AHOL ÉLTÜNK

Nem nagyon szoktam idézni a magyar kiküldöttek és "utazók" körében sűrűn ismertetett definíciót, mert leginkább az India iránt megnyilvánuló mélységes utálatukat fejezi ki, de a helyzet tömör értékelésére nehéz kitalálni jobbat: "Ha India a világ segge, Kalkutta a lyuk rajta." Az angol gyarmatbirodalom valamikori koronaékszere talán az egyetlen városa Indiának, amely az angolok kivonulása óta ottlétünkig folyamatosan és az elviselhetetlenség határáig züllött. A számtalan ok közül felsorolok néhányat: (1) már az angolok áttették a szubkontinens központját New Delhibe (1911), mert a város biztonságát aláásták a függetlenségi mozgalom első harcosai, akik a terrorban látták a megoldást (!), a státusz elvesztése a város jelentőségét lenullázta, a teljes hatalmi gépezet elköltözött, de az alkirály, a hatalom holdudvara is követte a Napot, áttelepült; (2) Kalkutta mindinkább veszített "világkapu" szerepéből és ezzel együtt közlekedési csomópont szerepéből is, egyrészt földrajzi helyzeténél (Bombay vette át a tengeri forgalom jelentős hányadát), másrészt a vasúthálózat centralizációs logikájánál fogva (Delhi vált ennek központjává), harmadrészt, mert mindebből következően az ipart se tudta többé vonzani, sőt, annak elvesztése vált jellemző folyamattá; (3) A végső csapást valószínűleg a partíció jelentette, a várost 1949-ben elözönlötte a Kelet-Pakisztánból menekülő hinduk tömege. Milliókról beszélnek, elképzelhetőnek tartom. Az már csak a nincstelenek számát növelte, hogy minden természeti-gazdasági csapás, ami Bangladest érintette, egy-egy újabb, nemegyszer hetek alatt többszázezres hullámban lökte Kalkuttába a nyomorultakat. A "lecsöngőben" lévő város végképp nem tudott mit kezdeni velük, rakódtak rá keményen, mint a guanó.

És mégis, mit ír a várostól búcsúzóban friss szemmel az anyósom?

"Talán még kimegyünk a klubba is, mielőtt hazamegyek és akkor még egyszer megcsodálom a virágzó fákat, a sokféle madarat, rengeteg varjút és a vitorlázva suhanó sasokat, no meg a csupasznyakú keselyűket, amint ott gubbasztanak egy-egy kopasz fa ágain.

Az ablakból nagyon szép fára látok, olyan, mint egy piros rózsacsokor, levél még alig van rajta. A kertünkben folyamatosan virágzik a hibiszkusz, nagyon szép, piros a virága és a szalvia, meg a szegfű és a tátika és a még nem tudom, milyen nevű csodálatos virágok.

Sajnálom, hogy nem tudok mindből magot vinni, de néhányat azért elviszek és megpróbálom a kertben elvetni, talán meghonosodik, és akkor lesz egy pici Indiám.

Nagy a zaj, a füst, de már megszoktam és otthon egy ideig biztos hiányozni fog az utcán alvó asszony a kislányával és minden elképzelhetetlen szenny és nyomor, ami Indiát jellemzi."

Lám, Kalkutta így is tud hatni!

XXVII.1. A VÁROS

Kalkutta kétségkívül legnevezetesebb látnivalója a Victoria Memorial(w184), elsősorban talán mert az indiaiak végtelen türelmét, toleranciáját demonstrálja. A lenyűgöző fehér márvány épületet ugyanis a világ legnagyobb gyarmattartó hatalmának királynője és India császára, Viktória tiszteletére emelték. A királynő halálakor Lord Curzon, az akkori alkirály "vetette fel" az emlékmű építésének gondolatát és mindjárt meg is határozta, hogy a megemlékezés legméltóbb módja az lenne, ha "páratlan szépségű park közepén grandiózus, monumentális épületet emelnének közadakozásból". Elképesztő módon a teljes építési költséget szó nélkül le is jegyezték a maharadzsák és az indiai nép. (De jó lenne most látnom a névsort és az összegeket!) Az alapkövet 1906-ban tette le a későbbi V. György, akkor walesi herceg és az épületet 1921-ben avatták fel. Minden lényegesebb elemét Olaszországban készíttették, rég elfeledve, hogy India milyen magas szinten művelte az építészetet és szobrászatot. Az épület gyönyörű, különösen a szobrai, de a sok indiai szépség után, amit Bombayból ki-kiruccanva láttunk, nem kerített különösebb lelkesedés a hatalmába.

Ha Kalkuttára gondolok, nem a város múltjának képei rajzolódnak ki lelki szemem előtt, hanem a nyomor. Ha mégis, a Memorial mellett két templomra, a Kalighat Kali Temple(w185) néven ismert hindu templomra és az egyszerűen "a dzséjn templom"-ként ismert épületre emlékszem.

A kalkuttai hindu templomot messze földön ismerik (Indiában, persze), egyrészt mert belőle, illetve környezetéből nőtte ki magát a város, amelyet a XVII. század második felétől ismer a világ, másrészt, mert Kálinak, a kegyetlenségéről híres istennőnek egyik legszentebb temploma. Ez a templom is emlékeztet halványan az orosz templomokra. Sokszor jártam ott, mert az egyik legfontosabb látnivalónak tartottam és cipeltem oda az érdeklődőbb utazókat. Sohasem tudtam olyan pillanatot elkapni, amikor a templom ne lett volna tele hívőkkel. Az élet az utcán kezdődött, ahol koldusok hada támadt az érkező idegenre, csak ritkán erőszakosak, néha nagyon szánalomra méltók, mint az egyik fotómon szereplő vak koldus a CD "Kalkutta" fotóalbumában. Majdnem mindig megtaláltak a szép koldus-gyerekek, 4-5 fős csapat (a fényképen épp közel maximális jelenlétet mutatnak be), mosolygósak, kedvesek, ha adtam baksist, szinte ugrándozva köszönték meg. Ezt a fotó-sorozatomat egyébként érdemes végiglapozni: a templom külső falánál sorakoznak az áldozat-árusok bódéi, onnan az udvarra belépve nem túl tágas tér fogadja az embert. Azt hiszem itt még vásárolható a kecske-áldozatok húsából, mint bemutatandó áldozatból. A templom kupola-hajójában közelíthető meg az oltár, Káli feketefejű, kinyújtott nyelvű szobra, felöltöztetve és virágkoszorúkkal agyondíszítve. Fotózni nem szabad, de a tömegtől nem is tudtam volna. Két félmeztelen pap fogadja és "kezeli le" az áldozatokat, ad vissza belőle kis "megszentelt" hányadot, mer a hívők tenyerébe kiskanálnyi szenteltvizet és keni fel a homlokukra a sárga csíkot. Az oltárhoz lépcsők vezetnek, a legmagasabb pontról (10-12 lépcső) oldal-

ra nézve kis oszlopcsarnokot látni, amelyre kétoldalt is vezetnek fel lépcsők, a ráérős hívők ott üldögélnek és csevegnek. Az igazi szenzáció, hogy az udvarban, az oszlopcsarnoktól pár lépésre fejezik le az áldozati kecskéket. Kalodába fogják a szerencsétlen állat fejét, a segéderő a fülénél fogva meghúzza azt, a pap pedig egyetlen suhintással átvágja a nyakát. A fegyver olyan, mint a mexikói nádarató kard (hogy is hívják?, beugrott: macséta). A fröcskölő vérért szinte küzdenek a hívők, aki hozzájut a csonkhoz, az a homlokára ken valamennyi vért és áhítattal, namasztéra formált kézzel imádkozásba merül. Ott se szabadott fotózni, de a tömeg takart, felkaptam a fejem fölé a gépet, elsütöttem, vissza. Úgy sikerült, ahogy, de bizonyíték, ugyanis magam se hittem volna, négy év India után se, hogy ilyen még létezik. Az indiaiak által komolyan előadott alternatívát a mai napig nem hiszem. Állították, hogy 30-40 évvel előbb, tehát a XX. század negyvenes éveiben még előfordult emberáldozat bemutatása is. A kecskét átadják a mészárszék-láncnak, ahol megnyúzzák, feldarabolják, kis kosárkákba rakják a húskockákat, amit aztán meg lehet vásárolni. Te szentséges ég, mondja az európai. De hiszen Krisztussal is elkövettek minden kegyetlenséget, amit csak lehetett. Meg gondoljunk a nagyon magas amerikai indián kultúrákra, vagy a kevésbé kulturált Idi Aminra. Nehéz, nagyon nehéz. India legnagyobb ellentmondása: az abszolút erőszakmentességgel szemben áll a bráminok kegyetlen elnyomás-gyakorlata, és a vallási szertartások körüli elborzasztó történések. Ki érti mindezt?

Anyósomnak is sikerült bemutatnom az eseményt. Ő kicsit másként látta: "...Tóni alig tudott a templom közelébe jutni, ahogy meglátták a fehér Mercedest, rögtön körülvették és alig tudtunk kiszállni. Amrita úgy félt, mondogatta hindiül, cselo, cselo, ami annyit jelent, menjetek innét, de hiába, cibálták szegényt, úgyhogy Tóni felvette és úgy mentünk a templom udvarába, ami inkább vágóhíd, mert élő áldozatot mutatnak be naponta. Valamikor embert, de ma már csak kecskét. Pechünkre akkor értünk oda, amikor szegény kecske épp delíriumban volt már; valamivel locsolgatták a fejét, a buta állat csak állt, meg sem mozdult, majd kalodába dugták és egy suhintással lecsapták a fejét, a testét félredobták; a vér csak úgy fröccsent, a fejét bevitték a templomba és azzal mosták az istennő iszonyú fejét. A szétfolyó vérben gyerekek kenték magukat, meg felnőttek, és kutyák lefetyelték. Majdnem rosszul lettünk, és mindezt Amrita végignézte, aztán majdnem sírva kérte apját, menjünk gyorsan innen, mert nem tudja nézni, és azt mondta: "Az ilyen gonosz istent kellene lefejezni, nem a szegény kis kecskét."

A dzséjn templom - a Parashnat Jain Temple (Párásnát Dzséjn...) - nem szertartásait tekintve különös, hanem templomnak furcsa, szokatlan épület. Méreteit tekintve szinte kicsinek mondanám, de vibráló látnivaló. A bejárat előtti pagodaszerű ernyőkkel védett szobrok is különleges látványt nyújtanak, de az épület mese-tornyai, a főtorony, körülötte a kis tornyocskák fűzére és áttört terei is szokatlanok a dzséjn építészetben. A templom kupolája alatt szentek szobrai, merev, kissé primitívnek tűnő alakok, garlandokkal díszítve, és - emlékeim szerint - a belső tereket színes márvány-felületek,

arany és üveg uralják, az egész inkább kicsit giccses elvarázsolt kastély, mint szentek ünnepélyes lakhelye. A "Kalkutta" fotó-gyűjteményben talán három képen is szerepel a templom és udvara (CD), talán jobban érzékelhető a templom érdekes szépsége, és valami látható az udvarból is, amelyik a legszebbek és legrendezettebbek közé tartozik Indiában. Az udvaron üldögélő árusok is kitűnnek nyugalmukkal, amint a helyszínen készítgetik az árult ételeket. Finom körvonalakkal és mázas csempékkel burkolt medencére is rácsodálkozhat a látogató a park közepén. Most figyelek fel Fodor [1] útikönyvében a megállapításra, hogy a burmai pagoda-építészet elemeit hordozza magán a templom. Igen, szent igazság, csak építész szemmel kell látni, hogy felismerje az ember. Közvetlenül a templom mellett található az egyszerűen "Marble Palace" (Márvány Palota) néven ismert, a XIX. század végén emelt épület, ahol az európai festészet néhány remeke látható a már eléggé elnyűtt, valamikor érzékelhetően szép épületben. Magángyűjtemény, igen vegyes, Murillo és Rubens festmények, kínai vázák, egész falat borító velencei tükrök és görög, római szobrok elég jó másolatai láthatók kissé rendezetlenül. A palota parkjában medence pelikánokkal, az épület folyosóin óriás-kakaduk, vidáman rikoltoznak. A tulajdonosok a parkban látható kisebb kastélyban még éltek, magát a palotát az államnak adományozták.

Ha templomok, akkor ide kívánkozik a két keresztény katedrális is. Annyira nincs hívő, hogy be vannak zárva. Töredelmesen be kell vallanom, hogy csak az egyikben jártunk, a Szent Pálban. Úgy sikerült, hogy a diplomáciai testület szervezésében húsvéti hangversenyt adtak, oratóriumot. Az előadás silány volt, a templom viszont nagyon szép. Igazi angol templom, szerkezetében, elrendezésében és festményeiben is. (Festmények vagy mozaikok? Igen, festményeknek kellett lenniük.) Mintha valamelyik angol nagyváros székesegyházában gyönyörködtünk volna. Anyósom megint érdekes észrevételt tett, neki sikerült Maryvel bejutnia valamelyik székesegyházba egyik városnéző utazása során: "Megfigyeltem, hogy akik a templomba betérnek, ugyanúgy viselkednek, mint otthon, Magyarországon, de a hindu szokásokból átvették, hogy megérintik a szobrokat, utána a homlokukat." Érdekes, számomra is az!

Ha pályáznom kellene, mi legyen Kalkutta emblémája, szemrebbenés nélkül a Howrah (Hóra) hidat ajánlanám. Néhány négyzetkilométer és benne van egész Kalkutta, vagy talán egész India. A szubkontinens valószínűleg máig legnagyobb, leglüktetőbb pályaudvara mellett épült, illetve nem is tudom, melyik létezett előbb. A híd először ponton- vagy uszályhídként működött, aztán, talán éppen a vasút megszületése miatt... vagy hogy is volt, hiszen fújtam a történelmét. Megnéztem és angolul tudóknak ide linkelem: Howrah Bridge(w186), másként "Rabindra Setu", egy önálló, lüktető világ. Napi 60 000 jármű (van forrás, amely szerint százezer) halad át rajta, csak azért annyi, mert közben megépült a második Hóra híd (Second Howrah Bridge), a VidayaSagar Setu, amit a tenyeremen hordtam. Furcsa, nagyon vegyes érzés ránézni a látható fényképére és felismerni: igen, ez ő, amelyiket meg tudtam volna kapni tende-

ren kívül, amelyiken most ott viríthatna a tábla, "Designed and built by... of Hungary in co-operation with...". Nem létezik, hogy túlhaladta volna a magyar mérnökök és munkások képességeit, egyszerűen a stupiditás volt határtalan a később nagy lendülettel megbukott, széttrancsírozott, külföldi tőke által lenyelt cég vezetésénél. Ugyanakkor szívet melengető tudat, hogy igenis, a tenyerembe tétettem, elértem egy-másfél év kemény, rettenetesen kemény munkájával, hogy ilyenekhez hozzá tudtam jutni. Ide másolom egy rövid ismertetőjét:

„VidyaSagar Setu:

Jólismert mint a második Howrah híd. Kalkuttát köti össze Howrah-val. Hárfa-híd, elég széles hat jármű számára egymás mellett. Hossza 457 méter, a pilonok magassága 127 méter."

Ha valaki belemélyed a híd történelmébe, azt hiheti, hogy füllentgetek, mert huszonév megvalósítási időtartamról regélnek, márpedig a kemény igazság az, hogy a nyolcvanas évek közepéig, ottlétem végéig nem történt más, mint előterv készült, amit felülvizsgálatra kiadtak harmadik ország tervezőinek, a fizikai munkák pedig csak a helyszín előkészítésénél tartottak, a feljáró útszakaszok kialakítása indult meg. A hidat nekünk kellett volna megterveznünk és - szokás szerint - indiai kivitelezőkkel kooperálva megépítenünk! Ennek ismeretében meglep, hogy hét vagy kilenc (1992-es és '94-es átadással is találkoztam) év alatt, a tervezést is beleértve megépült a híd. Jó kezekbe kerülhetett.

Jó lenne látni, "Ramman-II" hogy néz ki, milyen metró-kocsik futnak Kalkuttában és megvalósult-e a 630 MW-os lignit-erőmű? Mindez magyar munka lehetett volna, ha... Elég, ebből elég!

Egy pillanatra visszatérek a régi hídra. Nem a vasút, hanem a II. világháború - amibe a megtaposott Indiát is bevonta Anglia - szülte a végleges hidat. Szükség volt a nagyipari - egyebek mellett hadiipari (az idősebbek még emlékezni fognak a Dum Dum lövedékekre, ez a gyár is howrahi volt) - potenciált jelentő Howrah város összekötésére Kalkuttával, és a gyors forgalom biztosítására Távol-Kelet felé. Meg kell hagyni, komoly szervezőkészség és előrelátás kellett a terv keresztülviteléhez. A híd az akkori know-how csúcsát jelentette. 705 m hosszú, 97 m széles, 2590 t nagyszilárdságú acélból épült. Emeletes, alul ballagnak a vasúti szerelvények, felül nyolc sávban a gépjárművek. Persze sávról könnyelműség beszélni Indiában, a hídon ugyanolyan őrült tömegben hömpölyög a járművek vegyes sokasága, mint akárhol másutt. Átelőznek a szemközti sávba, ha leáll a forgalom, türelmesen várnak, amíg valaki vagy valami meg nem oldja a gubancot. Ma is főütőér szerepet tölt be, Kalkutta legnagyobb pályaudvarát, a Howrah Station-t kapcsolja be az ország vérkeringésébe. A híd pillére az úttesttől számítva 90 m magasba emelkedik. A meleg időszakokban a hídszerkezet hőtágulása eléri az 1 métert!

Anyósom: "...hajnalban indultunk, hogy a Hooghlyt átszelő hídon átjussunk, mert az egy háborúval felér."...

Elszomorított a sok elpocsékolt munkám, hogyan tovább?

India és a világ egyik leggazdagabb Indiáról szóló múzeuma a kalkuttai Indian Museum. Az Asiatic Society keretében 1814-ben létrehozott múzeum 1878-ban költözött a jelenlegi, nagyon szép, de nagyon angol épületbe. Mennyire igaza van Baktaynak, hogy az angolok képtelenek voltak alkalmazkodni az indiai viszonyokhoz, meríteni az India tudás kincseskamrájából, építettek meleg, rideg épületeket, mintha el se hagyták volna a szigetvilágot. A múzeumban jelenleg egymillió kiállítási objektum látható. Különösen büszkék, joggal, az egyedülálló érem-gyűjteményre. Érdekes módon nem tudnék most kiemelni semmit a látottakból, tessék lapozgatni a múzeum honlapján(w168).

A város központja rettenetes volt, éppen a magyar közreműködéssel épülő metró miatt. Minden feltúrva, építőanyagok, kellékek, szemét káosza. Járművel alig lehetett közlekedni, helyenként gyalog se könnyen. Így nehéz volt meglátni a szépségeket. A Maidan - Chowringhee - Dalhousie - Eden Gardens - Fort William - kormányépületek körbe, hál'isten, jól megőrzött zöld környezetbe fogható össze a centrum. Ide sorolható a Csóringi mellett emelt Octerlony Monument (Sahid Minar) is. A Chowringhee (Csóringi)(w187) még magában hordozta a valamikori nagyság jegyeit, de mint a polip az áldozatát, befonta a puha India számtalan jelensége: a nincstelen járdalakók ott is megtelepedtek, a kis boltocskák vagy inkább pultok, asztalkák az előkelő Grand Hotel bejárata mellett közvetlenül is virágoztak, a növekvő tömeg nyüzsgése a gyalogos mozgást szinte lehetetlenné tette. A látványt talán legjobban az rontotta, hogy az angol fénykorban még sétáló utca jellege, az, hogy az épületsorra nem alulról, hanem távlatból nézhetett rá a járókelő, míg a modern indiai Kalkuttájában kiszorult az úttestről a járdára, ahonnan nem csodálhatta meg a néhány szépnek maradt épületet. Az Eden Gardens mellett szinte naponta hajtottam el és többnyire nem jelentett többet számomra, mint akármely szép, friss levegőt biztosító park. A nevét valamelyik angol nagyság feleségétől, a megalapítótól kapta. Sokszor láttam, hogy elképesztő tömegek mozognak a parkban épült krikett-stadion körül, amely közel százezer nézőt fogad be. A játékok alatt az élet 3-4 napra leállt Kalkuttában, mert aki nem tudott elszabadulni a munkahelyéről, az is TV-n követte a követhetetlent. Többször leírtam, hogy nem sokat értettem meg a játékból, még kevésbé értem a nézőket, a leglényegesebb momentumot, a függőleges rudakra helyezett pilinckák ledobását teniszlabda-méretű gömbölyded alkotmánnyal 20 m-en túl nem lehet látni. Mindegy, az őrületek többnyire érthetetlenek, mérlegelhetetlenek. Egyszer azonban sikerült átélnünk, mit jelent a tömeg, a feltartozhatatlan tömeg. A szép, csillogó kocsival családostól haladtunk a park melletti úton, nyilván munkaszüneti napon a Tollygunge (Toligándzs) klubba, amikor éppen áramlottak ki a népek a stadionból. Először csak kerülgették

a kocsit, aztán - hogy véletlenül meg ne lökjek valakit - megálltam. Ekkor pillanatok alatt befont minket is a tömeg-polip. Jöttek a kocsi baloldala felől és nem tudtak vagy nem akartak "szétnyílni", felléptek, felugráltak a kocsi tetejére, majd a jobboldalon le. És hömpölygött a százezer ember, tíz percig tartott, nem tovább, de az a tíz perc életveszélynek tűnt. Ez is India!

A Maidanról ad valami képet az a néhány fotó, amelyek a "Kalkutta" gyűjteményben (CD) találhatók. Nagy tér, egyik oldalán a Victoria Memorial és parkja, körülötte - különösen munkaszüneti napokon - picinyke asztalon vagy járva-kelve dolgozó árusok, gyermekeket szórakoztató attrakciók. Nem látogattuk sűrűn. A Dalhousie tér és utca az üzleti világhoz tartozott, az épületek többsége az angol időket tükrözte. Érdemes megnézni a város képeit a 170. weblapon.

A kormányépületek közül a miniszterelnöki hivatal, a Raj Bhavan (Radzs Báván = a királyság palotája)(w188) és az energiaügyi minisztérium volt a legfontosabb. A Raj Bhavan már ottlétünk alatt közel kétszáz éves volt, az angol gyarmatbirodalom egyik jelképének számított. A múlt század elejéig a mindenkori alkirály székhelyeként funkcionált. Az indiaiak is rendben tartották, bár a szerepe Nyugat-Bengálra(w165) szűkült, ebben az óriási palotában lakott és dolgozott a központi kormányt képviselő kormányzó, akit elfogadható, tiszteletet parancsoló pompa vett körül. A palota akár parknak is mondható kertjében adott fogadást minden évben, a Függetlenség Napján a kormányzó és felesége, meglehetősen szerény, vagy másként kifejezve nem pazarló körülmények között. Azt hiszem, ez volt az a kivételes alkalom, ahol elegánsan kellett megjelenni, bár a kiutazásom előtti frakkal, szmokinggal ijesztgetés nem bizonyult megalapozottnak, az a korszak a korábban nagyon ortodox, előkelősködő Kalkuttában is elmúlt. Mint Magyarországot egyedül képviselő személynek, családnak - és így a diplomáciai testületbe is besoroltaknak - kötelező volt a megjelenés, nagy sértés lett volna a távolmaradás. És persze kapcsolatépítés szempontjából is fontos esemény volt, pár szó és névkártya-váltás itt többet ért, mint másutt félnapos ismerkedés. Az öltözködés, a "felvezetés", a kormányzó megjelenése, a himnusz, minden, ami fontos előkelő volt, harapnivalókként kanapékat, indiai szamószákat (fűszeres zöldségekkel töltött tészta-táskák) hordtak körbe, a felszolgált italok pedig szigorúan frissítést szolgáltak. Utánozni kellene szerte a világon!

A kormányzóval kapcsolatban megjegyzek még két momentumot. Érdekes módon nem lehetett komolyabb csatározásokról hallani a kormányzó és a helyi kormány között, pedig hát a központi és helyi kormány tűz és víz kellett legyen. A központi "polgári" (milyen megfoghatatlan fogalom Indiában!) alapokon kormányzott, a helyi kommunista volt a javából. Jyoti Basu-nak (Dzsoti Baszu, általában Dzsotidzsi-nek becézték) nem csak az indiai munkásmozgalmat, annak lényeges erőit sikerült összefognia, hanem a kommunista mozgalom két legerősebb áramlatát (Moszkva-barát és Kína-barát) és sok forgács-erejét, közte szélsőségeseket is, akik, mindezek koalíciója a má-

sodik ciklusukat töltötték West Bengal kormányzásával. Kisebb összekoccanások voltak, de az általános hangvétel kulturált, egymás tiszteletén, megbecsülésén alapult. Pár hónapra ki kellene oda zavarni az egész magyar Parlamentet, tanuljanak tisztességet. Kormányzó-váltás történt a kintlétem időtartamának közepe körül és az új kormányzó sorban bemutatkozó látogatáson, vacsorán fogadta a diplomáciai testület tagjait, érzésem szerint nem köntörfalazva nem alfabetikus vagy egyéb mondvacsinált, hanem szigorúan fontossági sorrendben. Kezdte az USA-val és a Szovjetunióval (ki volt az első, nem tudom már), mi valahol a végén kerültünk sorra, és bennünket már összecsapott a román kirendeltség-vezetővel. Utánunk már csak a kerti törpék következtek. Hogy miért éppen Romániával ikresítette Magyarországot, nem derült ki. Tudta talán, hogy a románnal mi kivételesen jól megértjük egymást vagy kíváncsi volt, hogy viseli magát a nem problémamentes viszonyokkal kínlódó két nép helyi képviselője közös megjelenésen vagy így húztak ki minket a kalapból a protokollosok, ki tudja? A román fiúval egyeztettünk, hogy jóbarátként kell megjelennünk és viselkednünk. Hál'isten remekül abszolváltuk a bemutatkozás akadályát. Ez mellékes, ha szívmelengető oldala is a kérdésnek, amiért tulajdonképpen írok az eseményről, az a kormányzó és felesége. Kiöltöztünk, ami nálam sötét öltönyt és nyakkendőt, a feleségemnél (kis vagy) nagyestélyit jelentett. A nagyon előkelő "felvezetést" lenyűgözőnek találtuk, aranysújtásos fehér katonai egyenruhás tiszt fogadott a főkapunál, átadott bennünket annak a tisztnek, aki az ősi, de nagyon szép, kovácsoltvas keretben mozgó körben-üveg liftig vezetett, ott a személyi adjutáns szerepét betöltő tiszt fogadott tisztelgéssel, és kísért a kormányzó lakosztályához. Úgy emlékszem, ott polgári alkalmazott vette át a kísérő szerepét és a fogadótér ajtaját kinyitva hangosan mondta el a nevünket és hogy kik vagyunk. Kifogástalan angolsággal (sajnos, jobbal, mint a mienk) és nagyon kedvesen üdvözöltek, és a perceken belül megérkező román házaspárral együtt megindult a könnyed, laza csevegés. A kormányzó pár rendkívül intelligensnek bizonyult, és egyértelműen készült a találkozóra, minden lényegeset tudtak a két ország helyzetéről, az egymáshoz való viszonyról, mintha teljesen érintőlegesen megemlítették volna a jelentős romániai magyar etnikumot. Nem vártak tőlünk ezzel kapcsolatos véleményt, még az is villan, mintha annak összekötő szerepére is utalt volna a kormányzó. Az ilyenkor természetes lámpaláz lassan felszívódott, a nem túlzóan gazdag, de igen finom és 5-6 fogásból álló vacsorát a feszélyezettség érzése nélkül fogyasztottuk el. Kalapot le, ismét elbűvölt egy indiai.

A kormányépületek viszont nagy hodályként nehezedtek az emberre, alig takaríthatták őket, minden poros, ápolatlan benyomást keltett. Illetlenül sokáig várakoztattak néha az alacsonyabb rangban lévők, Dzsotidzsi viszont Naval Tatához hasonlóan rendkívül ügyelt arra, nehogy kényelmetlenül sokáig késsen. A tárgyalója húsz négyzetméternél nem lehetett nagyobb, vak, ablaktalan és igencsak alacsony helyiségben fogadta a vendégeit, félkör kanapé és alacsony asztal, álló-ventillátor, nagy ernyő-

vel tompított fényű állólámpa és vastag szőnyeg, ebből állt a bútorzat. Ha nem jelzett semmit a titkára, akkor perceken belül besuhant Dzsotidzsi, igen, enyhén hajlott testtartással, puha cipőjében alig hallhatóan lépett be, és pár üdvözlő szava után a tárgyra kellett térni. Ha késett, a körülbelüli időtartamot azonnal jelezték az emberei, ha tovább csúszott volna az elfoglaltsága, újabb jelzést küldött. Nem emlékszem, hogy negyedóránál tovább várakoztatott volna. Halk szavú emberként nem beszélt sokat, meghallgatta a mondandót, kérést, ritkán, pontosítást kérve közbekérdezett, megjegyezte, hogy kérdezzek vissza X időpont múlva vagy ő jelentkezik (!), nagyon ritkán hárított, de soha véglegesen, legfeljebb egy lépcsővel lejjebb utalta az ügyet. Ő többnyire a hivatalos témák lezárása után, ha volt ideje, kérdezett rá magánjellegű dolgokra, családra, közérzetre. Figyelmes ember hírét soha nem hazudtolta meg. Nem lehet véletlen, hogy a nagytőke is áldotta az egeket, hogy ő áll a kormány élén.

Rendkívüli élményt jelentett számomra az Asiatic Society-ban tett látogatásom, ahol Kőrösi Csoma Sándor emlékünnepséget rendeztek. Megmutatták azt a szobának nehezen nevezhető helyiséget, amiben a nagy tudós éjt nappallá téve dolgozott. Írtam már, de megismétlem: a nagy szellemeknek Indiában kijáró tisztelettel, szinte szentként kezelve beszéltek róla a Society nem utolsó tudású emberei. Saját hazájában nem övezi olyan mély elismerés, hódolat, mint ott, ahol közvetlen emlékeket dédelgetnek róla. 1837-től ‘42-ig, öt évig dolgozott Kalkuttában, a tudomány robotoló szolgájaként. Tudtam, hogy a magyarok eredetét kutatni, eredeti tervét teljesíteni indult útnak, amikor Dardzsilingben utolérte a halál. Nem emlékeztem azonban, hogy malária ölte meg. Furcsa,... á, dehogyis az: egy ember, aki a mellékvágányokon rekedve többet és fontosabbat alkotott, mint tehette volna, ha egyenesen az úticéljához jut. És miközben számtalan nyelvet megismerve építette a kapcsolatot Kelet és Nyugat között, kegyelemkenyéren nyomorgott.

Nem untatom tovább az olvasót a város nevezetességeivel. Úgy tűnik az idő távlatából, hogy a sok munka és egyéb, annak nem nevezett társasági elfoglaltság kevés időt hagyott kulturális programokra, vagy kikoptak az agyamból fontos látnivalók. Felsorolok néhányat, amiket a Kalkutta iránt érdeklődőnek látnia kell: Zoo Gardens (Alipore-ban, Alipúr, a város egy része), Nakhoda Mosque, Nehru Children Museum, Botanical Gardens (Shibpur = Sibpúr, ugyancsak városrész), Birla Planetarium. Inkább leírok néhány olyan látnivalót, ami útikönyvekben, weblapokon nem szerepel.

Mielőtt azonban áttérnék erre a “hétköznapi” témára, megjegyzem, a kalkuttai értelmiségi körök szerint a város India kulturális központja. Odakint nem tudtam ezt felmérni, nem érzékeltem, hogy igazuk volna. Most, hogy ilyen messzi távlatból és távolról foglalkozom vele, erre is rányílt a szemem: minden időkben a költészet központja lehetett, a festészetet tekintve pedig az újjászületés, a modern festészet bölcsője. Nem lehet vitás!

A mindennapok látnivalói közül a közösségi temető, a Cemetery szinte omladozóban lévő kapuja néha felvillan ismertetőkben, de arról egyáltalán nincs szó, hogy belül nem lát a látogató mást, mint sík területet, ahol a halottégetés folyik. Egyedül mentem be, tudva, hogy nem örülnek idegeneknek. Jöttek is felém néhányan, fenyegető testtartással és hessegető kézmozdulatokkal, de aztán két embernek adtam 5-5 rúpiát és visszavonultak, csinálták tovább a dolgukat, sőt, a fotózás ellen is mértékkel tiltakoztak. Nincsenek sírok, építmények, urna-tárhelyek. Két-három máglyán égették a halottakat, láthatólag szegényeket, a máglyák kicsik voltak, az egyik hulla kilátszott a fahasábok közül. Kuporognak a máglyák körül, mintha tábortűz lenne, piszkálgatnak, igazítanak valamit rajta. Nem sír, sőt nem könnyezik senki, nincs igazi szomorúság, teljesen hétköznapi esemény a halál. Mennyivel másként távoznak az életből, mint a keresztények. Most, hogy ezt írom, sajnálom, hogy nem láttam sem arab, sem indiai mohamedán temetést, de a hozzánk közelebb álló zsidót se, pedig érdekes lenne összehasonlítani a ceremóniákat.

Hivatalosan és magánügyben is többször jártam a Salt Lake City-hez, illetve a bőrfeldolgozó üzemekhez vezető, elég jó úton, ami valami szeméttelepen keresztül vezetett. A bűz ezen az útszakaszon is és a bőrösöknél is elviselhetetlen méreteket öltött, ugyanakkor érdekességgel is szolgált: zöldségeket, elsősorban káposztát termesztettek több négyzetkilométer területen. Akkora káposztafejek nőttek, mint egy-egy vödör, csak bámultam. Láttam nőket - száriba öltözötten - dolgozni, és az út szélén néha hatalmas hegyekben állt a káposzta. A bőrösökhöz ismerkedni, meg a lehetetlenül primitív üzemeikkel megismerkedni, párszor a bőrátvevőt kísérni jártam, tiszteltem a magyar bőr-importőröket, hogy bátran mozogtak technológiai és egyéb szennyben úszó, kétségbeejtő bűzt árasztó hántoló-cserző üzemekben. Megismétlem, hogy ez tipikusan az a terület, amit csak érinthetetlenek vállalnak, mert a bőr erőszak terméke. Ezért sok köztük az amúgy is - mint idegen - érinthetetlen kínai. A magyar bőrösök legfőbb partnerét mégis becsületes bengáli névvel illették: Banerjee (Benerdzsí). Kellemes ember volt, nem mertem a kaszt-hovatartozása iránt érdeklődni. A hivatalos látogatásom másik oka az akkor befejezéséhez közeledő Salt Lake Stadium volt. Foci-stadionnak épült, ami elég egyedülálló jelenség Indiában, mert alig űzik ezt a sportot, kivéve a bengálokat. Százezer néző befogadóképességre emlékszem, az elektronikus hirdetőtáblákra kiírt tenderre készülődött egy magyar cég, őket próbáltam segíteni. Műszaki adatgyűjtésre érkeztek és a felmérés közben igyekeztünk minél több információt besöpörni. Sikerült is gazdag zsákmányra szert tenni, a műszakiak ott is közlékenyebbek, mint a hivatalos gárda.

*

Az elején kellett volna ezzel kezdenem, csak elfeledtem. Pár Kalkuttáról szóló népesség-adatot gondoltam előrántani a szivarzsebemből, kemény keresgélés lett belőle. Mert hitelesnek minősíthető adatot nem könnyű találni. A keveset, ami összejött - és ami érdekeset találtam keresgélés közben -, mindjárt elmondom.

A szigorúan vett város lakosságát az 1991. évi népszámlálás 4,4 milliónak találta, a metropolitan area (Nagy-Kalkutta) viszont 10,9 millió embert tartott el, ha ezt annak lehet nevezni. Másutt a pontos terület körvonalazása nélkül a nyolcvanas évek közepére 7 milliót adnak meg, mára pedig tizet. Indiát megjárt emberként azt mondom erre, hogy már megint európai kérdéseket próbálok boncolgatni. De: Kalkutta a nyolcvanas években nagyjából Bombay nagyságrendjét képviselte, növekedésben azonban elmaradt mögötte. Valószínűleg ennek és a metróépítés befejeztének köszönheti a város, hogy - a fotók alapján, amiket nézegetek - tisztább, rendezettebb képet mutat, mint amilyen az ottlétünk alatt volt. 1773-tól látta el az angol-India fővárosának tisztét és 2000-től viseli az állítólag eredeti nevét: Kolkata. A Chowringhee-ről készült felvételek a metropolis-jelleg növekedéséről tanúskodnak, több olyan felhőkarcolót látok, amelyekre nem emlékszem. Szép, modern épületek. A Dalhausie-ról viszont azt olvasom, hogy a legtöbb kormányépület ott található, és hogy tó van a téren. Szinte naponta jártam arra, mégis elmosódtak az emlékek.

Még egy adatsor Kalkuttáról: 1943-ban a japán bombázások nagy károkat okoztak, és a háborús éhínségnek 1,3 millió áldozata volt. Elképzelhetetlen, de leírták, el kell hinni!

India összlakossága mára túlhaladta az egymilliárd 65 milliót, gyorsan közelít Kínához. Mobil-telefonja 26 millió lakosnak van.

XXVII.2 . A Hooghly

Folytatom a kalkuttai élményekkel. A már sokat emlegetett Húgli folyó a Gangesz egyik mellékága és mint ilyet, ugyancsak a szentség-hit övezi. A hidak méretei alapján az olvasó azt hiheti, hogy a Duna budapesti méreteit alig haladja meg. Látszólag igen, de rendkívüli módon változtatja az erejét, energiáját. A monszun előtt lesoványszik és tényleg a Dunához hasonlít, de a monszun ideje alatt gyorsan duzzad, nő, nő és az ember már valami kolosszust lát maga előtt a hídról vagy ha a partjára lép. Az említett hajó-kirándulásra is a monszun után került sor, a hajó lefelé haladt órákig, a folyó csak szélesedett és szélesedett, aztán már szinte tengeren érezhette magát az ember. Több kilométer széles lehet olyankor, a partok szaladnak szét, mintha húznák őket. És ez a "tenger" szürke. Olyan mennyiségű iszapot hord belé a monszun a mindent erodáló hirtelen vízözönével, hogy a víz hamuszürkévé válik. Amikor végleg búcsúztunk Kal-

kuttától és Indiától, Bangkok felé repültünk. Emlékeztem, olvastam valahol, hogy a Gangesz deltája 80 km messzeségig szürkére festi a tenger vízét. Ennek jelentős részét a Húgli okozza. Kíváncsian lestem a repülőgép ablakából, észre lehet-e fentről venni valamit? Mit észrevenni? Sokáig lehetett látni a meglepő jelenséget, kicsit elnyújtott félkörívben messze megfestette a kék tengert Őistensége, a Gangesz!

A tenger-érzést az is fokozta, hogy a kínai vitorlával közlekedő ősi bárkák és a tögyögő-pöfögő, dugig terhelt kis utasszállítók mindinkább eltörpültek a megjelenő hatalmas tengerjáró teherhajók mellett, a bal parton pedig feltűntek a Kidderpore Docks(w189) óriásdarui. A munkámból eredően tudtam, persze, hogy tudtam, hogy Kalkutta tengeri kikötő, de tengerparti öblöt képzelt el az ember és nem egy delta-ágra, azaz folyópartra települt valamit, amelyen keresztül még akkor is az indiai külkereskedelmi forgalom jelentős része, ha nem tévedek, 35-40%-a folyt át. Magyar hajók is eljutottak idáig, általában nem magyar áruval vagy áruért. Váratlan fordulat volt az életünkben, hogy telexet kaptunk, a Mahart X hajója érkezik, majd telefonon bejelentkezett a kapitány és meghívott bennünket egy italra. Azt hiszem ő javasolta, hogy a szocialista képviseletek embereit is hívjuk meg (másról szó se lehetett), ez történt, nagyon kellemes estét töltöttünk az intelligens, kedves kapitánnyal és tisztjeivel. Egy magyar dolog jó kezekben volt.

A Húgli mellé települt egy – mi úgy mondanánk – szerzetesrend, a Ramakrishna Mission(w252), az egyik legnagyobb indiai filozófus emlékét őrző és a gondolatait továbbfejlesztő iskola, a Belur Math(w190) (a Belur helységnév és nem azonos a fentebb leírt Hoysala-templomok helyszínével, természetesen), a Math pedig az eszme, amely három vallás egyesítését tűzte ki célul: a hinduizmust, az iszlámot és a kereszténységet. A főtemplom is a három vallás építészeti jegyeinek egyesítésére tett kísérlet. Érdemes megnézni, elgondolkodni és olvasni Ramakrishnát és Belur Math megalapítóját, Vivekananda-t. Azt hiszem, hogy a többnyire elrontott, üzletté vált Krishna-hívők mozgalom bölcsője is ez a templom, ez a filozófia. Úgy tűnt, több külföldi látogatója van, mint akármi másnak Kalkuttában és környékén.

XXVII.3. A NYOMOR

Életemben sokszor találkoztam nyomorral. Nyugodtan nevezhetem annak a II. világháború (milyen érdekes, mint történelemről írok a 60 évvel ezelőtt történtekről) utolsó heteit, a menekülésünket a (szovjet) front elől, a menekülttábort, a háború utáni első pár évet, láttam nagyon nyomorúságos helyeket, körülményeket a Szovjetunióban, mögöttem volt már közel két hónap Delhi, négy év Bombay, de Kalkutta helyenként és időnként így is sokkoló hatással volt rám. Csak azért nem mondom, hogy aki nehezen viseli mások kínját, lapozzon tovább, mert lehetetlen azt a nyomort úgy ábrázolni, ahogy az ember látja, érzi, kicsit beleérez. Nem lehet a bűzt leírni, hiába fotózza le az ember, a fotó, különösen a színes, szépít, nem lehet az arcokba vésődött lemondást,

reménytelenséget érzékeltetni. Minden reggel, mert a hálószoba-ablakból rájuk lehetett látni, minden autóval induláskor, minden este ráláttam a szemközti épület garázsa előtt, a járdán élő csonka családra, egy asszonyra és az épphogy járni tudó kislányára. Pár rongy, platni, teafőzéshez, tisztálkodáshoz szükséges kellékek és varázslatos szeretet. Így éltek ott, télen-nyáron, el-elvonultak rövid időre, órákra, majd letelepedtek ismét a rongyaikra. És az anyából sugárzott a gyermeke iránti szeretet. Szerencsések voltak, mert a tiszta utcában "lakhattak", a garázs tulajdonosa nem zavarta el őket.

Valamelyik szocialista képviselő mutatta meg a csőlakókat. A város valamelyik csatornája közelében fektettek új szennyvíz-csöveket, a szokásos lassú tempó miatt ott aszalódtak a parton a lefektetésre váró , méter körüli átmérőjű betoncsövek. Minden csövet "belaktak", elől hátul összetákoltak ponyvából, fóliából, vagy abból, amit éppen össze tudtak vakarni, esővédő előtetőt, és ott aludtak komplett családok egy-egy 3-4 m hosszú csőben. Mosdási lehetőségnek ott volt a csatorna, de hogy hová üríthették az ürítenivalójukat, el nem tudom képzelni. Az a gyanúm, hogy a csatornába, amiből vették az ivóvizet, amibe mosták a rongyaikat. A monszun alatt sártengerré változott az egész környék. Bűz, kosz, iszonyat! Állatokat jobban tartanak tisztességes parasztok.

A legrosszabb azonban a Káli-templom közelében kialakult "slum", a nyomornegyed. Ebből valamit visszaad a "Kalkutta" tablóban található pár gyenge fotóm. Rossz álomban se jelenhet meg az ember szeme előtt riasztóbb látvány: rongyokból, papírkartonból, fóliákból összerakott, összedrótozott kalyibák, utcai kút, a járdaszélnél halmozódó szemét és rettenetes bűz. A kép közepén áll egy asszony, gyerekkel. Izzó gyűlölettel fejezte ki az utálatát, amikor fotózni megálltunk a fehér Mercedes-szel. Odajött a kocsi lehúzott ablakához, úgy tett, mintha alamizsnát várna, közben úgy tűnt, hogy rágógumit forgat a szájában. Nem rágógumi volt, hanem valami zöldség-étel, amit jól megrágott és beköpte a kocsiba. Nem volt örömteli pillanat. Méltón fejezte ki a nyomor gazdagsággal szembeni gyűlöletét.

A nyomorról leírtakhoz képest nem megrendítő a megszámlálhatatlan járdalakó. Tessék elképzelni a mai Budapest fedél nélküli lakóit, megszorozva 10 000-el. Valamivel könnyebb a helyzetük, mert nem kell fagypont alatti hőmérsékleten haldokolniuk, de fagynak meg közülük is, mert a december végi - január elejei hajnali plusz 8-10 fok hidegben a rongyok nem védik meg őket a kihűléstől (de ott központi Parlamenti téma minden megfagyott ember), és mert az indiai tolerancia békén hagyja őket, átlépnek rajtuk, odadobnak nekik pár paiszát. Megszámlálhatatlanok, a számuk is európai kérdés lenne, a nyolcvanas években szociológusok, a média és akikkel erről beszélhetett az ember, 700 000-re saccolta a számukat. Szeged, Pécs és Miskolc teljes lakossága egy metropolisban szétterítve. Újra és újra megrázó, megrendítő!

Ha ránéz a "Kalkutta" sorozat kulikat ábrázoló képeire, megismerkedhet a nyomor szélén vergődők egyik kasztjának a tagjaival. A kulik, másként riksa-lovak (a riksa csak a jármű), állati munkát végeznek, de van betevő falatjuk. Tessék nyugodtan (ha nyu-

godt tud maradni) nézegetni, észrevenni a lefüggönyözött fülkét, az ömlő esőt, a semmi ruházatot és elgondolkodni mondjuk a májszori maharadzsa vagyonának a méretein, az arany tróntermen. Ilyen borzalmas világban élünk!

Nyugat-Bengál lakosságának közel egyharmada, kb. húszmillió ember a lajstromozott kasztok és törzsek nyomorgánya, abszolút elnyomott, megbélyegzett, kitaszított lélek. Csak ott két Magyarország!

Egyetlen emberről tudok, aki minden erejével, vasakarattal, az egész életét feláldozva küzdött a legkegyetlenebb sorsban élők szenvedéseinek enyhítéséért. Asszony volt, akkor még élő valóság, igazi szent: Mother Teresa(w169). Most emlékhellyé vált - Missionaries of Charity (Nirmal Hriday), Mother Teresa -, nagyon remélem, hogy a halálával nem szakadt meg a tevékenység, akadt hasonló áldozatkész utóda. Nem értek egyet azzal a módszerrel, ahogy a világ jótékonykodó személyektől, szervezetektől várja a nyomorba taszított emberekről való gondoskodást, különösen nem a fejlett vagy nem nagyon elmaradott országokban, az egész világrendet kell megváltoztatni, biztonságot kell teremteni minden e világra született földi lény számára. Mother Teresa mellett azonban nem lehet főhajtás, kalaplevétel nélkül elmenni. Ez az albán származású keresztény asszony - úgy tudom - két létesítményt üzemeltetett: a haldokló betegeknek nyújtott menhelyet és leprások gyógyítására, ápolására biztosított kórházi körülményeket. Lehet, ennél is többre futotta az erejéből. India is szentnek tekintette. Csepp a borzalmak tengerében, de a cseppben tükröződik az emberi lélek nagyságának lehetősége! Csak utalok azokra, akik nem juthattak be hozzá, a járdán haldoklókra, akiknek a mellére aprópénzt dobálnak a járókelők, valaki időnként összeszedi a pénzt és vásárol enni-innivalót, ellátja a haldoklót, amíg a következő jótét lélek nem botlik bele.

XXVII.4. A MONSZUN

Bár Bombaynál (IV.7) leírtam a kalkuttai monszunt is, nem állhatom meg, hogy pár mondatban ne emlékezzek meg erről az özönvízről, amiről a világ butuska médiái minduntalan mint valami rettenetes átokról adnak hírt. Igaz, van átok oldala is, mert ha igazán jókedvvel érkezik és pajzán kedve nem lohad le egyetlen nekifutás alatt, akkor hosszasan, hetekig öntözgeti a földeket. Mit öntözgeti? Vad rohamokkal fut neki földnek, városnak, hegynek, patakokat, majd folyókat alkot, eróziót okoz, pusztít, (rosszul ápolt) házakat dönt romba, eláraszt mindent, ami elárasztható. Kalkuttában láttam, hogy előszedtek csónakokat és azzal közlekedtek. De ott mindez természetes, mert erre vár az egész ország. Ha nem jó a monszun, beleroppanhat az egész hatalmas birodalom, nincs vagy alig van termés és annak a következményei beláthatatlanok. A jó oldala miatt, mert a monszun teremt, biztosítja egy évre a jövőt, mindenki aggódva, reménykedve várja ezt az őt nem ismerők által átoknak kikiáltott áldást és zokszó nélkül tűri a vele járó kellemetlenségeket.

Történt, hogy épp bűnöztünk, munkaszüneti napon meglátogattuk a hozzánk legközelebb álló nyugatiakat, egy angol-német házaspárt. Monszun-időszak volt, de mint a derült égből a villámcsapás indult meg az új eső-hullám, az ablakon úgy dübörgött, hogy odaugrottunk és néztük, ahogy percek alatt eltűnik a világ, három-négy méterre lehet látni az esőfüggönyben és a kerti utak sarkaiban, a kert mélyebb pontjain gyorsan gyűlik a víz. Az ostrom talán két órát tartott, aztán csendesedni kezdett. A családfővel és kisfiával gyorsan kocsiba ültünk, fogta a videóját és elindultunk az orrunk után, felvenni valamit az áldás művéből. Én fotóztam mellette, és egy-két fotót betettünk a CD-re, de jobban ábrázolja a monszun csúcsán kialakuló helyzetet a "Kalkutta"-sorozat Google-től nyert három képe az ázott utcákról, a boka fölött, sőt néha derékig érő vízről. Embertelen, de csodálatos, varázsa van. És - remélem - észlelhető, ha valaki tudja, hogy percek múltak el az özönvíz óta, hogy az emberek megrázták magukat és folytatták, ahol abbahagyták. Tiszta véletlen, hogy az utunk a körmenetek, ünnepi oltárok alakjait "gyártó" utcát is érintette, ahol a félig kész szobrokat fóliával védték az esőistentől, de egyet az alig elkezdettek közül rögtön munkába fogtak az utca közepén. Nagy ünnepre készülődhettek (mi is esik a monszun-időszakra?), mert az utca-műhelyben lázas tevékenység folyt, ketten is dolgoztak. Most tudtam csak meg, hogy ez a szent szobrokat gyártók körzete, pár utcányi területen ez a kenyérkereseti forrás: drótvázat készítenek, azt sárnak tűnő agyaggal burkolják, a formákat kézzel, spaklival alakítják, nem tudom hogy, de kiégetik, majd kifestik.

XXVII.5. Az orvosaink

Fontos tényezők az ember életében, különösen, ha idegen környezetben és fertőzésveszélyben él.

Több orvost "örököltünk" a kirendeltséggel együtt. A személyzet orvosa alacsony, kopaszodó, kedves hindu volt, ilyen körök gyógyításával foglalkozott és bár a költségeket - a szorosan vett családi személyzet kivételével - teljes mértékben a magyar állam viselte, az alacsony tarifa-szintje miatt az ő szolgálatait vettük igénybe. Magyarul: a diszkrimináció ebben az ügyben is virágzott.

Mi a saját bajainkkal Dr. Wattshoz jártunk. A nevéből is világos, hogy anglo-indiainak született és így elvileg kasztonkívülinek számított, de erre nála semmi sem utalt. Nyúlánk, sovány termetével, kissé beesett arcával jóképűnek láttam. Az ötvenes éveiben járhatott. Jó épületben, megfelelő felszereltségű rendelőben fogadta a betegeit és többszintű tarifa-rendszert alkalmazott: a külföldieknek és a gazdag indiaiaknak keményen számlázott, a közép-rétegeknek közepesen, az alkalmazotti réteget fillérekért kezelte. Hetente egyszer vagy kétszer állami kórházban is rendelt, ingyen. Nagyszerű embernek ismertük, nem csak ezért a szociális érzékről tanúskodó tarifa-rendszere miatt. Leírtam már másutt, hogy a lánya esküvőjén fogadta ugyan az ajándékokat, de külön asztalra rakatta a személyzettel, ahol is tábla hirdette, hogy jótékonysági egyesület-

nek továbbítja. Nem fáradozott azzal, hogy könyörögjön, tartózkodjanak a meghívottak az India egyik átkának tartott rendkívül proccos költekezéstől, tudta, úgyis hiába tenné. Ezt a meglepő, a bajt ugyan nem gyógyító megoldást választotta, amivel legalább deklarálni tudta, hogy a rossz szokások, hagyományok felszámolásának a híve. Akkor is nagyot nőtt a szemünkben, amikor vittük neki a hírt, hogy Amritát egy homeopata apró fehér pirulákkal kigyógyította abból a vírusos nyavalyából, amire neki csak a szike állt a rendelkezésére. Elismeréssel nyilatkozott: "Eszerint olyat tud, amit én nem! Hozzá fogom küldeni az ilyen bajjal kínlódókat." - és feljegyezte az adatait.

A város legnevesebb fogorvosa George volt (a vezetékneve kiment a fejemből), egy nálam alig idősebb szőke lett vagy litván, akit a szülei vittek magukkal 1940-ben, amikor a szovjetek bekebelezték a hazáját. Ausztráliáig futottak, onnan települt át George, az egyetem elvégzése után Indiába. Kiváló szakember hírében állt, és ő ajánlotta a homeopatát, amikor felfedezte Amritán az újra megjelenő "tyúkseggeket". Attól kezdve, hogy megtudta: tanultam, éltem a Szovjetunióban, politikai eszmecseréket kezdeményezett. Tajtékozhatott volna (lehet, hogy belül tette is), de nyugodt hangnemben beszélgetett, inkább szomorúság és sajnálat sugárzott belőle, mint elvakult düh. Nagyon remélem, él még, és boldogan éli világát felszabadult hazájában.

Miután hírek szerint a maláriát sikerült visszaszorítani Indiában és magyar gyógyszervegyész tanácsára nem szedtük az ellene védő gyógyszert (mivel tartós szedés mellett agykárosító hatású), a feleségemnek sikerült összeszednie. Nyári szabadság alatt otthon tört ki rajta, az orvosok nehezen diagnosztizálták, és amikor sikerült megállapítaniuk a bajt, a László-kórház szigorúan elkülönített részlegébe dugták, egyéb fertőzés veszélyének kitéve. Szerencsére a malária legenyhébb változata támadta meg, sikerült kigyógyítania az orvostudománynak. Visszatértünk után a személyzet orvosa a meglepetéstől majdnem hanyatt esett: "Hogy maláriával kórházba? Nem lehet igaz, mi lábon gyógyítjuk ki a betegeinket, hatékonyak a gyógyszerek, és a malária nem fertőző betegség!" Ilyen egyszerű. A beteg viszont mindenképpen megsínyli, a májat örökre teszi tönkre.

XXVII.6. Jóga

Nem lettem tudósabb a jóga kérdésében, mint ameddig eljutottam Bombayban. Miért is írok akkor újra róla? Talán mert a kalkuttai lady-k között több megszállottja akadt, mint Bombayban? Néhány lényegesnek tűnő szempontot megkísérlek megfogalmazni, anélkül, hogy lázas kutatásba kezdenék, kizárólag a saját ismereteimre hagyatkozva.

- A jóga nem vagy legalábbis nem elsősorban fizikai testedzés. A kifacsart testrészek, a lótusz-ülés, a hasizomzat gerinccé edzése, az egyes izmok függetlenített mozgatása mind-mind arra találtatott ki a jogi mesterei (jogik, a jógát gyakorlók) által, hogy a teljes szellemi elmélyülést, meditációt könnyebben elérhetővé tegye.

- És ez a meditáció vallási tartalmú, célja az istenhez közelítés. Hit szükséges hozzá, istenhit és képesség arra, hogy a jógi önmaga fölé emelkedjék, el tudjon szakadni önmaga szellemétől.

Nem is merem folytatni, csupán azt akartam kifejezni, mennyire lebecsüli a jógát az, aki megkérdezi az Indiában jártat: "És jógázni megtanultál?" Vagy aki a hinduizmusban elmélyülés nélkül nekilát a jóga fizikai oldalának, a gyakorlatoknak az elsajátításához. Az ilyen nem tesz mást, mint a testedzés egyik nehéz formáját tanulja, anélkül, hogy a lényegét látná. Valószínű ezért oly kevés a jóga gyakorlója a hinduk között és ezért annyi a nem-indiaiakat oktató sarlatán.

XXVII.7. Az International School

Amrita ötéves volt, amikor Kalkuttában letelepültünk. Azonnal értesültünk róla, hogy ott az angolok által alapított, de régóta indiai kezekben lévő iskolába, az International School-ba járatják a gyerekeiket a külföldiek, és hogy ötéves korban kezdődik az oktatás. Beírattuk tehát Amritát, aki ezt az akadályt sokk nélkül vette, annak ellenére, hogy egyetlen szót sem értett angolul, az oktatás nyelvén. Rövidesen vidáman kommunikált a rendkívül tarka gyerek-sereggel. Elbűvölő volt ez a tarkaság: járt oda a gazdag hindu családok gyermekein kívül nyugat-európai, amerikai, japán, kínai, afrikai és a szocialista tábor valamennyi országának gyermeke. És nagyon emberi az oktatás. Az első év előkészítő volt, nem lepődtünk meg, hogy nem kap osztályzatot. A második-harmadik évben azonban már rácsodálkoztunk a szöveges értékelésre. Amiről ádáz viták folytak itthon az egészen közelmúltig, az ebben az iskolában áldásos gyakorlat volt. Nem tudtam meg, angol örökség-e vagy az indiai bölcsesség szülötte? Magam ritkán fordultam meg a suliban, de mindannyiszor örömmel láttam, menynyire szabadelvű az oktatás. És hogy ez a soknemzetiségű, sokszínű sereg mennyire nem ismeri a gyűlöletet. Hogy lehet ebből az áldott-jó nyersanyagból egymást gyilkoló fenevadakat nevelni felnőtt-korban? Felfoghatatlan!

Ennek a szellemnek az ismeretében is meglepődtünk, amikor megtudtuk, hogy Amrita egy iskolai színielőadás főhősnőjének szerepére készül. A Ramajánát fogják előadni és Amritáé lesz Szítának, Ráma feleségének a szerepe. Óriási élmény volt aztán az előadást végignézni és rácsodálkozni, hogy a szabad szellemben nevelés milyen nagyszerű gyümölcsöket teremt. A gyerekek nyugodtan, magabiztosan alakították a szerepüket, mind mozgásban, mind szövegbiztonságban bámulatra méltó nyugalom uralta az előadást, nem volt szükség súgásra, segítségre. Őrzünk egy (rosszul sikerült) videofelvételt a gyerekek élvezetes játékáról.

Ezt az abszolút békés, nyugodt hangulatot azonnal felváltotta a stressz, amint magyar iskolába került. Nem kitűnő osztályzatot alig kapott tanulmányai során, de minden felelést, minden vizsgát olyan stresszes állapot előzte meg, ami leírhatatlan. Magyar oktatásügy, józanok vagytok?

Két apró mozzanatról írok pár szót még a sulival kapcsolatban. Egyetlen esetben jött haza könnyes szemmel Amrita az iskolából. Kiderült, hogy a gazdag indiai gyerekek kigúnyolták, amiért banánt eszik. "Monkey-food!", majom-eledel, mondták neki. (A sznobizmus kezdetei.) Más alkalommal megkérdeztük tőle, hogy tudják megkülönböztetni a kínaiakat a japánoktól. Így, mondta azonnal és a szeme külső sarkait felhúzta. Ők a japánok. És - lehúzta - ők pedig a kínaiak (vagy fordítva). Tökéletesen visszaadta a különbséget.

XXVII.8. Power-cut (áramkiesés)

Kalkuttába készülőben a volt bombayi főnököm lelkendezett: "Ó, az remek hely, lehet korcsolyázni is, van egy kis kerek műjégpálya." Nosza, elpakoltam a diákkori hokikorcsolyámat, gondolva, ennél jobb felfrissülési lehetőség szubtrópusi vidéken nem létezhet. Nyomát se találtam, legalább egy évtizede megszűnt. Megölte az áramhiány.

Kalkuttában ugyanis az egyik legnehezebben elviselhető dolog a napi 10-12 órás áramkiesés volt. Gondolom, nem nehéz elképzelni a mindennapos riadalmat: váratlanul kialszik a villany, leállnak a gépek (telex, hűtőgépek), a forró évszakban megszűnik a légkondicionálás. A személyzet erre ügyelő tagja rohan a Diesel-motoros generátorhoz, indítja, (sokszor csak indítaná), és attól kezdve a dübörgő zaj zavarja az életet.

Kísérletezett a kormány terhelés-elosztással, -csökkentéssel is, amit "load shedding"-nek hívtak, előre kihirdették, hol, mikor kapcsolják ki az áramot. Valamivel jobb helyzetet teremtett, a csapás nem érte váratlanul, alattomosan az áldozatot, testben-lélekben fel tudott rá készülni.

A Külker Minisztérium azzal a tettével is bizonyította, hogy meg szeretné tartani a kirendeltséget, hogy amikor a régi generátort többet kellett javíttatni, mint amennyit működött, engedélyezte új, önindítós generátor beszerzését. Nagy örömmel üdvözöltük a hatalmas ládát, amit a régi jószág helyére görgettek. Német cégtől rendeltük, de meglepetve láttam az egység adat-tábláján, hogy "Made in Europe". Gondolatnak is naiv lett volna akkor abban reménykedni, hogy egyszer majd magyar terméken is megjelenhet ez a felirat, mégis a jövő szele csapott meg. Örültem, hogy Európa egységes erőként tud megjelenni, még ha ily távol is tőlünk.

XXVI.9. Az anyósom feljegyzései

Végül a mindennapok leírásához segítségül veszem ismét anyósom feljegyzéseit. Neki több ideje volt, mint nekem vagy akár a feleségemnek a várost járni, felfedezni olyan területeket, amelyek egyrészt fontos tartozékai a hétköznapoknak, másrészt betekintést engednek az élet apró mozzanataiba. Négy-öt témát emelek ki a jegyzeteiből:

- A piac:

A piac egy külön város: Rengeteg a zöldféle, a gyümölcs, soknak a nevét sem tudom. Igen sok a virág is. A húsos standok iszonyúak. Büdös, folyik a mocskos lé. és számtalan kutya marakodik az odavetett csontokon. No meg a húsos stand mögött van a "Vizelde". Amikor ezt megláttam, majdnem rosszul lettem. De az utcán is gátlástalanul állnak meg a férfiak, vagy guggolnak le, ki hogyan van öltözve, aszerint, és végzik a dolgukat. Oly gusztustalan látvány, hogy azt sohasem fogom megszokni.

Visszatérve a piacra, ott minden kapható, amit csak el tud az ember képzelni. Gyönyörű és drága üzletsorok kínálják szebbnél szebb áruikat, csak pénz kell és mindent beszerezhet az ember. Voltam már néhányszor Dudival (a feleségem gyerekkori beceneve) vásárolni, ez igen érdekes és szórakoztató. Megérkezünk a Mercedes-szel és máris ott terem egy férfi - Abdul - egy széles kosárral és széles mosollyal üdvözöl, aztán bekísér a piacra és mindenhová elvezet, ahová menni akarunk, mert itt még Dudi sem ismeri ki magát. A vásárolt holmikat a kosárba rakja és kivezet bennünket a kocsihoz, ahol a sofőr, Nandu átveszi és elrakja a csomagtartóba. Abdul kap néhány rúpiát.

- Utazás:

(1) Maryvel csak egy kisebb piacra mentünk fonalat venni, hogy legyen munkám. Mary ügyesen azt mondta, magának veszi, ezért le tudta alkudni. Utána villamosra szálltunk. Hát ez ugyancsak meglepett, mert a villamos belülről egészen tiszta volt és a nők részére külön szakaszt tartottak fenn. A felirat is igazolta: "For Ladies". Hölgyek részére. Odatessékeltek és egy fiatal nő átadta a helyét. Persze mindenki bámult, hogy fehér nő létemre beülök közéjük. Én élveztem a helyzetet. Mary megvette a jegyet, és egész úton fogta a kezem, szinte büszkén, hogy hozzám tartozik. Mikor leszálltunk a villamosról, riksába ültünk és úgy vitettük magunkat haza. Sajnálom, hogy Tóni nem tudta lefényképezni. Mindenesetre többé nem ülök riksába, mert úgy ráz, mint egy rossz szekér. Itthon jót mulattak a kirándulásomon. Persze, ennek több előnye is van, Kocsiból csak foltokat lát az ember, de sétálva, közöttük minden más.

(2) Elindultunk hajnalban, hogy a Húglit átszelő hídon átjussunk, mert az egy háborúval felér. Miután csak ez az egy híd van, minden forgalom itt bonyolódik le. Nagynehezen átvergődtünk rajta, a rengeteg embert, állatot és kocsit kerülgetve. A túloldalon van egy külváros, Howrah, ez még a hajdani Valériát is messze túlhaladja. Sűrűn lakott, kis putrik, rengeteg gyerek, kutya, egyéb állat és piszok-piszok, bűz, ilyet elképzelni nem lehet. Ugyanakkor bolt hátán bolt, kicsikék, nyitottak, csak az elárusító ül a pult tetején, előtte az áruja. Az utcák keskenyek, a járdákon alszanak, mosnak, esznek, stb. Az egész forgalom a szűk utcákon bonyolódik. Mindenki jön-megy, össze-vissza, már azt hittem ottrekedünk, amikor végre kijutottunk egy főútra; az sem volt sokkal jobb, de legalább nem volt annyi ember. Szószerint értem, mert ember min-

denhol volt, az egész úton alig akadt egy-egy km, hogy bandukoló csoportokkal, marhákat terelő parasztokkal ne találkoztunk volna. Igen sok a szarvasmarha és a bivaly.... a világon a 2. helyen áll India szarvasmarha-állománya.

(A Bubanesvár - Konarak - Puri túránk első lépéseiről van szó.)

- Esküvő:

Indiában most tartják az esküvőket. [Megjegyzés.: január!] Azt mondják, a csillagok állása ilyenkor teszi legmegfelelőbbé a házasságkötést. Ma reggel is nagy csinnadrattára lettem figyelmes és kinéztem az egyik ablakon, hát nagy zenekar fújta a kürtöket. A zenekar tagjai fehér ruhában voltak. A ruha dúsan volt arannyal hímezve és a fejükön szintén arannyal hímzett sapka volt. Előttük piros ruhába öltözött férfiak mentek, nagyon díszes volt a ruhájuk, arany- és virágmintás hímzés díszítette. A menet végén jött a vőlegény, aki virágokkal díszített, piros takaróval borított lovon ült, olyan gyönyörű, arannyal és ezüsttel ékesített öltözékben, hogy ilyet még képen sem láttam. A lovon két kisfiú is ült, egyik a vőlegény előtt, a másik mögötte. Ez a menet a menyasszony házához vonult. A lakodalmas ház kapuja virágfüzérekkel van ékesítve, olyan szépen, olyan dús fantáziával, hogy otthon erre képtelenek lennének. Van itt egy különleges fajta, sárga, rózsa formájú virág, és ebből csak a virágokat fűzik fel a kívánt hosszúságra és ezzel képeznek diadalívet. Ez a virág több árnyalatú sárga és ezért nagyon szép girlandokat készítenek. Mostanában sok ilyen díszes kaput láttunk és az udvarokban sátor alatt gyönyörűen díszített asztalokat, ahol a meghívott vendégek ülnek. De láttunk virággal teljesen befont szekeret, még az ostor is virág volt és a lovak is, sőt teljesen felvirágozott Mercedest, a kocsit nem is lehetett látni, annyi volt rajta a virág. Van, ahol az egész házat színes villanyfüzérekkel borítják, mint a karácsonyfát. Mindez igen szép látvány este, mert eltereli a nyomorról a figyelmet, mert a járdákon a koldusok tömege trágyát égetve melegszik és a kicsi boltokban legfeljebb gyertya ég. A díszes esküvőket csak a gazdagok engedhetik meg maguknak (...) A szegények legfeljebb gyalog mennek, és boldog az a család, ahol nincs lány, mert a lánynak hozományt is kell adni, még a legszegényebbnek is.

- A nők:

Láttam csodálatos selyemszáriba öltözött nőket és ócska rongyokba csavart koldusokat. A nők egyébként mind sáriban járnak. Kivéve a diáklányokat, azok pandzsábiban, ami hosszú szűk nadrág, és felette lábszárközépig érő, csípőig felhasított felsőrész, amihez széles, hosszú sál is tartozik, amit elölről hátracsapva viselnek. Ez az egész nagyon könnyű anyagból vagy selyemből készül és igen csinos öltözék. Amritának is van. A szári nagyon szép viselet és én a mai napig nem értem, hogy lehet az, hogy ebben dolgoznak is. Még az építkezéseken dolgozó nők is sáriban vannak. Persze a Marynk

is. Több szárija van és naponta mossa, ami rajta volt, így mindig tiszta (...) A szépen öltözött nők kecsesek (...) Karperecet minden nő visel, a legtöbben nemcsak a kezükön hordanak gyűrűt, de még a lábujjukon is. Erősen festik magukat.

- Tisztaság:

A villamosokról és a szárik sűrű mosásáról már idéztem fentebb. Anyósom másutt is észrevette, hogy a kosz-bűz nem általános jelenség.

"Szemben velünk van egy tízemeletes ház, nagy lakásokkal (...) Szépen berendezett lakások, TV, egy csomó személyzet minden családnál. Állandóan mosnak, úgy néz ki a ház, mint egy olasz táj..."

"Bhubanesvárba korán d.u. érkeztünk és egy igen szép és minden igényt kielégítő szállodában szálltunk meg. Meglepett a tisztaság, pl. a WC le volt ragasztva egy papírszalaggal, azzal a felirattal, hogy fertőtlenítve az Ön kényelmére. Nagyon szép fürdőszoba volt és igen jó ágy és természetesen légkondicionálás..."

Konarak: "Ez a kirándulás életem egyik legkellemesebb emléke marad. Itt nem éreztem India nyomasztó légkörét, tiszta volt a levegő, pálmák és virágok, zöld gyep és békés emberek között voltunk."

Delhi: "Delhi óriási meglepetés volt számomra. Calcutta után álmomban sem gondoltam volna, hogy ilyen tiszta, levegős várost fogok látni. Az egész város úgyszólván kertváros. Igen nagy kertekben hófehér, szebbnél szebb villák, legfeljebb kétszintesek. Olyan gyönyörűen, fantáziadúsan megépítve, hogy nem tudtam az ámulattól magamhoz térni. Csodálatosak a széles utcák, fasorokkal szegélyezve. Mindenhol virág és szökőkutak az utcák keresztezésében kialakított körökben. Hatalmas parkok, gyönyörűen gondozva. Koldust alig láttam, tehenet is csak egyet."

XXVIII. KVÁZI-DIPLOMATÁK VAGYUNK

XXVIII.1. Bekapcsolódás a diplomáciai életbe

Bombayban is "Diplomatic Service" útlevéllel áldott meg minket a két ország rendje, így lehetett biztosítani, hogy ne kelljen a kereskedelmi forgalom alapján adózni. Kalkuttában azonban ennél többet jelentett: mint az ország egyetlen hivatalos képviselője felkerültem a "Diplomatic Corps", a diplomáciai testületek listájára. Havonta ülésezett a testület a doyen elnöksége mellett, meg nem jegyeztem, milyen marhaságokat kellett végighallgatni. Ritkán mentem el, akkor se értettem, minek. Bár hatalmas birodalom fővárosában éltünk és dolgoztunk, mint a föderáció tagállamában a nagyhatalmak is csak főkonzulátusokkal képvisel(het)ték magukat, a kisebbek konzulátusokat tartottak fenn, 8-10 ország, köztük mi is kereskedelmi kirendeltséggel kullogtunk a sor vége felé. Lehet, csak udvarias gesztusként kapcsolták be a kirendeltségeket is a diplomáciai életbe. Igazán közös téma ritkán akadt, annyira elszigetelődött egymástól három kör: a tőkések, a szocialisták és a fejlődők.

XXVIII.2. Akikkel folyamatos kapcsolatot tartottunk

Szinte kötelezőnek számított a kapcsolatok rendszeres ápolása az oroszokkal. Amint megtudták, hogy jól beszélek oroszul, sűrűn hívtak a rendezvényeikre. Politikai szempontból is hasznosak voltak az eszmecserék, sokszorta többet tudott meg az ember a Szovjetunióban zajló változásokról, mint a helyi vagy otthoni sajtóból. Olyan létszámmal voltak képviselve Kalkuttában, ami minden realitást nélkülözött, legalábbis számomra érthetetlennek tűnt. Igaz, akkor csúcson virágzott az indiai-szovjet barátság, mélyponton a szovjet-kínai kapcsolat, Nyugat-Bengál kommunista kormánya és a Kína-barát Jyoti Basu minden figyelmet megért a szovjeteknek. Különös és erősödő tendencia volt az egymás figyelése az oroszoknál, a főkonzulon kívül szigorúan kettesével jelentek meg a megbeszéléseken. Az indiai nyelvek közül viszont kettőt beszéltek, a hindit és a bengálit. Rákérdeztem egy indiai kapcsolatnál, milyen szinten beszélnek, azt mondta, nem roszszul, értelmesen lehet velük kommunikálni. A fogadásaikra érdemes volt járni, mert kezdetben ragyogóan gazdag asztalok fogadták az embert, majd Gorbacsov szerencsétlen alkoholtilalmát követően szárazak lettek. Bizony, észrevehetően húzták az orrukat.

Baráti jellegű kapcsolat alakult ki a csehekkel, illetve akkor még Csehszlovákia képviselőivel, élükön Peter Bonk-kal, az én korosztályomat képviselő főkonzullal. Bombayban is egyidőben voltunk, felületesen ismertük egymást. Visszahallottam később, hogy türelmetlenül várta a "normális magyar" megérkezését (volt szerencsém annak lennem). Hivatalos programokon is sűrűn vonultunk félre és beszélgettünk, össze-összejártunk, de a röplabda-játékaikba is ordítva invitáltak a Swimming Clubban, annak ellenére, hogy leütni képtelen voltam. Az egyik vacsora-meghívásuk alkal-

mával történt, nem mese, megtörtént: a nejem betegségre hivatkozva elutasította a sört, mondván hogy nem fogyaszthat alkoholt, Bonkék szeme majdnem kiugrott a helyéből: "De hiszen ez nem alkohol, mi gyógyszerként fogyasztjuk!" Barátokként kezeltük egymást a csehek bőr-átvevőjével, Ludwig Chmelik-el és családjával is. Ludwig - a fogorvos George-hoz hasonlóan - a szovjetek 1940-es balti inváziójának köszönhette csehszlovák állampolgárságát. A szülei menekültek Lettországból odáig, ő vagy csecsemő lehetett a menekülésкor vagy már Csehszlovákiában született. Nagyon békés szellem, feleségével, a sportos Mirkával együtt. Kisfiúk, Mirek Amritával együtt járt suliba, a mai napig emlegetjük, milyen mókásan ejtette ki a nevét: Amríííta, szólongatta. Több digai fotónkon - "Digha" album a CD-n - szerepel, nagyon kedveltük, furcsa, hogy ma felnőtt, langaléta legény, ha jól hallottuk, meg is nősült.

A Jugolínija hajóstársaság kalkuttai képviselőjével - korábban hajóskapitánnyal - és családjával is sok kellemes órát töltöttünk, főként a Swimming Clubban. Jelko (Zselko) Karina-tól hallottam először, hogy aki hajózni kezd, a víz fölött jár, az többé nem szeret a vízbe mászni. Jóval később kezdtem vitorlázni és konstatáltam: belőlem is azonnal elmúlt az úszás, fürdőzés vágya. Kislányaink időnként felfedezik egymást és leveleznek. Mirta egyébként hírhedten jól beszélt angolul.

Bátor ember volt a román kirendeltség-vezető, akinek szigorúan tilos volt közeli kapcsolatot kialakítania bárkivel az égvilágon. Mircea Vlaicu hívott teniszezni, amit próbálgattam, de nem is ment, meg nem is szerettem belé. Fárasztó és közel trópusi éghajlaton izzasztó futkosásnak találtam. Néha, amikor erre lehetőség adódott, megtáncoltattam a nagyon csinos feleségét. Tőlük hallottam, nagy merészség volt részükről ilyeneket elmondani, hogy minden második román "tartós kiküldött" disszidál, nem tér haza. A nyári szabadságuk alatt mérhetetlen időt töltenek elemi élelmiszerek, például tej beszerzésével. Minden jegyre ment, de még úgy is sorba kellett állniuk. Megerősítette elhatározásomat, hogy amíg Ceauşescu él, nem teszem be a lábam Romániába.

A tőkés világ köreiből egyetlen családdal tartottunk kapcsolatot, egy angol-német házaspárral. Rendszeresen láttuk vendégül egymást, kislányaink egy osztályba jártak, igazi barátság alakult ki közöttük, többször rendeztünk gyerekzsúrt nekik és barátaiknak. A zsúrok olyan szempontból is érdekesek voltak, hogy tőkés-szocialista találkozóknak is tekinthettük őket, együtt hancúroztak csehek, németek, magyarok. Váratlanul ért bennünket a család kedvessége, amikor kis házi ünnepségen búcsúztak tőlünk hazatérésünk alkalmából. Videó-felvételt is készítettek az eseményről, amit legszebb emlékeink között őrzünk.

XXVIII.3. A nálunk teát se fogyasztó honorary consul

Az ortodoxia teljesen lehetetlen megnyilvánulásainak mintapéldányát egy "honorary consul" (tiszteletbeli konzul) szolgáltatta. Csöng a telefon, bejelentkezik X ország honorary consul-ja - előkelő hindu név - tisztelgő látogatásra kér időpontot. Mon-

dom, jöjjön holnap, vacsorázzon velünk és természetesen a kedves feleségét is várjuk. Köszöni szépen, de inkább csak egy "afternoon tea"-re jönnének. OK, legyen. Megjelenik a kivasalt, intelligens úr, kenetteljes modorral és a gyönyörű, benáreszi selyemnek tűnő szériba öltözött, mérsékelten ékszerezett hölgy. Pár pillantás és látom nem nagyon "látó" szememmel is, hogy az ékszerek száma mérsékelt, de egy-két magyar nagyközséget meg lehetne venni belőlük. Jön a szakács, hozza az előkészített teát és süteményeket, olyat, hogy alkohol, nem kérdezek, mert látom, amit látok: ortodox párral ülünk szemben. Kérdem, hogyan szeretik a teát, nyilatkoznak, a szakács (én nem merem, fertőzhetek!) annak megfelelően kitölti. Unszolom, hogy ízleljék meg a sütiket, beszélgetünk, elmesélik, milyen üzleti kapcsolata van a férfinek a képviselt országgal, aminek alapján elnyerte a megtisztelő megbízást. Még egy reménytelen kísérletet teszek, ó, köszönik, de lassan mennek. Pár udvarias mondat mindkét oldalról, aztán előkelő búcsú. A kiskanálhoz se nyúltak hozzá. Mondom a nejemnek, hogy aranyosak, de hogy lehet ezt a névből kitalálni, megspóroltunk volna magunknak egy eleve elvetélt kísérletet. Mi nem tudhatjuk. Nem vettük fel a meghívhatók listájára, minden találkozó kín lenne. Milyen érzéseket válthat ki a taposómalom alján vergődőkből egy ilyennel való találkozás??

XXVIII.4. A szocialista és tőkés kapcsolattartás rendje szóról szóra azonos

Már írtam, de megismétlem. Két bikaerős rendszer állt akkoriban egymással szemben, leszegett fejjel és a port fújva az orrlikaikból. Szigorú rendszabályok határozták meg, miként lehet kapcsolatot tartani az ellenoldal embereivel, képviselőivel. Sokáig azt hittem - és erre az oktondiságra hajlamos volt mindenki a szocialista oldalon -, hogy csak mi vagyunk ilyen korlátolt barmok, akik ilyen adminisztratív eszközökkel próbáljuk kivédeni a kivédhetetlent, hogy letapogassanak, befolyásoljanak, megvásároljanak bennünket. Minden meghívást bejelenteni a vezetőnél tárolt naplóba és csak akkor elfogadni, ha engedélyt ad rá, majd - ha nem került sor "megkörnyékezésre", szóban, ha valami izgató fordult elő, írásban jelenteni a történteket. Kalkuttában magam ura voltam, csak néha merült fel, hogy ezt vagy azt tán mégis jelenteni kéne. Aztán megtört a jég! Hozzánk járó nyugatiaktól megtudtuk, hogy náluk pontosan ugyanaz a rend. Betűről betűre. Attól kezdve röhögtünk az egészen. Mennyi hasonló idióta dologgal foglalkoztatnak embereket, szervezeteket a hatalmak, ahelyett, hogy az ellenségnek hitt embereket magukhoz ölelnék, hátha kiderülne, hogy nem is farkasok, csak annak festi őket a saját ocsmány képzeletünk?

Itt az idő, hogy arra kérjem az olvasót, lapozgasson bele a "Kalkutta" fotó-gyűjteménybe (CD). Sikerült tisztességesen beazonosítanom és megneveznem a képeket, követhetők az ottani életünk le nem írt mozzanatai: a "Republic Day" parádéja, a golfpálya, a Karácsony ott, ahol csak a volt elnyomó ünnepe és egyáltalán nem illik a szubtrópusi meleghez és gőzhöz, mégis az, mert szeretetet hordoz ott is.

XXIX. ÜZLETI KAPCSOLATOK

Míg Bombayban alapvetően a magánszektorral volt dolgom, Kalkuttában változott a helyzet, szinte kizárólag a kormányszervekkel dolgoztam, azok kezelésében volt minden nagyobb project. A kirendeltség feladatát abban láttam, hogy lehetőleg tenderen kívül elnyerhető nagyobb falatokat szerezzen. A törekvéssel mindenki egyetértett, a Külkereskedelmi Minisztériumtól kezdve az MNB-ig, sőt, elvileg az érintett külkereskedelmi vállalatok is. Amint azonban konkrét feladatok megpályázására került volna a sor, vagy kihátráltak vagy olyan lehetetlenül nagy bakikat követtek el, illetve nem akarásról tettek tanúbizonyságot, hogy az ember többnyire nem hitt a szemének, fülének. Most azonban nem ezt kutatjuk, hanem az indiai oldalról szólok pár mondatot.

A kormányfőn kívül - aki a központi helyet foglalta el a kapcsolatrendszeremben és akit mint embert is nagyon becsültem és tiszteltem - több miniszterrel és államtitkárral tartottam rendszeres kapcsolatot. Közülük egyetlent emelek ki, az energiaügyi államtitkárt, akivel baráti jellegűvé erősödött a viszonyunk. Ha találkozót kértem tőle, vagy 48 órán belül fogadott vagy beugrott a kirendeltségre munkába menet. Rendkívül értelmes, energikus és gyors menedzsernek ismertem. Távozásomkor szokatlan gesztussal megajándékozott. A kis szantálfa Buddha-fejet legszebb emlékeim között őrzöm. E miatt a kapcsolat miatt is sajnálom, hogy egyik project se magyar vállalkozásban valósult meg, amiről vele folytattam tárgyalásokat. A "Ramman-II" vízerőmű körüli eseményeket elég részletesen vázoltam fentebb, a másik, nagyobb project, a 630 MW-os hőerőmű esete egyszerűen félelmetesen tükrözte a szocialista Magyarország külkereskedelmének reménytelenségét. Tálcán, tenderen kívül adták a feladatot azzal a feltétellel, hogy a technológiai hányad meghitelezését várják. A Külkereskedelmi Minisztériumtól az MNB-vel egyeztetett zöld jelzést kaptam, az illetékes vállalat viszont alacsony szinten jelent meg, majd teljesen hibás előzetes ajánlattal lepett meg engem és az ügynököt. Kiderült, hogy kínai lignitre kidolgozott, korábban Kínába küldött förmedvényről van szó, még azt a fáradságot se vállalták, hogy a helyi viszonyokra adaptálják azt. Szörnyen éreztem magam az egész huzavona alatt, magyarul: égtem, mint a rongy. Végül meguntak minket, első lépésben orosz-magyar közös fellépést javasoltak, majd - miután az is kegyetlenül döcögött - súgtak a sajtónak, egyetlen rövid cikkben leírták, milyen tárgyalások folynak közös orosz-magyar fellépésről. Egy hónapon belül benyújtotta komplett ajánlatát a kormánynak egy indiai-japán-amerikai konzorcium. Pár hónap múlva távoztam, biztos vagyok benne, hogy régen átadták a létesítményt. No lám, mégis a magyar gondokat ismétlem. Mindkét munkában az a Subramanyam segített, akit már megemlítettem és akihez hasonló agilis, mind a műszaki, mind a kereskedelmi kérdésekhez nagyon hozzáértő ügynök és lelkes harcos kevés akad egy ember életében.

Kis cégek sorával kellett azért sűrűn találkoznom, többnyire még "szocialista" szemmel nézve is a jelentéktelenek közé tartoztak, mint például a bőrösök, Banerjee

(Benerdzsi) úrral az élükön, igaz, az általunk vásárolt minőség főként munkabakancsok gyártásához kellett, a mennyiség pedig töredékét adta akár a csehek importjának is. Rendes kis ember volt, látszott rajta, hogy eléggé elnézhetnek a feje fölött az ortodox, illetve sznob honfitársai, megtisztelve érezte magát, hogy a magyarok közt emberszámba vétetett. Jelentősebb piaci szereplő volt a FORTE gyár termékeinek vezérképviselője, Fogla úr, aki a kizárólag a tehetősebbekből álló piacon előkelő helyet foglalt el, mígnem a piac valamikor 1984 körül megbolondult, amikor az ezüst világpiaci árának gyors fluktuációja a film-készletekkel gazdálkodást fejtetőre állította. Úgy tűnt, tönkremegy, végül valahogy megkapaszkodott. Úgy "örököltem", hogy mint a papagáj ledarált egy rövid illetlen magyar mondatot, ami a "Mi van?" kérdésre rímelt. Jókat kacagott, lehet, nem tudta a pontos értelmét.

Az egész szocialista tábor legnagyobb ügynökségének, a Khemka családnak a központja akkor még hivatalosan Kalkuttában volt, bár a súlypont már helyeződött át Bombayba (külkereskedelem) és Delhibe. Többnyire fogadásokon találkoztunk, néha el-elballagtam hozzájuk valami új export-témával megbízni őket. Akkoriban folyt a generáció-váltás, teljes tevékenység-körök irányítását vette át a 20 év körüli ifjúság, akik eleinte csak hallgatóként ültek be egy-egy tárgyalásra, majd résztvevőként, végül irányítóként. Közben jártak valami menedzserképzőbe. Tanítani kellene a bevezetés módszerét.

Jobb szerettem a nagy cégek embereivel tárgyalni, annak ellenére, hogy országunk képességei és akarása náluk még törpébbnek tűnhetett, mint a kicsiknél.

A Paul-család cégének a nevére képtelen vagyok rájönni, elúszott az idő-távolság ködében, de a rangban - ha volt egyáltalán ilyen náluk - második menedzser neve beugrott. Jit Paul-t (Dzsit) kedveltem, akkor is fogadott, ha nem jeleztem a témát, előfordult, hogy teszteltem nála egy-egy gondolatot. Sejthette, hogy ilyen szerepet is kiosztottam rá, de nem bánta. Borotvaéles üzleti érzékkel kifejtette olyankor, hogy mondjuk igen, elképzelhető, de nem ők, hanem... és többnyire megnevezte az elképzelhető partnert, vagy leintette az ügyet: nem fér bele a hiány-kosarunkba, vagy ilyesmit a legmagasabb technológiai szinttől fogunk betelepíteni. Mindig mint India nyilatkozott és ez általános felfogásként működött, a legtőkésebb tőkés se csak a saját érdekeit nézte (a legkomolyabb cégekről beszélek, persze), hanem a haza egészéért gondolkodott. Istenem, ha ennek az attitűdnek a morzsái összesöpörhetők lennének ebben a Garasnak se jó országban!? Ugyanakkor Angliában felvásárolták az egyik legnagyobb acélipari vállalatot, az első ember évek óta ott élt és aratott. Jól működtek ott is. A név egyébként náluk is anglo-indiai eredetre utal, de nem firtattam, nem tudom, miként törték át ezt a korlátot? Tetszett az is, hogy mellőzött minden felesleges formalitást. Felállt a fél szobányi, de egyszerű asztalától, sétált fel-alá, ránézett egy-egy kiterített rajzra, de követte a szövegemet, és amikor reagált, visszazökkent "hivatalos" vagy félhivatalos pózába. Előfordult, hogy a nála is kötelező teát mindketten állva fogyasztottuk el. Minden jót neki!

A Tata-trösztöt itt se lehetett kikerülni, annál is inkább, mert Kalkutta környéke a szülőföldjük. Az alapító nevét viseli Jamshedpur, ahol az egész hatalmas Tata-birodalom magja, az első indiai kohászati művek született. Megismétlem: párszik hozták létre és az ő rendkívüli tudásuknak és energiájuknak köszönheti India ezt az ipari óriást!

Azt hiszem fogadáson találkoztam a Tata Tea(w191) elnök-vezérigazgatójával, Mehera úrral, akiről kiderült, hogy éppen elnöke az Indiai Golf Szövetségnek. Mivel tea-importunk alig volt és azt is harmadrangú kereskedőkön keresztül intézték otthonról, a tea nem volt komoly téma köztünk, inkább a golf. Meghívott bennünket a kis palotának is megfelelő házába vacsorára és ott elmesélte, hogy az édesanyjának magyar udvarlója volt ifjú hölgy korában, mégpedig egy Kalkuttában vendégszereplő cigányzenekar prímásának személyében. Furcsa szerelem lehetett a szigorú indiai erkölcsök közepette, de annyira meleg szívvel emlékezett az esetre, hogy annak kellett lennie. Emléktárgyak is maradtak, meg nem mondom pontosan, mik, talán festmény. Maga Mehera úr a nagyon csendes, halk szavú indiaiak közé tartozott, kicsit köpcös alkatából nem nézte volna ki az ember a kiváló golfozót, pedig 9-es hendikepjével az amatőr szint csúcsán mozgott. Ő segített a ma is használt golf-készletemet gyári áron beszerezni az amerikai Lynx cégtől. Egy darabig tartottuk a kapcsolatot, elvittem az Átkos utáni első golfpályára Kisorosziba, odaáll az 1. tee-re (elütő-felület), nézi a pályát: "Ez akkor balra dogleg?" (erősen megtörő pályaszakasz)... milyen messze van a green (a lyuk körüli nagyon finomra nyírt fű)? Próbaütés, majd úgy üti el a labdát, hogy az az erdő fölött repül át és a pálya végén, 20 m-re a greentől landol. Aki érti, miről beszélek, az tudhatja, hogy profi ütést láttam tőle vadidegen pályán, anélkül, hogy látta volna a célt. Teljesen mellékesen jut eszembe, hogy a profi golf legjobbjának, Tiger Woods-nak a helyét egy indiai foglalta el, Vijay Singh, egy szik, aki a nyolcvanas években kezdte profi pályafutását, és szép lassan kapaszkodott fel a ranglétrán. Visszatérve a szakmai kérdésekhez, sokat tanultam Mehera úrtól a teáról, a termesztéstől kezdve a feldolgozáson keresztül az értékesítésig, és a világ tea-központját jelentő kalkuttai tea-börze működéséről. Csöndes morgolódással beszélt az angolok tea-világuralmáról. Felvásárolnak egy csomó viccesen rossz minőséget, mindenféle "Bagarol"-ízesítővel tönkreteszik a természetes ízeket, zamatokat, de a rettenetesen jó marketinggel lehengerlik a piacot. 200%-os profitot emlegetett. Ismertette a minőségi kategóriákat, de ő maga csak dardzsilingi teát fogyasztott, messze kiemelkedik a többiből, mondta. Mint a Tokaji a borok világában. Tudta és emlegette.

A Tata-konszern egyik óriásával, a Tata Steel(w192) acél-kombináttal a tatabányai Haldex meddő-feldolgozási eljárás kifejlesztője hozott össze, tulajdonképpen csak bekapcsolódtam a megindult tárgyalásokba, és segítettem akkor, majd a folytatólagos levelezésben, kommunikációban. A tatabányaiak német kapcsolata tapogatta le az érdeklődést, és hármas együttműködés volt kialakulóban, de a végeredményről nem tudok, nem perfektuálódott a dolog a kintlétem alatt. A Tatáék emberei, kivétel nél-

kül mind jólöltözött, azt is mondhatnám, elegáns úriember volt, mind gondolkodásban, mind döntési készségben jól elfértek volna bármelyik nyugati cég menedzsmentjében. Jártam a Kalkuttától - az ottani viszonyok mellett - nem messze fekvő helyi központjuk (a tényleges központot érdekes módon rég áttelepítették Bombayba) irodaházában, kevés szocialista vállalatunk rendelkezett hasonlóval. Örömmel olvasom a weblapukon, hogy terjeszkednek a nagyvilágban.

Tulajdonképpen nem találtunk közös pontot az indiai állami acélipar egyik oszlopával, a Hindustan Steel Ltd - el (Durgapur)(w193), inkább azért említem meg, mert India fejlődésének tempója sem utolsó, pedig nem privatizáltak sokat tudtommal az ottlétem alatt a magánszektorral azonos nagyságrendet képviselő állami vállalatok közül. Különösen nem a külföldi tőkének. A Hindustan Steel is él, növekszik. Biztos nem azonos a két szektor teljesítménye, ez ottlétem alatt is világossá vált előttem, de a kulcságazatokat állami kézben tartják. Tőkés ország, de nem bolond.

XXX. AMRITA

Sok örömet okozott Amrita, aki nagyszerűen vette az összes nehézséget az iskolában. Gyorsan tanulta a nyelvet, pár hónap után rácsodálkozott az egyik magyar, amikor valamire, ami épülőben volt, helyesen mondta angolul: "being built". Rövidesen a pedagógusok is jelezték: nem lesz semmi gond a gyerekkel, minden tárgyat "fog", beépült a csodálatosan tarka gyerek-közösségbe. Rajta is látszott, hogy szereti a szabadszellemű sulit.

Hogy az anyanyelvét se felejtse, igyekeztünk amennyit csak lehet vele tölteni, beszélgetni magyarul, vagy, ha másra végleg nem futotta, meséket olvastunk neki elalvás előtt. Könyvtárnyi mesével lettünk gazdagabbak, ő is, mi is. Ha úgy tűnt, hogy elaludt, halkított az ember a hangján, majd abbahagyta az olvasást. Többnyire azonnal felpattant a szemhéja: még, még... Felfigyeltem arra, hogy a matematikát szereti és borotvaélesen fogja meg a lényeget. Játszadozva elmondtam neki a négyzetre emelést, majd a köbre emelést, pár nap alatt megtanulta. Meglepetve tovább mentem, először a négyzetgyök-, majd a köbgyökvonást magyaráztam el, azt is megtanulta. Nem volt több hétévesnél. Érdekes, hogy nem alakult ki benne a matematika iránti vonzalom.

Hamar kialakult a baráti köre. Legjobban az angol-német kislánnyal értették meg egymást, meg Karináék kislányával, Mirtával.

Neki többet jelentett a két klub, ahol a kevés szabadidőnket töltöttük, mint nekünk, felnőtteknek. Mindkettő angol létesítményként látta meg a világot, a Swimming Club-nak minden külföldi azonnal tagja lett, mert a város közepén könnyen elérhető volt, hamar le tudta magát hűteni az ember munka után. Amritát egy minden gyereket imádó indiai fiatalember tanította meg úszni, majd ugrálni a trambulinról és az 5-méteres toronyból. Üldögélek és csodálom, hogy a gyerekek milyen bátran ugrálnak a magasból, váratlanul kézen fog, hogy menjek én is, ugorjak le a toronyból. Már a lépcsőkön éreztem, hogy túl könnyen adtam be a derekam, fent pedig szédítőnek tűnt az alulról semmi magasság. Nem vonulhattam vissza, szégyenben maradtam volna a csöppnyi lányom előtt, befogtam az orrom és ugrottam egy talpast. Nem rohantam vissza, megismételni. A gyerekek egyébként azt is élvezték, hogy a medence körüli fákon a majmok úgy közlekedtek, mintha őserdőben lettek volna, ugráltak a fákon, meg néha le egy-egy üresen hagyott székre. Kicsik voltak, mégis nagy riadalmat keltettek ilyenkor. Az ételeket nem szabadott őrizetlenül hagyni, mert a tányérokat a varjúk szerették megdézsmálni. Hatalmas varjúk, lehet, hogy itthon se kisebbek, csak ott közvetlen közelbe merészkedtek.

Mikor aztán elkezdtem golfozni és Ázsia első golf-klubjában, a Tollygunge Golf Clubban is tag lettem, családostól, még nagyobb teret nyert a gyerek-sereg a szaladgáláshoz, úszáshoz, medencébe ugráláshoz. A golfpálya mellett két uszoda, egy fedett és egy szabad állt az úszni vágyók rendelkezésére. Óriási csetepaték zajlottak mindkettőben.

XXXI. AZ INDIAI MUNKÁSMOZGALOM KÖZPONTJA

Csak mostanában tudtam meg, hogy a fővárost az angolok főként azért helyezték át Delhibe 1911-ben, mert Bengálban radikális függetlenségi mozgalmak indultak meg, amelyek erőszakot is alkalmaztak. A kintlétem alatt "csak" annyit érzékeltem, hogy a munkásság megmozdulásai, tüntetései, de általában is a helyzetükön javítani szándékozók fellépései több erőszakos elemet is tartalmaznak. Nem emlékszem, hogy törtek-zúztak volna, inkább a személyes megfélemlítés eszközeit alkalmazták. A gheraonak (geraó) nevezett sztrájkok alkalmával például blokád alá helyezték a menedzsment irodáit, az ajtók elé ülve skandálták a sztrájkolók a követeléseiket, enni- és innivalót is korlátozott mennyiségben engedtek bejuttatni. Ilyen sztrájkok meghirdetésekor figyelmeztették a lakosságot is, hogy feleslegesen ne mászkáljanak az utcákon.
Nem lehet véletlen, hogy a munkásmozgalom legharciasabb megnyilvánulásai éppen Bengálban alakultak ki, ez volt (és talán a mai napig az maradt, nem néztem utána) India ipari központja, és itt került sor India elnyomottainak talán legelkeseredettebb felkelésére a dardzsilingi megye (vagy annak megfelelő körzet) Naxalbari városában, 1967-ben. Ebből a nyugat-bengáli kormány által levert felkelésből alakult ki a naxalitemozgalom(w192), amelyik a "naxalite belt" néven ismert övezetben komoly tényezőnek számít ma is Közép-Indiában, és változatlanul az erőszak alkalmazása mellett tör lándzsát. Ami az ipari potenciált illeti, három jelentős, Kalkutta vonzáskörzetébe tartozó város önti a nehézipari termékeket: Durgapur + Asansol(w195) (ikervárosként vagy egy ipari körzetként kezelik, bár a két város közötti távolság cca. 40 km) és Jamshedpur (amit Tatanagar-ként vagy "Steel City of India"-ként is emlegetnek)(w196). Ha a három városhoz tartozó ipari létesítmények kapacitását valaki összeadná, biztos, hogy lenyelnék Magyarországot.

Adott tehát egy óriási ipari potenciál, az átlag-indiainál valószínűleg fejlettebb és mind területében, mind bonyolultságában áttekinthetetlen mezőgazdaság, rettenetesen elnyomott embertömeg és az elkeseredettségnek megfelelő radikális elvek. Ez hozza, hogy Bengál volt a XIX. század elejétől napjainkig India munkásmozgalmának központja vagy akár tűzfészke. Ezért szavazzák hatalomra a kommunistákat ebben a Franciaország méretű államban. Megnéztem, mi a helyzet ma és közölhetem, hogy Nyugat-Bengált változatlanul kommunista kormány vezeti(w197), kommunista főminiszterrel az élén(w198). A központi kormány képviselője természetesen nem az, úgy tűnik, hogy a Kongresszus Párt tagja, szik.

A kormány a nyolcvanas években a szétszakadt Communist Party of India két legerősebb forgácsának és több - többnyire jelentéktelen - baloldali (náluk baloldalibb!) párt koalíciójaként működött. Akit érdekel, tájékozódhat a kommunista pártokról az indiai pártok listája weboldalon(w200). A számtalan szakszervezet "kordában tartása", a szélsőségek nyirbálása se lehet egyszerű feladat. Mutatják az indiai szakszervezetek

hírei(w201) is. Persze azt is, mennyi aljassággal, az elnyomottak elleni erőszakkal kell megküzdeniük.

Jyoti Basu, a Kína-barát kommunista párt egyik vezetője, az indiai munkásmozgalom elismert vezéralakja, a nyugat-bengáli kormány főminisztere volt az az erő, amelyik meg tudott birkózni ezzel az irtózatosan nehéz feladattal. A tőkés körök is áldották az istenüket, hogy van, hogy kezelni tudja az istentelenül nehéz szituációt: segít a nyomorgányokon, amennyire tud és ezt úgy teszi, mint békebíró, az eltérő utak egyengetője, mint a reménytelen szélsőségek megfékezője. A Mahatmához hasonló óriásnak tartom. Életem egyik nagy szerencséje, hogy ismerhettem, hogy kapcsolatban álltam vele, és hogy valamilyen fokon ő is kedvelhetett.

Nagyon szóródó véleményeket publikálnak persze róla. A The Indian Economy Overview-ból(w202) értesültem, hogy 83-évesen majdnem elnyerte India miniszterelnöki székét. A megmérettetéskor mondott beszédét is érdemes megnézni(w203). Valahonnan úgy értesültem, hogy a kilencvenes évek közepe körül meghalt. Nagy és pozitív meglepetés számomra, hogy él. India számára se mindegy, nem véletlenül választhatták India XX. századi történelmének 100 legfontosabb személyisége közé!

XXXII. A KALKUTTÁBÓL LÁTOTT VILÁG

XXXII.1. Digha (Diga)

Amikor 2-3 szabadnap jött össze, ami nem volt elég távolabbi túra megtételéhez, de eléggé fáradtak, kiéhezettek voltunk valami felüdülésre, összepakoltunk, ha épkézláb emberek csatlakoztak, csapatba verbuválódtunk és átrándultunk Digha-ba (Diga), a Kalkuttától 200 km-re, a Gangesz deltájában fekvő tengerparti üdülőhelyre. Az első alkalommal levágtuk a holminkat a bungalóban és rohantunk a tengerpartra. Ámulatból ámulatba estünk. Első meglepetésül a tengerpart kihasználatlansága szolgált. Goához hasonlóan kilométereken keresztül, végeláthatatlanul húzódott az ezüstös fényű homok-föveny, amin egyetlen heverésző lelket se láttunk. Lődörgött két-három indiai emberpár, teljes öltözékben, sikerült megtalálniuk az egyetlen sziklás partszakaszt és azon botladoztak. Második meglepetésként a hullámok szolgáltak: szinte szélcsendben 3-4 m magasan érkeztek a parthoz, kékesfekete hasukat mutogatva a méter magas habkoszorújuk alatt. Hosszan futottak ki, míg el nem fáradt a haragjuk. A dübörgésük ijesztően hatott a hölgyekre, engem is meglepett. Láttam már viharos tengert, de ilyet, hogy szél híján is hangoskodjon, még soha. Elsétáltunk a part mentén párszáz métert, amikor újabb attrakción ámulhattunk. Száriba öltözött hölgyeket vezettek bele a vízbe kúpos bűvészsüveget hordó férfiak, kézen fogva a lábukkal bátortalanul tapogatózó asszonyokat. Ha nem ismertük volna valamennyire Indiát, nevetségesnek találtuk volna a jelenetet, így csak nézegettük az őskor és ortodoxia lehetetlen megnyilvánulását a XX. század vége körül. (Nem törlöm, pedig kiderült, hogy a Puriban látott süvegeseket vetítette át az emlékezet Digába is. Előleg.)

Az Internetet kutatva fedeztem fel, hogy városról tesznek említést, pedig arra utaló épületekkel nem találkoztunk. Lehetséges, hogy a Weblapok jegyzékében nyitható honlapon New Digha-ként említett telepet "kultiváltuk"(w171 és 172). A szállásokat nem igen lehetne csillaggal illetni. Bungalók voltak, hálószobával, az ágyak fölött szúnyoghálóval, a hűtést az angol filmekből ismert hatalmas átmérőjű "pankák", mennyezeti ventillátorok szolgáltatták. Szúnyog volt (szlenggel szólva) dögivel, nem hiába látták el az ágyakat az ősi hálókkal. Eleven életet éltek a méretes svábbogarak is, Mirek, a cseh kisfiúcska kinyitott egyik alkalommal valami szekrényajtót és visongatva rohant ki. Mint egy rossz sci-fi filmben a gonosz szellemek, úgy rohanták meg a "nappalit" a fiókból kiözönlő szépségek. Olyan esemény is előmászik velük együtt a memóriámból, hogy nem várt esőt kaptunk és az szép lassan, komótosan elöntötte a "hálót", órák teltek el vödrözéssel, felmosással, fertőtlenítéssel. Fertőtlenítés! Digán végül is mindig kellemesen pihentünk, de szatyorszámra vittük a különféle fertőtlenítő folyadékokat, porokat. Majd elfeledtem: hál'isten az aranyos svábbogár-faló gekkókból is szép számmal akadt.

A város, amelyik párszáz méterre a bungaló-sortól kezdődött, inkább felelt meg kis falunak, mint komoly településnek. Az is igaz, hogy volt rendőrsége, piaca, azaz a két legkomolyabb város-kellékkel rendelkezett. Az utóbbit az egyik, Angolát is megjárt magyar elkeresztelte "Super Mercado"-nak, azt mondta, Angolában is így néznek ki a piacok és gyümölcsöt ott is lehetett kapni. Megpróbáljam leírni ezt a mercadot? Egyszerűbb, ha el tetszik képzelni egy magyar zsibvásárt, falusi búcsút, csak sokkal roszszabb állapotban lévő bódékkal, silány csecsebecsékkel, emléktárgyakkal, viszont szépen ápolt, jól adjusztált trópusi gyümölcsöket árusító sátrakkal és persze szerteszórt szeméttel. Azt hiszem, tejet is lehetett kapni. Igazi keleti mercado, nyüzsgő élet.

Leírtam, nem írtam, mindegy. Tömören az angolai esete a mercadoval: A két feleség, övé, enyém elment shoppingolni, a férfi elkísérte őket, én maradtam sziesztázni. Váratlanul, levegőhöz alig jutva robban be a két feleség, jaj, valamit kéne csinálni, a férfit megtámadta a tömeg, mert valamit lelegyintett. Fenyegetően körülvették és falhoz szorították. Ne mozduljatok innen, mondtam és rohantam a kocsival a piachoz. Ott már nyugodt élet zajlott, se felajzott népnek, se hullának, se az élő férfinak nem találtam nyomát. Nosza, irány a rendőrség, ott a parancsnok. Igen, az embereim kiszedték a tömegből és ide hozták, meghallgattuk, aztán elengedtük. Leesett az állam. A tömeg meglátja és újra megtámadja, miért nem tartották bent egy darabig vagy kísérték el legalább a bungalóig? Ismerhették, hogy az ilyen fellángolás nem tart sokáig. Mire visszamentem, ott mesélte a rémtörténetet, bátran, de kicsit sápadtan.

Az Angola-tudor rendkívül élvezetes mókára tanított meg: a hárommétereshullámok áttörésére. Amikor magyarázta, hogy be kell araszolni, a mind magasabb hullámokon átugrálva, mindaddig, amíg már nem lehet sem átugrani rajtuk, sem élével állva kivédeni, hogy feldöntse az embert és akkor vízszintesen fejest kell ugrani a hullámba, azt hittem viccel. Lehet, hogy 10-20 centit visszalöki a merész támadót - folytatta, de a hullámvölgyben két-három lépést téve a következő hullámfal felé és megismételve a fejelést, előbb-utóbb elér az ember odáig, ahol már elveszíti a talajt. Ott azonban a hullámok már nem torlódnak, szélesednek a hullámvölgyek, rá lehet feküdni nyugodtan a vízre, és az ringat, ringat, felemel, leenged jó mélyre, majd újra kiemel. Tökéletes igazolása annak a hihetetlen állításnak, amit suliban oktatnak, hogy a hullámok nem végeznek haladó mozgást. Angolában is ilyen hullám-óriások döngetik a partot, bennszülöttektől tanulta a hullám-fejelést. Na jó, gyerünk! Elsőre sikerült, minden nehézség nélkül. Igaz, Apámtól gyerekkoromban láttam, hogy édesvízen is ki lehet feküdni és akár újságot is lehet olvasni, majd magam is megtanultam lebegni az uszodák vízén, ez a tudás is segített. Nagyszerű élmény, a természet megzabolázása mindig nagy öröm!

Digában újra találkoztam halászokkal. Ez önmagában nem meglepő dolog, mivelhogy tengerparton üdültünk. Az azonban mégis meglepett, hogy minden eszköz, minden ember, minden mozdulat, sőt még a munkadal is pontosan olyan volt, úgy hang-

zott, mint a 2000 kilométerre fekvő Kovalam Beach-en. Jó, ez a település is, az is Indiában van, de Diga az északkeleti csücskében, Kovalam a legdélebbi nyugati parton, fent árja és ősi törzsi népek laknak, lent dravidák, de a halászbárkák gyártási technológiája, a hálók, amilyen primitív szerszámokat a csapat egyik tagja az evezőlapát javításához használ, ahogy a bárkákat indítják, ahogy a hálókat partra húzzák, mind-mind Kovalam tükrének tűnt. Egyben mások, szerencsésebbek voltak, a fogásaik itt jóval gazdagabb zsákmányt hoztak. Nem, mintha tele lettek volna a hálók, de a halak fele méteres nagyságrendet képviselt. Két halfajtán is inkább bosszankodtak, mint lelkendeztek. Majdnem minden fogással emeltek ki cápát és ráját. A cápák csupán két-két és fél m hosszú vadállatok voltak, így is csoda, hogy csak sérültek a hálók, nem szakadtak cafatokra. Nem sokat törődtek velük, az uszonyaikat lecsapták kardszerű fegyvereikkel, a nagy hústömeget hagyták, bár állítólag azt is feldarabolják és nem rossz a húsa. Engem a szájméretük és a fogazatuk érdekelt, megkértem az egyik halászt, húzza fel a felső állkapcsát. Fogott egy nagy kampót és megtette. Mondhatom, dermesztő látvány. Ennek a "kis" cápának a szájürge is vödörnyire tágult és 10-11 olyan fogsora volt, amelyekben megszámlálhatatlan, háromszög alakú és hátra, a torka felé dőlő fog csillogott. Látszott, hogy egyetlen harapással combnyi húsdarabot tudhat kitépni a szerencsétlen áldozatából. A rájákat szinte undorral húzták félre és a zsákmány hasznos részének a válogatásához fogtak, nem jártam a végére, mi történik velük később.

Egyik alkalommal, ahogy a halászokat bámulom, észreveszek egy 4-5 fős csapatot, amint a sekély vizet figyelik. Közelebb megyek és látom, évszázadokat repített vissza megint az indiai valóság. Csak ágyékkötőt viselő, majdnem néger-fekete alacsony növésű emberkék vadásztak halakra íjjal-nyílvesszővel. Nem mese, kérem, megvettem tőlük bagóért egy készlet íjat két nyílvesszővel, be tudom mutatni a kételkedőknek. Kézzel-lábbal elmagyarázták, hogy a hegyes végű nyílvesszőt levegőben, vadra, madárra vadászva kell használni, halra a bunkós végű való, amelyik csak elkábítja a halat és amikor hassal felfelé fordul, ki lehet emelni. A szemem előtt nem tudtak eredményes bemutatót tartani, mindig mellé lőttek. Helyes emberek voltak, percekig tanakodtak, hogy eladják-e a fegyverüket, aztán meg, hogy mennyit kérjenek érte. Azt hiszem a dupláját adtam nekik, így aztán mosolyogva távoztak a talán másfél dollárnyi rúpiával.

Milyen apropóból látogattuk meg a helyi "üzemeket", meg nem mondom, illetve hát volt ilyen rossz szokásom: ahol tehettem, megnéztem, hogyan dolgoznak a helybéliek. A szokásos mini, egy-kétszemélyes kézműipari műhely mellett sétálva halljuk: váratlanul feldübörög valami gép. Gyerünk, nézzük meg, mi a csuda lehet? Ember ilyen ősi masinát még nem látott működés közben, valamikor a XX. század elejéről származó jéggyártó gép kompresszorát hajtotta a csattogó Diesel-motor. A helyi halászok szövetkezetét szolgálta, ha kiállították volna valahol Európában és belépti díjat szedtek volna, biztos jobban járnak. Ott mesélték-e vagy valamelyik könyvecskémben olvastam: ősidők óta, messze az ilyen masinák megalkotása előtt már szállították az apró

halakat messze be a szubkontinens közepére, jégdarával keverve a halakat. Minden más részlet elmosódott, csak hangosan gondolkodok: mivel szállították messze földre, hogy gyártottak vagy varázsoltak jeget, milyen távolság-közökben vermelték a jeget? Ki tudja? De nekik elhiszem, hogy képesek voltak erre a varázslatra is.

Azt hiszem, érdemes most is kiemelni pár mondatot anyósom feljegyzéseiből. Miként látta, milyen élmény volt számára az 1984 február 12-13.-i digai kirándulás?

... tündéri szép fürdőhely. Közel a parthoz kétszobás bungalóban laktunk, fürdőszoba, angol WC, szúnyoghálós ágyak és ventillátorok voltak, mondhatnám, európai kényelem... Korán értünk oda, 3 és 1/2 órás autóút után. Az út varázslatos pálmaligeteken, banánültetvényeken vezetett át. Szépen gondozott rizsparcellák és zöldséges ágyások váltották egymást. Érdekes módon őrzik a vizet. Minden tábla végén vizesárok van, onnan gémeskút formájú emelővel tömlőben merítik a vizet a rizstáblákat körülvevő (kisebb) árkokba, ahonnan szétfolyik és az egész ültetvény víz alá kerül...

....Délután visszamentünk a tengerhez, akkor már olyan messzire behúzódott a víz, hogy alig láttuk a hullámokat. Mezítláb mentünk igen messzire, egy folyó torkolatához és onnan vissza. Előttünk vörösen izzott a lemenő Nap, csodálatos aranyhidat alkotva a vízen, majd hirtelen lebukott a horizont szélén. A parton töméntelen rák szaladgált, amint megláttak minket, hirtelen eltűntek a lyukaikban. Olyan volt az egész part, mintha kivirágzott volna a homok...

...Én nagyon élveztem [a fürdést], le-föl paskoltam a vízben, a dagály mind kijjebb szorított, néztem a végtelen vizet és magamban végiggondoltam az életemet. Milyen furcsa a sors, egyszer letaszít, aztán felemel. Eszembe jutott egy diákkori vers Ludwig Uhland-tól:

"Wem Gott will rechte Gunst erweisen
Den schicht Er in die weite Welt
Den will Er seine Wunder weisen
In Wald und Berg
In Fluss und Feld"

XXXII.2 . A Bhubaneshwar – Puri – Konarak háromszög

Életem egyik legizgalmasabb, egyszerűen lenyűgöző, felkavaró, megdöbbentő élménye a Bhubaneshwar - Puri - Konarak háromszögbe tett kirándulás volt. Felejthetetlen, és sajnos most már megismételhetetlen. (Lényegtelen, de megtaláltam a szállásfoglalást kérő cetlim, a körút pontos időpontja 1983.10.13-14: Bubanesvár és 14-17: Puri)

Már az indulás, a Kalkuttából a Howrah-hídon és magán Howrah-on átvergődés is új csúcsot jelentett abból a leckéből, amit Indiának hívnak, és amit tanulni muszáj, de megtanulni nem lehet. Az anyósom annyira jól írta le (fentebb), hogy sokat nem lehet hozzátenni. Tényleg pokoli zűrzavaron lábol át az utazó, ha van valami gyakorla-

ta benne. Ha nincs, ne induljon neki, mert leblokkol. Nem szabad semmire figyelemmel lenni, mert nem patika, hanem ember-állat-primitív eszközök birkózása a lehetetlennel, ugyanakkor mindenre figyelemmel kell lenni, mert különben elgázol valakit vagy valamit a kocsi és akkor mindennek vége. Akár lincselés áldozatává is válhat a sofőr vagy mindenki.

Haladva dél felé, Orisszába, autóval vergődve a keskeny és rossz, emberrel, állattal zsúfolt úton, egy nyomorult falucskában meg kellett állnunk, mert a látványtól földbe gyökerezett a lábunk: varázslatos szépségű "pipli"-k(w204), piros-sárga-kék színű, népi mintázattal és csillogó csillám-tükröcskékkel díszített textil-faliszőnyegeket árultak a főutcát ellepő sátrakban. Gyorsan vettünk is egy hatalmasat, amely csopaki nyaralónk egyik falának kimagasló dísze, büszkén mutogatjuk, mert párját ritkítóan különleges, ízléssel, művészi alkotó fantáziával készített, ugyanakkor egyszerű díszítőelem.

Amint a piplik feletti csodálkozáson túlestünk és kicsit körülnéztünk, újabb meglepetések értek bennünket. Az egész falu, a vásári bódék melletti szabadabb területek a főút partján, a bódék, kunyhók közötti keskeny utak, akár ösvények mentén szerteszórva remekmű-roncsok sokaságát, picinyke templomok romjait találtuk, egyik ámulatból a másikba estünk. A falucska lakóinak valószínűleg fogalmuk se volt, milyen értékek között tesznek-vesznek, milyen sok évszázaddal korábbi alkotások mellett élik nyomorult életüket. Óhatatlanul felmerült az emberben, ha itt, egy akármilyen nyomor-fészekben ennyi kincs van, mi lehet még Indiában, amit az elnyomó hatalmak egyszerűen nem értek el, nem szereztek róla tudomást, nem raboltak el. Ha egy pillantást vet, olvasó, a CD-n található "Pipli" gyűjteményre, megismerkedhet egy indiai falu képével és ezekkel a meglepő alkotásokkal. Jé, most olvasom, Konarakra készülve, hogy magát a falut is Pipli-nek hívják és ott van a három híres város háromszögében!

Összesen öt nap állt rendelkezésünkre, a hindu Újév ünnepe, amely összecsúszott egy hétvégével.

A három helyszín külön-külön is a legnevezetesebb látnivalók közé tartozik Indiában, együtt azonban teljesen rendkívüli élményt nyújtanak, mert más-más arcot mutatnak, mindegyiknek különleges, jellegzetes karaktere van. Hindu vallási központok, de mintha más-más világból származnának, annyira eltérnek egymástól. Mindhárom Orisszához tartozik, ahol a természeti kincsek is oly pazarul ontják gazdagságukat, ami párját ritkítja az egész világon. Egyetlen példát említek csupán, az indiai sajtó kürtölte világgá: egy paraszt faekéje csillogó kövecskéket forgatott ki a földből, a koldus-emberke jelentette a hatóságoknak, a geológusok kicsit megturkálták a földet, és a világ akkor ismert leggazdagabb felszíni féldrágakő-drágakő mezejét tárták fel.

Bubanesvár

Bubanesvárban(w173) megszálltunk egy éjszakára, hogy megcsodálhassuk a hétezer (!) templom városát (Balaram Mishra az 52. füzetében olyan leírást idéz, amelyik 9999

templomot említ, talán mindkét szám túlzó rege). A hétezerből mára 500 maradt meg a vallási központ szent tavának partján az útleírásunk [1] szerint, abból az ajánlott legszebbekre, legépebbekre telt az időnkből.

Mielőtt azonban ezekkel foglalkoznék, megemlítem, hogy Balaram Mishra szerint [52] a város neve érdekes átalakulásokon ment keresztül, mindegyik név hordozott valami jellegzetességet. Az első fennmaradt név "Mangó Erdő" volt, amit "Aranyhegy" követett, majd "Síva Lakhelye" mutáció szerepel az emlékekben. Orissza viszonylag békés történelme a Kr. előtti IV. évszázadig nem jegyez fontos történést, akkor játszódott le viszont a világtörténelem egyik legjelentősebb eseménye, a "Kalinga háború", amikor a Maurija-dinasztia legnagyobb alakja, Asóka császár elfoglalta a helyiek által ma is Kalingaként ismert területet, Orissza keleti részét. A csata olyan szörnyű volt, hogy az irtózatos hullahegyek láttán Asóka megrendült és soha többet nem indított háborút, feladta a katonai hódítás, a "Dig-Vijaya" elvét és a szellemi hódítást, a "Dharma-Vijaya"-t tette kormányzása iránytűjévé. Ezt aztán olyan sikerrel gyakorolta, hogy uralkodása idején az általa birtokolt területeken, a mai India jelentős részén a buddhizmust államvallás szintre segítette. India meghökkentő történései sorában nem utolsó érdekesség, hogy a buddhizmust alig egy évszázad múltán elsöpörte a dzséjnizmus, és uralkodó vallássá vált a Kharavela dzséjn király által az Agra melletti Mathurától a szubkontinens legdélibb csücskéig kiterjesztett Kalinga-birodalom egész területén. A Kr. utáni második évszázadban viszont a dzséjnizmus indult hanyatlásnak, az uralkodó vallás szerepét ismét a buddhizmus vette át és tartotta magát a VII. századig.

A sokezer templomot az orisszai civilizáció csúcsszázadai, a IV. és XIII. század között uralkodó hindu dinasztiák, a Kesari-k (Készári) és Ganga-k alatt épültek, sok más orisszai építészeti emlék mellett. Tehették az egész Indiát átható építészeti vágy mellett azért is, mert szerencsésen kívül estek az indiai történelem főbb áramlatain, békében gyarapodhattak. Végül azonban Orisszát is elérte a végzet, a Delhiben székelő muszlim szultánok - akik több évszázada fenték a fogukat erre a területre is, ma meglepőnek tűnő okból: a harci elefántok kimeríthetetlen beszerzési lehetőségét látták benne - a XVI. században legázolták a királyságot. A későbbi Nagymogul korszak viszonylagos toleranciájával szemben a Delhi Szultanátust bigottéria jellemezte, a "bálványimádók" templomait alaposan, módszeresen rombolták. A szent tó körül megmaradt 500 templom állapota ennek megfelelően nagyon eltérő, alig pár tud a hívők rendelkezésére állni, a többi romos vagy félig rombolt állapotban maradt az utókorra. (Érdekes hindu-muszlim vonatkozásban találkozni a bálványimádó kifejezéssel, amit eddig csak az egyébként szerintem ugyancsak bálványimádó kereszténység által bármilyen más vallásra szórt átokként hallott az európai?!)

A bubanesvári emlékeim - lehet, hogy mert nem a legelbűvölőbbek körébe tartoznak - eléggé homályosak és szórtak. Nem emlékszem például sem Asóka császár sziklába vésett törvénykönyvére, amely pedig a 14 híres törvény-leírásból tizenegyet tar-

talmaz, sem az oszlopára, amelyek pár kilométerre Orissza fővárosától láthatók. A törvénykönyvet Kr. előtt 260-ban vésette sziklába a nagyon bölcs uralkodó. Bölcsességére nem csak a fegyveres hódításról lemondása utal, hanem például az is, hogy a törvényei között itt nem szerepelteti a 13.-at, amely ennek a területnek a sok vérrel és kegyetlen szenvedéssel járó meghódítását dicsőíti. Bölcsebbnek bizonyult e tekintetben is, mint a világ hódító uralkodói vagy kormányai általában, egészen napjainkig (Hitler, Sztálin, Bush), akik azt követelték a meghódítottaktól, hogy imába foglalják a nevüket. (Megjegyzem, találkoztam ellenkező előjelű traktálással is, nem tudom kideríteni a teljes igazságot. Bízok Asóka bölcsességében.) Ott kellett járnunk, nem hagyhattuk ki, de nem ködlenek fel az idő távlatából. A templomnézést az ugyancsak közeli sziklatemplomokkal kezdtük, amelyeket az udayagiri és khandagiri dombok sziklafalaiba vésték, faragtak. Elég hosszú emelkedőn kapaszkodik fel az aszfaltozott út, sok lépcsővel fűszerezve, szép természeti környezetben. A majmok ott ugrabugrálnak a látogatók között, nagy örömmel fogadva banánt, süteményt. A templomok érdekesek, az udayagiriek főként a buddhista korszak szülöttei, a khandagiriek pedig jellemzően dzséjnek. Szépségben, művészi értékben messze elmaradnak az ellora-adzsantai testvéreiktől, inkább a fontosabbakat "őrző" ember- és állatszobrok, valamint a hozzájuk fűződő történetek, nevek érdekesek. Van köztük Mennyország, Elefánt, Tigris és A királynő lakosztálya. Az utóbbi tényleg egy vezeklő királynő otthonául szolgált.

A város ősi része valóban templom-csokrok világa. Nem kell keresgélni, a csokrok vagy gomba-fészkek többnyire párszáz méterre vannak egymástól. Egy-egy nagyobb templom köré számtalan kisebbet telepítettek, sokhelyütt gyalogosan is szinte alig lehet közlekedni a templomfalak között. Amellett, hogy érdekes, különleges a látvány, bizony, meg nem értem, mi célt szolgálhatott ez a töménytelen templom? Van valami hasonlóság a palitánai templom-sokaság és a bubanesvári templomok által kiváltott hatás között, azzal a különbséggel, hogy az előző dzséjn, az utóbbi hindu. Mégpedig a hindu templomépítészet legszebbjeiként tartják számon az itteni nagyobb templomokat. Ha lapozgatnak kicsit a "Bubanesvár" fotógyűjteményben (CD), képet kapnak mind a szikla-, mind az épített templomokról. Nem tudtam még időt szakítani a beazonosításra, melyik fotó melyik templomot ábrázolja, a fontosabbak köztük vannak. Anyósom feljegyzéseiből tudom, hogy egyetlen templomba se jutottunk be, ránk esteledett, be voltak zárva, mint ahogy másnap a múzeumot is zárva találtuk. Legszebbnek a Lingaraj (Lingaradzs) néven ismert templomot tartják, amelyet cca. 160x140 m területet védő magas fal vesz körül. Sívának szentelt, ha jól értem, Síva "lingam" megjelenési formájára utal a név, másként Krutivas-nak, illetve Tribhubaneswar-nak is hívják. Az enteriőr gazdag lehet, több hajóból áll és nyolc istenség-szobron kívül a teljes falfelületet reliefek díszítik. A névadó istent jelképező lingam természetes, 2,5 m átmérőjű szikla, amelyet a női nemi szervet ábrázoló, egy pontba összefutó kőpárkány fog közre. Az ilyen természetes megjelenítést külön névvel illetik: Swayambhu (Szvajambu, ön-

megvalósító). A főtorony masszív felépítésű és közel 46 m magasba emelkedik, igazán tekintélyes építmény. Csak e körül a templom körül, a falakon belül 70 kisebb templom található. Egyet, a Parvátinak szenteltet kiemeli közülük Mishra [52], mint művészileg nagyszerűt. Említést tesz Síva hordozójáról, a bikáról is, amelyik rendkívüli méretével tűnik ki. Érdekes Mishrának az áldozatokat leíró mondata, amelynek lényege, hogy a Lingaradzs templomban felajánlott áldozatok "Mahaprasad" (=szentelt rizs) értékűek, és ugyanolyan szentnek tekintik őket, mint a puri Jagannath (Dzsagannát) templom (l. lentebb) "Bhoga" áldozatait.

Itt megállok egy pillanatra. Megkísérlem a saját tudatlanságom fényében megvilágítani, hogy egyetlen ilyen egyszerű mondat mennyi titkot tartalmaz az idegen számára (Emlékeznek? "Ne hivatkozzon az angolokra, azok egy életet töltöttek Indiában, de csak a felszínt tudták vakargatni."). Én is csak kapirgálok ismét, pedig az étkezési szokásoknál már foglalkoztam vele: a "Mahaprasad" olyan étel, "nagy áldozat", amit isteneknek ajánlanak fel meghatározott megszentelési eljárással. A "Bhoga"(w205) ismeretlen fogalom volt számomra ennek a könyvnek a megírása előtt, tessék - angolul tudók - kikeresni az "(L5) Bhoga offering" címszót a weblapban, ami arra utal, hogy a boga áldozat az adott istenség etetésének művelete, rendkívüli pontossággal előírt szertartások betartása mellett. Milyen pokolian egyszerű megérteni Indiát, nem? Szegény angolok, akiknek többsége kísérletet se tett arra, hogy megértse, felfogjon valamit belőle, netán megszeresse. Annál nagyobb kalapot kell emelni néhányuk, a tudósok, kutatók előtt, akik rendkívül sokat tettek ennek a bonyolult világnak a megismeréséért, feltárásáért.

A Lingaradzs templom közvetlen közelében lévő templomok közül feltétlenül említésre érdemes a VIII. században épült Vaital templom, amelynek a szentélye "tantra ezoterikus gyakorlatok" színhelyéül szolgált, a koponya-fűzérrel díszített nyolckarú Chamunda és az enteriőr sötét hangulata az emberáldozatok és fekete mágia emlékét idézik [52., 14. old.]. A Parasurameswar templom a megmaradt építmények közül az egyik legkorábbi, Kr. után 650-re teszik a létrejöttét. A kicsit távolabbra eső csoportból a Mukteshwar-templomot az orisszai építészet ékköveként, illetve "homokkőbe vésett álom"-ként emlegetik.

Két csoport megtekintéséhez néhány percet kell autózni. Az egyikből talán a Bhaskareswar-templomot érdemes megemlíteni, amelynek a tornya a hagyományoktól eltérő görbét rajzol az égre, mert a központjában elhelyezett lingam szokatlan méretű: 2.74 m magas. A másik csoport három temploma, a Laxmaneswar, Bharateswar és Satrughneswar ugyancsak a legkorábbról fennmaradtak körét gazdagítják, a VI.-VII. században épültek, a negyedik, a Rameswar pedig a mögötte található Ashok (Asok) medencéről híres, amit ott jártunkkor már üdülőtelepként (is?) használtak.

Este, hazatértünkkor a szálló halljában árusítással egybekötött filigree (filigrí) (w206) kiállítást találtunk. Olyan finom és szépmívű ékszereket és kisebb használati tárgyakat csodálhattunk meg, hogy nem lehetett ellenállni, a hölgyek kisebb vásár-

lást csaptak. Másnap délelőtt, miután a múzeummal kudarcot vallottunk, sétáltunk egyet a város újnak nevezett szektorában, annak is a főutcáján. Alacsony, elhanyagolt épületek, nyüzsgés, de bolt hátán bolt. Amint beléptünk az első indiai emléktárgyakat árusító üzletbe, azonnal tudtam, hogy vásárolni fogunk. Igazi művészi faragásokkal lepett meg bennünket a kínálat, különösen a bazalt- és szappankő szobrok tetszettek, magukban hordozták az ősi faragómesterek keze nyomát, az indiai faragóművészet szépségeit. Ma is sokszor megpihen a szemem a majdnem fekete Ganés-szobor vonalain, amivel távoztunk. Úgy emlékszem, nagyon színes, nagyon kellemes mintázatú selyem-áruk is vonzották a hölgyeket. Nagy meglepetés számomra a felfedezés, hogy szinte mindent, ami ebben a tárgyban Orisszában készül, az egyik legnépesebb és legelmaradottabb "lajstromozott" hegyi törzs, az adivaszik keze munkája. Kedvenc termékeik még a játékok és fafaragások. Nem hagy nyugton megint két gondolat: milyen fantasztikusan ősi eredetű az indiai művészet, a primitív törzseknek mennyire a génjeikben van a színek és formák varázslatos világa, és milyen morzsák juthatnak nekik az értékesített munkáik árából.

Puri

A körút következő állomása és egyben központja Puri volt, ahol az Indiai Vasutak közvetlenül a tengerparton épült üdülőjében kaptunk szállást. Sugárzott mindenről, hogy nem a pórnép részére készült, mégse lehetett luxus-szállónak értékelni. Különösen a hálószobákat találtuk furcsának a földre rakott ágybetétekkel, de hát nem ez vonzott oda, hanem a város és különösen a templom híre. Mert Puri India négy legszentebb városának egyike. Volt már egy felsorolásom, azt hiszem a hat legszentebb zarándokhelyről, ne tessék kérdezni, hogy Purival kapcsolatban melyik a másik három város? (Megtaláltam: Dwarka, Rameswaram és Badrinath. Hogy a hatok és négyek közül aztán melyek a legfontosabbak, maradjon feladatul a olvasóknak.) Annyira szent, hogy állítólag az, aki eltölt itt három napot és éjszakát, felszabadul a reinkarnáció körforgása alól, azaz eléri a nirvánát. Mi egy nappal rövidebb időt töltöttünk itt, félnünk kell a reinkarnációtól.

A templom egy furcsa istenről, Jagannath-ról (Dzsagannat), Visnu inkarnációjáról, másként "az univerzum uráról" kapta a nevét, akinek az oltára a templom központja és nagy méretéről nevezetes. Két mellékalakot tisztelnek közel azonos szinten, fiú-testvérét, Baladeva-t és húgát, Subhadra-t (Szubadra). A Puriról szóló weboldalakon(w174 és 175) megtalálható az arcképük és a szent hintóik méretsora, amiből a fontossági sorrendre is lehet következtetni, Baladeváé a méretben második és Szubadráé a harmadik. Az istenábrázolásokat színük szerint is szokták emlegetni: a fekete isten, a fehér isten és a sárga. Nem tudom, melyik melyik, India-érzékem azt mondatja velem, hogy Dzsagannat a fekete, de tévedhetek. Tanulmányozni lehet őket a Puriról készült fotógalériában (CD).

Valami sorrendet kell találnom a fantasztikumok ecseteléséhez. Kezdjük talán a templommal.

Nem hindu nem teheti be a lábát. Én, remélve, hogy fekete képem és hindu öltözékem lehetővé teszi, hogy besurranjak, megkíséreltem a lehetetlent. Ájtatos tekintettel lassan elindultam a főtérről nyíló bejárat felé. A nagy tömeg ellenére is azonnal észlelték a merényletet és hamar egy ember-gyűrű közepén találtam magam. Nem bántottak, még csak nem is jeleztek semmit, csak néztek, mint egy rakoncátlan állatot. Álltak és néztek. Hm, jobbnak láttam visszavonulni. Lassan megfordultam és a gyűrűnek a templomtól távolabbi része szépen megnyílt előttem. A szemük se rebbent, csak elhátráltak előlem. Utólag visszagondolva, nagy szerencsém lehetett, hogy nem bentebb vettek észre. A templom leírásai hihetetlen dolgokról adnak számot. Mi nem sokat láttunk és még kevesebbet érzékeltünk belőle. A templomot ölelő tereket-utcácskákat nappal is olyan tömeg árasztotta el, amitől mozogni se nagyon lehetett, nemhogy látni valamit is. Már a nappali nyüzsgés is leírhatatlan, pedig csak a hindu Újévet ünnepelték. Mintha óriási hangyaboly készült volna valami forradalomra, itt is, ott is kis csoportok keringtek valami láthatatlan mágnes körül, az utca kövezetén máglyákat raktak és körülöttük csoportosultak, minden második lépésnél valamit áruló, kis asztalka mögött álló vagy nyakában áru-tálcát tartó mozgó árusba ütköztünk. A tereket méter magasságban füstköd vagy csak kúszó füst borította, időnként négy-öt kis emberke nekilódult és futólépésben loholt valami távoli cél felé. A pokol is hasonló lehet, kicsit forróbb kivitelben. Elképedve botorkáltunk, kerestünk valami stabil pontot. Az útikönyvből [1] tudtuk, hogy ha valamit látni akarunk, fel kell menni a könyvtár (hogy is hívják? híresen gazdag irodalmi gyűjteménnyel büszkélkedik) felső szintjére, ahonnan belátni a mintegy 7 m magas falakon túlra, a templom udvarára. Ott keringtünk körülötte, mígnem egy hippi kinézetű nyugati kölyök rá nem bökött a "Puri" fotóalbumban bemutatott bejáratra (CD). Szűk lépcsőkön felküzdöttük magunkat főként fehér emberek között először egy emeleti, oszlopos körfolyosóra, majd a tetőre. Nem sokat lehetett látni onnan se, csupán magáról a templomról tudtam pár jobb képet csinálni. Baktay felismerte, hogy "...A Dzsagannátha-templom formáiban a nágara és a drávida típusok keverednek..." Azaz, ahogy én mondanám, az árja-hinduk és a dravida népek templomépítő művészetének ötvözete. Két forrásban is olvasom, hogy a legutóbbi évtizedekig nem értették, miért olyan szokatlanul egyszerű, sima a templom homlokzata, mígnem rájöttek, hogy távoli évszázadokkal ezelőtt valamelyik uralkodó - hogy megvédje a díszítőelemeket a sós tengervíz maró hatásától - vakolattal boríttatta be azokat. Ottlétünkkor, és talán azóta is folynia kellett a rekonstrukciónak, kibányásszák óvatosan a szobrokat, domborműveket és alakkövető védőréteggel látják el az újra világra kerülő szépségeket. A főtemplomot a falakon belül 30 kis templom veszi körül. A főbejárat előtt egy 11 m magas oszlop emelkedik, az "Aruna Stambha", amely a konaraki "Sun Temple" (Naptemplom) előtt állt és csak a XVIII. században vitték át

Puriba. Az oszlop tetején látható alak Aruna, a Mahabharata egyik főhőse, itt a Napisten hintójának kocsisa.

Csak Baktay tájékoztat arról, hogy "újabban az a feltevés merült fel, hogy Puri a buddhizmus egyik fontos szenthelye volt, ahol különösen becsült Buddha-ereklyét őriztek; amikor a buddhizmus kiszorult Indiából, a puri papok hindu istenségképek alá rejtették a buddhista ereklyéket és a hinduista látszat alatt továbbra is a buddhista kultuszt szolgálták. Állítólag a beavatott papok Puriban ezt jól tudják, de a világiak elől elrejtik." Nagyon furcsán hangzó elmélet vagy rege, mert egyrészt ellentmond annak a valószínű ténynek, hogy a hinduizmus nem tűzzel-vassal hódította vissza a híveket a buddhizmustól, hanem bekebelezte azt, másrészt viszont magyarázatul szolgálhat arra a nehezen kezelhető tényre, hogy a Dzsagannat-templom az egyetlen Indiában, ahol mindenki egyenlő, ahol nincs kaszt-megkülönböztetés. Annyira, hogy a templomban üzemel a világ legnagyobb konyhája, amelyik a "Rath Yatra" fesztivál alatt 100 000 hívőt lát el, de egyszerű hétköznapokon se ritka, hogy 25 000 főre főznek.

Maga a templom egyéb vonatkozásokban is különleges intézmény. Ha igaz, 6000 pap, őr és a zarándokokat kalauzoló férfi áll a templom szolgálatában és 20 000 ember függ valamilyen módon a templom bevételétől. A papok 36 rendre és 97 osztályra tagozódnak, élükön áll a puri rádzsa (király), akit "a mozgó istennek" tekintenek, és kiváltságai közé tartozik Dzsagannat ernyőjének és egyéb kitüntető jelvényeinek a viselése. A templom életének minden mozzanatát szigorú rendszerben működtetik. És még azt mondtam, hogy a hinduizmusban ismeretlen fogalom az egyház?! Hát, ha nem is létezik Indiát átfogó, hierarchikus rendbe ötvözött egyház, ilyen mini-egyházak hálózhatják át a hívők mély áhítatának kihasználására szolgáló gépezeteket.

A templom-környéken kívül végigsétáltunk az igen széles főutcán, hát, nem Champs-Elysées, az említett fotó-gyűjtemény (CD) elég jó képet ad az alacsony, rendkívül elhanyagolt épületekről, a sok kis boltról, az utcán nyüzsgő vagy számtalan esetben semmittevő tömegről. Nem nagyon húztuk fel a szemöldökünk a békésen sétálgató elefánton és a kolduló leprásokon se. Az egyik leprás látványa azonban még az Indiához szokott szemnek is riasztóan hatott. Ezt is nehéz leírni, mint India csodálatos szépségeit. Akkora ládikóban közlekedett, amibe épphogy belefért, a láda-kocsi kerekei kis tömör gurigák voltak, a gézzel bekötözött végtagjai közül a jobb lábáról már lerohadt a lábfej: iszonyat, iszonyat. Őt is megörökítettem, bár a szerencsétlenek fotózását nem nagyon kultiváltam.

A hosszú út túlsó végén rátaláltunk a parkká szélesedő térre, ahová a három istenséget telepítik át a minden júniusban sorrakerülő "Rath Yatra" (Rat Jatra)(w207) tébolyult, eszeveszett vallási menet alkalmával. A helyszínt, az istenségek "nyári rezidenciáját", a Gundicha Mandir-nak (Gundicsa Mandír) nevezett isten-kertet az emlékezetem nem sorolta a jelentősebb varázslatok körébe, de a felvonulás miatt, amit mindjárt megkísérlek - laikus tollal - leírni, meg kellett említenem.

Itt megint megállok egy pillanatra, mert a nem indiai agyvelő számára talán a legelfogadhatatlanabb, megemészthetetlen a három isten. Puriból távozásunk előtt megvettük a papírmaséból készült szobrocskáikat, egyet most magam elé teszek és úgy írom, mit látok, mit gondolok. A feje felfelé tartott lapátot formál, a felül vízszintes síkban elvágott felületből középen kis kúp, egy púp nő ki. Az arca lapos, az orra alig türemszik ki a függőleges síkból, az arc közepét két hatalmas, kerek (a másik két istennél mandula-) szem foglalja el, a körök kívülről indulva vörös csíkból, masszív fehér szemfehérjéből és fekete pupillából állnak. A fej nagyobbik fele, a homlok, orr és az arccsont környéke fekete. Az orrnak alig nevezhető kitüremkedés alatt félhold alakú vörös száj és az alatt a száj ívét követő fehér csík látható. Alul áll helyett tarka "nyakörv" zárja az arcot, ebből - és nem a testből - ugrik előre, vízszintes tartásban a kéz-csonk, igen, a karok sárgára festett csonkokban végződnek, mintha amputálták volna a kézfejeket. A legkisebbnek ilyen csonkjai sincsenek. A nyaka négyzet-keresztmetszetű rövid összekötő-elem a nem is tudom, minek nevezhető, a fejnél kisebb, lekerekített sarkú zöld kocka-testhez, aminek se keze, se lába. Tessék ránézni a pár bekezdéssel feljebb említett w207 weboldalra, abban látható fotó róluk, jobbak, mint a leírásom.

Miért foglalkoztam kivételesen ilyen részletesen a három isten egyikével? Mert ezeket az igazán primitív megjelenésű isteneket emberfeletti módon imádják, valószínűleg már a templomban. Az ünnepi felvonulás azonban minden emberi képzeletet felülmúlhat. Nyugodtan állíthatom, mert mindjárt rátérek az esti történések, látvány leírására, amiből én következtetni tudok, mi játszódhat le a Rath Yatra alatt. És most idézem Baktayt [5., II. kötet, 18-19. old.]: "...A szentélyben három primitív, emberi alakokra emlékeztető, tarkára festett fakoloncot őriznek - a hagyomány szerint Krisnát, feleségét és fivérét [megjegyzem: két tévedés, egyértelműen Visnuról és két testvéréről van szó!] ábrázolják és legenda fűződik hozzájuk. Kezdetleges őskultuszok emlékei olykor elválaszthatatlanul összevegyülnek egy magasabb rendű szemlélet megnyilatkozásaival a hinduizmusban; Puri jó példa erre, s az idétlen alakzatok ezúttal ugyanúgy elvont belső élmény serkentői, mint a legmagasabb rendű művészet alkotásai." Ismét kalapot le Baktay előtt!

És ezek az ősprimitív isten-fantáziák olyan imádat tárgyai, hogy a templom nevének angol torzításaként nyugaton elterjedt "juggernaut" kifejezés "...az eszeveszett fanatizmus szinonimájaként szerepel..." [5., II. kötet, 18.old.]. Én nem ismertem, de Baktayn kívül - aki egy 'g'-vel írja - Fodor [1] is megemlíti - két 'g'-vel - ugyancsak mint a fanatizált istenhitet idéző kifejezést. Ami az istenek át- és egy hét múlva visszaszállítása körül zajlik, az tényleg a végtelenségig felkorbácsolt fanatizmus diadala. Többszázezer ember özönli el a várost, a három isten-szobrot szent hintóikra, a rathákra emelik, azok fölé "...nágara sikharák [megj.: észak-indiai templomtornyok] formájára alakított mennyezetek, ernyők borulnak..., hívők ezrei tolonganak oda, hogy megragadják a hosszú köteleket és vontathassák az istenek járműveit." Több forrás utal arra,

hogy a világon másutt elképzelhetetlen a tömeg, a küzdelem, amit a szekerek köteleiért vívnak - merthogy az annak húzásában való részvétel megdicsőülést hoz - és hogy a közelmúltig sokan vetették magukat a rendkívüli méretű hintók embernél magasabb kerekei alá, mert a szent kerekek alatt meghalni megváltást jelent. Kivétel nélkül mind finomítja a dolgot, állítva, hogy csak a tömeg nyomása okozta szerencsétlenségekről van szó, én azonban, hét év Indiával a hátam mögött állítom, jóval valószínűbb, hogy önfeláldozásról van szó és nem csodálkoznék, ha a mai napig előfordulnának fanatikus öngyilkosságok. Ha van olyan olvasó, aki végigböngészte az Indiával foglalkozó írásaimat, emlékezni fog a szatí ma is élő gyakorlatára, a rituális gyilkosságokra, a fanatikus hit egyéb megnyilvánulásaira. Hozzáteszem, hogy olyan olvasmányra is emlékszem, amely szerint a tömeges önkorbácsolás ma is kísérője az ünnepségnek.

Most találtam rá a leírásra, amely ismerteti, milyen hihetetlen fantáziával megáldott papok kezelik az istenségeket! A hindu védikus csillagászatban is jártasnak kell lennie az embernek, hogy követni tudja a most leírtakat: amikor egy Ashadha holdhónapot egy Aashadha holdhónap követi, az ilyen szökőhónapban az istenségek testet cserélnek! Az utolsó négy ilyen eseményre 1950-ben, 1969-ben, 1977-ben és 1996-ban került sor. A testcsere alkalmából látogatják legtöbben Purit.

Az istenek öltözéke is sűrűn változik. Egyszerű hétköznapokon is drágakövekkel tűzdelt arany díszítőelemekkel, virágokkal, tulszi levelekkel, szantál pasztával és kámforral díszítik a pamut- és selyemszövetbe öltöztetett, Baktay által koloncoknak nevezett szobrokat. A templom weblapja azonban 21 alkalmat sorol fel, amikor változik a vesának mondott öltözékük. Van olyan alkalom, a „Jyestha" hónap telihold napján, amikor a fürdetési ceremónia után elefánttá vedlenek az istenek, Jagannath és Balabhadra egyenesen Ganes istenné öltözik át. Ezt az eseményt és öltözéket Ganapati vagy Hathi vesának hívják.

Nem tudom nem idézni megint Baktayt [u.o. 19-20. old.], akinek Purival kapcsolatban jut eszébe összefoglalni: "A hinduizmus tág, rugalmas keret, amely mindent magába tud foglalni, ami a tömegek gondolatában évezredeken át hagyománnyá gyökeresedett; mély bölcsesség, a lét ős tényeinek ösztönös átélése, magasztos jelképek közkincscsé vált értelmezése, kőkorszaki vad és sötét kultuszok, emberáldozat és orgiasztikus kicsapongások kísértő emlékei, primitív babonák és gyerekes hiedelmek mind jól megférnek egymással." Nagy ember, mind nagyobbra nő a szememben!

Másnap este - a nappali fürdőzés és pihenés után - visszamentünk a templom főbejáratához. Valaki felhívta a figyelmünket, hogy igazi élményben akkor lesz részünk. Igaza volt! Olyan látvány fogadott minket, amit ember nem tud elképzelni, még kevésbé leírni. A silány közmegvilágításnál több fényt adtak a változatlanul égő tábortüzek, amellett mindenütt olajmécseseket gyújtottak, falak tövében, ablakokban, lépcsőkorlátokon. Kisebb oltárokat emeltek az isteneiknek, díszítették azokat, imára kulcsolt kézzel hajlongtak előttük. A sok alig vagy rosszul felöltözött mezítlábas ember, félmez-

telen hívő látványa lassan félelmet költöztetett a szívünkbe, mind közelebb húzódtunk egymáshoz. Szinte percenként szaporodott a valahová nagyon sietők emberek, kis csoportok száma. Komolyan megijedtünk, amikor a könyvtár-lépcső közelében, a ház sarkánál álldogálva majdnem nekünk rohant egy magának kurjongatással utat törő négyes, vállukon hord-oltárra ültetett Ganés szoborral. Futólépésben fordultak be a keskeny utcáról a térre. És a hatalmas térséget elborította a füst, a virágszirmok és olaj csúszós keveréke. Félve lopakodtunk, lassan szótlanná válva, a tengerpart felé. Soha nem sajnáltam, hogy nem foglalkoztam videózással, most nagyon. Ezt a leírhatatlan kavalkádot, a hit őrületté válását az alig-fényben a videokamera még éppen felvette volna. Most módomban lenne levetíteni a felfoghatatlant.

Teljesen mellékessé és felejthetővé vált, hogy közben az útleírások szerint India egyik legnagyszerűbb tengerpartján pihentünk. Igazi szörfözők paradicsoma lehetne (esetleg mára azzá is vált), mert itt is fáradhatatlanul dübörgött a tenger, mint Digában vagy a távoli Hawaii-szigeteken. Egy fuvallatnyi szélmozgást se lehetett érezni, de a 3-4 m magas hullámok nem fáradtak el, nem csillapodott támadó kedvük. Süveges, egyenruhás, inas, cserzett emberkék segítették a száris hölgyeket a víz élvezetében, itt is fáradhatatlanul dolgoztak a halászok. Egy kilométerrel arrébb a világ egyik legszentebb, legfanatikusabban imádott temploma, a tengerpart pedig a béke és nyugalom szigete. India.

Életemben három hely varázsolt el annyira, hogy elhagyva sokáig bennem maradt a gondolat: ide vissza kell jönnöm. Benáreszbe és Barcelonába sikerült újra eljutnom, Puri beteljesületlen álom maradt. Pedig a Rath Yatra megérne egy misét!

Érdekes, hogy az anyósom feljegyzései ismét tartalmaznak olyan megfigyeléseket, amik bennem nem maradtak meg. Idézem néhány mondatát:

"...Az egész város tele volt kisebb-nagyobb oltárokkal. Az első, amit megcsodáltunk, egy kis utca elágazásánál volt. Igen díszes, virágokkal teleaggatott oltár, élénk színekkel kifestett istenekkel és pazarul kivilágítva.(...) Alig tudtunk kivergődni a tömegből, a kocsit ott kellett hagyni, rendőr irányította egy sarokba, és mi kézen fogva mentünk tovább a város főtere felé, ahol a nagy templomkomplexum bejárata van. Ezt a tömeget nem tudom leírni. Félelmetes volt. Leprások nyújtogatták csonka végtagjaikat, taligákon tolták, aki már menni se tudott (...) én is iszonyodtam, de nem lehetett kikerülni [a leprásokat], mert a tömeg valósággal sodort maga előtt. (...) Hogy valamit mégis lássunk, felmentünk egy épület tetőteraszára, ahol belépődíj fejében megnézhettük felülről a templom udvarát. Nagyon érdekes látvány, ahogy hömpölyög a sok ember és viszi az ajándékait. Minden színes és kavarog, fentről nagyon szépnek látszik, de lent egész India látható minden szépségével és iszonyával. Tarka sátrakban mindenféle csemegéket árusító, kiáltozó árusok, mellettük rühes kutyák és meztelen koldusok hada, nem beszélve a tehenekről. (...) A templom bejáratánál rendőr állt, mellette egy elefánt.(...) A szülők ráültették a gyerekeket az elefánt hátára, majd megsimogatták, utána megérintették a homlokukat és a mellüket, úgy mentek be a templomba.

Megérkezésünk után még javában sütött a nap, úgyhogy lementünk a tengerhez. Én csak álltam és bámultam, mert ehhez foghatót nem lehet látni, hatalmas víztömeg zúg, harsog. Óriási hullámok csapódnak a parthoz, szinte porzik a víz. (...) a víznek olyan ereje van, hogy az embert, mint egy tollpelyhet sodorja magával. Tónit is elkapta egy hullám és úgy sodorta, hogy tenyérnyi helyen lehorzsolta a bőrt a combjáról.

Másnap este visszamentünk a főtérre Puriban és megnéztük, hogyan gyűjtik egy helyre az összes istent, teszik állványokra, majd szertartás kíséretében a folyóhoz viszik és bedobják őket a vízbe. Este minden másként hatott. A tömeg ugyan nem volt kisebb, de nem láttunk annyi koldust. Minden csillogott-villogott, úgy ragyogott, mintha itt nyomornak nyoma se lenne, pedig töményen jelen van. A mellékutcákban gyertyák pislogtak a kis bódékban. (...) Füstöltek a bádogvödrökben égő trágya-lepények, ezeken főzték az ételeiket, rizst és mindenféle zöldséget. Kísérteties látvány volt, mert együtt volt kutya, tehén, kecske, no meg a szutykos gyerekek. Ami a legérthetetlenebb, hogy ugyanitt csodás paloták állnak. (...) Az egyik mellékutcából hoztak egy oltárt, számtalan fiatal férfi cipelte és mi nem tudtunk már kitérni, felugrottunk egy ház lépcsőjére, hogy el ne tapossanak. Akkor mondtuk, hogy ebből elég, menjünk vissza a szállodába."

Konarak

Konarak, a híres Fekete Pagoda vagy Naptemplom, a szekérként megformált hatalmas építmény volt a körút harmadik állomása(w176 és 177). Elfelejtett építészeti csoda. Mindjárt utánajárunk hány évszázadon át aludta békés álmát. Két mércét vagy legalább kettőt emlegetnek vele kapcsolatban. Az egyik, hogy Orissza öt legszentebb helyének egyike (megint keresgélhetek, melyik a hiányzó négy?), a másik szerint ha nem 1902 körül fedezik fel újra a világnak, őt választották volna be a világ hét csodája egyikének a Tadzs Mahal helyett. Ez persze balga beszéd, legalábbis szerintem az, de a híre tényleg a legjelentősebb indiai építészeti emlékek sorába emeli. A "fekete" jelzőnek semmi köze a sok sötét feltevéshez, ami a templomot övezi, egyszerűen az évszázadok ilyen sötétes árnyaltúvá nyűtték a falait, a tengerészek kezdték "fekete templomnak" hívni, hogy megkülönböztessék a puri fehér templomtól. Annyit máris tudok, hogy a XIII. században építették, a regék szerint elég nehezen. A ma az orisszai templomépítés csúcsának, végkifejletének tartott templom sehogy sem akart engedelmeskedni az építőmesterének, Sibai Santra-nak (Szibaj Szántra), mert a megszokott méreteknél jóval nagyobbra tervezték. A tornya nem maradt fenn, illetve csak romokban. A magasságára a romokból, a hagyományos formákat követve következtetnek és 70 méterre teszik. Vannak, akik szerint sohasem sikerült befejezni, de Fergusson (a neves angol hivatalnok-régész) 1867-ben még majdnem épségben látta. 1869-ben azonban [a tornya?] összeomlott, és ettől félve a "kihallgatási csarnokot" is telehordták törmelékkel. Így a három alapelemből, a toronyból, ebből a csarnokból és a "tánc-teremből" csak az utóbbi enteriőrje látogatható (olvastam olyan ismertetőt is, amely szerint a tánc-termet hordták tele, egyszerű turista számára nincs jelentősége).

Állítólag az is vita témája, hogy miért is építették tulajdonképpen. Surya (Szúrja) Napistent tisztelte-e meg a templommal a világszerte híres király, Narasimha Dev (a Dev sűrűn elmarad, ki tudja, miért?) vagy önmagának állított-e emléket? Világi célok takargatását szolgálta-e, mert hírek szerint orgiáknak tekinthető szexuális tobzódás folyt a "tánc-csarnokban" vagy a mély istenhit bűvöletében élő "szent prostituáltak", devadaszik szolgálták-e odaadóan a Napistent és a zarándokokat? (Találkoztam olyan véleménnyel, hogy a devadaszik nem voltak szex-szolgák.) Szürke agyam és India-ismeretem azt sugallja, hogy mindkét vita mondvacsinált. Naraszima, a Ganga-dinasztia kiemelkedő alakja, aki a legnagyobb muszlim nyomást is állta, sőt, Bengál déli részének elhódításra is maradt ereje, eléggé birtokában lehetett a népbutítás csiszolt módszereinek ahhoz, hogy úgy állítson magának világméretű emlékművet (amely 12 évig, amíg a templom épült, a királyság teljes büdzséjét kimerítette), hogy annak vallási szempontból is észbontó jelentősége legyen. Másrészt nem lehetett bolond, hogy világi vagy tantrikus élvezetek takargatására költse a 12 év alatt összerabolt, összeharácsolt töménytelen vagyont, amikor a vallási köntösben emelt "isteni mű" az adott szokásrendben önmagában is teljesíteni tudta ezt a feladatot is. Az istenek csak azokat büntetik, akik a szomszéd asszonyát bolondítják el, akik nagyban művelik a dolgot, dicső fejezetei a történelemnek!

Végülis hogy hatott rám ez a remekmű? Enyhe csalódást éreztem, amikor a helyszínre érkezve nagy rét közepén elég romos állapotban lévő egyetlen nagy épületet, mögötte egy romos épületrészt és szerteszórva szobor-töredékeket láttam. Az se hatott vigasztalólag, amikor kiderült, hogy a kisebbik csarnokba nem lehet bejutni, mert teletömték hordalékkal. Aztán körüljártam az ép épületet, rácsodálkoztam a magas platóra, amire épült és amire olyan hosszú lépcsősoron lehetett feljutni, mint mondjuk az egri székesegyház bejárata előtti. A csarnok belső terei is ámulatot ébresztenek az emberben, a belső díszítőelemek azonban elmaradnak a gazdagabb hindu templomok szobraitól, faragásaitól. A templom építészeti megoldása, az, hogy szent szekérnek ábrázolta végül a kínlódó építőművész a monumentális épületet, több, mint elképesztő. Tele van szimbólumokkal: oldalanként 12-12 kereken "gördül" (Baktay csak 6-6-ról tud, lehetséges, hogy annyi maradt épen), ami a hindu naptár kéthetes szakaszolását ábrázolja, hét ló vontatta, a hét napjai, a kerekek küllőinek száma nyolc, ez pedig az ősi indiai nap-felosztásnak felel meg. Csillagászati és technikai csodák sorára talál az érdeklődő. Az épületeket úgy helyezték el, hogy Szúrja isten csodálatos bronz (vagy talán csak részben bronz, nem emlékszem) szobra sziporkázva csillog mind a felkelő, mind a lenyugvó Nap fénysugaraiban, sőt a holdfényben is. A templom soktonnányi építőblokkjait messzi távolból hozták, senki se tudja, milyen bravúros megoldással. A művelet elképesztő nehézségére jellemző, hogy amikor a rekonstrukciónak nekiláttak, a XIX. században több ilyen blokkot kettévágtak, mert a puha talajról áttelepítésen vagy ki tudja min gondolkodtak, a fél-blokkokat pár kilométerre se tudták elszállítani, az egész műveletet félbehagyták.

Amint a részletekbe is elmerültem, azonnal megértettem, tulajdonképpen mitől is világhírű Konarak. Részben persze az erotikus szobrok miatt, amelyek méretben túltesznek a Kadzsuráhóikon, bájban és fantasztikumban talán nem. A külső falfelületen végigfutó frízek ember- és állatfigurái azonban gyönyörűek és mívesek, leheletfinom felületekkel kifaragott igazi művészi értékek. Ugyanígy, minden porcikájukban pazar kivitelezésűek az India-szimbólummá vált kerekek. Más szempontból, monumentalitásukat, életszerűségüket, erőt sugárzó megjelenésüket tekintve mesterművek a megmaradt nagyobb szobrok, mint a lovát megfékező lovász, az ormányával embert a levegőbe emelő elefánt.

A CD "Konarak" tablójában nem írtam át a saját fotóim eredeti jelölését, a templomon és részletein kívül két elefánt-szobor és két mitologikus szörny szerepel rajtuk.

Orisszától búcsúzva kivételesen megemlítek egy várost, egy nagy ipari létesítményt, Rourkela-t(w208). Nem láttam, csak tudom, hogy az indiai ipar egyik óriása.

Amrita iskolájában dolgozatot írattak a szünidőről. Két oldalt írt a kirándulásról, amit a pedagógus felolvasott. Csillagot kapott a kis műre, nagyon boldogan jött haza.

XXXII.3 . A nagy utazás: Dardzsiling - Nepál - Benáresz

"Életem egyik legizgalmasabb, egyszerűen lenyűgöző, felkavaró, megdöbbentő élménye a Bhubaneshwar - Puri - Konarak háromszögbe tett kirándulás volt. Felejthetetlen, és sajnos most már megismételhetetlen." - írtam néhány oldallal feljebb. Visszagondolva az egy évvel korábban, egy magyar házaspárral együtt tett Dardzsiling - Nepál - Benáresz túránkra, nem kell nagyon győzködni magam, hogy leírjam: ez az út képes elhomályosítani az Orisszában átélt bűvöletet. Amikor visszaérkeztünk Kalkuttába, bizony tudatában voltam, milyen szerencsés ember vagyok: olyan élményekben volt részem, olyan elvarázsolt mesevilágot láttam, ami kevés embernek válhat kincsévé, különösen így, egy csokorba kötve. És Dardzsiling kivételével újra eljutottam ide, felnőtté cseperedett Amrita lányommal együtt.

Hamar döntöttünk kocsi mellett, az előrelátható nehézségek ellenére. Nem akartunk átrepülni a természeti szépségek felett, mindenképpen látni akartuk Dardzsilinget és környékét, amit repülővel bonyolult lett volna megszervezni. Óvatosságból vittük magunkkal Nandut, kiváló sofőrünket. Utólag is nagy öröm, hogy így választottunk, rendkívüli természeti szépségek sorát és több pótolhatatlan látnivalót hagytunk volna ki. Velünk volt az akkor ötéves Amrita, sajnos kevés maradt meg benne a látottakból. Pedig élete első igazán nagy utazásán vett részt.

Hogy miért szakítottuk meg az utat Sziliguriban(w178), nem tudom pontosan. Talán mert nem tudtunk korán elindulni, talán mert tudtuk, hogy onnan Dardzsilingig hegyi utakon kell felkapaszkodnunk 2000 m fölé, talán, mert előre beterveztük Ghoom-ot (Gúm) az eljövendő Buddha kolostorát(w180), de így volt jó. Sziliguriból annyi maradt meg, hogy Kalkutta után tiszta városnak tűnt, és a szálló folyosójá-

nak a végén nyíló ablakokból, a többszáz kilométer távolság ellenére látni lehetett Annapurnát, a Himalája egyik legszebb csúcsát. Ez a város és a valamivel délebbre fekvő New Jalpaiguri a Nepál - Szikkim - Bhután - Bengál - Bangladesh körzet közúti és vasúti elosztó központja, nem mondható tipikus üdülőhelynek. A mindjárt ismertetésre kerülő "Toy Train", magyarul "Játékvonat" eredetileg Sziliguriból indult, majd - miután Dzsalpajguri nagyobb vasúti központtá fejlődött - meghosszabbították odáig. Egy éjszakát töltöttünk Sziliguriban, ott nem találkoztunk a Játékvonattal. Reggel nekivágtunk a hegyeknek.

Mind sűrűbb erdei-hegyi világ vette körül az utat. Elkoptak a tropikus jellegű fák, a pálmafélék, a helyüket sűrűbb erdőségek vették át. Tulajdonképpen a Himalája előhegységei vettek körül minket, aki járta már az Alpok útjait, az maga elé tudja képzelni a hegyeket, bujább, még déliesebb növényzettel, kis fecskefészek falvakkal. Az erdők helyét lassan átveszik a tea-ültetvények, kis, kerekfejű gomba-cserjék, mélyzöld tüzet sugározva, a lankásabb hegyoldalakat szeretik, de meredekre is felkúsznak. Aztán valahogy kinyílt, kiszélesedett a világ, ott találtuk magunkat egy tiszta, ápolt kisváros főutcáján, ahol a jobboldali járda és házak helyén ott pöfögött vidáman a XIX. századi személykocsik kicsinyített, közvetlenül a fellépőre nyíló fülkéjű másait húzó picinyke gőzmozdony. Ez a világ talán legsikeresebb vasútja. Már a történelme az, különösen ha egybevetjük a drága kis hazánkban induló építkezésekkel, mondjuk az M4-es metróval. 1878-ban terjesztette a Kelet-bengáli Vasúttársaság az állam kormánya elé a kisvasút tervét, amit az bizottság elé utalt. A bizottság 1879-ben megvalósíthatónak minősítette az elképzelést. Még abban az esztendőben (!!!) meg is indult a kivitelezés, kb. az egyharmadát megnyitották 1880-ban, majd még abban az évben a következő szakaszt is addig a kisvárosig, Kurseong-ig (1475 m), ahol mi találkoztunk vele. 1881-ben befejezték az építkezést, megnyílt az akkor egyetlen komoly személy- és áruforgalmat lehetővé tévő vasútvonal Sziliguri és Dardzsiling között. Nem mese ez olvasó! Egy és negyed évszázaddal ezelőtt angol hivatalnokok és mérnökök, majdnem biztos, hogy indiai vállalkozók és munkások az első gondolattól számított 3 év alatt megépítettek cca. 85 km hegyi vasutat, amely mind a mai napig üzemel és amelyik - mint India utolsó gőzvontatású és minden egyéb vonatkozásban muzeális értéket képviselő vasútja - most éli élő múzeummá válásának korszakát. Egy vasút, amelyik alagút nélkül, tűkanyarok sorával kígyóként emelkedik a világ legmagasabb vasútállomása, Ghoom magasságába, majd ereszkedik le a 7 km-el távolabb és valamivel mélyebben fekvő Dardzsilingbe.

Pár, pontosabban 24 kilométer választja el, Dardzsiling felé haladva tovább, Kurseong-ot Ghoom-tól (2247 m), az eljövendő Buddha, Maitreya (Majtreja) kolostorának székhelyétől. A kolostorban a tibeti "sárga szektához" tartozó szerzetesek imádják a 4,8 m magas oltár-szoborként megjelenített és valamikor 30 000 év múlva születendő következő Buddhát, akinek a neve egy sziklába vésve is imádat tárgya valahol a Himalája indiai lejtőin. A kolostorba minden további nélkül be lehetett menni, meg

lehetett nézni az eljövendő Buddha szobrát, az előtte két sorban ülő és halk dobpergetés közben imákat mormoló szerzetesekkel, akik mögött több polcon, valószínűleg pálmalevélre írt könyvek sorakoztak. A könyvállományuk híres, itt tárolják például a buddhizmus tibeti szentírásának mondott Kangyur-nak 108 kötetes eredeti példányát. Gondolom, nem minket üdvözöltek a szerzetesek, amikor a kolostor udvarán megjelentek 3-4 m hosszú "havasi kürtjükkel" és megszólaltatták azokat, hosszasan hallatva búgó, öblös, de hangszínét tekintve fakó hangjukat. Nem mindennapi látvány és hangulat, nem mindennapi hangok.

Dardzsilinghez érve(w179) - Nandunak köszönhetően - hamar rátaláltunk a városon kívüli szálláshelyünkre, a nyugat-bengáli kormány teaültetvényének vendégházára. Elfogadható út vezetett fel a hegyoldalra, amelyiknek egyik teraszán állt a kis és hűvös épület, közvetlenül a teacserjék fölött. Azt hiszem, esteledett, mire odaértünk, a kipakolás, a szobákkal ismerkedés után csodálkoztunk csak rá az elbűvölő látványra: a tölcsért formázó lejtő alján a város házai már csak sejlettek, egymás után gyulladtak ki a fények, balra nézve viszont ott magasodott a fehér köpenybe burkolózott Kanchenjunga (Kancsendzsunga), amelynek a csúcsáról vízszintes fehér füstgomolyagok szakadtak le, mintha füstölgő gyárkémény lett volna. Ez a látvány aztán végigkísért bennünket az egész úton, fent, 8000 m fölött szinte állandó az erős szél és az fújja le a csúcsokról a havat. A Kancsendzsunga egyébként a Himalája egyik legmagasabb csúcsa, sokáig abban a hitben voltam, hogy a második, de az igazság az, hogy talán a harmadik. Az őslakos lepcsák számára azonban ő az isten vagy az isten lakhelye. Ma Indrával azonosítják a szellemet, nem lehet tudni, mikor feledték el az ős-istenüket és az ki-mi lehetett? (Talán kutatók tudják, én nem találkoztam vele.) A csúcs a lepcsák teremtés-legendájának is szereplője. Szerintük az isten hógolyót gyúrt a csúcs havából és a jobbkezébe vette, majd szólt: "Légy férfi!" És megszületett az első ember. Ekkor újabb hógolyót gyúrt és balkezébe vette, majd szólt: "Légy nő!" És megszületett az első asszony. Nem mondhatók feministáknak a lepcsák sem, a nőknek csak a balkéz jutott.

Dardzsiling nem turisztikai érdekességként vált híressé - bár annak sem utolsó -, hanem a teájáról. Nem akarok most féltudományos vagy inkább majdnem teljesen laikus értekezést írni a teáról, bár sok érdekességet megtudtam az állami ültetvény menedzsereitől is, meg a Tata Tea magyar-nosztalgiával is átitatott első emberétől. Most csak annyit, hogy az angolok telepítették át Kínából és - mint az annyiszor történik a tudás, a know-how átültetésekor, az utód jobbnak bizonyult az ősnél: ma a világ koronázott tea-királya, minden vitán felül a dardzsilingi. A Tokaji borhoz hasonlítom legszívesebben, a dardzsilingi tea a tea Tokajija. Aki megszerette a teát, kultuszként fogyasztja, az nem szívesen ereszt le a torkán más minőséget, mint a dardzsilingit. Óriási területeken művelik és borzasztó munkaigényes, nem is tudhat másutt megmaradni, mint a kolduskénti fizetett munkaerő országaiban: Indiában, Sri Lankában, Kínában, volt szovjet köztársaságokban.

A teások vendégháza - mint említettem - a teaültetvény tetején, egy teraszon ült. Amrita és a másik család két rakoncátlan gyermeke lefekvés előtt kint játszott, mintegy 10 méterre a háztól, a szakadék szélén emelt korlát mellett. Nézem, békés fehér felhők gomolyognak a tölcsér-völgyben, a túlsó hegyoldalon sompolyogva, majd onnan leszakadozva alulról felfelé közelednek a teraszhoz. Alig lepődtem meg a szép látványon, amikor észrevettem, hogy a topolyához hasonló fák, jobbról, a város felőli oldalon másodpercek alatt tejföllé válnak, majd eltűnnek. Rohantam a gyerekekhez, kettőt szó nélkül átnyalábóltam, a harmadikat magam elé parancsoltam és rohantunk a házhoz. Az utolsó lépéseket tej-ködben, félig vakon tettük meg. Észbontó élmény volt! Ne menjen magas hegyre, aki nem találkozott még ezzel a száguldó szörnyeteggel, a felhő-ködděl. Halálos veszélyt jelenthet minden hegymászó számára.

A Kancsendzsunga hajnalban mutatta meg igazi szépségét. Derengett csak, amikor kiléptem a házból, hogy körülnézzek, "megszagoljam" a hajnali csípős levegőt. Fagypont körül lehetett, visszamentem pulóverért. Lépek ki az ajtón, villan a csúcs hósapkája, és le nem tudtam venni a tekintetem róla. A szivárvány legszebb színeiben játszott, fokozatosan átöltözve kékesfeketéből vörösesbe, abból narancsba, majd a sárga minden árnyalatát bemutatta, míg végül újra a fehér füstöt pipáló csillogó fehér hósapkával üdvözölte a világot. A természet két oldalát szerettem gyerekkorom óta: a vizet és a hegyeket. Ilyen szépséggel azonban csak a Himalája csúcsai ajándékoztak meg.

A városban kétszer jártunk, ködös emlékek között kutatok, az egyetlen onnan származó útikalauz [54] kicsit másként írja le a fekvését is, mint amint a lelki szemeimmel látom. A füzetecske valami gerincről beszél a völgy alján, amire a város épült, bennem viszont egyértelműen fecskefészek-kép maradt róla, mint a bulgáriai Veliko Tirnovoról is. A történelméről csak annyit, hogy az angoloknak megtetszett a vidék és megajándékoztatták magukat, azaz az Kelet-Indiai Társaságot vele nevetséges évi ellátmány fejében, amit valamelyik kis helyi nagyságnak fizettek. Igaz, aztán gyorsan megépítették a Himalája egyik gyöngyszemének tartott üdülőhelyet. Ma is az angol építészet emlékei uralják a városképet. Érdekesek voltak viszont az arcok: az átlag-indiainál világosabb bőrű, mongol arcú a lakosság jelentős része. Helyiek, mint a lepcsák, akiknek - mint az útikalauzból kiderül - írásuk és irodalmuk létezett, de nyomtalanul eltűnt, nepáliak (gurungok), Szikkimből átszármazott bhutiák. Az utóbbi évtizedekben a régóta ott élő tibeti szerzetesek mellett számos menekült telepedett le a környéken. Tarka világ, sok keleti szín, 4-5 jól ismert nyelv (nepáli és hindi, bengáli és angol) és számtalan nyelvjárás.

Kőrösi Csoma Sándor sírját is megkerestük. Nem különleges, se méreteit, se kivitelezését tekintve, de rendben, takarosan kezeltnek láttam. A kopjafa jelezte, hogy a sírmentő magyarok kitűzték a zászlajukat. Ez is rendben van tehát. Azóta persze egy szót se hallottam Magyarországon Kőrösiről, félek, nem is nagyon fogok. De nem kell a sír tönkretételétől félni: biztos vagyok benne, hogy a kalkuttai Asiatic Society és a nyu-

gat-bengáli kormány rendben fogja tartani. Nem csak számunkra különlegesen nagy ember ő, hanem Ázsia és a világ számára is.

Dardzsilingből vissza kellett ereszkednünk a síkságra, valahol Sziliguri környékén kellett nyugatra fordulnunk és rövidesen elértük a nepáli határt.

Nepált hosszas gondolkodás után kiemelem Indiából, és külön főcím alatt írom le mind a '82-es, mind pedig a '96-os élményeimet. Csak előbb befejezem Indiát.

A visszaút Kalkuttába fárasztóbbnak bizonyult, mint gondoltuk. Pokhara-ból (Pokara, Pokra) nem mentünk vissza Kathmanduba, hanem egyenesen leereszkedtünk délre, de annak ellenére, hogy a hegyi utakról hamar sík terepre értünk, lassan haladtunk: az út elkeserítően pocsék volt, a forgalom nőttön nőtt, Benáresz(w181) előtt szinte teljesen bedugult. Mégis örültem, hogy autóval közlekedtünk, megismerkedtünk Uttár Prádés félsivatagos, bozótos vidékeivel, hébe-hóba láttunk a földeket faekével kapirgáló parasztokat. Itt csodálkozhattunk rá a legtöbb és legősibb öntözésre használt eszközre: bivallyal hajtott fakerekekre a rájuk kötözött kerámia-korsókkal, amelyek csatornából merték és a szántóföldre ürítették a vizet, bőrtömlős csúszdákra, amelyek a primitívizmus csúcsának jelképeként szerepelhetnének a világ bármely múzeumában. Nem emlékszem pontosan, hogy is működtek? Próbáljanak elképzelni olyan faácsolatot, amely csúszdát formál. Annak egyik vége csatornába ér, abba engedik bele a tömlőt, a szerencsétlenül hátráló-faroló igavonó bivallyal vagy ökörrel, a másik vége vízszintesbe megy át egy vályú fölött, oda húzza fel az igavonó, abba ürítik a tömlőt és az szállítja az életet adó vizet a termőföldre. Évezredek óta használhatják ezeket a módszereket. Felfoghatatlan, hogy kis befektetésekkel, az ősprimitív módszerek kiváltásával meg lehetne duplázni az ország mezőgazdasági termelését, mégse történik (történt a 80-as évekig?) érdemleges változás ezen a területen. A Gangesz több mellékfolyóján hajtottunk át, a legnagyobb a Gaghara volt, ezeknek a folyóknak a mérete még emberinek tűnt.

Ránk esteledett, mire megtaláltuk a szállónkat, utcai fények mellett kerestük a sok riasztó, "Hotel"-nek kitáblázott förmedvény között a miénket. Nagy kő esett le a szívünkről, amikor végre rátaláltunk: kellemes, kulturált épület, jól bútorozott szobák. Nagy kertjében jó lett volna sétálni egyet, de hullaként estünk ágynak. Másnap dél előtt tovább kellett utaznunk, hogy időben Kalkuttába érjünk, ezért akkor nem egészen fél nap állt rendelkezésünkre, hogy "megkóstoljuk" India legszentebb városát. Megreggeliztünk és az autót útra pakolva próbáltunk minél közelebb jutni a Gangeszhez. Elég messze kellett leparkolni, mert a város ugyan 7-8 km hosszan nyúlik el a folyó bal partján, és a vízhez állítólag 80 utca vezet le, de tartott még a hindu Újév, a Diváli, a korareggeli órákban is áthatolhatatlan tömeg özönlött a szűk, kis boltokkal teletűzdelt utcákon. Leírhatatlan látvány fogadott bennünket már a lépcsők felé közeledve: kis terecskébe nyílt 2-3 utcácska, a teret toldozott-foldozott ponyvák fedték, annyira, hogy félhomály uralkodott. Minden talpalatnyi hely foglalt volt valamivel, pul-

ton kínált áldozati kellékekkel, gyertyákkal, füstölőkkel, a pult alatt heverésző és sarkokba húzódó emberekkel. Hosszú szakállú, még hosszabb botra támaszkodó, a fél testüket takaró nyakláncokat viselő, Síva-jellel festett homlokú szaduk és pöttöm gyerekek koldultak, fiatalemberek, idősebbek kínálták a csónakjaikat. És pár lépéssel lejjebb "tábori konyhának" se csúfolható tákolmányokon főztek, az étel mellett vizet, Cola-t és egyéb hűsítőket kínáltak.

Azt hittük, pár lépés és kitárulkozik a part látványa, de a lépcsőkhöz érve csak a folyó közepét és a parti ernyőtömeget láttuk, amik takarták a partot. Oldalazva és lefelé haladva végre eljutottunk addig a pontig, ahonnan a folyó partja és a jobbra eső épületek is láthatóvá váltak. Nehéz tudomásul vennem, hogy akkor nem készítettem használható fotókat a feltárulkozó látványról, így hát a '96-ban készültekből készítettem tablót "Varanasi - Benares" címen, mert közülük a vízközeli fotók, a fürdőzők, a mosó nők, a konyha és társai érzékeltetik, mit láthattunk (CD). Hoppá, megtaláltam a mindössze 7 fotóból álló '82-es gyűjteményem és felraktam a '96-os képek közé. Az első három kép a városban készült, a többi a parton zajló életet és a jobbra-balra nyíló kilátást kapta el. A megírandók vázlatának összeállításakor, amikor kicsit mélyebben elmerültem a gondolataimban, a szemem ideghártyájára vetítettem a "fel nem vett fotókat", ott nem jártak számára biztos nagyon furcsán csengő megfogalmazások csúsztak ki az ujjaim közül, sorolok, idézek néhányat: "a pokol bugyrai, a folyón úszó hullák, megtisztulók fürdője, a napsugárba feldobott víz, guruk és tüzek, pernye, mosó nők, ernyőtömeg, a szennytől átitatott templomok, és a mindezt átható alázat és áhítat" - jegyeztem fel magamnak. Hát igen, tömören ezt láttuk akkor, lehet, ha megpróbálom kifejteni ezt a leírást, csak rontok rajta. Talán-talán érdemes azért kicsit többet mondani róla. A "pokol bugyrai" azokra a sarkokra, homályos fülkékre, beugrókra vonatkoznak, ahol emberek vagy azoknak tekintendő lények "laktak", láthatólag ott töltötték egész életüket. Rongyokon heverészve, "semmi" ruhában, ápolatlan hajzattal, mintha hosszú hajukat és szakállukat soha nem mosnák, körülöttük néhány használati cikk, edény, evőeszköz, tükör. És semmi jele, hogy szenvednének, hogy ezt az egész világot többnek hinnék, mint valami álmot, lebegést a semmiben. "A folyón úszó hullák" - írtam és lehet, hogy ez így nem is igaz, mert hát a halottakat elégetik és csak a hamvaikat szórják be a vízbe, akit pedig el nem égetve engednek át a szent folyó hullámainak, arra nehezéket kötnek, de valamit láthattam, ami ezt a képet vetítette elém, valamik úszhattak épp a vízen, amiknek nem volt köze az általunk ismert kulturvilághoz, amiről hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az egyetlen helyes világlátás. Ki tudja, mik keltették bennem ezt az érzetet? "A megtisztulók fürdője" - emlékeztem és ez így egy csöpp abból a tengerből, ami évezredek óta folyik Benáreszben, illetve hát a mindinkább kedvelt ősi nevén Varanasziban, ez az, amiért Varanaszi Varanaszi: évente milliók zarándokolnak oda, hogy megmosakodva a folyó vizében, megmerítkezve benne lemossák a múlt és jövő bűneit magukról. Odabandukolnak hajnalban a folyópartra,

még szappant is visznek magukkal, mosakszanak derékig a vízben állva, míg mellettük egy namasztéba merült hívő mormogja a könyörgését, imáját, majd a szinte álom-áhítatból ébredve két tenyerét felfelé fordítva és összerakva vizet merít és azt a felkelő Nap sugarába dobja, amiben sziporkázó gyöngyökké esik szét. Ima Sívához, mert Varanaszi Sívával egyenlő, ima a mindenhez és a semmihez, ima a vagyonhoz és a nincstelenséghez, ima a meg nem érthetőhöz, a fel nem foghatóhoz, ima a feloldozóhoz. Istenem, milyen megrendítően mély hit! Az se zavarja egyikőjüket sem, hogy a folyást tekintve pár méterrel "feljebb" asszonyok - amellett, hogy fürdenek is - hatalmas mennyiségű szennyest mosnak ki a folyó vízében. Mitől is félnének, mitől is undorodnának, amikor a folyó szent, mindent megáld és megtisztít, Síva pedig most biztosította őket bűneik feloldozásáról? Isznak is a vízből. Benne állva merítenek belőle, a fejükre hintik a nagyját, a maradékot pedig felszürcsölik a tenyerükből. "Guruk és tüzek, pernye" - írtam, mert jellemző kép a parton is, kijjebb is: "szent emberek" tábortűz mellett (törökülésben) ülve fogadják a hívőket, az adományaikat, idő sincs nagyon igehirdetésre, mert jön az újabb hívő, de hát ő a szent ember, elég, ha rád néz, ha áldását adja, ha elfogad tőled akármit. És a halottégető "ghat" tüze, a guruk-szaduk tábortüze, a "konyhák" pernyét termelnek, a vízen is valami olajos réteget képez, a lábad alatt is érzed. Templom templom hátán, csak betekinteni van idő, de érzékelhető, hogy a nagy tömeg, az áldozatokkal mindig velejáró virág és olaj valami szennyes vagy annak tűnő réteget képez a padlózatán, de nem érdekel senkit és semmit, mert csoda történik, csoda zajlik, a hit és áhítat, az istenek világába kábulás ésszel nem követhető pillanat-csodáiba látsz bele. "Hihetetlen" - mormogtam és nem szabadultam sem a látványtól, sem a hittől, sem a kábulattól. "Hihetetlen" - mondták a többiek is és fejünket rázva vonultunk vissza a kocsihoz. Hogy láttunk-e valamit is abból az épület-csodavilágból, ami Varanaszi másik arca, nem tudom, ezért itt nem is foglakozom vele. Tíz év múltán (l. a következő főcímet) több időnk volt Amritával, ott foglakozom majd az építészettel is.

Most csupán annyit Varanasziról, hogy valószínűleg a kis földgolyóbisunk legősibb, megszakítások nélkül élő városa. Fodor [1] szerint (330. old.) Babilon, Ninive és Théba kortársa, de míg ezek a városok ősidők óta csupán műemlékek, addig Varanaszi nem később, mint a Kr. előtti VII. évszázad óta a hinduizmus legszentebb zarándokhelye vagy a legszentebbek egyike. Buddha Kr. előtt 500 körül látogatott ide és már akkor ősi városnak számított. Nyugodtan ki lehet jelenteni: aki nem látta Varanaszit, nem látta Indiát, aki nem látta Varanaszit, nem láthat mélyre a hinduizmus titkaiban, ha eljutsz Indiába, nem hagyhatod ki Varanaszit. Ez a város az indiai élet mikrokozmosza.

Feleségem elképedve nézett rám, amikor Benáreszből kiverekedve magunkat csendben megjegyeztem: "Itt szívesen tölteném nyugdíjas éveimet". Senki nem érti, akinek ezt mondom, pedig nem üres viccelődésként említem néha. Nem, mintha a titkok tudója lennék, de ennek a hittel és békével átitatott városnak a döbbenetes kisugárzása örökre rabul ejtett.

Benáresz környékén elmentünk Sarnath mellett, legalábbis csak annyira emlékszünk, hogy foglalkoztunk a gondolattal, vessünk legalább egy pillantást a buddhizmus egyik legszentebb városába, ahol Buddha, miután "megvilágosodott" Bodh Gayaban, elmondta első prédikációját. Az idő nagy úr, a buddhista tanítások indító-állomásáról nem maradt megfogható emlékünk. Ezt pótlandó ajánlom a figyelmükbe a 182. weblapot.

Ugyancsak "elmentünk mellette" emlékként maradt meg az India két legszentebb folyójának, a Gangesznek és Jamunának az összefolyása (sangam), ahol, Allahabad városánál tartják a hinduizmus legnagyobb, fürdés-tisztulással egybekötött fesztiváljait, évenként a Magh Mela-t(w210), tizenkét évenként pedig a Kumbh Mela-t(w211) (bonyolultabb és még elképesztőbb). Láttam egy filmet a legutóbbi Kumbh Mela-ról, ajánlom mindenkinek a figyelmébe, ha rátalálna, szentelje rá az órácskát, megéri. Elmesélni ugyanis rendkívül nehéz lenne. Milliók vak hite, tolongás a szent víz cseppjeiért, hit, hit és hit.

XXXIII. BÚCSÚ KALKUTTÁTÓL (ÉS INDIÁTÓL)

Elég ügyetlenül raktam időrendbe a Kalkuttából tett kirándulásokat, de - gondolom - nem tragédia, hogy 1982 őszéről átugrunk az 1985 nyári búcsú perceire.

Feleségem szerint szörnyű évek voltak, nem menne vissza Kalkuttába semmi pénzért. Megértem. Számomra azonban három munkás év, és sok siker helyszíne.

A sikerre jellemző és nem tartom szerénytelenségnek, hogy ismét megemlítem, sőt azzal zárom beszámolómat, hogy Jyoti Basu, Nyugat-Bengál miniszterelnöke, az indiai munkásmozgalom vezéralakja, India XX. századi történelme 100 legkiemelkedőbb személyiségének egyike és felesége velünk töltötte az elutazásunk előtti estét, nálunk vacsorázott. Ennél nagyobb megtiszteltetés nem érhet embert és az általa képviselt országot Nyugat-Bengálban.

Ezért számomra a búcsú fájdalmas volt.

XXXIV. UTÓSZÓ, NAGYON RÖVIDEN

Felvethető a kérdés, mit kaptunk Indiától, mit köszönhetünk Indiának?

Felsorolhatatlan!

A külföldiekkel szembeni befogadóképességet, a más vallások, idegen gondolatok tiszteletét.

Az erőszakmentesség filozófiáját.

A tudás előtti mély hódolatot!

A legfontosabb, hogy megtanultuk: nem biztos, hogy Európa a világ közepe, nem biztos, hogy a zsidó-keresztény vallások helyes utat járnak vagy mutatnak a világnak, hogy teljesen más, ősibb kultúrák, gondolkodásmód, világlátás létezik és el kell fogadnunk őket, sőt tanulnunk és tanulnunk kell tőlük.

Ez a megváltozott világlátás a legnagyobb kincs, amit magunkkal hoztunk Indiából. Soha ki nem törölhető, el nem lopható kincs.

Hozzáteszem, mert a kezembe akadt egy margó-firkám (ezúttal talán tényleg saját gondolatom): "Nem a másság befogadása a lényeg, hanem az azonosság keresése és megértése." Magyarul: aktív kutatás vezethet igazi "valamennyien egy tőről fakadunk" felfedezésre!

TÍZ ÉV MÚLTÁN
(1996)

Amikor Amrita lányom - aki Bombayban született, ott tanult meg járni és beszélni, majd Kalkuttában kezdte el iskolai tanulmányait és élt velünk három évet - elérte a felnőtt kort, 16. születésnapján kapott tőlünk két ígérvényt. Az egyik arról szólt, hogy vállaljuk egy USA-ban teendő túrájának költségeit, a másik pedig ígéret volt egy indiai kirándulás finanszírozására. A célt, gondolom, nem kell nagyon részletezni: a világ két szélsőségével, legerősebb gazdasági hatalmával és szülőföldjével, az egyik legszegényebb és nyomorúságokkal teli országával akartuk megismertetni, mielőtt kilépne az önálló élet viharaiba. Az USA-t végül önállóan abszolválta, egyetemi ösztöndíjjal három hónapot töltött Buffaloban, Indiába viszont az ígéret felhasználásával, kíséretem mellett tett kirándulást. Bár időbeni és anyagi korlátok szűkítették a lehetőségeket, Nepált, mint felejthetetlent és a hinduizmus legortodoxabb fellegvárát felvettük a programba. Nem tartok részletes beszámolót, csupán a változásokra és a felvillanó friss élményeimre korlátozom a mondandómat. Kiegészítésként is csak a saját, az úton készült fotóinkat is tartalmazó fotógyűjteményeket kínálom (a mellékelt CD-ben).

A repülőút jóval kellemesebb volt a korábbiaknál. Nem lehetett az ülésen guggoló utast látni, a gépen terjengő szagok is kellemesebbek voltak. 1996 január 16.-án érkeztünk Mumbai-ba. Nem lepődtünk meg az új néven, India néhány évvel előbb tért vissza Bombay, illetve a várost alkotó egyik sziget ősi nevére, én annál inkább a repülőtéren, amely gyökeresen jobb képet mutatott, mint a hetvenes évek reptere: kibővült, egyszerű maradt, de szép tiszta lett és légkondicionálták az összes termet, ahol utasok mozogtak. Az alkalmazottak, hivatalnokok egyenruhája is kulturáltabb, tisztább, az ügyintézés gyorsabb volt, mint amihez hozzászoktam anno. Az is meglepett, hogy a Sheth-család, volt kapcsolatom, a családfő kivételével teljes létszámban megjelent és üdvözölt bennünket. Az elszállásolással is "rászedtek" bennünket, a klubjukban rendelkezésükre álló vendég-lakosztályban töltöttük a három éjszakát. A nappaliban hatalmas virágcsokor, gyümölcsöstál, édességek. Igazán megható volt, hiszen semmi okuk nem volt "korrumpálni", tudták, nem várhatnak tőlem semmit. A megtiszteltetés - gondolom - elsősorban Amritának szólt, akit születése óta ismertek és akinek a neve India-szeretetünk jelképeként értékelődött a szemükben. Ezt az "üzletemberek klubját" nem ismertem, most kétszer is volt alkalmunk élvezni az angol hangulatot indiai konyhával és utánozhatatlan indiai szívélyességgel, halk előkelőséggel fűszerező atmoszférát, egy ebéd és egy vacsora erejéig. Kocsit, sofőrt is kaptunk, amire igen nagy szükség volt: Bombay lakossága elképesztő méretekben nőtt meg, ahol én korábban nyugodtan vezettem a kocsimat és haladni is tudtam, most pokoli zűrzavarral káprázтatott el, a gyalogosok, kerékpárosok, kézikocsik, robogók, régi és modern,

új kocsik tömege ömlött az útkereszteződésekben percekig, a lámpák nem sokat számítottak. Az új kocsikról hallottam, olvastam, de látni, hányféle komoly típust gyárt India, meglepetésként ért. És örültem neki. Ugyanúgy, mint a mobil-telefonnak, amik Mumbaiban már használhatók voltak.

Itt lepett meg először, hogy gyakorlatilag eltűnt a szári, ez a csodaszép női ruhadarab. Esti viseletként, vacsorához hordták ugyan az előkelőbb (gazdagabb) körök hölgyei, meg akiknek termetre nem illett a modern farmer vagy akár a pandzsábi, de a középrétegeken és fiatalokon nem lehetett látni. A gyors modernizáció egyik jele, de valami gyönyörű dolog tűnik el Indiában is, mint annyi más, hagyományőrzéséről (is) híres országban.

Megnéztünk mindent, amit Bombay-Mumbai két nappal és egy reggel alatt nyújtani tud, a mind jobban tetsző Elephanta Caves-el együtt, azt hiszem nem többet, mint amit az alapszövegben leírtam. Jártunk a kórháznál, ahol Amrita született, a Breach Candy Swimming Clubnál, ahol élete első másfél évének délutánjait töltötte. Találkoztunk a "gyerekgyártó" Dr. Padma Mehta-val, akinek a világra jöttét köszönheti. Aranyos őrmesterként emlékszünk rá.

Egy pillanatig visszatérek az Elephanta Caves-hez tett kirándulásra. Odafelé hajózva megismerkedtünk egy fiatalemberrel, akiről kiderült, hogy az édesapja a Világbank egyik vezetője, ha jól emlékszem, elnökhelyettese. Filozofálgattunk a volt szocialista táborban zajló gengszterváltásról. Nagy örömömre - mint közgazdász, de lényegében apja álláspontját ismertetve - teljesen egyetértett az akkor még csak aggodalmakként ismertetett véleményemmel, hogy nem lehet ezeket a tervgazdaságokat pillanatok alatt átállítani, eladni, a népességet pedig a fejlett gazdaságok krízisei alatt alkalmazott megszorításokkal rendbe rakni, mert a lakosságnak nincs hová hátrálnia, illetve csak szakadékba tud szorulni. Hangsúlyozottan ismételgette, hogy édesapja évek óta ezt a véleményt hangoztatja, mindhiába. Én is mindhiába járatom a számat, a tőke ereje mindenen átgázol.

A jóval nagyobb tömeg ellenére nem tűnt olyan nyomasztónak a koldus-hadsereg, kevésbé voltak talán tolakodók a hordárok, taxisok.

Shethék kikísértek bennünket a 19.-én délután Udaipurba induló Indian Airlines géphez, békében elbúcsúztunk egymástól.

Rövidesen egynapos kálvária kezdődött. A gépünket sokáig nem jelezték, majd késést jelentettek be. Órák múlva, amikor a nyugati utasok - voltak húszan-huszonöten - már üvöltöztek az előkerülő ügyeletessel, bejelentették, hogy a gép műszaki hiba miatt csak másnap indul. Ismerve az Indian Airlines körüli állandó gondokat és azt, hogy a mi járataink közel felét is csak a Sheth-család közreműködésével, a bombayi központnál sikerült biztosítani, kivert a hideg veríték. Az egynapos késés "csak" a következő városra tervezett programokat dönti félig romba, de ha - mint annyiszor, ezúttal is - a járat esetleg két napra is kiesik, az egész útitervünk dől romba, mint a dominó-sor. És

a kálvária csak ezzel a nyilatkozattal kezdődött. Az ügyeletes vagy két óra hosszat hárított minden elszállásolásra vonatkozó követelést, majd átirányított mindenkit egy szinttel lejjebb és fél kilométerrel távolabb egy roncs-asztal mögött üldögélő gyanús alakhoz, aki végül kiadott két vócsert egy ismeretlen szállodába és oda-vissza buszra. A sötét kinézetű hivatalnok is gyanús volt, a rozoga, kárpitozatlan mikrobusz és pilótája viszont már megijesztett. Amint a busz, a város felé haladva, félúton letért a reptéri útról és kivilágítatlan, úttalan utakon haladt, gyöngyözni kezdett a homlokom. A szálló külső képe is elkeserítő volt, azonnal világossá vált, hogy úgynevezett "indiai" szállodához érkeztünk. Zseblámpás, magát sállal melengető alak vezetett fel minket az egy ember szélességű, kanyargós, sötét lépcsőkön a drótokon lógó, pislákoló égővel megvilágított szobába. Valami műköves zuhanyozóból jéghideg víz csöpörgött, de a guggolós WC mocska kétségtelenné tette, hogy jobb nem használni. Az ágyat megbontva feltárulkozott a hányinger szinten koszos-foltos ágynemű. Azonnal visszatakartuk és magunkra véve valami ruházatot, a pokrócon próbáltunk elaludni. Egyikünknek se nagyon sikerült. Életemben nem féltem ennyire, hogy valami gonosztett áldozatai leszünk, egy pillanatra se hittem, hogy reggel jön értünk a busz. Jött, megvagyunk, túléltük. Igaz, Amritába belészorult a széklet, ettől kezdve Delhiig, ahol orvosi segítséggel sikerült újraindítani a bélműködését, nem tudott az üggyel mit kezdeni. Az orvos szerint az időkülönbség, az éghajlat- és konyha-váltás is kiválthatja a gondot, de... ez a kaland szörnyű volt. A feleségemnek el se mertük mondani, innen jut a tudomására, ha elolvassa. Biztos vagyok benne, hogy a reptéri személyzet és a szálló maffiája kezébe kerültünk, akik az Indian Airlines-t kopasztották meg. Aláírattak velem valami papírt, amin horribilis, mondjuk ötcsillagos szállónak megfelelő összeg szerepelt...

Elmondtam, de nehogy valaki is annyira megrettenjen, hogy ne vállalkozzon Indiába utazásra. Egyetlen tanácsot viszont ne feledjen: ha ilyen szituációba kerül, ne hagyja el a repteret, egyáltalán a biztonságos környezetet. Inkább hagyjon ki egy éjszakai alvást. Ha csoporttal utazik, ne szakadjon el, így se, a társaságtól.

A továbbiakban nem volt gondunk a járatokkal, az állandó félszt leszámítva. A repterekeken töltött idő általában nyugodtabban telt, mint a korábbi években, hatalmas tax-free üzletek, széles áruválasztékkal és jó árakkal várták az utasokat.

Szerencsénkre a következő helyszín a fantasztikusan szép, varázslatosan keleti és gazdag Udaipur volt. Itt kicsit futólépésre kellett fognunk a tempót, hogy pótoljuk a kiesést, végülis mindent láttunk, amit ott kötelező megtekinteni. Ugyanabban a Tajszállodalánc tagja Lake Palace-ban laktunk, mint az első túra alkalmával, az átriumra néző ablakokkal. Szenzációs hely, gyönyörű maga az épület, az enteriőr gazdag berendezései, díszítőelemei változatlanul utánozhatatlan kultúráról szólnak. A 21 év azonban lényeges változást is hozott: 1975-ben a szálloda ifjonc volt, pár hónappal az ottlétünk előtt nyitotta meg a kapuit, majdnem üresen kongott, az étteremben néhány asztalnál étkeztek, most viszont teli volt külföldiekkel, svédasztal rendszerű étkeztetés

folyt. Svédasztal, de milyen? Több konyha remekei közül lehetett válogatni, az indiai mellett kínai és európai ételek, trópusi gyümölcsök, változatos édességek és illatos, égő szantál-pálcikák töltötték meg az asztalokat. És az étterem a zsúfoltság ellenére keleti pompájával lenyűgözően elegáns, mondhatnám azt is, buja hangulatot árasztott.

A rombolás itt is észlelhető nyomokat hagyott, legalábbis meglepetéssel észleltem, hogy a Lake Palace elől eltűnt a vízben, oszlopon ülő nőalak, pedig milyen szép volt!

Dzséjpur-Amberre másfél napot rezerváltunk és - mivel visszazökkentünk a rendes kerékvágásba - ez elégségesnek is bizonyult a legfontosabb látnivalók megtekintéséhez. Itt nem változott a világ, hacsak a megnövekedett zsúfoltságot nem említem. Itt is elkövettem egy hibát, a taxis által ajánlott, igaz, elegáns üzletben vásároltunk egy karperecet a feleségemnek, amelyről Delhiben kiderült, hogy harmadát éri a kifizetett árnak. Az Air India budapesti irodájának bravúr-akciójával tudtuk visszajuttatni és megkapni a pénzünket. Újabb tanács: csak garantáltan jó hírnevű üzletben és lehetőleg az adott városban otthonos segítőtárs részvételével vásároljon értékesebb holmit, kedves utazó.

Delhire teljes három napot áldoztunk, ami igen gazdag program abszolválását tette lehetővé. Annyira, hogy számomra is tudott újat nyújtani. Az 1975-ben látottakhoz képest több helyütt barbár pusztítás nyomaival találkoztam. A Vörös Erőd legszebb épületeit hiába próbálják nagyon oda nem illő, csúf acélkerítésekkel, korlát-rendszerekkel megvédeni, ameddig az emberek felérnek, addig gyakorlatilag nem maradt semmi a remekmű féldrágakő-drágakő intarziákból, az alkotóelemeket kivakarták, kivésték, ott szégyenkeznek a csupasz-roncs design-ok. Biztos vagyok benne, firkák is jelzik, hogy a nyugati turisták barbarizmusa nem kisebb, mint a helyieké. A leheletfinom márvány-ablakrácsokból tenyérnyi darabokat tördeltek ki baltával levágandó kezek. Rettenetesen elszomorító látvány. De a barbár rombolást leszámítva is szörnyen elnyűtt például a nagymogul lakosztály padlózata. Ha most lezárnák a Vörös Erődöt a turisták elől, akkor is, nemzetközi (UNESCO) támogatással is évekig kellene dolgozni a rekonstrukción, és valószínűleg horribilis összegeket emésztenének fel a munkálatok.

A nemzeti kincsek elvándorlásának számtalan folyosója közül az egyik minden bizonnyal a delhi "tibeti bazár", ahol emléktárgyakra, ajándékokra vadásztunk. Az egyik legjobb boltocskában várakoznunk kellett, a tulaj két amerikaival volt elfoglalva, akik az érzékelhetően előre megbeszélt, kiválasztott régiségekért jöttek. Mindkettőnél nagy sporttáska volt, az egyik onnan szedte elő a dolcsikat. Majdnem beleszédültem: egydolláros címletekben se kevés férhet egy sporttáskába, de nem aprót szedett elő. Csak a napokban kapcsoltam össze ezt a látványt a Nepálban ellopott műkincsekkel foglalkozó weboldallal. Ott lopják, levándorol a delhi tibeti (!) bazárba, ahol sporttáskányi pénzért vásárolják fel amcsik és más fekete-kereskedők. Istenem, meddig lehet taposni-rabolni ezeket a valaha gazdag országokat?

A számomra is pluszt Tughlaqabad (Tuglakábád) és környéke jelentette, a Kutáb Minártól mintegy 10 km-re. Korábban kiesett a "látókörömből" (ahogy kiváló rend-

őreink mondják), senki se hívta fel rá a figyelmet. Pedig megérdemli. Fura indiai sztori ez is: az első Tughlaq (Tuglak) király, akit "szerencselovagként" dobott felszínre a történelem és aki egy nyolcvan évig (1320-1400 v. 1412) uralkodó dinasztiát alapított, két év alatt (figyelem, Garasország!!!) épített meg egy hét mérföld, azaz 12 km hosszú várfalat, hatalmas erőt jelentő erődöt, a falakon belül több mecsetet, palotát és lakosztályok százait. A fia nem volt rest és megölte, majd - a feltételezések szerint - lelkiismeretfurdalástól gyötrődve feladta az egész épület-birodalmat és elvonult 800 mérföldnyire (1350 km, csekélység) délebbre, a Dekkán-fennsíkra. Valószínűbb persze Baktay feltételezése, aki szerint mogul betöréstől félve vonultak biztonságosabb helyre. (Igaz is: dinasztiák öldöklése és lelkiismeret-furdalás - nem összeférő fogalmak!) Az onnan kiszorított hinduk alapították Vidzsájánagár-t, a nagy hindu hatalmi és kulturális központot. Az erődítmény romjai a mai napig jobb állapotban maradtak fenn, mint az ehhez képest mikronnyi magyar várak többsége, de az erődítménynél sokkal jobb és szebb képet mutat az út túloldalán található mauzóleum, ahol az apa és - a történelem fura fintorai egyikeként - a fia is örök álmát (vagy rémálmát) alussza. Most lapozgattam Baktayt [5], akinél látom, hogy az ugyancsak Tuglakok által épített Firozábád erőd- és palotaromjait lelegyinti (pedig bár sok olyan állapotban lévő várunk lenne!).

Majdnem elfelejtettem, hogy Delhiben teljesen egyértelművé vált: a lakosság igencsak meglepő gyorsasággal modernizálódik. Itt végképp nem lehet szárit látni, mindenki, aki az utcán mozog, modern öltözéket visel. Mélyebb értékű változásként értékeltem azonban, hogy a fiatalok között láttunk kézen fogva sétáló szerelmespárt, sőt, az egyik parkban csókolóztak is. Ilyenről a nyolcvanas években szó se lehetett. Adja isten, hogy ez a folyamat mielőbb teljes győzelemmel végződjön!

Az út második szakaszán egy-egy nap jutott Agrára (és Fatehpúr Szikrire), Kádzsuráhóra és Varanaszira. Visszatekintve nagy rohanásnak tűnik, Agrában annak is kellett lennie, Kádzsuráhót és Varanaszit viszont viszonylag nyugodtan néztük meg.

Agrában is elszomorított a sok pusztulás. A Tadzs Mahalt valószínűleg jobban tisztelik a látogatók, mint az erődöket és palotákat, mert azon az őrült rombolók viszonylag csekély pusztítást végeztek, de már ott is jól érzékelhető : vállmagasságig sok a csodaszép intarziákból kibányászott kövek csupasz lyuka. Ha így halad tovább, a Tadzs is a delhi Vörös Erőd sorsára jut. Az Agra Fortot viszont már radikálisabban, kíméletlenül teszik tönkre. Amint odaértünk a fia által palotafogságra ítélt Sahdzsáhán erkélyére, ahonnan a Tadzsot szokta esténként nézni, meg akartam mutatni Amritának azt a zöldes követ, amelyik a várfalba volt ültetve és amelyik tükrözte a Tadzsot. Állítólag a nagymogul is szerette így nézegetni szerelme palotáját. Hűlt helye volt. Meg tudtam mutatni a többi hiányzó kőnél valamivel nagyobb lyukat, de az önmagában is értékes követ, amelynek a muzeális értéke felmérhetetlen, valaki kiszedte. Lehet, olyan, aki csak egy emléket akart zsebre vágni. Szörnyű!

Kádzsuráhóhoz nem fűződik olyan élményem, olyan látnivaló, ami az első túrám során elkerülte volna a figyelmemet. Béke volt, kevés turista, szinte elhanyagolható zaklatás a helyi szegények részéről. Itt történt? Nem vagyok benne biztos, de valószínű: kicsit elbarangoltunk Amritával magához a faluhoz. Ősi, poros utcák, nagy szegénység, mégis tisztességesen kifestett házikók, furcsa maradványai valami ősi templomnak. Tán köd az egész? Mindenesetre ott, ahol voltunk, a templomok és a falu között pár gyerek bújt elő a semmiből, az egyik négykerekű fém-asztalkát tolt elém, tele régiségekkel és utánzatokkal, friss készítményekkel. Nem igen tudta, hogy értékek is vannak a holmijai között. Szinte azonnal kiemeltem egy réz Baladzsi szobrocskát, legalábbis szerintem azt, a kéztartása jelezte, hogy hiányzik a fuvola, amelyet szinte mindig használ, fogtam itthon egy hosszú gyufaszálat, beillesztettem a fuvola helyére, és most itt néz rám, miközben muzsikál.

Azt nem volt nagyon könnyű megoldanom, hogy mint apa miként adjam elő a 18-éves lányomnak az erotikus szobrok tartalmát, valószínű szimbolizmusát, de aztán kiderült, hogy el tudunk csevegni róla.

Az utolsó indiai állomás, Varanaszi vagy Benáresz majdnem teljes egészében új volt számomra is, hiszen először, 1982-ben épphogy rácsodálkoztunk, döbbenten bámultuk, csak zavaros emlékek maradtak meg róla. Ezúttal ott aludtunk egy éjszakát, kiváló szállodában, és mivel másnap csak korán délután repültünk tovább Katmanduba, két félnap állt rendelkezésünkre. Jól osztottuk be az időnket, az első nap déltájt bevitettük magunkat taxival a parthoz, illetve ameddig egyáltalán be tudott vinni. Annak ellenére, hogy nem volt ünnep, a tömeg ugyanúgy hömpölygött, mint '82-ben, a Diwali (hindu Újév) végén. Sokadszor mondom, hogy leírhatatlan az az embermassza, ami Varanaszi békéjét, a bűnbocsánatot keresi. Próbáltam népességi adatot találni, de ez is európai kérdés lehet, nem sikerült pontos számra akadnom. Azért merült fel bennem, mert a városból alig lehet látni valamit, a számtalan (állítólag 80) szűk kis utácska mind a megtisztulás szent folyójához, a Gangesz északi partján fekvő 7 km hosszú lépcsősorhoz, a ghat-okhoz (gát) vezet, a folyóval párhuzamosan haladni vagy a lépcsőkön, az imádkozó, illetve a megmerítkezéshez készülő emberek között lépegetve, vagy a városba visszaballagva és ott keresztutat keresgélve tud az ember. Pedig ez a labirintus valószínűleg egymillió ember lakhelye, és az itt található templomok száma állítólag 2000. Érzékelve a közlekedési nehézségeket, beültünk egy csónakba és úgy néztük meg a város partra néző épületeit, amelyek ámulatra méltó méreteikkel és keleti szépségükkel megbabonázzák az embert. A folyóról nézve jobbra fokozatosan emelkedik a város, a csúcsponton méreteivel a delhi Jama Masjid-hoz hasonló mecsetet emelt Aurangzeb, az egyetlen ortodox nagymogul. A ghat-okat több szakaszra osztják, a folyóról nézve balszélső a Burning Ghat, a közösségi halottégető. A csónak evezőse, egy huszonéves, nagyon értelmes és angolul érthetően beszélő fiatalember mesélni kezdett. Elmondta például, hogy a pigmenthiányos bőrű halottakat nem égetik el (babonából

vagy fertőzéstől félve?!), hanem rongyokba bugyolálják őket, nehezéket kötnek rájuk és a folyóba dobják a nyomorultakat. Érdekes regét is előadott, nagyon sajnálom, hogy nem jegyeztem fel azonnal, így most csak tapogatózva tudom előbányászni a memória rejtekeiből. A Holddal hozta összefüggésbe a város fekvését és a folyó félkörívű kanyarulatát, mondván, hogy a folyó a félholdat rajzolja a földre, a várossal szemben haladva áldást osztogat a sugaraival. Hosszabb és érdekesebb volt a rege, kár, hogy elveszett. Ahogy sötétedni kezdett, mind több csónak kötött el a parttól, és kis úszó gyertyákat eregetve a vízre imádkoztak. Megható látványban volt részünk. Hallottuk már, az evezős is mondta, hogy hajnalban a legszebb a folyó és a part, megbeszéltük vele, hogy reggel várni fog bennünket.

Varanaszi egyébként a világ legősibb "élő" városa és a főistene, Síva a legősibb istene. Az utóbbira nem esküdnék meg, de valószínűsíthető (a zoroasztrianizmus és Egyiptom versenyezhet vele).

Az áhítatról, hitről a Kalkuttáról szóló írásomban írtakat nem ismétlem meg, ismét ámulattal néztük, ahogy a zarándokok derékig a vízben állva keresték a napfényt, és a Gangesz vizét úgy dobálták fel, hogy a cseppeken megtörjenek a Nap sugarai. Körülöttük asszonyok mosakodtak, mosták szennyesüket, hihetetlen, hihetetlen.

Reggel újra vízre szálltunk és tényleg lélegzetelállítóan szép volt a vékony párarétegen a folyó felett, a felkelő nap sugarai fokozatosan színezték át a folyót, a magas palotafalakat. Felejthetetlen.

Három épületet emelnék ki a ghat-oknál látottakon túl. A városban megkerestük a Vishwanatha (Majom)-templomot, aminek tulajdonképpen csak az arany tetejét, kupoláját lehetett egy felette húzódó sikátorból megcsodálni. Ebbe a templomba kizárólag hinduk léphetnek be. Pár lépésnyire, egy kis térről közelíthető meg a Durga-templom, amelynek kinyújtott nyelvű oltárszobra bizony nem tartozik a léleknyugtató látványok közé.

A város nevezetességei közé tartozik a volt varanaszi maharadzsa palotája, a Palace of Ramnagar, amelyik a folyó túlsó partján található. Pontonhídon kellett átgyalogolnunk. Nem túlságosan érdekes múzeum: fegyver- és hintótár és hasonlók.

A varanaszi reptéren mondtunk búcsút Indiától. Én immár végleg, Amrita remélhetőleg megmutatja ezt a csodavilágot a férjének és leendő gyermekeinek. Én sok sikert kívánok Indiának az ősi kultúra megőrzéséhez, a békés és gyors fejlődéshez és az iszonyúan elnyomott tömegek jólétének megteremtéséhez.

A túránkat Nepálban folytattuk. Onnan egyetlen bombayi átszállással repültünk haza.

NEPÁL
(1982 ÉS 1996)

Fantasztikus világ! Indiából nézve sűrített, a világ legmagasabb hegycsúcsai közé varázsolt, ortodox India. Északról nézve minden bizonnyal átmenet Tibet és India között. Életem rendkívüli élményei közé tartozik. Kétszer volt szerencsém látni, mindkét alkalommal szájtátva bámultam, őrültként fotóztam.

Megkísérlek visszaadni valamit ebből a mesebeli világból. Két könyvet, a "Kathmandu Valley"-t [67] és a "Himalayan Art"-ot [65], egy útikalauzt, az "India & Nepal"-t [37], valamint a nepáli kézművességgel foglakozó, az irodalomjegyzékben nem szereplő néhány füzetecskét és pár weblapot(w213, 214) hívok segítségül.

***

Kalkuttából tett körút során látogattunk először Nepálba. Katmandura és környékére, meg Pokharára futotta az időnkből. A teljes körút első szakasza Sziliguri-Dardzsiling volt, ahonnan visszaereszkedve újra érintettük Sziligurit, ott nyugatra fordulva értünk a határra. Az út jó darabon a Himalája előhegységeinek lábainál futott, eleinte kopár, szavannás vidéken, aztán megjelentek a lombhullató cserjék, majd fák. Kb. 350 km-t tettünk meg az elágazásig, ahonnan a Katmanduba vezető hágó szerpentinje kezdődik. A mai napig nem tudom, jól értékeltem-e a vegetáció helyzetét, ugyanis nem volt tudomásom arról, hogy a tűlevelűek között a vörösfenyő lombhullató, meg hát arról se, hogy azon az éghajlaton a lombhullatás mikor következik be? Így a döbbenet erejével hatott rám, hogy óriási területeken kiszáradtnak tűnő fenyőerdők mellett vezetett az út. Pár évvel előbb kezdett foglalkozni a világ a "savas esők" okozta rettenetes károkkal, én ilyen esők visszafordíthatatlan pusztítása eredményeként értékeltem a látottakat. Adja isten, hogy tévedtem és csak egy télre szóló kopaszodás rémített meg. Mindenesetre félelmetes, szívszorító látvány.

Alig kezdtük el a hegyekre kapaszkodást, a mindig megbízható, kiváló sofőrünk mértéktelenül lelassult, bizonytalanná vált. Hamar kiderült, hogy életében nem járt hegyek között, nem volt birtokában azoknak az egyszerűnek tűnő, de tulajdonképpen tapasztalatot igénylő technikáknak, amelyek a szerpentineken is elfogadható tempójú haladáshoz elengedhetetlenek. Felajánlottam, hogy átveszem a vezetést és Nandu kebléről hallhatóan gördült le egy szikla. Nem akármilyen szerpentint kellett megzabolázni: az én agyamban 120 km folytonosan kígyózó út él, de valahol 200 km-ről olvastam. Mindegy. Ezt a távolságot úgy kell leküzdeni, hogy az út aszfaltút ugyan, de a felszíne töredezett, vízátfolyások árkai tarkítják, hogy a tűkanyarok jelentős része több, mint 180 fokos, ha mer, és visszanéz az ember, nem látja, honnan jött, nem volt korlát

egy szál se, az út korlátlan szélén több száz méteres szakadékokba lát az, aki nem a rémülettől dermedten csak előre mereszti a szemét. Szinte hihetetlen, de bemérte az ember a kanyart, annak megfelelően forgatta a kormányt, de ha az út szélét keresve kinézett, már nem látta. Velünk volt egy másik magyar család, váratlanul megálltak és dudáltak. Stop, mi a gond? Mondja a családfő, hogy a felesége nem bírja, tengeri betegséget kapott, hánynia kell. Megtörtént, aztán hátra döntötték az ülését (tengerészek, vitorlázók tudják, hogy rossz politika, a legrettenetesebb vihar látványa is megnyugtatóbb, mint a hánytorgó kajüt), hogy ne lássa a veszedelmeket. Nehezen telt az idő és én is nagyot lélegeztem, amikor felértünk a hágóra, a legmagasabb pontra, ki volt táblázva: 2650 m (vagy 2560?). Kis térség, alkalom a pihegésre. Kiszálltunk, lazítottunk. Feleségem vette észre a virág-erdőt. Az út szélétől az erdős hegyoldalig terjedő lankás trópusi színekkel tündökölt. Nem hittünk a szemünknek: orchidea-erdő mellett parkoltunk. Csoda-világ, vad illatok! A térség északi széléről le lehetett látni a főváros völgyére, illetve a fennsíkra, ahová - mint kiderült - kevésbé meredek és veszélyes szerpentin vezetett. Ez az útszakasz csupa kellemes meglepetéssel szolgált: javult az út minősége, virágzó, sértetlen zöld környezet fogadott bennünket, és nagyon intenzív teraszos mezőgazdasági művelésre láttunk rá szinte az egész úton. Mind a saját fotóimon, mind a barátom felvételein felbukkannak ilyen területek. Szép és megnyugtató látvány.

Készülve Katmandura lapozgattam a forrásmunkákban, beleértve a weblapokat is, és ismét megbabonázottnak érzem magam. Az egyikben ugyanazzal a tömör megfogalmazással találkoztam, amit az első mondatomban használtam: ez a királyság sűrített, megőrzött (=ősi) India ("compressed, preserved India"). Nem lehet teljesen véletlen az azonosság, ez Nepál. Aki írta, hozzáteszi ugyan, hogy "kínai beütéssel", de ez csak abból eredhet, hogy Tibetet Kína részeként kezeli az illető, mert a "beütés" igaz, de ez a beütés tibeti, azt hiszem szigorúan kezelhetően tibeti.

Este érkeztünk meg Katmanduba(215, 216, 217. weblapok és Nepál1. tabló a CD-n), a szálló közepesre sikeredett, ősszel és az 1400 m körüli magasságban is áporodott, penészszagú levegővel lepett meg bennünket és nem működött a légkondicionálás, pedig jóval 30 fok fölötti nappalok tartották még magukat. Másnap elindultunk az indiai átlagnál tisztább és valamivel kevésbé zsúfolt városba. A Durbar Square (a durbar nepáliul palotát jelent, tehát Palota-tér) épületeinek, szobrainak jellegzetességei végigkísértek bennünket egész Nepálban, kivéve Pokharát. Hamar megtanultuk azt is, hogy Nepál is a "leg"-ek világa. Mindjárt a tér északnyugati sarkában megtekinthettük a világ legrégebbinek tartott faépületét, a Kasthamandap-ot. Állítólag a XII. században építették egyetlen fa anyagából, a méretei alapján ez hihetetlen. Valóban, az ismertetők is misztikus fának tartják. A délről Tibetbe igyekvők szálláshelyéül szolgált. Természetesen nem ez a legfontosabb látnivaló Katmanduban vagy akár a Durbar Square-en. A másként Hanuman Dhoka-nak is nevezett tér ezt a köznép által használt nevét a majom-isten, Hanuman szobráról kapta, aki vörösre festve és vö-

rös köpenyben ül az ősi királyi palota előtti oszlopon, ernyő alatt. Vele szemben, a tér túloldalán erotikus szobrokkal is büszkélkedő templom, azt hiszem a Taleju (Taledzsu) áll, ezért Hanuman félrenéz, mert mint istennek nem illik a nagyon egyértelmű szexuális aktusokat szemlélnie. A szobor mellett két kapu nyílik, az egyik a világhírű érme-múzeum, a másik a palota koronázó-terme (courtyardnak hívják, de én zárt térre emlékszem). Az utóbbit szigorúan őrzik és a kapuja aranyozott faragásokkal díszített. A belső térből nem emlékszem sokra, egy fekete istenszobor, Narasimha van közvetlenül a bejárat mellett és az uralkodó király, valamint elődeinek festett és fekete keretbe foglalt arcképei futnak körbe a falakon. Nem emlékszem rá, de ide írom, hogy a többszintes épületrész legfelső emeletén aranyozott hal emelkedik ki a tetőből, állítólag valamelyik uralkodó alatta elásott kincseinek helyét jelzi (hogy ha ez ismert, miért nem kerülnek elő a kincsek, ki tudja?).

A palota jobbszárnya előtt az indiai Káli-szobrokhoz hasonló hatkarú istenség, Kalo Bhairab látható, akinek a fekete testén ijesztő maszkhoz hasonló, vörösre-feketére pingált, koronázott fej ül, kidülledt szemeivel és 21 levágott fejet sorba fűző nyakláncával bizony bizarr látványt nyújt. Akkor nem tudtam, hogy a hasonlóság nem véletlen: Bajrab Durgának, a legkegyetlenebb istennőnek a férje. A teret két templom zárja le, a Kasthamandap és a Ganes, az utóbbival szemben ül Ganes hordozója, az egér (vagy patkány?), magasba emelt hosszúkás feje áhitatos imát fejez ki. Valahol itt látható egy szép Garuda-szobor, amint Visnu temploma előtt térdepel. Érdekes látványosság az egyik épület emeleti ablakából kitekintő isten-házaspár, Síva és Parvati szobra.

A nepáli templomok többsége pagoda, de a keletebbre épített pagodáknál egyszerűbb, súlyosabb formájuk árulkodó. Az öt szintnél nem magasabb építmények tetőszerkezeteinek terhelését ügyes szerkezeti megoldások adják át a következő szintnek. Sokat bámultam ennek a szerkezet-rendszernek a konzoljait, amelyek gyönyörűen faragott díszítőelemek, isten- vagy állatábrázolásokkal, néha alul erotikus figurákkal. Az enteriőrökről nem tudok beszámolni, a templomokba nem-hindu nem léphetett be.

A nepáli látogatással kétszeresen is szerencsénk volt. Egyrészt a Diváli-ünnep miatt, amit itt nem rontott el annyira a tűzijáték és durrogtatás, mint Indiában, viszont egészen különleges, az ünneppel összefüggő szertartás-elemeket láthattunk. Másrészt mindössze öt évvel előbb fejezték be a világörökség részévé tett épületegyüttes UNESCO által támogatott rekonstrukcióját.

A tér melletti utcában lakik a világ egyetlen élő istene, illetve hát szűz istennője, Kumari. Ezt az istennőt is választják a "posztra", mint a Dalai Lámát, és az eljárásban is van hasonlóság. Az istennőt a newari-k(w231) szakia (aranyműves) kasztjából választják, nagyon fiatalon. Bizottság vizsgálja meg a jelölteket, a bizottság papokból és "vallási atyákból" áll, tagja a Taledzsu templom főpapja is. Először fizikai adottságok szerint szelektálnak, harminckét kritériumnak kell megfelelni, amikből elég néhányat felsorolni: szép körmök, hosszú lábujjak, hattyúnyakhoz hasonló kéz és láb, kis,

finom nyelv, tiszta, komoly hang, tehén-szempillák. A kritériumoknak megfelelő jelölteket ezt követően próbára teszik. Sötét szobába költöztetik szegényeket, áldozati állatok frissen levágott fejével és ijesztő hangokkal riogatják őket. Az egyetlen, aki nem sikoltozik vagy fakad sírva, lesz az új istennő, beköltöztetik a palotájába, illetve templomába és évente egyszer, három napon keresztül körülhordják a városban, ünnepi díszbe öltöztetett hintóban. Két hasonló hintóban egy-egy fiú követi őt, Ganes és Bajrab képviseletében. Az első nap a király is megjelenik a felvonuláson, amikoris az istennő tikát (homlokpötty, rizsből vagy gabonából, színes festékkel keverve készül) helyez el a homlokán, felszentelve ezzel a következő évi uralkodásra. Amint megtörténik az első menstruáció, Kumári földi halandóvá válik. Mindenféle mende-monda ragad ehhez a földi léthez, nehezen mennek férjhez a "leszerepelt" istennők, mert a pletykák szerint a férj nem élvezhet hosszú életet. Többször elmehettünk az épület előtt, mire rájöttünk, hol kell keresnünk. Bár meg szokott jelenni a ház egyik felső ablakában, ehhez se volt szerencsénk. (Halkan jegyzem meg, hogy nagyon newari-nacionalista szaga van a dolognak.)

Most olvasom [67., 33. old.], hogy nem is egy élő istennő létezik a Katmandu-völgyben, hanem tizenegy. Valamennyi jelentősebb newari város ismeri ezt az intézményt, a Völgyön kívül azonban ismeretlen fogalom. Kétségkívül a katmandui a legkiemelkedőbb, hiszen ő keni fel a királyt.

Majd elfeledtem, hogy az egész városból gyönyörű panoráma nyílik a Himalája csúcsaira. A távolság néhánytíz kilométer, ott csillognak-villognak, füstölögnek az utcasarkokon, az épületek felett, kékesen fehér fényük varázslatos, feledhetetlen. Én, a hegyek és vizek imádója - Petőfinek nem bocsátom meg soha, hogy a síkságokat szerette és énekelte meg - örökké bánni fogom, hogy nem futotta az időből a hegyek megközelítésére. Így is felejthetetlen élmény maradt a hegykoszorú, az elképesztő magasság bűvölete. Amikor az Alpok valamelyik magasabb síterepén pihenésként bámulom a hófödte, sokszor felhők fölé nyúló csúcsokat, el-elkalandoznak a gondolataim: milyen is lehet a látvány a Himalája valamelyik alacsonyabb gerincéről?

Közvetlenül a Hanuman Doka mellett a kelet városainak utánozhatatlan díszébe, a piacba ütköztünk. Akár "földszintesnek" is hívhatná az ember az Asan (Ázán) városrész egyik háromszintes pagodája(w232) mellé települt vásárt, mert mindent a földről árulnak. Van mindennapi életszükségletet kielégítő része, a zöldség-gyümölcs piac, de nagyobb területet, komoly méretű teret foglalnak el a kuriózum-árusok. Egy-egy szőnyeg vagy terítő, rajta a legkülönfélébb kézműves termék: vad maszkok (fa, agyag-papírmasé), kevéssé míves rézműves edények, egyéb használati tárgyak, itt többnyire silány bronz istenszobrok, tipikus nepáli-tibeti veretes (studded brassware) dísztárgyak, amiket sárgarézből, fehérfémből sajtolnak, fémhuzalokkal dekorálnak és féldrágaköveket, vörös korallt vagy azok üveg-utánzatait ágyaznak a felületükre. Ez utóbbiak kellemes lakásdíszek lehetnek, de nehéz kiválasztani az igazán mutatósakat, nekem az ősi

vonalakat hordozó kancsók és olajmécsesek tetszettek. Ugyanezt a céhbeli technikát alkalmazva nagyon érdekes nyakláncokat és függőket készítenek, komolyabb kövekkel, és a rezet felváltja a csont, amit többnyire elefántcsontnak hazudnak, de nem az, volt árus, aki bevallotta lassan, hogy elefántnak elefánt, csak nem az agyara. Különleges termék a korallszerű, Gocha-stílusú nyaklánc és karkötő. A fafaragásokra mint nem igazán mesteriekre emlékszem, bár készítenek komplett "Tika Jhya" vagy Tiki Jhya (Tika Dzsija) ablakokat, amelyeket mintha kiemeltek volna valamelyik ősi palotából, igazi mesterművek. Tibeti design alapján készült, ugyancsak művészi faragású bútorokat is lehet látni, kapni. A nepáli fafaragás művészetét ismerteti a 233. weblap. A rézműves munkák külön csoportját képezik a faragott, hátoldaláról domborított rézlemez tablók. Érdekesek a textíliák is, amiket főként tibeti menekültek készítenek: tarisznyák, mellények, takarók gyapotból és gyapot-gyapjú keverékéből. Kedvelt turista-csemege a görbe gurka-tőr, a khukri, de a jó, míves példányokat meg kell fizetni. Ha szerencséje van a vándornak, elkaphat szép és egészen különleges kézműves alkotásokat is, mint az egészen kis átmérőjű, tömör, kalapálással formált cintányér, amelynek búgó hangja hosszan hallik, vagy az egyedülálló tibeti templomzászló, a tanka (thanka, thangka, thang-ka) jobb példányát. Ez utóbbit is és különösen a teljesen rendkívüli szépségű, bravúros technikai kivitelű aranyozott Buddha-szobrot (az 5 Dhyani Buddha egyikét) ajánlatosabb a Thamel-nek nevezett városrész boltjaiban keresni. A térről hat keskeny utcácska vezet ki, amelyekbe átcsorog a piac. Az alkudozás kötelező, a legrosszabb esetben is elérhető 30-40%, de sokszor a kikiáltási ár tizedéért is odaadják az árujukat. És vigyázni kell nagyon, több év India után is azonnal becsaptak egy "csont" templomi oroszlán figura remek hong-kongi műanyag utánzatával.

A "Himalayan Art" [65., 223. old.] felhívja a figyelmet, hogy a vallási témákkal foglalkozó művészetek ma is élő valóságként vannak jelen Nepálban. A "Chitarakara"-k (Csitárákárák), ennek a művészeti ágnak a professzionális mesterei virágzó alkotók, akik fantasztikus memóriájukkal percek alatt reprodukálják az istenek és a panteon más alakjai ábrázolásának ikonográfiai részleteit. Mondanom se kell, hogy ezeket a mestereket nem a ázáni piacon kell keresni.

A velünk utazó gyerekek picinyek voltak, Amrita ötéves, a másik család sarjai kicsit nagyobbak, ebédre, pihenésekre vissza-vissza kellett térni a szállodába. Délután mégis meg tudtuk nézni a ma használt Királyi Palotát, ahol 2001-ben a királyi család ifja lemészárolta gyakorlatilag az egész családját. Magát a palotát sajnos sehol se találom. A kutatásaim azonban két nagyon érdekes eredményt hoztak. Megtaláltam a királyi család kiirtásának a leírását(w234 és 235), ahonnan talán a temetésről készített fotókra is rá lehet nyitni. Ezek azért is érdekesek, mert a rövidesen sorra kerülő és több fotónkon megtalálható Pashupatinath (Pasupatinát) templomot és halottégető lépcsőit mutatják be ilyen kivételes alkalommal. A másik weblapot még érdekesebbnek találtam, annak "Late King Dipendra's 'katto' ceremony over"(w236) fejezete (közel a weblap végéhez)

azt a fantasztikus ceremóniát írja le, amikor egy "tiszta" brámin, egy köztiszteletnek örvendő pap 84 "katto", azaz tisztátlan eledel elfogyasztásával megeszi, leeszi az eltemetett uralkodóról a bűneit. Ezt követően elefántra ültetik és el kell hagynia (gondolom, kivezetik) a Völgyet, a családját, mindent, hogy a bűnök ne kerülhessenek vissza. Ezt, mint ismert lehetőséget leírtam a Bombayról szóló kötetben, de tényleges előfordulásáról csak most sikerül hírt adnom.

Innen nyugatra, a Vishnumati folyón áthajtva jutottunk el a Swayambunath (Szvájámbunát) sztupához(w237), Katmandu és egész Nepál egyik leghíresebb nevezetességéhez. Dombra épült, 300 lépcső vezet az épülethez. Több, mint kétezerötszáz éve ismert építmény, már ezzel is a rekordok könyvében a helye, de hatalmas tégla (írják!) - malter alapzata, kockás hajóján a "mindent látó Buddha-szemek", amelyek pontosan a négy égtájra néznek, és különösen a 13 tárcsából készült kúpos tornya, amelynek csúcsáról "tibeti" imazászlók lengenek, minden sztupa legszebbikévé emeli, valószínűleg. Ateista létemre én is forgásba hoztam jó pár imamalmot, amelyek az alapzat fala mellett rácsok mögött várják a hívőket. Szerzetesek, egyszerű hívők azonos rutinnal imádkoznak Buddhához ezen a gépesített módon. Bár Majomtemplomnak is hívják a sztupát, nem ugrándozott körülötte több, mint a kalkuttai uszoda kertjében. Művészi fotókat találnak róla a Nepáli fotó-gyűjtemények Nepál2-vel jelölt "Nepál, egy túra ragyogó képei" könyvtárának Katmandu-val fogalkozó rovatában (CD). És most - rossz szokásom szerint - zavarba jöttem, mert ránéztem egy fotóra, amely a sztupa szintjén található tornyos fülkék csoportját ábrázolja és nem tudok rájönni, mik is azok? Dereng, hogy kisebb oltár-pagodák, de van köztük emléktárgy-boltocska is. A legjobb, ha megtekintik Alfred Molon fényképeit (w238), ezek pontosan visszaadják az építmény környezetét, nagyszerűségét, hangulatát.

A szállodával együtt járt a nepáli Kaszinóba szóló vócser. Este magamhoz vettem egy óriási vagyont (pár rúpiát) és elhajtottam a nem tudom, melyik szállóhoz, amelyik a büszke üzemeltető rangját élvezte. Életemben másodszor jártam kaszinóban, valami pörgetős játékkal lassan megtripláztam a pénzem. No jó, ha ilyen szerencsés vagyok, nézzük meg a rulettet. Pillanatok alatt az induló pénzemnél voltam. De nem ez, amit mondani akarok, hanem azok a hihetetlen szélsőségek, amiket ez az ország felmutat: a legortodoxabb hinduizmus keveredik az európai klasszikus zene szeretetével (Kocsis Zoltán mondta Bombayban), a dzsessz művelésével (később hallottam zenekarokról, dzsessz-bemutatókról) és - íme - az Indiában, legalábbis akkoriban még ismeretlen Kaszinóval. Modern, légkondicionált, jól felszerelt kaszinóval, elegánsan öltözött és angolul jól beszélő személyzettel. Nagyon fura világ!

Az egyetlen nap alatt látottak is megalapozták bennem az érzést, hogy a legortodoxabb hinduizmus világában járok-kelek, de másnap aztán szájtátva bámulva a diválival kapcsolatos szertartásokat, végképp megerősödött bennem ez a hit. Egyetlen példát írok le. Valamelyik látnivaló felé hajtva észrevettem egy kaput, amelyik előtt gurka-

kalapos puskás őr állt. Azonnal megálltunk, ez valami érdekeset jelent. A templom jelentéktelen lehetett, mert vagy nem is láttuk a magas faltól vagy elfelejtettem, hogy néz ki. Az őr a lábhoz tett puskáját kicsit keresztbe billentve a félig nyitott kapu felé jelezte, hogy tilos a bemenet. No nem, ezt látnom kell! A kapufélfákon körbeaggatott állat-belek is mutatták, hogy áldozatok bemutatása folyhat odabent. A figyelmeztetés ellenére közel léptem a kapunyíláshoz és benéztem a templomudvarra. Megállt bennem az ütő, pestiesen szólva: a templom udvarán 30-40 véres, levágott bivalyfej volt a nyakcsonkkal a földre helyezve. Az orruk irányát követve annyit még észleltem, hogy oltár felé néznek, lingam-oltár felé. Kalkuttában láttam, hogyan csapják le a kecske-áldozat fejét a Káli-templom udvarán, de ilyen hatalmas állatok tömeges feláldozásáról, ráadásul a békés Sívának, még hallani se hallottam! Nem vitás: Nepál az ortodox hinduizmus fellegvára!

Félnapos programként látogattuk meg a reptér közelében, a központtól észak-keletre elhelyezkedő Pashupatinath-ot (Pásupátinát)(w218) és Bodhnath-ot (Bódnát), másként Boudhanath-ot (Budánát). Pásupátinát kétségkívül a Völgy legszentebb hindu temploma és egyben temetkezési helye. A Bagmati folyó bal partján lévő Arany Pagodát csak hinduk látogathatják és elvileg a "burning ghat (a halottégetés gat-ja)" is zárt terület, egy hídon keresztül azonban baj nélkül megközelíthető. Az egész templom-komplexum jól áttekinthető a szemközti part teraszos domboldaláról, ahol lépcsők és ösvények vezetnek a ligetes dombtetőre. Érdemes ezt a kis kapaszkodót legyőzni, mert a látvány felejthetetlen, mini Varanaszi, azzal a különbséggel, hogy itt kevesebb az ember és - ha lehetséges - nagyobb az áhitat. Meglepően sok halottat égettek egyszerre és a folyó színe mély szürkévé vált a belé folyó-sodródó sok hamutól, szeméttől. Saját fotóim és a királyi család tagjainak temetéséről szólók is jó betekintést engednek ebbe az észbontó világba. Nagyon zavaró a sok árus, akik szent erővel bíró emléktárgyakat akarnak mindenáron rásózni a tapasztalatlan és ámuldozó látogatóra. A városban ritka koldusok is ide telepedhettek át, de kevésbé erőszakosak, mint Indiában.

A városon szélén, de körbeépítve, pár méterre a házaktól emelkedik a világ egyik legnagyobb sztupája, egyben a nepáli tibeti-sherpa kultúra központja, a Bódnát. Az építmény majdnem szóról szóra azonos a Szvájámbunát sztupával, feltűnő eltérést annyiban lát a laikus, hogy a torony nem egymásra épülő tárcsákból áll, hanem lépcsőzetesen szűkülő tömör szerkezet. Az imamalmokat itt az alapzatba süllyesztették. A sztupát az óra járásával azonos irányban körbejárni érdem, szerencsét hoz, ellenkező irányban tenni ugyanezt vétek, szerencsétlenséget okoz. A sztupa körül is sok az árus, itt azonban rendezett körülmények között, pultról, bódéból folyik a kereskedés. A környezet tiszta, jól karbantartott, buddhista kolostor és kis hindu templomok is tarkítják. Állítólag több, mint 12 000 tibeti menekült lakik a környéken, Kis Tibetnek is hívják a negyedet.

Valószínűleg ugyanennek a kiruccanásnak a részeként tekintettük meg a központtól északra, mintegy 7 km-re fekvő (hoppá! tényleg fekvő!) Sívát, aki egy óriáskígyón, Arantán piheni ki fáradtságait. Ez a hely a Budhanilkantha(w219). Az isten ágyaként szolgáló kígyó szent fürdőmedence közepén érhető el, de csak papok vihetik be az áldozatokat, díszítik, ápolják az istent. Az egész szent helyről oly keveset mondanak az általam forgatott könyvek, hogy kénytelen vagyok megerőltetni a memóriámat. Zöld ligetben lépcsőkön kell leereszkedni a kis medencéhez, amelynek a Siva lába felőli oldalát megtöltik a hívők, akik imádkozva várnak sorukra, hogy fapallós átjárón eljussanak a papokig, akik átveszik tőlük az áldozatokat. Itt, a papok mellett kis harangok lógnak egy acélrúdról, azokat egyik-másik hívő megszólaltatja. A medencéből megmagyarázhatatlan eredetű és célú szép kőoszlopok állnak ki. Feldereng egy nagyobb szent medence is a közvetlen közelben, ahol a hívők szent fürdőt vehettek.

Apropó, csengők, harangok! Katmandut a csengők városának is hívják, mert minden lehetséges (alapvetően vallási) helyen használják őket. A nyelvüket sokszor úgy formálják, hogy a végébe fém-levélkét fűznek, amibe a szél bele tud kapni. Feltámad a szél és a város a csengettyűk, kis harangok csengésében fürdik. Gyönyörű gondolat!

Megtekintve a két sztupát nem hessegethető el a gondolat, hogy Nepál amellett, hogy a hinduizmust - extrém oldalait domborítva - konzerválta, a buddhizmust se hagyta lenyelni, azt is magas szinten őrzi, ápolja. E tekintetben jobb, mint India.

Több olyan látnivalót ajánlok még az olvasó figyelmébe, amiket a memóriám nem vésett be az idegsejtjeimbe. Ilyenek a Singha Durbar, a neo-klasszikus palota, valamikor a hatalmat a királyoktól magukhoz ragadó "Rana" miniszterelnökök palotája, ma a kormány titkársági irodája; a Bhimsen Tower, az Indra Chowk nevű téren található templom, az Akash Bhairab (Ákás Bájráb, Ég-isten), nagyon meglepő, rémes szörnyeteg isten-szoborral.

A mostani készülődésem jegyzeteiben látok még ki nem fejtett témákat, azt hiszem, csak felsorolni tudom őket. Írtam magamnak, hogy a Káli-oltár rettenetes lehet, csupa áldozat, csupa vér, akit izgat, megtalálja valamelyik weboldalon. Utalok arra is, hogy Katmandu (és nyilván egész Nepál) főistene Siva, hangsúlyozottan ő, bár ez sem az emlékeimből, sem a most leírtakból nem egyértelmű. Továbbá a látnivalók sorában találtam még három épületet: Basantapur Tower, Kathesimbhu Stupa, Hari Shankar Temple. Talán érdemes megkeresni őket is.

Két fontos helyről tudtuk, hogy "kötelező" látnivalók és hogy Katmandu közelében találhatók. Meglepődtünk, amikor kiderült, hogy az egyik, Patan beépült Katmanduba, olyan, mintha Óbudára menne át az ember Pestről. Lalitpurnak is hívják, ami magyarra fordítva "a szépség városa", de "a művészetek városa"-ként is emlegetik. Egyike a Mállá királyságok fővárosának, a másik három Katmandu, Bhaktapur és Kirtipur. Rettenetes kínban vagyok, felvállaljam-e az általunk meglátogatott két királyi csoda leírását, hiszen már itt megakadok, mert történelemkönyvet kellene írnom,

hiszen a "Kathmandu Valley" [67] szerzőpárosa azzal kezdi Patan leírását, hogy éveket lehetne tölteni ennek az egyetlen városnak a tanulmányozásával, és szerintem semmi túlzás nincs ebben az állításban. Emlékszem, mi is úgy kóboroltunk az alig néhány négyzetkilométernyi területen, évszázadokat visszalebbenve a történelem, vallás, építészet és művészetek világában, mint akiket fejbekólintottak. Záporoztak az emberre a királyok, a templom-pagodák, a szobrok, a kizárólag finom faragásokkal épített és burkolt épületek, az ezredéves kövek. Minden másodpercet sajnált az ember, amikor valami megzavarta, valami miatt le kellett vennie a szemét erről az élő múzeumról. Azt hiszem, erős megalkuvásra készülök: írok valami tömör ismertetőt, utalok több weblapra, és összeállítok fotó-tablókat (CD), amik kitágítják, kiegészítik az én tudásom. És könyörgök mindenkinek, ha teheti, utazzon oda, ha nem, nézzen meg minden TV-műsort, kiállítást, olvasson el minden könyvet, amit el tud érni Patanról és Bhaktapúrról.

Lássuk, mire jutunk?

Patan(w220,221,222) a rendkívül ritka élő múzeumok egyike, a ma (1982) ott élő 59 000 lakos "szorosan kötött" newari (nevári). Meg kell jegyeznem, hogy nem ismerik pontosan a nevériak eredetét, egyesek szerint tibeti-burmai eredetű nép, mások szerint indiai betelepülők. Az én fülem indiainak érzi őket, persze egy fül, érzés súlyosan tévedhet! Az elektromos áramon és útburkolaton kívül nem sok változott az elmúlt néhány évszázad alatt. Maradt mélységesen hindu és a művészetek - beleértve a kézművességet - otthona. Az épületek magukon, magukban hordozzák például a fafaragás legmagasabb szinten űzött művészetének termékeit, és bár nincs olyan épület Patanban, amelyiknek a kora Kr. után 1400-nál messzebbre vezethető vissza, a fafaragás művészetének gyökereit legalább ezer évesnek értékelik a szakértők. És a fafaragók ma is ugyanolyan remekműveket alkotnak a hagyományos (a templomokon, palotákon látható) motívumok felhasználásával, mint tették egy évezreddel ezelőtt. A Katmandu-völgy legszebb bronz-plasztikái is patani műhelyekből származtak, ahol a dél-indiai viasz-fogyasztó technológia csúcs-eredményeit elérő, bűvész-mutatványnak is beillő szobrok készültek, a legapróbbak is egy hétig, a viasz-forma megalkotásától az öntvény cizellálásáig. A "Kathmandu Valley" részletesen foglalkozik a Patanban is nagy népszerűségnek örvendő legfontosabb nepáli ünneppel, a Dasain-nal (Daszejn) (w239), amelyik megint a hangzása alapján az indiai Dassera-t(w240) juttatja eszembe. Igen, megnéztem, ugyanarról az ünnepről van szó, Ramának Ravana felett aratott győzelmét ünneplik itt is, ott is, Durga istennővel együtt, aki a győzelem egyik legfőbb segítőjeként központi figurája az ünnepség-sorozatnak. A mi szempontunkból a dolog érdekessége, hogy a tíz napig tartó Dasain ünnep alatt mutatják be az állat-áldozatokat, mégpedig nem csak a templomoknál, hanem minden családban, ahol egyáltalán megengedhetik maguknak. És az áldozati állatok köre szinte végtelen: bölények, bárányok, kecskék, csirkék, galambok esnek áldozatul. Mi tehát lehet, hogy a hindu

Újévet használtuk fel a túrára, de a nepáli Dasain utolsó napjait töltöttük Nepálban. Az állatok vérével felszentelnek minden járművet, mivel az áldozatokat Bájrábnak mutatják be (ezt a csavart nem tudtam lekövetni), aki minden mozgás mögötti isteni erő. A nepáli légitársaság Boeingjeitől kezdve a motoros riksáig minden mozgásra alkalmas eszközön ott látni a vért (l. a CD "Katmandu" gyűjteményében a motorkerékpárt). Csodálkoztam feljebb, milyen nagy számban áldoznak fel bivalyokat. Most látom a "The Illustrated Weekly of India" 1974 október 27.-i számában, hogy a gurkák erejéről és ügyességéről híres fiatalembert választanak az állat lefejezéséhez, és a műveletet egyetlen kardcsapással kell végrehajtania. Ha nem sikerül neki, a bivaly vérével bekenik az arcát, és szégyenben zavarják el. A feláldozott bivalyok egyébként Mahishasura-t (Mahisaszura) jelképezik, a bivaly-démont, akit Durga ölt meg valamikor a mitológiai múltban.

Jól elkalandoztam az építészettől, magától a várostól. Pedig a város központja, a Durbar Square nagyobb és pompázatosabb, mint a katmandui. Pompázatosabb, mert itt majdnem minden épület fából faragott varázslat, amelyek pedig nem, azok a tégla-, illetve kő-templomépítészet remekei. A királyi palota egyik kisebb oltárának bejáratát sikerült akkor lefotóznom, amikor az egyik feláldozott állat belei díszítették a kapu felső keretét, míg a két oldalsón növényi áldozatok láthatók (l. a "Patan & Pasupati" fotó-sorozaton). Patan jelképe lehetne a tér két végén, magas kőoszlopon látható arany- vagy aranyozott bronzszobor egyike, akár a Narendra Mállá királyt, akár a térdeplő Garudát ábrázoló. De szívdobogtatóan szép isten-szobrok néznek a térre a palota faláról is. A tér központi helyét foglalja el a nyolcszögletű Krisna-kőtemplom, amely amellett, hogy építészeti remekmű, a nyolc oldalával az előtt a nyolc feleség előtt tiszteleg, akik állítólag szatít követtek el, amikor királyi férjüket hamvasztották! Ismert, hogy 1723-ban épült. A tér egyik oldalán pagoda-templomok sorakoznak: Degutale, Taleju, Hari Shankar, a Krisna-kőtemplom szomszédságában pedig a Jaganarayan templomot csodálhattuk. A tértől mintegy 700 métert kell sétálni, hogy a ritkaságszámba menő nepáli tégla-templomépítészet gyönyörű példányát, az Ezer Buddha vagy Mahabauddha templomát láthassa a vándor. A kék és vörös színekben pompázó templom minden téglájának vagy tégla-csoportjának külső felületére domborművet faragtak: kis Buddha-figurákat, virágokat.

Patant nem tudom elhagyni, anélkül, hogy fel ne hívjam a figyelmet a 220. weboldalon található "Arany Kolostor" (Golden Monastery) fotóra. Nem emlékszem rá, lehet, nem is láttam. Viszont a szívem belesajdult, amikor találkoztam vele a weblapon. Gyönyörűséges, különlegesen keleti, és buddhista (Hiranyavarna Mahavihara a neve, amiből a Mahavihara nagy kolostort jelent), valószínűleg a buddhista emlékek egyik legvarázslatosabbja!

Patanból érhető el "Jawalakhel"(w242), a tibeti menekülttábor, ahol elég nyomorúságos körülmények között élik tisztességes életüket a kínai megszállók elől menekül-

tek: nem könyöradományokra várnak, hanem dolgoznak, alkotnak, elsősorban szép szőnyegeket készítenek. Valami apróságot mi is vettünk.

A Mállá-királyságok legnagyobbika és legépebben megőrzöttje, Bhaktapur (Baktapúr), másként Bhatgaon (w223, 224, 225) is mindössze tizenkilométerre van Katmandu központjától. Jó félnapos kirándulás, ha a felszínt vakargatja az ember, és ámuldozik (mint mi), néhány hónap, ha elmélyedten, félig-meddig tudományosan kutakodik valaki, és végtelen idő, ha a bátor kutató azt hiszi, valaha is a mélyére láthat a sok rejtélynek. Ugyanakkor a "déjà vu" érzéssel is meg kell küzdenie a látogatónak, ha Katmandu és Patan utánra sorolja Baktapúrt. A népességszámot tekintve kis település egyetlen főutcából áll, ami a királyi központ nagy kapuján keresztül visz a Durban Square-re. A király palotája mindegyik párjánál szebb, mert mind az 55 ablaka a fafaragás legmagasabb művészi szintjét tárja a szemlélő elé. Közvetlenül mellette csillog-bűvöl a híres "Golden Door" (Arany Kapu), a királyok magántemplomának, a Taleju (Taledzsu) templomnak a bejárata. A kaput leírni nem lehet, látni kell. Az arannyal bevont finom faragások tündökölnek a nappali fényben, az istenek, istennők, kígyók, virágok özönéből - ami a kis aranyozott Buddha-szobrok hátára emlékeztet - kiemelkedik a felső ív csúcspontját elfoglaló Garuda. A kapu fiatal, mindössze 300 éves. A Völgy korban egyik legidősebb fa-épülete, a Dattatraya-templom viszont az itteni Durbar Square egyik büszkesége, 1427-ben épült. Az épület egyik méltán híres dísze a páva-ablak, de a többi ablaka is a patani fafaragások szintjét képviseli. A tér számtalan pagoda-temploma mintha igazolni igyekezne a város nevét, ami magyarra "hívők városá"-nak fordítható, csak felsorolni tudok párat: Krisna-templom, Síva-oltár, Batszala-templom, Faszidega-templom, Pasupatinát-templom.

Ha jól emlékszem és jól értékelem a saját fotóimat, három kőoszlop is van a téren, két Mállá király és egy imádkozó Garuda néz a térre 8-10 m magasból. Mindegyik csillogó ékszere a történelemnek és a hinduizmusnak. Külön tanulmányt érdemelne, miért annyira népszerű Nepálban Garuda, aki tulajdonképpen nem isten, csak a Ramajana egyik kulcsfigurája, a Ráma istent repülőgépként fuvarozó madár, sok indiai szerint egy valaha volt repülő-eszköz megjelenítése.

Egy utcácskányit kilépve a Durbar Térről két templomot csodálhatunk meg egymás mellett a kis Taumadhi Téren. A Nyatapola-templom több szempontból különleges. A magas, ötlépcsős alapzaton magához az ugyancsak ötszintű pagoda-épülethez rendkívül figyelemreméltó lépcsősor vezet, minden alapzat-szinten egy-egy kőszobor-páros ül, istenek, griff-madarak, elefántok, oroszlánok, mind remekmű. Az őket körüllengő legenda szerint minden figura-páros tízszer erősebb az alatta lévőnél. A templom pedig üres, nincs benne értékelhető vallási szimbólum, be is van zárva a hinduk előtt is. Olvastam olyan véleményt, hogy egy nagyon titokzatos, tantra-kultuszt képviselő istennő számára épült. Mit képviselhetett, ha még a szex iránt teljesen nyitott hinduk is jobbnak látták eltűntetni? Vagy nem hinduk elégelték meg a tisztelgést

előtte? Bhupatindra Malla király építtette 1702-ben. Mellette emelkedik az eredetileg egyszintűnek készült, majd háromszintűre bővített Bhairavnath (Bájrávnát) - templom, amelyet ugyanaz a király emeltetett 1718-ban, az egyik weblapban nemes egyszerűséggel a "terror istené"-nek nevezett Bájráb tiszteletére.

Ezen a terecskén történt, hogy Amrita lányom gyorsan közel húzódott édesanyjához. Egy pillanat alatt világossá vált a riadalom oka: hatalmas termetű bika leszegett fejjel barangolt tőlünk pár méterre és orrlikaiból oly dühvel fújt, hogy valóságos porfelhő támadt a feje körül. Felnőtt számára is ijesztő látvány! Most olvasom, hogy semmi különös nincs ebben: a tehenek és bikák egyaránt szabadon kóborolnak. A teheneknek azonban van gazdájuk, akikhez este hazatérnek, a bikákat azonban egy-egy templomnak szentelik, gazdájuk egyébként egyáltalán nincs, az eteti őket, aki őket vagy a templomukat szíve választottjának tekinti.

Emlegettem a negyedik Mállá-fővárost, Kirtipurt, amelyre sajnos egyáltalán nem emlékszem. Annyi most kiderült az irodalomból, hogy beleolvadt Patan közigazgatási fennhatósága alá és elhanyagolt (miért az?), de gyönyörű, ugyanakkor higiéniai (?) szempontok miatt nem ajánlatos meglátogatni. Nem értem és nem értem, de kutató szellemű utazókra hagyom, hogy megfejtsék a titokzatos körülírást. Ha most tervezném az utam, a legfontosabb célok közé sorolnám!

Utunk utolsó állomása a Katmandutól 200 km-re nyugatra fekvő Pokhara vagy Pokhra (Pokara)(w226 és 228) volt. Egyetlen célunk a Himalája hegyláncának, csúcsainak(w250) megcsodálása volt, olyan helyről, amelyről hírlett, hogy utánozhatatlanul szép látvány tárul a látogató elé. Szállodát is ajánlottak, ott mindjárt azzal kezdték, hogy reggel napkelte előtt felkeltenek, nem bánjuk meg. Így is történt. Nappal is elbűvölők voltak a sziporkázó hegycsúcsok, különösen az Annapurna-sorozat(w229) általam (tévesen, mert gúla) csak kúpként emlegetett csúcsa, amely a legközelebbi lehetett, mert álomszép arcát kristálytisztán fordította felénk, de hajnalban - szélesebb skálán és közelebb - megismétlődött a dardzsilingi varázslat, a hegy-isten folyamatos, fenséges színeváltozása. Leírhatatlan színek, az éj vaskos sötétjén is átsuhanó pislákoló villanásokat felváltotta valami bíborvörös, mintha máglyát raktak volna a havas csúcsok keleti élén, majd ez a szín átváltozott a piros-narancs-sárga minden szivárvány-árnyalatán. Fél óra izgalom, fél óra csoda és újra ott pompáztak előttünk a kékesfehéren fenyegető szellem-óriások. Nem csodálom, hogy az őslakosoktól kezdve a hinduizmus híveiig mindenki minden fontos, minden élet, minden szentség forrásának tekinti ezt a le nem írhatóan szép hegyvonulatot, a világ tetejét.

Szép tájban gyönyörködhettünk egyébként is, hatalmas tó határolta a városka egyik oldalát, sok zöld övezte, maga a város is ligetként kínálta magát sétára. Béke és nyugalom vette körül az embert, nem nyüzsögtek az emberek, nem emlékszem szadukra, koldusokra, az árusok csendben kínálták egyszerű portékáikat, sokféle gyümölcsöt. Különleges emlékként maradt meg bennünk az az egyedülálló vízesés, amely a föld

felszínéről lefelé zubog, egy nagy szakadékban tűnik el. Senki se tudja, hová, miért, állítólag nem bukkan fel sehol, ha megfestik, akkor se. A 227..weblapban a "Pokhara (Devil's Fall)" címszó alatt kikereshető.

Mielőtt elbúcsúznánk Nepáltól, három témát meg kell még említenem.

Mindenekelőtt a nepáliakról. A "Nepáli arcok és tájképek" fotó-gyűjteményben a békés mosollyal kötögető nénike mindent elmond helyettem. Amit az arca kifejez, az Nepál. Békés, nagyon barátságos emberek. És dolgosak. Hogy erre miként következtethet egy utazó, aki négy kurta napot tölt az országban? Elsősorban a földekről. Ebben a rendkívüli magasságban, hegyi terepviszonyok között a földeket szépen, alaposan művelik meg, az évezredek alatt kialakult teraszos művelés magas mezőgazdasági kultúráról tanúskodik. Az állattartásba is bele-bele tudtunk pillantani, de a fotók jobban igazolják: nagy állatállományt nevelnek és - úgy tűnik - nem rosszul. Ha tovább elemezzük a tevékenységeket, nem kétséges, hogy a dolgos karakter tehetséggel is párosul. Bár a piac és a régiségboltok nem jellemzően tehetség-tükrök, valamit mégis elárulnak arról, hogy tehetséges nép, illetve népek lakják ezt a hegyi világot, akiknek a kézműipara nem szorulna háttérbe sehol a világon. A művészetekre még rögtön visszatérek egy rövid pillanatra.

Mit fejez ki még a hétköznapok utcája Nepálban? A mélységes vallásosságon túl a keleti tarkaságot, színességet, mind ruházkodásban, mind a díszítőkészségben. Nem találom a megfelelő szót arra, hogy ez a tarkaság valahogy keményebb, tömörebb, mint Indiában, a minták kevésbé szakadnak el a földtől, egyszerűbbek, keretbe fogottak. De tarka itt a közlekedés is, színesek a riksák, a motoros riksák, de a szóló motorok is. Autót ritkán látni és azok kevésbé díszítettek.

Elegáns tartást ad a férfiaknak a gurka-kalap, minden őr, katona, rendőr és civilek is hordják, bár azok inkább karima nélküli süveget viselnek, szeretik a mellényt. Ha nem Indiából, akkor innen merítette a Nyugat a piercinget, a nők ritkán láthatók nélküle.

És - ha lehetséges - az itteniek túltesznek az indiai szadukon, a szakálluk, elhanyagolt, göndör szakálluk a földig tud érni, az arcukat sokszor a felismerhetetlenségig festik ki, a cicomáik utánozhatatlanul vadak. Az egyik fotómon lekaptam fehér szoknyába öltözött, fura fejfedőt viselő fiatalembereket, akiknek a ruháját vérfoltok csúfították, futólépésben igyekeztek a Hanuman-szobor mögött a Királyi Palota bejárata felé. Áldozat-bemutatásról jöhettek, talán papok voltak, meglepő látványt nyújtottak.

Indiával ellentétben, ahol a művészeti alkotásokat, templomokat belülről is szemlélhette az ember és számtalan kiváló múzeumi gyűjteménnyel ismerkedhettünk meg, Nepálban szinte kizárólag a külcsínt láthattuk. Sokáig gondolkodtam, foglalkozzak-e itt az ország művészetével, de félek, a nagyon hézagos saját ismeretanyagból nem telne a forrásokból merített leírások életszerűvé tételére, ezért inkább csak utalok olyan weboldalakra, amelyekben lapozgatva áttekinthető - nyelvismeret nélkül is - a gazdag anyag. Két forrás, a "Nepál művészete és vallásai"(w243), valamint a "Nepál festészete"(w244)

a létező alkotásokkal foglalkozik, a "Nepál elrabolt művészeti értékei"(w245) viszont azzal a csodálatos és mennyiségileg elképesztő kincsről, amit az utóbbi években raboltak el és amelyek pótolhatatlan veszteséget jelentenek.

Emlegettem dinasztiákat, királyokat, nem tehetem meg, hogy legalább vérszegény vázlatban, tőmondatokban ne írjak Nepál történelméről. Önökkel együtt tanulom.

Az első híradás "Ni-po-lo"-ról kínai utazótól (Hsuan-tsang) származik. Leírja a földrajzi helyzetét, azt, hogy gabonát termelnek és csupa virág, meg gyümölcs. Vörösréz pénzérméket használnak. Évszámról nem tudok. A vörösréz pénzérmékről (is?) tudni, hogy a 'Lichhavi' (Liccsavi) dinasztia uralkodott akkortájt, akik az "Avira"-k által meg-megszakítva uralkodtak egészen a Kr. u. VIII. századig. A dinasztia egyik tagja, Amashuvarma (Amasuvarma) 639-ben a tibeti királyhoz, "Srong-tsen-gam-po"-hoz adta férjhez a lányát és ezzel egyben utat nyitott a buddhizmus előtt. Érdekes, de menynyire az, hogy a buddhizmus nem közvetlenül Indiából származott át a királyságba, hanem megjárva a fél világot, a legmagasabb hegyek felől érkezett! A hinduizmus azonban előbb vert gyökeret, aminek bizonyítéka az a kőszobor, amelyik Visnu-Vikrantát ábrázolja és 467-ben készült.

A Liccsavikat öt évszázad sötétség követte, alig maradt fenn valami, érmék, kőszobrok, néhány kézirat. Feltételezik, hogy az indiai Gupta királyok foglalták el Nepált és azt is, hogy a Bengálban akkor nagy teret nyert tantra-kultusz is erőteljes hatással volt az országra.

A XII. század végén került hatalomra Ari Deva, a Mállá dinasztia megalapítója. A Mállák hozták létre a fentebb leírt négy fővárost és mindazt az építészeti és más művészeti kincset, amik ezekben a városokban láthatók.

Nepált egy kis város, a Katmandutól 80 km-re fekvő Gurkha harcias királya egyesítette. Prithvi Narayan Shah 1767-ben indította el a hadműveletet, ami két év alatt vezetett a négy királyság leveréséhez. Két generáció uralkodott és terjeszkedett zavartalanul, az ország mind nyugaton, mind keleten jóval a mai határokon túlra terjedt. Shah unokája azonban az angolokba ütközött és harcok bontakoztak ki. Az 1816-ban, Segauli-ban megkötött béke a ma is létező határok közé szorította Nepált.

Az angolok árnyékában egyetlen Shah uralkodhatott, 1846-ban ugyanis a király egyik unokaöccse, Jung Bahadur Rana kiirtotta az uralkodó elitet, a Kot-mészárlásnak nevezett puccsban és 104 éves teljes elszigeteltségbe taszította az országot, amiben a Ranák - mint miniszterelnökök - kegyetlen terrort tartottak. A gyors külső változások, fejlődés a palotáikban házifogságban tartott királyokban felébresztette a "királyi felkelés" vagy forradalom (minek lehet ezt nevezni?) gondolatát. Több változást akaró csoport fel is vette velük a kapcsolatot (a többesszám a 67. forrásé). Az uralkodó Rana lecsapott, megint több mint 100 embert tartóztatott le, az öt vezéralak közül kettőt felakasztatott, kettőt golyó által kivégeztetett, az ötödik brámin volt, akiket a törvény vé-

dett, őt életfogytiglanra ítéltette. A szörnyű bűn: titkos kapcsolat létesítése a királlyal. Fura helyzet, mintha ősi mesét olvasna az ember.

Tíz évvel később, egy piknikre utazva, a király, Tribhuvan Shah hirtelen letért az útról, és bemenekült az indiai nagykövetségre, majd Indiába repült, ahonnan sikeres felkelést indított és 1951-ben mint az új Nepál atyja tért vissza. A Rana 18 hónapig maradt a miniszterelnöki poszton, reformokra kényszerült, majd nyugalomba vonult, és Indiában telepedett le. Hm, többoldalú tolerancia? Azóta a királyi család igyekszik vagy kénytelen demokratikus reformok útján haladni és fokozatosan modernizálni az országot.

2001-ben Nepál ismét meglepte a világot. A királyi család egyik ifjú tagja, állítólag részegen, és mivel nem engedték elvenni a szíve választottját, kiirtotta majdnem az egész családját és öngyilkosságot követett el. Az "uralkodó elit" gyorsan elsimította a világméretű botrányt és trónra emelte a megmaradtak rangidősét. Félhettek az összeomlástól, forradalomtól.

Nem véletlenül! Az országban mintegy két évtizede forradalmi erők formálódnak, felkelések indulnak, mindeddig csak napokig tart a lángjuk. Ez a folyamat is fura képlet Nepálban, a legerősebb csoportok maoisták, amikor a maoista szellem rég megbukott Kínában. Nem emlékszem pontosan, de azt hiszem, kapcsolat létezik a nepáli maoisták és az indiai naxalite-terroristák között.

A logikus kérdést, hogy a dolgos nép és demokratikus rend miért nem tud gyorsabb haladást elérni, nem kísérlem meg megválaszolni. Félek, hogy a természeti viszonyok, óriási földrajzi távolságok, tőkehiány, magasan képzett munkaerő hiánya mellett a vallási fanatizmust is meg kellene említenem a fékek sorában. Nepál a mai napig a nagyon szegény országok sorába tartozik.

A visszaút a határig eseménytelen volt. Nem tértünk vissza Katmanduba, hanem egyenesen délre ereszkedtünk le a határig. Kevesebb szerpentinnel kellett megbirkózni. A táj végig gyönyörű, erdők, meredek völgyek, tiszta égbolt. Néha elővillantak a fák közt a Himalája csúcsai, majd eltűntek. Nem sejtettem, hogy 14 év múlva visszatérünk Amritával.

Az olvasmányaim közt találkoztam olyan hírrel, hogy Katmandu a világ legszennyezettebb levegőjű városai közé tartozik. Nem nagyon érthető, a magas hegyek között miért szorul meg a világ szennye? Mert Nepál maga biztosan nem termel annyi mérgező gázt, hogy önmagát tudja veszélyeztetni. Lehet, hogy jól láttam: savas esők pusztítják a gazdag erdőségeket.

***

A "Tíz év múltán" kötetben leírtam, hogy Amrita lányom a 16. születésnapján kapott tőlünk két ígérvényt. Az egyik arról szólt, hogy vállaljuk egy USA-ban teendő tú-

rájának költségeit, a másik pedig ígéret volt egy indiai kirándulás finanszírozására. Indiába az ígéret felhasználásával, kíséretem mellett tett kirándulást. Bár időbeni és anyagi korlátok szűkítették a lehetőségeket, Nepált, mint felejthetetlent, és a hinduizmus legortodoxabb fellegvárát felvettük a programba.

Nem tartok részletes beszámolót, csupán a változásokra és a felvillanó friss élményeimre korlátozom a mondandómat.

Katmanduba ezúttal repülőgéppel érkeztünk Varanasziból. 1996 január 29.-et írtak. Első meglepetésül a repülőtér szolgált. Csupa márvány és gránit, csupa üveg, viszonylagos modernség és ami a legfontosabb: ragyogó tisztaság és rend, udvarias ügyintézés. Semmi tülekedés, az emberek jobban öltözöttek, mint Indiában, nyugalom. Bent. Amint kiléptünk és taxit kerestünk, mindjárt indiaivá vált a világ: nem erőszakosan, de tolakodó hordárok, sokaság.

Itt is, mint egész indiai utunk alatt kellemes szállóban laktunk és a konyha - ortodoxia ide, ortodoxia oda - keményen fűszerezett, kiválóan készített húsételek sorával büszkélkedett.

Pokhara kivételével végignéztünk mindent, amit az első utunk alkalmával láttunk. Amrita - mint említettem, az első út alatt ötéves volt - sokmindenre emlékezett, illetve helyesebb, ha úgy fogalmazok: felvillantak a memóriájában ködös emlékek.

Én se büszkélkedhettem tiszta emlékekkel, az eltelt 14 év köde megtette a magáét. Érdekesen működött azonban bennem valami spot-memória: a helyszínen, ahol éppen mozogtunk, szinte minden beugrott a helyére. Csak körülbelül tudtam, hol is ijesztett ránk a bika, például, de a kis téren körülnézve, látva a templomokat, a lépcsősort, szinte négyzetméternyi pontossággal mutattam meg Amritának a földön ezt a pontot.

Az első úttal szemben, amikor autóval közlekedtünk, amikor és ameddig csak lehetett, most nagy gyalogsétákat tettünk, bekeveredtünk szűk sikátorokba, ahol a tömeg besűrűsödött, a tisztaság átment eldobott gyümölcshéjak és áldozati olaj, virág és ki tudja még mi síkos kotyvalékába, rétegébe. Ilyen körülmények között is megtaláltunk azonban mindent, amit kerestünk és jobban beleláttunk a nepáli mindennapokba.

Azt hiszem, Amrita úgy könyvelte el Nepált, mint élete egyik legnagyobb ajándékát. Ritkán beszélünk róla, de biztosra veszem, Indiával együtt Nepál is az újra meglátogatandó országok között szerepel valahol a szíve memória-csücskében.

Vettünk pár emléket, bűn is terheli a lelkem, mert hagytam magam rábeszélni a pasupatináti domboldal bűvöletében egy emberi- és egy majom-koponyára, drágán. A "fehér fémmel", féldrágakő-utánzatokkal maszkszerűvé "kivert" koponyák nagyon különlegesek, keletiek, az árusok nagyon zavarók voltak. Aki ott jár, kerülje az ilyen roham-vásárlásokat.

Ha össze kellene foglalnom, mi változott Nepálban 14 év alatt, nem sokat tudnék mondani. A múlt emlékei változatlannak tűnnek, bár rabolják őket kegyetlenül. A vallási fanatizmus is tartja magát és tartani fogja magát nagyon sokáig, mire ott is elin-

dul a kiábrándulás folyamata, ami Európában gyorsan terjed. A kiművelt emberfők számának szaporítása kell hozzá, ami nem fog gyors eredményeket hozni. A külső jelek, az emberek magukon hordják azonban - hál'isten - a javulás, fejlődés jegyeit, jobban öltözöttek, modernebbek. Valószínűleg a túrizmus segíti hozzá őket a valamivel emberibb élethez.

Búcsúzóul megemlítek néhány kiváló, Nepállal és a Himalája népeinek művészetével foglalkozó weblapot: 241., 247., 248. és 249.

A visszautunk egyben végső búcsú volt Nepáltól, Indiától. Még szebbnek, még kulturáltabbnak láttuk a repteret. Az emelkedő gépből már csak a csillogó fényeket láttuk, este indultunk Bombayba, és onnan órákon belül haza. Nem hiszem, hogy közel 70 évemmel lesz még módom Nepált (és Indiát) látni.

***

A zárás után, egy baráti beszélgetés során vallottam be, hogy csak hallomásból tudom: Nepálban megbukott a királyi család. Utánanéztem az Interneten: 2008-ban, demokratikus választásokat nyerve a Maoista Kommunista Párt vette át a hatalmat, majd megbuktatták, és 2009-ben az Egyesült Marxista-Leninista Kommunista Párt vezette, minden pártot magába foglaló koalíció került hatalomra. Új világ van születőben Nepálban. Csak remélni lehet, hogy jobb, mint amit a királyság jelentett a széles néptömegek számára.

1.MELLÉKLET: BONDED LABOUR - RABSZOLGASÁG INDIÁBAN!

Amikor erről a témakörről olvasok, hallok, határtalanul idegessé válok. Látom ugyanis lelki szemeim előtt azokat a szerencsétleneket, akik egyszerű, hétköznapi kitaszítottak. Milyen lehet a rabszolgasors egy olyan országban, ahol a kizsákmányolás méretei általában is felmérhetetlenek, ott, ahol a kasztrendszer béklyói is lebonthatatlannak tűnnek?

Kintlétem első szakaszában, a hetvenes években gyűjtögettem erre vonatkozó cikkeket, azokból teszek közzé most néhányat. Ha nem használok idézőjelet, tömörítést adok, törekedve minél nagyobb pontosságra. A „The Times of India" cikkeinél T.I.-vel utalok a forrásra, a többi sajtóorgánum nevét kiírom. Nem ügyelek az időbeni sorrendre.

- T.I., 1976 március 20, két cikk:

- „Bonded, but wary of promises": Gudalur-ban (Nilgiris), a valahonnan a nyugati hegyvonulatról levonult ősi törzsek egyikének, a Pania-nak (pánya) a tagjai az ugyancsak betelepült Chetty-k (csetti) rabszolgáiként dolgoznak. A csettiket ugyan lassan kiszorítják a Chetan-ok (csetán), akik szíriai keresztények (!) és hisznek abban, hogy hatékonyságot csak piaci bér megfizetésével lehet elérni, de ma is (1976) 481 pánya dolgozik rabszolgaként. A rabszolgaság öröklése megszűnt, éves szerződéseket kötnek, amelynek a fordulónapja a malajalam Újév. A szerződéseket éves gyűlésen, szóban kötik és a lényege: évi egy zsák érésben lévő rizs, férfiaknak öt méter, nőknek 10 m fehér szövet, 10-25 rúpia (évi 2-3 USD!), napi kétszeri étkezés; a rabszolga napi 9 órát köteles dolgozni és nem kereshet más munkalehetőséget.

- „Girl mortgaged for some paddy": Bubanesvár mellett, Kaudoli községben felszabadítottak a rabszolgaság alól egy tizenéves kislányt, Lata-t, akit az édesanyja fedezetként adott oda a földtulajdonosnak, akitől 65 kg rizst kapott kölcsön. Azóta a kislány minden térítés nélkül dolgozott rabszolgaként a földesúrnál. A felszabadítás alkalmával kötelezték a földesurat, hogy fizesse ki a kislánynak egyébként járó minimálbért.

- T.I., 1976 (?) március 9:

- „Freedom after long wait": Orissza állam Koraput városában felszabadítottak egy kisgyerekkorában rabul ejtett fiút. Az elrablója nyugdíjas tanító volt!!!

- A „The Economic Times" négy részletben közölt tanulmányt „The System of Bonded Labour" címen. Csupán részleteket tudok kiemelni a részletes elemzéssel szolgáló sorozatból, többek között a rendszerek-módszerek, termények, mértékegységek, rúpia-árfolyamok bonyolultsága miatt. A kép nagyságrendileg kifejező marad az én kerekítéseimmel, értékelésemmel. Megjegyzem, hogy a cikk szerzői szerint is az esetek többségében nem a szigorúan vett „bonded", azaz rabszolga-rendszert ismertetik, mert a megállapodások inkább bérmunkára vonatkozónak tekinthetők, de akadtak „igazi" rabszolgaságra is, annak ellenére, hogy a „gyeplőt fogók" hazudozásra kényszerítették a nyilatkozókat. Tessék elképzelni a lentebbi ismertetés alapján a tényleges rabszolgák életét!

- A sorozat I. tagja, 1977 április 20, „The System of Bonded Labour - A Case Study of Bilaspur District": A férfiak napi, terményben kiadott „bére" 10- 40, a nőké 8- 30, a gyerekeké 6-20 dollárcentnek felel meg. A szántást végző férfiaké, ha nem ők adják a vonóerőt 40-50 cent, ha a vonóerőt is adják (ne kérdjék, hogy lehetséges, szerintem sehogy!) 0,90-1,25 USD is lehet. Nem a munkát értékelték magasabb szintűnek, hanem azt bráminok és más magasabbrendű emberek tabuként kerülték. Becsületesen bevallom, hogy a cikk éves, ugyancsak terményből átszámított „jövedelemmel" is foglalkozik, ami szárazság sújtotta évben 50-125, jó termés esetén 80-165 USD, de ebből mintha levonnák a napi (vagy hetente kiadott) előleget, gondosan ügyelve, hogy az előleg feltétlenül az éves jövedelem arányos része alatt maradjon, ezzel kölcsönök láncolatára fűzve a szerencsétleneket. Gondolom, felesleges hangsúlyozni, hogy ebből nemhogy fedélre, de napi két étkezésre se futja. A gyerekek nem jutnak be az oktatás körébe, mert amint fizikailag alkalmassá válnak munkára, a szülők őket is kénytelenek rabszolga-bérbe adni. A napi munkaidő 9-10 óra.

- A sorozat II. tagja, 1977 április 21, „The System of Bonded Labour - Kamias and their Wages". Azzal kezdem, hogy szószerint idézem a cikk harmadik, zárójelbe tett bekezdésének érdemi mondatait: "It is worthwile mentioning the very high rate of profit that traders of this class made even centuries back. For example Vasco de Gama's first voyage to India in 1498 was associated with a profit as high as 6000 per cent. (...) Similarly Queen Elisabeth's shares in one of Drake's expenditure resulted in a profit of 74 700 per cent.", azaz Vasco da Gama első indiai útja 6000%-os profittal társult, Drake egyik befektetéséből pedig Erzsébet királynő részesedése 74 700%-os volt. Érdekes, hogy a saját ősi gazembereikről nem sorolnak adatokat. Mindenesetre kulcs a kérdéshez: hogy működhetett és működhet Indiában a gyors meggazdagodás és az ország kifosztása. A kamia-k nem népcsoport, hanem a rabszolga-foglakoztatásnak a bilapuri körzetben alkalmazott módszere, amibe érinthetetleneket, törzsieket és a falusi szegények egyéb csoportjait vonták be. Felsőbb kasztokhoz tartozók ehhez a munkához nem nyúlnak. Hétféle jövedelmezési módszert alkalmaznak a rendszeren belül, a tömör összegzés szerint vagy terménnyel vagy készpénzzel fizetnek, ami napi 10-40 dollárcentnek felel meg. Az alacsonyabb régiókban kamatmentes kölcsönhöz juttatja őket a földesúr, a magasabb jövedelműek évi 25-200%-os kamat mellett részesülhetnek ebben a kegyben.

- A sorozat III. tagja, 1977 április 22, „The System of Bonded Labour - Three Case Histories". A három esetleírás elég szokványos: miként lehet rabszolgasorsra jutni Indiában? (1) Dhirpal Singh kamia-rendszerben dolgozott béresként cca. 90 cent évi készpénzért és napi 1 kg valami terményért. Családi gondok miatt kért cca. 12 USD kölcsönt, amit évi 100% kamatért kapott. Hat és fél évig ingyen dolgozott (a befejezéssel a cikk adós maradt, lehet, a mai napig rabszolga). (2) Khelwan Ram úgy jutott rabszolgasorsra, hogy kamiaként felvett egy mázsa terményt évi 50% kamatra. Egy év múl-

va a földtulajdonos közölte, hogy a kölcsön és kamatai többet tesznek ki, mint a járandósága és ettől kezdve 22 évig úgy dolgoztatta, hogy mindösszesen 20 USD-nek megfelelő készpénzt és 100 kg terményt adott neki, sőt a tulajdonát képező kis parcellát is bekebelezte. (3) Még szörnyűbb a 65 éves Lorik esete, aki ugyancsak kamia béres volt 28 évig. Kért kölcsön cca. 10 USD értékű terményt, amit „le kellett dolgoznia". Az éves fix bérét a gazda a törlesztésbe tudta be, neki és az ugyancsak ott dolgozó feleségének napi 1 kg terményt adott „ezen felül". A 22. évben a fia esküvőjére felvett újabb kölcsönt cca. 27 USD értékben. Rövidesen a feleségét és a fiát is rabszolgaságra fogta a hitelező gazda. Végül a járás adminisztrációja felszabadította őket, az elszámolás 2-3 dollárcent közötti összeggel zárult a javukra (!!!). Hogy hol és miből éltek? Mint ősidőkben a rabszolgák bárhol a világon, illetve rosszabbul, elképzelhetetlen viszonyok közt: koszos-mocskos kutyaól és annyi ennivaló, amennyitől még munkára foghatók maradtak. A cikknek ez a tagja több érdekességgel szolgál. Az egyik falu (Dand) nagy földesurai származásukat tekintve érinthetetlenek. Másfél évszázada elkezdték utánozni a bráminokat: vegetariánusokká, absztinensekké váltak, nem érintettek bőrt, elkezdték a szent fonalat viselni a vállukon. Megváltoztatták a (kasztonkívüli) kaszt-nevüket (minden bizonnyal valamelyik brámin csoportét vagy ahhoz hasonlót, nekem nem mond semmit). Az igazi bráminokkal hatalmi harcban állnak. Van ugyan köztük olyan közösség, amelyik végez paraszt-munkát, de a többség nem. Amint az ottani körülményeket tekintve meggazdagodnak, az asszonyikat nem engedik dolgozni. Ugyanolyan kegyetlen elnyomók, mint a bráminok (mondja a cikk, nem én). Táblázatba foglalták a szerzők a szerintük egyértelműen rabszolgaként kezelteket és az ilyen állapotban eltöltött éveket: kettőtől harmincig terjed a skála!

- A sorozat IV. tagja, 1977 április 23, „The System of Bonded Labour - All-round exploitation". Az írás lényege, hogy mindez az ősi törzsi törvények és szokások felszámolásának a következménye, elsősorban annak, hogy a föld az angol időktől kezdve áruvá vált. Ma is (hetvenes évek!) léteznek még törzsi közösségek, amelyeknek sikerült megőrizniük a „régi rendet". Kommunáknak is nevezhető közösségekben élnek. A szegénység ismeretlen fogalom, ugyanúgy mint a tulajdon fogalma is. A föld a közösségé, a családok annyit kapnak művelésre, amekkora a család mérete. Még arra is ügyelnek, hogy az özvegyek a földterület közepén dolgozzanak, hogy ne kelljen a vadállatok ellen védekezniük. Ha valamelyik család extra jövedelemhez jut, például jószág értékesítése útján, azt a legközelebbi közösségi ünnepen fogyasztják el. Mindent elintéznek önállóan, függetlenül, nincs szükségük az államhatalom képviseletére, rendőrségre. Ahová behatoltak a külső erők és törvények, ott a földet kirántják a törzsbéliek lába alól, őket pedig béressé, majd rabszolgává teszik. Az adott területen „működő" kereskedők gyors ütemben szabadítják meg az őslakosokat a javaiktól. A vizsgált terület hat falujából - a kutatók ismeretei szerint - 23,5 tola 1 tola = 11,7 g) aranyat, 64 tola ezüstöt és 274 kg (!) bronzot „zsákmányoltak" az uzsorások.

Villan a hír, amit kintlétemkor hallottam: vannak törzsek, amelyek nem engednek senkit az erdei táboraikba, csak termékeik eladása, sóra és fűszerekre cseréje céljából ereszkednek le a „kultúra világába". Gyilkoltok! - utasítanak el minden közeledést.

- Épp ide illik: The Economic Times, 1977 április 17: Az Adóhivatal emberei egy kis faluban házkutatást tartottak egy mezőgazdásznál, aki pénzkölcsönző hírében állt. Hat, összesen 1870 g-ot nyomó aranyrudat, 98 aranyérmét (768 g) és 140 kg ezüsttömböt, valamint egy nagy páncélszekrényt találtak.

- T.I., 1977.10.21: „Bonded labour in Goa that enslaves girls" - Házasságra érett adivazi lányokat nem engednek férjhez menni, mert a szüleikhez hasonlóan a 'bhatkar'-nak nevezett földtulajdonosokat kell szolgálniuk. Legkevesebb 400 ilyen esetről van tudomásuk a hatóságoknak, de nem az elnyomottak, hanem az elnyomók mellé állnak.

A hivatalos nyilatkozatok a hetvenes években 100 000 fő alatti rabszolgáról szóltak. Szociológusok viszont több tízmillióról tudtak.

A 253. weblap szerint keményen tartja magát a rendszer!

2. MELLÉKLET: HARIJANS - ÉRINTHETETLENEK, "AZ ISTEN GYERMEKEI"

A kasztrendszert ismertető írásomból kiemelem az érinthetetleneket sújtó rettenetes kitaszítottságról, üldözésről szóló híreket. A forrás - ha másként nem jelölöm - a "The Times of India", az ország egyik legjobb napilapja, az időtartam a múlt század hetvenes évei, azaz a kasztrendszer tilalmáról szóló törvény meghozatalát követő 25-30 év. Nem állítottam fel fontossági vagy szörnyűségi sorrendet, időrendben adok pár mondatos összefoglalót a megjelent cikkekről.

A helyzet nyilván javul, el fog jönni az idő - szerintem a messzi távolban -, amikor ezek a szerencsétlenek majd félelem nélkül élhetnek. A figyelmet arra kívánom felhívni, hogy milyen óriási a szakadék a kasztbéli hinduk és a társadalmon kívülre taszított érinthetetlenek között. Ne kérdezze senki, miként lehetséges, hogy a világ legerőszakellenesebb vallása ilyen irtózatos erőszakhoz vezet, mert nem találok rá magyarázatot. Azt hiszem, India legnagyobb gondolkodói is zavartan kutatják az igazi, mély okokat és nem tudnak egyértelmű magyarázatot adni. Az, hogy a papság valamikor Krisztus előtt négy főcsoportra osztotta a társadalmat és azon kívülre sorolta azokat, akik megfertőzhették a többit - mint írtam már -, higiéniai szempontokra utal, de az is valószínűsíthető, hogy "csupán" merev rendszerbe akarták foglalni az akkorra kialakult társadalmi tagozódást, hogy biztosítsák az egész társadalom feletti vezető szerepüket. Örömmel fogadok minden elemző hozzászólást!

Egy kiegészítést is kell tennem: eddig csak a hindu társadalom kettéosztottságáról szóltam, a kitaszítottak körébe tartoznak azonban az őslakosok, a törzsinek nevezett népcsoportok is, mint például a sűrűn előforduló "adivaszi"-k, vagy a nemrég még emberevő "naga"-k, hiszen ők is kasztonkívüliek.. Maga a kasztrendszert tiltó és a kitaszítottaknak számtalan módon pozitív diszkriminációt nyújtó törvény is "Scheduled Castes and Scheduled Tribes"-ról , azaz "listába vett kasztokról és törzsekről" szól. A megfogalmazás érdekessége, hogy az érinthetetlenek kasztjait (!) fogadja el a listázás kategóriájaként!

Az egész kérdéskör annyira bonyolult, hogy előre elnézést kell kérnem, ha valamely információm vagy megfogalmazásom tévesnek bizonyulna.

Az események:

- Személyes élményem, találkozásom egy érinthetetlennel, a Delhiről szóló írásomban említettem, itt csak utalok rá: I. 11. Találkozás egy érinthetetlennel...(5.bek)

- 1976 március 10: Andra Prades államban egy falu kaszt-hindu vezetői bojkottáltak 36 haridzsán családot, mert megvertek egy kasztbéli gyereket, aki előzőleg megvert egy haridzsán fiút. Nem engedték őket dolgozni, majd amikor valaki mégis foglalkoztatta őket, elvették tőlük a bérként kapott terményt. Rendőrségi beavatkozás vetett véget a bojkottnak.

- 1976 április 26.-i számában beszámol arról, hogy az érinthetetlenség felszámolása és haridzsán (az isten gyermekei) akció során ünnepélyesen bebocsátást nyert az

érinthetetleneket képviselő csoport a bombayi hindu Markandesvár templomba, ahol a pap ígéretet tett: a jövőben se fogja megakadályozni, hogy érinthetetlenek belépjenek a templomba.

- 1977 május 17: Patna környékén, Budada faluban - a béreseknek fizetendő minimálbér fölötti vita közben - egy földbirtokos agyonlőtt három haridzsán bérest, köztük egy fiatal fiút.

- A "The Illustrated Weekly of India" 1977 május 22.-i számában többoldalas, fotókkal illusztrált cikkben foglalkozik Karnataka állam haridzsánjaival. A cikk alapjául szolgáló, velük foglalkozó tanulmány hangsúlyozza, hogy a többi állam haridzsánjainál jobb sorsuk van. Annál megdöbbentőbb ennek a jobb sorsnak az ecsetelése. Néhány részletet ragadok ki. Városban tanuló fiatalok, ha vakációra hazalátogatnak, elviselhetetlen bánásmóddal találkoznak: ha étteremben kávét rendelnek, csészében kérik azt a "szokásos" kókuszhéj helyett, kihajítják őket. Bemennek a templomba, de a pap és a kaszt-hindu hívők kikergetik őket. Az érinthetetlenség ténye nem zavarja a kasztbéli férfiakat, hogy zaklassák a nőket. A cikk egészségügyi iskolát végzett lányt és takarítónőt egyaránt említ, mindkettőt kaszt-hindu akarta megerőszakolni. A "lajstromozott" kasztokat holejáknak (Holeyas) és madigáknak (Madigas) hívják, a lakótelepüket holageri-nek. Többségük béresként tengődik, teljesen kiszolgáltatva a földtulajdonosoknak. Visszatartják a termény-részesedésüket, kifosztják, megerőszakolják őket, felgyújtják a kalyibáikat. Ha földhöz jutnak, elűzik onnan őket. Abszolút tudatlanságuk következtében félnek feljelentést tenni, sőt, többnyire azt se tudják, hová kellene fordulniuk. Babonák irányítják az életüket. Szellemeket és primitív istennő-figurákat imádnak. A "boszorkány-orvos" fontos szerepet játszik az életükben. Hallatlan ostobaságuk a kizsákmányolók (nem én kreáltam a definíciót, hanem a cikk írója!) könnyű prédájává teszi őket. Hitük szerint a gonosz szállja meg őket, ha brámin lép a holageri földjére. Kiűzése érdekében tehén-ürüléket dobálnak rá, megtépik a ruházatát, a ruházata aljára sót kötnek (aminek ördögűző erőt tulajdonítanak) és úgy zavarják el. A mai napig (mondja a cikk '77-ben!) betartják az ősi törvényt, hogy ne keveredjenek a kaszthindukkal, félreállnak azok útjából. Ez a mi karmánk, mondják, el kell viselnünk, hogy jobbra szülessünk a következő életben. A legrosszabb szokás (tabu) Karnataka államban a Baszadi-Bidodu. Jellamma Gudda istennőnek ajánlja fel a családok többsége a lányaik szüzességét az évenként ismétlődő ünnepség alkalmával. Többnyire a templom papja él az "első éjszaka jogával" (l. magyar középkor vagy nagyonis közelmúlt: a földesúr joga). Ettől kezdve a szüzességtől megfosztott lánykák - a szigorú hindu törvények miatt - másra nem jók, csak prostituáltak lehetnek. Majdnem minden haridzsán családban van ilyen "baszavi" Észak-Kanarában.

- T.I. és Financial Express,1977 június 4: Patna járás Belccsi falvában egy 40 éves haridzsánt agyonlőttek kunyhójának küszöbén, majd fából és szárított tehén-ürülékből máglyát raktak, Diesel-olajjal meglocsolták és meggyújtották. Először az agyonlőtt

hulláját dobták a máglyára, majd 14 embert, kezüket-lábukat összekötve, élve dobtak a tűzre. Az áldozatok közül kettő gyerek, egy 9 és egy 13 éves fiú, a többi 30 és 50 év közötti férfi volt. A hír megjelenéséig nem tartóztattak le senkit. Későbbi cikkek több letartóztatásról szólnak. Későbbi sajtóhírek szerint az áldozatok haridzsánok voltak. Baloldali források szerint egy haridzsán lány megerőszakolása miatt sztrájkba lépett béresek "megleckéztetése" volt a földtulajdonos kaszt-hinduk célja.

- A "The Economic Times" 1977 június 22.-i száma a földtulajdon és mezőgazdasági jövedelmek kérdését elemezve megállapítja, hogy a haridzsánok többsége béresként dolgozik a kaszt-hinduk "farmján" (európai-amerikai szempontok szerint nem értelmezhető) vagy földjén és a haridzsán háztartások 95,65%-a eladósodott.

- 1977 június 24: Gazdag szikek, hivatalnokok megkenésével szerzett hamis okmányokkal "lajstromozott kaszt"-hoz tartozás státuszát próbálták megszerezni, hogy a pozitív diszkrimináció által biztosított kedvezményekhez jussanak.

- A "The Times of India" 1977 június 26.-i száma (8. old.) "Bhojpur - A Tale of Terror" (Bodzspur - terror-történet) c. cikkében elemzi a bodzspuri járásban kialakult kritikus helyzetet a kasztonkívüli béresek és a kaszt-hindu földtulajdonosok között. A napi átlagbér tizenkét órai munkáért 70 pajsza (kb. 8 centnek felelt meg akkoriban) volt, ugyanilyen értékben csépeletlen gabonát kaptak a munkások. A beriberi, ez a szörnyű betegség széles körben pusztít. A törvényt a fegyverek képviselik és a rendőrség a törvény túlsó oldalán áll. A földesurak terrorját megfejelte a rendőr-terror. Ha egy haridzsán a munka- vagy életfeltételek javítását kéri, hamar börtönben találja magát. A kiszolgáltatottság végtelen.

- 1977 június 27: A "ranadi" törzshöz (Nellore járás) tartozó 30 éves fiatalembert halálra kínoztak "magasabb kaszthoz tartozók", valami kiderítetlen lopás miatt. A feleségét megerőszakolták és két rokon asszonyt megvertek.

- A "Financial Express" 1977 július 1.-i száma rövid tájékoztatást ad arról, hogy Andra Prades államban a haridzsánokat védő törvények csupán papíron léteznek, és felsorolja a kitaszítottakat érő megkülönböztetéseket. Az állam által a haridzsánoknak juttatott földek megművelését a kaszt-hinduk akadályozzák, az állami hivatalokban haridzsánoknak biztosított állásokat csak részben töltik be, a borbélyok nem nyúlnak hozzájuk, a ruházatuk mosását nem vállalja senki, a kutak vizéhez csak kaszt-hinduk közreműködésével juthatnak, szállásadók nem engednek be haridzsánt, teát csak az épületen kívül, a haridzsánok edényébe öntenek. A legképtelenebb sztori, hogy egy haridzsán meg akarta javíttatni az ekéjét (ritka eset lehetett önmagában is, hogy fémekéje volt, a többség faekével kapargatja a földet). A kaszt-hindu mesternek segédre volt szüksége, de nem engedte, hogy a haridzsán megérintse a kalapácsot, az kénytelen volt kaszt-hindut "bérelni", aki a segédmunkát aztán elvégezte.

- 1977 július 4: Uttar Prades állam Dekva falvában magas kaszthoz tartozók agyonlőttek két haridzsánt. A vizsgálatok szerint az érinthetetleneket ok nélkül ölték meg.

- 1977 július 5: Mathodi községben élő neo-buddhistáktól is megtagadták az ivóvizet, nem engedték őket a falu egyetlen kútjához. Asszonyaikkal együtt megverték, majd elkergették őket. Amikor - a "lajstromozott kasztokat" védő törvényre hivatkozva panaszt akartak tenni a rendőrségen, ellenük indítottak eljárást.

- 1977 július 14: Három cikk is a haridzsánok sorsával foglalkozik az 5. oldalon: Az egyik szerint Maharastra állam Velavale falujában, ahol a haridzsánok külön kútra jártak, tüskés növényeket és bambusz-kosarakat dobtak a kútjukba, ezzel használhatatlanná téve azt. A másik kaszt-hinduk 200 fős csapatának egy haridzsán ünnep elleni támadásáról számol be, amely során "lati"-kat (bambuszrúd), szuronyokat és nagy erejű petárdákat használtak. 18 személy sérült meg komolyabban, egynek az állapota súlyos volt, amikor kórházba szállították őket. Végül a harmadik eset Szolapur járás Malkavate községében történt, ahol huszonketten támadtak rá latikkal és baltákkal a juttatott földjükre kivonuló haridzsánokra.

- 1977 július 22: Sedgaon-ban 23 haridzsánt, köztük neo-buddhistát kergetett ki a helyi hindu vallási vezető a templomból. Rendőri figyelmeztetés ellenére se engedte vissza őket, végül letartóztatták.

- A "The Economic Times", 1977 július 24.-i száma hosszú cikkben foglalkozik a Maharastra államban élő "katkari" törzzsel. A szinte hihetetlen körülmények ismertetéséből csak néhány sort emelek ki. Annak ellenére, hogy a körzetben állami iskolákat tartanak fenn a katkari gyerekek ritkán töltenek fél évnél többet az iskolában: nagyok a távolságok, nincs pénz formaruhára, de többnyire a felsőtestet is takaró ruházatra se, nem tudják megvenni az állam által támogatott tankönyveket. Mind az oktatók, mind a tanulók diszkriminatív viselkedést tanúsítanak velük szemben. Amint elérik a 8-10 éves kort, munkába kell állniuk, mert a havi 5-10 rúpiát, azaz 0,60-1,20 USD-t (!!!), amit megkeresnek, nem nélkülözheti a család. A cikk leírja, hogy egy 5 éves kislány három növendék patkányt fogott és az egész család boldog volt, mert fedezte saját egynapi kosztját.

- "Financial Express", 1977 július 25: Egy haridzsánt megöltek, húszat megsebesítettek földtulajdonosok Csinaogirala faluban, amikor vita támadt egy csatorna gátjának átvágása körül. A haridzsánok védeni próbálták a földjeiket az elárasztás ellen.

- 1977 július 25: Munkájukból hazafelé tartó haridzsán asszonyokra támadott egy tucatnyi ember, útjukat elállva. A rendőröket értesítették, de azok nem léptek fel a támadók ellen.

- 1977 július 26: A 35 éves haridzsán asszonyt, Radzskalit három kaszt-hindu addig ütlegelt és fojtogatott, amíg bele nem halt a sérüléseibe. A férfiak azt követelték, hogy az asszony azonnal akadályozza meg, hogy az államtól kapott földön épült kunyhó tetejéről ne folyjon a víz a kerítésként emelt föld-falra. Az asszony megígérte, hogy amint a férje visszaérkezik a munkából, megoldják a gondot, ennek ellenére agyonverték.

- 1977 július 27: Gazdag földtulajdonosok megöltek egy haridzsánt és megsebesítettek további harmincat Andra Prades állam Csínná Ogivala falvában. A haridzsánok

hét hektár földet kaptak bérletbe az államtól, de a helyi földtulajdonosok meg akarták gátolni azok használatát, elárasztották a területet, majd amikor a haridzsánok a gáton szakított rést helyre akarták állítani, 38 kaszt-hindu rájuk támadt.

- 1977 október 8: Agra közelében, Lahra faluban egy haridzsán asszonyt megkövetztek, vonszoltak és fojtogattak, mígnem belehalt a kegyetlenkedésbe. Hétéves fiát is megölték. A gyilkosságot megelőzte egy sikertelen elrablási kísérlet.

- 1977 október 16: Az adivaszik életével foglalkozó hosszabb cikk teljesen reménytelen helyzetet ábrázol. A Nagpur várostól mindössze 65 km-re fekvő, járművel megközelíthetetlen Botia Palora falucska főembere (upsarpanch) elmondja, hogy egy szárnyasa és egy kecskéje van, azok adják a tejet és tojást. Mivel csak napi egyszeri étkezésre futja, rendszeresen fogyasztanak melaszból készített alkoholt, ami "elcsapja az éhséget és békés álomba ringat". A közösség tagjai sorban elmondják, hogy napi egyetlen étkezésre futja, az is többnyire kevéske jowar(?)-lisztből készült lepény, megsózva. Vacsorára többnyire falevélből főznek valamit. Bérmunkát végeznek a földeken, erdőben, semmire se elég bérért, sokszor azt is visszatartják a "farmerek". Léteznek szövetkezetek is, amiket a rendelkezések szerint csak a közösség tagjai vezethetnének, mégis idegenek ülnek a fejük felett és úgy bánnak velük, mint a kutyákkal. Gyermekeiket nem tudják, de nem is akarják taníttatni. Elhagynának bennünket - mondják. Az asszonyok fát lopnak az erdőben és húszon-kilométerre viszik eladni, ahol - ismerve a kiszolgáltatottságukat - 2 rúpiát adnak egy fejen odavitt adag fáért. Nincs egészségügyi ellátás, privát orvosokhoz járnak messze földre, akik mértéktelenül magas összeget kérnek. Ki vannak szolgáltatva uzsorásoknak és az azoknál is rosszabb hivatalnokoknak...

- 1977 október 24: Bihar államban kegyetlenül megöltek hat haridzsánt, miután nem fogadták el kaszt-hinduk által ajánlott termény-megosztást.

- 1977 november 27: Egy haridzsán fiatalember, Omprakas Szing elvett egy radzsput (kaszt-hindu) lányt. A következmények elképesztők, megrendítők. A párt elfogták, a fiatalasszonyt villanyoszlophoz kötözték és előtte agyba-főbe verték a férjét, majd a férfit kopaszra nyírták, szamárra ültették és végighurcolták a falun. Ezt követően visszavitték a fiatalasszonyhoz, meztelenre vetkőztették és a ruháit elégették. Az asszonytól elvették a menyasszonyi szárját és azt is elégették, helyette koszos doti-t adtak rá, majd őt is megverték. Az ájult férfit kidobták a faluból, az asszonyt pedig fogva tartják. Sem a rendőrség, ahol a férfi feljelentést tett, sem a politikusok, akiknek a segítségét kérte, nem intézkedtek a kasztok közötti házasság vétkében "bűnös" házaspár törvényes jogainak helyreállításában.

Itt egy pillanatra meg kell állnom. Emlékszem olyan esetre is, amikor a hasonló módon kötött házasság megtorlásaként mind a férj, mind a feleség szemét kiszúrták, és a két szerencsétlen vak embert kikergették a faluból. Sajnos, nem találom az újságkivágatot.

- 1977 november 30: Az Orissza állam lakosságának mintegy negyedét adó törzsi lakosok gyors ütemben migrálnak Asszámba, a déli államokba és az ipari övezetekbe, mert az adott földterületre eső emberszám növekedése miatt éhínség fenyegeti őket...

- 1977 december 18: Szinte sokkolt a "The Tmes of India" 11. oldalán megjelent cikk, "Priests Or Tyrants?" (Papok vagy kényurak?), amelyben arról értesültem, hogy Bihar államban számtalan pap gyűjtött hatalmas vagyont a földnélküli parasztok és haridzsánok kizsákmányolásával és a templomoknak, vallási szervezeteknek, intézményeknek nyújtott kedvezmények gátlástalan kihasználásával. A részletek fárasztók lennének, a lényeg, hogy a papság a hinduizmusban is megtalálja az európai egyházak erkölcstelen manővereit, a hívők hiszékenységének kiaknázási lehetőségeit.

- 1978 február 1: Kaszt-hinduk lerombolták a haridzsánok által a halottégető temetőjük rangját növelendő emelt kis kápolnát, mert azt túl közel merészelték megépíteni az ő halottégető területükhöz.

- 1978 március 10: Dharwar (Darvar) járás Szattur falujában nem engedték az érinthetetleneket a kúthoz. Mellette kellett sorba rakniuk az edényeiket, amiket a kaszt-hinduk töltöttek fel, ha vettek maguknak vizet. Egy ilyen alkalommal az egyik érinthetetlen edényét nem töltötték fel. Panaszt tett a rendőrségen, ahol azt a tanácsot kapta, hogy merítsen maga vizet. Galappa megtette, mire két kaszt-hindu téglákkal és korbáccsal támadt rá. Rohant a rendőrségre, de a tettesek elmenekültek. Galappa buzdítására a haridzsánok összeszedték a bátorságukat és valamennyien egyszerre használatba vették a kutat.

- 1978 március 20: Madja Prades állam Budzsari falvában eltűnt egy hároméves adivaszi kislány. Kiderült, hogy egy építési vállalkozó akkor helyezett üzembe egy kemencét, ami azonban nem működött rendesen. Először kecskeáldozatot mutatott be, de az nem segített. Ekkor tűnt el a kislány. A község "szarpancs"-a (feje) gyanút fogott, hogy összefüggés lehet a kemence és a kislány eltűnése között. Jelezte ezt a rendőrségnek, akik eloltották a kemence tűzét és a parazsak közt emberi maradványokat találtak. (A cikk nem foglalkozik a bizonyítási eljárás eredményével.)

- 1978 március 24: Egy 32-éves, koeri "kaszthoz" (a szövegből valószínűsíthetően kasztonkívüli kaszt) tartozó asszony a szülei falvában, Szahapurban földet akart venni. Magas kaszt-hinduknak nem tetszett a dolog, elkapták és éles eszközzel megsebezték az ujjait, majd később tizennégyen megerőszakolták és elszedték a pénzét. Súlyos állapotban került kórházba. A tetteseket a rendőrség elfogta, majd elengedte. Valószínűsítik, hogy komoly összegekkel vesztegették meg a rendőröket.

- T.I., 1978.11.02: Lumbi Dhamb faluban vita támadt a gyapotszedéssel foglalkoztatott haridzsánok és a földtulajdonos között. Az utóbbi több segítőtárs kíséretében tért vissza, tüzet nyitottak és egy haridzsánt megöltek, ötöt pedig megsebesítettek.

Sokmindent hozzá lehet tenni a felsoroláshoz. Elsősorban azt, hogy ha ennyi aljasság jutott a tudomásomra pár angol nyelvű médiából ilyen rövid időszak alatt, akkor

mi minden történhet ebben az országban, ahol indiai orvosok szerint a lakosság háromnegyede nem látott orvost és gyógyszert, ahol a tudatlanság mélysége határtalan? Szörnyű belegondolni is. Közel 30 év telt el azóta, remélem, javult valamit a helyzet, de Mahatma gyermekei beláthatatlan ideig fognak még a gátlástalan, elvakult "felsőbbrendűek" csizmáitól szenvedni.

A helyzet javulásának híreit is figyeltem, egyetlen egyet találtam, annak is óriási azonban a jelentősége a szememben. Íme: "The Times of India" 1977 október 21, "Total victory for Harijans" (A haridzsánok totális győzelme) című nyúlfarknyi cikk arról tájékoztat, hogy Gudzsarat állam Vaghela községében az önkormányzati választásokon a 11 helyet kivétel nélkül haridzsánok nyerték el, többen közülük nők. A 2200 lakosú helység szarpancsának nyilatkozata szerint az önkormányzat kizárólag haridzsánokból fog állni.

Vékony, de fényes reménysugár!

*

Nem biztos, csak valószínűsíthető, hogy az itt következő két hír is haridzsánokat (vagy főként azokat) érint:

- T.I., 1977.01.04, "No place to live, but a car to die": Tüdőgyulladásban szenvedő és gyógykezelés híján haldokló nincstelen a hideg elől menekülve bemászott egy autó hátsó ülésére és ott lehelte ki a lelkét. 35 éves volt, a betegségét a boncolás állapította meg. (Nagyon hasonló eset történt tavaly télen Budapesten.)

- T.I., 1977.05.14, "Acid effluent that runs its course untreated": Bombay Goreagon külvárosában egy vegyiüzem erősen savas szennyvize az ipari település (munkás-nyomortelep) kútját "táplálja". A szennyvíz-patak a gyártól több csatornán keresztül és boltokat, kunyhókat érintve egyenesen a telep kútjába folyik. A kutat a telep lakói háztartási célokra használják.

*

A 254. weboldal az érinthetetlenek mai helyzetével foglalkozik.

JEGYZETEK

1. Mész-pasztával. Miként teszik fogyaszthatóvá a meszet, nem tudom. A 2. mű, 75. old., 2. bek. c. pontja szerint: lime paste (not the lime fruit, but the white chemical known as chuna).
2. Baktay Ervin (5. mű, 2. kötet, 159-160. old.) joggal felháborodva az általa inszinuációnak tartott kísérleteken, amelyek igyekeznek elhitetni, hogy a Tadzs Mahalt európai építészek tervezték és építették, nem említ nevet, csupán azt állítja: Sahdzsahán birodalmának legjelentősebb építőmesterei voltak a pályázók. A perzsa Usztad Isza bizonyára közéjük tartozott.
3. Sajnos a források adatai szórnak. A méreteknél arányérzékemet és a józan észt hívtam segítségül, az évszámoknál Mumtaz Mahal halálának évét vettem alapul és a több helyütt - emlékeimben is - ismétlődő 22 évet.
4. Babur a népeket hirhedten kegyetlenül leigázó Timur Lenk leszármazottja. Timur Közép-Ázsiából már behatolt Indiába, megkóstolta azt és - bár maga elhagyta - biztosan ösztönzője volt a mogulok India-vágyának.
5. A „Maha Bharata" Nagy Indiá-t jelent. A nagy eposz nevében egybeírva szerepel, jelentése ugyanaz.
6. Kiejtése Buda, mintha fővárosunk budai részéről volna szó.
7. Akkor ez volt a helyzet. A XVII.3 alfejezet (j9) megjegyzésében ismertetem a mai adatokat (l. két ponttal lejjebb).
8. "Palanpur Palace was constructed more than a century ago by Nawab Sher Mohammed Khan of Palanpur state. Later his son Nawab Taley Mohammed Khan took keen interest and further furnished it to make it an ideal summer Palace. The present Iqabal Mohammed Khan provided more glory and glamour to this palace, to stand out amongst other palaces. It was Nawab Taley Mohammed Khan, who had the noble idea of converting a part of this Palace from 1923 to 1936 for Hotel purpose. It was named "MOUNT HOTEL" and later an Englishman named it as "Hotel Skeltania." Biztos, hogy az én emberemről van szó, a kis eltérés a névben szokásos alternatívákat jelöl.
9. A könyv átírása során ellentmondásokat találtam a korábban megjelent adataimban. Töröltem az ellentmondó számokat, és friss adatokat keresve újra meglepett azok széles skálája: ahány forrás, annyi nyelv és annyi dialektus. Rögzíthető, hogy két nyelvet használ a központi adminisztráció, a hindit és (kisegítő nyelvként) az angolt. A regionális nyelvek kategóriájába 27-et soroltak. 29 nyelvet beszél egymilliónál több indiai. Végül a "SIL Ethnologue" nemzetközi kataszter 415 indiai nyelvet szerepeltet, de találkoztam erre a kataszterre hivatkozással 452 nyelvvel is. A dialektusok számát 2000-3000-re teszik. Több forrás hangsúlyozta, hogy a mai napig senki se lát tisztán, további kutatásokra van szükség. Közben tíznél többre teszik az utóbbi évtizedekben kihalt nyelvek számát.

IRODALOM

1. **Fodor's 1974 Guide to India:** Hodder and Stoughton
2. **Bombay, Handbook:** American Women's Association, 1973
3. **Delhi and its Neighbourhood:** Y. D. Sharma, Archeological Survey of India, 1974
4. **The Oxford History of India:** Vincent A. Smith, Third Edition, Oxford University Press, 1958
5. **India művészete I & II:** Baktay Ervin, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1981
6. **Hindu Civilization:** Dr Radha Bhavan Mukherji, Bharatya Vidiya Bhavan, Bombay, 1977
7. **Caste in India:** J. H. Hutton, Oxford University Press, 1977
8. **Indian Caste Customs:** L. S. S. O. Malley, Rupa & Co., 1976
9. **Radakrishnan Reader (An Anthology):** Bharatiya Vidiya Bhavan, Bombay, 1969
10. **Philosophies of India:** Heinrich Zimmer, Bollingen Series XXVI., Princeton University Press, 1974
11. **Myths and Symbols in Indian Art and Civilization:** Heinrich Zimmer, Bollingen Series VI., Princeton University Press, 1974
12. **Myths of the Hindus and Buddhists:** Ananda K. Coomaraswamy and Sister Nivedita, Dover Publications, Inc., N.Y.
13. **The Tantric Way (Art, Science, Ritual):** Ajit Mookherjee and Madhu Khanna, Thames and Hudson, London, 1977
14. **Mahabharata:** Kamala Subramaniam, Bharatiya Vidiya Bhavan, Bombay, 1977
15. **The Bhagavadgita:** S. Radhakrishnan, Blackie & Sons (India) Ltd., 1976
16. **Ramayana:** C. Rajagopalachari, Bharatiya Vidiya Bhavan, Bombay, 1976
17. **The Wonder that was India:** A. L. Basham, Fontana Books in association with Rupa & Co., 1975
18. **A Profile of Indian Culture:** Krishna Chaitanya, Indian Book Company, N. D., 1975
19. **Indian Classical Dance:** Kapila Vatsyayan, Publications Division,... N.D., 1974
20. **An Introduction to Indian Music:** B. Chaitanya Deva, Publications Division,... N.D., 1973
21. **Change among India's Harijans:** Sunanda Patwardhan, Orient Longman Ltd., N.D., 1973
22. **Legislation and Cases on Untouchability and Scheduled Castes in India:** G. S. Sharma, Indian Council of Social Science Research, N.D., 1975
23. **Freedom at Midnight:** Larry Collins and Dominique Lapierre, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., 1976

24. **Mountbatten and the Partition of India:** Larry Collins and Dominique Lapierre, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., 1982
25. **History of Zoroastrianism:** Maneckji Nusservanjt Dhalla, The K. R. Cama Oriental Institute. Bombay, 1963
26. **The Parsis:** Piloo Nanavutty, National Book Trust, India, N. D., 1977
27. **The Life of Holy Zarathustra:** Framroz Rustomji, Parsi Zoroastrian Association, Calcutta, 1977
28. **The Philosophical, Spiritual and Ethical Interpretation of the Ghatas of Holy Zarathustra:** Framroz Rustomji, Published by Mrs. S. H. Kotwal, Bombay
29. **Ahuna Vairya and the Argument of the Gathas:** Irach J. S. Taraporewala, Published by the author
30. **Yasna (Excluding the Ghatas):** Tehmurasp Rustamjee Sethna, Published by T. R. Sethna, 1977
31. **Yashts:** Tehmurasp Rustamjee Sethna, Published by T. R. Sethna, 1976
32. **Vendidad:** Tehmurasp Rustamjee Sethna, Published by T. R. Sethna, 1977
33. **Khordeh Avesta:** Tehmurasp Rustamjee Sethna, Published by T. R. Sethna, 1975
34. **The History of the Sikhs I & II:** Khushwant Singh, Oxford University Press, 1977
35. **The Gospel of the Guru Granth Sahib:** Duncan Greenlees, The Theosophical Publishing House, Adyar, 1975
36. **Selection from the Holy Granth:** Gurbachan Singh Talib, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., '975
37. **India & Nepal (A Travel Handbook):** Depatment of Tourism, Government of India, Oxford & IBH Publishing Co., N. D.
38. **Folk Tales of India Series, 20 volumes:** Sterling Publishers (P) Ltd., N. D. - Jullundur
39. **Folk Tales of Punjab:** Flora Steel, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., N.D.
40. **Folk Tales of Nepal:** Karunakal Vaidya, Ratna Pustak Bhandar, Kathmandu, Nepal
41. **The Everyday Art of India:** Robert F. Bussabarger and Betty Dashew Robins, Dover Publications Inc., N. Y.
42. **5000 Years of the Art of India:** Mario Bussabli & Calembus Sivaramamurti, Harry N. Abrams Inc., N. Y. & The Tulsi Shah Enterprises, Bombay
43. **Basohli Painting:** M. S. Randhawa, The Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India
44. **The Way of the Buddha:** The Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India
45. **Calcutta:** Photographs: Raghubir Singh, text: Jpseph Lelyveld, The Perennial Press, Hong Kong
46. **Indian Cookery:** Mrs Surjeet Malhan, Jaico Publishing House, 125 Mahatma Gandhi Road, Bbay

47. **Indian Cooking for Pleasure:** Premila Lal, Hamlyn, London, N. Y., Sydney, Toronto
48. **Agra und Fatehpur Sikri:** Department of Tourism, Ministry of Transport and Communications, Government of India, N. D., 1960
49. **Latest Khajuraho Guide:** (Utikalauz)
50. **Temples of Khajuraho:** Department of Tourism, Government of India
51. **Illustrated Mount Abu:** Om Prakash Gupta
52. **Visit Bhubaneshwar:** Shri Balaram Mishra, Published by the author, 1980
53. **Konark:** Balaram Mishra, Published by Kalyani Mishra, Bhubaneshwar, 1979
54. **Tourist Guide to Darjeeling, Sikkim and Bhutan:** Nest & Wings (India), N. D., 1977
55. **Nepal:** Visitor's Guide
56. **Inde, Varanasi:** (térkép és mini utikalauz)
57. **Indien, Kaschmir:** Der Abteilung Fremdenverkehr des Ministry of Transport & Communications, Government of India, N. D., 1962
58. **Tibetan Refugee Self-Help Centre, 1959-1977:** Indraprastha Press (CBT), N. D.
59. **The Creation of Wealth:** R. M. Lala, IBH Publishing Company, Bombay, 1981
60. **Gandhi, Lohia & Deendayal:** Deendayal Research Institute, New Delhi, 1978
61. **Harijan Today:** Prof. L.P. Vidyarthi, Dr. N. Mishra, Ranchi University, Ranchi, 1977
62. **Indian Art and the Art of Ceylon, Central and South-East Asia:** Francesco Abbate, English version, Octopus Books Ltd., London, 1972
63. **Indian Miniatures:** Mario Bussagli, The Hamlyn Publishing Group Ltd,. Feltham, 1969
64. **Indian Temples and Palaces:** Michael Edwardes, The Hamlyn Publishing Group Ltd,. Feltham, 1969
65. **Himalayan Art (UNESCO Art Books):** Madanjeet Singh, Macmillan, 1971
66. **Verigudlájf:** Budai Szűcs Ferenc, CsöndesTárs Kiadó, Bp., 2002
67. **Kathmandu Valley:** Robert & Linda Fleming, Kodansha International Ltd, 1978
68. **The Guide to the Architecture of the Indian Subcontinent:** Takeo Kamiya, Architecture Autonomous, Goa, India, 2003

A SZERZŐI JOGI LICENCEK ALAPJÁN PUBLIKÁLT FELVÉTELEK JEGYZÉKE

1. Elephanta: http://en.wikipedia.org/wiki/Elephanta_Caves weblapról;
   Elephanta_Caves_Trimurti.jpg
   szerző: Christian Haugen
   copyright: Creative Commons Attribution 2.0 Generic license

2. Amber: http://en.wikipedia.org/wiki/Amber,_India weblapról
   1985.04.15 31 Fort Amber India.jpg
   szerző: Hermann Luyken
   copyright: Creative Commons Attribution-Share Alike 2.5 Generic license

3. Amber: http://en.wikipedia.org/wiki/Amber,_India weblapról
   Amber Fort.jpg
   szerző: Knowledge Seeker

4. Amber: http://en.wikipedia.org/wiki/Amber,_India weblapról
   Amber-fort.jpg
   szerző: nomo/michael hoefner
   copyright: Creative Commons Attribution-Share Alike 2.5 Generic license

5. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
   Worshippers leaving the temple in Ranakpur.jpg
   szerző: Christopher Walker
   copyright: CC Attribution 2.0 Generic license

6. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
   Ranakpur Jain Temple Ceiling detail.jpg
   szerző: Frank J. Genova
   copyright: CC Attribution 2.5 Generic license

7. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
   Ranakpur-temple.jpg
   szerző: nomo/michael hoefner
   copyright: CC Attribution-Share Alike 2.5 Generic license

8. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
   Ranakpur-Jain_Marble-Temple-wall-Frescoes-Apr-2004-02.jpg
   szerző: Acred99 / Matthew Laird Acred
   copyright: CC Attribution-Share Alike 3.0 Unported license

9. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
Jain Temple Ranakpur.jpg
szerző: Ingo Mehling
copyright: CC Attribution-Share Alike 3.0 Unported license

10. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
Ranakpur Jain-Tempel Ornament.jpg
szerző: Flicka
copyright: CC Attribution-Share Alike 2.5 Generic license

11. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
Ranakpur2.jpg
szerző: fr. Utilisateur Nataraja
copyright: CC Attribution-Share Alike 2.5 Generic license

12. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
Ranakpur-Jain-Marble-Temple-main-Shrine-Apr-2004-00.jpg
szerző: Acred99 / Matthew Laird Acred
copyright: CC Attribution-Share Alike 3.0 Unported license

13. Ranakpur: http://en.wikipedia.org/wiki/Ranakpur weblapról
Ranakpur-Jain-Marble-Temple-pillars-Frescoes-Apr-2004-02.jpg
szerző: Acred99 / Matthew Laird Acred
copyright: CC Attribution-Share Alike 3.0 Unported license

14. Puri: http://en.wikipedia.org/wiki/Jagannath_Temple,_Puri weblapról
Rath Yatra Puri 07-11027.jpg
szerző: G.-U. Tolkiehn (G-u-t)
copyright: CC Attribution 2.5 Generic license

15. Puri: http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rath_Yatra weblapról
RathYatra Puri 2007-11071.jpg
szerző: G.-U. Tolkiehn (G-u-t)
copyright: CC Attribution 2.5 Generic license

16. Puri: http://en.wikipedia.org/wiki/Jagannath_Temple,_Puri weblapról
Temple-Jagannath.jpg
szerző: Shiva-Nataraja
copyright: CC Attribution-Share Alike 1.0 Generic license

17. Puri: http://en.wikipedia.org/wiki/Jagannath_Temple,_Puri weblapról
Rue-puri.jpg
szerző: Nataraja
copyright: CC Attribution-Share Alike 2.5 Generic license

18. Puri: http://wikitravel.org/en/Puri weblapról
Shree Jagannath Temple - Puri.jpg
szerző: ismeretlen
copyright: CC Attribution 3.0 Unported license

19. Puri: http://en.wikipedia.org/wiki/Jagannath_Temple,_Puri weblapról
Puri Shri Jagannath Temple 11023
szerző: G.-U. Tolkiehn (G-u-t)
copyright: CC Attribution 2.5 Generic license

20. Hampi: http://en.wikipedia.org/wiki/Vijayanagara weblapról
1008 linga.jpg
szerző: Pratheepps

21. Hampi: http://en.wikipedia.org/wiki/Hampi weblapról
Hampi-Old-And-New.jpg
szerző: Bjørn Christian Tørrissen
copyright: CC Attribution-Share Alike 3.0 Unported license

22. Hampi: http://en.wikipedia.org/wiki/Hampi weblapról
Hampi virupaksha temple.jpg
szerző: Apadegal
copyright: CC Attribution-Share Alike 3.0 Unported license

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ 8

DELHI 10

I. Találkozás Indiával: II. Ázsiai Nemzetközi Vásár, 1972, Delhi 10

I.1. A száris hölgy. Moszkva, Seremetyevo 10

I.2. Air India. Vendégszeretet, veg - non veg, guggoló utasok 11

I.3. Az októberi hőség. PALAM repülőtér, Delhi, az Ashoka (Asóka) szálló 13

I.4. Építkezés indiai módra. Villanyszerelés, kosár-lánc, ketten egy lapáttal, munkadal - az első nyomorultak 15

I.5. Az indiai hivatal. Manager No 1. 19

I.6. A kirendeltség és környéke: Golf Links 20

I.7. Versenyfutás az idővel. Vállalkozók szembeállítása. Három-négy pavilon fog elkészülni 21

I.8. Defence Colony - Jolly Corner 23

I.9. A csodák nyitánya: Ó-Delhi 25

I.10. Közlekedés: taxi és motoros riksa 29

I.11. Találkozás egy érinthetetlennel. Személyzet: a ma is élő tabuk 32

I.12. Porba hullik a magyar konyhába vetett hit. Az első indiai ételek 36

I.13. A csodák folytatása: Red Fort (a Vörös Erőd) 38

I.14. A Puskás-nimbusz - még Indiában is 43

I.15. (Itt még) le a kalappal a magyar munkás előtt 44

I.16. A Nagymogulok szelleme mindenütt: Szikandra, Tadzs Mahal 46

I.17. És tovább: Agra Fort, Fatehpur Szikri 50

I.18. Koldus és bűvész, fakír 56

I.19. Az Old Fort (Purana Kila = Régi vagy Öreg Erőd) 60

I.20. Hinduk, muszlimok és szikek. Az étkezés mint kapocs 62

I.21. Sensation: nyíltszíni taps 65

I.22. A megnyitó és Indira Gandhi, az óriás 66

I.23. És a nyitófogadás 68

I.24. Villanásnyi emlékek: a Nemzeti Múzeum, az afgán kor emlékei, Humajun mauzóleuma, csillagvizsgáló 69

I.25. A hindu Újév: Diváli 71

I.26. A kíváncsi tömeg 72
I.27. Good-bye India! - vissza fogok térni 72
BOMBAY 73
II. Mit tudhat meg Indiáról egy komolyan készülni kívánó ember Magyarországon? 73
III. Feleség-előkészítés és eredménye: megérkezés Bombayba - sírógörcs 74
IV. Ismerkedés Bombayjal 77
IV.1. Shalimar (Salimár) szálló, Kirendeltség 77
IV.2. Hogyan laktak a magyar kiküldöttek? 79
IV.3. Otthonunk: Anita Building, majd Breach Candy Apartments és a Breach Candy Swimming Club 80
IV.4. A bemutató fogadás: párszinak néztek 85
IV.5. Életünkben először személyzettel körülvéve 87
IV.6. A Csór-bazár (Chor-bazaar), a lopott holmik piaca 94
IV.7. A monszun 98
V. A munka 105
V.1. Partnerek és étkezések, szállodák és éttermek 106
V.2. Az indiai vendéglátás kínjai 114
VI. Bombay szépségei 124
VI.1. Elephanta sziget, Gateway of India. Találkozás a hindu szentháromsággal. Borbélyok és fülpucolók 124
VI.2. Csóringi (Chowringhy) és Csópatti (Chopatty) 130
VI.3. A Prince of Wales Múzeum, a Tata-család adományai 131
VI.4. A Juhu (Dzsuhu) Beach és a Sun-n-Sand 134
VI.5. Az új mohamedán mecset 135
VI.6. A Copper Chimney 136
VII. És (Bombay) csúfságai 138
VII.1. A textilipar dzsumbuja 138
VII.2. A kupleráj-negyed, 70 000 prostituált 139
VII.3. Az utcalakók, koldusok 140
VIII. Amit az érdeklődőbbeknek mutogattunk 142
VIII.1. A “Hallgatás tornya” és a “Hanging Garden” 142

VIII.2. Hindu templomok 143
VIII.3. A dzséjn templom 144
VIII.4. A mohamedán mecset 145
VIII.5. A Banganga Tank és környéke 145
VIII.6. A párszi templom 147
IX. Néhány furcsaság 149
IX.1. A rendőr térdzoknija 149
IX.2. Gyermeksorsok 149
IX.3. A kasztráltak, hermafroditák 150
IX.4. Két névkártya 150
X. Bombay népei és nyelvei 152
XI. Vallásokról és egyházakról 154
XI.1. A hinduizmus 154
XI.2-3. Két reform: a buddhizmus és a dzséjnizmus 159
XI.4. Az iszlám 159
XI.5. A zoroasztrianizmus 160
XI.6. A kereszténység 162
XII. Bombay, mint multi-központ 163
XII.1. Szerepe a "szereposztás" szemszögéből nézve 163
XII.2. Érdekesség-csokor 163
XII.3. Az esernyő és egyéb szokatlanságok 167
XIII. A kasztrendszer 170
XIV. India - a zsák 182
XIV.1. A földrajzi gátak és kapuk 182
XIV.2. Az őslakosság 182
XIV.3. Az első nagy hullám: a dravidák 182
XIV.4. Az árja hullám 184
XIV.5. Az iszlám népek támadásai, a mogul uralom és örököseik, a muszlimok. Forgács-népek 185
XIV.6. Az angolok Indiában 187

XV. Mellékfoglalkozásom: magyar vendégek kalauzolása 189
XVI. Mi és ők 192
XVII. Nyitott szemmel 195
XVII.1. Az indiai agyvelő ("mérete" és sajátosságai) 195
XVII.2. Férfiak és nők 197
XVII.3. Irodalom, színház 204
XVII.4. Zene 209
XVII.5. Tánc 211
XVII.6. Az európai klasszikus zene hívői: a párszik 221
XVII.7. Festészet 222
XVII.8. Szobrászat és építészet 230
XVII.9. Az indiai film: nagyipari giccsgyártás 233
XVIII. Amrita 234
XIX. Ünnep-özön: vallási-, állami- és családi ünnepek 257
XX. Kalandozásaim Bombayból 264
XX.1. Szárnypróbálgatások: Kanheri (Kaneri) Caves, Karla Caves 264
XX.2. Az első Karácsony-Újév: Udaipur)Udajpur), Jaipur (Dzséjpur), Amber, Delhi, Sikandra (Szikandra), Agra, Fatehpur Sikri (Fatépur Szikri), Khajuraho (Kádzsuráho) 264
XX.3. A templom-szobrászat csodái: Ellora és Ajanta (Adzsanta), útközben Aurangabad, Daulatabad és Nasik (Nászik) 273
XX.4. Mount Abu és Ahmedabad (Ámdabád), a Mahatma asrama, Modhera, Palitana és Ranakpur, Eklingji (Eklingdzsi) és Nagda 280
XX.5. A második Karácsony-Újév: Goa 288
XX.6. Kényszer-kirándulás: Poona (Púna), mentés egy zsaroló banda karmaiból 290
XX.7. Hivatalos kiküldetés a kulcsra záródó városba: Rajkot (Radzskot) és Bhuj (Búdzs) 293
XX.8. És a nagy rohanás Dél-Indiában, repülőn, buszon, taxin: 295
XXI. Külföldiek Indiáról ma 312
XXII. Ami kimaradt és új akkordok (az én hálóm) 315
XXIII. Végszó 330

KALKUTTA 331
XXIV. Bevezetés 331
XXV. Letelepedés, munkakezdés 340
XXVI. A munka 343
XXVII. Ahol éltünk 345
XXVII.1. A város 346
XXVII.2. A Hooghly (Húgli) 355
XXVII.3. A nyomor 356
XXVII.4. A monszun 358
XXVII.5. Az orvosaink 359
XXVII.6. Jóga 360
XXVII.7. Az International School 361
XXVII.8. Power-cut (áramkiesés) 362
XXVII.9. Az anyósom feljegyzései 362
XXVIII. Kvázi-diplomaták vagyunk 366
XXVIII.1. Bekapcsolódás a "diplomáciai" életbe 366
XXVIII.2. Akikkel "folyamatos" kapcsolatot tartottunk 366
XXVIII.3. A nálunk teát se fogyasztó honorary consul (tiszteletbeli konzul) 367
XXVIII.4. A szocialista és tőkés kapcsolattartás rendje szóról szóra azonos 368
XXIX. Üzleti kapcsolatok 369
XXX. Amrita 373
XXXI. Az indiai munkásmozgalom központja 374
XXXII. A Kalkuttából látott világ 376
XXXII.1. Digha (Diga) 376
XXXII.2. A Bhubaneshwar (Bubanesvár) - Puri - Konarak háromszög 379
XXXII.3. A nagy utazás: Dardzsiling - Nepál - Benáresz 392
XXXIII. Búcsú Kalkuttától (és Indiától) 400
XXXIV. Utószó, nagyon röviden 401
TÍZ ÉV MÚLTÁN 402
NEPÁL 409